

(“Одамийлик мулки” китобига илова)

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм!

Биз – Одам болаларини азиз ва муқаррам қилиб яратган, ризқу-рўз ва бошқа неъматларини берган Роббимиз Аллоҳ таолога чексиз ҳамду санолар айтамыз. Буюк Парвардигорнинг иродаси ила сизу бизга хидоят йўлини кўрсатган суюкли пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга саловот ва саломлар йўллаймыз.

Кейинги йилларда одоб-ахлоққа доир фикрларимизни китобхонлар диққатига ҳавола этаётган эдик. Яқинда “Саодат” журнали Бош муҳаррири, ардоқли шоира опамиз Ойдин Ҳожиева бир воқеа тафсилоти билан таништириб, қизларимиз ва келинларимиз билан ғойибона суҳбатга таклиф этдилар. Маълум бўлишича, қашқадарёлик ёш олим йигитнинг оиласи барбод бўлибди. Қашқадарёдан келиб Тошкентда яшаётган бу оиланинг бузилишига олим укамизнинг оила хусусидаги тушунчаси етарли бўлмагани, эрнинг вазифаси, бурчи, масъулиятини лозим даражада ҳис қилмаслиги сабаб бўлган. Икки хонали уйда дўстининг ҳам яшашини хотини маъқулламаган. Бу оилани сақлаб қолиш учун таҳририят ҳам, йигит хизмат қиладиган институт жамоаси ҳам, Қашқадарёдаги турли ташкилотлар ҳам ғамхўрлик билан ҳаракат қилибдилар.

Аммо, начора?!

Шу воқеа бугунги оила муаммоларига доир муҳтасар рисола ёзишга ундади. Албатта, бу мавзуда ўтмиш донишмандлар кўп рисоалар битиб, бизга мерос қолдиришган. Хусусан, ўтган асрнинг етмишинчи йилларида тоғам, атоқли адиб Мирзакалон Исмоилий “Қизлар дафтарига” деб аталмиш “ўн бир окшом хикояти”да қизлар ахлоқига доир ажойиб воқеаларни баён қилиб эдилар. Бу рисола ҳозирга қадар суюкли қизларимизнинг доно маслаҳатчиси бўлиб келяпти.

Эътиборингизга ҳавола этилаётган ушбу рисола ҳам шу хайрли ишнинг давоми бўлар, деган умидда унга “Келинлар дафтарига” деб ном қўйдим. Қизларимиз кундалик дафтар тутишни яхши кўришади. Аммо бу яхши одатни турмушга чиқишгач тўхтатишади. Эҳтимол уялишар, балки эрлари руҳсат беришмас. Лекин келинларнинг ўзларига хос бир дафтарлари бўлгани дуруст. Унга ҳаётга доир турли ҳикматларни, йўл-йўриқларни ёзиб боришса маъқул бир иш бўларди. Чунки суюкли келинларимиз орасида қайнота ёки қайнона кириб келганда телевизордан кўз узиб, ўрнидан туриб қаршилаш шартлигини билмайдиганлар ҳам, ариққа ахлат ташлашнинг гуноҳ эканини англамайдиганлар ҳам, сергаплик киши кадрини кетказишига аҳамият бермайдиганлар ҳам учрайди. Тавсия этилаётган рисолада шу каби хулқ ва фазилатлар ҳақида фикр юритилади.

Суҳбатимизга лутфан марҳамат қилиб, даврамиз файзига файз қўшинг. Аллоҳ барчамизни адаштирмасин.

Тоҳир Малик

Дебоча

Ассалому алайкум, ардокли ва суюкли келинпошша!
Ҳа, суҳбатимиз давомида, ижозатингиз билан, мен барча келинларни биргина шу ном билан атаман. “Келинпошша” деганимда уйимдаги келинимни эмас, сизни – кечаги ҳафта келинлик сарпосини кийган ёки кўп йиллардан бери бу гўзал ном билан аталувчи сингилларимизни назарда тутаман. Келинпошша, сиз чиндан ҳам кимнингдир суюкли ва ардокли кизи, яна кимнингдир суюмли ва азиз келинисиз. Эҳтимол, сиз келин бўлиб тушган хонадон бугунча қадрингизга етмаётгандир? Тушқунликка тушманг, Ардокланувчи келинлар қаторида бўлишингизни Раббимиздан сўранг. Сўранг-да, ўйланг: “Нима учун бу оилада қадрим йўқ? Булар ёмонми ё менинг камчилигим борми?” Шу саволга жавоб топишга ҳаракат қилинг. Оилада биринчи келишмовчилик қайнона ва келин орасида чиқади. Сўнг қайин эгачи – келин, кейинроқ қайин сингил – келин ораларида, юмшоқроқ қилиб айтилганда, ғишава бошланади. Афсуски, кўп ҳолларда бу баҳслар биринчи томон ҳисобига ҳал этилади. “Афсуски” дейишим бежиз эмас. Адолат тарозуси бузилгач, гўзал бир оила қасрига дарз кетади. Севиш, ардоқлашни ўрганаётган икки ёшни бир-бирига ишончсизлик кўзи билан қарашга, ҳатто нафратланишга ўргата бошлашади. Хўш, бундай номаъқул ишдан афсусланмаслик мумкинми? Келинпошша, бу масалада мен сиз томонман. Нима учун шундайлигини вақти келганида бир эмас, бир неча марта таъкидлайман. Лекин масалага инсоф юзасидан қарасак, ўзингизда ҳам озгина айб бўлади. “Озгина” дейишимнинг сабаби, айрим ҳаракатларингизнинг айб эканини ўзингиз ҳам билмайсиз. Чунки ота-онангиз сизга одобдан яхши тарбия беришмаган. Шунинг учун бу борадаги айбни улар зиммасига юклаймиз-да, одобга доир зарур гапларни сизга етказишга уриниб кўрамиз. Сиз кичкина қизалоқ эканингиздаёқ келин бўлишни орзу қилгансиз. Дугоналарингиз билан “келин-келин” ўйинларингиз бўларди. Дастлабки “келинсалом”ингизни эслай ҳам олмайсиз. Бир, эҳтимол икки ёшингизда онангизнинг харир рўмолини олиб “келинсалом” қилиб, катталарнинг олқишини эшитгансиз, бундан қувониб, қайта-қайта салом қилавергансиз. Ўшанда “бахтли келин бўлгин”, деб дуо қилишган. Болалик ўйини туфайли мингларча дуо олгансиз. Ота-онангизнинг дуоларини эса санаб адоғига етиш мушкул.

Сиз туғилган онда доя “Қиз муборак!” дейиши билан онангиз қувончдан Худога шукр айтганлар. Билмайсизки, дунёга келишингиз билан онангиз қалбида ширин бир орзу ҳам туғилган. Бу орзу сизга эгизак каби эди, у сиз билан улғайди. Сизни қандай авайласалар, бу орзунини ҳам авайладилар. Сизга биринчи совчи келгандаги онангизнинг қувонганини сезганмисиз? Сезмагандирсиз... Қалбига ўғринча мўралаган хавотирни-чи? Бўлажак куёв бола мақталади, сиз борадиган хонадон олқишланади... Лекин “гаплари ростмикин, йигит солиҳмикин, ёмонларга аралашмаганмикин, онаси қизимни ўз қизидек бағрига олармикин?..” деган ўнлаб хавотирли саволлар онангизни исқанжага олаверади. Сиз келинлик сарпосини кийиб, жонажон уйингиз остонасидан ҳатлаб ўтганингизда дадангиз кўзда ёш билан дуо қиладилар. Бу

айрилиқ ёшлари эмас, бу бахт илинжидаги муножотнинг покиза акси. Дуодаги йиғи Аллоҳ билан қалбан боғланиш исботидир. Қалбан боғланиш билан ушалган орзу қувончи ҳам зоҳир бўлади. Аини нафасда дадангиз ва онангиз юрагида иккинчи орзу ҳам туғилади. Биринчи орзуни авайлаш-асраш дадангиз билан онангизнинг вазифаси эди. Иккинчи орзунинг ушалиши энди сизга боғлиқ. Келин бўлиб тушган хонадонингизда сиз ўзингизнинг чиройли хулқингиз, ғайратли хизматингиз, садоқатингиз ва муҳаббатингиз туфайли кадр пиёласидан бахт шарбатини ичсангиз, бу онда дадангиз ва онангиз бахт уммонида роҳатланиб сузаётган бўлишади. Аллоҳ кўрсатмасин, агар кадр топмасангиз, бахт ўрнига хорлик жари ёқасига келиб қолсангиз, дадангиз ва онангиз кўзларига дунё қоронғу бўлиб кўринади. Дўзах азоби бу дунёнинг ўзида бошланиб кетади. Сиз келинлик либосида, “ёр-ёр” садолари остида остона хатлаб ичкарига бир кадам босдингизу эгилиб салом бердингиз. Ўзингиз бекача бўладиган хонадонга сиз бу саломингиз билан офият тиладингиз, омонлик тиладингиз. Бу бахтиёр кунларга етиб келолмай ўтганлар руҳини ёдладингиз, уларга Аллоҳдан мағфират тиладингиз. Бу саломингиз билан сиз ўзингизга ҳам бахт тиладингиз. Саломингизга алик олдилар – сизга бахт тиладилар. Эртага “ёмон қайнона” номини оладиган хотин ҳам бу онда келинига ёмонлик истамайди. У ҳам бахт тилайди. Қайин эгачи, қайин сингил... хуллас, барча-барча бахт тилайди. Сизнинг қалбингиз ҳам эгнингиздаги либосингиз каби оқ – бировга ёмонлик тилашдан жуда-жуда узоқдасиз. (Биламан, кунлар, ойлар ўтиб, қайнонангиз адолатсизлик қилган дамда ҳам унга ёмонлик истамайсиз...) Дуолар ҳисоби минглардан, миллионлардан ошса ҳам ўзингизда бу бахтга интилиш бўлмаса, етолмайсиз. Сиз бир сарой қурмоқчисиз. Бу саройнинг номи – бахт! Пойдевори – ифбат, хаё, ғиштлари – сабр ва шукр, девори иймон, томи – ақл ва ирода. Безаклари – фаросат, саховат, меҳр... Одамлар дуо қилиб сизга омад тилашади, ҳалос. Биров сизга битта ғишт олиб узатмайди. Аксинча, бахт саройини қуришингизга ҳалақит берадиганлар топилади. Агар сиз умрингизни улар билан олишишга сарфласангиз сарой қурилиши чала қолади. Аллоҳ аёл зотини нозик қилиб яратган. Аммо бахт саройини қуриш учун аёлдан метиндек ирода, сабр талаб этилади. Ҳазрат Сўфий Оллоҳёр шу боис ҳам

ёзганларким:

Агар	ўн	йил	уйида	бўлмаса	ун,
Уни	чикмас,	ани	айтурга	бир	кун.

Дейилмоқчики: агар хотин яхши бўлса, эрининг уйида ўн йил давомида ун бўлмаса, бировга ҳеч вақт ун йўқ, деб ун (товуш) чиқармас, шикоят қилмас. Бундай бўлиш учун эса, шубҳасиз, сабр талаб этилади. Бу мавзуга кейинроқ яна қайтамыз.

Кексалар “ёшлар насихатга қулоқ солмайдилар”, деб нолишади. Ёшлар эса “катталар насихат қилавериб, қулоқ-миямизни еб ташлашади”, деб зорланишади. Қадим замонлардан бери аҳвол шундай. Миср эҳромларининг ичига киришганда деворда “Ҳозирги ёшлар бузилиб кетяпти”, деган ёзувни ўқишган экан. Бугунги кунда ҳам шунга ўхшаш гапларни эшитиб турасиз,

ранжийсиз. Ранжишга ҳаққингиз бор. Биз - катталарнинг эса ёшларни ёмонлашга ҳақимиз йўқ. Чунки ёшлар ёмон бўлса, демак, биз ёмон эканмиз. Чунки шу ёшлар бизларнинг фарзандларимиз, уларни биз тарбиялаганмиз. Улар ёмон хулқли бўлиб туғилмаганлар. Уларни биз яхши хулққа ўргатиб, ёмон хулқдан қайтармаганмиз.

Бир қиз ёмон йўлга кириб кетгани учун ота-онаси уни “оқ” қилишибди. Бу билан улар ўзларини ҳам Аллоҳ олдида, ҳам эл-юрт олдида поклаб олишган. Ота-она бошига тушганни “фалокат” деймизми, “фожиа” деймизми, “қора тун” деймизми, юракларни поралаб ташлаган “бало чақини” деймизми – номи нима бўлса бўлсин, буни ҳатто душманзимизга ҳам раво кўрмайлик. Ота-она фарзандини оқ қилгани билан унинг қоронғи туни ёриша қолмайди. Оқ қилиш билан ўзларига озгина тасалли бергандай бўлишади. Иснод ўтида қовжираб, азобланишлари эса давом этаверади. Шу ўринда оқ қилишнинг моҳиятини ўрганишга уриниб кўрсак: бу араб лисонидаги “аъқ(қа)” сўзидан келиб чиққан. Дастлабки маъноси покланишни билдиради. Яна бир маъноси эса “ажратиш” экан. Демак, оқ қилмоқлик – гуноҳкор фарзандни ўзидан ажратиб, покланиш деган маънони англатаркан. Яъни: “Бу бадқирдор гуноҳлар ботқоғида қолди. Мен унинг гуноҳларига шерик эмасман, масъул ҳам эмасман”, дейилмоқчи бўлади. Юқорида айтганимиздай, бу ҳолат кишининг ўзига тасалли бериши учунгина асқотади. Ота-онанинг фарзанд тақдирига масъуллиги ҳеч қачон озаймайди. Солиҳ фарзанд ота-онага раҳмат, яъни савоб келтиргани каби, ёмонликни қасб қилган фарзанд оқ бўлган тақдирда ҳам ҳар бир гуноҳ иши билан ота-онасига лаънат келтираверади. Шу сабаб, эҳтимол ота-она аъмол дафтарида гуноҳлар ёзилаверар, валлоҳи аълам? Агар оқ қилиш билан ота-она гуноҳдан осонгина кутула олса эди, унинг масъулияти, фарзанд тарбиясининг савобларидан олажақ ажрлари юқори қилиб қўйилмас эди. Баъзи оилаларда ўғилга нисбатан кўпроқ қизни “оқ қилиш” билан қўрқитмоқчи бўлишади. “Шу қизга уйланмасанг сени оқ қиламан”, деган пўписани деярли эшитмаймиз. Бироқ, “Шу йигитга тегмасанг қизим эмассан, сени оқ қиламан”, деган таҳдидлар қулоғимизга чалиниб туради. Бу ота-оналар ранжисалар ҳам, қилмишларини нодонлик деб баҳолашдан ўзга иложимиз йўқ. Нодонликларидан ташқари гуноҳкор ҳамдирлар. Чунки қиз болани зўрлаб никоҳлаш мумкин эмас. Бугун қизини зўрлаб узатиб, эртага кўз ёши тўкиб юрган ота-оналарни кўрсак ҳам ибрат олмаймиз. Бу сатрларни ёзиб, мавзудан четга чиққанимиз йўқ. Бундан икки муддаони кўзлаганмиз: Биринчиси, мазкур рисоламизни Келинпошшадан ташқари мухтарама ота ва оналар, қайнона ва қайноталар ҳам ўқишар, деган умидимиз бор. Агар ўқишса, ташаккур айтиш билан бирга зиммаларидаги бурч ва масъулиятни яна бир эслатиб қўймоқчимиз. Иккинчи муддао: Келинпошша, жондай азиз ва ардоқли қизим, яна насихат бошланди, деб энсангиз қотмасин, китобни четга суриб ҳам қўйманг. Сабр қилингу менга суҳбатдош бўлинг. Ҳа, айнан шундай. Мақсадим, бошингиз устидан насихатлар дўлини ёғдириш эмас, балки оиладаги бахт саройини қуриш маслаҳатини қилиш, агар лойиҳада камчилик бўлса – баргараф этиш, девор ғиштлари қийшиқроқ

териляётган бўлса - тузатишга ёрдамлашиш. Мен аҳли донишнинг бу соҳага доир китобларидан баҳраманд бўлганман, кўпгина оилаларда бахт саройи курилишини кузатганман, тажрибаларини ўрганганман. Ўзимнинг ҳам бу ғиштларни теришга анча кўлим келиб қолган. Ишонаманки, сизга ёрдам бера оламан. Сиз ҳам ишонинг. Агар ишонсангиз, суҳбатимизни бошлаймиз. Дарвоқе, суҳбатимиз жараёнида даврамизга дугоналарингизни жалб этсангиз, маъкул бўларди? Йигитларга тааллуқли гапларимиз ҳам бўлади, эр-хотин биргаллашиб ўқисангиз қандай яхши! Қайнона, қайин эгачи-сингилларга ёки қайнота, қайин оға-укаларга ўқимокни тавсия этишга журъат қила олармикинсиз? Буниси энди ўзингизга ҳавола.

Биринчи

суҳбат:

Оила ҳаловати – жамият ҳаловати

Оилани биз қандай тушунамиз, қандай ҳимоя қиламиз? Аввал шу ҳақда фикрлашиб олайлик. Келинпошша, «Эр-хотиннинг уруши – доқа рўмолнинг қуриши» деган мақолни кўпчилик қатори сиз ҳам биласиз. Эр-хотин орасида низо чиқса қисқа муддатда бартараф бўлади, деган маънодаги бу мақол айрим ҳолларда ҳақиқатга айланмаяпти. Ёш оилалардаги жанжал «ажралиш» деган фожиа билан якун топяпти. «Фожиа» деб баҳо беришимизни баъзилар маъқулламаслиги мумкин. «Талоқ Аллоҳ томонидан руҳсат этилган, оиланинг бузилиши кўнгилсиз ҳол, лекин фожиа эмас», дегувчиларга айтамикки: азизим, соатингиз бузилса неча мароталаб бўлса ҳам тузатиш учун устага олиб борасиз. Ҳеч иложи қолмаганда ташлаб юборасиз. Бу фожиа эмас, шунчаки кўнгилсиз ҳол. Лекин оила бузилса, икки ёшни яраштиришга ҳаракат қиламиз, ярашишнинг чораси қолмаса ўртага талоқ тушади. Лекин бу оилани бузилган соат сингари ташлаб юбормаймиз. Яъни, жамиятдан суриб чиқармаймиз. Эр ҳам, хотин ҳам бошқа оила қуриб яшайверади. Лекин болалар-чи? Тирик етимларнинг охи фожиа эмасми? Қалбларининг парчаланиши фожиа эмасми? Оилани жамиятнинг дурру гавҳари деб улуғлайдилар. Уйимиздаги дур ва гавҳарларни ардоқлаб асраймиз. Оилани-чи?

Оилани мўъжазгина бир жамиятча деб фараз қилсак, бутун инсоният жамиятининг дахлсизлиги айнан шу «жамиятча»нинг жипслигига боғлиқ. Демак, қайси жамиятда оилалар мустаҳкам эмас экан, бу жамият ҳарбий қудрати ва бойлигидан қатъи назар, ҳалокатга маҳкумдир. Оилавий муҳаббат одамлар орасида кенг тарқалган энг мустаҳкам муҳаббатдир. Шунинг учун ҳам у кишилар ҳаётига таъсир кўрсатиш жиҳатидан одамнинг энг муҳим ва энг ҳаётбаш туйғусидир. Ўз уйида бахтли бўлган кишигина чинакам бахтлидир. Хароб уйдаги бахтсиз одамлардан ташкил топган жамиятнинг ҳалокатга маҳкумлиги шундан келиб чиқади.

Ҳар бир инсоннинг оила олдида, оиланинг жамият олдида масъулияти бор. Бу икки ижтимоий тушунчани бир-биридан айириш қийин. Аллоҳга бўлган ишқ, ота-онага, дўстга муҳаббат, силаи раҳм ҳам жамият маънавий оламига ўз

таъсирини ўтказди. Аммо оила бу ўринда алоҳида аҳамият касб этади. Соддароқ қилиб айтилса, оиласида ҳаловати йўқ одамнинг хизмат жойида ҳам ҳаловати бўлмайди. Демак, ишидан барака кетади, хизматдошлари билан қўпол муомалада бўла бошлайди.

Ёки аксинча, ишда омади юришмаган, хўжайинлардан сўкиш эшитган одам уйга қайтганда аламини оила аъзоларидан олади. Келинпошша, сиз бу ҳолатни яхши биласиз, ўзингизнинг оилангизда бўлмаса ҳам қўшниларда ёки қариндошларда учрайди. Ўзингиз ҳам уйда қўнглингиз ғашланса, хизматдаги ишингиздан барака қочади. Ҳамкасбларингизга бақириб юборганингизни ўзингиз ҳам сезмай қоласиз. Ҳамкасбингизни ранжитганингизни билгач, баттар сиқиласиз... Аксинча, уйдан шодиёна қайфиятда чиқсангиз кунингиз унумли бўлади, шу қувонч қанотида учаётганингизда аразлашган кишингиз учраб қолса, унинг айбини ҳам кечириб юборасиз. Агар ҳаётимизнинг барча мақсад-мазмуни оиладаги шахсий бахтимиздан иборат бўлганида, шахсий бахтимиз биргина оиладаги муҳаббатда ўз ифодасини топганда эди, унда ҳаёт деганлари чиндан ҳам қоп-қоронғи сахрога айланиб қолган бўларди. Инсон учун юракнинг маънавий оламидан ташқари ҳаётнинг яна бир буюк олами – ижтимоий фаоллик олами ҳам бор. Буни инкор этиш ёки четлаб ўтишга уриниш мутлақо мумкин эмас. Шунинг учун аҳли китоблар ҳам Аллоҳнинг бу масаладаги буйруқларига ғоят жиддий муносабатда бўлишган. Барча пайғамбарлар умматларини пок ва ҳалол оила қуришга даъват этишган. Инсоният тарихи давомида яшаб ўтган донишмандларнинг диққат-эътиборларидан ҳам бу масала четда қолган эмас. Ўтмиш устозларнинг фикрлари бизлар учун ҳамиша қадри. Аммо улар ўз даврларидаги жамият талабларидан келиб чиқиб, оилага турлича талаблар қўйганлар. Масалан, «Оилавий ҳаёт инқилобчининг ғайрат-шижоатини сусайтиради», деган аҳмоқона фикр йигирманчи асрда юзага чиқди ва ўзбек тилидаги ахлоққа оид китобларда қайта-қайта зикр этилди. Ўтган асрнинг йигирманчи-ўттизинчи йилларидаги бадиий асарларда севишганлар тўй ҳақида сўз очишса, «Шошилма, аввал жаҳон инқилоби ғалаба қилсин!» деб инқилобга содиқликларини намойиш қилишган. Бунақа тентакларнинг қанчаси жаҳон инқилобининг ғалабасини кутиб, тўй кўрмай ўтиб кетди экан. Эсизгина умр!

Шунга ўхшаган ҳолат бизда ҳам учрарди. Фақат биздаги ошиқ-маъшуклар тўйни жаҳон инқилоби ғалабасигача чўзишмасди. Ашулалар бўларди: «Бўйларингга бўйлари, қачон бўлар тўйлари?» деб сўралса, «Аввал пахта мавсуми ўтиб олсин», деб жавоб беришарди. Йигит бечоранинг то кеч кузгача, эҳтимол кишига қадар юлдуз санаб, ёстик қучоқлаб ётишдан ўзга чораси йўқ... Агар севган қизи сулув бўлсаю, бирон чапдаст йигит чиқиб, пахта мавсуми охирлашини кутиб ўтирмай, илиб кетса, урди Худо!

Келинпошша, бу ҳозир сизга қулгили туюлади, лекин оила билан жамият манфаатини бу хилда талқин этиш бефаҳмликнинг бир кўриниши эди. Жамият манфаати биринчи ўринда турадими ёки оила манфаатими, деган саволга бир хилда, қатъий жавоб бериш ҳам мумкинмас. Чунки айрим ўринларда оила, баъзан эса жамият манфаатлари биринчи даражали масала

бўлиб қолади. Айрим ҳолларда жамиятнинг оиладан сўровлари бор, яна бир ҳолларда оиланинг жамиятдан талаблари бўлади. Бу масалани ҳам битта қолипга солиб тақдим этиш мумкинмас. Оила ўз хохишича яшаши керакми ёки жамият талабларини бажаришга мажбурми? Агар жамият талабларига бўйсуниб яшаши шарт бўлса, оиланинг ҳеч қандай ҳақ-ҳуқуқи йўқ экан-да? Бу ўринда ҳам савол умумий тарзда эмас, аниқ масалалар бўйича ўртага қўйилиши керак. Яъни: жамият оиланинг пок бўлишини талаб этадими, демак, бу талабга бўйсунishi шарт. Жамият оиладан оқил фарзанд тарбиясини талаб этадими, демак, бу талабни ҳам сўзсиз бажармоғи зарур. Лекин бу талабларни барча оилалар бир хилда бажармайдилар. Чунки барча оилаларнинг бу соҳалардаги тушунчалари, ҳаётий тажрибалари турлича. Ҳар бир халқнинг, ҳатто ҳар бир мамлакатдаги ҳар вилоят, шаҳарнинг ўзига хос урф-одатлари оила ва жамият орасидаги муносабатларни ўзига хос равишда белгилайди.

Иккинчи Бахт саройи

сухбат:

Русларнинг улуғ ёзувчиси Лев Толстойнинг «Анна Каренина» деб номланган асари шундай сатрлар билан бошланади: «Бахтли оилаларнинг ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, бахтсиз оилаларнинг эса ҳар бири ўзича бахтсиздир». Бу яхши фалсафий фикрга ўхшагани билан баҳслашиш мумкин. Чунки бахтни ҳам ҳар бир оила ўзича тушунади. Масалан, ҳаром йўллардан қайтмай бой яшаётган оила ҳаромдан парҳез қилиб, озига қаноат қилаётган қўшнисини бахтсиз деб ҳисоблайди. Бу қўшни эса унинг охиратини ўйлаб, бахтсизлигидан афсусланади. Демокчимизки, оилаларнинг бахти ва бахтсизлиги ҳам фақат ўзларига хос, бир-бирига ўхшамайди. Ҳатто бир оила аъзоларининг бахт ҳақидаги тушунчасида ҳам фарқ бўлади. Эр бахтни илм олишда, деб билса, хотин билакни безовчи тилла билакузукда деб ҳисоблайди. Қани, барча тушунчаларни битта қолипга солиб кўринг-чи! Икки толиба дугонанинг бири ҳаё тарбиясини мукаммал олган, иккинчиси эса саёз. Ўша иккинчиси базму зиёфатларда яйраган пайтида кутубхонада ўтирган дугонасидан кулади, чиройли кўйлак сотиб олишга пули етмагани учун уни бахтсиз деб ҳисоблайди. Турли халқлардаги оила ва бахт тушунчаси ҳақида сўз очдик, асосий гапларимизга ўтишдан олдин кичик бир мисолга мурожаат қилайлик. Чунки бугунги кунда сиз ҳар куни бир-икки телесериални кўряпсиз. Эрталаб корейлик қизнинг бахтсизлигидан йиғласангиз, пешинда турк аёлига ўхшаб саодатга эришсам, дейсиз. Окшомда мексикаликнинг севгисига ҳавас қиласиз. Мен бу сериалларни ҳақиқий санъат асари, деб қабул қила олмайман. Мазмун саёз, актёрлик, режиссёрлик маҳорати ғоят ҳароб. Шунга қарамадан, кўпчилик қизиқиш билан томоша қилаётган бу сериалларни бутунлай инкор этишга ҳаққим бўлмаса керак. Лекин бу борада бир-икки маслаҳатни айтишга бурчлиман.

Келинпошша, томоша чоғида ақлни ишлатишингизни, воқеаларни ақл билан

тахлил қилишингизни ва хулоса чиқаришингизни истар эдим. Томоша пайтида атрофингизда болалар бўлса, уларга кўрсатмаслик чорасини топишингиз лозимлигини эслатаман. Чунки кичкинтойлар томоша чоғида сиз каби ақлни ишлата олишмайди. Ўрни келганда яна бир хижолатли масалани ҳам ўйлаб кўришга сизни даъват этаман: бу томошаларда беҳаё сахналар бор. Агар қайнона-қайнотангиз билан биргаликда кўраётган бўлсангиз, нима қиласиз? Баъзи қайноталар “кинонинг шунақа жойи келса, туриб чиқиб кетаман”, дейишади. Бу – уларнинг фаросатли эканидан далолат. Лекин, Келинпошша, шундай беҳаё сахна бошланиши билан сиз тез туриб чиқиб кетсангиз ҳаёли ва ифбатли эканингизни исбот қилган бўласиз. Хориж киноларини қандай тушуниш керак, деган саволга жавоб бериш учун тилга олганимиз асардаги Анна Каренинанинг оиласи ва унинг ўлими билан Кумушбибининг оиласи ва ўлими орасидаги фарқни айириб олишга уринайлик:

Икки ёзувчининг тасвирига караганда, бу аёлларнинг иккови ҳам ғоят гўзал, икковида ҳам муҳаббат бор, икковлари ҳам севги қурбони. Хар икки асар ҳам лобарларнинг ўлимлари билан ниҳоясига етади. Лекин уларнинг муҳаббатлари ва оилага садоқатлари бир хилми? Анна – оилали жувон, бегона эркакни севди. Оқибатда ўзини ҳалок қилди. Унинг бир гуноҳи икки бўлди. Кумушбиби – маъсума аёл. У жуфти ҳалолига содиқ. Уни ҳатто кундошидан ҳам қизғанади. Балки ана шу қизғаниши, рашкининг чегарасидан чиққани учун ўлим топгандир? Бу икки аёл ўлими сабабчилари – Аннанинг севгилиси (эри эмас!) билан Кумушнинг кундоши – Зайнаб тақдирида қандай яқинлик бор? Ҳеч қандай! Кумуш-зайнаблар тақдирини европаликлар ҳаётидан излаб тополмаймиз. Келинг, икки ўлимга доир икки баёнга диққат қилайлик: «...яқиндагина ҳаёт жўш уриб турган, энди эса казарма столида, ёту бегоналар кўзида Аннанинг жасади ибосиз бир равишда қонларга беланиб ётарди; соғ қолган чаккалари, гажакли боши, оғир кокиллари орқага ташланган; гўзал чехрасида, ярим юмук қизғиш лабларида ачинарли, тиниб қолган очик кўзларида ваҳимали бир ифода бор эди; бу ифода уришиб қолишганда Вронскийга «Шошманг, ҳали пушаймон бўласиз», деган ўша даҳшатли сўзни айтиб турганга ўхшарди...»

Бу баёндаги «Аннанинг жасади ибосиз бир равишда қонларга беланиб ётарди», деган тасвирга алоҳида эътибор қаратмоқ лозим. Муҳаббат деган баҳона билан оилага хиёнат қилган, ибосиз ҳаёт кечирган аёлнинг жасади ҳам бегоналар кўзи олдида ибосиз ҳолатда ётарди. Бу ҳам ибосиз ҳаёт учун берилган бир “мукофот” эмасми! Энди бу тасвирга диққатингизни тортамыз: «...Ҳожи Кумушнинг бошига келиб ўлтурди. Отабек ва онаси оёқ устида эдилар. Кумушнинг кўзи юмук, сочлари юзи устида паришон эди. Ҳожи ўз кўли билан сочларини тузатиб Кумушнинг кўкимтил товланган юзини кўрди ва ва манглайини босди... - Ойим... Ойим!- деди Ҳожи. Кумуш кўзини очиб, бесаранжом унга назар ташлади ва таниб... кўзғалмоқчи бўлди. - Кўзғалманг, ойим... кўзғалманг! Кумушнинг кўз ёшиси чаккасидан оқиб тушди... Ҳожи ҳам ўзини

тўхтатолмай, Кумушнинг ёшени артиб, бошини силади:
- Худо шифо берар, болам!
Кумуш жомга кўзгалди, Отабек келиб кўлтиклади, Ҳожи ҳам унинг бошини тутди... Бу гал қусуқ қонга айланган эди, бурнидан ҳам бир неча томчи қон оқди... Қусуб ётгач, кўзи ярқиллаб очилиб кетди ва теварагига бетоқат қаранди:

- Ойи... дада... – сўнгра, -бегим, - деб ингранди... Эрининг юзини юзига қўйди, уялгансумон кўзини юмди...»

Устоз Абдулла Қодирий қаламларидан кўчган бу тасвирнинг ҳар бир нуқтасига диққат билан разм солайлик. Биз истаймизми, истамаймизми, оила масаласини англашда ғарб ва шарқ тушунчалари орасида кескин фарқлар борлигини тан олишга мажбурмиз. Буни юқоридаги икки баён ҳам тасдиқлаб турибди.

Кумуш «эрининг юзини юзига қўйди, уялгансумон кўзини юмди...» Бу ҳолат оддий муҳаббат тасвири эмас, балки ўлими олдидан ҳам эрининг мартабасига риоя қилинишининг ифодасидир. «Ислонда инсонга сажда қилиш йўқ. Агар бўлганида, аёлларнинг эрларига сажда қилишларини буюрган бўлардим», мазмунидаги ҳадис маъносидан аёл киши эрига итоат этиши лозимлиги англашилади.

Эри қай пайтда аёлини ёнига чақирса, аёл албатта итоат қилиши ва ҳар қандай ишни тўхтатиб, эрининг ёнига бориши шарт. Шарқдаги оилалар асрлар бўйи шу одат бўйича яшаганлар. Бу одат бузилган онларда оилада ихтилоф чиққан. Ҳозирги кунимизда аёлларимиз ёшлик қилибми, ёки ғарбнинг таъсиридами, бу одатни рад этишга интилишади. Эр чақирганда «ҳозир» деб қўядилар-да, ишларини қилаверадилар. Бирон иш билан машғул бўлишса, узрлидир, лекин телефондаги узундан-узук гапларини бас қилмасликлари, телевизордаги Мексиканинг беҳаё фильмларидан кўз узгилари келмай ўтиришлари айб саналади. Бу гапларни осмондан олиб ёзаётганим йўқ, ёш оилаларнинг қўйди-чиқдиларида иштирок этганимда деярли ҳар бирида хотинга нисбатан шу айб айтилади.

Келинпошша, бу сўзларни ўкигач, «демак, эр хўжайин, хотин – чўри мартабасида экан-да?» деган тўхтамга келдингизми? Унда адашибсиз. Бундай фикрдан узук бўлишингиз керак. Эрга хизмат қилиш чўрилиқ эмаслигини тўйдан олдин ота-оналар кизларига яхшилаб тушунтириб қўйишлари зарур. Афсуски, кизларимизга сеп тўплашга берилиб кетиб, одоб бойлигини беришни унутиб қўямиз. Абу Ҳомид Ғаззолий ҳазратлари хотиннинг эр хузуридаги бурчи хусусида фикр юритиб, шундай ёзганлар: “Эрнинг хотинидаги ҳаққи мавзуида ҳаммага ёқадиган гап шулки: -Никоҳ, қайси бир жихатдан бандалиқдир, демак, хотин эрининг олдида бандалиқни адо этиши шартдир.

Бу борадаги қатъий ҳукм шундан иборатдир: -Хотин гуноҳ бўлмайдиган ҳар қандай масалада эрининг хоҳишларига сўзсиз итоат этиши керак.

Аллоҳ Расули дедилар: “Қайси хотиннинг эри ундан мамнун ҳолда вафот этса, ўша хотин албатта жаннатга қиради”.

Эрдан берухсат уйдан бировга бир нарса бермаслик, эрдан рухсатсиз нафл рўза тутмаслик ҳам эрнинг хотиндаги ҳаққи жумласига киради. Агар эрига билдирмай унинг мулкидан бировга бир нарса берса – хотинга гуноҳ, берилган садақанинг савоби эса эрига ёзилади. Эридан ижозат олмай рўза тутса қабул бўлмайди, оддий очлик ва чанқоклик бўлади. Хотин эридан изн олмай уйдан чиқса, уйига қайтиб келгунича ва тавба қилгунига қадар фаришталар унга лаънат ўқийдилар. Ҳақ-ҳуқуқлар бўйича кўрсатмалар етарли. Лекин уларни бажаришда баъзан хатоликларга йўл қўйилади. Яқинда бир маҳаллада ёш оила бузиладиган даражага келди. Эрнинг даъвоси битта: хотин унинг чўнтагидан пул олган. Эр юқорида зикр этилган ҳукмга маҳкам ёпишиб олган. Тўғри, хотин у ухлаб ётган маҳалида чўнтагидан пул олган. Лекин атайин беркитиқча эмас, сут харид қилиш учун олган. Эри кеч келиб, уйкуга кеч ётгани учун уйғотиб сўрашга қўнгли бўлмаган. Бу – бирламчи. Иккиламчи ва энг муҳими – хотин бундай кўрсатмалар ва ҳукмлардан беҳабар. Ота-онаси ҳам, эри ҳам унга бу ҳақда гапиришмаган. Шундай экан, уни айблаш, бизнингча, инсофдан эмас. Бу ўринда эрнинг норози бўлиши нотўғри. Хотиндан ажрашишга баҳона қидириб юрганида шу воқеа содир бўлгану, ҳукмга маҳкам ёпишиб олган. Бу жаҳолатдан бошқа нарса эмас.

Оиладаги эр ўрнини, мартабасини чойхонада тўпланадиган тўрт-беш эркак бамаслаҳат белгилаб бермаган. Бу мартаба Аллоҳнинг иродаси: «Эркаклар хотинлари устидан (оила бошлиғи сифатида) раҳбардирлар. Бунга сабаб Аллоҳ уларнинг бировларини бировларидан (яъни, эркакларни аёллардан) ортиқ қилгани ва эркаклар (хотинлари ва оилалари учун) ўз мол-мулкларидан сарф-харажат қилганларидир. Бас, ибодат-итоатли ва (эрлари) йўқлигида Аллоҳнинг ҳифзи ҳимояти билан (эрларининг мол-мулкларини ва ўз ифбатларини) сакловчи хотинлар – яхши хотинлардир» (Нисо сурасидан). Қаердаки, Аллоҳнинг бу иродасига қарши чиқилса, ёки ислоҳ этишга уриниш бўлса, билинги, бу оилани аввало тотувлик тарк этади оқибат эса ажралишгача бориб етилади. Янги турмуш қураётган фарзандларимизнинг барчаси бу оятни билишлари керак. Чунки мазкур ояти каримада оиладаги эр билан хотиннинг ўрни аниқ белгилаб берилган. Шариат ҳукмича, эр аввало оиланинг барча молиявий ва маънавий тарафларига жавобгар, уни четдан бўладиган ҳар қандай хуружлардан ҳимоя қиладиган шахсдир. Мана шулар эвазига ва эркак киши учун фазилат саналмиш оғир-босиқлик, оила тебратишдаги тадбиркорлик каби сифатлар сабабли у оила бошлиғи саналади. Яхши хотин эса диёнатли, эрнинг уйини обод қиладиган ва унга бир умр садоқатли бўлган аёлдир.

Демак, оилада эрнинг аёлига нисбатан ўта жиддий масъулияти бор экан. Аёлнинг еб-ичиши, кийиниши ва уй-жой билан таъминланишига масъул эканларини унутган айрим эрлар борки, уларнинг ғафлат уйқусидан уйғонишлари вақти келмадимикин?

Такрор ва такрор эслатамиз: оилани моддий жиҳатдан таъминлаш ҳам эрнинг вазифаси. Ҳатто бирон сабаб билан аёл болани эмиза олмаса, эмизадиган энага топиб, болани улғайтириш ҳам эрнинг бурчи. Ислом дини оилада мана

шундай бир мувозанатни қарор топтиради. Эр-хотиннинг бир-бирларига муносабатлари аниқ белгилаб берилган. «Оналар болаларини тўла икки йил эмизидилар. (Бу ҳукм) эмизишни камолига етказишни истовчилар учундир. Уларни (оналарни) меъёрида озиқлантириш ва кийинтириш отанинг (эрнинг) зиммасидадир. Ҳеч кимга тоқатидан ортиқ (масъулият) юкланмайди» (Бақара сурасидан). Ислом дини эр куч-қувватли деб, аёлни эр тарафидан хўрлатмайди; аёлни ахлоқсиз ва беор бўлишига ҳам йўл қўймайди. Баъзи бир эрлар дейишсаки: «Мен хотинимнинг ҳаққини билмайман. Мен хўжайинман. Икки гапнинг бирида сўкмасам, хумордан чиқмайман. Урмасам, қўлим кичиб туради». Шундайми? Яхши, аммо бунинг учун охирагга албатта жазога тортилишингизни унутманг. Аллоҳ бизларни огоҳлантиради: «У кунда киши ўз оға-инисидан ҳам, онаси ва отасидан ҳам, хотинию бола-чақасидан ҳам қочур». Ажаб! Нега охирагга куни эр ўз хотинидан қочар экан, ўйлаб қўрмаганмисиз? Чунки фоний дунёда уни ноҳақ урди, унга тўғри йўлни қўрсатмади, моддий таъмин этмади... Энди вақт келдики, хотин ҳаққини талаб этади. Агар шундай бўлишига ишонмасангиз, қандай яшагингиз келса, яшайверинг. Аллоҳ ҳозирча ихтиёрингизга қўйибди. Охирагга шундайки, бу дунёда кул мартабасида яшаганлар хўжайинидан кўра юқорироқ даражага етишади. Бу дунёда керилиб юрган жаноблар менсимаган, сариқ чақага олмаган, ҳақоратлаган, хўрлаган, кул ўрнида кўрган одамнинг шафоатига муҳтож бўлиб қолади. Хотини ҳаққига риоя қилмаган эрнинг оқибати ҳам шундан ўзгача бўлмайди. «Хотинларнинг ҳақларига риоя этингиз. Улар билан меҳр-шафқат ила муомалада бўлингиз. Уларнинг ҳақлари хусусида Аллоҳдан кўрқингиз. Зеро, улар сизнинг ёрдамчиларингиз ва сизнинг мададингизга муҳтождирлар. Хотинлар сизларга Парвардигорнинг омонатидир». Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг Вадо хутбаларидаги бу васиятларини ҳар бир эр доимо дилида сақлаши ва амал қилиши шарт. Бу, Парвардигорнинг омонатларига хиёнат қилишдан ўзни сақлаш керақдир, дегани бўлади. Шайх Ҳотами Асомнинг хотинлари ҳам солиҳа ва каромати зоҳир аёл эдилар. Бир куни Ҳотам ҳазратлари сафарга кетмоқчи бўлиб, аёлларига:

- Мен тўрт ойлик сафарга кетгайман, шу тўрт ойлик муддатга қанча нафақа истайсан?-деб сўрадилар.
- Тирик қолишимга етгулик нафақа қолдиринг, - дедилар аёллари.
- Тириклигинг ва ўлимнинг менинг қўлимда эмас, Ҳақ таолонинг измидадир.
- Ундай бўлса, менинг ризқим ҳам сизнинг қўлингизда эмас, жаноби Ҳақнинг измидадир.

Ҳотам ҳазратлари бу жавобни хуш кўрдилар ва аёлларини дуо қилдилар. Қўшни хотинлар келиб «Эрингиздан нечун нафақа сўрамадингиз?» деб ажабланишди. Жавобан дедиларки: «У ҳам мен каби ризқ егувчидир, бергувчи эмасдир».

Эр-хотинлик ўртасида Аллоҳ ҳузуридаги тенглик шундай бўлади: эр ўз бурчини, хотин ҳам ўз бурчини тўла адо этиши шарт. Оила бахти саройи ана шундай тенглик пойдевори устига қурилади. Буни англаган оилага инқиро ҳавф солмайди. Эр ўз масъулиятига, хотин ўз масъулиятига тенг жавобгарлигини ҳис этиш керак. Тенг ҳуқуқлилиқ шундан иборат. Эр билан

теппа-тенг гап талашиш, теппа-тенг олишиш – тенгхуқуқлилик эмас, нодонлик. Енгил вазндаги боксчи ҳеч маҳал оғир вазндаги боксчи билан олишмайди. Оилада ҳам мана шу қоидага амал қилинса, яхши бўлади. Эшитган эдим (ростми ёлғонми, билмайман): лўлиларнинг қай бир уруғида тўй чоғи куёв бола гулхан атрофида ўтирар экан. Келин эса бўйнига хуржун осиб олиб унинг атрофида айланар, «Ўлгунамча сени боқаман», деб қасам ичаркан. Шу зайлда уч марта айланиб, қасам ичгач, куёв унга уйланишга розилик бераркан. Бозорларда катта-катта ва оғир-оғир халталарни кўтариб юрган аёлларимизни кўрганимда лўлиларнинг шу одати эсимга тушади. Бизда, уларнинг одатидан фарқли ўларок, никоҳ чоғи эр зиммасига оила ташвиши юкланади. Агар узоқ сафарга отланса ҳам, таъминотни мукаммал қилиб кетиши керак. Аёлларнинг бозорга тушиб, оғир рўзғор халталарини кўтариб чиқишлари эр учун бир уят бўлса, тижорат мақсадида бегона юртларга бегона эрлар билан юбориши ундан баттар исноддир, шармандалиқдир!

Тижорат мақсадида узоққа борган аёлларимиз ҳақида турли миш-мишлар юради, биз уларни маъқулламоқчи эмасмиз. Агар шундай десак, покиза опа-сингилларимизга тухмат қилиб қўйган бўламиз. Лекин улар ризқ қидириб узоққа бормаслик ва маҳрам-ҳамроҳсиз юрмаслик ҳақидаги буйруқларга амал қилсалар, ўзларига нисбатан ортикча гап орттириб олмайдилар. Ундан ташқари ранжитадиган нарса – аёллар мусофирликда қийналиб, оғир юклар кўтариб юрадилар, йўл азобини кўрадилар, ўз масъулиятига риоя қилмаётган эрлар эса чойхонада ошхўрлик қилиб ётадилар. Бугунги кунда одам савдоси ҳақида ташвишли гапларни эшитяпмиз. Алданган қиз-жувонлар тақдиридан афсусланяпмиз. Бу борада кимни айбляпмиз? Алдовчи, қўшмачи муттахамларними? Оталар-чи? Эрлик бурчини бажармаётган номардлар-чи? Бу саволларга тўғри жавоб берилмаса, вабо каби бу хасталиқдан жамиятнинг қутулиши қийин кечади. Ўтган асрда Европада эр-хотин ўртасида тенгхуқуқлилик деган масала кўтарилди. Совет жамияти бунга алоҳида эътибор берди. Аммо аёлларни эрлар билан тенгхуқуқли қиламан, деб уларни аксинча чўридан баттар ҳолатга айлантирди. Тенгхуқуқлилик дегани эр нима иш қилса аёл ҳам бажарсин, дегани эмас. Эр қурилишда ғишт терди – аёл ҳам, бетон қуйди – аёл ҳам, трактор минди – аёл ҳам. Бу ўтакетган инсофсизлик-ку! Европада кўтарилган масала бошқача эди. Ўтган асрларда заводда айнан битта ишни бажарган эрга кўпроқ, аёлга эса камроқ ҳақ тўланган. Ўзларини чин демократлар деб ҳисобловчи АКШда ҳам аёллар сайлаш ҳуқуқига эга бўлишмаган. Аёлларнинг халқаро ҳаракати шу масалалардаги тенгхуқуқлиликни талаб қилган. Афсуски, тенгхуқуқлиликни нотўғри тушуниш ҳозир ҳам давом этиб келяпти. Ўрни келганда айтиб кетайлик: штанга, кураш, бокс, футбол, велосипед... каби спорт турларида қиз-жувонларнинг қатнашишлари бизнингча дуруст эмас. Масаланинг маънавий томонларини қўя турайлик, тиббий жиҳатдан ёндошайлик. Спортнинг бу турлари ёш қиз-жувонларни оқибатда ногирон қилиб қўяди-ку?! Айниқса профессионал спортга кирган қиз-жувонларга берилаётган таркибида гиёванд моддалар бўлган, номи

“дори” ю, аслида захарнинг окибатини жаҳон кўриб-билиб турибди-ку?

Учинчи
Мувозанат

сухбат:

Агар диққат билан кузатсак, бугунги жамиятларда адолатли мувозанат бузилиши кузатилмоқди. Ғарбда аёллар ўта ахлоқсиз, беҳаё бўлиб кетишган. Юз йил аввал Анна Каренинага ўхшаганлар бармоқ билан санарли бўлса, энди кишининг ақли ҳисобдан адашиб кетади. Бундай ҳолатларни хорижга қилган сафарларимиз даврида кузатдик. Ғарб кинофилмлари ҳам фикримизни исботлайди. Ғарб аёллари ўзларини эрлар билан тенг ҳуқуқли деб билишади. Ислом динида бундай эмас. Оилада эр ва аёлнинг ўз ўрни мувозанат ва адолат билан белгилаб берилган. Бу мувозанат бузилган жамиятларда «эркин муҳаббат» деган аҳмоқона, айтиш мумкинки, ҳайвонларга хос тушунчалар туғилди. Яъни, эр-хотин биргаликда яшайверади, аммо хотин кўнгли тусаган эркак билан, эр эса кўнглига ёққан аёл билан зино қилаверади. Агар бола туғилса, қайси эрдан туғилганини аниқлаш учун ирсият мутахассисларига мурожаат қилишади. Бу ҳам етмагандай эркакнинг эркак билан, аёлнинг аёл билан никоҳларини расмийлаштириш бошланди ва бу ҳайвоний қўшилишни ҳам муқаддас ном – «оила» деб атаяптилар.

Ислом динининг жинсий муносабатлар хусусида ғоятда маъқул, ниҳоятда мақбул тавсиялари бор. Биринчидан, никоҳ суннат ва савобдир; никоҳланган кишининг савоби ортади. Уйланган киши уйига бир ҳисса егулик ва ичгулик олиб келса, етти юз ҳисса савоб берилади. Рўзғор тебратиш учун қилинган сарф-харажатлар жиҳод қилиш билан баробар ҳисобланади (яъни, «жиҳод» деганда фақат уруш назарда тутилмайди, савоб фақат уруш туфайли ҳосил бўлмайди, бунга аҳамият бермоқ жоиз). Ҳатто никоҳдаги эр-хотиннинг жинсий алоқасида ҳам савоб бор. Расулуллоҳ (с.а.в.) шу ҳақда гапирганларида саҳобалар: «Эй Расулаллоҳ, биз нафсимизнинг, шахватимизнинг орзусини қондирамиз, бундан ҳам савоб ҳам топамизми?» деб сўрашганларида жавоб бердиларки: «Албатта! Шундай қилмасангиз, гуноҳ йўли билан қондиришингиз мумкин... Шунинг учун ҳам савобдир». Исломда инсон табиатига, фитратига, яратилишига ғоятда мос бир ҳатти-ҳаракат мавжуд. Эрнинг хотини ёнига узоқ муддат яқинлашмаслиги ҳам дуруст эмас. Чунки аёлнинг ҳам жинсий хоҳишлари бор, унинг бу эҳтиёжларини ҳам қондириш керак, деган маънода адолат қилишга чақирганлар. Шунинг учун исломда шаръий жинсий муаммога эътибор беришган, уни айб санашмаган. Баъзан эр-хотиннинг ажралиш сабаблари диққат билан ўрганилса, оилани бузилишга олиб келувчи жиддий ҳолатлар кўринмайди. Бизда оиланинг бузилишига айнан жинсий муносабатлардаги етишмовчиликлар ҳам сабаб бўлиши мумкинлиги сира айтилмайди. Бу айб саналади. Ҳатто айрим эрларнинг ёки аёлларнинг зинога юриб кетишларига ҳам бир-бирларидан қоникмаганлари сабаб бўладикки, буни эътибордан четда қолдириш

мумкинмас.

Шаъбий

(р.а.)

айтадилар:

«Бир аёл хазрати Умар (р.а.) хузурларига келиб: «Эй мўминлар амири, сизга инсонларнинг энг яхшиси устидан шикоят қилгани келдим. У шундай одамки, яхши амал борасида унга етадиганлари оз. Кечалари тонггача намоз ўқийдилар ва кундузлари доимо рўзадор бўладилар», деганидан кейин уялиб, аслида айтмоқчи бўлган гапларини айтолмади ва: «Эй мўминларнинг амири, мени кечиринг», деди.

- Яхши, - дедилар хазрати Умар. - Аллоҳ сендан рози бўлсин. Сен у одамни жуда яхши сифатлар билан мактадинг. У ҳақда бундан ортиқ бирор нарса гапиришингга ҳожат йўқ.

Аёл чиқиб кетгач, Каъб ибн Сур (р.а.) дедилар:

- Эй мўминлар амири, аёл уялиб, шикоятини сўзлай олмади.

- Аёлнинг қандай шикояти бор эди?

- Аёл эридан «завжият (яъни эр-хотинлик) ҳақ-ҳуқуқларига риоя этмаётир», деб шикоят қилмоқчи эди.

Бу гапни эшитганларидан сўнг хазрати Умар аёлни орқага қайтариб, унинг эрига ҳам хабар юбордилар ва аёлнинг эри келгач, Каъбга:

- Ораларида сен ҳакамлик қил-, дедилар.

- Сиз шу ердалигингизда мен қандай ҳакамлик қиламан?

- Мен тушунмаган нарсага сенинг ақлинг етди. Бинобарин, уларни эшитиб, ораларида ҳукм этмоқ сенинг ҳақкингдир, - дедилар халифа.

Шунда Каъб халиги одамга:

- Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло эрларга хитобан: «агар етимларга адолатли бўла олмаслиқдан қўрқсангиз, сизлар учун (никоҳи) ҳалол бўлган аёлларга иккита, учта, тўрттадан уйланаверинглар», дея марҳамат қилганига кўра, кўпи билан уч кун (нафл) рўза тутишинг мумкин. Тўртинчи куни тутмаслигинг керак ва кўпи билан уч кеча тонггача ибодат қилишинг мумкин. Тўртинчи кеча аёлингнинг ёнида ётишинг лозим, - дедилар.

Эр-хотин кетишгач, хазрати Умар Каъбга:

- Сенинг бу топағонлигинг боягисидан ҳам гўзалдир, - дедилар ва Басрага қозиб этиб тайинладилар».

Бу ривоятда гўзал бир донолик ҳам чарақлаб турибди: хазрати Умар эрга тўғридан-тўғри «эрлик вазифангни бажар», деб амр қилмадилар ва буни доно биродарларига топширдилар. Каъб ҳам ўта нозиклик билан тушунтирди. Чунки у киши ҳам «ибодатингни йиғиштириб, хотининг билан бирга бўл», дея олмасдилар.

Тўртинчи Савоб

сухбат:

«Уйланишдан, хотин олишдан ҳамманинг мақсади бир хил эмас», дейилса, бу фикр дастлаб ғалати туюлиши мумкин. Баъзилар айш-ишрат қилиш, шахват нафсини қондириш учун уйланмайдиларми? Шу ниятда энг сулув қизларга етишмоқ учун шумликлар қиладилар. Бу шумликнинг оқибатини «оила» дея олмаймиз. Баъзилар эса бой бўлиш мақсадида бой хотинга тузоқ қўядилар. Бунинг натижаси ҳам «оила» эмас. Яна бир хил одамлар фарзандталаб

бўладилар ва шу мақсадда оила қурадилар. Баъзи одамлар гуноҳдан сақланиш учун уйланадилар. Яна бир қанчалари уй-рўзғор, саранжом-саришталик учун уйланадилар.

Оила қуришда улуғ савоблар борлигини яна таъкид этамиз. Шундай инсонлар борки, савоб учун атайин уйланишади, савоб истагида турмушга чиқишади. Бир илмли одам бир қизни сўраб совчи юборади. «Аллоҳнинг амри, ҳазрати Пайғамбаримиз (с.а.в.) суннатларига мувофиқ қизингизга уйланмоқчилар. Биз розилигингизни олмоққа келдик», дейишади совчилар. «У киши жонимни сўрасалар, жонимни берай, аммо қизим у зотга муносиб эмас. Чунки қизимнинг икки оёғи шол. У муҳтарам зотга эса хизматларини адо этувчи соғлом жуфти ҳалол керак», дейди қизнинг отаси узр билан. Совчи қўйган киши қизнинг ахволдан хабардор эди. «Бу қиз ногирон бўлгани сабабли унга ҳеч ким уйланмайди. Мен шу бечорага уйланиб, кўнглини кўтарай», деган қароридан қайтмайди.

Шунга ўхшаш бошқа воқеа: Шухрат Умаров исмли шоир биродаримиз бўлардилар. (Аллоҳ раҳмат этсин!) Шухрат ака талабалик йилларида йиқилиб, беллари майиб бўлиб ётиб қолган эдилар. Бу ҳолдан хабар топган шоира синглимиз Насибахон тақдирларини шу ногирон шоир тақдири билан боғлашга қарор қилдилар. Ёш ва гўзал қизнинг бу қарори кўпчиликни таажжубга солди. Таажжубланганлар Насибахоннинг ташқи гўзалликларини кўрардилару аммо қалб гўзалликларини, иймон гўзалликларини ҳис қила олмасдилар (Биз шунақамиз: ногирон фақат ногирон билан турмуш қуриши керак, деган бемаъни тушунча билан яшаймиз. Соғлом йигит шол ёки кўзи ожиз қизга уйланса ажабланамиз. Гўзал қиз ногиронни севса ишонқирамаймиз. Демаймизки, Аллоҳ розилиги учун қилинаётган бу амаллар нақадар гўзал!). Шухрат ака билан Насибахонга Аллоҳ солиҳ ўғил фарзанд берди. Шухрат ака ҳали ёш ўғилларига «онангни ҳаж ибодатига олиб борасан», деб васият қилган эканлар. Беҳзод улғайгач, отамерос автомашина сотилиб, васият бажарилди – Аллоҳ она ва болага улуғ ибодатни насиб этди. Насибахон бахтларини айнан шу оилада топганларига ишора эмасми бу! Улуғлик деганимиз ҳам шу, қахрамонлик деганимиз ҳам шу! Оиланинг муқаддас тушунча эканига ҳам мисол шу. Тилимизда «оила қурди» ёки «оила барпо этилди» каби ибораларни кўп учрайди. Шунинг қаторида «оила бузилди» ёки «оиласи барбод бўлди» деганлари ҳам бор. Демак, оила умр йўлидаги гўзал бир саройга ўхшатиляпти. Демак, уни қуриш керак. Қурганда ҳам пойдеворини мустаҳкам қилиб, турмушнинг зилзилаю дўлларига бардош берадиган тарзда бино қилиш шарт. Демак, «оила» ёшлар қўлига тантана билан тутқазиладиган зарқоғозга ўралган ширинлик эмас.

Афсуски, айрим бадавлат ота-оналар оилани шундай тушунадилар ва фарзандларини моддий томондан тўла-тўқис таъминлаб қўйиш билан кифояланиб, «оила қурилди», деб хотиржам бўладилар. Тўғри, оила саройини қуришда ота-онанинг вазифаси ҳам мавжуд. Аммо тўлалигича қуриб бера олмайди. Бу қурилишда эр-хотиннинг ўзи ҳам фаол иштирок этмас экан, бу сарой дастлаб шоколад каби кўринса ҳам, аммо сал вақт ўтиб эрий-эрий йўқ

бўлиб кетади. Ўзича эриб кетса, тақдирга тан берилар, аммо бу шоколад қасрни ялашга ишқибозлар ҳам топилиб қолса-чи? «Уйланишдан олдин иккала кўзингни катта оч, уйланганингдан кейин биттасини юм», деган тагдор бир хикмат борки, кўпчилик унга амал қилмайди. Аввало, йигитнинг ҳам, қизнинг ҳам кўзларини катта очишларига ота-оналари йўл қўйишмайди. Кейин эса ёш хотиннинг ҳаракатларини кузатишда битта кўзни юмиш ўрнига тўрт-беш кўз билан қарай бошлайдилар. Аҳмад Дониш айтган эканларким: «Агар келин-куёв бировларнинг гапларига, фисқу фасодларига кирар экан, уларнинг ширин турмушлари бузилади, ораларига совуқлик тушади».

Йигит ва қиз ёстикдош бўлгунларига қадар бир-бирларининг одатлари, феъл-атворлари ва руҳиятларини мукаммал ўрганишмаса, оилани бахтиёрлик пойдеворига қуришлари осон бўлмайди. Чунки яхши оила қуриш учун биргина муҳаббат кифоя эмас. Орада дўстлик ва ишонч ҳам бўлиши керак. Шундай оилаларни учратамизки, эр-хотин бир-бирини севади, турмуш қуришни эса билмайди. Оила қуришда маълум босқичларда биргаликдаги кураш, машаққатларни биргаликда енгиб ўтиш талаб этилади. Дейдиларки: «Муҳаббатнинг кўзи кўр бўлади». Яъни бир-бирига кўнгил қўйган йигит ва қиз унча-мунча хато ва камчиликларни сезмайдилар, сезсалар ҳам эътибор бермайдилар. Муҳаббатнинг кўзи кўр бўлса, оиланинг кўзлари ҳамиша очик бўлади. У ҳатто тунлари ҳам юмилмайди. Илгари арзимас ҳисобланган камчиликлар жиддий аҳамият касб эта бошлайди. Ота-оналарнинг эса бошлари қотади: ахир бир-бирларини яхши кўришарди-ку? Йигит «шу қиздан бошқасига уйланмайман», деб қанча «номзод»ларни рад этган эди-ку? (Қиз ҳам бошқа йигитларни хушламаган эди!)

Бир-бирини билиш – бир-бири ҳақида ҳамма нарсани билиш эмас. Бу бир-бирига нисбатан ишончли ва ёқимли муносабатда бўлиш, бир-бирига ишониш демакдир. Одам бошқа шахснинг руҳий оламига бостириб киришга уринмаслиги керак. Аёл билан танишиш учун бир неча дақиқа етарли, уни яхши билиш учун эса йиллар керак. Айрим «доно»ларнинг фикрича, аёлни тўлиқ билиш учун у билан ажралиш керак экан. Албатта, бу фикрни ҳазил маъносида қабул қиламиз. Лекин, айрим эр-хотинлар ажралишиб кетишганларидан сўнг, айниқса бошқа оила қурганларидан кейин бир-бирларининг кадрларига ета бошлайдилар. Аксарият яхши эрнинг кадрига етмаган хотинга Аллоҳ янада золимроқ эрни, солиҳа аёлнинг кадрига етмаган эрга эса қўйдиргувчи хотинни рўпара қилиб қўяди. Чунки эр ёки хотин шайтон васвасасига кириб, Раҳмон йўлини унутганлари учун шундай жазони олишлари тайин. Аллоҳ буюрадики: «Эй иймон келтирганлар! ...улар (хотинларингиз) билан тотув турмуш кечиринглар. Агар уларни ёмон кўрсаларингиз (билиб қўйингки) балким сизлар ёмон кўрган нарсада Аллоҳ (сизлар учун) кўпгина яхшилик пайдо қилар» (Нисо сурасидан). Аллоҳ иймон келтирганлар, деб мурожаат этяпти. Демак, иймон келтирдингми, энди иймон шартларидан бири бўлмиш оиланг ҳаққига риоя қил, тотув яша. Бўлар-бўлмасга жанжал чиқарма. Хотинни (ёки эрни) янгилашга ошиқма. Оилани

кайта-кайта бузиш иймонсизларга хосдир.

Бешинчи Агар уялмасанг...

сухбат:

Европаликларда «эрлар аёллар учун биринчи бўлишни, аёллар эса эрлар учун сўнггиси бўлишни орзу қиладилар», деган гап бор. Бир караганда ақли гапга ўхшайди. Аммо бу ўша томон учун ақли, уларнинг оила ҳақидаги бузук тушунчаларига мос келади. Дейилмоқчики: эр уйланмоқчи бўлган кизнинг аввал бошқа эркак билан бўлмаганини орзу қилади. Агар зинога аралашган бўлса, фарқи йўқ, бу ёғига ҳалол юрса, бас. Хотин эса «эрим менгача юрган бўлса юргандир, энди юрмасин», деб орзу қилади. Эътибор беряпсизми, орзу қиляпти! Исломда эса бундай бузук ҳолда оила қуриш ман этилади. Оила номусига гард ҳам қўнмаслиги керак. Ҳозирги кунимизда ғарб мамлакатларида оилага муносабат ёмон томонга ўзгариб кетган. Ҳолбуки, аввалги замонларда уларда ҳам оила мукаддас деб ҳисобланган. Оилага «эркинлик» мартабасини берилиши жамиятни бора-бора издан чиқаради. Чунки «эркинлик» тушунчаси «нима истасанг қилавер», дегани эмас. Аллоҳ «мендан уялмасанг, нима истасанг қилавер», деб бекорга огоҳлантирмаган. Аллоҳдан уялмадими, демак, ота-онасидан ҳам, кариндошлари, атрофидаги бошқа одамлардан ҳам уялмайди, кенгрок маънода олсак, жамиятдан уялмайди. Уялмадими, жамият олдидаги бурчини унутади. Жамият қонунларидан юз ўгирган оилалар кўпайса, бу жамиятнинг холига вой эмасми! Ғарбда бугунги кунда оила бобида бир қанча бузилишлар мавжуд: * одамни ҳайвондан ажратиб турувчи нарса онгли равишда покиза оила қуриш. Оила деганда биз эр ва аёлнинг қўшилувини англаймиз. Лекин эркак билан эркакнинг, аёл билан аёлнинг қўшилувини «оила» деб аташ одамзотни ҳайвонот олами билан теппа-тенг қилиб қўймайдими? Бу фикрни иккинчи бор қайта таъкид этишимиз бежиз эмас. Бу ҳолатни ҳайвонот оламига ўхшатыпмизу, аммо урғочи билан урғочининг, нар билан нарнинг қўшилуви ҳайвонларда ҳам йўқ. Эркакнинг эркакка интилиши юз йиллардан бери мавжуд, бироқ, жамият бундайлардан нафратланиб келган, кўпайишига йўл қўймаган. Лут алайҳиссалом қавмларига юборилган офатни эсласак кифоя қилар? Эндиликда эса бундай «оила» қуришга турли мамлакатларда қонун йўли билан рухсат беришга интилиш бор. Энг даҳшатлиси шундаки, уларга бола боқиб олишга ҳам рухсат этиляпти. Улар боқувидаги бола қандай тарбия кўради, ким бўлиб этишади? * оила қурмай якка-ёлғиз яшашга интилиш кучли. Маълумотларга кўра, жаҳон бўйича америкаликлар бу соҳада ҳам пешқадам экан. Эркакнинг ёки аёлнинг оила қуришдан бўйин товлаб, ёлғиз яшаши ҳам оқибатда жамиятни жар ёқасига келтириб қўяди. Илгарилари собиқ иттифоқнинг европа қисмида шундай одамлар рағбатлантириларди. «Мать одиночка» деганлари бўларди. Яъни боланинг онаси бору отаси йўқ. Бу хонимча мутлақо оила қурмасдан кимдандир бола орттирган. Шу учун унга навбатдан ташқари уй беришгача

борганлар. Мана энди Россияда аҳоли кескин камайиб кетяпти, деб бонг уриб ўтиришибди. Ўтмиш ғарб файласуфларидан Энгелс хотиннинг эрга бўйсунishi фақат иқтисодий карамликка боғлиқ. Яъни, эр моддий таъминотчи, агар хотин ўзини ўзи таъминлай олса, эрга бўйсунмай кўяди, деган ғояни илгари сурган эди. Бу ғоя орадан юз йил ўтиб, ўша томонларда ўз исботини топяпти. Лекин бу ғояни ҳаётий ҳақиқатга асосланган, деб бўлмайди. Қайсики оилада руҳий-маънавий тушкунлик ҳукмрон бўлса, бу ғоя ҳам яшайди. Танҳо яшовчи одамнинг (у хоҳ эркак, хоҳ аёл бўлсин) ҳаёти, қанчалик яхши таъминлаганидан қатъи назар, қашшоқликдан иборатдир. * биз томонларда оила бузиладиган бўлса, эр талоқ қилади ёки хотинни ташлаб кетади. Европада эса акси: эрни хотин ташлаб кетади. Русларда «Брошенный муж» деган ибора бор. Уларда хотини ташлаб кетган эр нима қилиши керак, деган муаммо ҳам мавжуд. Хотин эрни ташлаб кетди, дегани отасининг уйига бориб турибди, дегани эмас. Хотин эрни нима учун ташлайди? Севмай қолгани учун. Уларда севиб қолиш ҳам осон, севгидан айниш ҳам осон. Хотинга бошқа эркак ёқиб қолса, эрига: «ранжимагин, мен бошқани севиб қолдим», деб кетаверади. Бу ўринда оила фақат бузуклик туфайли бузилади.

Биринчи ҳолат ҳам, иккинчи-учинчиси ҳам юқимли хасталикка ўхшайди. Тез тарқалади, давоси эса ғоят мушкул. Оқибат эса миллатнинг йўқ бўлиб кетишигача олиб бориши ҳеч гап эмас. Бизда ҳам бу касаллик нишонлари кўриниб қоляпти. Зийракликни бой берсак, кечикиб қолишимиз мумкин. Қишлоқларда сезилмайди, аммо шаҳарларда эрдан ажралганидан кейин «агар эр шунақа бўлса, бети курсин, жонимни қийнамай, эрсиз ўтаман бу дунёдан», деб бошқа турмуш қурмай яшовчи аёллар сони камаяётгани йўқ. Биз бу аёлларни бузукликда айблашдан йироқмиз. Лекин оила билан яшасалар, ўзлари учун ҳам, жамият учун дурустроқ бўлади. Яширишнинг ҳожати йўқ, ким «фалончининг қизи эрдан ажраб кўп қаватли уйда ёлғиз яшаркан», деб эшитса, ҳаёлига дарров шум фикр келади. Қўшни аёллар ҳам ёлғиз яшовчи хотинни тинмай кузатишади, ғийбат қилишади. Агар бирон бегона эркакнинг меҳмон бўлганини билишса, тамом, «достонлар» битилаверади.

Олтинчи Зурриёт

сухбат:

Турмуш қурмай ёлғиз яшаш ғарбликлар учун янгилик эмас. Насроний дини тобелари орасида таркидунёчилик одати бор. Насронийлар бунинг учун махсус дайр (роҳиблар яшайдиган монастыр)лар қурадилар. Роҳибларга уйланиш, роҳибаларга турмушга чиқиш ман этилади. Улар «Уйланиш ва фарзанд орттириш кишини Ҳақ хизматидан ва Худога яқин бўлишдан четлаштиради», деган ақидага асосан турмуш қурмасликни комилликдан деб билишади. Оила қуриш, унинг ташвишлари қаршисида эркин яшаш роҳати туради. Агар одамзот ихтиёри ўзида бўлганида шу роҳатдан бошқасини истамаган бўларди. Аммо Аллоҳ эрнинг ҳам, аёлнинг ҳам мижозига шахватни кўшиб берканки, ана шу шахват тақозосига кўра улар бирга бўлишни истаб,

оила курадилар. Шу сабабли башарият насли Аллохнинг иродасига кўра охиратгача сакланиб қолади. Шахват тақозоси деганимиз бир сабаб. Аслида оила куришни, насл қолдиришни Аллох ирода этган, бандаларга фарз қилган. Бақара сурасида бундай маъноларни ўқиймиз: «Хотинларингиз сизларнинг экинзор ерларингиз бўлади (бу билан Қуръон эр-хотиннинг яқинлашувидан биринчи муддао – фарзанд талаб қилиш эканига ишора қилмоқда). Зироат ерлари уруғ сепганда самара беради. Хотин ҳам экинзордир ва ҳосили – фарзанд. Бас, ўз хотинларингиз билан фарзанд ниятида алоқа қилинг ва келажақда ўзларингиз учун фарзанд тарбияланг. Аллохдан кўрқинг, унинг қаҳрига илинмангиз. Бас, туғилиш ва висол учун берган қувватни бекор қолдирманг ва зое қилманг. Эй Мухаммад, саодат муждасини (жаннат хушхабарини) иймонлиларга бергин».

Демак, уйланиш ва оила куриш иймон талабларидан бири экан. Буни дунёвий мисол билан шарҳласак: бир одам ижарага ер олди, дехқончилик қиламан, дегани учун унга банк маблағ ҳам берди. Аммо бу одам ваъдасига хиёнат қилди. Ерга қарамади, маблағни бошқа нарсага сарф қилди. Мамлакат қонунига кўра, у жинорий жавобгарликка тортиладими, камаладими? Демак, эрлик қувватига эга одам бу қувватни ишлатишда Лут қавмига ўхшаса ёки бошқа бузуқликлар қилса, Аллох белгилаган қонунга хиёнат қилган бўлади ва шунга яраша жазосини олади.

Анас (р.а.) ривоят қилган бир ҳадис бор. Набий (с.а.в.) дедиларки: «Худо ҳаққи, мен сизлардан ҳам кўпроқ парҳезкор ва Аллохдан кўрқадиган одамман, лекин рўза тутаман, ифтор қиламан, намоз ўқийман, ухлайман ва уйланаман. Ким бу суннатдан юз ўгирса, у менинг умматим эмас». Абу Хурайрадан (р.а.) ривоят қилинган ҳадисда Расулуллох (с.а.в.) «Сизларнинг энг ёмонларингиз хотин олмаган кишидир», деб марҳамат қиладилар. Уйланишни истамаганлар илохий қонунларга қарши иш тутганлари сабабли Пайғамбаримиз алайҳиссалом шундай қаттиқ ҳукм чиқарганлар.

Саид Абу Хилол (р.а.) ривоят қилишларича, Набий (с.а.в.) «Уйланинглари ва ўз нуфузларингизни зиёда қилинглари, қиёмат куни мен сизларнинг кўплигингиз билан фахр қиламан», деганлар. Бу бежиз эмас. Чунки миллатларнинг куч ва шавкату эътибори уларнинг нуфузига ҳам боғлиқ. Европаликлар буни яхши англаганлари учун ҳам доимий равишда аҳоли ўсишини кузатиб борадилар. Ўсиш етарли бўлмаса, олимлари: «Ҳой ватандошлар! Кўзингизни очинг, миллатимизнинг шарафу эътибори сусаймоқда. Бу кетишда миллатимиз нест-нобуд бўлади. Шарафимизни, ватан ва миллатимизни ҳимоя қилиш учун арзанда фарзандларни кўпайтиринглари!» деб жар соладилар.

Тарихда Пол Демар исмли француз социологи ва иқтисодчиси яшаган. У миллатининг ўн тўққизинчи асрдаги, яъни юз йиллик давридаги сонини тадқиқ қилган экан. Унинг ҳисобича, аҳолининг ўсиши бўйича французлар инглиз ёки олмонлардан ортда қолишибди. 1810 йилда Франция аҳолиси 28 милён, Англияники 10, Олмон аҳолисининг сони 18 милён экан. Йигирманчи аср бошига келиб Олмон аҳолиси 59, Англия аҳолиси 62 милёнга етибди. Франция аҳолиси эса 39 милёнга етибди. Бу дегани 80-90 йил мобайнида

инглизлар 52, олмонлар 41 милён ошганлари холда, французлар 11 милёнга ошибди. Олимни бу ҳисоб қониқтирмай, миллат қайғусида шундай ёзган экан: «Агар аҳвол шундай давом этаверса, биз нафақат ватан муҳофазасидан, балки ҳаёт орзусидан ҳам маҳрум бўламиз. Бугун биз – французларнинг мамлакати ва миллати жар лабига келиб қолган. Бу чуқурга тушиб кетишимизга оз қолибди. Лекин ҳали ҳам кеч эмас, миллат ва ватанни бу ҳалокатдан қутқариш учун ҳимматимиз ва саъй-ҳаракатимиз керак». Европа олимлари миллатларининг камайишидан шу даражада қўрқадилар. Энди Пол Демарнинг тадқиқотини давом этирсак, бу ҳолатга дуч келамиз: ўтган асрнинг етмишинчи йилларига келиб Англиядаги аҳоли сони 45,3 милён, Германияда 76,5 милён Францияда эса 53 милённи ташкил этган. Бу рақамларни солиштиришдан аввал орада икки марта жаҳон уруши бўлиб ўтганини, миллионлаб одамлар ўлдирилганини ҳам ҳисобга олишимиз керак. Демак, кейинги 60-70 йил ичида Англия аҳолиси камайибди, олмонлар ва французлар эса кўпайибди. Лекин шунга қарамай, уларнинг олимлари ҳануз ташвиш билан бонг урадилар. Чунки кўпайиш айна шу миллат вакиллари ҳисобига бўлмаяпти. Иккинчи жаҳон урушидан кейин бу мамлакатларга бошқа китъалардан одамларнинг кўчиб келиши кўпайди. Гарчи милёнлаб осиеликлар, африкаликлар ҳам шу мамлакат фуқароси ҳисоблансалар-да, айна шу миллат шаънини белгиламайдилар. Фикримизнинг исботи учун шу мамлакатлар футбол терма командаларига назар ташлайлик: асл инглизларга нисбатан келгинди халқлар вакилини кўпроқ учратамиз. Илгари бу мамлакатларнинг мустамлакачилари осиелик ва африкаликларни зўрлаб, қул қилиб ҳайдаб келган бўлсалар, эндиликда бу китъалардан ёпирилиб келаётганларнинг йўлини тўсолмай гаранлар. Таъбир жоиз бўлса, қадим қулларнинг авлодлари бугунга келиб қулдорлар юртини забт этишяпти. Келинпошша, сиз ёшсиз, дунё янгиликларига бефарқ эмассиз. Энди диққатингизни Германияда чиқадиган «Вельт» газетаси ўтказган бир тадқиқотга тортмоқчиман: бу ижтимоий йўналишдаги тадқиқотда 35 ёшгача бўлган немис аёллари иштирок этганлар. Мухбирлар уларга биттагина савол билан мурожаат этишган: немис аёллари нима учун фарзанд кўришни мумкин қадар орқага қўзишади (пайсалга солишади)? Бу савол бекорга кун тартибига қўйилмаган. Кузатувларга қараганда, немис аёллари кейинги йилларда биринчи фарзандларини 29 ёшга етганларида кўришар экан. Ваҳоланки, ўн беш йил муқаддам бу кўрсаткич анча паст бўлган. Сўровга жавоб берганларнинг 44 фоизи эр ва аёлларнинг бир-бирига бўлган ишончсизлигини ва ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги бандилигини асосий сабаб сифатида кўрсатишган. Германия ҳукумати фарзанд кўраётган оналарнинг ижтимоий ҳимоясини йилдан-йилга кучайтириб боришига қарамай, аҳволнинг бу даражага тушиб қолиши жамиятни ташвишга соляпти. Чунки Германия демографик кўпайиш жиҳатидан дунёдаги охириги ўринлардан бирига тушиб қолибди. «Нахотки пул топишга бўлган қизиқиш оилавий бахтдан юқори турса?» - «Берлинер цайтунг» газетаси жамият ташвишини шу савол орқали кун тартибига қўйган. Юқорида Россия аҳолисининг камайиб боришидан мамлакат раҳбарияти

ташвишланаётганини баён қилиб эдик. 1982 йилда Латвияда бўлганимда, шу ерлик бир ёзувчи «яқин юз йил ичида менинг миллатимдан ном-нишон қолмайди», деб афсусланган эди. Чиндан ҳам ўша пайтда латвияликлар сони бир милённи ташкил қилар, туғилиш даражаси эса паст эди. Миллатни сақлаб қолиш учун ҳар оила камида уч фарзандни дунёга келтириши керак. Иккита фарзанд – ўринга ўрин қолди, демак. Битта фарзанд – миллатнинг кескин камайишидан дарак. Фарзандсиз оила – миллатнинг фожиаси. Европа олимлари ўз миллатларининг тақдирдан ташвишланиб, кўпайиш суръати тезроқ миллатларда туғилишни камайтириш чораларини кўришга ҳаракат қиладилар. Шу ниятда турли халқаро анжуманларга йиғилишиб, талай халқаро битимлар, қарорлар имзоладилар, ўзга мамлакатларнинг нуфус масалаларига аралашадилар.

Шулардан бири аёлларнинг ҳомиладор бўлишлари олдини олиш, абортга расмий рухсат берувчи қонунлар қабул қилиш каби уринишлардир. Бу ҳаракатларга Ислон олами қатъий қаршилик билдирди. Рим папаси ҳам, Православ черкови ҳам бу уринишларни Худонинг хоҳишига қарши ҳаракат сифатида баҳолади. Зотан, хотин ва фарзанд Худованди Каримнинг улуғ неъматларидан саналгани учун бу неъматларга қуфр келтиришдан сақланиш шарт.

Хулоса чиқадики, фарзандлар балоғат ёшига етганида уларни уйлантириш (турмушга узатиш) ота-она зиммасидаги фарз, бажарилиши шарт бўлган вазифа. Агар ота-она вафот этган бўлса, бу фарз яқин қариндошлар зиммасига ўтади. Агар улар ҳам бўлмаса, бу вазифани маҳалла, қўни-қўшнилар, дўстлар бажаришади. Ҳозир айрим ота-оналар баҳона топадиган бўлиб қолишган: «Аввал ўқишини битириб олсин», «Бир-икки йил ишласин»... Ўқишни битириш, ишлаш орқага сурилса зарари йўқ. Лекин уйланиш – табиий зарурат, уни орқага суриш оила учун уятли ҳолатларга олиб келиши мумкин. Тўйсиз, никоҳсиз, ота-она розилигисиз уйланиб олаётганлар бошқаларга сабоқ бўлмайдими? Бир биродаримиз қизига келаётган совчиларни сабабсиз қайтараверар экан. Айтишича, қизига хали мебел олмабди. Шу қизи севган йигити билан мебелсиз, энг муҳими, ота-она розилигисиз никоҳдан ўтиб олса, кимни айблаш керак бўлади? Моддий камчиликни сабаб қилиб, ўғилни уйлантирмаслик ёки қизни узатмаслик гуноҳ ҳисобланади. Чунки Қуръони каримда Аллоҳ бандаларини огохлантириб, турмуш қурганларнинг ризқу-насибасини беражагини ваъда қилган. Оиланинг барпо этилиши гўзал ходиса: тўю тамошалар билан нишонланади, бу кунларга йиллаб тайёргарлик кўрилади. Барбод этилиши эса хунук манзара, бунга ҳам узок ойлар ёки йиллар “тайёргарлик кўрилади”. Фақат одамнинг ўзи буни сезмайди. Ҳеч ким озгина бирга яшаб, кейин ажралишиб кетайин, деган мақсадда оила қурмайди. Келинпошша, сиз бу фикрга қўшилсангиз керак? Лекин...

Еттинчи
Никоҳ

суҳбат:

Лекин нима учун оила бузилади? Бунга аниқ бир жавоб бериш қийин. Ҳар бир ҳолатда ўзига яраша сабаб ёки баҳона бўлади. Лекин алоҳида бир сабабларни умумий тарзда бирлаштириб турувчи сабаблар ҳам мавжудки, шулар ҳақида фикрлашсак.

Сир эмас, оилаларнинг бузилиши ҳоллари бизда ҳам кўпайиб борапти. Буни айримлар иқтисодий қийинчиликлар билан боғлашапти. Лекин бу фикрга қўшилмайман. Бундай фикр бизни оилага хос бўлган асосий масалалардан чалғитиши мумкин. Яқин тарихимизда машаққати жихатидан тенгсиз ҳисобланувчи қаҳатчилик, очарчилик, қимматчилик, уруш йиллари бўлган. Бу балою офатлар машаққатларини бошларидан кечирган отахонлар-онахонлар айтишсин: ўша оғир йилларда оиланинг бузилиши бугунгидай кўп бўлмаган-ку?

Буни оиламиз мисолида ҳам айтишим мумкин. Дадам раҳматли Марғилондан, аям раҳматли Андижондан Тошкентга ўқишга келиб, шу ерда турмуш қуришган экан. Беш фарзанд кўриб, барчаларини ўқитганлар. Камина бешинчи фарзандман. Қарийб йигирма беш йил мобайнида бизнинг ўз уйимиз бўлмаган. Ижара уйларда яшаб келганмиз. Оиланинг ягона бисоти эски сандиқ уйдан-уйга кўчавериши натижасида шалағи чиқиб кетаёзган эди. Гилам деган матоҳни орзу ҳам қилмаганмиз. Ўша ўтмишни эсласам, «ҳаммамиз ижара уйларда туғилганмиз», деб ҳазиллашиб қўяман. Ҳолбуки, бу ҳазил эмас, ҳақиқат эди. Ҳукумат томонидан ҳовли берилиб, бир уй, бир даҳлиз қуриб, кўчиб келганимиздан кейин ҳам машаққатлар давом этган эди. Куз, қиш, баҳор чакка ўтган уйларда дийдираб яшардик. Бу ўринда шунчаки хотираларни баён қилаётганим йўқ. Бизга ўхшаб азобланиб яшаган оилалар жуда кўп эди. Лекин «қийинчилик важхидан оиласи бузилибди», деган гапларни кам эшитардик. Ота-оналаримиз қурган оилани нима ушлаб турарди? Сабр-бардошми? Бир қишлоқда айтиб беришган эди: қийинчилик йиллари қишлоқ раисининг уйида битта атлас кўйлак билан ямоқ тушмаган битта тоза тўн сақланаркан. Турмуш қураётган келин ва куёв шу сарпони бир кунга олиб туришар экан. Шундай ҳолатда оила қурганларнинг набиралари энди никоҳга «мерседес», «лимузин»ларда боришни талаб қилишапти. Келинпошша, бундай ҳолат сиз учун янгилик ҳам, сир ҳам эмас. Балки сиз ҳам талаб қилгандирсиз. Майли, буни ортиқча орзу-ҳавасга йўйиб қўя қоламиз. Чунки биз - катталар ёшларга - фарзандларимизга қийинчилик тиламаймиз. Бизнинг уйимизда гилам бўлмаса, уларнинг уйлари кўша-кўша гиламлар билан тўлсин. Лекин бу моддий таъминот нима учун ёш оилаларнинг бахтли турмуш кечиришларини таъмин эта олмаяпти? Бизни кўпроқ шу муаммо ташвишга солади. «Кимга яхши куёв учраган бўлса, у одам ўғиллик бўлибди. Кимга ярамас куёв йўлиққан бўлса, у одам қизини йўқотибди», дейдилар. Худди шуни «Кимнинг уйига яхши келин келса, қизлик бўлибди, ёмон келин келса ўғлидан ажрабди», деб изоҳласак ҳам бўлади. Келин ва куёв танлаш ҳуқуқи биз – ота-оналарда бўлатуриб, нега шошиламиз, нега ўйламай қадам босамиз? Келинпошша, сиз каби ёшларни ҳаётни билмайдиган, ғўр, деймиз. Лекин

ўйламай босган кадамимиз оқибатида ёш оила барбод бўлса, икки ёш бахтидан ажраса, шундай пайтда сиз “Ўзинглар-чи? Ўзинглар ҳам ҳаётни билмайсизларми?” деган саволни кўндаланг қўйсангиз ҳақлисиз, қизим. Худого шукр, ўзбекнинг фарзандлари итоатли, ота-онага тик қарамайди. “Оиламнинг бузилишига сиз сабабчисиз!” деб айбламайди. Дардини ичига ютиб юраверади. Ота-она-чи? Албатта, улар фарзандларидан кўра кўпроқ ҳам чекадилар. Иккинчи оила қуриш масаласини ҳал қилишга киришганларида эҳтиёт бўлишга уринадилар. Аввалги хатоларидан хулоса чиқарсалар-ку дуруст, бироқ, хатосини бўйнига олмайдиган ота ёки оналар ҳам бор, шуниси афсуслидир.

Бизда шу кунларда икки хил никоҳ мавжуд. Бири давлат томонидан расмийлаштирилади. Никоҳнинг муқаддаслигини ўзи ҳам ҳис эта олмаган, ҳали ҳаёт тажрибасига эга бўлмаган гўзал хонимлар икки-уч дақиқанинг ичида ишларини бажарадилар. Диний никоҳимиз ҳам ундан қолишмайди. Имомнинг қисқагина савол-жавоби билан хутбаси тахминан шунча вақт олади. Никоҳ ўқиётган айрим имомлар муқаддас ва муаззам сарой пойдеворини қўйишга восита бўлаётганларини ҳис этмайдилар. Никоҳланган айрим ёшлар иймон калимасини ҳам билмайдилар. Ислолдаги никоҳ ва оиланинг муқаддаслиги нималардан иборат эканини тасаввур ҳам қила олмайдилар. Кўпларининг фикрича, никоҳ жинсий алоқага руҳсатдан иборатдир. Жинсий алоқанинг ижозат этилган ва ман қилинган жиҳатлари мавжудлигини билмайдилар, тарбия берувчи оталари ҳам бундан беҳабар бўлсалар, эҳтимол. Хабардор бўлган тақдирларида ҳам ўғил билан бу мавзуда суҳбат қуриш одати бизларда йўқим, бу ачинарли ҳолдир. Ислол илмидан оз бўлса-да хабари бор домла никоҳ чоғи Қуръон оятлари ва шарафли ҳадислардан мисоллар келтириб, бу хусусда маълумот бериб қўйиши шарт деб ўйлаймиз. Чунки ғарбнинг беҳаё фильмларини кўраётган ёшларнинг айримлари жуфти ҳалолларидан ўша кинода кўрганларига ўхшаш алоқани талаб қиладилар. Бундай алоқани ўзи учун шармандалик деб билган келинларнинг уйларига қайтиб кетиб қолиш ҳолатлари ҳам учраб турибди. Кетиб қолмаган тақдирларида ҳам, куёв боланинг ташқарида нафсини қондиришга уриниши бошланиб қоляпти. Ёш оилаларимизга ғарбдан шундай балолар хуруж қиляптики, биз - катталар ғофил бўлмайлик. Бу ўринда, отанинг ўғлига насиҳати муҳим.

Шу ўринда оталарга мурожаат қилиш мажбурияти сезилди: азиз биродар, бу мавзуда сўз очиш уят ёки одобдан эмас, деган истиҳолага борманг. Тўғри, ўғлингизга дафъатан «сен шундай беҳаёлик қилаётган эмишсан», дея олмайсиз. Бунга асосингиз йўқ. Келинингиз ҳеч қачон сизга шикоят қилмайди. Агар шундай ҳолатлар юз бераётган бўлса, у онасига айтиши ва қудалар орқали маълум бўлиши мумкин. Лекин бундай ходиса юз беришини кутиб ўтириш шарт эмас. Ўғлингиз бундай беҳаёликдан узоқ бўлса ҳам, умумий тарзда «баъзилар кинода кўрганларини хотинидан талаб қилар экан, бу гуноҳ ҳисобланади» қабилида, эслатма тарзида айтиб қўйилса зарар қилмайди.

Келинпошша, эслаб кўринг-чи, имом-домла никоҳ ўқиётганларида сизларга талокнинг маъносини англаганмидилар? Билишимизча, бу ҳақда гапирилмайди. Тушунтириш берилмайди. Ёшларнинг кўпчилиги талокнинг маъносини билмай яшайди ва кунларнинг бирида ғазабланиб «уч талоксан!» деб юборади. Шу бир оғиз ҳукм билан оила бузилади. Кейин ярашмоқчи бўлиб боришса, домламиз «уч талок» дебсиз, қайта никоҳланмайди, деб қаттиқ туриб оладилар. Бу масалада озгина мулоҳазамиз бор: бу оила шаръий ҳукмлар асосида яшамади, шариат нималигини билмайди, шунинг баробарида эр ҳам, хотин ҳам талок тушунчасидан беҳабар. Эрнинг билгани: «уч талоксан, уйингга жўна!» Хотин ҳам битта бўғчасини тугиб, боласини етаклаб, йиғи-сиғи билан отасиникига қайтаверади. Уларда «идда», «махр» деган тушунча ҳам йўқ. Келинпошша, энди баён қиладиган фикрларим сизга тааллуқли эмасдай кўринади. Тўғри, айтилажак танбехларнинг айримлари сизга қаратилмаган. Лекин шу масалаларни билиб қўйсангиз, чакки бўлмасди, деган ниятда суҳбатимиз доирасига киритдим. Ўзингизга яхши маълум, агар оила бузилса, биринчи галда хотинни айблашга кўникиб қолганмиз. Қайсидир биродаримизнинг ажралишганини эшитсак, «хотини ёмондир-да» деб кўямиз. Камдан-кам ҳолларда «ўзи ёмон-да» деймиз. Оила бузила бошлаётганини эшитсак «эр-хотиннинг орасига аҳмоқ одам тушади», деб ўзимизни олиб қочамиз. Бу таънани биродарларимиз ноўрин деб билсалар, эҳтимол. Лекин ёшларнинг тасдиқ этишларига ишончим бор. Танбехимдан ранжиган биродаримдан сўрайман: эслаб кўрайлик-чи, қайси оилани ўнглаб қўйишга ҳаракат қилдик? «Баттар бўлмайдим!» Баъзан шу тўхтама келувчилар учрамайдимиз орамизда? Ахлоққа доир кўп китоблар кўришга тўғри келди. Оиланинг бузилиши масаласи кўрилганда уларда ҳам асосий айб хотинлар зиммасига юкланади. Наҳотки эркаклар фаришта каби беайб бўлсалар? Қунда маст-аласт юрса ҳам эр «яхши». Хотинини дўппосласа ҳам эр «яхши» –хотин яхши бўлса калтак ермиди! Хотини топиб келганини совурса ҳам эр «яхши». Яхши... яхши... минг марта яхши! Ҳатто оиласига хиёнат қилиб, зино устида қўлга тушса ҳам эр «яхши». «Ҳа, энди йигитчиликда шунақа шўхлик бўлиб туради-да!»деб кўя қоламиз. Ҳеч маҳал «Аллоҳ зинони харом қилган, бу гуноҳи учун тошбўрон қилиниши керак» демаймиз. Исломда эркак зиммасига моддий таъминот ва жисмоний химоядан ташқари хотинига адолатли бўлиш, унинг ҳаққига риоя қилиш масъулияти юкланган. Хотин кечки овқатни пишириб қўйиб, эрнинг келишини кутади, эр иши кўплиги баҳона, бузукликда юрмаса ҳам, ошналари билан чойхонада паловхонтўра билан «тиллашади». Нима деймиз, бу адолатданми? Эр оилада ҳукмрон эканини яхши англайди, ҳукмрон мартабасида туриб, хотинига фақат кўпол муомала қиладди. Хотиннинг ширин сўз эшитишга ҳаққи йўқми? Нима бўлганда ҳам «Қарс икки кўлдан чиқади», деган гап бор. Агар оила бузилиш жари ёқасига келиб қолса, айбни ҳар икки томондан излаш керак. Шунда

оилани сақлаб қолиш имкони кенгаяди. Агар айб бир томонга ағдарилаверса, тарозининг бир палласи дош беролмай қолиши мумкин. Аллоҳ таборак ва таоло марҳамат қилади: «Агар бирон аёл эри томонидан кўнгилсизлик ёки юз ўгириб кетиш содир бўлишидан қўркса, у холда иккови ўзаро бир сулҳга келишиб олишса (яъни аёл эрининг холи ва хоҳишига қараб ўзи учун эрга малол келадиган даражада нафақа талаб қилмаса, шу билан баробар эр ҳам хотинни ташламасликка, унга зулм қилмасликка рози бўлса) зарарсиздир. Сулҳ (ажралиб кетишдан) яхшироқдир. Нафслар қизғанишга ҳозир у нозир бўлиб турадилар. Агар (аёлларингизга) чиройли муомала қилсангизлар ва Аллоҳдан қўрқсангизлар (ўзингизга яхшидир). Зеро, Аллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардор бўлган Зотдир». Оятни фаҳм этмоғимиз учун уламоларимизнинг тафсирига мурожаат қилишга тўғри келади: Маълумки, турли сабабларга кўра эрда хотинига нисбатан нафрат пайдо бўлиши мумкин. Натижада эр хотинидан ажралмоқчи ёки ундан юз ўгириб, талоқ ҳам қилмай, муомала ҳам қилмай ташлаб қўймоқчи. Хотин эрдан ажрашни хоҳламаса, ярашишга уринади. Эрининг нафратига ёки юз ўгиришига сабаб бўлган ишларни бартараф этиш билан уни рози қилиб, ажралмай қолишга тиришади.

Мисол учун, ҳатто ўз қонуний ҳаққи бўлмиш маҳрининг ҳаммасидан ёки бир қисмидан воз кечиб юбориши мумкин. Нафақа бермасанг ҳам майли, ёки озроқ нафақа берсанг ҳам талоқ қилмасанг бўлди, дейиши мумкин. Шунга ўхшаш ҳолатга қараб турли таклиф ва муросалар билан сулҳ тузиб ажралмай қолишда гуноҳ йўқ экан. Шунинг учун ҳам оятнинг давомида: «Сулҳ яхшидир», дейилмоқда. (Бу тафсир шарият ҳукми бўйича яшайдиган оилаларга хос. Бугунги кунда маҳр нима, нафақа нималигини билмай яшаётганлар нима қилишлари керак? Орага совуқчилик тушишига сабаб бўлган ҳолатни аниқлаб, муолажа қилишдан бошқа чоралари йўқ. Бунақа пайтда кўпроқ аёл кишининг ён босиши лозим бўлади.) Ислонда турли усулларни қўллаб, оилани сақлаб қолишга ҳаракат қилинади. Ушбу чоралар ҳам мазкур рағбатдан келиб чиққан. Оят давомида нафсларнинг қизғанишга ҳозир у нозир эканлари таъкид этилмоқда. Яъни, инсон табиатида қизғанишга мойиллик мавжуд. Одам молу мулкни, чиройли нарсаларни ёки мансабни қизғанади. Ана шу табиий ҳол эътиборга олинса, хотин томонидан таклиф қилинган молу мулк ёки айрим қулайликлар эрдаги қизғаниш табиатини қўзғаб, ажралмай қолишга ундаши мумкин. Лекин инсоний алоқалар фақат молу мулк ёки баъзи бир манфаатлар асосидагина қурилмайди. Балки яхшилик, савоб ишлар каби ҳолатлар ҳам кўп. Жумладан, хотинидан нафратланиб, уни талоқ қилмоқчи ёки юз ўгириб тек ташлаб қўймоқчи бўлган эркак шу хотиннинг ажралиш истаги йўқлигини билгач, унга яхшилик қилиб, такво юзасидан ўзи билан олиб қолса, яхши бўлади. Аллоҳ унга ажр ва савоб беради. Ҳар нарсанинг меъёри бўлганидек, эрни мол-мулк билан ушлаб туришнинг ҳам чегараси бор. Агар хотин бадавлат оиладан бўлсаю ҳар жанжалда куёв боланинг кўнглини овлаш учун бирон нима совға қилиб турилса: бир сафар уй, кейин автомашина... Айрим беморлар бир хил дорини ичаверишса,

аввалига шифо берган дори оқибат таъсир этмай қўяди. Мол-мулк билан қўнгил овлаш ҳам шундай бўлади. Ёки куёв бола қимматбаҳо совғаларга ўрганиб, канага ўхшаб қолиши мумкин. Никоҳ эр ва хотиннинг ҳаётда шерик бўлишлари хусусидаги аҳд-паймондир. Аҳд-паймон ва шериклик турли соҳа вакилларида ҳам учрайди. Айтайлик, хунармандчиликда, тижоратда, зироатда... Агар шериклар аҳдларига вафо қилсалар, хайрли неъматларга эга бўладилар. Орага хиёнат, ғараз ёки тамаъ аралашса ишларидан барака кетади. Ҳар икки томон ҳам зарар қўради. Никоҳ билан боғланган оила ҳам шунга ўхшашдир. Эр ҳам, хотин ҳам аҳдига вафо қилса, оилада барака бўлади ва бундай оилани биз «фариштали хонадон» деб сифатлаймиз. Уруш-жанжалдан бўшамаган оилани эса «шайтон васвасасидаги хонадон», деб таърифлаймиз. Агар оиладаги нафрат ўти меҳр ва муҳаббат гулини сўндирадиган даражага етса, никоҳ – дастлабки аҳд-паймон бекор қилинади ва бу битим шариат тилида «талок» деб аталади. Тўғри, оиладаги жанжал тоқат қилиб бўлмас даражага етгандан сўнг орада талок бўлмаса, эрнинг ҳам, хотиннинг ҳам бутун умри ғам ва қайғуга сарф бўлиб қолади. Ислом динида талок эр ва хотинни шундай балодан асраш учун қўлланилади. Баъзан шундай бўлади: хотиннинг нияти яхши. Нодонлиги ёки тажрибасизлиги, қайсарлиги ёки укувсизлиги туфайли уй ишларидами ё бола тарбиясидами ёки эрига муносабатидами хато-камчиликларга йўл қўяди. Бундай аёлларни кечириб, уларга марҳамат кўрсатиш керак бўлади. Лекин хотин эрига адоват ва хусуматини доимий равишда кучайтириб бораверса-чи? Бу ҳолатда ҳам дарров талок берилмайди. Бу хусусда Аллоҳ буюрадики: «...аввало уларга панд-насихат қилинган, сўнг (яъни насихат қор қилмаса) уларни ётоқларда тарк қилинган (улар билан бир жойда ётманг, яқинлашманг) сўнгра (шунда ҳам сизга бўйсунмасалар) уринган! Аммо сизга итоат этсалар, уларга қарши бошқа йўл ахтарманган. Албатта, Аллоҳ энг Юксак ва Буюк бўлган Зотдир» (Нисо сурасидан).

Энди мазкур оят маъзини тушунишга уриниб кўрайлик: демак, хотин томонидан оиланинг тинч-тотувлигига раҳна соладиган бирон ҳолат содир бўлса, эрнинг вазифаси биринчи галда насихат қилиб, тўғри йўлга даъват этиш экан. Аёллар қўнгли табиатан юмшоқ ва эҳтиросли бўлади. Кўпинча маъқул сўзлар ва дўстона ўғитлардан аёллар таъсирланиб, ёмон ишлардан ва амалларидан қайтадилар. Лекин насихатлар фойда бермаса-чи? Унда жазо сифатида ўрнини бошқа қилиб, унга икки-уч кеча яқинлашмайди ва шу ҳаракати билан қаттиқ норозилигини билдиради. Ақли бор хотин бу ҳолатни қатъий огоҳлантириш ўрнида қабул қилади. Чунки икки-уч кун ўрнини бўлак қилган эр, оқибатда бутунлай ажрашиб кетиши ҳам мумкин. Демак, бу оддий араз эмас, ажралиш эҳтимолидан жиддий огоҳлантириш. Энди дили қотиб қолган аёлга бу восита ҳам таъсир этмади. У вақтда хотинни қаттиқ озор бермаслик шарт билан уриш жоиздир. Ҳар қим англаши зарурки, хотинни уришдан мақсад роҳатланиш эмас. Уни тўғри йўлга солиш мақсадидагина қўл кўтаришга ижозат берилади. Лекин табиийки, эрга итоат этишни бурчи деб билган аёл ҳамда Аллоҳ кўриб турганига иймони қомил эр бу охириги чорага етиб келишмайди. “Уриб, дабдала қиламан», деган фикрдан

эр нари бўлиши керак. Унга ҳеч ким хотинини дабдала қилишга ижозат бермаган. (Хотинни уриш фақат бизда эмас, тараққий этган мамлакатларда ҳам бор экан. Дунё бўйича ҳар куни минг-минглаб аёллар бераҳм эри аёвсиз калтаклагани оқибатида ҳаётдан кўз юмар экан. Яқинда Европанинг бир неча мамлакатада хотинини ургани учун жиноий жавобгарликка тортиш ҳақида қонунлар қабул қилинди.) Пайғамбаримиздан (с.а.в.) ҳадис бор: «Агарда хотинларингиз шаръий ва савоб ишларда сизларга бўйсунмасалар, уларни мажруҳ қилмасдан ва кўқартирмасдан, қаттиқ озор бермасдан уринглар». Лекин урмаслик афзалроқ экани ҳақида ҳам шарафли ҳадис мавжуд: Бир куни Расулulloҳ (с.а.в.) билан завжаи муҳтарамалари ҳазрати Оиша ўрталарида гап қочди. Низони бир ёқлик қилиш учун қозиликка ҳазрати Абу Бакрни чақиришди. У киши келиб, нима гаплигини сўраганларида Пайғамбаримиз алайҳиссалом ҳазрати Оишага: “Гапир, ё мен гапирайми?!” дедилар. Ҳазрати Оиша эса: “Сиз гапиринг, лекин тўғриси айтинг”, дедилар. Шу гапни айтишлари билан ҳазрати Абу Бакр Сиддик: “Ҳой тилинг кесилгур! Расулulloҳ бирон марта ёлғон гапирибмидилар?!” деб қизлари бетига бир шапалоқ урдилар. Ҳазрат Оиша Пайғамбаримизнинг орқаларига ўтиб ҳимояландилар. Пайғамбаримиз алайҳиссалом эса қайноталарига қараб: “Биз бундай қилишингизни истамасдик!” дедилар. Шунга кўра, хотинни уришдан тийилиш ҳам яхши амал ҳисобланади. Аллоҳнинг расули: “Қайси эр хотинининг қилиқларига чидаса ва сабр қилса, Аллоҳ унга Айюб алайҳиссаломнинг балоларга сабрига берган ажрни ато этади”, деб марҳамат қилганлар. Яна дедиларки: “Энг яхши одамлар хотинига яхши муносабатда бўлади. Сизларнинг орангизда мен ҳам хотинга яхшилардан бириман”. Хотин бу чоралардан кейин бемаъни ҳаракатидан тийилса, эр бошқа баҳона кидирмаслиги, ҳаддидан ошмаслиги керак. Эр бўлганидан мағрурланиб, асоссиз гумонларга бориб, аёлига зулм ва жафо қилиши ман этилади. Асоссиз жафо қилар экан, жабр чеккан аёлнинг ўчини Аллоҳ олади. Баъзи биродарларимиз хотинларини тез-тез урадилар ва бу ҳаракатларини ўзларича изоҳлашади. Ўтмишда ҳам шундай ҳолатлар учраб турган экан. Устоз Абдурауф Фитрат бу ҳақда 1914 йилда шундай ёзганлар: «Нисо сурасидаги ўттиз тўртинчи ва ўттиз бешинчи оятлар таржимаси ва изоҳи билан машғул бўлиб ўтирганимда бир дўстим мулоқот учун келди. Мен шу мавзуда мулоқот қилмоқни орзиқиб кутар эдим. Шу масалани унинг ҳузурида баён қилиб, оятни ўқиб бердим. У қулиб айтди: «Эй Абдурауф, хотинларни уруш ва ҳақоратлаш биз бухороликларнинг умумий одатларимиздир. Лекин бугунгача бу ярамас ҳаракатимиз шариатга мувофиқ эканини билмасдик. Шукрим, бугун сен бунинг мумкин эканини тушунтирдинг. Иншааллоҳ, бундан кейин хотинларимизни кўпроқ ва яхшироқ урамиз». Дедим: “Азизим! Масалани тўғри тушунтира олмадим шекилли!? Ислом дини аёлларни уришни ман қилади, балки эркакларга хотинларингизга марҳамат ва муросою мадора билан ҳурмат қилинглари, деб амр қилган. Юқорида бу масалани баён қилган эдим. Лекин сенга баён қилган бу масала алоҳидадир. Фараз қилайликки, бир ёмон ҳислатли ва бадахлоқ аёл бор. Бечора эр хотинининг адовати борлигини билиб, унинг ҳаловатини

бузаётганини тушунтиради. Хотин кулоқ солмайди. Икки-уч кун хотинидан узоклашади. Хотин шунда ҳам хулоса чиқара олмайди. Шунда сиз ҳам биласизки, эрнинг хотинига талоқ беришдан бошқа иложи қолмайди. Бирок Ислом дини талоқни ман этмоқчи бўлиб, эрга: «Талоқ беришга шошилмагин», деб амр қилади. Хотиннинг аъзоларини майиб қилмай ва лат бермай уни озгина ургин, зора ёмон ишдан тавба қилса ва муносабати ўзгарса. Менинг изоҳимдан билдингки, Қуръон ҳукми маслаҳат юзасидан бўлиб, аҳли Ислом оилалари учун, хусусан, мусулмон аёлларига буюк марҳаматдир». Мен бу шахсий суҳбатни шунинг учун ёздимки, бошқалар ҳам менинг баёнотимни шу дўстимга ўхшаб тушуниб, хотинларини уриш учун баҳона қилиб олмасинлар».

Тўксон беш йил аввал баён этилган бу фикр ҳалигача қадрини йўқотмаган ва Қуръон ҳукмини нотўғри англаб юрган биродарларимизга ҳали ҳам ибратдир. Эр оилани сақлаб қолишнинг барча чораларини кўрди, аммо фойдаси бўлмади, бирга яшашнинг сира иложи қолмади. У холда, начора, ажралишсин, талоққа руҳсат берилади. «Агарда эр-хотин тинчлик ва розилик билан ажрашсалар, Аллоҳ кенг марҳамати ва карами билан уларни бир-биридан беҳожат қилади» (Нисо сурасидан). Аммо заруратсиз, балки нафс ҳавосининг тақозоси билан талоқ берилса, албатта, гуноҳ ва ҳаромдир, албатта, гуноҳкор жазосини олади. Демак, талоққа ижозат бор. Лекин Ислом динида хуш ёкмайдиган мубоҳ (мумкин) амаллардан ҳисобланади. Бу ҳақда Ибн Умардан (р.а.) ривоят қилинган ҳадисда Набий (с.а.в.) марҳамат қиладилар: «Аллоҳ ҳузурида энг ёмон мубоҳ – талоқдир». Баъзан оиладаги ёмон шароит, эрнинг зулми ва бошқа қабих одатлари хотиннинг силласини қуритади ва унинг ўзи эридан талоқ талаб қилади. Бу жараён тез бўлмайди. Ҳар қандай аёл аввалига сабр қилади. Эҳтимол йиллар бўйи бардош берар. Охири сабр-бардош тўғони ўпирилиш даражасига келгач, талоқ сўрайди. Лекин унинг талаблари ҳам асосли бўлиши керак. Бирорта миш-миш ёки гумонларга ишониб ёки бошқа эрқакка кўнгил қўйгани сабабли ўз эри билан ажрашни қасд қилмаслиги керак. Бу хусусда Пайғамбаримиз алайҳиссалом марҳамат қиладилар: «Қайси хотин безарурат ва эҳтиёжсиз эридан талоқ талаб қилса, жаннат ва Аллоҳнинг раҳмати унга тегмайди». Айрим қизлар ота-оналарининг хоҳиши ёки зўрлаши билан ўзлари кўнгил қўймаган йигитга турмушга чиқадилар. Оилада кейинроқ бошланадиган келишмовчиликлар заминида хотиннинг айнан шу кўнгилсизлиги ётади. Айрим аёллар шу кўнгилсизлик сабабли хиёнат кўчасига ҳам кириб қоладилар. Ана шундайларга солиҳа бир аёлнинг гапларини эслатмоқчимиз: донолардан бири ёш ва гўзал бир аёлни имтиҳон этиш учун бундай дебдилар: - Сендай гўзал бир аёлнинг шундай хунук эри бўлиши яхши эмас. Бу гўзалнинг эри чиндан ҳам хунук, бу ҳам камлик қилгандай ҳамиша кир юрадиган, нохуш одам эди. Гўзал хотин уламонинг гапига бу гўзал жавобни берди:

- Эй Ҳаким! Сиз кўп янглиш сўзладингиз! Гапингиз тўғри эмас. Бундай сўзларни сиздай одамдан эшитиб кўп ранжидим. Чунки эримнинг Аллоҳ таоло олдида бир савоби борлигидан бўлса керак, мени ул савобга нисбатан

бир мукофот ўлароқ насиб этгандир. Балки мен бирор иш қилган бўлишим мумкинки, Ҳақ таоло бу гуноҳимнинг жазоси сифатида мени унга бергандир. Жаноби Ҳақнинг тақдирига рози бўлиш керак. Бу жавобдан мамнун бўлган олим гўзал аёлга дебди: - Болажоним, сенинг ақлли бир аёл эканингни сезган эдим. Шунинг учун имтиҳон қилиб кўрайин, деган эдим. Қизим, аёлларда жаннатга кириш учун энг буюк нишон – аломат эрларининг ёмон феълларига сабр қилмоқдир. Бу сабр уларни жаннатга олиб боради. Жаннатий солиҳа аёлнинг нишони ва аломати эрига итоат этмоғи, эрининг хотирини хуш тутиши, эри йўқлигида хайр-дуо этиши ва эрининг мол-мулкани сақлаб, эҳтиёт қилиши каби хусусиятларидан иборатдир. Бу айтганларим солиҳа аёлнинг жаннатга кириши учун бир нишондир.

Тўққизинчи Ярашиш

сухбат:

Эр-хотиннинг ажраши биргина оилага хос масала эмас. Оиланинг бузилишига жамият бефарқ қараб туролмайди. Ҳар томондан оилани сақлаб қолишга уринишлар бўлади. Шу ўринда эр-хотиннинг жанжалидан ўзларини олиб қочувчи биродарларимизга ҳам Аллоҳнинг амрини эслатиб ўтиш жоиз: «Агар эр-хотиннинг оралари бузилиб кетишидан қўрқсангизлар, эрнинг уруғ-аймоғидан бир ҳакам, хотиннинг уруғ-аймоғидан бир ҳакам чақирингиз. Агар улар ислоҳ қилишни истасалар, Аллоҳ эр-хотин орасига иттифоқликни солур. Албатта, Аллоҳ Билгувчи ва Хабардор Зотдир» (Нисо сурасидан). Бу ояти каримада гап ҳам эр, ҳам хотин томонидан келишмовчилик чиққан пайтида кўриладиган чора ҳақида кетяпти. Шундай ҳолат юзага келдики, энди оиланинг сирини ташқарига чиқармасдан ҳал этишнинг иложи йўқ. Энди бошқаларнинг аралашуви билан оилани сақлаб қолиш чоралари кўрилиши шарт. Эр ўзи рози бўлган қариндошларидан, хотин ҳам ўзи рози бўлган қариндошларидан ҳакам тайин этади. Агар оила ҳали ёш бўлса, бу вазифани ота-оналар бажаришади. Муфассирлар бу ўринда «ўзи рози бўлган» деб алоҳида таъкид этишади. Бунга сабаб улар тайин этган ҳакамлар даъволарни эшитиб, шунчаки насихат қилиб қўйиш билан чекланишмайди. Улар ҳукм ҳам чиқарадилар ва эр ҳам, хотин ҳам уларнинг ҳукмига рози бўлишлари керак. Ҳакамлар танланганида ақллари, турмушнинг пасту баландидан ўтиб келган тажрибалари инобатга олинади. Энг муҳими, ҳар икки томоннинг ҳаками Аллоҳдан қўрққан ҳолда адолатли ҳукм чиқаришга ҳаракат қилиши керак бўлади. Агар ўртада такво бўлмаса, икки томон ўзи томонга оғиб кетаверса, адолат қарор топа олмайди. Бу ўринда такво адолатни юзага чиқарувчи муҳим омилдир. Ҳакамларнинг асосий вазифаси эру хотин орасини ислоҳ қилишдир. Шунинг учун ҳам ояти каримада «агар улар ислоҳ қилишни истасалар», деб уларга ислоҳчилик нисбати бериляпти. Айрим уламолар «Ҳакамларга фақат яраштириш – ислоҳ ҳуқуқи берилган», дейдилар. Яна айримлари «Ислоҳ қилишнинг иложи йўқлигига амин бўлишса, эру хотинни ажратиб қўйсалар ҳам ҳақлари бор, шунингдек, улар тегишли жазо чораларини, молу мулкка

оид масалаларни ҳам хал қилишади», дейдилар. Албатта, ҳакамлар ўзларининг инсоний чекланган илмлари ва имкониятлари доирасида ҳукм чиқарадилар. Ҳакамликка номзод мўлжаллаганда булар ҳам эътиборга олинмоғи шарт. Эр ёки хотин томон ҳакамликка қариндошларидан бирларини танлашгач, ажралишга сабаб бўлаётган ходиса ёки гапни унга баён қила бошлайдилар. Шубҳасиз, айб мағзаваси қарши томонга ағдарилади. Ҳакамларни қийин аҳволга солиб қўядиган ҳолат ҳам айнан шунда. Ҳакам донишманд бўлса, айтилганларнинг мағзини чақиб кўради, мантиқ тарозисига солиб чамалайди. Аравани куруқ олиб қочадиганлардан бўлса, қарши томонни айблашдан бўшамайди. Баъзан бир-бирига мутлақо зид фикрлайдиган ҳакамлар учрашиб қоладиларки, ярашишга умид қилиб ўтирган эр-хотин оқибатда тамоман тесқари бўлиб кетади. Шундай воқеалардан бири: ёш оила ярим йил ичида бузилиш жари ёқасига келиб қолди. Қуёв бола ажралишга асосий сабаб қилиб келиннинг қийиниш маданиятини кўрсатади. Яъни келин шим кияркан, эрнинг қийим борасидаги талабини рад этаркан. Бир қараганда талаб тўғри. Хотин эр хоҳлаганидай қийиниб юриши керак. Чунки хотин биринчи галда эрига чиройли ва ёқимли кўриниш ҳаракатида бўлиши керак. Бизда кўпинча тесқари ҳолат кузатилади: аёлларимиз уйда ўзларига қарамайдилар, кўчага чиқадиган бўлишса пардоз-андозни бошлаб юборишади. Хуллас, йигит томон унинг талабларини мутлақо ҳақ деб турибди. Келин томондан тайинланган ҳакам элик ёшлардаги гапга чечан аёл замонавий тарзда қийинган. Ёшига ярашмаса ҳам шим кийган, бошда рўмол йўқ. У шубҳасизки, ўз дунёқараши асосида келинни ҳимоя қилади. Қуёв томонни феодалликда айблайди. «Шу қиз биринчи учрашувга чиққанида ҳам шим кийиб олган эди, ўшанда нима учун индамадингиз?» деб қуёвга савол беради. Қуёв «кейинроқ тўғри йўлга солиб олишга умид қилганини» айтади. Дуруст, қуёвнинг шундай яхши нияти бор экан. Аммо бир одамни ўзгартириш учун ярим йил кифоя қилармикин? Сўфий Оллоҳёр айтмоқчи:

Замона	хотунуни	йўлга	солмоқ
Эрур	осон	ул	ишдин
		жанг	қилмоқ...

Дейилмоқчики, бу замонда хотинларни тўғри йўлга солиш бир қалъани жанг қилиб олишдан мушқулдир. Бу шароитдаги икки ҳакам гўё сув билан олов каби эди. Эр-хотин четда қолиб, улар ўзаро даҳанаки жангни бошлаб юборишди. Бу жангда ҳеч ким ғолиб келмади, оила барбод бўлди, холос. Демокчимизки, ҳакамликка гапга чечанларни эмас, сермулоҳаза, доно одамларни танлаш керак. Шу хусусда яна бир воқеа: эр хотинини бузукликда айблаб ажрашмоқчи. Исломда шунчаки бировнинг гапи ёки гумон билан ўз аёлини бундай айблаш мумкин эмас. Гувоҳлар билан зино устида ушласагина даъвоси ўринли бўлади. Ажрашмоқчи бўлаётган эр айблайди, хотини бу айбни рад этиб, қасам ичади, айни чоқда эрини тухматда айблайди. Ҳакамлар иштирокидаги мунозара узоқ давом этади. Шунда маҳалланинг доно оқсоқоли ҳисобланган ҳакамлардан бири эрни ташқарига имлаб чақиради-да, нимадир дейди. Эр ташқарида бир оз ўйланиб тургач, изига қайтиб, хотини билан ярашажагини

маълум қилади. Бу хол кўпчиликни ажаблантиради, оқсоқолдан «йигитга нима девдингиз?» деб қизиқишади. Аммо оқсоқол орадаги сирни очмайди. Орадан кўп йиллар ўтди, оила тинч-тотув яшади, фарзандлар кўрди. Тўйлар қилишди. Ажрашмоқчи бўлган ўша эр автомобил ҳалокатида жон бергандан кейин, бир куни отахон менга сирни очдилар. Эрни фикрдан қайтарган гап бундай экан: «Ўғлим, бу хотинни қўйсанг, энди барибир сенга бокира қиз тегмайди. Битта ёки иккита эрдан чиққан хотинга уйланасан. Эҳтимол, сен уйланадиган хотин эридан чиққанидан кейин чакки юриб, яна қанча эркакларни кўргандир. Сен «хотиним битта одам билан юради», деб гумон қиляпсан. Гумонинг тўғри чиққанда ҳам шу хотининг кейин келадиганидан покизароқ бўлиб чиқади-ку? Ундан кўра гумонни бошингдан чиқариб ташла. Хотинингнинг чин сўзига ишон. Худо ҳам шунга буюради». Отахоннинг донолиги шундаки, бу гапни кўпчиликнинг орасида айтганида эр қулоқ солмаган бўларди. Аксинча «Ҳали қараб турасиз, онаси ўпмаган қизга уйланаман!» деб кўкрагига урган бўларди.

Ўнинчи

суҳбат:

Рашк

Рашк - дўстимизми ё душманимизми? Келинпошша, сиз албатта “душман”, дейсиз. Хулосангизни инкор этмайман. Лекин бу масалага бир томонлама қараш эканини ҳам таъкидлаб қўяман. Ҳар бир оилада ўзаро рашк бўлади. Аслида рашкнинг бўлгани ҳам яхши. Чунки улуғларимиздан Сўфий Оллоҳёр айтмоқчи: Жамиъ жонворлар тушса кўзга, Ҳамийятлик бўлур тўнғиздин ўзга. Дейилмоқчики, барча ҳайвонларда ҳам рашк бор, фақат тўнғизда йўқ, модасини қизганмайди. Таажжуб фитналиқдур бу замона Тушубдур эрлар ахволи йамона. Дейилмоқчики, ажаб фитналар кўпдир бу замонда. Эрлар ўзларини ёмон ахволга солганлар. Яъни уларда ғайрат ва рашқдан асар ҳам қолмай, хотинларини бозорларга пардасиз юборурлар. Хотинини сира рашк қилмайдиган, билатуриб бегона эркақдан қизганмайдиган эрни даюс дейдилар. Бошқача айтсак, ўз хотинига қўшмачилик қилувчи эр даюсдир. Севиқли Пайғамбаримиз (с.а.в.) жаннатга кирмайдиган уч тоифадан бири, деб айнан шу даюсни, билиб туриб хотинини ёмон йўлга киришига йўл қўйган эрни айтганлар. Агар рашк бутунлай бўлмаса эр тўнғизтабиатли ҳисобланаркан. Яна дерларки: «Ғайрат мардин (ҳақиқий рашкни) бажо келтурғил. Беғайрат кишини киши демағил. Ҳар кишида ғайрат бўлмаса, дини ҳам бўлмағусидир». Демак, рашк керакли фазилат экан. Бироқ, рашк ўти ҳаддан зиёд аланга олса, иллатга айланади. Эр хотиннинг ёки хотин эрнинг ҳар бир қадамини кузатаверса, орада ишонч йўқолади. Ишонч йўқолган уйдан файз кетади. Шу туфайли арзимаган нарсадан жанжал чиқаверади. «Бошқасини топганга ўхшайсиз-да,

менинг ҳамма ишларим кўзингизга ёмон кўриниб кетяпти», дейди хотин. «Битта яримта хушторинг борми, пардозларинг бошқача бўлиб кетяпти», дейди эр. Қарабсизки, яхшиликка хизмат қилиши керак бўлган рашк оилани бузишга олиб келади.

«Агар сен хотинингга рашк қилмасанг, у сенга самимият била муносабатда бўлур. У сенга ота-онанг ва фарзандингдин ҳам мушфикроқ бўлур ва сенга ундин дўстроқ киши топилмас. Агар унга рашк кўргузсанг, сенга минг душмандин душманроқ бўлур ва бегона душмандин ҳазар қилса бўлур, лекин ундин ҳазар қилиб бўлмас». Кайковуснинг бу панди рашкни меъёрдан ошириб юборадиганларга ибрат бўлиши лозим. Агар эр хотинига рашкни ошириб, уни айблайвермаса, хотин унга ўз ота-онасидан ҳам меҳрибонроқ бўлар экан. Меъёрдан ошса, душмандан ҳам баттарроқ душманга айланар экан. Бир оиланинг бузилишига сабаб бўлган воқеани айтиб беришган эди. Уйга эрнинг дўсти меҳмон бўлиб келган. Хотин хизматда. Эрнинг кўзи пойабзалларга тушади. Қарасаки, меҳмоннинг туфлиси ёнида хотинининг калиши турибди. Хотинини чакиради: «Нега калишинг унинг туфлиси ёнида туради?» Хотин, турган гапки, бунга эътибор бермаган. Шунда эр бошқачароқ даъво қилади: «нима учун сенинг калишинг унинг туфлисига кулиб қараяпти!» Бу ҳолат сизга тентакнамо бўлиб туюляпти, а? Албатта, бу ахмоқона рашкнинг кўриниши. Шунга ўхшаш воқеалар такрорланавергач, хотин икки боласини олиб, ажралиб кетишга мажбур бўлди. Шундан сўнг ўша рашкчи яна бир неча марта уйланди. Охири оғир касалга чалингач, сўнгги хотини уни қариялар уйига топширибди. Бундан хабар топган ўғиллари оталарини уйларига олиб келиб парвариш қилишибди. Оналари бунга монелик қилмабди. Икки дунё саодатига сазовор хотин ва фарзандлар шундай бўлишади!

Оилада дўстнинг ўрни масаласи ҳам муҳимдир. Дўстлик тарихи эр-хотин тарихидан аввалроқ бошланган, маълум синовлардан ўтган бўлади. Айрим йигитларнинг дўстлиги боғча ёшидан бошланган, баъзилариники институтдан. Йигит оила қургач, дўстлардан бир оз узоқлашиши мумкин, аммо бутунлай узилиб кетмайди. Айрим дўстларнинг тўйдан кейин ҳам аввалгидай серкатнов бўлишларини кузатамиз. Айримлари эса дўстининг аҳли аёлига номаҳрам эканликларини англаб, бу хонадонга тез-тез келишдан ўзларини тия бошлайдилар. Ақли дўст деганда биз шундайларни тушунамиз. Тўғри, номаҳрамлик нималигини билмайдиган серкатнов дўст кўнглида шумлик йўқдир, қалби тозадир. Дўстининг хотинини ўз синглисидай кўрар. Аммо орада шайтон бор, бу бир. Яна атрофдагиларнинг турли гумонларга ёки иғволарга асосланган гап тарқатишлари бор. Ана шу иғво гаплар бир кунмас-бир кун эрга таъсир қилиб, ёмон оқибатларга олиб келиши табиий. Дўстлар бирин-кетин оила қура бошлашгач, аёлларини ҳам яқинлаштириш мақсадида «улфат» ташкил қиладилар. Айримлар аёллар учун алоҳида «улфат» ташкил этсалар, баъзилар жуфт-жуфт бўлиб ўтиришни маъқул кўрадилар. Мана шу иккинчи ҳолатда кўп фитналар туғилади. Аёллар аввало бир-бирларини синчковлик билан кузатадилар, шунинг баробарида йигитлар ҳам эътиборларидан четда қолмайди. Янги танишган ёш жувонлар орасида

иболи, хаёлилари ҳам, шўх, ёки одобсизлари ҳам бўлади. Йигитлар билан баравар аския айтишадиганларни ҳам учратамиз. Демак, даврада турли феъл-атворли аёллар тўпланишган экан, турли қилиқлар ҳам юзага чиқаверади. Йигитлар орасида ҳам дўстининг хотинига кўнгли сушт кетувчилар топилмайди, дейсизми? Шундай «улфатлар» шарофати билан бузилган оилаларни кузатганмиз. Сўфий Оллоҳёр ёзадиларким:

Ўшал хотунки, номаҳрам назардур

Агар шамсу камардур мочайи хардур.

Дейилмоқчики: хотин бегона эрларга қарагувчи бўлса, гарчи ўзи ойдек, куёшдек гўзал бўлса-да, уни урғочи эшак, демоқ лозим. Келинпошша, ана энди рисолаани ёзишга туртки бўлган воқеани эслаш фурсати етди. Ёдингизда бўлса, кашқадарёлик олим йигитнинг оиласи икки хонали уйда истиқомат қилади. Бу уйда йигитнинг яқин дўсти ҳам туради. Уйда баъзан келин эрининг дўсти билан ёлғиз қолади ва бу ҳолатга чидай олмайди. Бу ўринда келин ҳақ! Эрининг дўсти у ёқда турсин, қайин оғаси ёки қайин укаси ёки бошқа яқин қариндоши, хусусан, эрининг тоғаси ва амакиси билан ҳам унинг уйда ёлғиз қолиши мумкин эмас. Хотин бағрикенглик, меҳрибонлик қилиб “майли, бирга яшайверсин”, деган тақдирда ҳам эр бунга кўнмаслиги шарт. Ҳатто бошқа шаҳарга ҳам хотиннинг улар билан бирга бориши таъқиқланади. Бу масалада аёлга ўз отаси, тоғаси, амакиси, ака-укалари, қайнотасигина маҳрам бўла олишади.

Келинпошша, рашк ҳақида сўз юритганимизда сизни ва дугоналарингизни бир нарсадан огоҳ қилиб қўйишим зарур: сиз мактабда ёки олий ўқув юртида бирга ўқиган йигитни кўчада ёки автобусда учратиб қолдингиз. Шубҳасизки, қувонасиз. У билан саломлашиб, суҳбатлашасиз. Сизнинг ҳам, у йигитнинг ҳам кўнгли пок. Ортиқча фикрга ўрин йўқ. Бироқ, шу атрофда эрингизнинг таниши сизни кузатаётгандир. Агар унинг ҳам қалби пок бўлса, суҳбатингизни ёмонликка йўймайди. Акси бўлса-чи? Сиз уйга боргунингизча “хотининг бир йигит билан апоқ-чапоқ гаплашаётган экан, ўз кўзим билан кўрдим”, деб кўпиртирса-чи? Шу боис ҳатто қариндош йигитларни кўчада кўрганингизда ҳам одоб чегарасидан чиқмасангиз яхши бўларди. Яъни, қўл бериб саломлашмаганингиз, кўп кулмаганингиз, суҳбатни чўзмаганингиз маъқул. Баъзилар эри билан кетаётганида таниш йигитни учратиб қолса, танимагандай ўтиб кетишга уринади. Бу ҳам яхши эмас. Саломлашиб, эр билан таништириб қўйган афзал. Чунки, бошқа пайтда шу йигит билан учрашиб, саломлашгани эрига маълум бўлиб қолса, у шубҳаланиши мумкин. Эрининг шубҳаю рашкидан химояланиб яшаш оғир. Бироқ, шубҳа ва рашк ўтидан кўрқиб хум ичида яшагандай ҳаёт кечириш ҳам тўғри эмас. Эр-хотин вақти-вақти билан бу ҳақда очикчасига ўзаро гаплашиб туришса, фойдадан холи бўлмас, деб ўйлайман.

Ўн
“Ёмон хотин”

биринчи

суҳбат:

Тилимизда «ёмон хотин» деган ибора мавжудми, демак, ҳаётда ҳам

шундайлари бор экан. Лекин биз «ёмон хулқли хотин» деб изоҳ берсак тўғрироқ бўлар. Ёмон ёки яхши хотин деган тушунчалар ҳам нисбийдир. Маълум бир хотин маълум оила учун ёмон ёки яхши туюлиши мумкин. Шунинг учун узил-кесил хулоса чиқаришга шошилмаслик керак. Хотиннинг

ёмонлиги	кимларга	нисбатан	бўлиши	мумкин?
*	хотин	эр	учун	ёмон;
*	хотин	қайнона	учун	ёмон;
*	хотин	қўшнилари	учун	ёмон;
*	хотин	эрнинг қариндошлари	учун	ёмон;
*	хотин	ҳамкасблари	учун	ёмон.
Нима				учун?

* эрини ҳурмат қилмайди, ҳуда-беҳудага жанжал чиқаради, рашк қилади...

* қайнонасини менсимади, айтган ишларини вақтида бажармайди, эрига ёмонлайди...

* қўшнилари гийбат қилади, бир-бирига гап ташийди, хасислик қилади...

* қариндошларининг меҳмон бўлиб келишини хохламайди, улар келганда терслик қилади...

*ҳамкасбларини гийбат қилади, бошлиққа кириб чақади...

Хотин эри билан чиқишмаслиги мумкин, аммо қайнона-қайнотаси, қайинсингиллари билан муносабати яхши. Бу масалани ҳал этиш унча қийин эмасдек туюлади. Қайнона-қайнота келин томон бўлиб, ўғилни тарбия этишга уринишади.

Набий алайҳиссалом дейдиларки: «Ҳеч бир мўмин ўз хотинидан нафрат қилиши тўғри эмас. Зеро, хотинининг баъзи одат ва атвори унинг назарида ёмон кўринса ҳам, баъзи одатларидан рози бўлади. Бас, унинг ёмонликларини яхшиликларига бахшида этсин».

Навоий ҳазратлари ёзадиларки, “Худо кўрсатмасин, номувофик хотин учраса, ўз уйингда ҳалокатли иллат пайдо бўлади. У беандиша, шаллақи бўлса, кўнгул ундан озор ва ёмонлик ахтарувчи бўлса, ундан рух азоб чекади. Тили аччиқ бўлса, барчанинг дилини яралайди; покиза бўлмаса, ундан эрига юзи қоралик келтиради. Агар майхўр бўлса, у уй ободлиги йўқолади. Ахлоқсиз бўлса, оила расво бўлади”.

Агар эрнинг кўнгли кўчадаги жононда бўлса, уни қайтариш анча қийин. Хотиндан биринчи галда сабр этиш талаб қилинади. Эр-хотин бахтли яшашлари учун битта қоидага қаттиқ амал қилишлари керак. Бу қоиданинг номи – БИТТА ГАПДАН ҚОЛИШ! Ҳа, айнан шундай. Битта гапдан қолиш билан олам гулистон! Хўш, ким битта гапдан қолиши керак? Биринчи галда хотин. Эрига гап қайтариб, бахтли бўлган хотинни тарихда - минг йиллардан бери ҳеч ким учратмаган, бундан кейин ҳам учратмаслиги тайин. Эр ҳам битта гапдан қолишга мажбур. Эҳтимол, хотин битта гапдан қолган маҳалда эр иккита, баъзан учта гапдан қолса ўзи учун ҳам яхши. Лекин хотин жаврайверса-ю у индамай ўтираверса, яхшилик бўлмайди. Вақти келганда қайноналар ҳам битта гапдан қолганлари маъқул, деган фикримизни опа-сингилларимиз эҳтимол маъқулламаслар. Лекин баъзан мураса қилиб, келишмовчилик чўғини жанжал алангасига айлантириб юбормаслик учун

қайноналар ҳам битта гапдан қолиб турганлари дуруст. «Онангни отангга бепардоз кўрсатма», деган гап бор. Орасталик, ўзига меъёр қадар зеб бериш яхши. Биз нима учундир ўзига қараб юришни фақат аёлларга хос, деб биламиз. Айрим эрларимиз хотини, қизларини чиройли кийинтириб кўядилару ўзлари офтобда куйиб кетган дўппида, ёқаси буралиб кетган кўйлақда юрадилар. Бу йўқчиликдан эмас, кўпроқ бефаросатликдан бўлади. Бефаросат деганда биз эрни ҳам, хотинни ҳам назарда тутамиз. Эр кийим-бошга эътиборсиз бўлса, хотин зийрак бўлиши керак, эрига қараши керак.

Шундай ривоят қиладилар: Бир куни ҳазрат Умарнинг (р.а.) ҳузурларига бир хотин эри билан бошлашиб келди-да эрини кўрсатиб:

- Ё мўминлар амири! Бу киши менинг эрим бўладилар. У билан қурган турмушимизни ўйлаб кўрдим. Уч ойдирки, тотув яшаш учун кўп ҳаракатлар қилдим. Аммо эримда рағбат кўрмадим. Уч ой давомидаги турмушимиздан бир нарсанга ақлим етди: биз бир-биримизни тушуна олмас эканмиз, шунинг учун ажрашамиз.

Ҳазрати Умар (р.а.) қаршисида индамай турган одамдан сўрадилар: - Сен нима дейсан?

- Ё мўминлар амири! Менинг ҳеч қандай шикоятим йўқ. Мен ажралишни истамайман, деди эр.

Ҳазрати Умар эрнинг ранг-рўйи, кийим-бошига қараб ахволни яхши тушундилар ва хотинга дедиларки: - Сен ҳозир уйингга кетгин-да, бир оздан кейин келгин. Унгача биз эринг билан суҳбатлашиб оламиз.

Хотин кетгач, ҳазрати Умар у одамни ҳаммомга олиб боришни, ювинтириб, тоза кийимлар кийинтиришни буюрдилар. Эркак покиза ва ораста бир ҳолга келтирилди. Пича вақт ўтгач, хотин келди-да башанг кийимдаги озода эрини кўриб, қувониб кетди. У ажрашиш ҳақидаги аҳдини ҳам унутиб, эрини уйига бошлаб кетди. Мўминлар халифаси ҳазрати Умар (р.а.) шу ерда ҳозир бўлганларга қараб дедилар: - Сизлар оилаларингизнинг (аёлларингизнинг) яхши ва покиза кийиниб, сизни кутиб олишларини севганингиз каби, улар ҳам сизни яхши ва покиза кийинганингиздан завқ оладилар, сизларни ясанган бир ҳолда кўришни истайдилар.

Агар хотин эри билан яхши бўлиб, қайнона билан чиқишмаса, кўпинча бу масалани уларнинг рўзгорини бўлак қилиш, баъзан эса уларни бошқа уйга кўчириш орқали ҳал қилишга уринадилар. Қайнона-келин муносабати энг чигал, айни пайтда, мавҳум масалалардан бири. Агар уларнинг даъволарини эшитсак, бир умумийликни кўраемиз. Қайнона дейдики: келин дангаса, ишқмас, уйнинг тозалигига яхши қарамайди, муғомбир, онасига гап ташийди, катталарга гап қайтаради... Келин дейдики: қайнонам биринчи кундан мени чиқиштирмайдилар, ҳар қадамимни ўлчайдилар, бир пас дам олишимни ҳам кўролмайдилар, овқатга тузни ўзлари солиб, эримнинг олдида «шўр қилиб кўйибсан», деб уришадилар...

Қайнона-келин муносабатида бир нарсани унутамиз: қайнона билан

келиннинг ёш жихатдан камида йигирма йиллик фарқи мавжуд. Баъзи қайноналар келинлари билан уришиб қолсалар, «Мендан ёш-ку, ўзимни ҳурмат қилмаса ҳам ёшимни ҳурмат қилмайдими!» деб нолийдилар. Биз фарқни фақат ёшда, йилларда кўрамыз. Аслида орадаги йигирма йиллик фарқ – дунёқарашдаги фарқ дегани. Қирқ-эллик ёшдаги аёлнинг ҳаёт тажрибаси ўзига яраша дунёқарашини шакллантирган. Йигирма ёшли жувон замон таъсирида бу дунёқарашни инкор этиши ҳам мумкин. Бундайлар орасида «қайнонамнинг фикрлари эскириб қолган», деган гапларни эшитамиз. Бу нуқтада икки шахснинг тўқнашувини шунчаки оилавий можаро эмас, ижтимоий масала сифатида ўрганишимиз ва ҳал этишимиз керак бўлади. Буларни биз бедаво дард эмас, тузатиш имкониятлари мавжуд арзимаган камчиликлар деб қабул қилишимиз керак. Бу камчиликлар туфайли оила бузилса, қайнонани айблашга ҳақлимиз. Баъзан келин камчиликларини тан олиб тузатишга киришса ҳам, қайнона бўш келмайди, талабларини янада кучайтираверади.

Шу ўринда бир фикримиз борки, буни ҳам опа-сингилларимиз рад этишлари мумкин. Халқимизда «Қизил оёқ келиб, қизил юздан жудо қилди», деган мақол бор. Бу келин келиб, ўғлимни ўзиники қилиб олди, дегани. Айрим аёлларда ўғлини қизғаниш ҳисси бўлади. Ўғил уйланиб, келин билан ётоғига кириб кетганидан кейин она қалбида бир узилиш бўлади. Яъни, ҳамиша ёнида бўлган ўғил энди ўзганинг ихтиёрида. Балки шу ҳис онада келинга нисбатан норозилик уйғотар? Бу руҳият муаммоси. Фикрни бирданига рад этмайлигу ўйлаб кўрайлик. Қайнона-келин муаммосини ҳал этишда шу руҳий ҳолатни ҳам назардан четда қолдирмайлик. Айниқса, ўғил фарзандлар шу масалада эҳтиёт бўлишлари керак. Тўйдан кейин онага бўлган эътиборни зарра қадар ҳам камайтирмасликлари шарт. «Кўча хандон, уй зиндон» деган таърифни эшитганмиз. Гарчи бу ибора кўпроқ эрларга нисбатан қўлланилса-да, баъзан аёлларга нисбатан ҳам айтиш мумкин. Чунки айрим аёлларга уй зиндон, ишхона эса жаннатдай кўринади. Нега? Аёлнинг феъли шундайми ёки уйдаги шароит чиндан ҳам зиндон, ишхонадагиси жаннатдайми? Агар аёлнинг феъли кўчага мойил бўлса, унинг тарбияси осон кечмайди. Агар уйдаги шароит ёмон бўлса, унинг муолажасини қилиш шарт.

Ёмон ҳулқли хотиннинг мавжудлиги замонга, жамиятга ҳам, хонадоннинг бой ёки камбағаллигига ҳам қарамайди. Агар камбағаллик ёмон хотинларни юзага чиқарса, дунёни ёмон хотинлар босиб кетарди. Ҳолбуки, камбағал оилаларда ёмон хотинларни камроқ учратамиз. Агар оиланинг бахтини бойлик белгилаганда эди, биронта бой хонадонда оилавий жанжал кўтарилмас эди. Ҳолбуки, бой хонадонларда оилаларнинг бузилиши кўпроқ кузатиляпти. Бу ҳолат фақат бугунги кунимизга хос эмас.

Келинг, тарихга назар ташлайлик: Бобур ҳазратлари «Бобурнома»да Ҳусайн Бойқаронинг хотинлари ҳақида ёзадилар: «...аввал олғон хотуни Бека Султонбегим эди, Санжар мирзо Марвийнинг қизи эди. Бадиуззамон мирзо мундин туғиб эди. Кўп кажхулқ эди. Султон Ҳусайн мирзони кўп оғритур эди. Кажхулқлиғидин мирзо батанг келди, охир қўйди ва халос бўлди, не қилсун

Худого шукрки, ёнимизда ёмондан кўра яхши аёллар кўпроқ. Хўш, кимларни яхши деймиз?

* олижаноб, покиза ва қалби гўзалларни;
* ақлли, қаноатли, ифбатли, вафолиларни;
* барча ҳаракатларини ўйлаб қиладиган, эрининг борида ҳам, йўғида ҳам хурматлаб, ўзини ва номусини сақлайдиганларни;
* яхши ва ёмон кунларда фидокор бўлишни ўзларига шиор қилиб олганларни;
* юзидан кулги аримайдиган, тили ширин, кўли баракали, қадами қутлуғ бўлганларни...

Келинпошша, яхши аёлларга хос фазилатларни баён қилиб, сиз учун ҳеч бир янгилик кашф қилганим йўқ. Бу фазилатларни ўзингиз ҳам яхши биласиз. Лекин фақат сизнинг эмас, бошқаларнинг ҳам диққатларини икки нарсага қаратмоқчиман: аввало бу фазилатлар фақат аёлларга хосми? Эрлар учун зарур эмасми? Бизнингча, зарур. Иккинчидан, фарзандларимизни, айникса, қизларимизни бу фазилатлар асосида тарбия қиляпмизми? “Яхши хотин – оиланинг давлати ва бахти,-деб таъриф берганлар ҳазрати Навоий.-Ўйнинг озодалиги ундан, уй эгасининг хотиржам ва осойишталиги ундан. Хусни бўлса - кўнгул ёзуғи. Хушмуомала бўлса – жон озуғидир. Оқила бўлса, рўзғорда тартиб-интизом бўлади. Асбоб-анжомлар покиза ва саранжом туради.

Киши бу каби жуфти ҳалол билан қовушса, агар бундай бахтга эришса, ғам ва кулфатда сирдошга, ошкор ва пинҳоний дард-аламда ҳамнафас ва маҳрамга эга бўлади. Турмушда бошингга ҳар қандай жафо тушса, ҳамдардинг у; тесқари айланувчи фалақдан бошингга ҳар бало келса, кўмақдошинг у. Кўнглингга ғам юзланса, у ҳам ғамнок; баданингга хасталик ва заифлик етишса, унинг ҳам жони ҳалак. Уйланган одамнинг баъзи қийинчиликлари осонлик билан битади, аммо, қийинчиликлар орта борса хавfli бўлади. Бу хилдаги чигалликларни бартараф қилишда умидсизланмай, сабр-тахаммул қилинса, ҳар қалай бирга яшаш мумкин бўлади...

...Юқорида таърифи берилган яхши хотинлар жуда кам туғилади. Кимга шундай хотин учраса, бошига бахт қушининг кўнгани шудир”. Келинпошша, ҳазрат Навоийнинг охириги тўхтамларига эътироз билдириш мумкин эмасдай туюлса ҳам, бу фикрнинг мутлақ ҳақ эмаслигини, бир кишига ҳос эканини айтишга журъат қиламиз. Яхши хотинларнинг кам туғилиши баҳсли масала. Бунга ҳар бир киши ўз дунёкараши ва талаби асосида ёндошади. Шунингдек, Навоий ҳазратларининг замонидаги хотинлар билан замонамиз аёллари орасида анчагина фарқ мавжуд. Шунга кўра, аёлларга бўлаётган талаблар орасида ҳам фарқ бор. “Яхши хотин” деган сифатга қарашлар турлича бўлса-да, сиз, суюкли келинпошша, ўзингизнинг яхши фазилатларингиз билан бир оилани бахтли этажагингиз аниқ. Фикримни яна донолар ҳикмати билан давом эттираман:

«Кимнинг хотини дўст, меҳрибон ва уйи саранжом-саришта бўлса, у киши ҳақиқатан бахтиёрдир. Агар хотининг иффатли, номусли, очик юзли ва ширинсўзли бўлса, у хоҳ гўзал, хоҳ хунук бўлсин, бирибир уни сев, яна ҳурмат қил. Бу сўзлар ёлғиз хотинларгагина эмас, эрларга ҳам махсусдир. Эр ва хотин ҳамжиҳат ва ҳамфикр бўлсалар, уларнинг кўзлаган ҳамма мурод ва мақсадлари ҳосил бўлди, демақдир», дейдилар. Машойихлар дерларки: «Хотин пок ниҳод (тоза табиатли) ва пок дил бўлсун; кадбону (ишчан уй бекаси) эрига дўст бўлғай. Ҳаёлиғ, такводор, тили қисқа, молни яхши сақлағувчи бўлсин. Дебдурларки, яхши хотин эрнинг ва умрнинг роҳати бўлур. Агар хотининг хўбрўй, меҳрибон ва мақбул бўлса ҳам ихтиёрингни унга буткул бермағил ва унинг ҳукми остига кирмағил. Нединким, Искандарга дебдурлар: «Доронинг қизин нима учун олиб хотин қилмассан, бағоят хушрўйдир?» Искандар деди: «Жаҳон халқиға ғолибман, энди бир хотинга мағлуб бўлсам, кўп ёмон кўринур». Эр сўзига қулоқ солган, Аллоҳ амрини адо этган хотин фақирни (камбағални) подшоҳ қилади. Кимнингки кўнгил ҳабибаси бўлган аёли, хонадонининг бекаси ўзига уйғун ва мос бўлса, ўша одам энг бахтиёр кимсадир. Хар куни тонг отгандан то оқшомгача ишда банд, узун тун бедорлик билан ўтса-ю аммо ёнингда кўнглингни овловчи, сенга тасалли берувчи, қийинчилик ва машаққатингга шерик, дардингни олувчи бир аёл – беканг бўлса, бу дунё ташвишларидан сира кўркмасанг ҳам бўлаверади. Кимнингки уйи маъмур, ёстикдоши уни жондан севучи экан, демак, Жаноби Ҳақ ўша қулига раҳмат назари билан қараяпти экан. У одам Аллоҳнинг лутфига эришган бахтиёрлардан экан. Дикқат қилипсизми, ҳаёт қонуни асли шу – Аллоҳни, Пайғамбарни таниган хотин эрга итоат этади, бундай хотин эрнинг бошига бахт тожини кийдирувчидир. Сўфий Оллоҳёр ҳазратларининг ёмон хотинлар ҳақидаги фикрлари билан танишдик, яхши хотинлар ҳақида нима деган эканлар? Хуш ул зан билмаса беҳуда дерни, Сучук лафзи билан шод этса эрни. Дейилмоқчики: яхши хотин беҳуда сўзларни айтишни билмас. Аммо ширин сўзлари билан эрини шод қилур. Ровийлар дерларки, фақир бир одам уйланиб, ўғил фарзанд кўрди. У ўғлини бағоят севар эди. Бола тиш чиқара бошлагач, ота нолиб қолди: - Қара, тишлари чиқиб қолди. Энди овқат ейишни хоҳлайди. Энди мен унга овқатни қайдан топиб келаман? Эрининг аклини, дидини билган солиҳа хотин уни шундай юпатди: - Эй менинг соддагинам, тушунчаси нуксонли эргинам. Сиз кўпам васваса қилаверманг. Фарзандимизга тишни Аллоҳ берган, унга овқатни ҳам Ўзи беради. Бутун оламга ризқ берган Жаноби Ҳақ кодирдир. Гўдақлар, чақалоқларнинг ҳам ризқини беради. Сиз ташвиш қилманг! Чиндан ҳам чақалоқларга она қорнида сурат ва шакл берган Аллоҳ уларнинг ризқларини, умрларини ҳам беради. Бу хусусда Қуръони каримда Аллоҳнинг ваъдаси баён қилинган. Агар аёл бу ҳақиқатдан узоқ бўлганида эди шаддодлик ёки кўполлик билан: «Сиз отасиз, топиб келиш бурчингиз», деб

дилини хира килиши тайин эди.
Бир чўпоннинг солиха, фаросатли хотинига ҳамма хавас киларди. Ҳамма шу чўпонни «энг бахтли одам» деб таърифларди. Қишлоқда ким хотини билан келишолмай қолса: «Бор, чўпоннинг хотинидан ибрат олиб кел», дерди. Бир куни хотини билан жанжаллашиб қолган қишлоқ оғаси ҳам шундай деди. Хотин «Мен кимману чўпоннинг хотини ким! Ундан нимани ўрганардим!» деди. Кейин «бу хотинни ҳамма мақтайди бир бориб кўрайинчи», деб кизиқиб йўлга чиқди. Борса, чўпон хотини ховлидаги идишда турган сувдан олиб ичаётган экан. Қишлоқ оғасининг хотини чанқаган эди, «шу сувдан ичайин», деб сўради. «Хўп, - деди чўпон хотини,-сизга ҳозир ичкаридан муздай сув олиб чиқаман, бу илиб қолган».

- Ичкарида муздай сув бўлса, ўзингиз нима учун бу илиган сувдан ичяпсиз?- деб ажабланди оғанинг хотини.

- Хоним, эрим бу онларда далада, жазирамада юрибдилар. Мешларидаги сув куёш нурида илиб қолгандир. Эрим у ёқда илиган сув ичсалару мен бу ерда муздек роҳатбаш сув ичсам, меҳрибон хотинлигим қаерда қолди! Бундай фаросат эгасини ҳар бир эр орзу қилади. Бу бахтиёрликдир. Бундай бахт мол-мулк, бойлик, давлатмандлик, хонлик, беклик ёки ўқиган, катта мартаба соҳиби бўлиш билан қўлга киритиладиган давлат эмас. Баъзан икки қарра икки - тўртлигини билмайдиган одам илмли, фаросатли, оқила аёлга эр бўлади. Худди шу ҳикоядаги чўпон каби! Инсон мол-мулк топа олади. Қўлидан ҳар нарса келади. Аммо яхши аёл қўлда ясаб оладиган неъмат эмас. Аллоҳ кимга солиха бир хотин берган бўлса, у одамга, у қулига барча эзгуликларни, хайрли нарсаларни ўзида мужассам қилган неъматни берганидир. Агар кимгадир кўнглидаги бир аёлни бермаган экан, у қанчалик бадавлат бўлмасин, қандай мартабага эришмасин ва мақсадига етмасин, бу одам барибир фақир ва заволидир. Чунки унинг кўнглидаги хоними йўқдир. Демокчимизки, яхши хотинни истаган эр аввало Аллоҳ ҳузурида бу неъматга арзийдиган солиҳ банда мартабасига етсин. Оддий ҳақиқатни ўйлаб кўрайлик: ёмонликлари туфайли дўзахга лойиқ бандасига Аллоҳ бу дунёнинг жаннатини раво кўрармикин?

Яхши хотинга эга биродарларимизнинг айримлари баъзан хотинларини бирон бир даврада мақтаб қўядилар. Билмайдиларки, хотинни мақташ одобдан эмас, чунки одатда сотилгувчи нарса мақталади. Бир янги уйланган йигит тақдиридан қувониб, мақтанибди:

- Амаки, келинингиз шундай назокатли, фаросатлики, сиз билмайсиз. Амакиси жиянига насиҳат қилиб ўтирмай, оқшомда меҳмон бўлиб боришни тайинлабди.

Жияни келгач, амаки хотинига тарвуз олиб келишни буюрибди. Хотин олиб келибди. Амаки тарвузни кўриб: «Буниси яхши эмас, бошқасини олиб кел», дебди. Хотин итоат билан иккинчисини олиб келибди. Шу тарзда эрнинг хоҳишига қараб ўн марта бошқа тарвузга қатнабди. Аммо лом-мим демабди. Жияннинг таклифи билан эртасига амаки меҳмонга борибди. Жиян ҳам хотинига тарвуз келтиришни буюрибди. Биринчи тарвузни кўриб: «Бу яхши чиқмайди, бошқасини олиб кел», дебди. Жувон итоат билан иккинчи тарвузни

олиб келибди. Жиян бундан мамнун бўлиб, амакисига «кўрдингизми!» дегандай кулиб қарабди-да, «бу ҳам бўлмайди, бошқасини олиб кел», дебди. Учинчи тарвузни ҳам бўлмайди чикариб қайтармоқчи бўлганида жувон: - Нима, бир арава тарвуз тушириб қўйганмисиз, ҳали унисини, ҳали бунисини олиб кел, деяверасиз. Бор-йўғи учта тарвуз бор уйда, ёқмаса туринг-да, яхшисини ўзингиз танлаб олинг. Мен танлашни билмайман!-деб норозилигини баён қилибди.

Шунда амаки жиянига деган экан: - Кўрдингми, болагинам, сен кўпам мақтанавермагин. Менинг уйимда бир донагина тарвуз бор эди. Хотиним яхши феълли, фаросатли бўлгани учун менга эътироз билдирмай ўша битта тарвузни ўн марта олиб келди. Лекин бирон марта итоатсизлик билан гап қайтармади, лабини ҳам бурмади. Энди Сўфий Оллоҳёр ҳазратларининг битикларидан яна бахраманд бўлайлик:

Сирин фош айламас, гар ғамда бўлсун,
Агар танг бўлса, айтур: «Бўлса – бўлсун».

Дейилмоқчики: яхши хотин ўзи аламда бўлса ҳам, эрнинг сирини асло фош айламас. Агар рўзғори танглиқда қолганини биров айтса, эслатса ҳам «бўлса бўлар, эртага Худо бериб қолар», дан ўзга сўз айтмас.

Агар заннинг мунингдек бўлса хишти,
Ани дегил бу дунёнинг беҳишти.

Дейилмоқчики: агар хотиннинг сифати юқорида баён қилинганидек бўлса, у хотинни бу дунёнинг жаннати бил.

Иликка тушса мундоғ нозанин гул,
Дегил бу сандадур бўсанда, ман – кул.

Дейилмоқчики: Аллоҳ таоло насиб айлаб, шундай хотин қўлингга тушса, нимаики сиринг бўлса, яширмай айтишинг мумкин ва уни қучиб, бўса олиб, «қулингман сенинг» десанг ҳам арзийди.

Бундай фазилатли аёллар ҳар бир эрнинг орзусидир.

Келинпошша, сиз “яхши фазилатли эр ҳар қандай аёлнинг орзусидир”, демоқчимисиз? Мутлақо ҳақсиз! Чиндан ҳам ақлли хотинни орзу қилган эрнинг ўзи ҳам ақлли бўлиши шарт. Вафо талаб қилувчи эрнинг ўзи аввало вафоли бўлсин. Аллоҳ ҳар бир эрга ўзига яраша кизни насиб этади. Диққат қилайлик: ақлли одамга камдан-кам ҳолларда аҳмоқ хотин дуч келади. Чунки, ақлли йигит дуч келган қизга уйланавермайди. Фақат қош-қўзларига эмас, гап-сўзларига, одоб-ахлоқига эътибор беради. Эр-хотиннинг ақл-заковати, феълли, зехни-фаросати орасида кескин фарқ бўлмаса, уларнинг турмушлари яхши кечади. Бир-бирларини тушунишлари осон бўлади. Улуғлардан шундай панд-насихат бор: «Хотин олсанг улуғ салоҳлиғ (яхши) хонадондин хотин талаб қилғил. Ҳар турлик авбошнинг қизин олмағил, нединким, хотинни уйнинг қадбонлиғи учун олурлар, шахват учун олмаслар. Хотин камолга етғон, оқила бўлғон, онасининг қадбонлиғин (сариштали уй бекаси эканлигини), отасининг қадхудолиғин (оила хўжаси эканини) кўрғон ва билғон бўлсун. Агар бундай нозанин қўлингга тушса, уни асло қўлдин чиқармағил ва жаҳд қилиб уни олғил».

Қадим Арабистонда илму ҳикматда беназир Шан деган бир ҳаким «ўзимга

ўхшаган бирор билимдон киз топилмагунича уйланмайман», деб аҳд қилган экан. Қайлиқ ахтариб мамлакатни кезиб чикса ҳамки, ўзига муносиб ёр топа олмабди. Шу ниятда сарсон-саргардон юрган кезлари бир одам унга йўлда ҳамроҳ бўлибди. Шан ундан:

- Сиз мени кўтарасизми ё мен сизни кўтарайинми?-деб сўрабди.

- Ажаб бетамиз одам экансиз, - дебди ҳамроҳи аччиқланиб,-ўзим салламни зўрға кўтариб юрибману, сизни қанақасига кўтараман? Шан индамабди. Бир оз йўл юрганларидан кейин барқ уриб яшнаб турган бир буғдойзорга етибдилар. Шан экинзорга қараб:

- Бу буғдойзорнинг донини еб бўлишдимикан?-деб ҳамроҳига қарабди.

- Жиннига ўхшайсиз-а! Буғдойи пишмаган, ўриб олинмай туриб қанақасига еб бўлади! Шан яна индамабди. Яна бир оз юришгандан сўнг тобут кўтариб кетаётганларга йўлиқишибди.

- Бу одам ўлдимикан ё хали ҳам тирикмикан?-деб Шан ҳамроҳидан сўрабди.

Ҳамроҳининг баттар жахли чиқибди:

- Умрим бино бўлиб сизга ўхшаган аҳмокни энди кўришим. Қабристонга кўтариб олиб кетилаётган мурдани тирикми ё ўликми, деб сўрашингиз ақлли одамнинг гапи эмас. Илтимос, энди гапирмай жим кетинг. Гапирсангиз кўнглим озяпти.

Шундай қилиб индамай юраверишибди. Манзилга етишгач, халиги одам «мусофирни меҳмон қилиб ҳам савоб олай, ҳам бояги кўполлигимни кўнглидан чиқарай», деб уйига таклиф қилибди. У одамнинг хусну малоҳатда, ақлу фаросатда тенгсиз қизи бор экан. У отасидан «Ҳамроҳингиз ким экан, йўлда нималарни гаплашиб келдингиз?» деб сўрабди.

- Эй қизим, бу сафар қип-қизил аҳмоққа дуч келиб қолдим,-ота шундай деб бўлиб ўтган гапларни сўзлаб берибди.

- Унинг кўнглини оғритиб чакки қилибсиз, - дебди қиз. - Сизга айтган сўзлари унинг жуда катта ҳаким ва зўр билимдон эканидан далолат беряпти. Биринчи саволининг маъноси шу: «Йўлнинг захматини камайтириш учун сиз бирон нарса сўзлаб берасизми ё мен айтиб берайми?» «Бу ернинг ғалласини еб бўлишдимикан?» деб «Бу ғаллани эккан одам бирор судхўрдан қарздор бўлиши, унинг қистовидан тезроқ қутилиш мақсадида, буғдойни ўриши биланоқ тўғри бозорга бориб сотиши мумкин», деган маънони назарда тутган. Мулоҳаза қилиб кўрилса, бу ҳол экин пишишидан олдинроқ еб кетилгандай бўлади. Тобутдаги мурдани ўликми ё тирикми, деб сўраганининг маъноси шу: «бу одам ўлганидан кейин ёдгорлик сифатида бирор фарзанд ёки шогирд қолдирдимикан, эслашга арзигулик бирор хайрли иш қилдимикан ёхуд жохил ва фосиқлигидан, ўлиши биланоқ ҳаммининг эсидан чиқиб кетдимикан?» Сиз дарҳол унинг ҳузурига чиқиб, узр сўранг, айтган сўзларини шарҳлаб беринг. Акс ҳолда у сизни аҳмоқ ва жохил деган қарорга келиши мумкин. Шунда ота чиқиб, қизининг айтганларини билдирибди. Шан унинг шарҳини тинглаб бўлгач сўрабди:

- Бу шарҳ сизнинг табиатингизга мутлақо хилоф. Яхшиси, бу сўзларни ким ўргатганини айтинг.

Қизнинг отаси ҳақиқатни айтишга мажбур бўлгач, Шан шунча йиллардан бери қидириб юрган гавҳаримни энди топдим, деб суюниб кетибди. Отасининг розилиги билан қизни никоҳига олиб, муродига етибди. Ривоятдан оладиган ибратимиз шуки, киши ўз холига, даражасига қараб, хар жихатдан ўзига мос бўлган оиланинг қизига уйлангани маъқул. Ўзидан юқори даражадаги қизга уйланса, хотини отасининг хашамати ва дабдабасига мағрур бўлиб, эрни менсимамай қолиши мумкин. Иффатли, ҳаё-номусли хотин марғуб ва мақбул бўлса, аччиқ тилли, ҳаёсиз хотин фақат ўз эрининг эмас, балки халқнинг нафратига сазовор бўлади.

«Мусулмоннинг уйи жаннат боғидан бир боғчадир», дейилган. Бундан ибрат шуки, «жаннатда ўсган» қизга уйланган эрнинг бошига бахт қуши қўнибди. Аммо бахт қуши қўниши учун унинг ўзи ҳам жаннатда ўсган бўлиши керак. Қози Шурайх тобеинлардан Шаъбий ҳазратларига насиҳат қилибдилар: - Эй Шаъбий, агар уйлансанг, Бани Тамим қабиласидаги бир қизга уйлан. Улар қизларига яхши тарбия беришади. Шаъбий: «Қаердан биласиз?»-деб сўрадилар. Қози Шурайх саволга жавобан шундай дебдилар: - Ёшлиқ фаслимда Бани Тамим қабиласи томонга борган эдим. Қайтиб келаётиб, қари бир аёл билан ёш қиз ўтирганини кўрдим. Қиз ғоятда чиройли, латофатли кўринар эди. Қизни яқинроқдан кўрмоқ учун чанқоғимни босиш баҳонасида уларнинг олдига бориб, сув сўрадим. Аёл қизга сув олиб келишни буюрди. Сувни ичгач, ул хотиндан: «Бу қиз кимнинг фарзанди, исми нима?»-деб сўрадим.

- Бу қиз Худоёрнинг қизидир, исми Зайнаб, - деди кампир.
- Турмушга чиққанми?-деб сўрашга журъат этдим.
- Йўқ, хали турмуш қурмаган.
- Аллохнинг амри ила менга берасизми?-деб сўрадим.
- Аввал сўраб-суриштириб, куёвликка лойиқ бўлсанг берамиз, - деди кампир.

Уйимга қайтганимдан кейин ҳам қизни кўргим келаверди. Унга уйланишни ихтиёр этдим. Қариндошимдан бирини олиб, қизнинг амакиси ҳузурига бордик-да, мақсадимизни айтдик. Қизни суриштирган эдик «У сенга муносиб», дедилар. Никоҳ бўлганидан кейин Бани Тамим қабиласининг аёллари қандай эканини яхши билмайман, бошқа-бошқа мухит, бошқа қабила одамларимиз, шошилиб, адашмадиммикин, деб пушаймон бўла бошладим. Лекин ичимдагини ҳеч кимга айтмай, охири бахайр бўлар, деб кутдим. Уйландим, келинни олиб келдик. Ёлғиз қолганимизда никоҳимга олганим қиз менга шундай деди: - Афандим, бу оқшом куёв икки ракат намоз ўқиши керак. Аллоҳ ризоси учун ўқиладиган бу намоздан кейин келиннинг хайрли ва бахтли бўлишини тилаши, Жаноби Ҳақдан эзгуликлар, баракот ниёз этмоғини тилаши суннатдир.

Унинг гапи маъқул келиб, икки ракат намоз ўқидим. Саломдан кейин қарасам, у ҳам намоз ўқияпти. Намоздан сўнг у менга қараб шундай деди: - Афандим, мен саҳройи мухитнинг қизиман. Сиз эса бошқа мухитда тарбия топгансиз. Тақдир бизни бирлаштирди. Сизга ўз мухитингиздан бир қиз,

менга эса ўз қабиладан бир йигит топилар эди. Аммо тақдири илохий шундай экан, бир-биримизнинг феъл-атворимиз ва ахлоқимизни билмаганимиз ҳолда оила қурдик. Сиздан биринчи илтимосим, яхши кўрадиганингиз ва мамнун бўладиганингиз нарсаларни менга айтиб кўйсангиз. Сизнинг истагингизга мос хизмат қиламан, ёқтирмайдиган ва хуш кўрмайдиган ҳолларни ҳам айтиб кўйинг, токи мен улардан сақланай. Шундан кейин сиз менга лутф этиб, мулойим феълли бўлинг, мен ҳам сизга хотинлик вазифаларимни ўрнига кўймоқ учун астойдил ҳаракат қилай. Агар мен ўз вазифамни бажармай, танбаллик ва итоатсизлик қилсам, мени отамнинг уйига қайтариб юборишингиз мумкин. Бунинг учун ҳеч ранжимайман. «Бошга тушганни кўз кўрар», «Бошга тушса йиғламас», дейдилар. Мен сиздан шуларнигина илтимос қиламан. Жаноби Ҳақдан бир-биримиз учун хайрли ва баракотли турмуш қуришимизни тилайман. Исломий бир оила ҳаёти ила яшамоғимиз учун дуо қиламан. Менга унинг сўзлари хуш ёқиб, дедимки:

- Хоним, сен менга шундай пурмаъно сўзлар айтдингки, агар айтганларингни адо этсанг, мени толеи баланд ва бахтиёр этасан. Агар сўзингда турмасанг, аҳвол бошқача бўлади. Мен мана бу нарсаларни истайман, бу нарсаларни севаман, мана буларини эса ёқтирмайман. Мен орзу қилганларни адо эт. Хуш кўрмаганларимни яшир, кўрсатма. Сўнг у «Қариндошларимнинг келиб-кетиб туришларини хоҳлайсизми?»-деб сўради. «Узоқ турмаслик шарти билан майли, лекин ҳаддан зиёд тез-тез келишларини хоҳламайман», дедим. «Кўшнилардан кимлар кириб-чиқа олади? Хоҳламаганингиз билан кўришмайман», деди. Мен дедим:

- Фалон кўшнилар чиқиши мумкин. Улар номусли ва диндор одамлар. Фалон кимсаларни хоҳламайман, уларнинг ҳаёти исломий эмас. Ундайларнинг хонадонимизга қадам босишлари яхшилик келтирмайди. Бундай мезонлар билан қурилган оила қисқа вақт ичида бир жаннати хонадон бўлади.

Орадан бирор йил ўтди. Бир куни уйимга келсам, кекса аёл меҳмон бўлиб ўтирган экан. Унинг аёлимга «Қизим, бундай қил, ундай қилма», деб насиҳат қилишидан таажжубланиб: «Бу ким?» деб сўрадим. Аёлим «Қайнонангиз», деб жавоб берди. Мен қайнонамнинг ҳурматини бажо келтириб, ҳурмат ва эҳтиром кўрсатдим. Қайнонам «Хотинингиздан мамнунмисиз?» деб сўрадилар.

- Жуда мамнунман, Аллоҳ сизлардан рози бўлсин, жуда ҳам яхши фарзанд ўстирибсиз. Бундан яхшиси бўлмайди. Ниҳоятда мамнунман, - дедим. Бунга жавобан қайнонам:

- Мен уни жаннатдай оила гўшасида ўстирганман, ўғлим. Аёлнинг бадфеълидан Аллоҳ сақласин. Қариндошларимиз сизни кўргани келишмоқчи, қачон келишсин?-деб сўрадилар.

Мен: «Истаган қунлари келишсин. Уйимнинг тўри уларники», дедим. Қайнонам ҳар йили бир келиб, қизига насиҳатлар қилиб кетардилар. Мен хоним билан йигирма йил бирга яшаб, унинг бирорта айбини кўрмадим. Келинпошша, мазкур хикояни, ундаги қизнинг гапларини яна бир қайта ўқиб

чикинг. Якин ойларда ёки якин йилларда келинлик либосини эгнига илувчи синглингизга ёки дугоналарингизга ҳам ўқиб, маъносини тушунтириб беринг. Биз, ҳар биримиз уйимизда жаннат ҳузурни бўлишини иштаймиз, Аллоҳдан сўраймиз. Албатта, бундай ҳузурни бергувчи ёлғиз Аллоҳдир. Аммо бу неъмат фақат дуо билан бўлмайди. Бу неъматга эришиш учун, аввалроқ айтганимиздай, банданинг ўзида яхшилик сари интилиш бўлиши керак. Қизининг бахтли бўлишини истаган ота-она унга яхши тарбия бериши керак. Мазкур ҳикояда шундай ўғитлар борки, уларга амал қилиш хонадонни жаннат мисоли ҳузур манбаи қила олади. Ривоятдаги қайнонанинг «Қизимни жаннатда ўстирдим» деганига диққат қилайлик: бунда аввало ҳикоя аввалида зикр этилган ҳадисга ишора бор. Иккинчидан эса жаннат – имон эгалари тўпланадиган жой. Қиз имон эгалари таъсирида вояга етган. Ҳар бир ҳаракатида имон, яъни яхши хулқ талабларига амал қилади. Ким уйини жаннат боғчаси қилса, фарзандини шу боғча гули каби парваришлайди. Кўриниши гўзал бўлгани учун эмас, феъли гўзал, ахлоқи яхши бўлгани учун аёл эъзозланади. Чунки мол-дунё тугайди, гўзаллик ўтиб кетади. Шу гапларни айтсак, айримларнинг энсаси қотиб, «ўтмишдаги гапларни мисол қилишнинг нима фойдаси бор?» деб қўл силташади. Бизнинг афсусимиз ҳам шунда. Ажаб, ажабки, жаннат боғчалари ўтмишда қолиб кетдимикин? Йигирма биринчи аср мезони бу жаннат боғчаларини инкор этадими? Бўлажак келин бой, бўялган, тузанган бўлса басми? Тор шим кийиб, киндигини кўрсатиб юрувчи, ота-онасидан ҳам кўра дискотекани яхши кўрувчи қизлар қайси боғчада парвариш қилиндилар экан? Жаннат боғчасида ё дўзахнинг қуриб қовжираган биёбонидами? Севикли Пайғамбаримиз (с.а.в.) саҳобаларига: «Ахлатхонада битган гулдан эҳтиёт бўлинг», деганлар. Асхоб: «Ахлатхонада битган гул қандай гул, эй Расулаллоҳ?»-деб сўрадилар. Расулаллоҳ (с.а.в.) марҳамат қилдилар: - Ёмон муҳитда, исломий тарбиядан узок, ахлоқсиз бир оилада етишган аёл. Қиз олинаётганида оиласининг дини ва ахлоқи, яшаш тарзи яхши ўрганилиши керак. Албатта, кўни-кўшниларнинг айтганлари эътиборга олинади. Лекин кўшнининг ҳам ҳар хили бўлади. Бу ишда кўриниши чиройли кўшнилардан эмас, балки дини, ахлоқи гўзал одамлардан сўралади. Қиз берувчи ҳам куёвнинг дини, ахлоқини билиши шарт. Яхши суриштирмасдан тўйдан кейин «куёв бадахлоқ экан, куёв гиёҳванд экан», деб ҳасрат айтишдан фойда йўқ. Суриштиришда ёлғон ишлатилмаслиги керак. «Айби бор, аммо тўйдан кейин тузатиб олар», деб алдаш мумкин эмас. Умуман, ҳаётда ёлғон ишлатиб бўлмайди. Аммо икки ёшнинг тақдири ҳал қилинаётганда бунга алоҳида диққат қилиш керак. Бу ўткинчи имтиҳон дунёсида бахт кишига ҳадеб қулиб боқавермайди. Бировнинг оти бўлса, араваси йўқ, араваси борнинг оти йўқ. Оила бахти ҳам шундай. Бугун эр-хотин ўзини бағоят бахтиёр ҳис этади, эртага эса акси. Оила бахтини бир дарахтга қиёс этсак, унинг икки ўқ илдизи бўлади. Бири эрнинг фазилатидан, иккинчиси хотиннинг хислатларидан сув ичади. Агар бу баробарлик йўқолса, масъудлик дарахтининг умри қисқа бўлиб қолиши мумкин. Шу боис оила бахтини таъминлашда эрнинг масъулиятини яна қайта

таъкидлаб, бир ривоятни эслаймиз:
Бир йигит гўзал ва оқила қизга ошиқ бўлиб қолди. Қизнинг ҳам унда кўнгли бор эди, унаштириб қўйилдилар. Аммо тўйдан аввал қиз хасталикка чалинди, юзларига чечакка ўхшаган нимадир тошиб кетди, табиблар унинг чорасини кила олмадилар. Оқибатда қиз аввалги гўзаллигини йўқотди ва йигитга турмушга чиқиш аҳдидан қайтди, ўзини дунёдан ёлғиз ўтишга ҳукм қилди. Иттифоқо, йигит ҳам касалликка чалиниб, бир неча кун кимирламай ётди. Кейин оёққа турдию бироқ кўзлари ожиз бўлиб қолди. Йигит қизга уйланиш аҳдидан қайтмади. Қиз ҳам ноилож кўнди. Икковлари шу тарзда анча йил бахтиёр умр кўрдилар. Вақти-соати келиб, аёл вафот этди. Унинг жанозасидан кейин эрнинг кўзлари кўр эмаслиги маълум бўлди. Бу ривоятдан мурод - оила бахти учун эр ҳам фидойи бўлмоғи керак. Ҳар бир эркак номусли, ҳаёли қизга уйланишни истайди. Бу фазилатни қиз, энг аввало ўз оиласида ўзлаштиради. Агар оиладаги ота-она тарбияли, одобли ва бир-бирларига хушмуомала бўлишса, фарзандлари ҳам улардан ибрат олиб, шундай фазилатлар эгаси бўладилар. «Онасини кўргину қизини ол», деб бекорга айтмаганлар. Совчилар борган уйларининг ҳашаматига лол қолиб ўтирмасдан уй бекасининг саришталигига, муомаласига диққат қилсалар адашмайдилар. Агар ёдингизда бўлса, Абдулла Қодирий «Ўткан кунлар»нинг аввалидаёқ уйланиш машаққатидан сўз очадилар: «-Манимча уйланишдек нозик бир иш дунёда йўқдир, - деди Раҳмат ва Отабекка юз ўғирди. - Уйлангач, хотининг табъингга мувофиқ келса бу жуда яхши; йўқса, мунчалик оғир гап дунёда бўлмас. Отабек Раҳматнинг бу сўзини самимият билан қаршилади. - Сўзингизнинг тўғрилигига шубҳа йўқ, - деди,-аммо шуни ҳам қўшмоқ керакки, оладирғон хотинингиз сизга мувофиқ бўлиши баробарида эр ҳам хотинга мувофиқуттабъ(таъбига мос) бўлсин. - Хотинга мувофиқ бўлиш ва бўлмасликни унча кераги йўқ, - деди Ҳомид эътирозланиб,-хотинларга «эр» деган исмининг ўзи кифоя... аммо жиян айткандек, хотин деган эрга мувофиқ бўлса бас. Раҳмат кулиб, Отабекка қаради. Отабек ҳам истехзоли табассум ораси Ҳомидга кўз қирини ташлади.. - Уйланишдаги ихтиёримиз, - деди Раҳмат,- ота-оналаримизда бўлганликдан, оладиган келинлари ўғилларига ёқса эмас, балки унинг ота-оналари ўзларига ёқса бас. Бу тўғрида уйлангучи йигит билан эр қилғувчи қизнинг лом-мим дейишга ҳақ ва ихтиёрлари бўлмай, бу одатимиз маъқул ва машруъ ишлардан эмасдир. Масалан, мен ота-онамининг ёқдиришлари билан уйландим.... аммо хотиним ота-онамга мувофиқ бўлса ҳам менга мувофиқ эмас.Сиз айткандек, эҳтимол мен ҳам хотинимга мувофиқ эмасдирман...» Китобдаги бу сатрларни батафсил эслашимизнинг боиси, эътибор қилган бўлсангиз, ўтмиш ва бугунги кун ҳолатида ўзгариш кам. Орамизда Ҳомидга ўхшаб чакки фикрловчилар ҳам учраб турибди. Фарзандларини уйлантиришда уларнинг хоҳиш-истакларини инобатга олмаётганлар ҳам кўп. Демак бу хусусдаги баҳсларга чек қўйиш вақти хали келмабди. Оила қурган кишини кеманинг ичига тушган одамга қиёслаш мумкин: кема

денгиз ўртасига йўл олган. Денгизда эса пўртаналар мавжуд. Фарзандларнинг туғилиши бу кемани бошқаришни янада қийинлаштиради. Энди кема дарғасидан янада кўпроқ куч ва маҳорат талаб этилади.

Ўн

учинчи

сухбат:

Фарзанд неъмат

Фарзанд туғилиши қувонч ва бахт келтириши билан бирга айрим оилаларда кутилмаган ташвишларни ҳам юзага чиқаради. Айниқса, эр-хотин, қайнона-келин орасида келишмовчилик мавжуд оилаларда бола туғилиши билан вазият янада кескинлашади. Тўғрироғи, вазиятнинг кескинлашиши аёл ҳомиладорлигини сезган кунлардан бошланади.

Маълумки, аёллардаги ҳомиладорлик жараёни бир хилда кечмайди. Айримлари бу жараёндан енгил ўтадилар, айримлари ғоятда қийналадилар, махсус муолажага ҳам муҳтож бўладилар. Ана шу пайтда оилада ҳам эр, ҳам қайнона, ҳам бошқа аъзолар томонидан ҳомиладор аёлга алоҳида меҳр ва шафқатли муносабатда бўлиш талаб этилади. Баъзи қайноналарнинг «шунга шунчами, менам ҳомиладор бўлганман, менам тукқанман, бунақа талтайиб ётмас эдим», дейишларини нодонликка йўйсак ранжимасинлар. Келинларнинг барчаси ҳам айёр эмасдир. Уларнинг вужуди қакшаса, қийналишса нима қилишсин? Келиннинг бундай азобли кунларида ақли, инсофли қайнона унга ўз онасидай меҳрибонлик билан муомала қилиши керак. Эр ҳам хўжайинлик мартабасидан тушиб, меҳрибон йўлдош мақомини олиши шарт. Бола туғилгунига қадар аёлга моддий-маънавий шароит яратиб берилиши керак. Уни айрим оғир вазифалардан озод қилиш лозим. Эр сув сепмоқчи бўлган хотини қўлидан челақни олса, бу ёқдагилар кулги қилмасликлари зарур. Ҳомиладор аёлни, айниқса, асабийлашишдан эҳтиёт қилиш керак. Аёл кўп асабийлашса, мажбурий қийноқларга рўпара қилинса, боланинг асабий касаллик билан туғилишини тиббиёт исбот қилиб берган. Демак, агар ҳомиладор аёлга яхши шароит яратиб берсак, аслида туғилажак фарзандимизга яхшилик қилган бўламиз. Фарзанд соғлом туғилса, ўзимизнинг бахтимиз-ку! Унинг хаста туғилишига ўзимиз сабаб бўлиб, кейин зир югуриб юришимиз бизга ўша ёмонлигимиз учун Аллоҳ томонидан берилган жазо эмасми?

Аёл ҳомиладорлик пайтида арзимаган гапдан ҳам ранжийдиган бўлиб қолади. Қувноқ онларидан ғамгин дамлари кўпаяди. Агар бу қайғуси ҳаддан ошса, бола ташлайди. Шу боис ҳам эркакларнинг бу даврда аёлларини авайлашлари хотинни эркалатиш дегани эмас, балки туғилажак болани авайлашдир. Аёлини ғам ва камқувватликдан эҳтиётлаш эрнинг бурчи. Аёлнинг баҳаво жойларда кўпроқ юриши, тез ҳазм бўладиган кучли овқатларни тез-тез ва оз-оз тановвул қилиши бизнинг оилалар учун камёб ҳодиса. Ҳомиладор келин қорни очса ҳам бошқаларнинг дастурхон атрофига ўтиришини кутишга мажбур. Ўзича овқатланса, уни очофатга чиқариб қўямиз. Кейин эса болани сақлаш учун шифохонага ётқизамиз. Агар келин кетма кет икки марта бола ташласа, «бунинг пушти чатоқ экан, боламга бошқа хотин олиб бериш керак»,

деган ҳаракатга тушиб қоламиз. «Келин ҳомиладор бўлганидан кейин унинг шароитини яхшилаш учун нима қилдик?» деб ўзимиздан сўрамаймиз. Агар келин камовқат бўлиши, кўп қайғуга берилиш оқибатида бола ташласа, бунинг гуноҳи эр, қайнота-қайнона зиммасига тушади. Никоҳнинг биринчи мақсади – одам наслини кўпайтиришдир. Шунинг учун ҳар бир одам бутун куч-қуватини авлодининг ҳимоясига қаратиши керак. Ҳеч бир ота-она боласининг нобуд бўлишини истамайди. Она қорнида бола пайдо бўлганидан сўнг унинг ҳаёт-мамоти ота-онага боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам улар боланинг нобуд бўлишига олиб келадиган ишларни қилмасликлари керак. Аёллар, айниқса эрлар болага зарар келтириши мумкин бўлган ташқи таъсирлар нималардан иборат эканини яхши билмайдилар. Масалан, тиббиёт фани маълумотига кўра, ҳомиладорликнинг иккинчи ойидан то тўртинчи ойигача кўп оналар бола ташлайдилар. Бунинг сабаблари кўркув, камқувватлилик, оғир жисмоний ишларни бажариш, эр билан бирга бўлиш ва кўп қайғуриш бўлади. Оғироёқ аёлларни уйда ёлғиз қолдириш ҳам мумкин эмас. Бола она қорнида тўрт-беш ойлик бўлганида висол онларининг зарари билан майиб бўлиб қолиш эҳтимоли кўпроқ бўлади. Бу зарарларни кўпчилик билмайди, билганлар эса амал қилмайди. Яхши бахонамиз бор: Худо сақласин!

Ҳомиладор аёлга яхши шароит яратиб бериш ҳам ҳар бир оиланинг бурчи, ҳам жамиятнинг вазифаси. Бизда ҳомила етти ойлик бўлганда аёлга таътил берилади. Етти ойлик болани қорнида кўтариб, қийналиб ишлаб юрган аёлларни кўрсам, ачиниб кетаман. Нахот жамият уларга янада қулайлик яратиб беришга ожиз? Аёлларга таътилни ҳомила икки ойлик бўлганда беришнинг иложи йўқми? Албатта, бу жамият учун иқтисодий жиҳатдан оғир муаммо. Бир ойда ёки бир йилда ҳал қилиб бўлмайди. Бу масалани босқичма-босқич ҳал этиш мумкин. Масалан, ҳомила беш ойлик бўлганда тўла таътил бериш мумкин ёки маошини сақлаб қолган тарзда ярим кун ишлатса ҳам бўлади. Ёки бола туғилгандан кейинги таътилни қисқартириш ҳисобига ҳомиладорлик таътилига кўшиш мумкин. Ёки авваллари эркаклардан фарзандсизлик солиғи олинарди. Қизлар турмушга чикмаган бўлса, олинмасди. Шуни бир оз ўзгартириш мумкин: қизлардан ҳам шундай солиқ олиб, уни ҳудди пенсия жамғармаси каби ўзларининг жамғармаларига тўпланса, ҳомиладорлик даврида маош сифатида тўлаш мумкин бўлади. Хуллас, таклифлар кўп, энг муҳими «мумкин эмас», деб рад этмасдан ҳаракат қилиш керак. Чунки бир аёлнинг ҳомиладор бўлиши, фарзанд кўриши бир оиланинг муаммоси эмас. Бу – жамият келажакига доир муҳим масала! Фарзанд туғилганидан кейин эр ҳам, хотин ҳам бир нарсани англаб олишлари керак: фарзанди туғилгунига қадар ҳар бир одам ўзи учун яшайди, туғилганидан кейин фарзанди учун яшайди. Бошқача бўлиши мумкин эмас. Яқинда бир даврада илмли биродаримиздан «Бир одамнинг хотини ва қизи бор. Хотинининг оғзидан ёмон ҳид келади. Даволатай деса, давоси йўқ экан. Ажрашмоқчи, шу тўғрими?» деб сўраб қолишди. Илмли биродаримиз ўйлаб ҳам ўтирмай «Тўғри, ажралиши керак, оғзидан ҳид келишини қиз тўйдан олдин айтиши керак эди», деди. Мен бу фатводан ранжидим. Агар оилада

фарзанд бўлмаганда ажрашиб кетишса майли эди. Лекин фарзанд тирик етим қоляпти-ку, нахот буни ўйлашмаса?! Мен илм кишиси билан бахслашишга ожизман, лекин бундай фатво беришларини тўғри деб ҳисоблай олмадим. Аввало, аёлнинг оғзидан келувчи хид тўйдан кейин пайдо бўлгандир. Бу кўпроқ ошқозон-ичак хасталиги билан боғлиқ. Лекин аёллар эрларидан шундай хид келса, ажраб кетмайдилар-ку? Ҳам ароқ, ҳам тамаки хиди анқиб турган эркаклар билан баъзан ёнма ён ўтириб, беш-ўн дақиқага чидамаймиз, уларнинг аёлларига эса балли деймиз. Яна шу ўринда юзига яра тошиб, гўзаллигини йўқотган қаллиғига уйланиш учун кўзини ожиз қилиб кўрсатган инсоф эгаси ҳақидаги ривоятни эслайлик. Бизлар шундай танти, мард, олижаноб бўла олмаймизми? Бизлар ўз нафсимиз йўлида шу қадар тубанлашдикми?

Маҳалладаги кўйди-чиқдиларни ҳал қилувчи йиғинда бир эр хотинини талок қилганини айтиб «У менинг менталитетимга тўғри келмайди», деб изоҳ берди. Маълум бўлишича, бу «менталитет эгаси» Америкага ишга бориб келган экан. Агар йирик олим сифатида бориб келсаю «хотинимнинг савияси паст», деса тушуниш мумкин. Америкада икки йил бир меҳмонхона зиналарини ювиш билан машғул бўлган экан, бу жанобнинг менталитетлари қандай бўлиши мумкин? Энг муҳими, бу нодон жанобнинг уч фарзанди бор. Бу фарзандлар туғилгунча менталитетлари қаерда эди?

Ким нима деса десин, аммо жиддий сабабсиз болаларини тирик етим қилаётганларни айблашдан тоймаймиз. Фарзанд оилани бузишга сабабчи эмас, балки оилани сақлаб қолишга восита бўлиши керак. Хотинга чидай олмай қолган эр, эрига чидай олмай қолган хотин фарзандининг келажагини ўйлаб кўрса-чи? Эҳтимол шу уларни охириги қадамдан сақлаб қолар? Судда эр ҳам, хотин ҳам фарзандни талашади. Фарзандни шунчалик яхши кўрар экан, шу боланинг бахти учун ўз нафсидан кеча қолса бўлмасмикин? Судда фарзандларини талашадилар. Кейин... янги оила кураётганларида уни болалар уйига олиб бориб берадилар. Бунга нима деймиз? Боласини тирик етим қилиб қўйганлар янги оилаларида нахот ўзларини бахтли хис қила олсалар? Ота ёки она меҳрига ташна боланинг уволи уларни тутмайдими? Бу дунёда отасиз ёки онасиз, ёки ота-онасиз ўсган фарзандлари билан қиёматда юз кўришишганларида бола меҳр-шафқат ҳақини даъво қилса, нима деб жавоб берадилар?

Қиёматдаги жавобга қадар ота ва онанинг жамият олдидаги бурчи бор. Қамалиб қолган ўсмирлар ҳаёти билан қизиқиб кўрганимда улар орасида ота-онаси, буваси ва бувиси тарбиясида улғайганлари оз эди. Ота-онасининг ажрашиб кетиши натижасида отаси ёки онаси меҳридан бегона равишда ўсганлари эса кўпчиликни ташкил қилар эди. Болалиги ёки ўсмирлигида жинойт йўлига кириб, сўнг бу оламда умрининг охиригача қолиб кетган фарзанд ота-онасини ҳаётлик давридаёқ қуйдириб кул қилади. Бундай фарзанд ота-онаси вафотидан кейин уларни йўқлаб бирор марта дуо қилармикин? Бу ҳам бир масала. Дуоталаб руҳларнинг қиёматга қадар азобланиб, чирқираб туришидан Аллоҳ асрасин!

Аёллар ишлаши керакми ё йўкми, деган муаммо бугунги кун оиласи учун муҳим бўлиб турибди. «Бугунги кун» деб таъкидлашимизнинг боиси, авваллари бундай муаммо бўлмаган. Аёллар уйда ўтирганлар. Бирок, бу ишламаганлар, дегани эмас. Аёллар уй юмушлари, фарзанд тарбияси билан шуғулланишдан ташқари маълум бир ҳунар билан банд бўлганлар. Масалан, каштачилик, дўппичилик... каби. Ундан ташқари аёллар ишлаши керакми ё йўкми, деган масала фақат шаҳарга хос. Қишлоқларда бундай масала йўқ. Эркак далада кетмон чопиб, аёл уйда пашша қўриб ўтирмайди. Эр билан барабар ишлайди. Фарзанд тарбияси ҳам шу меҳнат жараёнида олиб борилади.

Хўш, бугун шаҳар оиласида аёл ишлаши керакми ё йўкми? Бу саволга ҳар бир оила ўз шароитидан келиб чиқиб жавоб бериши зарур. Энг муҳими, аёлнинг нима иш билан шуғулланишига жиддий эътибор бериш керак. Аёлларни оғир ва соғлиқ учун зарарли ишлардан эҳтиёт қилишимиз керак. Бугун аёлларни қурилишда ёки заводда оғир ишларни бажараётганини кўрамиз. Ҳатто яқин ўтмишда тракторга ҳам миндириб қўйиб, уни олқишлаганмиз. Аёлларни жисмоний оғир ва зарарли ишларда ишлашлари биз – эрлар учун уят эмасми?! Бухородаги сайёҳларга тарихдан ҳикоя сўзловчилар зардўзлик санъати ҳақида гапира туриб, «қадимда зардўзлик билан фақат эркаклар шуғулланганлар, аёлларни менсимаганлар, уларга ишонмаганлар», деб изоҳ беришади. Бу нодонларча изоҳга сайёҳлар, албатта, ишонадилар. Ҳолбуки, у замонларда эрлар аёлларни эҳтиёт қилганлар. Аввало бу иш анча машаққатли. Иккинчидан, зардан турли чанг қўтарилади ва аёлнинг саломатлигига таъсир қилади.

Яқинда бир биродаримизнинг аёли вафот этди. Шунда биродаримиз «аёлимни ишлатмасам бўларкан, барвақт ўлмас эди», деб қолди. Унинг аёли босмаҳонада ҳарф терувчи бўлиб ишларди. У пайтлар «линотипчи» деган касб эгаси, яъни ҳарф терувчининг шундайгина ёнида қўрғошин қайнаб турарди. Ўша ишда орттирилган касаллик охири кучини кўрсатди. Бу масалада айрим биродарларимиз сал кескинроқ фикр билдириб, «ишлайдиган аёлларнинг бузилишлари осонроқ бўлади», дейишади. Бу фикрга қўшилиш қийин. Бузиладиган аёл уйда ўтириб ҳам бузилаверади. Бошқа биродарларимиз ишламай уйда ўтирган аёлларнинг дунёкараши тор, савияси пастлашиб кетади, дейдилар. Бу ҳам бир ёқлама тўхтама. Дейлик бир хонада олти аёл ишлайди. Биттаси китобхон, бошқалари китоб деса, боши оғрийдиган тоифадан. Ўша китобхон аёл жаҳон адабиётидан гапирса, қолганлар эшитишадими? Эшитишмайди. Уларга бундан кўра ғийбат афзал. Ғийбатдан лаззатланишади. Оқибатда ўша китобхон аёлни ҳам ўз қаторларига қўшиб олишади. Агар уйда ўтирган аёлларнинг савияси паст бўлса, Зебуннисо бегим, Нодира бегим, Увайсий бегим...лар дунё адабиёти тарихига жавахир

тўқармидилар?

Ишлаш масаласини ҳал этишда ҳар икки томон кескин талаблардан воз кечиб,

шароитдан келиб чиққан ҳолда муроса қилганлари маъкул. Бу масалада бир оила иккинчисига намуна бўла олмайди.

Ўн

бешинчи

суҳбат:

Нозик масала - кундош

Келинпошша, оилага доир нозик масала ҳисобланган кўпхотинлилик хусусида фикр юритишни бошлашдан олдин огоҳлантириб, аниқлик киритмоқчиман: кўпхотинлилик дейилганда оиласи бузилиши натижасида талоқ бериб, сўнг иккинчи ёки учинчи марта уйланганлар эмас, балки айни бир вақтда икки ёки ундан кўп хотинга эга бўлувчилар назарда тутилади. Русларда «Генерал бўлишни орзу қилмаган аскар аскар эмас», деган мақол бор. Шу сал ўзгартириб айтилса, иккита хотин олишни орзу қилмаган эр эр эмас, деган маъно чиқиши ҳам мумкин. Гарчи бу гап ҳазил тариқасида бўлса-да, лекин шундай орзу кўпгина эрларда мавжуд. Айрим эрлар учун бу орзу бўйича қолиб кетади, айримлар эса орзунини амалга оширишга ҳаракат қиладилар. Камбағаллар учун бу муаммо йўқ, десак ҳам бўлар. Камбағал эрнинг иккинчи хотин олишга ҳаракат қилиши осмондаги қуёшни узиб олишга уринишдай гап. Чўнтакка тушган пул нафсни китиклайди. Бу нафсни қондириш учун мусулмон эрлар учун тайёр баҳона бор: Аллоҳ тўрттагача уйланишга ижозат этган.

Эр қандай ҳолатларда хотинни кўпайтириш ҳаракатига тушади:
* ўз хотини билан нафсини қондира олмаса, ташқаридан лаззат излайди.
* ота-онасининг зўри билан уйланган хотини кўнглига ёкмайди, ўзига ёқадиганини истайди. Гўё «Ўткан кунлар»даги Ҳомиднинг маслаҳатига амал қилади: «Жиян, - деди Ҳомид Раҳматка қараб,-бошлаб уйланишинг албатта ота-онанг учун бўлиб, улардан ранжиб юришингни ўрни йўқ. Хотининг кўнглингга мувофиқ келмас экан, мувофиқини олиб, хотинни икки қил. Буниси ҳам келишмаса учунчисини ол. Хотиним мувофиқ эмас деб зорланиб, ҳасратланиб юриш эр кишининг иши эмас».

* биринчи оиладаги фарзандсизлик оқибатида бошқа турмуш қуришни ҳеч ким рад этолмаса керак.

* ота-онасини беҳурмат қилувчи хотинни қўйиб, ҳурматлайдиганига уйланувчилар ҳам бор. Аммо иккинчи ёки учинчи хотин ота-онасини ҳурматлайди, деб ким кафолат беради? Эҳтимол ҳурматсизликда кейинчилари аввалгисидан ошиб тушар. Балки «ота-онани ҳурмат қилмаслик» нафс талабини яширишдаги бир баҳонадир?

* уйланишдан илгари зино қилган эр яна бегона аёлни қўмсайверади. Бу нафсини қондириш учун маблағи бўлса бирон қизни ёки жувонни шаръий никоҳига олади, пули камлик қилса, фоҳишаларнинг хизматидан фойдаланади.

Суриштираман, десангиз сабаб ва баҳоналар қайнаб чиқаверади. «Нечта хотин олган маъкул?» деган саволни кун тартибига қўйсақ, бир хил жавоб ололмаймиз. «Ўткан кунлар»даги тоға-жиян баҳсини эслайлик: «Раҳмат Отабекка кулимсираб қаради-да, тоғасига жавоб берди:

- Хотинни кўпайтириб, улар орасида азобланишнинг нима ҳикмати бўлсин?- деди. - Бир хотин билан муҳаббатлик умр кечирмак, манимча энг маъқул иш. Масалан, икки хотинликнинг биттаси сизми? Уйингизда ҳар куни жанжал, бир дақиқа тинчлигингиз йўқ.

- Сенингдек йигитлар учун албатта битта хотин ҳам ортиқчалик қилади, - деб кулди Ҳомид. - Кўб хотин орасида азобланиш ўзи нима деган сўз? Қамчинингдан қон томса, юзта хотин орасида ҳам роҳатланиб тириклик қиласан. Мен бу кунгача икки хотин ўртасида туриб жанжалга тўйганимча йўқ, аммо хотинни учта қилишга ҳам ўйим йўқ эмас.»

Ҳомидга ўхшаб фикр қилувчилар ҳозир ҳам топилади. Фақат айрим фарқлар бор. Чунончи: кўпхотинликнинг уйида ҳозир жанжал йўқ, чунки хотинлар бир уйда яшамайдилар. Ҳар бир хотинга алоҳида уй олиб берилади. Иккинчидан, қамчидан қон томмайди, балки пул томиб туради. Пул томиб турар экан, жанжалга ўрин йўқ.

Устоз Абдурауф Фитратнинг мазкур масаладаги мулоҳазаларидан фойдаланиб, фикрларимизни давом эттираемиз.

Одамлар аввал оила шаклида жам бўладилар ва бир неча оиладан бир қавм пайдо бўлади. Маълумки, бир қавмнинг ҳар бир оиласи саодатли ва бахтли бўлмасалар, ўша қавмни бахтиёр ва саодатли дейиш хатодир. Ҳамда оила аъзосидан бирортаси бахтли бўлмаса, ўша оилани бахтиёр дейиш ҳам нотўғри бўлади. Модомики, қавм оилалардан ва оила эса алоҳида одамлардан таркиб топган экан, «оздан кўпга» дегандек, айтиш мумкинки, ҳар қавмнинг саодати шу қавм оилаларининг бахтиёрлигидан ва ҳар бир оиланинг саодати шу оила аъзоларининг саодати ва бахтлилиги билан боғлиқ.

Нечта хотин билан яшаш масаласини шу нуқтаи назардан муҳокама қилиш ўринли. Бир нечта хотин билан яшаш оилаларни бахтли қиладими ё бахтсиз? Шу оила аъзоларига шодонлик келтирадимми ёки бахтсизлик? Агар висол онлари ҳисобга олинса, бу эр учун айна бахтиёрлик туюлади. Аммо кундош балоси билан сийланган хотин учун бу бахти қароликдир.

Дейлик, Фалончи Писмадон қизни никоҳига олди. Яъни ул бечорага саодат ва бахтиёрлик ваъда қилиб, ҳаётининг бойлиги, яъни ёшлигини ўз тасарруфига олди. Икки-уч йил яхши яшайди. Уйланишдан мақсад бўлган икки-уч фарзанд вужудга келади. Аёлнинг таровати ва ёшлиги эрнинг муҳаббати ва меҳри йўлида сарф бўлгандан сўнг Фалончи жанобнинг шахвати уйғониб, ҳаракатга келади. Нафси ором топиши учун энди унга ўз хотини кифоя қилмайди. Бошқача қилиб айтганда, саодат ва бахтиёрлик умиди билан ёшлик айёмини эрининг орзу ҳавасларига адо қилиб, икки-уч фарзанд кўрган хотин ёнига янги хотин олади. Бу нима, дастлабки никоҳ онидаги ваъдага хилофлик ва хиёнат эмасми? Турмушнинг дастлабки кунлари, ҳафталари, ойларида ҳар бир эркак хотинига тилда бўлмаса ҳам дилида бахт тилайди. Кўнгли бошқасини тусаганда бу ваъда унутиладими? Хуллас, Фалончи жанобимиз биринчи хотинларига айтибми ё яширин равишда, ишқилиб уйландилар. Янги хотинга бутунлай берилиб кетишлари табиий. Биринчи хотин ва ҳаёти мевалари бўлган фарзандлари шууридан четлаша бошлайди. Табиийки, ўша хотин ва фарзандлар буни сезадилар ва

жавоб тарзида унга бўлган муҳаббатларини йўкотадилар. Ундан ва янги хотинидан нафратланадилар. Вақт ўтиши билан янги хотиндан ҳам бир-икки фарзанд туғилгач, бу ўзаро нафрат янада кучаяди. Ваҳоланки, коинотда қайси иккита жинс бирга бўлса, муҳаббат натижаси экани маълум. Шундай экан, оила аъзолари орасида муҳаббат кўтарилса, вайронлик, тарқоқлик ва интизомсизлик келиб чиқади. Агар бу кўшхотин бир ҳовлида яшаса, улар ва уларнинг болалари ўртасида кун сайин нафрат ошиб боради. Ёқалашини юзага келади, Фалончи ўзини бахтсиз сеза бошлайди, фарзандларининг хулқи эса ёмон бўлиб бораверади.

Юқорида зикр этганимиздек, ҳозирги кундошлар бир ҳовлида яшамайдиларки, бу кўшхотинлик жанобнинг мушқулини анча осон қилади. Аммо уйнинг алоҳидалиги биринчи оиласида ёнаётган нафрат ўтини заррача камайтирмайди. Биринчи оилани моддий жихатдан таъминлаб турса-да, унга нисбатан бўлган муҳаббат сақланиб қолмайди. Фарзандлари ҳам уни суюкли ота сифатида қадрламайдилар, балки моддий таъминотчи сифатида ҳурмат қилиб турадилар. Биринчи оила ўзини мустақил таъмин этадиган ҳолга етгач, отага бўлган бу ҳурмат ҳам сўнади. Давлат қонуни кўшхотинлиликни ман этади. Айрим европаликлар Ислоннинг бу соҳадаги ижозатини маъқуллайдилар. Эркак фоҳишахонага боргандан кўра яна битта хотин олиб покиза яшагани маъқул, дейдилар. Дарҳақиқат, кўшхотин олишнинг бу томони ҳам бор. Айрим эркакларда шахват иштиёқи кучли бўлади. Ўз аёли билан қўшилиш мумкин бўлмаган кезлари у кўчадан нажот излайди, гуноҳга ботади. Агар никоҳида яна битта хотин бўлса, бу гуноҳдан сақланади. Ундан ташқари бу ўринда аёлларнинг тақдири ҳам бор. Аввало, ўғил болалардан кўра қизлар кўпроқ туғиларкан, ундан ташқари турли уруш ёки фожиалар туфайли эрлар кўп қирилади. Демак, бир эрга икки ё уч аёл тўғри келади. Шундай экан, аёллар нима қилишсин? * ҳаром йўлга юрсинларми? Ҳаром бола орттирсинларми? * бировнинг оиласини бузиб, хотинидан бутунлай ажратиб, болаларини тириклай етим қилиб унга тегиб олсинларми? * ҳалол ва поклик, рози-ризолик йўли билан бир кишига никоҳланиб, оила курсинларми?

Албатта, барчамиз шу учинчи йўлни маъқуллаймиз. Қуръони карим маъноларининг ўзбекча таржимасида ўқиймиз: «Агар етимлар ҳаққига хиёнат қилишдан қўрқсангиз, уларни ўз никоҳингизга олманг, балки никоҳлари шаръан тўғри бўлган аёлларни биттадан тўрттагача ўз никоҳларингизга олинг ва икки-уч аёл ҳаққига зулм етгудек бўлса, бир хотин сизга кифоя қилади. Шу адолатдан оғиб кетмаганингиз яхшироқдир». Нисо сурасида келган мазкур оятни ақлимиз етганча ўрганишга ҳаракат қилайлик. Тарихдан маълумки, жоҳилият даврларида аёллар ҳуқуқи бағоят даражада поймол қилинган. Бир эрга ўнлаб аёллар тутқун бўлган. Кейин эса урушлар туфайли кўп аёллар тул қолардилар. Ислон ана шу аёллар тақдирини одилона ҳал қилиб беради. Ояти каримадаги етимлар ҳаққига хиёнат қилишдан қўрқилса иккитами, учтами, тўрттами хотин олишга ижозат берилиши ўқиган одамга ғалати ва

тушунарсиз туюлиши мумкин. «Тафсири хилол»да бу мураккаб масала яхши тушунтириб берилган. Имоми Бухорий Ибн Шихобдан қилган ривоятда шундай дейилган экан: «Менга Урва ибн Зубайр хабар бердики, у Оиша онамиздан «Агар етимларга адолат қила олмасликдан қўрксангизлар», ояти хақида сўраган экан, у киши (розийаллоху анхо) дебдиларки: «Эй жиян, бир етим қиз кафилнинг қарамоғида бўлади. Қиз унинг молига шерик бўлади. Қизнинг моли ҳам, жамоли ҳам уни ўзига тортади-да, унинг маҳрида адолатли бўлмай, унга уйланмоқчи бўлади. Унга бошқалар берадиган маҳрни бермоқчи бўлади. Бас, адолатли бўлмасалар, улар уйланишдан қайтарилдилар, бошқа аёлларга уйланишга амр қилинадилар». Демак, оятда «етимлар» дейилганда етим қизлар назарда тутилган экан. Етим қизларга уларни ўз кафолоти (химояси)га олган киши уйланмоқчи бўлса-ю аммо бу ишда адолатсизликка йўл қўйишдан қўрқса, ўша етим қизларга уйланишни қўйсин-да, ўзига ёққан, никоҳи ҳалол бўлган бошқа аёллардан хоҳишига қараб иккитагами, учтагами, тўрттагами уйлансин. Агар хотинлари орасида адолат ўрната олмасликдан қўрқса, биттага уйлансин. Етим қизларга адолатсизлик фақат мол-мулк борасида эмас, чунки оятда адолат мол-мулк билан қайд қилинмасдан, мутлоқ зикр этилгандир. Шунинг учун ҳар қанақа адолатсизликнинг юз беришидан сақланиш керак. Жумладан, эр бу қизга фақат моли учун уйланганда, ўзига нисбатан кўнгли бўлмаслиги мумкин. Ёки орадаги ёшда катта фарқ бўлиши натижасида оилавий ҳаётнинг ҳақиқий маъноси қиз ҳаётида ўз ифодасини умуман топмаслиги мумкин. Бу ҳам адолатсизликка киради. Уламоларимиз оятдаги «етимлар» сўзини шундай талқин қиладилар ва бунга эътироз қилиш қийин. Бизда улар билан баҳс юритишга етарли илм бўлмасида, шу хусусдаги тушунчамизни баён этишга журъат этамиз. Таъкид этамизки, бу фикр баҳс йўсинида эмас, балки бир банданинг ақли етган даражасидаги тушунчасидир. Билишимизча, Қуръони каримда мавҳум кўрсатмалар берилмайди. Масалан, масхара қилишдан қайтарилган оятда эр ва аёллар алоҳида таъкид этилади. Ёки илм олиш ҳақида ҳам «илм олмоқлик муслим ва муслималар учун фарздир» деб буюрилади. Ёки «Ёсин» сурасининг айрим тафсирларида «Антокия» шаҳри тилга олинади. Баъзи муфассирлар эса «Агар шу шаҳар бўлганида Аллоҳ уни ўз номи билан атарди», дейишади. Аллоҳ билгувчидир. Нисо сурасининг биз ўрганаётган оятида ҳам «етим қизлар» деб алоҳида таъкид этилиши мумкин эди. Эҳтимол бу ўринда бошқа маънолар ҳам бордир? Яъни, етимлари билан бева қолган аёлларга меҳрибонлик қилишга даъват бордир? Яъни, етимларга меҳрибонлик қилинг, лекин ташқаридан туриб уларнинг ҳақини адо этишга кўзингиз етмаса, уларнинг оналарига, яъни беваларга уйланинг, деган маъно йўқмикин? Бизнингча, тўрттагача уйланиш ижозати нафсни қондириш учун эмас, балки айнан беваларни ўз паноҳига олиш учун бўлса керак. Бу ўринда Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) кимларга уйланганларини яна бир эса олсак бўлар. Ким тўрттагача хотин олиши мумкин? Албатта, бой одам. Камбағал орзу қилмаса ҳам бўлади. Демак, бу имтиёз фақат бойлар учунми? Юқорида

кўпхотинлиликнинг фойдаси ҳақида ҳам айтиб эдик. Демак, хотини билан кўшилиш мумкин бўлмаган дамларда бой одам бошқага уйланиб, нафсини қондириши мумкин. Камбағал-чи? Унинг уйланишга пули бўлмагани билан, унда ҳам нафс бор, шахват бор. Ҳа, биз ундан сабрни талаб қиламиз. Бойга эса... сабрнинг кераги йўқ.

Ояти каримадаги адолат қилишга эътибор тортилиши бежиз эмас. Хўп, бугунги кунда кўшхотинлилар қандай адолат қилишади? Камина «Ўткан кунлар» романи ҳақида фикр билдириб, Отабек чин мусулмон йигит эди, иккинчи марта уйланиш ҳақида сўз чиққанда Қумушга маълум қилиб, ижозат олган, мусулмонлик бурчига риоя қилмаса, улардан яширинча Зайнабга уйланиб олаверарди, деб ёзганимга айрим биродарларимиз эътироз билдириб дедиларки: «Иккинчи хотинга уйланиш учун биринчисидан рухсат олиш шарт эмас». Дуруст, биринчи хотиннинг рухсати шарт бўлмаса, унга маълум қилиш лозимми ё йўқми? «Маълум қилгани дуруст». Хўп, унда талаб қилинаётган адолат нима бўлади? Бугунги хотинларнинг кўпчилиги кундоши борлигини билмайди. Никоҳ яширинча ўқилади. Эр иккинчи хотини билан яширинча яшайди. Фақат хотинидан эмас, қариндошларидан ҳам сир тутаяди. Иккинчи хотини висолида маст бўлиш учун биринчисига «узок сафарга кетяпман», деганга ўхшаш баҳона қилади. Яъни, ёлғон гапираяди. Бу ҳаракатда қандай адолат бўлиши мумкин?

Адолат деганда кечанинг биринчи ярмида биринчи хотин билан, иккинчи ярмида иккинчи хотин билан бўлишгина назарда тутилмайди. Адолатнинг камрови кенг. Шунинг учун ҳам “адолат қила олмасангиз биттаси билан кифояланинг”, деб буюрилади. Биз икки хотинли биродарларимизни айбламоқчи эмасмиз, иккита хотин олиш мумкин эмас, деб таъқиқлаш ҳуқуқи бизда йўқ. Фақат икки ёки ундан кўп хотинга уйланган ёки шундай фикрда юрган биродарларимизни Аллоҳнинг адолат хусусидаги огоҳлантиришини унутмасликка чақирмоқчимиз. Шу огоҳлантиришдан келиб чиқадиган маъно: уйланган эрнинг ҳаёлида иккинчи хотин олиш орзуси бўлса, адолат қилиш ёки қилолмаслигини аввалдан аниқ билмоғи даркор. Агар адолат қила олмаслик эҳтимоли кўпроқ бўлса, иккинчи хотинга уйланиш ҳаёлидан воз кеча қолганлари дуруст. Аммо икки хотин ўртасида адолат ва инсоф ўрната олса, уларнинг оғирлигидан чўчимаса, ихтиёри ўзида. Икки ёки ундан кўп хотин олишнинг шарти шу - адолат ва инсофдир. Кўшхотинли эр шу ояти карима ҳукми ила фарз бўлган адолатни хотинлари ўртасида ўрнатишга мажбур. Яъни, еб-ичиш, кийим-кечак, уй-жой, эркак мажбуриятида ҳам бир хил муносабатда бўлиши шарт.

Илгарилари қизиқ одатлар бўлган экан. Масалан, адолатга риоя этиш учун хотинлардан бири кундошига пул бериб, унинг навбатини сотиб оларкан. Ёки эрнинг ўзи бир хотинига ҳадя бериш билан рози қилиб, иккинчи хотинига бораркан. Аммо ўша даврлардаги Ислом фақиҳлари буни маъқул кўрмай, пулни ва ҳадяни ўз эгаларига қайтаришни лозим билганлар. Адолатнинг бажарилиши вожиб экан, эр бўйнида у абадий қолади. «Ҳар қанча уринсангизлар ҳам хотинларингиз ўртасида адолат қилишга (уларнинг барчаларига баробар меҳр кўрсатишга) қодир бўлмайсизлар. Бас,

бутунлай (суйган хотинларингиз томонга) оғиб кетиб, (кўнгилсиз бўлиб қолган) хотинингизни муаллақа каби ташлаб қўйманг (муаллақа аёл – эри бедарак кетган аёлдир. Эрим бор, деса – йўқ, беваман, деса – эри талок қилмаган). Агар (ўзларингизни ўнглаб Аллоҳдан кўрксангизлар, албатта Аллоҳ мағфиратли, Меҳрибон Зотдир» (Нисо сурасидан). Набий акрам (с.а.в.) марҳамат қиладиларки: «Агарда эрнинг икки хотини бўлса ва уларнинг олдиларида адолат қилмаса, қиёматда танаси яримта бўлғай».

Оила асосини муҳаббат ташкил қилишини айтиб эдик. Муҳаббатда адолатни ўрнатиш қийин, эр ҳамма хотинларини бир хил сева олмайди. Эр ёш ва гўзалроқ бўлган иккинчи хотинини биринчисидан кўра кўпроқ яхши кўради. Аллоҳ таоло эса хотинлар ўртасида адл ва инсоф ўрнатишни талаб этапти. Нима қилиш керак? Ислом йўлидаги эрга Аллоҳ таълим берадики: «Ҳақиқатда инсоф юзасидан ҳамма хотинларингизни бир хил севмоқчи бўласизлар. Лекин муҳаббатда адолат ўрнатмоқ сизларнинг иқтидорингиз доирасидан чиқади. Шундай экан, кўпроқ севадиган хотинингизга камроқ майл қилинг, токи бошқа хотин ранжимасин. Севмайдиган хотинни муҳаббат ва ҳурмат чегарасида тутиб турингиз, аслида севмасангиз ҳам зоҳирда шундай муомала қилингки, у ҳам севади, деб ўйласин». Бу борада Расулulloҳнинг (с.а.в.) хулқлари бизга ибратдир. Ҳазрати Пайғамбаримиз алайҳиссалом Оиша онамизни (р.а.) бошқа хотинларидан кўпроқ севганлар. Аммо хотинлари ўртасидаги адолат мезонига риоя қилиб айтарканларки: «Ё Аллоҳим, иқтидорим борица хотинларим ўртасида адолат қилурман. Аммо ихтиёримда бўлмаган нарсага мени гирифтор этмагин, яъни ҳаммаларини бир хилда сева олмайман, мени авф этгин, чунки бу менинг қўлимда эмас». Ўз хотинларига қай даражада адолат қилиши лозимлигини билмай юрган эр учун Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг шу муборак гаплари кифоя қилар?

Имом Бухорий ҳазратлари ривоят қилган ҳадисда Оиша онамиз (р.а.) шундай дейдилар: «Пайғамбарнинг аҳволлари оғир бўлганда, улар менинг хонамда қолишлари учун бошқа хотинларидан изн сўрадилар. Улар рози бўлдилар». Ислом дини кўп хотинлиликка шундай оғир шартлар билан ижозат беради. Мавзу сўнггида кўпхотинлиликнинг жамиятга зарарини айтиб ўтмасак бўлмас. Тарихга назар ташласак, қудратли давлатларнинг парчаланиб кетганларига гувоҳ бўламиз. Нега шундай? Бунинг турли сабаблари мавжуд. Шу сабабларнинг энг асосийси подшоларнинг шахват балосига учраганларидир, яъни тўхтовсиз ва беҳисоб уйланишларидир. Подшоларнинг хотинларидан туғилган фарзандлар расман ака-ука ҳисоблансалар-да, тож-тахтга ким ўтиради, деган муаммо кўтарилганида, жигарбандликни унутганлар. Ҳеч бўлмаса Мўмин мирзо фожиасини эслайлик. Мўмин мирзо Бадиуззамоннинг ўғли, яъни аввал зикр этганимиз Ҳусайн Бойқаро ажрашган хотиннинг набираси. Ҳусайн Бойқаро бу набирасига Астробод вилоятини инъом қилган, кейин эса Ҳадичабегимдан туғилган ўғлига ҳадя этди. Оқибат Бобур мирзо ёзганларидай: «Муҳаммад Мўмин мирзони анинг (яъни Ҳадичабегимнинг) савийи билан ўлтурдилар». Ҳусайн Бойқародан ўн тўрт

Ўғил ва ўн бир киз қолган эди. Қизларни ҳисобга олмасак, бу ўғилларнинг қайси бири кўнглида тахт эгаллаш истаги бўлмаган? Амир Темур салтанатини кимлар хароб қилди? Темурзодалар... Келинпошша, оила, эр-хотиннинг ҳуқуқлари, бир-бирларига меҳр-муҳаббатлари хусусида адоқсиз равишда фикр юритиш мумкин. Чунки ҳар бир оила - ўзига хос бир олам. Бу оламнинг эса ўзига хос олам-олам қувончлари, олам-олам ташвишлари, олам-олам муаммолари мавжуд. Бу муаммоларни адолатли ҳал этиш эса аввало оила бошлиғи – эрнинг бурчи. Аёлнинг бу борадаги вазифаси ва бурчи эрниқидан кам эмас. Мен шу муаммоларни ҳал этишда сизга ва яқинларингизга ҳолис бир маслаҳатчи бўлишга уриняпман, ҳолос. Юқоридаги суҳбатларга илова тарзида энди кизларимиз ва келинларимизга хусн бўлувчи айрим фазилатлар ҳақида ҳам фикр юритсак чакки бўлмас.

Ўн олтинчи суҳбат:
Иффат ва ҳаё

Бир ҳукмдор хизматчисининг хотинига хуштор бўлди. Хизматчини бир баҳона билан сафарга жўнатди. Шомдан сўнг хотинни хобхонасига чорлади ва “Барча эшикларни ёп”, деб амр қилди. Хотин амрни бажарди. Ҳукмдор “Эшикларни беркитдингми?” деб сўради. “Уй эшикларини маҳкамлаб ёпдим, лекин харчанд уринмай, бир эшикни беркита олмадим”, деди хотин. “Қайси эшикни айтяпсан?” деб ажабланди ҳукмдор. “Ҳаё ва иффат эшикларини”, деб жавоб берди хотин. Ҳукмдор бу жавобдан уялди. Ундаги ҳаё ҳам уйғониб, хотиндан узр сўради.

Ҳа, дунёвий қонун таъқиқламаганни иффату ҳаё таъқиқлайди. Бу ривоят Қудсий ҳадисни ёдга солади: “Эй Одам фарзанди!-дейди Аллоҳ биз –бандаларга хитобан.-Албатта, соч-ва соқолинг оқи Менинг нуримдандир. Мен нуримни ўз дўзахим оловида куйдиргани ҳаё қиламан. Шундай экан, сен ҳам Мендан ҳаё қилгин”.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом “Ҳаё иймон шохчаларидан биридир”, деганлар. Зийраклик билан кузатсак, ҳар бир одамда ўзига яраша уят бўлади. Ўғри ҳам, фоҳиша ҳам уятни ўзича тушунади. Лекин ҳаё фақат иймонли қалбда бўлади. Шуни фарқламоқ лозим. “Ақл ва ҳаё ажралмас дўстдир,-дейилади “Калила ва Димна” асарида.- Бири йўқолса, иккинчисини ҳам топиб бўлмайди”. Зеро, уятдан қизарган юз қора қалбдан яхшироқдир. Шарму ҳаё никобидаги чехра қутида сақланган қимматбаҳо гавҳарга ўхшайди.

Келинпошша, сиз бу ва бу каби ривоят ҳамда ҳикоятларни кўп эшитгандирсиз ё ўқигандирсиз. Шундай бўлса, баён қилганимиз сиз учун бир такрорлаш, бошқалар учун эса янгиликдир.

Суюкли келинпошша! Аллоҳ таоло сизни пок ва шарафли исломий фитратда яратди. Бу билан энг юксак шараф эгаси ҳисобланасиз. Эртанинг онаси, келажак наслнинг тираги ва муаллимаси бўлмиш сизнинг зиммангизда кўп масъулият мавжуд. Шулардан бири иффат ва ҳаё фазилатига эга бўлиш ҳамда қадрлаш, эҳтиётлаш бурчидир. Ким табиатан хунук бўлса, уни ҳеч ким

айбламайди. Аммо иффати ва ҳаёси хунук бўлса, жамият ундан юз ўтиради. Фақат ўзигина лаънатланмайди, ўтган насабию туғилажак наслига ҳам нафрат ёғилади. Бугун “бу беҳаё фалончининг қизи”, деб маломат қилсалар, эртага “бу иффатсиз хотин фалончининг онаси”, деб фарзандингизни ҳам хижолат қилаверадилар. Демак, ҳаёли бўлиш ё бўлмаслик билан насабу наслингизга ё шараф келтирасиз ё лаънат. Шу боис мазкур фазилат ҳақида кундалик дафтарингизга айрим фикрларни ёзиб қўйсангиз, вақти-вақти билан кўз ташлаб турсангиз зарар қилмас. Фарзанд тарбиясини айнан ҳаё тарбиясидан бошласангиз, нур аланнур бўлажак. Тилимизда “иффат”, “шарм”, “ҳаё”... каби атамалар бор. Бир қараганда булар маънодош сўзларга ўхшайди. Лекин ундай эмас. Ҳар бирининг ўзига хос маъноси мавжуд бўлгани ҳолда “уят” дейилмиш сўз тушунчасига боғланади. Масалан, “шарм” уятни англатади, “фалончи шарманда бўлди” деганимизда эл аро уятга қолди, деб тушунамиз. Ривоят: бир ҳасадчи хотиннинг ҳаёли хотинни кўрарга кўзи йўқ эди. У ҳасад ва адоватнинг зўрлигидан бир кеча ўзининг кенжатоё ўғлини ўлдириб, ҳаёли хотиннинг ҳовлисига ташлади. Эрта тонгда ҳукмдор ҳузурига бориб: “Ўғлимни кўшним ўлдирди!” деб дод-фарёд қила бошлади. Ҳукмдор фаросатли одам эди. Ҳаёли аёлни чақириб сўроқ қилди. Ҳаёли хотин бундай ярамас ишдан беҳабар эканини, ўзининг мутлақо бегунохлигини сўзлади. Шунда ҳукмдор унга дедик: -Агар алдамаётган бўлсанг, ҳузуримизда либосларингни ечиб, қип-яланғоч турасан. Шундагина сўзларингга ишонажакмиз. Ҳукмдор бу шартни айтиш билан унинг ҳаёли хотинми ё йўқми эканини аниқламоқчи эди. Ҳаёли хотин ҳукмдорнинг талабини эшитиб, бошини қуйи эгди-да, деди: -Бу ҳолга тушганимдан кўра ўлганим афзал. Мен бу шармандаликни сира қабул қила олмайман. Буюринг, мени қатл этсинлар... Ҳаё – юракнинг ҳақиқий кўзгуси, деб бежиз айтмаганлар. Аёлнинг сўзлари ҳаёсини, ҳаёси эса юрагининг пок эканини кўрсатди. Ҳукмдор бу боқира аёлга дилида офаринлар айтиб, уни чиқариб юборди-да, ҳасадчини чақиртириб: -Агар ҳузуримизда ечиниб, қип-яланғоч бўлсанг, даъвоинг тўғри эканига ишонармиз ва кўшнингни қатл этажакмиз,-деди. Тухматчи хотин ҳукмдорнинг бу талабини фикр ҳам қилиб ўтирмай, ечинмокни бошлади. Шунда ҳукмдор уни тўхтатиб: -Сен тухматчи экансан. Бу қабих ишни ўзинг қилиб, номусли аёлни айблагансан. Ҳаёсиз ва номуссизлигингни ўзинг исбот этдинг,-деб уни жазога ҳукм қилди. Ҳаёсизлик инсонга бало эшигини очади, деганлари шу-да! “Иффат” атамасининг маъноси бир оз кенгрок. Аҳли донишнинг баёнига кўра, иффат – поклик ва маъсумликни англатади. У комил инсон учун талаб этилувчи тўрт фазилатнинг учинчисидир, яъни: ҳикмат, шижоат, иффат, адолат. “Иффат” дейилганда шахват, яъни лаззат ва манфаатга бўлган интилишнинг ақлга бўйсундирилиши тушунилади ва у етти нарсани ўз ичига

олади.

1. Ҳаё – уят ва енгилтаклик ҳисобланган ишлардан тийилиш.
 2. Ҳусн-и ибтидо - яхши хислатларни эгаллаш ва имкон борича ўз яқинларининг оғирини енгил қилишга ҳаракат қилиш.
 3. Сабр – нафсоний қувватларни жиловлаш.
 4. Қаноат – еб-ичмак ва кийинмакнинг бориға рози бўлиб, имкон ва зарурат даражасидан ортиғини талаб қилмаслик.
 5. Вқор – Талаб қилинган нарсаларға эришишға бўлган ишонч ва бу йўлга шошма-шошарлик қилмасликдир. Вқор – вазминлик, улуғворлик, матонат. “Вқор шамъин ўчир” дейилганда мағрурликни емирмоқ назарда тутилади.
 6. Хайрият – маишатни ҳалол кечириш, молни яхшилик билан топиб, яхшиликка сарф қилиш. Хайрият – эзгулик демак.
 7. Саховат – ачинмасдан, аямасдан, лекин ҳаддан ошмасдан, молни керакли ўринларда ўзига, яқинларига ва муҳтожларға сарф қилиш малакаси.
- Имом Ғаззолий ёзадилар:

“Ким иффат билан хулқланса, саховатли, ҳаёли, сабрли, кечиримли, қаноатли, парҳезкор, латиф, зариф, барчаға кўмакчи, бетамъа бўлади. Агар иффат меъёридан ошса ёки кам бўлса, ҳирс ва очкўзлик, кўполлик ва беҳаёлик, исрофгарчилик ва ҳасислик, риёкорлик ва шармсизлик, ҳасад, ичқоралик, бойларға ялтоқланиб, камбағални камситиш каби иллатлар юзаға чиқади”. Мухтасар тарзда айтилса, иффат – ёмон нарсалардан ўзини пок сақлаш, демак. Бизда уят маъносида қўллаш расм бўлган. Масалан, баъзан “пул сўрашдан уялди”, демай, “пул сўрашға иффати йўл қўймади”, деймиз. Бу ўринда иффатнинг фақат бир шохчаси назарда тутилади. Келинпошша, биз ҳаётда иффат ва ҳаё фазилатини кўпроқ аёлларға хос деб биламиз ва талабимиз ҳам шунға қараб бўлади. “Иффатли ёки ҳаёли йигит” деган сифатни кам эшитамиз. Ҳолбуки, бу баёнимиздан аниқ кўриниб турибдики, “иффат” фазилати қиз учун қанчалар ҳусн бўлса, йигит учун ҳам шундайдир. Бу борада талаб бир, Аллоҳ ҳузуридаги жавоб ҳам бирдир. Бу фикрнинг яна бир далили учун ҳазрат Навоийға мурожаат этаман: “Хожаким, биби борида додакка айланғай, бибининг иффат этаги қулға булғанғай”. Дейилмоқчики, агар эр иффатсизликни касб этиб, ўз хотинига вафосизлик қилса, хотинининг иффат этагини унинг қули булғайди. (Қадимда иффатли кишини “иффатмаоб”, деб, поқдомонликни эса “иффатпанох” деб атаганлар.) Демак, ҳаё иффатнинг асосларидан экан. Иффат ва ҳаё йўқолмас бир ҳусн, ҳаёсиз юзнинг жонсиз жасад эканини унутмаслик ҳар бир одамнинг бурчи. Ҳаё дилни равшан қиладирган бир нурдирки, инсон ҳар вақт шу маънавий нурнинг зиёсига муҳтождир. Иффатнинг пардаси, виждоннинг никоби – ҳаёдир. Ҳаё пардаси ила ўралмиш инсонларнинг иффат пардаси йиртилмас. Бу чодир шундай муборақдирки, анча-мунча шундай хатоларни беркитиб йўқ қилур. Агар дурға садаф парда-ю либос бўлмаса эди, сувға қўшилиб йўқ бўлиб кетмасмиди?

Дунёда шундай одамлар учрайдики, ҳаёнинг нима эканини яхши билади, аммо ҳаёсизликдан ўзни тиймайди. Ҳазрати шайх Абдуллоҳ Манозил (қ.с.) бундай кишилар ҳақида дедиларки: “Мен ул кишидин таажжуб этарманки,

хаёдан сўз айтиб, ўзи Аллоҳдан хаё қилмағай”. Ким фарзандини кичиклигидаёқ хаёсизликка ўргатса, улар катта бўлишгач, хаёга ўргата олмайди. Ота-она болага хаё ҳақида ўғит қилади. Агар бола бу фазилатни эгаллаб олмаса – инсонийликдан махрум бўлади. Хаёсизларнинг ёмон ўлим топишини тарих кўп мароталаб тасдиқ этган. Болага бир ёки юз маротаба “хаёли бўлиш керак”, дейишнинг ўзи кифоя қилмайди. Аввало ота-онанинг ўзи ҳар бир ҳаракати ва сўзлари билан боласига ибрат бўлиши керак. Бола кўчада ёки телевизорда кўрган хаёсизликларини тарозининг бир палласига кўйсак, ота-она иккинчи палласига қандай тарбияни кўяди? Бир хонадондаги манзарани айтиб беришиб эди: кўшни чиқиб қарасаки, ҳовлидаги сўрида келин бир томонда, қайнота иккинчи томонда ёнбошлаганларича телевизор томоша қилишаётган экан. Келиннинг қайнота хузурида ёнбошлаши ғоят беҳаёликдир. Қайнотанинг индамаслиги эса унинг бефаросатлигидир. Келинга ота-она ҳам бу ҳақда тарбия бермаган экан. Пайғамбаримиз алайҳиссалом олти нарсанинг йўқлиги ё камлиги амалларни махв (нобуд) қилади, зое бўлишига сабабдир, деб тўртинчи ўринда хаёни тилга олганлар. Яъни, хаё-андишанинг озлиги ҳам амалларни махв этади. Шу ўринда аввалги суҳбатларда тилга олганимиз ўлим тўшагида ётган Кумушбибининг хаё-андишаларини яна бир эслайлик. Хаёсиз томошлар кўпайганини ҳам таъкид этайлик. Беҳаё кўшиқлар-чи? Келинпошша, айбга буюрманг, сизнинг тенгдошларингизга баъзан тушунмай қоламан. Радио ёки телевизорда берилаётган беҳаё кўшиқларни маъносига эътибор бермай, дарров ёдлаб оласиз ва ҳиргойи қилиб юрасиз. Қани айтингчи, бизнинг қизлар йигитга тик қараб туриб “Мен сизни севаман! Мени кучоғингизга олинг!” дейдими? Демайди. Табиат шундай яралганки, қушларнинг модаси эмас, эркаги сайрайди. Ашулачи қизлар эса аксинча. “Бировнинг ёрини олдим омонат” дейди, “қачон келасан, юрагим кутмоқда”, дейди, ҳатто “келсанг, тиззамга ўтказиб новвот чой қилиб бераман”, дейди. Беҳаёликни биз санъат ўрнида кўрмаймиз. Бу санъатни булғашдир. Айниқса кейинги йилларда пайдо бўлган “клип” деб номланувчи беҳаёлик томошасида санъатнинг заррасини ҳам тополмаймиз. Унда ярим яланғоч холда рақсга тушаётган қизлар беҳаё қилиқлари билан санъат асари яратяпмиз, деб ўйлашса хато қилишади. Ёш қизларимиз эса уларни томоша қилаверадилар. Жохилликлари туфайли уларга эргашаверадилар. Тўйларда шундай беҳаё ашулаларга қиз-жувонлар рақсга тушадилар. Ҳозир куёвнинг келин белидан ушлаб европача рақсга тушиши ҳам одат тусига кириб бораётганмиш. Биз нима ҳам дердик, уялмасангиз ундан баттар қилиқларни ҳам қилаверинг. Аммо хаёсизлик оқибатида оила бузилса, бировлардан ўпкалаб юрмасангиз бас. Бизнингча, куёв тўранинг, айниқса келинпошшанинг тўйдаги энг гўзал ҳолати – хаё билан ўтиришидир. Келинпошша, айбга буюрмайсиз, яна бир янгича одатга нисбатан салбий фикримни баён қилмасам, кўнглим жойига тушмайди. Илгарилари туғруқхоналарга эр зоти яқинлаштирилмасди. Ҳозир Европадан ўрганишимдими, аёл туғаётган пайтда эр ёнида турармиш. Эр ёнида турса, хотинга осон бўлармиш. Шу ростми? Менингча, европалик аёлларга

енгилдир, лекин бизнинг аёллар уялишса керак. Ҳар холда туғруқхонадаги эркак дояни кўрганда хотиндан тўлғоқ қочиб қийналганини эшитганман. Бу масала бўйича кескин фикр билдиролмайман. Аммо аёл туққанидан кейинок отаси ва қайнотасининг кириб, суюнчи беришида мен ҳаёни кўрмайпман. Андишали ота ва қайнота бундай қилмас, андишали аёл ҳам уларнинг киришини истамас, деб ўйлайман. Билишимча, аёллар туғруқхонадан қайтгандан кейин ҳам оталари ва қайноталари, акаларига кўринишга уялиб туришган. Ҳатто биринчи фарзандларини уларнинг ҳузурда “болам” деб эркалашга ҳам истиҳола қилишган. Бир жойда ёшларга шуни айтсам “Нега уялиш керак?” деб ажабланишди. Эҳтимол сиз ҳам хайрондирсиз? Майли, бу саволга жавоб бермайин. Ўзингиз фикр қилиб кўринг-чи? Бола қандай ҳаракатнинг оқибатида дунёга келади? “Калила ва Димна”да ибратли фикр бор: “Ҳаёни қўлдан берган одам кек сақлайдиган ва сўкинадиган бўлади. Ғам пардаси унинг ақлини қоплайди, фаросати, зехни-заковати озаяди. Бундай бахтсизликка мубтало бўлган одамнинг бутун қилган иши, сўзи ҳаммага ёмон кўринади. Берадиган маслаҳатлари ўзига зиён етказади. Илгари уни яхши, деб юрган дўстлари энди уни ёмон деб ҳисоблайдилар. Бошқаларнинг гуноҳини ҳам унинг бўйнига тўнкайдилар”. Бир кичикроқ раҳбар идорасидаги мажлисда сўқиниб гапиришни одат қилди. Чунки у бойий бошлаган, кибрга берилган эди. Ҳалолдан чекиниш, ҳаромдан ирганмаслик ва кибр ундаги ҳаёни бўғиб ўлдира бошлаган эди. Ҳаёсини йўқотган одам ҳар қандай пасткашликка рози бўлиши мумкин. Сўқиш дейилганда эрларни назарда тутамиз. Ҳолбуки, аёлларнинг қарғиши ҳам сўқишнинг бир тури. Бу ҳам майли, айрим аёллар, ҳатто қизлар оғзидан ҳам баъзан эркакча беҳаё сўқишларни эшитиб қоламиз. Узоқ йиллар муқаддам, мухбирлик хизмати билан бир район раҳбарига учрашишим лозим эди. Аёллардан биринчи раҳбарлар у дамларда оз эди. Қабулхонада ўтирганимда барваста бир одам шахдам қадамлар билан ичкари кириб кетди. Билсам, у катта хўжаликнинг раиси экан. Эшик қия очик қолган эди. Бир маҳал ичкаридан аёл раҳбарнинг овози эшитилди. Ўша онга қадар аёл кишининг бунчалар беҳаё тарзда сўқиши мумкинлигини тасаввур ҳам қилолмаган эдим. Сўқишлар ниҳоясига етгач, бир нима тарақлади. Кейин терга ботган раис чиқди. Энди шахдамликдан асар ҳам йўқ, сувга тушиб бўккан мушук ҳолида эди, бечора. Ҳазрати Яхё Ибн Муоз (к.с.)нинг бу хитоблари ўша дамда унинг ҳолатига айтилган эди: -Субҳаналлоҳ! Бандалар гуноҳ ишлардан ҳаё қилмаслар. Аллоҳ таоло кўриб уялар...

Ташқаридан қаралса, бу аёл раҳбарнинг обрўи баланд кўринарди. Аслида эса унинг ҳурмати йўқ эди. Ҳамма ундан кўрқарди. Кўрққанидан таъзим қилиб турарди. Замон айланиб, “пахта иши” бўйича қама-қамалар бошланганида уни ҳам қўлига кишан уриб, олиб кетдилар. Аёл кишининг қўлига кишан уришдан ҳам аянчлироқ манзара бўлмаса керак. Лекин унинг ахволидан атрофидагилар ачинишмади.

Дунёда чиройли нарсалар кўп, аммо уларданда чиройлироқлари ҳам мавжуд:

эрларнинг хаёли бўлишлари ғоят гўзалдир... Хаёсиз эрни “сурбет”деб ҳам маломат қиладилар. Нақлдирки, ҳазрати имом Абу Ханифа (қоддаса сирраҳу) ҳаммомга кирдилар. Кўрдиларки, биров лунгисиз ўлтирибди. Кўзларини юмдилар. У киши айтдики, “Эй имом! Кўзингнинг нуруни қачон олдилар?” Дедиларки: “Сенинг парданг ва ҳаёингни олгандан бери”. Ҳазрати шайх Ҳотами Асомнинг муборак қулоқлари аслида қар эмас эди. “Ҳотами Асом” дейишларининг сабаби шулки, бир куни у зотнинг ҳузурларига масала сўраш учун бир хотин келди. Гаплашар экан, ғафлат босиб, у аёлдан ел чиқди. Ҳотам ҳазратлари ўзларини эшитмаганга олиб: “Баландроқ гапиринг, қулоғим оғир, эшитмайман”, дедилар. Токи у хотин уялмасин, хижил бўлмасин, учун шундай дедилар. Хотин саволини баланд овозда сўради. Ҳотам ҳазратлари жавоб қайтардилар. Ўша хотин билиб қолиб маълум бўлмасин, деб ўн беш йил давомида ўзларини қарликка солиб юрдилар. Хотин охиратга равона бўлганидан кейингина буни давом эттиришни лозим кўрмадилар. Буни ҳам эрларга ҳос ифбат кучи дерлар.

Ўн

еттинчи

сухбат:

Вафо

Инсон табиатига ҳос шундай фазилатлар борки, бирини иккинчисидан айирган ҳолда тарбия этиб бўлмайди. Ифбат ва ҳаё, садоқат ва вафо шулар жумласидандир.

Вафо ва садоқат солиҳ бандага ҳос алоҳида гўзал фазилат ҳисобланади. Садоқат адолатга ҳос ҳислатлардан бўлиб, чин дўстлик демақдир. Яъни, киши ўзига раво кўрганни ўзгага раво кўриб, ўзига раво кўрмагани ўзгага ҳам раво кўрмайди.

Вафо кишининг ўз навъига, хусусан яқинларига мардона муносабатда бўлишидир. Вафони биз кўпроқ эр ва хотин орасидаги ишқий муносабатга нисбатан қўллашга ўрганиб қолганмиз. Ҳолбуки, бу атаманинг қамрови кенгроқдир. Вафо қайси муносабатда бўлмасин, аҳдда, ваъдада туриш демак.

Ҳазрат

Навоийдан

байт:

Одамий

бўлса

вафо

андин

йирок,

Ит

вафо

бобида

андин

яхшироқ.

Яна

бир

байт:

Бу

дахр

ажузеки,

вафоси

йўқ

анинг

Бир

фоҳишаедекдурки,

ҳаёси

йўқ

анинг.

Мазкур байтда “вафо” сўзи “маккора замонанинг вафоси йўқ” деган маънода қўлланилган. Оламда абадий ҳеч нарса бўлмагани учун мумтоз адабиётда дунёга, хусусан инсон ҳаётига “вафосиз”, деб сифат берадилар. Ҳолбуки, дунёни яратган Холиқ абадийликни ваъда этмаган, аксинча, бу дунёнинг ўткинчилигини қайта-қайта таъкидлаган. Шу нуқтаи назардан дунёни бевафоликда айблаш ғалати туюлади.

“Вафо” баъзи ўринларда “доимийлик” ёки “абадийлик” маъносини ҳам беради:

Ангаким

жаҳондин

вафо

етмади,

Жаҳон ичра тинмади, то кетмади.
Мумтоз адабиётда “вафо” сўзини “ишонч” маъносида қўлланганига ҳам гувоҳ бўламиз:

Ки билса жаҳонга вафо йўқ турур,
Жаҳон ахлига ҳам бақо йўқ турур.

“Вафо ахли” дейилганда вафодорлар, аҳдида турувчилар назарда тутилади. Бу хушхулқ эгаларини “қавлимаҳкамлар” ҳам деб атайдилар.

“Вафо гули” – аҳдида туришлик. Бу атама сафо-покликни ҳам англатади. “Вафо жоми” – ёридан вафо кўришлик:

Ҳар киши ҳам қилса вафо жоми нўш,
Кўнгли муҳаббат майидин урса жўш.

Вафо хусусида хазрат Алишер Навоий гўзал ва мукамал таърифлар берганларки, ўзимдан бир сўз қўшмоқ ҳам одобсизлик бўлур, деган мулоҳазада баённи айнан келтираман:

“Карам ва мурувват – халқни вафодек бир яхши сифатдан махрум кўрибдилар ва уни топиш учун йўқлик дунёси томон кетибдилар.

Жаҳон гулшани вафо гули зийнатидан бўшаб қолган, башарият гули вафонинг муаттар хидларидан айрилган. Дунёнинг қоронғи тупроқхонасини вафо шамъи ёритмаяпти ва замон бевафолар кўнгли билан улфатлашмаяпти.

Вафонинг нарғис гули давр чаманига кўз солмайди ва кишиларнинг кўнгили гунчасида кўролмаслик ва ҳасаддан ўзга нарса топилмайди.

Вафо – шундай бир покиза кўнгулли маҳбубаки, у табиати ва кўнгли пок бўлмаган кимсага ром ва улфат бўлмайди; вафо шундай покзот бир матлубаки, у зоти тоза, табиати пок бўлмаган одамга яқинлашмайди ва унга рағбат кўрсатмайди.

Вафо – шундай асл гавҳарки, у инсоният тожиги зийнатдир. Лекин дунёда вафога лойиқ инсон йўқдирки, бу унинг бошидаги жиғада порлаб турса. Аммо олам элида одамийлик йўқдир. Шунини ҳам унутмаслик керакки, вафо – ҳаё билан пайваста, ҳаё ҳам вафо билан боғлиқдир.

Карам ва мурувват ота ва онадирлар; вафо билан ҳаё эса буларнинг икки эгизак фарзандларидир. У икковида қанча равшанлик ва софлик бўлса, бу икковида ҳам шунчалик жипслик ва бирлик бор.

Ҳар бир юракда вафо бўлса, у ерда ҳаё ҳам бор ва ҳар масканда у топилса, бу ҳам барқарор. Вафосизда ҳаё йўқ; ҳаёсизда вафо йўқ. Агар, кимда бу икки сифат бўлмаса – унда иймон ҳам йўқ.

Ва агар кимда иймон бўлмаса, унда одамийлик ҳам йўқ... Камолга етган одамлар – ҳаёли; камол топмаганлар – нуқсонли ва ҳаёсиз.

Вафо билан ҳаё оламнинг қоронғи жойидан ўтиб, йўқлик (ломакон) оламидан ўрин олганлар. Шундай қилиб, улар ўзларини бир-бирлари билан овутибдилар.

Қолган вафосиз беҳаёллар эса уларни унутибдилар. Ҳар кимга бир вафо кўрсатдим, ундан юз бевафолик кўрмагунча қутилмадим; ҳар ким билан бир меҳр-муҳаббат муомаласида бўлдим, минг жабру жафо тортмагунча халос бўлмадим.

Байт:

Кимга қилдим бир вафоким – юз жафосин кўрмадим?
Кўргузиб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим.

Давр бевафоларининг жабридан дод! Ва замон беҳаёлари зулмидан фиғон ва фарёд! То олам пайдо бўлганидан бери бу ўтда ҳеч ким менчалик ўртанмаган; то бевафолик бошланганидан бери ҳеч ким мен каби бу алангада ёнмаган. Замон кишилари бевафолигидан бағримда тиконлар бор ва давр халки беҳаёлигидан кўксимда яралар бор. Булар ҳақида ёзай десам, катта чидам менга вафо қилмайди ва барчасини қаламга олай десам, узоқ умр давомида ҳам тугатиб бўлмайди. Ҳақ уларга инсоф ва раҳм бергай ва ёки бу маҳрум жафокашга сабру чидам ато қилгай!”

Келинпошша, шоир ҳазратларининг нолишларини айнан англаб, тушкунликка тушмаслигини керак. Бу сатрларни ўқиб “дунёни бевафолар босиб кетибди”, деб ваҳима ҳам қилманг. Фоний дунёда иймон эгалари бор экан, вафодорлар ҳам бор. Иллат эгалари, хусусан аҳдига вафо қилмайдиганлар қай ерда озрок, қай ерда кўпроқдир. Буни ҳеч ким санаб кўрмаган. Бундайлар оз бўлган тақдирда ҳам жамият учун нохушдир. Олимлару шоирлар мазкур ҳолатни назарда тутиб, бошқаларни шу зайлда огоҳлантириб турадилар. Тўғри, дунёда беҳаёлар, бевафолар кўпга ўхшаб кўринади. Аммо вафоли ва ҳаёлилар улардан жабр чексалар-да ҳеч қачон тиз чўкмаганлар. Биз ўша бевафо ва беҳаёларга қараб, вафо ва ҳаё қадрини белгиламаймизми? Бевафонинг бевафолигини, беҳаёнинг беҳаёлигини аниқлаш учун Аллоҳ сизу бизга ақл берган. Бевафо билан беҳаёнинг аянчли охиратини бизларга ибрат учун шу дунёнинг ўзидаёқ кўрсатиб қўйган. Ёшлигини бевафолик ва беҳаёлик билан ўтқазиб, қариганида хорланганларни кўриб турибмиз-ку? Бизга яна қандай ибрат керак?

Яна бир ибратки, ҳаёт йўлида бевафо ва беҳаёга дуч келинса, фарёд чекиб қочмаслик керак. Ҳар биримиздаги ҳаё ва вафо кучи-қудрати уларга қарши қурол вазифасини ўтайди. Одам боласи бевафо ва беҳаё бўлиб туғилмайди. Адашиш оқибатида ёки нотўғри тарбия туфайли бу рухий хасталикка чалиниб қолади. Шундай экан, уларни муолажа қилишга уриниш ифбат эгасининг бурчи.

“Ваъдага вафо – марднинг иши” деган мақолни эшитгансиз. Ҳа, вафо фақат эрга нисбатан эмас, ўз сўзига нисбатан ҳам бўлиши керак. Суюкли қизларимиз ва келинларимизда баъзан ана шундай вафо етишмай қолади. Бунинг сабаблари: баъзан бир жойга боришга ваъда берадилару оила катталаридан руҳсат тегмагани учун бажаролмайдилар. Бу ҳолда ваъдалашган кишини дарров огоҳлантириб, узр сўраш керак бўладики, шундай қилинса ваъдани бажармаслик бевафоликка йўйилмайди. Баъзан эса лоқайдлик ёки эриниш туфайли ваъда бажарилмайди. Масалан, қор ёғаётгани учун кўчага чиқишга эриниб, ваъдалашган жойга борилмайди. Огоҳлантирилмайди, узр ҳам сўралмайди. Буни бевафолик деймиз, гуноҳ эканини ҳам эслатамиз. “Боролмайман”, деб ёлғон баҳона билан огоҳлантирилган тақдирда ҳам гуноҳ соқит бўлмайди.

Ваъдада туриш, ваъдаги хилоф қилиш, ваъдасизлик маънолари лозим маънода ўлчанмайди. Бизда ваъдабозлик кенг тарқалган ва ваъдага вафо қилмаслик оддий ҳол бўлиб қолган. Ҳолбуки, “Арбаин”да таъкид этилганидек:

Кимки	хар	кимга	ваъдае	килди	—
Шарт	эрур	ваъдага	вафо	қилмоқ.	
Ҳазрат		Сўфий	Оллоҳёрдан		байт:
Кел,	эй	содикки	килдинг	сидқ	лофин,
Ўланча		қилмағил	ваъда		хилофин.

Дейилмоқчики, Эй Аллоҳни ва Унинг пайғамбарини ҳақ деб билувчи содик банда, энди сен ростлик даъвосини қилсанг, ўлар кунгача ваъдангга хилоф қилмасдан тур. Чунки ваъдада тўғри турмоқ яхши ахлоқнинг юкори мартабасидир.

Юқорида айтганимиздай, бир кишининг чақириғига ваъда қиламизу бормаймиз ёки белгиланган соатда бора олмаймиз. У киши ўз ишларини ташлаб, кутиб туради ва хавотирланади. Биз унинг ишдан қолганини ва хавотир олганини бир чақага ҳам олмаймиз. “Ваъда – қарз” эканини, ваъдага хилоф эса, мунофиқлик эканини ҳаёлимизга ҳам келтирмаймиз. Ҳатто кўпимиз бажариш ниятида эмас, балки шунчаки суҳбатдошнинг сўзини қайтаришдан уялиб ваъда бериб юбораверамиз. Бу ҳол ваъдада турмаслик эмас, балки ваъдабозлик нияти билан бўлганидан икки қарра қабохатдир. Кишининг лафзида турмоқлиги “вафо гулини очти” тарзида ҳам баён этилади: “Абнойи замонғаким, бир вафо гули очтиким, алардин юз жафо тикани бағрига санчилмади”.

Иброҳим Халилуллоҳнинг ўғиллари Исмоил алайҳиссалом Маккадан Фаластин ерига бориш учун чиққанларида Абдуррахмон исмли кимсага йўлиқдилар. Бу кимса дедикки:

-Эй Аллоҳнинг Расули, агар сизлар мени йўлдошликка олсангиз эди, мен ҳам сизлар билан борур эдим.

Исмоил алайҳиссалом кўндилар. У киши яна дедикки:

-Уйимда баъзи ишларим бор, бир оз кутсангизлар, уларни бажариб келсам, сўнг бирга борур эдик.

Исмоил алайҳиссалом “Яхши, кутамиз”, деб ваъда қилдилар. “Келурман”, деб кетган Абдуррахмон ваъдасини унутиб, қайтиб келмади. Исмоил алайҳиссалом ваъдаларига хилоф қилмай, ваъда берган ерларида уни олти йил кутдилар. Абдуррахмон еттинчи йили шу йўлдан тасодифан ўтиб, Исмоил алайҳиссаломга дуч келди-ю, ваъдасини эслади. Уят ели билан тутдек тўкилиб, йиқилди. Исмоил алайҳиссаломга узрлар дафтарини очиб, оёқлари остига кўз ёш дурларини сочди. Исмоил алайҳиссалом эса лутф билан: “Хуш келдинг, сафо келдинг, айтган сўзингда турдинг”, деб тавозуъ қилдилар. Жангларнинг бирида Абдуллоҳ ибн Муборак Рум элининг жуда кучли, ҳайбатли аскарлари билан тўкнаш келдилар. Яккама-якка олишдилар, қилич солдилар, гурзи билан урдилар, хуллас, харчанд уринишмасин, бир-бирларини енга олмадилар. Шунда Абдуллоҳ ибн Муборак: “Танаффус қилайлик, жангни тўхтатиб турайлик, мен намозимни ўқиб олай”, деб рақибдан озгина мухлат сўрадилар. Рақибга бу илтимос маъқул келиб: “Яхши, мен ҳам ибодатимни қилиб олай”, деб нари кетди. Абдуллоҳ отни соҳилга боғлаб, оқаётган сувда таҳорат олдилар. У одам ҳам ўз эътиқодига кўра нималардир қилди. Абдуллоҳ намозни ўқиб бўлиб, дуо қилар чоғларида

Ўзларича: “Шу одамни отдан ҳеч ағдара олмадим, ҳозир отидан тушган, химоясиз ҳолда ўтирибди. Фурсатдан фойдалансаму бостириб бориб, ўлдирсам-чи?” деб ўйладилар. Аммо бир қарорга келмай туриб Қуръони қаримдаги: “Аҳдга вафо қилинглари, зеро, аҳд-паймон Қиёмат куни масъул бўлинадиган ишдир”, деган оят эсларига тушди.

Ҳа! Инсон сўз бердимиз, аҳдлашдимиз, аҳдида туриши керак! Бунинг ҳисоби бор! Нима учун дуо чоғи, фикр ёмонлик томонга ўзгарганида айнан шу ояти қарима беихтиёр ёдга тушди? Биз бундай ҳолларда “беихтиёр” дейишга ўрганиб қолганмиз. Ҳа, бу инсоннинг ихтиёридан ташқари. Аммо Аллоҳ хоҳлагани учун шундай бўлган. Бу ўринда ҳам Аллоҳ ўз оятини эслатди ва гўё шундай танбеҳ берди-ки: “Эй бандам, сен Менинг яхши бандаларимдансан, аҳдга вафо қилиш ҳақидаги оятни унутдингми? Аҳдингга вафо қил!” Оятни хотирлатиш замирида шу маъно яширинган эди. Абдуллоҳ ибн Муборак буни яхши англадилар ва йиғлай бошладилар. Жангни бошламоқ қасдида яқинлашган рақиб у зотни бу аҳволда кўриб ажабланди: -Эй одам, нега йиғлаяпсан? Ўлимининг яқинлигини сезиб, қўрққанингдан йиғлаяпсанми?-деб сўради.

-Рақибим мени сен туфайли йиғлатди,-дедилар Абдуллоҳ.

-Нега? Қандай қилиб?-деб баттар ажабланди рақиб.

-Мен дуо қилаётган пайтимда сенинг устингга беҳос ҳужум қилиб, ўлдириш истаги туғилди. Шу нафаснинг ўзида Аллоҳим менга аҳдга вафо қилиш ҳақидаги оятини эслатди. Мен бу жангга Рақибнинг розилигини истаб келсаму, қилмоқчи бўлган ишимни қара! Шунини ўйлаб йиғлаяпман, тўғри йўлимни йўқотганимдан йиғлаяпман...

Бу гапни эшитиб, рақиб ҳам йиғлади ва “Сизнинг динингиз ҳақ дин экан”, деб қалима келтирди-да, мусулмон бўлди. Инсон қалби қилич билан эмас, шу тарзда гўзал ахлоқ билан эгалланди. Қалб чиройини очувчи фазилат эгалари ҳақида бундай мисоллар беҳисоб. Келинпошша, никоҳ ўқиётган пайтда сиз Аллоҳга: “Сенга муносиб бандалик қиламан”, деб аҳд бергансиз. Аҳдга кўра, оила мустаҳкамлигига, бахтига доир қандай талаб бўлса бажаришингиз шарт бўлади. Бунга риоя қилмасангиз, аҳдингизни бузган, сўзингизда турмаган бўласиз. Бир подшоҳ ўғлига шундай васият қилган экан:”Ўғлим, давлатингизда қаллоб, мунофиқ, ибодат ва тоатни қилмайдиган одамни ишлатма, ходим қилма ва ишонма! Чунки у сенга вафо қилмайди. Агар у вафодор бўлганида эди, Рақибга вафо қилган бўларди. Модомики, Рақибга вафо қилмаган, намоз ўқимаган, покиза қа ҳалол юрмаган, аҳдида турмаган экан, сенга ундан ҳеч яхшилиқ келмайди. Аллоҳга вафодор қулларнигина ўзингизга ходим қил!”

Келинпошша, фақат сизгина эмас, балки барчамиз унутмаслигимиз жоизки, вафодорлик одамгарчиликни кучайтиради, сўзидан қайтган эса одамгарчиликни тарк этади... Довуд алайҳиссалом айтган эдилар: “Сухбатдошингизга бир нарса ваъда қилсангиз, ўшани амалга ошириш. Ваъда қилган нарсангни амалга оширмасангиз, орангизда адоват ҳосил бўлади. Эсланган вақтингда сенга ёрдами тегмайдиган ва унутганингизда сени эсламайдиган суҳбатдошдан паноҳ беришни Аллоҳдан сўраб юр...”

Ривоят:

Қадимги араб подшоҳларидан Нўъмон ибн Мунзирнинг бири ярамас ва бири яхши икки одати бор эди. У йилда бир кунни “Ғазаб куни” деб белгилаб, кўчага чиқарди-да, биринчи дуч келган одамни хибсга олдириб, ўлимга ҳукм қиларди. Яна бир кунни “Марҳамат куни” деб белгилаб, биринчи учраган одамга совғалар берарди.

Тоий лақабли камбағал бир киши “Ғазаб куни”да Нўъмон ибн Мунзирга дуч келди. Золим подшоҳ у бечорани ўлдириш қасдида жаллодни чақирди. Шунда Тоий ёлвориб деди:

-Менинг хотиним ва фарзандларим бор. Кунимни ўтказишдан жуда-жуда қийналдим. Оилам оч-яланғоч яшайди. Гадоёлик қилиб оиламни зўрға боқиб турибман. Бугун эҳтиётсизлик қилиб, “Ғазаб кунингиз”да сизга дуч келиб қолдим. Биламан, мени ўлдирасиз, лекин ҳозирнинг ўзида ўлдириш ёки кечки пайт жонимни олиш сиз учун фарқсиз бир иш. Мен шаҳардан унча узок бўлмаган бир қишлоқда яшайман. Менга рухсат беринг, тиланчиликдан топган озиқ-овқатларимни оиламга олиб бориб берай. Сўнгра оилам ва ёру дўстларим билан хайрлашиб, кун ботарда қайтиб келаман. Ваъдамга хилоф қилмайман, бунга ишонинг.

Подшоҳ унга раҳм қилмади, бир кафил топилмагунча рухсат бермаслигини айтди. Нўъмон ибн Мунзирнинг суҳбатдоши Шурайк ибн Адий Тоийнинг қабиласидан эди. Тоий унга қараб мурожаат қилди:

-Эй Шурайк ибн Адий! Мен ўлимдан кўрқмайман. Фақат оч-яланғоч қолаётган оиламга ачинаман. Менга кафил бўл. Уйимга бориб, топганларимни оиламга ташлаб, хайрлашиб олай. Кун ботгунча шу ерга етиб келаман. Шурайк илтимосни қабул қилди. Подшоҳдан рухсат теккач, Тоий қишлоғига йўл олди. Кун ўтиб, куёш уфққа бош қўйса ҳам Тоийдан дарак бўлмади. Подшоҳ жаллодни чақириб, кафилликка ўтган Шурайкни қатл этишни буюрди. Шу чоқда узокда бир одамнинг югуриб келаётгани кўринди. Шурайк:

-Шошиб келаётган киши Тоий бўлса керак, озгина сабр қилинг,-деб ўтинди. У адашмаган эди. Тоий терлаб-пишиб, ҳолдан тойганича, ҳансираб кириб келди ва подшоҳга деди:

-Ваъдамга вафо қилдим. Шомга етиб келолмасам, кафилим Шурайк менинг ўрнимга қатл бўлади, деб жуда-жуда кўрқдим. Аллоҳга шукрки, вақтида етиб келдим. Олижаноб Шурайқдан миннатдорман, энди эса подшоҳим, ихтиёр ўзингизда, “Ғазаб куни”да жон бериш қисматимда бор экан, мен ўлимга тайёрман.

Подшоҳ бу холни кўриб, хайрат дарёсига чўмди. Сўнг Тоий ва Шурайкка қараб айтди:

-Сизлардан ажойиброқ кишини кўрмадим. Эй Тоий, дунёда ҳеч кимга ваъдага вафо қилиш майдонида турадиган жой қолдирмадинг. Эй Шурайк, қарам, шафқат ва марҳаматинг билан ҳаммани хайратга солдинг. Мен сизларнинг учинчингиз бўлолмасам ҳам, олижаноблигингизга қойил бўлиб, бугундан эътиборан “Ғазаб куни”ни бекор қилишга аҳд этдим. Подшоҳ Тоий билан Шурайкка инъом-эҳсон қилиб, ҳурматлаб, уйларига

кайтишга рухсат берди.
Кўлдан келмайдиган, вафо қилиб бўлмайдиган нарса ҳақида ҳеч вақт ваъда бермаслик ва “бу иш менинг қўлимдан келмайди”, деб очиқ айтиш зарур. Сўзида турмайдиганни халқда “бебурд” деб ҳам атайдилар. Сўз берган сўзида турсин, сўздан қайтган кишидан ёмонроқ киши йўқ. Чунки ваъдага вафо қилишни инсонийлик фазилати деб шарафладик. Кўлдан келмаган ишга ваъда бериш яхши хислатлардан саналмайди.
Бировга ваъда бергил, урдасидан гар чиқар бўлсанг,
Вафо қилмай аҳдингга, бўлма юз қаролардин.
Кўлидан келмайдиган ишга ваъда берувчиларнинг турли тоифалари бор. Биринчи тоифанинг нияти яхши, кимнингдир мушкулени осон қилишни истади ва бу ишни зиммасига олади. Сўнг эса ё ҳафсаласизлик қилади ё кучи етмайди-ю бевафолик ботқоғига ботиб қолганини ўзи ҳам билмайди. Афсус шундаки, бундай кимсалар аҳдга вафо қилмайдиган одамнинг гуноҳкор бўлишини тасаввур қилмайдилар. Бу тоифанинг ҳам аслида юзи қора, лекин нияти яхши бўлгани сабабли кучли нафрат ўқиға дуч қилмасак ҳам бўлади. Уларга ишонмаслик билан ўзимизни четга олиш кифоя.
Иккинчи тоифанинг вафосизлиги виждонсизлик ва ғараз кўлмақларидан сув ичади. Улар ўзларининг бирон ишларини битириб олгунларича олам-олам ваъдаларни бераверадилар. Агар ваъдаларини эслатгудай бўлсангиз ўзларини йўқотиб қўймайдилар, аксинча “Ҳозир шу масалани ҳал қилаётгандим” ёки “ҳозир шу масалада ўзингизга учрашмоқчи эдим”, деб ёлғон устиға ёлғон тўқийдилар.
Яна бир тоифа вазифанинг мушкуллигини хис этмай ёки бирор яқин одамнинг марҳамати, ҳиммати ёинки кучиға, амалиға ишониб ваъда бериб юборади. Ваъдасини бажариш учун ҳаракат қилади. Урдасидан чиқолмагач, уялади, узр сўрайди. Бундай одамлар хатоларини англаб, кейинчалик қуруқ ваъдадан ўзларини тийганлари яхши. Агар хатоларини такрорлайверсалар, одамлар уларни бебурдлар сафиға қўшиб иззат қилмай қўядилар. Ҳа, сўзиға вафо қилмайдиганларнинг бу дунёдаги биринчи жазоси шундай – одамлар орасида беобрў ва қадрсиз бўладилар.
Шарафли ҳадисда баён этилишича, бир араб Пайғамбар алайҳиссаломға “Сенға келурман”, деб ваъда қилди. Расулulloҳ (с.а.в.) бу арабни кутиб, қирқ кун уйдан чиқмадилар. Бир куни ўша араб келиб, салом берди. Набий мухтарам алик олмадилар. Араб бундан ранжиб, сабабини сўраган эди, дедилар: “Сен мунофиксан, мунофикнинг саломини олиш жоиз эмасдир”. Демак, мазкур ҳадисдан маълум бўляпти-ки, ваъдаға хилофлик - мунофиклик экан.
Байт:
Сўзун бузғон кишини яхши эрлар:
“Қусиб қайтиб ани ичгунча”,-дерлар.
Дейилмоқчики, яхши инсонлар сўзида турмаган кимсани қусган қусикни қайта ичмак билан тенг қилурлар. Қусик ичмаклик макруҳ бўлганидек, аҳли булағо (сўз усталари) қошида сўзда турмаслик ҳам макруҳдир. “Давр бевафоларининг жабридан дод! Ҳақ уларға инсоф ва раҳм бергай ва ёки

бу махрум жафокашга сабру чидам ато қилғай”, дейдилар хазрат Навоий:
Ё марҳамат ул хайли ситамкорага бергил
Ё сабру таҳаммул мен бечорага бергил.
Одам дунёларга тенг шараф эгасидир. Ит эса жирканч махлуқдир. Аммо
яхшиликни билмайдиган бевафо одам – яхшиликни унутмайдиган, вафодор
итдан пастдир. Вафодор кўтир ит – вафосиз гўзал, барно йигитдан
яхшироқдир:

Бевафо ҳақношунос элдин йироғлиғ истаким,
Келмади ҳаргиз алардин ғайри бедоду жафо.
Итга итлик айламак жону кўнгул бирла бўлур,
Ҳақшунос ўлса у бўлса анда ойини вафо.

Дейилмоқчики, яхшилигингга вафо ила жавоб қайтармайдиган одамдан йироқ
бўлишга интил. Чунки улардан ҳеч қачон жабру жафодан бошқа нарса
келмайди. Итга жону кўнгил билан боғланиш мумкин, агар яхшиликни
билувчи вафодор бўлса.

Шайх Саъдий хазратларининг “Гулистон”дан бир хикмат гули:
“Бир киши кураш тушмоқ илмида бағоят олим эрди ва уч юз олтмиш амал
билур эди. Иттифоқо, ўз шогирдларидин бирининг жамолига хотири майл
этиб, ҳар куни зиёдароқ тарбия қилур эди ва таълим берур эрди. То уч юз
эллик тўққиз амални ўргатди. Аммо бир амалнинг таълимида таъхир қилиб,
тааллулға солди (бир баҳона билан кейинга сурди). Алқисса, шогирд қувват ва
суръатда барча полвондин баланд бўлди ва онинг била кураш тутмоқға ҳеч
кишида қувват ва мажол қолмади, то бир кун подшоҳнинг олдида дедиким:
“Устодимнинг мендин зиёдалиги тарбиятда улуғлик жихатидиндур, йўқ эрса,
қувватда ман ондин кам эрмасман ва санъатда баробардурман”. Подшоҳга бу
сўз оғир келиб, буюрди, то иккови кураш тушғайлар ва бир улуғ майдонни
таъйин этдилар. Подшоҳ бошлиқ аркони давлат аъёни хазрат, барча шахру
сахронинг халойиқи ва ер юзининг паҳлавонлари – барча ҳозир бўлдилар.
Шогирд фили мастдек бир навъ садмат била майдонга кирдиким, агар олдида
кўхи оҳанин бўлса эрди, бир ҳамлада жойидин кўпорур эрди. Устод
билдиким, қувватда ўзидин зиёдадур. Ҳамул ўргатмай пинҳон сақлағон амали
била кураш тутди. Шогирд ани дафъ эта олмай ожиз бўлди. Устод ани икки
кўли била ердин кўториб, боши устига чиқариб ондоқ ерга урдиким, халоқий
ғарив ва ғулғула садосин авжидин ошурди ва подшоҳ устодга хилъат ва
неъмат берди ва шогирдга зажр ва маломат қилди ва деди:
-Нечун тарбият қилгон устодинга бевафолик қилиб, муқобил бўлдинг?
Шогирд ер ўпиб, деди:
-Эй подшоҳ, устод зўрлик била мени йиқмади, лекин кураш илмида бир
амални мендин дариг тутуб ўргатмамиш эрди. Бугун ҳамул амал билан мени
йиқди.

Устод деди:
-Ул амални мундоқ бир кун учун ўргатмай сақлаб эрдим, нединким, ҳақимлар
дебдурлар: “Дўстга андоқ қувват бермагилким, бир вақт сенга душманлик
қилса, муқобил бўла олмағайсан. Эшитмадингмуқим, бир киши ўзининг
парвариш қилгон шогирдидин жафо кўруб на сўз айтубдур. Қитъа:

Вафо	йўқ	эрдиму	оламда	харгиз,		
Ва	ёхуд	қилмади	аҳли	замона.		
Ки	хар	ким	отмок	ўқ	ўрганди	мендин,
Мани	ул	оқибат	қилди	нишона.		

Подшоҳга устоднинг бу достони бағоят хуш келиб, буюрди, кўп неъматлар еткурдилар. Шогирдга сарзаниш қилиб, таъна таёгин урдилар, то мундин сўнгра устоди ҳақида бевафолиғ қилмағай ва ўзгаларга доғи танбех бўлғай”. Келинпошша, сиз гулни севасиз. Ҳовлингиздаги мўъжаз боғчага (ёки тўрт хонали уйингиздаги тувакларга) турфа гулларни экиб, парвариш қиласиз. Қилган ишингиздан ўзингиз ҳам роҳатланасиз, анвойи гуллар гўзаллигидан меҳмонларингиз ҳам завқ оладилар. Инсоний фазилатлар ҳам гулзор чаманига ўхшайди. Вафо гули бу чаманда алоҳида чиройга эга. Бу чирой сиздай суюкли келинимизга ҳамда ардоқли куёв тўрамизга жуда-жуда ярашади. Гапимга ишонмасангиз, куёв боладан сўраб кўринг, тасдиқлашларига юз фоиз инонаман.

Ўн

саккизинчи

суҳбат:

Номус

Вақти келганда баъзи нарсалар учун жонни фидо қилиш мумкин. Аммо номусни ҳеч нарсага фидо қилиш мумкин эмас. Чунки номус жондан ҳам қимматлидир. Сувнинг софлиги унга қиймат бергани каби, инсоннинг номуси ҳам унга кадр келтиради. Келинпошша, сиз Россия телевидениесини кўрасизми ё йўқми, билмайман, лекин уларда кўп бемаъни суҳбатлар бўлиб туради. Шулардан бирида (“Пусть говорят” – “Майли, гапирсин”) “қиз боланинг номусли ҳолда турмушга чиқиши шартми?” деган мавзуда баҳс юритилди. Эътибор беряпсизми, баҳс юритилди. Чунки студияга тўпланганларнинг ярми “шарт эмас”, деган ахлоқона тўхтама тарафдорлари эдилар. “Ахлоқона” деб кўполлик қилишимиз боиси – агар қиз боланинг номусли ҳолда турмушга чиқиши шарт бўлмаса, Аллоҳ уни бокира қилиб яратмас эди. Яна бошқа бир кўрсатувда хотинларни уриш масаласи кўриляётганда “хотинлар номус билан яшасалар эрлар урмайдилар”, деган фикр ўртага ташланди. Кўрсатувни олиб бораётган хоним бу фикрга қарши чиққанида иштирокчилардан бири унга “қизингизни бокира ҳолида узатиш бахтидан қувонмайсизми?” деб сўради. Хоним “мен учун бу шарт эмас, мен учун қизим йигитни севса бас”, деди. Шунда баҳслашаётган йигит “бу кўрсатувда иштирок этишдан ҳазар қиламан”, деб чиқиб кетди. Қолганлар эса уни маломат қилишди.

Одобни номусдан, номусни эса одобдан ажратиб бўлмайди. Башарти, униси ҳам, буниси ҳам нурай бошласа ва емирилса, бор кўркама бино йиқилади, кадрсизланади ва энди нафратдан бўлак ҳеч бир туйғу уйғотмайди. Нафратга лойиқ бу воқеани эслаш, айниқса баён қилишдан ўзим ҳам ғашланяпман. Чунки, Худога шукр, бизда бундай муаамо йўқ, бундай бемаъни баҳслар йўқ. Лекин афсуски, шу фикрдаги айрим одамлар топилади. Вақти

келганда улар ҳам вайсаб қолишлари эҳтимоли борлиги учун огохлантириш мақсадида мавзунини шундан бошладим, айбга буюрмайсиз. Шоир Маъруф Жалил айтмоқчи:

Ота-она меҳрисиз ҳам яшамоқ мумкин,
Аммо мумкин эмас, номуссиз яшаш.

Номус инсон қалбидаги буткул эҳтиросларнинг энг кўрками бўлмиш севгининг жонидир. Ҳа, энг асл гўзаллик – номусда. Инсон аклининг пойдевори ҳам номус. Номус туйғуси туғма бўлади. Шу учун халқда “номусингни болалигиндан бошлаб асра”, деган ҳикмат бор. “Қон билан кирган – жон билан чиқади”, деганларидек, номус ота-онадан ўтувчи фазилат. Ота-она покиза бўлса, фарзанд ҳам номусли ҳаёт йўлидан боради. Ота ёки она этагига номуссизлик балчиғи сачраган бўлса, унинг доғи фарзанд ҳаётида ҳам акс этади.

Номусни ўзига фан қилган бандасини Аллоҳ ҳам қўллайди. Бунга мисол тариқасида бир ривоятни эслаймиз:

Бир тақводор кишининг ифбатли ва ҳаёли хотини бор эди. Унинг исми Маъсума эди. Иттифоқо, у киши ҳаж ибодатига отланди. Ўз укасига: “Уйимдан хабардор бўл!” деб васият қилгач, сафарга жўнаб кетди. Бир неча муддат ўтгач, хотин ҳузурига эрининг укаси – қайнисини келди ва эшик тирқишидан ичкарига мўралаб, унинг чиройини кўргач, кўнгли шайтоний йўлга мойил бўлди-ю ака-укалар орасидаги шарм-ҳаё ҳам ёдидан кўтарилди. Ичкарига кирди ва янгасига ўз ишқини изҳор қилди. (Шу ўринда “Рашк” бобидаги суҳбатда билдирилган: “Эрининг дўсти у ёқда турсин, қайин оғаси ёки қайин укаси ёки бошқа яқин қариндоши, хусусан, эрининг тоғаси ва амакиси билан ҳам уйда ёлғиз қолиши мумкин эмас. Хотин бағри кенглик, меҳрибонлик қилиб “майли, бирга яшайверсин”, деган тақдирда ҳам эр бунга қўнмаслиги шарт”, деган фикрни эслаб ўтиш жоиз.) Хотин номусли ва покдомон эди. Қайнисининг сўзларини эшитгач: “Эй беҳаё, уялмайсанми?! Эй беномус, ор қилмайсанми?! Бу сўзларингдан қайт, хожатингга мендан раво истама ва муродинг мендан ҳосил бўлмайди. Ҳаргиз зино қилиб номусимни барбод этмагайман ва ҳаётимнинг соф чашмасини бу жиноятнинг андуҳи билан ифлос қилмагайман”, деди. “Мен билан бирга бўл ва муродимни ҳосил қил! Агар рози бўлмасанг, жонингга қасд қилурман”, деди йигит. “Жондан кечсам-кечаман, аммо бундай гуноҳ йўлга қадам қўймайман”, деб жавоб берди хотин.

Йигит тўрт нафар ёлғон гувоҳни топиб, хотинни қози маҳкамасига олиб борди. Улар хотинни зино қилишда айблаб, ёлғон гувоҳлик бердилар. Қози уларга ишониб, хотинни ўлимга ҳукм қилди. Гуноҳсиз хотинни биёбонга олиб бориб, тошбўрон қилдилар. Аммо Аллоҳ таоло унинг жонини омон сақлади. Хотин хушидан кетиб йиқилди. Одамлар “ўлди” деб гумон қилишиб, хотинни ташлаб, изларига қайтдилар.

Хотин хушига келиб, оҳ чекиб, нола қилди. Шу яқиндан ўтиб кетаётган араб тошлар орасидан келаётган юракни эзувчи нолани эшитди. Хотиннинг ноласига тошлар ҳам эрирди. Араб хотиннинг аҳволига ачинди. Уни тошлар орасидан четга олиб чиқди-да ўзи билан олиб кетди. Маъсума тузалгач, унинг

кадди-камоли аслига қайтди. Буни кўрган араб Маъсумани ўз никоҳига киритишга ҳаракат қилди. Маъсума арабга жавобан: “Менинг эрим бор”, деб ўз бошидан кечирганларни айтиб берди. Араб художўй ва раҳмдил киши эди. Маъсумани “синглим” деб атаб, уни ўз химоясига олди. Арабнинг бир хизматкори бор эди. Ниҳоятда бадқирдор ва ҳаёсиз эди. У Маъсумага ошиқ бўлди ва ўз аҳволини унга изҳор қилиб, хожатини раво қилишини Маъсумадан талаб этар экан, “агар рози бўлмасанг, сендан ўч олурман”, деб кўрқитди. Маъсума рад жавобини берди. Арабнинг ҳали ёшига етмаган ўғли бор эди. Араб фарзандини ниҳоятда ардоқлар ва севарди. Хизматкор шум ниятини амалга оширди: боланинг бошини кесиб, унинг қонидан Маъсуманинг кўйлаги этагига суртди ва қонли пичокни унинг ёстиғи остига қўйди. Эртаси куни болани ўлик ҳолда кўрдилар. Маъсуманинг этагидаги қонга кўзлари тушди. Қонли пичокни унинг ёстиғи остидан топдилар. Фарзанд доғига қуйган араб ва ўзини қайғули қилиб кўрсатган хизматкор Маъсумани аёвсиз қалтақладилар. Аёл ўлар ҳолга яқинлашганда Аллоҳга муножот қилди: “Эй Худойим! Кўриб турибсан, гуноҳим йўқ, Ўзинг қўлла! Ўзинг билиб турибсан, ет!!”

-Эй Маъсума, -деди араб,-менинг умидим юлдузини нима учун ўлдирдинг? Маъсума “Мен ўлдирганим йўқ”, деб қасам ичди-да, хизматкор билан бўлган можарони сўзлаб берди. Араб унинг рост гапираётганига ишонди. Маъсумага тўрт юз дирҳам олтин бериб, “ўғлимнинг онаси фарзанди фироқида сенинг жонингга қасд қилмоғи муқаррар, уйимдан чиқиб кетганинг маъқул”, деди. Маъсума тўрт юз дирҳамни олиб уйдан чиқди-да, боши оққан томонга қараб кетди. Шаҳар четига етганида йўл устида қурилган дорга кўзи тушди. Дор атрофига оломон йиғилган эди. Маъсума улардан тўпланиш сабабини сўради. -Шаҳар амирининг бир одати бор: агар кимда ким хирож тўламаса, уни дорга остиради. Дор остидаги йигит хирожни вақтида тўламабди, шунинг учун ҳозир жони олинади,-деб жавоб бердилар. -Унинг қарзи қанча экан?-деб сўради Маъсума. -Тўрт юз дирҳам,-дедилар. “Менинг тўрт юз дирҳамим бор. Мусулмончилик йўлида бу йигитнинг қарзини бериб, уни ўлимдан ҳалос қилай. Менинг ризқимни Худонинг ўзи етказар”, деб олтинни бериб, йигитни дордан қутказди. Йигит жазодан қутилгач, ташаккур айтиш учун Маъсуманинг олдига келиб, унинг ҳусну жамолини кўрди-ю қалби ишқ дорига осилди. Маъсумадан висол талаб қилди. Маъсума рад жавобини берди. Аммо йигит унинг изидан эргашиб кетаверди. Ниҳоят дарё лабига етдилар. Маъсума кемага тушмоқчи бўлди. Бирок, номард йигит: “Бу хотин канизагим эди, мендан қочиб бу ерга келибди”, деб тухмат қилди. Кеманинг эгаси савдогар эди. Йигитга ўн минг дирҳам санаб бериб, Маъсумани сотиб олди. Кейин унга яқинлашмоқчи бўлди. Маъсума фарёд чекиб: “Мен чўри эмасман, озод кишиман, эрим бордир”, деди. Маъсуманинг фарёдини эшитган кемадагилар уни савдогар кўлидан қутқариб олдилар. Аммо унинг жамолини кўришгач, барчалари унга ошифта бўлиб, унинг билан бирга бўлишга қасд қилдилар. Маъсума нола

килиб Худога ёлборди. Марҳамат ва қудрат эгаси бўлган Аллоҳ таоло кемага ўт юборди. Шум ниятдиларнинг барчалари халок бўдилар. Кемада Маъсуманинг якка ўзи қолди. Қаттиқ шамол туриб, кемани дарё қирғоғига олиб борди. Маъсума яна бир балога гирифтор бўлмаслик учун эркакча кийиниб кемадан тушди-да шаҳар амирининг хузурига борди.

-Сизга бир хожатим бор,-деб унга мурожаат қилди.-Кемани сизга тортик килурман. Ундаги барча мол ҳам сизгадир. Эвазига шу шаҳарнинг чеккасидан мен учун бир хужра бино қилдирсангиз, токи бу хужрада Аллоҳнинг зикри билан машғул бўлгайман.

Амир Маъсуманинг илтимосини бажо қилдирди. Маъсума хужрага жойлашиб, тоат-ибодатга берилди. Аллоҳнинг бу суюкли бандасини дуоталаблар зиёрат қила бошладилар. Покдомон, номусли хотиннинг дуолари ижобат бўла бошлади. Унинг дуолари туфайли Аллоҳ дардмандларга шифо берди, хожатмандларнинг хожатини раво қилди. Бу орада Маъсуманинг эри ҳаж ибодатидан эсон-омон қайтиб келди. Укаси унга хотини зинокорлиги учун қатл этилганини маълум қилди. Шундан кейин тухматчи ва беномус уканинг кўзи кўр бўлиб қолди. Табибларнинг муолажаси таъсир этмади. Шунда акаси шаҳар чеккасида дуоси ўткир зоҳид ҳақидаги хабарни эшитди. Укасини опичиб олди-да, ўша томон юрди. Уларнинг йўли бир маҳаллар Маъсумага яхшилик қилган арабнинг уйи ёнидан ўтарди. Бу кунга келиб арабнинг тухматчи ва нопок хизматкори ҳам кўр бўлиб қолган эди. Ака-уканинг мақсадини билиб, шифо илинжида уларга эргашди. Энди уларнинг йўли Маъсума дордан озод қилган йигитнинг қишлоғидан ўтарди. Йигит ҳам кўр бўлган, қари онаси эса қаровсиз қолганди. Уларнинг мақсадини билиб, йигит ҳам эргашди. Дуоталаблар шаҳар чеккасида макон тутган зоҳиднинг хужрасига яқинлашганларидаёқ Маъсума уларни таниди. “Эртага бомдоддан кейин шаҳар амири билан бирга келинглари, токи сизларни унинг хузурида дуо қилай”, деди Маъсума. Эртаси куни ҳамма йиғилгач, Маъсума деди: -Агар бу дард балосидан халос бўлишни истасанглари, ҳар ким қандай ёмон иш қилган бўлса ростини сўзласин, гуноҳига иқроор бўлсин. Эрининг укаси аввалига гапни чалғитди. Бу ҳолатида шифога умид йўқлигини билгач, гуноҳига иқроор бўлди. Хизматкор билан йигит ҳам жинойатларини бўйинларига олдилар. Бу бадбахтларнинг иқроорини амир ҳам, тўпланган аҳоли ҳам эшитди. Кек сақлаш ифғат эгаси учун хусн эмас, шу боис Маъсума уларни дуо қилди. Астойдил қилинган тавбани Аллоҳ ўзининг Раҳмон ва Роҳим сифатлари билан қабул этди, уларга сихатлик берди. Шундан сўнг Маъсума ўзини танитди: -Билингларики, бу ҳожим менинг эримдир. Мен эса тухмат туфайли қатл қилинган Маъсумадирман. Мен кўп синовларга дуч келдим. Яратган Аллоҳим тўғрилигим ва поклигим туфайли ҳамма балолардан асради. Қиссадан ҳисса шуки, Аллоҳ номус эгаларини ҳеч қачон хорлатиб қўймайди. Аксинча, киши номусига тажовуз қилганларни жазосиз қолдирмайди. Номус тушунчаси ғоят кенг, таъбир жоиз бўлса, “шохлаб” кетган. Лекин барчаси бир ўзак атрофида бирлашади. Бу ўзакнинг номи – нафс. Нафснинг балолик

кудрати бор. Нафс – шайтоннинг энг ишончли курули. У алайхилаъна одамнинг ёшига карамайди, болага ҳам, ўсмирга ҳам, ёшу қарига ҳам тўхтовсиз хужум қилаверади. Ҳа, унинг хужуми тўхтовсиз давом этади. Демак, инсоннинг номус поклиги учун нафс балоси билан олишуви сўнгги нафасигача давом этади. Ҳеч ким “Мен комил иффат ёки номус эгасиман!” деб мақтана олмайди. Мақтангудай бўлса номуси комил эмас экан, чунки мақтаниш – шайтоннинг ғолиблигидан бир дарақдир. Номусга доир тушунчаларнинг барчаси бир ўзак атрофига бирлашади, дедик. Барча тушунчаларнинг душмани ҳам бир – нафс курули билан ҳамла қилувчи шайтон. Айни чоқда номуснинг соқчиси ҳам бир – ақл! Бир гапни афсус билан айтишим шарт: кейинги пайтда одам савдоси ҳақида, фоҳишалар ҳақида гапириляпти. Баъзилар буни иқтисодий қийинчилик билан боғлашга уринишяпти. Бузукликка иқтисодий камчилик сабаб эмас, балки маънавий қашшоқлик сабаб. Бу ривоятни ўқиганлар, фикримга қўшилишса керак, деб умид қиламан: Бир обид ниҳоятда фақир яшар эди. Шундай бўлдики, уйда ейишга бир тишлам ҳам нон қолмади. Болалари очлик азобига чидаёлмай йиғлайвердилар. Очликдан обиднинг ҳам силласи қуриган эди. Ҳатто кўчага чиқиб тиланишга қурби етмай қолди. Унинг ўрнига хотини чиқди. Бир кишидан нон тилаган эди, у ноинсоф “Эй нозанин, агар танингни менга бахш этсанг, сенга сўраганингни берурман”, деди. Бу талабдан ғазабга келган хотин вужуди титраган ҳолда уйига қайтди. Онанинг қуруқ қўл билан қайтганини кўрган болалар яна нола қила бошладилар. Фарзандларининг ўлар холга келганига чидолмаган хотин яна кўчага чиқди. Яна тиланди. Унинг хуснига маҳлиё бўлган киши нафси талабини айтди. Хотин ундан юз ўгириб, яна бир одамга бориб тиланган эди, яна ўша беҳаё талабни эшитди. Бас, ночор хотин рози бўлди. Хилват жойга борганларида аъзои бадани титроқдан ларзага келди. У одам “Эй нозанин, нега титраяпсан?” деб сўради. “Бу гуноҳни қилмакка Худодан қўрқиб вужудим ларзага кирди”, деди хотин. Бу гапни эшитиб, у одамнинг виждони уйғонди. “Эй хотин, шунчалар фақир бўлсанг ҳам сен Аллоҳдан қўрқяпсан. Бас, менга бу қадар неъматлар берган Аллоҳдан менинг ҳам қўрқишим зарурдир”, деб гуноҳдан қайтди ва хотинга кўп неъмат ҳадя этди.

Бу ривоятнинг бир неча хулосаси мавжуд. Бирида “у киши Худодан қўрқиб нафсини тийгани учун барча гуноҳлари кечирилган” дейилади. Яна бир хулосага кўра, бечора хотин унинг ҳаққига дуо қилиб: “Эй Аллоҳим, бу банданг нафсини тийиб қўлини баданимга етказмагани учун гуноҳларини кечир ва унинг қўлларини икки дунё оловларидан асра!” деб илтижо қилган экан. Дуо ижобат бўлиши натижасида у киши чўғни кафтига олса ҳам қуймас экан...

Киши ўз номусини асрашга масъул бўлгани ҳолда ўзгалар номусига дахл қилишга ҳақсиздир. Ўзгалар номусига дахл ёки тажовуз қилиш дейилганда фақат қизларни зўрлашгина назарда тутилмайди. Ғийбат ёки тухмат қилиш ҳам номусга тажовуз ҳисобланади. Пайғамбар муҳтарам (Аллоҳнинг саломи ёғилсин) бу хусусда марҳамат қилдилар: “Мусулмонга мусулмоннинг қони,

моли ва номуси харомдир”. Яъни: Муслмон учун муслмоннинг қон тўкиши ёки молини ўзлаштириб олиши харом бўлганидай (Аллоҳ томонидан қатъий равишда таъқиқланганидай), унинг номусига тегиш ҳам харомдир. Ғийбат тўри номусни ҳам ўз ичига олади. Номус жон ва молга қасд этиш қаторида зикр этилиши бежиз эмас. Анас (р.а.) ривоят қилган ҳадисда Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: “Меърож кечаси бир тўда кишиларга дуч келдим. Тирноқлари билан юзларини тимдалардилар. “Эй Жаброил, кимлар булар?” деб сўрадим. Жаброил: “Булар – инсонларни ғийбат қилганлар, инсонларнинг ор-номусларига тил теккизганлар”, деди”. (Ғийбат иллатига доир алоҳида суҳбат қилиш ниятимиз борлиги учун бу мавзунини шу ўринда мухтасар қиламиз.)

Номуснинг ор (уят) ва қадр тушунчаларига ҳам маънодошлиги бор. Шунинг учун “ор-номус” атамасини учратиш турамиз. “Ор-номус” кўпинча эр-йигитларга нисбатан қўлланилади. Оилани, Ватанни, дўстни... ҳимоя қилиш – эр-йигит учун ор-номус саналади. “Эр йигитга икки номус - бир ўлим”, деган мақол бор. Бунинг маъноси - йигит ўз жони ҳузурини учун номусини парчалайдиган бўлса, унинг учун ўлим афзалроқ, дегани.

Бедов от туёғидан тойиларми?
Мард йигит тўғри йўлдан қайриларми?
Номуси, орияти бор йигитлар
Ақча деб тукқанидан айриларми?
Бу халқ қўшиғига изохнинг ҳожати йўқдир.

Ривоятда баён қилинишича, бир танбал илон овга чиқишга эриниб, тирикчиликнинг осон йўлини излади. Макр-хийла йўли билан бўлса-да, қорин тўйғазишни ўйлади. Қурбақалари кўп бўлган қўл қирғоғига судралиб келиб, чўзилиб ётиб олди. Унинг бу аҳволдан ажаблаган бир қурбақа яқин келиб: -Сенга нима бўлди? Нега шаштинг паст?-деб сўради. -Дунёда мендан ҳам бахтсизроқ бир маҳлуқ бормикин?-деди илон афсус билан вишиллаб.-Шундай бир касалликка йўлиқдимки, энди қурбақаларнинг ўзлари оғзимга кирсалар ҳам юта олмайман. Қурбақа бу янгиликни ўз подшоҳига етказди. Подшоҳ ҳам таажжубланиб, илонга яқин келди-да касаллиги сабабини сўради. -Бир куни қурбақани тутмоқчи бўлиб қувладим. Қурбақа бир зоҳиднинг уйига кириб кетди. Изидан кирдим. Уй зимистон қоронғи эди. Зоҳиднинг ўғли ухлаб ётганини сезмабман. Қурбақани ютаман, деб унинг бармоғини тишлаб узиб олибман. Бола ўша захоти ўлди. Зоҳид эса мени лаънатлади: “Илоё, сен шундай бир касалликка йўлиққинки, қурбақалар подшоси устингга миниб, гаштини сурадиган бўлсин. Қурбақалар подшосининг ўзи инъом қилмагунича қурбақа ютолмагин!” деб қарғади. Энди бу ерга зора подшоҳ устимга минармикин, деган умидда келдим. Қурбақалар подшоҳига бу гап маъқул келди. Ўзининг шундай бир шаън-шавкатга, шараф ва ҳурматга лойиқ бўлганлигидан шод бўлди ва илоннинг устига миниб олиб, керилганича сайрга жўнади. Бир оздан кейин илон тўхтади:

-Подшоҳим, омон бўлсинлар, сизни роҳатбахш сайр қилдиришим учун менга куч керак. Кучга киришим учун эса таом керак.

-Тўғри айтасан, ҳар куни сенга иккитадан қурбақа инъом этаман,-деди подшоҳ.

Илон ҳар куни иккитадан қурбақа еб кунини ўтказаверди. У иккита қурбақани ўзининг ор-номуси эвазига ютаётганини ўйлаб ҳам кўрмас эди... Келинпошша, эрингиз ёки акангиз ёки укангиз, эҳтимол бизнинг бу суҳбатимизни ўқишни истамаслар. Шундай бўлса, гап мавриди келиб қолганда, шу ривоятни уларга айтиб беринг. Ҳар ҳолда эр номусини бой бериб қўйса, хотинга ҳам жабр бўлади.

Ўн **тўққизинчи** **суҳбат:**
Виждон

Бурч туйғуси ҳамда пушаймон билан боғлиқ виждон изтироби одам билан хайвон орасидаги муҳим тафовутдир. Ақл ва виждонни ўз ҳуқуқларидан маҳрум этиб бўлмайди. Уларга ёлғонлаш мумкину, аммо уларни алдаш қийин. Соф виждон энг одил ҳакамдир. Алдамчилик, безбетлик, номуссизлик жандасини кийган кимсагина ўз виждони ҳукмидан кўркмайди. Виждон эгасини ўлдириш мумкин, бироқ енгиб бўлмайди. Келинпошша, “виждон”, “инсоф” ва “иймон” сўзларини кўп эшитасиз. Хўш, айтинг-чи, бу сўзлар бир маъно англатадими? Юзакироқ қаралса, шунакага ўхшайди. Аслида ундай эмас. Иймон фақат мўминга хос фазилат. Виждон ва инсоф ғайридинда, ҳатто динсизда ҳам маълум миқдорда бўлиши мумкин. “Маълум миқдорда” дейишимизнинг сабаби – динсиздаги бу фазилатлар комил ва собит бўлмайди. Бугун савдода инсоф ва виждонга итоат этган одам эртага нафс бандасига айланиб, инсофсизлик ва виждонсизлик чўққисини кўрсатиб қўйиши ҳеч гап эмас. Кимдаки иймон йўқ экан, шайтон хузурида ғоят ожиз ва ҳақир бўлиб қолади.

Ҳикоят:

Савдогар қозига арз қилиб келди:
-Адолат қилинг, яқинда ёнимдаги растада савдо қилувчи биродарим пулга мухтож бўлиб қолиб, мендан юз тилла танга қарз олди. Ҳар куни кўз-кўзга тушиб тургани учун, шариатга хилоф бўлса-да, гувоҳлар чақирмадим, тилхат ҳам талаб қилмадим. Бугун омонатни қайтаришдан сўз очсам, “сендан қарз олмаганман”, деб тоняпти.
Қози қарздорни чақиртириб, савдогарнинг даъвосини айтди.
-Бу ёлғончи, олчоқ бир одам, гапига ишонманг, тижоратим гуллаб-яшнаётгани учун ҳасади келиб, иғво тарқатиб юрибди. Мен ундан сариқ чақа ҳам олмаганман,-деди қарздор.
Қози “Сен нима дейсан, бу гапга?”- деб даъвогарга қаради.
-Сариқ чақа олмагани рост, бу виждонсиз одам мендан юз тилла танга олган,-деди даъво қилаётган савдогар.
Унинг умидли қарашига эътибор бермаган қози қарздорнинг гапини ҳақиқат деб топиб, озод қилиб юборди. Даъвогар адолатсизликдан куйиб-ўртана бошлаган пайтда қози уни ёнига чақирди: “Сен бир оз сабр қил. Ҳеч нарса бўлмагандай қўшнинг билан яхши муомалангни давом эттиравер. Мен адолат

билан хукм чиқаришга ваъда бераман”, деди.
Даъвогар қозининг амрини бажарди. Қарздор бўлиб ўтган нохуш воқеани унута бошлади, бир ёлғон гапи билан жазодан қутулиб қолганига шодланиб юраверди. Орадан кунлар ўтгач, қози тўртта хумга ёғ солдириб, иккитасининг ичига биттадан тилла танга ташлаб қўйди-да, даъвогар билан қарздорга қўшиб яна икки савдогарни чақиртириб деди:
-Хизматкорим очкўзлик қилиб, ёғни кўпроқ ғамлаб қўйган экан, иттифоқо кўзим тушиб қарасам, айний бошлабди. Тезроқ сотиб юборилмаса увол бўлади. Сизлардан илтимосим шуки, ҳар бирингиз бир хумдан ёғни олинг-да, ўзингиз инсоф билан нарх қўйиб сотинг. Сотиб бўлганингиздан сўнг хизмат ҳақингизни чегириб, олиб қоласиз.
Бу кунларда ёғнинг бозори чакқон эди. Қозининг таклифини эшитган қарздорнинг очкўзлиги хуруж қилиб, кўзлари чакнаб кетди:
-Буларни уринтириб нима қиласиз, вазифангизни бир ўзим уддалаб бераман,- деди у шошилиб.
-Йўқ, тўртовингиз бўлиб олсангиз тезроқ сотилади,- қози шундай деди-да, танга ташланган хумларнинг бирини даъвогарга, иккинчисини қарздорга берди.
Савдогарлар уйга келгач, хумдаги ёғни тозалаш мақсадида бошқа идишга олдилар. Даъвогар хумдан чиққан тилла тангани кўриб ажабланди. Сўнг уни олди-да, қозига элтиб берди. Қози унинг ҳалол одам эканига ишонч ҳосил қилди. Қарздор эса хум тагидаги тилла тангани кўриб, шошиб қолди. Ўғлини чақириб: “Бу тилла тангани яшириб қўй, ўзим сўрасамгина берасан”, деб тайинлади.
Орадан беш кун ўтгач, савдогарлар келиб ёғнинг пулини қозига топширишди. Қози учтаси узатган пулни санаб ҳам ўтирмади. Қарздор берган пулни санаб кўриб, унга синовчан тикилди-да: “Сенинг хумингдаги ёғ кўпроқ эди-ку?” деди.
-Кўпроқ эмасди, уйга бориб тортиб кўрганман,-деди қарздор.
-Балки адашаётгандирсан?
-Адашганим йўқ, ёнимда ўғлим ҳам бор эди, ишонмасангиз сўранг... Қози унга индамади-ю, қўшни хонага чиқиб хизматкорига: “Бу савдогарнинг уйига боргин-да ўғлидан тилла тангани сўра”, деб тайинлади. Хизматкор тилла тангани олиш билан кифояланмай, боланинг ўзини ҳам бошлаб келди.
-Хумдан чиққан тилла тангалар сендами?-деб сўради қози ундан.
-Ҳа, қози жаноблари,-деди бола.
-Қани, менга бер-чи?-қози бола узатган тангани олиб, ажабланди:-Даданг хумдан тўртта тилла танга чиқди, девди, сен менга биттасини беряпсан. Қолганлари қани?
-Дадажон, сиз хумдан тўртта тилла танга топган экансиз, менга биттасини бердингиз, қолганлари қаерда?-деди бола соддалик билан.
-Қанақа тилла танга? Эсинг жойидами, сен боланинг!-деб бақирди қарздор.
-Дадажон, хумни бўшатганимизда тагидан чиқди-ку? Мен биттасини кўрдим, қолган учтасини кўрмадим...
-Эш-шак! Сенга қачон ақл битаркин!-деб ғазабланди қарздор ота.

Бу манзарадан ажабланган савдогарлар хайрон бўлиб тураверишди. Шунда қози қарздорга қараб деди: -Ҳали ҳам қарзим йўқ, деб тонасанми ё қайтарасанми? Қарздор жавоб бермай бошини эгди. Қози эса давом этди: -Битта тилла тангага муттаҳамлик қилган одам юз тилла танга эвазига виждонини ҳам сотиши мумкин, шундай эмасми? Сен виждонингни худди ошқозонингни тўлдиравериб касал қилганинг каби ишдан чиқарибсан. Пасткашлигинг туфайли виждонинг сийкалашиб кетибди. Қарздор яна индамай туравергач, қози хизматкорларига буюрди: -Виждонсизлигини тушуниб етмаган инсонга дарра уриш адолатдандир. Эсини таниб, тавба-тазарру қилмагунича уришдан тўхтаманглр! Бу ҳукми эшитиб, бола чидай олмасдан йиғлаб юборди-да, отасини кучоклаб олиб ялинди: -Дадажон, юз тангани ўн кун ичида қайтаришга ваъда қилган эдингиз-ку? Нима учун ваъдангизга хилоф қилдингиз? Ёнингизда пул бор-ку, дарров беринг, бу шармандалиқдан қутулинг! Катталарга нисбатан болаларда виждон покрок ва қувватлироқ бўлади. Катталар қайсарлик қилган онларида болалар виждон азобларига чидай олмайдилар. Қозихонадаги бола алҳол фақат отасининг калтакланишидан эмас, хонадонлари шаънига ёғилажак шармандалиқ балосидан қайғураётган эди. Ота эса баданига тушадиган калтак зарбларидан кўрқиб, талвасага туша бошлаганди. Ота ва боланинг ҳолатига икки хил куч ҳукмронлик қилаётган эди.

Келинпошша, ўтмиш ривоятдан бугунги кун воқеасига кўчайлик. Яқинда суд бир ўсмирни отаси ўлимида айблади. Гап шундаки, бу ўсмирнинг отаси ва онаси арокхўр бўлгани сабабли ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилган экан. Ўғил бир неча йил давомида болалар уйида яшаган. Вояга етгач, уйига қайтган. Арокхўрликдан хануз тийилмаган ота-онасини тарбия қилиш чорасини ўйлаган. Уларни уйга қамаб, дўконга чиқишдан маҳрум қилган. Лекин у йўқлигида отаси учинчи қават балконида тушмоқчи бўлиб йиқилгану ўлган. Ўсмир ота-онасини қамаб кўйишда ва отасининг ўлимида айбланыпти. Қонун шуни талаб этади, деймиз. Лекин масалага инсонийлик нуқтаи назаридан назар ташлайлик: майхўр ота ва она энг муқаддас ҳуқуқларидан нима учун маҳрум этилдилар? Виждонсизликлари учун эмасми? Болада виждон ўлмаган экан. Ота ва онаси йиллар мобайнида уни йўқламаса ҳам, унутмабди. Виждони нопок бўлса отаси ва онасидан ўч олиш касдида уйга келарди. Йўқ, у барча иллатларни ўзида жамлаган, одамийликдан чиқиб бўлган отаси ва онасини тарбия қилишни истади. Агар кимгадир виждон тарбияси берилиши лозим бўлса, эхтимол мисолни болалардан олганимиз маъқулдир? Катталар виждонига қарши юриб, бирон ножўя ишга қасд қилган чоғида “шу ишим учун боламнинг виждони қандай нола чекар экан?” деган савол қаршисида бир нафасгина тўхтаётган бўлса, қандай гўзал бўлар эди! Виждонсизлик тасодифан юз берадиган гуноҳ иш эмас. Одам кўп ҳолларда ўз виждонсизлигини билиб туради. Кўп оилаларнинг бузилишига айнан виждонсизлик сабаб бўлади. Ажабки, оила бузилишига

доир масала кўрилатганда бир томон иккинчи томонни виждонсизликда айблайдими-ю, ўзи томонидан ҳам виждонсизлик содир бўлганини яширишга уринади.

Келинпошша, ҳар бир инсон билиши шартки, иймон чўққисига инсоф ва виждон сўқмоқлари орқали етилади. Бошқачароқ таъбир билан айтсак, иймон денгизига виждон ва инсоф дарёлари покиза сувларини қуяди. Иймон бир дарахт бўлса, виждон ва инсоф унинг жон томирларидандир. Инсоф ва виждон иймоннинг муаззам саройига кириш истагидаги банданинг имтиҳон майдонидир. Шундай экан, бу уч тушунча мустақил маъноларни англатса-да, бир-бирлари билан занжир ҳалқалари каби мустаҳкам бирлашгандир: иймонсиз одамда чин виждон ҳам, инсоф ҳам бўлмайди, бошқачароқ айтсак, инсофсиз ва виждонсиз банда иймонли эмас.

Турли суҳбатларда “виждони азоб чекди” деган гапларни эшитамиз. Виждон азоби деярли ҳар бир одамни озми-кўпми қийнаб ўтади. Виждонни дониш ахли қалбни тирнайдиган тирноғи ўткир ҳайвонга ҳам ўхшатганлар. Виждон азоби бахтсизликдан ўзга нарса эмас. Виждоннинг яраланишига одамнинг ўзи айбдор. Ўз иродасига ҳокиму ўз виждонига қул бўлган, виждони қайтарган нарсалардан ўзини тия олган одамга бу бахтсизлик раҳна сололмайди. Ҳар қандай яра тузалиши мумкин, бироқ виждон яраси бутунлай битиб кетмайди. “Мени ҳеч қачон виждоним қийнамайди”, деб катта кетиш дуруст эмас. Чунки банда баъзан билиб, кўп ҳолларда билмай гуноҳлар қилади. Виждон азоби қўлдан кетган фазилатларнинг акс-садосидир. Ўз айбини унутиш эса ориятсизликка олиб келади. Ким ўзининг нобоп қилмишидан уялмас экан, у икки қарра айб иш қилди, дейиш мумкин. “Одамлар ҳукмини назарга илмасанг-да, ўз ҳукмингдан қочолмайсан”, деб тўғри айтадилар. Немисларнинг оламга машҳур файласуфи Иммануил Кант “Дилимизда яшайдиган қонун “виждон” дея аталади. Виждон аслида ҳатти-ҳаракатларимизнинг шу қонунга мувофиқ келишидир”, деб ёзган эди. Дунёда мамлакатлар кўп, уларнинг ўзларига яраша қонунлари кўп. Лекин “олам аро қонунларнинг қонуни – виждондир!” десак янглишмаймиз. Ҳақиқат ва тўғрилиқни севадиган одам доим виждони фармонига итоат қилади ва унинг виждонига ҳеч ким ҳоким бўла олмайди. Виждон – ақлнинг қон томири, унинг уриши бизни доим яхши ва ёмондан воқиф этиб туради. Виждонли одам хавфдан холи, хиёнат қилгувчи эса ҳалокат ботқоғида яшайди. Ўзаро муомалаларда “виждоним қийналиб кетди” ёки “виждоним йўл бермади”, деган ибораларни ҳам эшитиб тураемиз. “У одамнинг ёмонлигини прокуратурага ёзиб бермоқчи эдим, виждоним қўймади”... “келинини шу аҳволга солишга виждони қандай йўл берди экан?”... “Ота-онасига қарамай қўйибди, виждонсиз”... “Виждонинг борми? Инсоф қилсанг-чи!” Ҳа, виждон – ҳакам. Ҳа, виждон – бандани иймонсизлик жарига қулашдан асраб қола олувчи посбон. Виждонига тесқари юрмайдиган одам ҳаётида ўз олдига қўйган вазифаларга тўла эриша олади. Одамлар тиллаю жавохир безакларга ихлос қўйишади, холбуки энг бебаҳо зийнат – соф виждондир. Виждоннинг улуғ ва ажиб бир қудрати бор: у аввало гуноҳсиз бандани ҳар қандай кўрқувдан фориғ этади. Гуноҳқорни эса тасаввуридаги ўзи лойиқ жазо

олдида талвасага солиб туради. Халол одамдан виждони буюрганича иш тутишни талаб қилиш ортикча. Виждонига хилоф иш тутишни талаб қилиш эса – уни ҳақоратлаш демак. Дониш аҳли дейдики: “Қанча-қанча ғам-аламларим бўла туриб, шундан мен тенгсиз бир таскин топаманки, ҳеч қандай душманам ҳам виждонимни тортиб олишга қодир эмас. Мен эсам ҳеч қачон виждонимга раҳна солувчи ўз душманамга айланмайман”.

Агар барча яхши фазилатларни бир фозил мамлакатга қиёс этсак, виждон бу мамлакатнинг подшоси, инсоф эса унинг вазиридир. Виждонли одам барчи фазилатларни ўзида жамлаган бўлади. У ҳеч қачон бировга зулм қилмайди ёки ҳақиқатдан юз ўгирмайди. Киши бировнинг қайғусидан шодландими, билингки, у виждон эгаси эмас.

Ҳазрати Умар (р.а.) кеча қоронғусида Мадинаи мунаввара кўчаларидан юриб бораётганларида бир уйдан аёлнинг қизига қараб бақиргани эшитилди:

-Сутга озроқ сув қўшиб юбор, дедим сенга! Айтганимни қил! Сўнг қизнинг зорланган овози келди:

-Ойижон, ахир халифамиз бугун жар солдириб, “сутларингизга сув қўшманглар!” деб буюрдилар-ку?

Қизининг ақл ўргатиши малол келгани сабабли энди аёлнинг бақирғи авжга чиқди:

-Айтганимни қил, деяпман сенга! Сутга озгина сув қўшганингни халифа қаердан билиб ўтирибди?

Онасига ҳақиқатни тушунтиролмаганидан сиқилган қиз йиғламсираб деди:

-Ойижон, халифа билмасликлари мумкин. Аммо Аллоҳ таоло кўриб турибди-ку? Аллоҳдан кўркмаймизми?

Ҳазрати Умар (р.а.) эртасигаёқ бу уйга совчи юбориб, шу қизни ўғилларига олиб бердилар. Умавийларнинг энг адолатли халифаси Умар ибн Абдулазизнинг насаби ана шу виждонли қизга бориб тақалади.

Дунё жанжал, уруш бўлаётган жойга ўхшайди. Мушти кучли, моли-пули кўп бўлганнинг овози чиқиб, атрофидагиларидан ҳурмат истайди. Аҳли дониш бу хусусда дейдики, “сен мол-дунёси бор бўлгани учунгина уларга иззат кўрсатиб, бир бурда нон илинжида думини ликиллатадиган итларга ўхшаб қолма.

Сенга инсон эканингни англатиб, Ҳакни билдирганларнинг ҳурматларини жойига қўй. Виждонга хилоф қилмаслик шундай бўлади”.

Сулаймон алайҳиссаломнинг вазири Осаф узугига “Инсофли одамни Худо раҳмат қилсин”, деб ёздириб қўйган экан.

Нафсингдан келади ваҳми қиёмат. Еёлмай кетганлар кимга қилар дод?

Тупроқдан бошқага тўймас бу кўзлар, Инсоф ҳам одамга катта бир зийнат.

Искандар Румийдан сўрадилар: “Машрик ва мағриб диёрин на тариқа билан олдингим, ўтган подшоҳларнинг ганж ва лашкарлари сендин зиёда эрди, ҳеч бирига мундоқ фатҳ муяссар бўлмади”.

Искандар деди: “Худонинг мадади била ҳар мамлакатниким олдим, раийятга озор бермадим ва яхшининг отин ямонга чиқармадим”.

Нодонлардан ҳисобланмиш Абдурахмон ибн Масъуд Арзоний Бағдод

кўчаларидан бирида шайх Шиблийни ёмон сўзлар билан сўқди. Бу ҳам етмаганидай соқолларидан тутиб, чиркин сўзларни айтди. Хазрати Шиблий уни Ҳақ томонга тортсалар, у нобакор эса бузук томонга тортаверди. Сўкувчи кетгач, Шиблий хазрат соқолларини чангаллаб, ўзларига каратиб дедилар: “Эй бадбашара нобакор, хор бўлдинг, хорлигинг ўзингдан бўлди. Ул сўккувчи йўк нарсаларни айтмади. Барчаси сенда бордир...” Шайх Шиблий шу алфозда яна дедиларки: “Эй тан, сенинг расволигингни эртаю кеч кўриб турибман. Уялишим сенинг туфайли бўлмоқда, дер эдим ўзимга. Сен – шум эса ўзим айтиб буюрган тоату ибодатга ғайрат этмай, “аҳли салоҳданман”, деб куруқ даъво қиласан, холос...”

Шайх Шиблий хазратлари ўзларини ўзлари койишда яна давом этдилар: “Эй Шиблий! Бу урувчи мўминдан ўз айбингни эшитдинг. Энди инсофга келгил. Бундан кейин “мен аҳли салоҳ ва сўфийдан”, деб куруклик билан йўк лотфи урма. Балки, бу мусулмон айтган айбларингни кўнглингга солиб, тавбаю истиғфор қилгил!”

Келинпошша, инсофу хулкнинг қандай кўркамлиги ва виждон ҳукмининг аёвсизлигини шу ривоятлардан англагандирсиз, деб умид қиламан. Биз шайх хазратнинг бу ҳукмларини инкор қилишга журъат эта олмаймиз. Лекин бошқалардан кўра ўн карра ёки юз хисса, балки унданда кўп даражада покиза бўлганлари холда ўзларини айблашлари хар биримиз учун бир ибратдир. Поклиги туфайли Аллоҳнинг дўсти мартабасига етган одам ўзида хали ҳам айб бор, деб ҳисоблар экан, бошқалар нима қилсин? “Бизлар ҳам шундай виждон ва инсоф аҳлидан бўлайлик, айбларимизни турли баҳона ва сабаб пардалари билан беркитмай, балки ўтган айбларимизни бўйнимизга олиб, тавбалар қилиб, одамлар ғийбатидан пок бўлайлик”, деб Аллоҳга илтижо этсак қандай яхши!

Йигирманчи Инсоф

суҳбат:

Келинпошша, хазрат Навоийнинг “Лисонут-тайр” асарларига кўзингиз тушганми? Бу асар номини мактабда эшитгандирсиз, балки? Ўқишга вақтингиз ёки имконингиз бўлмагандир? У холда вақт ҳам, имкон ҳам топингда асарни ўқиб чиқинг, маъноларини уқинг. Ҳаётингиз давомида асқотадиган яхши ибратларни ўрганасиз. Фикримиз исботи учун бу асардаги гўзал бир савол-жавобни эътиборингизга ҳавола қиламан: Қушлардан бири сўради: -Эй пок сайр этувчи, айт-чи, кишида инсоф мавжуд экан, бунинг эҳсони нимадан иборат бўлади? Ҳақ менга инсофли бўлишни қисмат этиб, жонимга ана шундай неъматни озуқа қилди. Агар кишида шу хил сифат бўлса, у Тангри ҳузурига етиша оладими? Худхуд жавоб қилди: -Яхши савол сўрадинг. Бундай одам ҳамма кишилар олдида эъзозланади. Одам учун яхши сифатлар кўп, аммо улар ичида энг шарафлиси – инсофдир.

Кимнингки инсофи йўқ экан, у инсон саналмайди. Кишининг феъл-атворида инсофсизликдан ортиқ нуқсон бўлмайди. Бу сифат ҳақиқий мардларнинг ишидир, ҳар қандай киши ҳам унга етавермайди. Ноинсоф киши одам эмас. Одам инсоф истамайди, аммо беради. Ҳақиқат ахли кишилардан инсоф талаб қилмайди, чунки уларнинг ўзлари инсоф эгасидир. Агар ким инсофли бўлмасдан, ўзгандан инсоф талаб қилса, у ҳақиқий ноинсофнинг ўзгинасидир. Ҳикоят:

Ҳазрат Баҳовуддин Нақшбандийнинг “Порсо” тахаллуси билан машҳур шогирдлари, олий насабли динпарвар Хожа Муҳаммад Порсо ислом Каъбасини зиёрат қилмоқ учун Маккаи мукаррама сари йўлга чиқдилар. Фарзандлари Хожа Абу Наср ҳамроҳ бўлдилар. Улар мақсадга мушарраф бўлишгач, бунинг учун Аллоҳга шукрона билдирдилар. Ҳар нимаики фарз бўлса, ўшани адо этдилар. Мақсад – халқнинг ҳажини дуо орқали қабул эттириш эди. Халойиқ ҳамжихатлик билан бу ишни Хожага топширган эди. Ҳақни изловчи олти юз минг киши Хожага бу илтимосни тайин қилишди. “Қудсия” ва “Фаслул-хитоб” каби асарларнинг соҳиби бўлган Хожа жамоатга қараб шундай жавоб бердилар:

-Менга бу ишни бажаришни топширган экансиз, айтганларингиздан ташқарига чиқмайман. Аммо бу ишни бажарувчи киши ҳеч шубҳасиз фазлу камолда юксак ва инсоф оламида яккаю ягона бўлиши керак. Шунинг учун бу вазифа менга эмас, балки Абу Насрга муносибдир. Яхшиси, сизларнинг ҳақингизга у дуо қила қолсин.

Элнинг дуосини ўқишни шу янглиғ таклиф билан Хожа Абу Насрга таклиф қилдилар. У зот кўрсатган бу инсоф ва эҳсонни кишилар бошдан-оёқ сидқидиллик билан қабул этишди.

Хожа Абу Наср минбарга чиқиб, эл ҳақиқа дуо ўқидилар. Халқ ҳожатини чиқариш учун Тангри олдида муножот қилдилар. Хожа Порсо эса минбар ёнида чин дилдан узлуксиз равишда “омийн!” деб турдилар. Дуо охирига етгач, минбар устидаги ўғил шундай дедилар:

-Эй қудратли Илоҳ! Агар менинг дуоларим мустажоб бўлмаса, пастда турган бандангнинг “омийн”ини зоеъ қилмагил!

Бу сўзларни эшитган олти юз минг киши фарёд чекиб, каттаю кичик зор-зор йиғлади. Одамлар уларга офаринлар айтиб, ҳам отанинг, ҳам ўғилнинг инсофига қойил қолдилар.

Инсон учун инсофдан яхшироқ сифат бўлмайди. Буни фақат маърифатсиз кишиларгина англамайди.

Шарафли ҳадисда “Шубҳасиз Аллоҳ қиёфангиз ва кийимларингизга қарамайди, У ботинингизга ва қалбларингизга қарайди”, дейилади. Ҳа, қалби пок кишининг ишлари ҳам пок, тоза бўлади. Агар қалбда виждон ва инсоф бўлмаса, у одамнинг ҳоли не кечади?

Киши бир нолойиқ ишга киришаётиб тўхтаса, бу ҳолатини “виждоним уйғониб қолди”, деб изоҳлайди. Кимдир арзимас сабаб билан хотинидан ажрашмоқчи-ю, тирик етим бўлиб қолаётган болаларини ўйлаб, бу йўлдан қайтади. Яна кимдир зинодан тўхтади. Бошқа бир киши ўзганинг ҳақиқа хиёнат қилишдан ўзини тияди. Ҳа, виждон уйғонади! Одамга нисбатан

“унинг мутлақо инсофи (ёки виждони) йўқ”, дейиш тўғри эмас. Ҳар бир одамда маълум миқдорда бу фазилатлар мавжуд. Фақат, таъбир жоиз бўлса, бу фазилатлар киши қалбида “ухлаб қолган” бўлади. Бу мудроқ фазилатни иймон эгаларидан бири чиройли амали билан уйғотиб юбориши мумкин. Хотини билан ажрашмоқчи бўлиб юрган кимса оиласига ғоят меҳрибон бир одамнинг суҳбатидан баҳраманд бўлса ҳам виждони уйғониб қолиши ҳеч гап эмас. Виждон уйғонади, бунинг учун одамнинг ўзида ишонч ва интилиш бўлиши шарт.

Виждонсиз одамдан бир ёки бир неча кишигина жабр чекса, бунинг азобини кўп гапирмасак ҳам бўларди. Афсус шундаки, виждонсиз ёки ноинсоф кимса ўзининг бу иллоти билан жамиятга катта зарар келтиради.

Келинпошша, жамиятимиздаги бир ҳолат мени изтиробга солади. Эҳтимол сиз ҳам ачинарсиз? Бу ўринда илм билан эмас, пул эвазига олий ўқув юртларига кираётган, бу ҳам етмагандай, тўрт-беш йил мобайнида илм эгаллаш ўрнига пул бериб баҳо кўйдириб юрган ёшларни назарда тутаяпман. Буларнинг аксарини қизлар ташкил этаётгани учун сизнинг эътиборингизга бу муаммога қаратаяпман. Айтинг-чи, вақти келиб бу ёшларни виждон азоби қийнамасмикин? Илм эгаллашга қобилияти, интилиши бор тенгдошларининг йўлини тўсишлари туфайли жамият зарар кўраётганини улар билармикинлар? Эҳтимол, ёшлик қилиб ҳали кўп нарсаларни англамаслар. Улардан пул олаётган “устоз”лар-чи? Наҳот уларни виждон азоби зирапча азобичалик қийнамаса? Балки бугун қийнамас... қачондир виждон уйғонади. Ана ўшанда... Ана ўшанда балки кеч бўлар?.. Ўша “устоз” кимнингдир қайнотаси ёки қайнонаси. Ишхонадаги виждонсизлиги ёки инсофсизлигини уйда қилмасмикин? Ишхонадан топиб келган ҳаром луқма келажакда фарзандларининг оиласини бузилиб кетишига сабаб бўлмасмикин? Билатуриб ғирром йўл билан ўқишга кирган, билатуриб пора эвазига ўқиётган қиз бир оилага келин бўлиб тушгач, бу хонадонга нисбатан виждонсизлик қилиб қўймасмикин? Албатта, “Худо сақласин!” деймиз. Лекин болалик ва ёшлик кезлари виждонсизлик ва инсофсизликдан қайтишни ўрганмаган одамнинг кейинчалик виждон ва инсоф билан яшаши қийинроқ кечади. Виждон ва инсоф хусусидаги суҳбатимиз бу бобда яқун топмайди. Чунки инсонга хос ҳар бир фазилат асосида виждон ва инсоф ётади. Шу боис кейинги суҳбатларда ҳам бу мавзуга қайта-қайта мурожаат этамиз. Виждон ва инсофга қувват берувчи фазилат тўғрилиқ ва ростгўйлик, кучини олувчи, заифлаштирувчи иллат эса ёлғон ва тухмат бўлгани боис, энди суҳбатимизни шу мавзуга қаратамиз.

Йигирма

биринчи

суҳбат:

Бошингга қилич келса ҳам...

Тўғрилиқ Мусо алайҳиссаломнинг ҳассалари кабидир. Эгрилик эса сеҳргарларнинг сеҳрига ўхшайди. Тўғрилиқ ўртага чиқиши билан уларнинг ҳаммасини ютади. Тўғрининг ёрдамига чопган киши Аллоҳнинг ёрдамига чопган мақомида бўлади. Ҳар бир сохталик иймонсизликка етаклайди, ҳар

бир тўғрилиқ эса иймондандир.
 “Бошингга қилич келса ҳам рост гапир” деган ҳикмат неча юз йиллардан бери
 авлодларни тарбия қилиб келади.
 Келинпошша, ростгўйлик “оила” деб аталмиш бахт саройининг устунларидан
 бири экани ҳақидаги ҳақиқатни ўзингиз ҳам яхши англайсиз. Шунинг учун
 ҳам ёлғондан ўзингизни асрайсиз. Ёлғондан тийилдингизми, демак, бахтингиз
 саройи устунларини қувватлангиз. Аксинча бўлса... Қўйинг, буни тилга
 олмай турайлик. Фақат оиладаги кўп бахтсизликлар келиннинг биттагина
 ёлғон гапи туфайли туғилишини инобатга олсак кифоя. Ростгўйлик ва ёлғон
 масаласида ҳам оилаларимизда озгина адолатсизликка йўл қўйиб турилади.
 Ўғил, яъни куёвтура ёлғонни ишлатиб турсалар-да, бу ёлғон ошкор бўлиб
 турса-да, кечириб юборилаверилади. Лекин келин томонидан кичкинагина
 ёлғон гап сезиб қолинса, еру осмонни ларзага келтирадиган даражада
 айюҳаннос солинади. Кичкина ёлғон ҳам кечирилмайди. Ҳа, бу адолатсизлик,
 лекин келинлар ҳам ёлғон гапиришга ҳақли дегани эмас. Чунки куёв туранинг
 ёлғонини ота-онаси кечириши мумкин, лекин ёлғонни ҳаром қилган Буюк Зот
 кечирмайди. Ёлғон гапирувчи, у хоҳ эр бўлсин, хоҳ хотин – бир хилда
 гуноҳкордир ва жазоси ҳам муқаррардир.

Айрим оилаларда фарзандга ростгўйликнинг фазилат эканини тушунтириш
 ўрнига ёлғонга ўргатилади. Оддий мисол: отани биров телефонга чақирса,
 “уйда йўқлар”, деб қўй”, дейдилар. Қўшни тухум сўраб чикса, бор бўлса ҳам
 йўқ дейдилар. Бола буни кўриб, билиб туради. Ўқишга борганда “дафтарим
 уйда қолибди”, деб устозини алдашга уринади. Мана шундай тарбия қўрган
 киз ёлғондан нафрат қилувчи оилага келин бўлиб тушса, ахволи нима бўлади?
 Бахтиқароликнинг олдини олиш учун суюкли қизларимиз ростгўйлик
 фазилатига эга бўлишлари керак. Оилада бундай тарбия олмаган бўлсалар,
 балки бу суҳбатимиз баҳонасида етарли бир тушунчага эга бўларлар, деган
 умидимиз бор.

Шайх Аҳмад Мағрибий (қ.с.) дедилар:
 -Онамдан мерос қолган бир уйни сотдим. Бадалини Каъба мужовирларига
 улашмоқчи бўлдим. Баррида кетаётган эдим, бир қароқчи араб рўпарамдан
 чиқди:

-Ниманг бор?-деб сўради.
 -Эллик тиллам бор,-дедим-да қўлига бердим. Санади-да, ўзимга қайтариб
 берди ва туясини чўқтирди.
 -Бу туяга мин, кетамиз,-деди.
 -Мени нима қиласан?-дедим.
 -Тўғрилигингни кўриб, кўнглим сени севди,-деди.
 Мен хоҳласам – хоҳламасам, туясига миндирди. Каъбага бордик. Биргалиқда
 тоат ва риёзатга машғул бўлдик. Ўша қароқчи оқибатда Аллоҳнинг
 валийларидан бўлди.

Мазкур ҳикоятга Шайх Саъдий ҳазратларининг “Гулистон” асарларидан бир
 байт илова қилинса, узукка кўз қўйгандай бўлар:
 Ҳақни билган кимса айлар ростлиғ,
 Ростга йўқ камлику ҳам костлиғ.

Келинпошша, тилимиздаги “ростлик” ва “тўғрилиқ” сўзлари айри-айри маъноларни англатмайди. Бу сўзларнинг зидди – “эгрилик” ва “ёлғон”дир. “Амин” сўзи ростгўйлиги учун ишончли кишига айланган фазилат эгаларига нисбатан айтилади. Расулulloхнинг (с.а.в.) хали пайғамбар бўлмасларидан олдин ҳам шу ном билан иззатланганларини билсангиз керак. Яна тўғри сўзли одамларга “Сиддик” деб сифат берадиларки, ҳазрат Абу Бакр (р.а.) бу хурматга эришганлар. “Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга тақво қилинглр ва тўғри сўз сўзланглр”, деб буюрган Парвардигор, бу амрига итоат этган солиҳ бандаларини ана шундай иззатлар билан шарафлантиради. Бу хусусда қудсий ҳадисда Аллоҳ марҳамат қилади: “Эй Одам фарзанди! Ғазабли ва хурсанд ҳолларингда ҳам тўғри сўзлашинг мартаба ва даражангни Менинг наздимда юқори қилади”. Набий мухтарам (с.а.в.) дедилар: “Рост гапиринглр, чунки ростгўйлик яхшиликларга бошлайди ва бу яхшиликлр эса жаннатга йўллайди. Киши рост гапираверса, у Аллоҳ таоло ҳузурида “жуда ростгўй”, деб ёзилиб қолади”. Яна дедилар: “Банданинг то қалби тўғри бўлмагунича унинг иймони мукамал бўлмайди. То унинг тили тўғри бўлмагунича қалби тўғри бўлмайди”.

Келинпошша, диққат қилдингизми, ростгўйлик кишини жаннатга йўллар экан. Бу ўринда “жаннат” тушунчаси фақат қиёматда бориладиган гўзал маскан эмас. Бу дунёдаги жаннат ҳам назарда тутилади. Яъни, бахтли, тотув оила бу дунёнинг жаннатидир.

Ҳар қандай ростлик Ҳақ йўлидаги тўғрилиқдан бошланади. Шоир ёзади:
 Сўрдум сарик чечакдан:
 “Нечун юзунг сўлгундур?”

Саволга жавобан чечак дедики: “Ўлим бор, ўлимдан қўрқар эканман, шу учун юзим сарғайибди”. Яна сўралди: “Эй чечак, у холда нега қаддинг эгик?” Жавоб бундай бўлди: “Ҳа, қаддим эгик, аммо ўзим Ҳақ йўлида тўғриман”. Инсондаги ажойиб хулқлардан бири ростлик - тўғрилиқдир. Тўғрилиқ одамдаги барча ишларнинг тартиб ва маромда кетишини таъминлайди. Тўғрилиқ издан чиқдимми, демак, ҳамма ишларнинг тартиби бузилади. Хоҳ катта ва улуг ишлар бўлсин, хоҳ кичкина ва арзимас амаллар бўлсин, агар диққат кўзи билан қаралса, уларда тўғрилиқ йўқ экан, ҳаммаси хароб бўлади. Барча турдаги ишларнинг бари тўғрилиқ билан барқарор, шу ишларни амалга оширувчилар эса тўғрилиқ билан бардам ва устувордирлар. Ҳаётда одамнинг узоқ яшаши эмас, тўғри яшамоғи муҳимроқ. Тўғрилиққа ишонмаган ақлнинг ўткир бўлганидан фойда йўқ. Соатнинг ҳам югуриб кетиши эмас, тўғри юриши муҳимроқ. “Сен то қувватинг бор экан, доимо ростлик ва тўғрилиқ йўлини тут,-дейди дониш аҳли.-Шунда сен саодат чаманидан муддао гулини терасан. Ўқни қара, тўғри бўлгани учун юзи доим гулгун. Камон эгри бўлгани учун каноп билан боғланиб, банди қилинган”.

Али ибн Абу Толиб тўғри одамни тўрт тоифага ажратганлар: илмига амал қилувчи олимлар; таълим олишни яхши кўрадиганлар; билганини қизганмайдиганлар; у дунёсини бу дунёсига сотмайдиган фақирлар.
 Тўғри гапнинг ҳеч бўлмайди душмани,
 Ёлғон сўзнинг кўп бўлади пушмони.

Тўғри гапнинг тўрт томони йўл бўлар,
Ёлгон сўзнинг айланаси кўл бўлар,
Бошга бало охир бориб – тил бўлар.

Ҳазрат Навоийдан ибрат: “Агар сўз гўзаллик зийнати билан безалмаган бўлса – унга чинлик беағи етарлидир. Ёлгончининг гапи қанчалик чиройли бўлса – шунчалик қабихдир. Чин сўз қанчалик бетакаллуф бўлмасин, сўзловчи учун таассуф йўқдир. Гул либоси йиртиқ бўлса ҳам зиёнсиз, садаф хунук бўлса ҳам инжу учун нуқсонсиз”.

Сўзда Навоий не десанг, чин дегил,
Рост наво нағмага таҳсин дегил.
Ростдур улким, назари тўғридур,
Ким илиги эгридур – ўғри эрур.

Келинпошша, ҳикматларга бой эртақларимиз орасидаги “Эгри билан тўғри” чўпчагини болалигингизда онангиз ёки бувингиз айтиб беришгандир-а? Барака топишсин! Бу эртақ фарзандларни тарбия қилишда ғоят муҳим аҳамиятга эга, деб ҳисобланади. Ажабланарлиси шуки, айрим оилаларнинг тарбия соҳасидаги ишларида бу каби эртақларга эътибор бермай қўйилган. Ўтган асрнинг эллигинчи йилларида “Эгри билан тўғри” эртаги болалар театри саҳнасида ўйналарди. Ҳар қандай мушкулликда ҳам нажот тўғрилиқда экани, тўғри одамнинг бахтга эришиб, эгри одамнинг ваҳший хайвонларга емиш бўлиши болаларнинг онгига таъсир қиларди. Нечундир бундай асарларга энди саҳнада ҳам, дарсликларда ҳам жой йўқ. Халифа Хорун ар-Рашид янги сарой бино қилишни ихтиёр этди. Унинг истаги бўйича сарой ўртасига тўғри бир устун қўйиш зарурати туғилди. Халифанинг буйруғига кўра, шундай устунбоп ёғочни қидира-қидира Бағдодга яқин бир қишлоқдан топдилар. Устунбоп ёғоч Бағдодга келтирилганда Хорун ар-Рашид ёнига амалдорларини олиб, устун кўрмоқ мақсадида қурилиш майдонига келди. Амалдорлар орасида донишманд Бахлул ҳам бор эди. У устунга яқинлашиб, энгашиди-да, нимадир деб пичирлади. Сўнг янада энгашиб, устунга қулогини тутди.

Унинг бу қилигидан барча таажжубланди. Халифа эса бу ҳаракатининг сабабини сўради. Донишманд шундай жавоб берди: “Мен устундан: “Ўзинг бир ёғоч бўлсанг-да, халифа жаноблари сенга пешвоз чиқиб, кўргани келдилар. Бундай иззат ва ҳурматга лойиқ бўлишинг сабаби недир?”-деб сўраган эдим, бундай жавоб қайтарди: “Мен эгри бўлмадим, тўппа-тўғри ўсдим, тўғрилигим туфайли шундай иззатга муносиб кўрилдим. Эгри бўлсам эдим, майда-майда қилиб, ўтин қилиб ёқиб адо қилардилар. Тўғри ўсганим учун мени экиб, парвариш қилган кишининг хонадонини ҳам бойитдим”.

Байт:

Эгриликдан бўл йирок, қил тўғрилиқни ихтиёр,
Тўғри бўлсанг, эй ўғил, бахту саодат сенга ёр.

Ҳазрати шайхул машойих Жунайд Бағдодий (к.с.а.) дедилар: “Содик улдулки, ўзига зиён етадиган жойда ҳам тўғри сўзлагай”.

Тарихда золимлиги билан ном чиқарган Ҳажжож қўлига асир бўлиб тушган

асирларга оғир жазони маъқул кўрди. Шунда асирлар орасидаги бир киши унга:

-Эй амир, менга жазо берманг, сизга хайрли хизмат қилганман,-деди. Ҳажжож бу гапдан ажабланиб, қандай хайрли хизмат қилганини сўради. У киши:

-Бир душманингиз сизни ғийбат қилиб, “золим”, деб таъриф қила бошлаганида мен унга гапиришни ман этдим,-деди. Ҳажжож бу гапнинг исботи учун гувоҳ талаб қилди. Асирнинг рост гапини тасдиқлайдиган гувоҳ йўқ эди. Шунда у таваккалига асирлар орасидаги бир одамни гувоҳ деб кўрсатди. У одам бу кишининг жазодан қутилиб қолишини истагани учун гувоҳликка ўтди-ю Ҳажжожнинг қаҳрига йўлиқди:

-Ўша даврада сен ҳам бор экансан, душманимнинг ғийбатини тўхтатган бу кишига сен нима учун кўшилмадинг?-деди Ҳажжож.

-Мен сизни ашаддий душманим деб биламан. Шунинг учун у душманингизни сўздан тўхтатишни истамадим.

Бу гап Ҳажжожнинг ғазабини баттар кўзитган бўлса-да, рост сўзлангани туфайли уни жазодан озод қилди.

Байт:

Қолмагай тўғрилар иши пинҳон,
Қилмагай тўғри сўз кишига зиён.

Мазкур хикоятдаги бир ҳолат озгина баҳс уйғотиши мумкин. Яъни, гувоҳ ёлғон гапирди-ю, лекин жазодан озод этилди. Аввало у одамнинг ёлғон гувоҳлигида бир жонни сақлаб қолиш хайрли нияти бор. Иккинчидан, у гувоҳлиги учун эмас, золимга бўлган муносабатини яширмагани учун афв этилди. Учинчидан, ҳар қандай ростни айтавериш ҳам фазилат саналмайди:

Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале бори чин ҳам дегулик эмас.

Расулуллоҳ (с.а.в.) уч ҳолатдан ташқари, яъни, одамлар орасини ислоҳ қилиш учун ёлғон сўзлаш, эр ўз хотинининг кўнглини кўтариш учун унга ёлғондан ваъда қилиш ва хотин эрининг муҳаббатини ўзига жалб қилиш учун баъзан ёлғон гапларни сўзлашидан бошқа вақтда кишилар орасида бўладиган ёлғон гаплардан ҳеч бирига рухсат бермаганларини саҳобаи киромлар ривоят қилганлар. Ўтмиш донишмандлари бу ҳақда фикр юритганларида ёлғон ишлатиш уч ҳолатда жоиз эканини айтганлар: кофирлар билан тўқнашганда, икки кишини яраштираётганида ва эр-хотин муносабатига доир айрим ҳолатларда.

Шу ҳикматларга биноан ҳазрат Навоий ёзадилар: “Ақлли одам ёлғон гапирмас. Аммо барча рост гапни айтавериш ҳам тўғри эмас. Бировнинг кўзи ғилай – ногирондир, бироқ, у бунга айбдор эмасдир. Бировни ноҳақ хижолатга солмоқ – ўз нодонлигини изҳор қилмоқ ва бир кўнглини оғритмоқдир. Бу каби кишини хафа қиладиган чин сўздан кўра зарурат юзасидан ўрни билан гапирилган ёлғон яхшироқдир”.

Байт:

Ёлғон ўлса мулояматомиз
Ваҳшатангиз чиндан англа азиз.

(Дейилмоқчики: ёлгон агар тасалли, таскин берса, дахшатли рост сўздан азизрок бил.)

Тўғрилиқ ва хиёнат, ёлгончилик ва диёнат бир-бири билан сира чиқиша олмайди.

Ривоят:

Шоҳ Акбар замонида, Ҳиндистоннинг Дехли шаҳрида бир кампир яшарди. Эри вафот этган, қариндошлари эса турли шаҳарларга тарқаб кетган эдилар. Кампир ҳаж ибодатини ният қилиб, уй-жойини сотди. Мулкини иккига бўлиб, бир қисмини сафар харажатларига атади. Минг тилла тангани эса яхшилаб туғиб, устидан тўрхалта тўқиб ўради-да, қозига элтди: -Мен Қаъбани зиёрат этишни ният қилиб йўлга отландим. Мана бу тўрхалтада тўплаган пулим бор. Сизни диёнатли одам, деб эшитганман. Бу пулни сизга омонатга қолдирмоқчиман,-деди.- Агар беш йил ичида эсон-омон қайтсам, ўзимга берасиз. Қайтмасам, хоҳишингизга кўра ишлатиб юбораверасиз. Унинг илтимосини эшитган қози деди: -Мен бир бечора одамман. Омонатга доир ишлардан кўрқаман. Лекин менга ишонган экансиз, начора, пулингизни олиб қоламан. Сизни Аллоҳ паноҳида асрасин.

Кампир ибодатни адо этгач, Дехлига соғ-омон қайтиб, Қозидан омонатини талаб қилди.

-Ўзим билан олиб кетган пулларимни ишлатиб тамомладим, сизга қолдирган тангаларимдан бўлак маблағим йўқ,-деди.

Қози кампирнинг омонатини қайтарди. Кампир унга миннатдорчилик билдириб, ўзи тўқиган тўрхалтани қайчида кесиб қарасаки, тилла тангалар ўрнида ранги ўчган мис чақалар турибди. Кампир оху-воҳ билан қозининг хузурига қайтиб, пулларини қайтаришни илтижо қилди. Бу илтижоларни эшитиб, раҳм қилиш ўрнига қозининг ғазаби кўзиди.

-Ҳаж ибодатини қилиб қайтган сендек кампир учун диёнат соҳибига тухмат тошлари отиш гуноҳи қабира ҳисобланади. Сен дарров эсингни йиғгин-у яхшиликча изингга қайт. Бўлмаса хузуримдан қувиб чиқараман. Иложсиз қолган кампир йиғлай-йиғлай шоҳ саройига бориб, дардини Акбарга баён қилди. Подшоҳ айбдорни чақиртириб, суриштирганда тўғрилиққа хиёнат қилган қози ёлгон гапиришдан уялмади:

-Бу кампир тухмат қияпти, олампаноҳ! У пулларининг устидан тўрхалта тўқиган экан, битта ипига ҳам хиёнат қилмадим. Виждони бўлса, ўзи айтсин, тўрхалтанинг титилган жойи бор эканми?

-Тўрхалта ўзим тўқиганим ҳолида бус-бутун эди,-деди кампир,-лекин, ичидаги тилла тангаларнинг мис чақаларга айланиб қолишига ақлим етмаяпти.

Қози тониб туравергач, Акбар шоҳ уларнинг икковига ҳам ижозат бериб юборди. Подшоҳ эрталаб ўрнидан тургач, устига ёпадиган тўрчойшабнинг ўртасидан бир парчасини кесиб олди-ю хизматкорларига ҳеч нима демай ўз иши билан машғул бўлди. Ҳобгоҳ ходими чойшабнинг кесилганини кўриб, дарров хизматкорларни йиғиб, айбдорни қидирди. Айбдор топилмагач, шаҳардаги энг яхши тўқувчини топтириб келди. Тўқувчи тўрчойшабни аслига

келтириб, тўқиб, ямаб берди. Акбар шоҳ ётар олдидан чойшабни кўрди-да, ходимини чакириб, бу ишни ким бажарганини сўради. Ходим кўрка-кўрка воқеани баён қилди. Шундан сўнг подшоҳ тўқувчини олиб келишни буюрди. -Сен кўрқиб титрама, қўли гул тўқувчи экансан. Чойшабимнинг ямалганини биров тикилиб қараса ҳам билолмайди. Кичкина халтачаларни ҳам шундай усталик билан ямай оласанми?

Подшоҳнинг мактовидан хузурланган тўқувчи деди:

-Бунақа ишлар мен учун қийин эмас. Яқинда қози ҳазратнинг халтачалари титилиб қолган экан, ўзидан афзал қилиб тўқиб бердим. Махоратимга қойил қолиб, бешта тилла танга инъом этдилар.

-Бешта тилла танга бердимиз?-деб ишонмагандай сўради подшоҳ.

-Ҳа, беш тилла танга бердилар. Биттасини ишлатдим, тўрттаси уйда турибди.

-Ўша тўртта тилла тангани эрталаб саройга олиб кел,-деб буюрди Акбар шоҳ.

Подшоҳнинг амрига мувофиқ кампир ҳам эрталаб саройга етиб келди.

-Сиз тилла тангаларингизни бошқа тангалардан ажрата оласизми?-деб сўради подшоҳ.

-Ҳа,-деди кампир,-мен ҳар бир тангага билинар-билинемас чизиқ-белги тортиб қўйганман.

Тўқувчи олиб келган тўрт тангани бошқа ўн тангага аралаштириб қўйишган эди, кампир белгиларига қараб, ўзиникини ажратиб берди. Шундан сўнг қозини олиб келдилар. Қози саройга кириб, тўқувчини кўрди-ю саросимадан ўзини йўқотди...

Келинпошша, қадим адабиётимизда кўплаб учрайдиган бу каби хикматлар китоблар саҳифасидан кўчиб, хонадонларимизга кирса, уларга аввало ўзимиз риоя қилсак, сўнг фарзандларимизни шу руҳда тарбия этсак, икки дунё саодатига элтувчи йўлдан адашмаган бўлардик.

Исломот алломаларидан бири Ризоуддин ибн Фахриддин “Жавомеъул калим” деб номланган асарларида тўғрилиқ ҳақида ибратли фикрларни баён қилганларки, ўрни келганда улардан баҳраманд бўлиш айтиш муддаодир. “Тўғрилиқ эзгуликка, эзгулик эса жаннатга олиб боради. Одам боласи сўз ва амалда тўғрилиқни биринчи даражада тутиши сабабли Аллоҳ қошида сиддиклар (тўғрилар) сирасига киради. Ёлғон ёмонликка, ёмонлик эса дўзахга олиб келади. Одам боласи ёлғон гапира-гапира Аллоҳ қошида каззоблардан бўлиб қолади”.

Мазкур шарафли ҳадисни Ризо ҳазрат бундай шарҳлайдилар: Инсонларда яхши ва ёмон хулқлар жуда кўп бўлса ҳам, ахлоқ олимлари уларнинг ҳаммасини икки хилга – тўғрилиқ ва ёлғончиликка тақсимлашган. Қанча яхшилик (фазилат) бўлса, шуларнинг ҳар бири тўғрилиқ (сиддиклик) остига ва қанча бузуклик (разолат) бўлса, ҳаммаси ёлғончилик (каззоблик) остига киради.

Тўғрилиқни фикрда, сўзда, муомалада, ваъдада тўғри бўлиш каби турларга айтириш мумкин.

1. Фикрда тўғри бўлиш ўзини ўзи алдамасликдан ҳамда йўқ нарсалар билан ҳақиқатни ўзидан пардаламасликдан иборатдир. Инсон бир нарсани фикрлайди ва шу нарсага эътиқод қилади-да, кейин тамаъ ва бахиллик ёки

ғазаб ва адоват сабабли ўзининг шу эътиқодига шубҳалана бошлайди. Ҳақиқатни ўзидан яширишга чоралар излайди ва топади ҳам. Агар бахиллик ва тамаъни, ғазаб ва адоватни бир четга ташласа, у вақтда аввалги эътиқоди очик суратда майдонга чиқади ҳамда шу эътиқоднинг дурустлигига ва ҳақиқат эканига унда ҳеч бир шубҳа қолмайди. Баъзи кишилар бир нарсанинг (фикр, иш, эътиқод) бузуклик эканини билишади ва шунга кўнгиллари мойиллиги сабабли ўзларига уни тузук кўрсатишга тиришишади ва йўл излашади. Бу ишлари тўғрилиқ эмас, балки ёлғон ҳамда ўзини ўзи алдашдир.

2-3. Сўзда тўғри бўлиш ва муомалада тўғри бўлиш бутун ҳаёт ва маишатнинг тиргагидир. Яхши мол сотиш, қарзларни вақтида бериш, омонатни сақлаш, бировнинг ҳақини емаслик ва олиб қолмаслик муомалада тўғри бўлишга киради.

4.Ваъдада тўғри бўлиш – муомалада тўғри бўлиш доирасига киради. Буни “ваъдага вафо” ҳам дейиладики, бу ҳақда суҳбатимизнинг вафога бағишланган бобида сўз юритилган эди, такрорлашга ҳожат йўқдир...

Йигирма

иккинчи

суҳбат:

Ёлғончидан Худо безор...

Аблаҳ кишиларда дўстлик, ёлғончиларда садоқат бўлмаслиги аниқ. Шундай экан, нима учун айрим одамлар тўғрилиқни одат этмайди, ёлғондан ва ваъдага вафо қилмасликдан сақланмайди?

Сабаби маълум: болалиқ ва ёшлиқ вақтида яхши тарбия олмаганидан, рост сўзлашга ва ёлғондан сақланишга одатланмаганидандир. Бу одат болалигида ота-она тарафидан ҳосил қилиниши зарур. Болалиқ вақтида тўғрилиқка ўрганмаган киши учун китобларда ёзилган, минбарларда айтилган ва мўътабар кишилар гапирган сўзларнинг самараси оз бўлади. “Қайси она ёки ота боласига бир нима бераман, деса-ю бермаса, ёлғончи бўлиши учун шунинг ўзи кифоя” эканини Расулуллоҳ (с.а.в.) таъкидлаганлар. Чиндан ҳам овутиш учун қанча кўп ёлғон гапиришимизни ўйлаб ҳам кўрмаймиз. Болага ёлғончиликни биров атайин ўргатмаса ҳам, бу иллатни ўз ота-онасидан ўрганади. Ҳатто, ҳали тили чикмай туриб ҳам отаси ва онасининг ёлғонларига тақлид қила бошлайди. Агар бу гапларимизни малол олсангиз, хотиржам пайтингизда фарзандларингиз ёки жиянларингизни кузатинг. Имом Бухорий ҳазратлари ҳақидаги хикояларда ибратли воқеа бор. Улуғ муҳаддис бир ҳадисни ишончли манбадан ёзиб олиш учун узоқ давом этувчи сафар машаққатидан ҳам қайтмаганлар. Сахро барханларини ошиб бир кишлокқа борганларида ишончли ҳадис сўзлаб бериши лозим бўлган киши тушови бўшаб кетган отни ушлаб олиш учун бўш этагини очганича, гўё арпа бермоқчи бўлгандай, жониворни алдаб чорлаётган экан. Ҳазрат Бухорий бу ҳолатни кўриб “Бу киши ёлғончи экан, айтадиган ҳадиси ишончли эмас”, деб изларига қайтган эканлар.

Кема ва поезд хайдовчилари ҳар нафасда зийрак туриб, бошқараётган уловларига қараб боришга қай даражада мажбур бўлишса, ота-оналар ҳам ёш

болаларига шу даражада қараб туришлари, тўғрилиқка ўргатиб, ёлғондан сақланишга малака ҳосил қилдиришлари лозим. Болаларга яхши тарбия шу равишда берилади. Тўғрилиқка малака ҳосил қилган болаларнинг бошқа бузуқликлардан сақланишига умид боғлаш мумкин, чунки дунёдаги бузуқликларнинг ҳеч бири тўғрилиқ билан бир ерда жам бўлмайди. Ривоят қилишларича, фуқаролардан бири ҳазрат Алининг олдига келиб: -Эй амир, исломда манъ қилинган нарсалар кўп. Мен ёлғон сўзлайман, ўғрилиқ қиламан, шароб ичаман, бошқа гуноҳларим ҳам бор. Лекин мен ана шу гуноҳ ишларнинг ҳаммасидан бирданига халос бўлолмаяпман. Бинобарин, яхши фазилатлардан бирини ўргатинг, токи гуноҳ қилмоқдан халос бўлай,- деди.

-Ёлғон сўзлашдан ўзингни сақлагин,-деб насиҳат қилди амир Али. У киши Алининг ҳузуридан чиқиб, ўз йўлига кетди. Йўл устида майхона бор эди. Унинг дилида шароб ичишга майл туғилди ва шу ниятда майхона сари юрди. Юра туриб ўйлади: “Агар амир мендан “Шароб ичдингми?” деб сўраса, мен “ҳа”, деб тўғриси айтсам, у ҳолда жазога рўпара бўламан. Агар “йўқ” деб жавоб берсам, алҳол “ёлғон гапирмайман”, деб аҳду паймон қилганман”. У киши ўйлай-ўйлай нафсини енгди-ю, шароб ичмоқ фикридан қайтди. Шунингдек, йўлда бир хотинни учратиб, шахвоний хирси кўзгаб, зино қилиш ҳаракатига тушди. Бироқ, аввалгидек аҳду паймони ёдига келиб, бу маишатдан ҳам воз кечди. Натижада, қайси бир гуноҳ ишнинг устидан чиқса, эсига ёлғон гапирмаслик ҳақидаги қилган аҳду паймони тушиб, ўзини тўхтатаверди. Шундан сўнг у амир Алининг ҳузурига келиб деди: -Эй амир! Бир гуноҳдан тўхташим туфайли қаршимда очиладиган барча тўғри йўлларни кўрсатдинг. Барча ёмонликларнинг бошланиши ёлғон гапиришдан вужудга келишини энди тушундим. Тўғрилиқка малака ҳосил қилдириш қасди билан болаларга буйруқ бериш, уришиш ва сўкиш фойдали эмас, балки зарарлидир. Бола нима учун ёлғон гапиради? Бирон жазодан қутилиб қолиш учун, шундай эмасми? Эндигина тўрт ёшга тўлган бола қосани синдириб қўйди ёки мураббони тўқиб юборди. У онаси ёки отасининг бақаришидан ёки уриб ташлашидан кўрқади. “Бу ишни мен қилмадим”, деган ёлғон унинг учун нажот бўлиб кўринади. Таҳдид оҳанги билан “ким қилди?” деб сўралса, оддий ёлғон тухматни чорлайди: айбсиз одамнинг номи айтилади. Бу одат оиладан боғчага, ундан мактабга кўчади. Уйга берилган вазифани бажармаганини яшириш учун айтиладиган “дафтарим уйда қолибди”, деган баҳона неча ўн йиллардан бери авлоддан авлодга ўтиб, ҳозиргача ишлатилади. Болага тарбия беришнинг йўли ота-она ўзлари болалар олдига рост сўзлашлари, ёлғон гапирмасликлари, болаларга ўрнак бўлишлари ва фарзандларининг муҳаббатларини қозонишга эришишлари орқали бўлади. Одам болаларини эзгуликка ва жаннатга олиб борадиган тўғрилиқ ана шундай бўлиб, сиддиклар худди шундай кишилар орасидан етишиб чиқдилар. Оталар ва оналар ўзлари қилмайдиган иш ҳақида болаларига, “ундай қиламиз, бундай қиламиз” дейишлари ёки юпатиш учун ваъда беришлари бола тарбияси учун жуда зарарлидир. Келинпошша, ҳамонки ёлғон энг ёмон иллатлардан экан, бу ҳақда нималар

биламиз? Фарзандларимизга бу ҳақда нима дея оламиз? Агар бу хусусда кўп хикматларни билсангиз, нур аланнур, суҳбатимиз сиз учун бир такрор ўрнида ўтади. Камроқ маълумотга эга бўлсангиз, келинг, Қуръони карим ва шарафли ҳадислардан ўкиб, донишмандлар меросидан фойдаланиб, яна бир карра дарс олайлик.

Ёлғончи одам таҳқир ва койишгагина сазовор эмас, у жуда ҳам мушкул, ноаниқ, мужмал ҳаёт кечиретишга мажбурдир. Чунки биринчи сўзлаган ёлғонини хаспўшлаб беркитиш учун иккинчи ёлғонга, буни ҳам беркитишга ҳаракат қилиб, учинчи ёлғонга эҳтиёж сезади. Шундай қилиб катта ва кўрқинчли хатоларга дучор бўлади. Ўзининг иззат ва обрўсини халқ орасида йўқотгани соясида доимо қайғу-алам билан умр ўтказади. Демак, ёлғончилик ва иккиюзламачилик жуда ҳам нафрат этиладиган иллатлардан саналади, ёлғон сўзлаш – ўзини камситиш ва таҳқир қилишдир. Бу ёмон иллатни тарк этиш лозимлигини билишнинг ўзи кифоя эмас. Афсусларки, орамизда буни яхши билганлари ҳолда ундан қутилишга бепарво одамлар ҳам топилади. Шундайлар борки, ёлғон топа олмаган ҳолларидагина рост сўзлашга мажбур бўладилар. Ёлғончи одамлар ўз ёлғонларига бошқаларни ишонтириш учунгина рост сўзлайдилар.

Бу ёлғончиларнинг юзлари қулиб тургани билан қалблари қорадир. Кўринишлари одам шаклида бўлгани билан, ёлғон гапирганлари учун инсонийликдан узоклашганлар. Зотан Ибн Масъуд дедиларки: “Энг яхши озуқа такводир, энг ёмон кўрлик қалб кўрлигидир. Хатоларнинг энг каттаси ёлғондир”. Бу хикматдан келиб чиқадиган маъно: қалби кўр одам ёлғони оқибатида келувчи хасратни кўра олмайди. Ёлғончиларнинг бу иллатдан қутулишлари учун Арасту ҳақимнинг: “Тўғрилиқда ўлиш – ёлғончи бўлиб узок умр кўришдан кўра хайрлидир”, деган хикматлари аскотармикин? Эҳтимол, ҳазрат Навоийнинг: “Бировким, эрур ростликдан йирок, анингдек киши бўлмоғон яхшироқ”, деган доно сўзлари таъсир қилар?

Бу гаплари-чи:
“Ҳар кимнингки сўзи ёлғон, ёлғонлиги билинган, уятга қолган. Ёлғонни чиндек гапирувчи сўз устамони – кумушга олтин қоплаб сотувчи заргар... Ёлғон гапирувчи – ғафлатдадир. Сўзнинг бир-биридан фарқи кўпдир, аммо ёлғондан ёмонроқ тури йўқдир... Ёлғон гапириш билан ўз вақтини ўтказувчи одам, бу қилиғи ёмон туюлиши ўрнига, кишиларни алдаганидан фахрланади ҳам. Ёлғончи ўз гапига гўллик билан қулоқ солувчини топса, уларга ёлғонини чин ўрнига ўтказса, муродига етган бўлади. Ёлғончи – Ҳақ қошида гуноҳкор. Халқ олдида эса шарманда. Бундай наҳсинг беор юзи ёмонликка ўгирилган бўлади. Бундай наҳсга ботган одам қутлуғ уйдан нари бўлмай (“қутлуғ эв” – қутлуғ уй, яъни биз яшаётган дунё демак). Ул кишини қутлуғ эвдин ташқари сурмак керак, Қутлуғ эв дунёдурур, яъники, ўлтурмак керак. ...Озгина ёлғон ҳам улуғ гуноҳдир, озгина захар ҳам ҳалок қилувчидир. Заҳрнинг оз эса миқдори дағи муҳлиқдур, Игнанинг нўғи заиф эрса дағи кўр қилур. Ёлғончи одам – унутувчи. У андиша ва эҳтиётдан четда турувчи. Ҳар кимнинг

сўзи чин бўлмаса, ростгўйлар кўнглига у сўз қабул бўлмас. Ёлғончи ўзининг ёлғон сўзига бир-икки марта ишонтиради. Кейин нима қилади? Ёлғончилиги маълум бўлгач, у расво бўлади. Унинг сўзига халқ ишончи йўқолади. Кўнгили хазинасининг қулфи – тил. У хазинанинг калити – сўз бил. Чин сўзни ёлғонга чулғама, чин гапира оладиган тилни ёлғонга булғама. Ёлғончи – киши эмас, ёлғон айтмоқ – яхшилар иши эмас. Ёлғон сўз – айтувчини безътибор қилади. Чунки у гавҳарни оддий тошдек хор қилади. Кимки чин сўзни ёлғонга қотади, бебаҳо дурни нажосатга отади. Гавҳареким, шоҳларга зеби тожу тахт эрур, Ташлағон они нажосатга ажаб бадбахт эрур”. Шоҳларнинг тож ва тахтига безак бўлган гавҳарни нажосатга ташлаган ажаб бадбахт кишидир...

Ёлғончиликдан ҳазар қилмай яшаётганлар агар “бу гапларни ўзимизга ўхшаган бир одам айтган-да”, деб ўжарлик қилсалар, уларга Аллоҳ таборак ва таолонинг бу огохлантиришларини эслатамиз: “Албатта, Аллоҳ (иймонда) содиқ кишиларни билур ва, шунингдек, ёлғончиларни ҳам аниқ билур” (Анкабут). “Қасамларингизни ўзаро алдов воситаси қилиб олмангиз” (Наҳл). Набий мухтарам (с.а.в.) марҳамат қилдиларки: “Ёлғон гапиришдан ўзингизни сақланг, чунки ёлғон гапириш ҳамма бузукликларга олиб боради, бузуклик эса дўзахга йўллайди. Киши ёлғон гапираверса, Аллоҳ ҳузурида ёлғончи бўлиб ёзилиб қолади”. “Хоҳ чиндан, хоҳ ҳазил тариқасида ёлғон сўзламоқ ҳам, бирор нарса ваъда қилиб, уни амалга оширмаслик ҳам дуруст эмас”. “Гапингга қаттиқ ишонадиган биродарингга ёлғон сўзни айтмоғинг катта хиёнатдир”.

Ҳазрат	Сўфий	Оллоҳёрдан	байт:
Қилич	бошингга	келса,	айма ёлғон,
Ўлумдиндур	батар	чунки	у ёлғон.

Дейилмоқчики: биров бошинг узра қилич кўтариб чопмоққа шай турса-да, ёлғон гапирма. Чунки ёлғон, эртами-кечми, барибир очилади. Шунда сен халқ орасида уятга қоларсан. Шунинг учун уят – ўлимдан ёмон, деб бекор айтмаганлар.

Нажас	мурдор	эмас	ёлғончиликдин,
Мусулмонега	шарм	эт	бу қилиқдин.

Дейилмоқчики: кўриб турибсан, нажасларнинг нажасроғи ёлғончилик экан. Шунинг учун зинҳор-базинҳор бундайин ёлғончи кимсалардан, уларнинг қилиқларидан уялгин, ёлғон сўзни сўзламагил, дея мусулмонларга ўғит қилавер.

Ёлғончи одамнинг шармандаю шармсор бўлиши аниқ. Чунки барча аҳмоқона ҳаракатлари орасида ёлғонни яшириши қийин. Ёлғоннинг юзага чиқиши эса осон. Ўзгаларни алдашни қасд қилган одам биринчи галда ўзини алдайди. Шу боис Кайковус фарзандларига насихат қилиб дедиларки: “Фирибгарлардан эҳтиёт бўл ва ўзинг ҳам кишиларни алдама. Чунки, кишиларни алдайдиган ва уларни алдадим, деб гумон қиладиган ҳар қандай киши хато қилади – у ўзини

ўзи

алдайди”.

Ривоятки, бир фирибгар бегона шахарга келиб “Хаждан келаётибман”, деб мактанди, сўнг бир китобдан қасида кўчириб, “Буни подшоҳга атаб ўзим ёздим”, деб тортиқ қилди. Подшоҳ бундан қувониб унга кўп неъмат бериб, иззат ва икром қилди. Подшоҳ мажлисининг яқинларидан бири шу куни сафардан қайтиб, фирибгарни кўрди-ю “Мен бу кишини Қурбон ийдида Басра вилоятида кўрдим, бу нечук хожи бўлур?” деди. Яна бир киши айтдики: “Мен буни танирман, отаси насроний эди, ватани Малатиядир”. Бундан сўнг билдиларки, бу одам хожи ҳам, саййид ҳам эмас экан. Подшоҳ шаънига ёздим дегани қасида Анварий девонидан кўчирилгани ҳам аён бўлди. Унинг ёлғони занжир ва таёқ билан тақдирланди.

Ҳикмат

аҳли

деди:

Ёлғон сўз айтмоқ қилич зарбиға ўхшар, агарчи яраси бутса ҳам нишони қолур. Андоғким, Юсуф алайҳиссаломнинг биродарлари ёлғон сўз била машҳур бўлдилар ва аларнинг рост сўзлариға ҳам эътимод қолмади. Қитъа:

Бировким

эрур

одати

рост

сўз,

Хатосин

доғи

чин

этарлар

гумон.

Ва

агар

ёлғон

айтурда

чикса

оти,

Билур,

чин

сўзин

ёлғон,

аҳли

жаҳон.

Ҳазрати имом Абу Ҳанифа (қ.с.) кечалари кўп намоз ўқир эдилар. Бир куни кўчадан ўтиб борар эканлар, бир хотиннинг бошқа хотинга: “Бу киши беш юз ракат намоз ўқийдилар”, деганини эшитдилар. “Шу хотин ёлғончи бўлиб қолмасин”, деб энди беш юз ракатдан ўқий бошладилар. Бошқа бир кун шогирд боланинг “Бу киши кечалари минг ракатдан намоз ўқийдилар”, деганини эшитиб, “бола ёлғончи бўлиб қолмасин”, деб энди минг ракатдан ўқидилар. Шогирдларидан бири айтди: “Халқ сизни кечалари ухламай намоз ўқиб чиқади”, дейди”. Ҳазрати имом бу гапни эшитиб, “Энди кечалари ухламасман”, дедилар. “Нечун?” деб ажабланди шогирд. “Халқ ёлғончи бўлмасин”, дедилар. Шундан сўнг ўттиз йил ухламадилар. Бомдод намозини хуфтон таҳорати билан ўқир эдилар. Икки тиззалари гўё туя тиззасига айланган эди.

Ёлғон ва алданиш турларини ҳаётда ҳар куни кўплаб учратамиз. Оилада зарарсиз туюлган кичик ёлғонни тимсоҳ тухумига ўхшатиш мумкин. Тимсоҳ боласи тухумни ёриб чиқиб ваҳший махлуққа айланади. Хотинини ёлғон гап билан алдаётган эр (ёки эрини алдаётган хотин) бу одатни қачон ва қаерда ўрганганини бир мулоҳаза қилиб кўрса ёмон бўлмас эди. Корхоналарда, идораларда ёлғон либосига ўралган баҳоналарнинг саноғи йўқ. Бозордаги

ёлғон

дўли-чи?

-Олма

неча

пул?

-Минг

сўм.

-Саккиз

юздан

беринг...

-Нима

деяпсиз,

ўзим

саккиз

юз

эллиқдан

олганман...

Аслида олти юз эллиқ сўмдан олган. Ёлғон ишлатмаса ҳам фойдасига сотади. Ҳаром аралаштириб топилган фойдани афзал билар экан, унинг келажаги нақадар аянчли бўлар экан?! Бозорларда ҳар хил шиорлар, эълонлар, лавҳалар

ёзиб кўйилади. Бозорларнинг энг кўринарли ерига, катта-катта харфларда “Мунофиқларнинг иши алдашдир. Буни яхши англа ва алданиб қолма!” деб ёзиб кўйилса фойдали бўлар? Набий мухтарамдан (с.а.в.): “Қандай даромад хайрлироқ ва яхшироқ, эй Расулуллоҳ?” деб сўрашди. У зот дедилар: “Қасб қилиб топилган ва алдовсиз тижорат орқали келган даромад”.

Ёлғончилар орасида кўрс, тўнг феълли одамлар кам учрайди. Аксинча улар ширин муомалалари билан кишининг жонини суғуриб олишга қодир бўладилар.

Бунга

мисол:

Бир қарға пишлок парчасини олиб, дарахт шохига кўниб турарди. Оч тулки қарғанинг оғзидаги пишлокни кўриб, шошилганича дарахт остига келди: -Кунингиз хайрли бўлсин, қарға ҳазратлари! Бунчалар чиройлисиз-а! Гўзал ипак каби патларингиз кўзларимни қамаштиряпти. Майин патларингиз каби овозингиз ҳам ғоят ёқимли. Шубҳасиз, барча қушлар сизни булбулдан ҳам афзал

деб

биладилар,-деди.

Қарға бу сўзларни эшитиб, севинди. Севинганидан шохдан-шохга сакради. Сўнгра булбулдан афзал эканини намоён қилиш учун бутун қуввати билан “Қағ! Қағ!” деб қағиллаганида оғзидаги пишлок тушиб кетди. Тулкига худди шу керак эди. У пишлокни илиб олиб, паққос туширди-да, қарғага қайрилиб ҳам қарамай кетворди. Қарға эса бу воқеадан лол қолди. Хайратланиб ўйга толди. “Бундай тотли сўзларга энди алданмайман”, деб қасам ичди.

Бу дунёда худди шу тулки каби айёр кимсалар бордирки, улар ширин сўз ва мадҳлари билан кишини алдаб, қўлидагини олиб кўйишга уринадилар. Кейин эса хайр-маъзурсиз қочиб қоладилар. Бундай одамларни “товламачи”, деб ҳам атайдилар ва жамият қонунига кўра, уларга жиноий жазо ҳам белгиланади. Эсли одам учун бу дунёда энг зарур вазифалардан бири тулки феълли товламачиларнинг ёлғон сўз ва сохта хушомадларига алданмасликдир. Тулкифеъл айёр кимсалар қанча подшоҳлар ва бойларни гўзал сўз ва мадҳлари билан ҳалокатга етаклаганлар. Ҳар бир хушомадгўй мазкур масалдаги тулкига ўхшайди. Яқинлашган инсонни ҳалокатга етаклайди. Ёлғончининг ширин сўзи софдил кишиларга бир тузоқ эканини унутмаслик зарур.

“Одам савдоси” муаммолари ҳақида кўп ташвишли гаплар гапириляётган бугунги кунда айёр тулки ва фаросатсиз қарға воқеасини унутмаслик керак. Алданиб, ифлос ботқоқларга булганган қизлар ўзларини ёлғон қурбони қилиб кўрсатяптилар. Тулкишева қўшмачиларнинг ёлғон гапиришлари аниқ, бу масалада ҳеч ким баҳс юритмайди. Аммо алданган қизларнинг номус ва виждони, иффат ва ҳаёси уйқуда эдими ё ўлган эдими? Бу ҳам ўйлаб кўриладиган бир масала. Четдаги ҳаётни гўзал ва роҳатбахш деб сафарга отланганида кимдир йўлдан қайтаришга урингандир? Яна қайси бир қиз алҳол шундай сафарга отланаётгандир? Ўзининг алданаётгани майли, ота-онасини қандай ёлғонлар билан алдаяпти экан?

Келинпошша, шу ўринда кўпчиликка маълум бир ҳақиқатни эслайлик: Одам Ато билан Момо Ҳаввони шайтон алайҳилаъна қандай ёлғонлар билан алдади? Шундай ёлғонни тўқиб уларни ишонтирди-ки, оқибатда Аллоҳ ҳаром қилган нарсани едилар ва... жаннатдан чиқарилдилар. Улар айбларига иқроп

бўлдилар, узок йиллар давомида йиғлаб тавба қилдилар. Бугун қизларни алдаётган одам қиёфасидаги шайтонлар мавжудлигини нахот билмасак? Биламиз, фақат билмагандай хотиржам юраверамиз. Бу шайтонлар даф қилган хонадон соҳиблари ҳам шундай хотиржам бўлганлар. Кейинги пушаймондан фойда бормикин энди? Хўш, ўзларини ёлғон қурбони ҳисоблаётган қизларни Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг алданишларига ўхшатиш мумкинми? Ўйлаб кўринг... Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг ўша қисматлари одамзотга ибрат бўлиши керак эди. Уларнинг тавбалари қабул бўлди. Алданган қизлар фақат пушаймон едиларми ё тавба ҳам қилдиларми? Бу бизга номаълум. Уларнинг қиёматдаги аҳволи ҳақида ҳам фол оча олмаймиз. Лекин уларнинг бу дунё жаннати – бахтли оила саодатидан маҳрум бўлганларига ачинамиз. Тўғри, улар ақлларини йиғиб олиб, тавба қилиб, турмуш қуришлари мумкин. Лекин синган чинни чегалангани билан изи қолади. Бир эр билан аҳду паймон қилишда рост сўзлармикинлар ё ёлғон гаплар билан бу изни ёпмоқчи бўлармикинлар? Бу ҳам ўйлаб кўриладиган масала...

Ер юзини ёлғон баҳоналар уммони босганга ўхшайди. Гўдакликда одат тусига кирган бу иллатдан айримлар қарилик ёшига етганларида ҳам айрилгилари келмайди. Баъзи қарияларнинг юзларига қарасангиз, “нуроний” деб иззатлашга арзигулик нур йўқ. “Ёлғон сўзламоқдан парҳез қилмагани сабабли шундаймикин?” деб ўйлаймиз. Йигирма беш йил мукаддам бир воқеа содир бўлган эди. Мен мудирлик қилаётган бўлимда ишловчи ёш дўстимиз “онам оғир касаллар”, деб барвақт кетишга ижозат сўради. Бундай ҳолда ким рухсат бермайди? Орадан тўрт соат ўтиб, иш вақти тугагач, кўчада кетаётиб уни бир қиз билан қўлтиқлашиб кетаётганини кўрдим. У эртасига ҳам ишга келмади. Индинига хафаҳол кўринишда пайдо бўлди. Қизни кузатгач, қишлоғига бориб келгандир, деб ўйлаб, “Онангиз тузукмилар?” деб ҳол сўрадик. “Мазалари йўқ”, деб жавоб қилди. Бир соатдан сўнг унинг опаси қишлоқдан кўнғирок қилиб, “укамга насихат қилиб қўйинг, икки ойдан бери уйга келмайди”, деди. Қисқаси, у йигитга танбех бердим у ариза ёзиб, бўшаб кетишини талаб қилдим. Мен унинг ёлғон гапиришини кечирсам бўларди. Лекин соғлом онасини “оғир касал” дейишини кечириш мумкин эмас эди... Ёлғон сўзлаш ироданинг заифлигидан далолат беради. Одам истаса-истамаса, сергаплик уни ёлғон кўчасига бошлаб кетади. Жаноби Расули акрам (с.а.в.): “Эшитганини гапиравериш кишининг ёлғончилигига кифоя қилади”, деганлар. Таомланиш лозим бўлса, қозонга бошимизни тикмаймиз, керагини сузиб еймиз. Гап ҳам шундай бўлиши керак. Уни ёки қумни элаб ишлатганимиз каби, тилимиздан учаётган сўзларга илашган ёлғонни ушлаб қолиш учун ақл ва тафаккур элагиде элаб олишимиз шарт. Бир лофчи ёлғон сўзларни кўп сўзлар эди. Бир куни мажлисда денгизларнинг аҳволдан ва денгиз саёҳатида кўрган томошаларидан хикоя қилди. Мажлисдаги кишиларнинг бири сўрадики: “Эй биродар, сиз денгизда кўп саёҳат қилганга ўхшайсиз. Денгизларнинг балиқлари дарё балиқларидан ўзгачадир? Улар қандай бўлар экан?” Саволдаги пичинг оҳангини англамаган лофчи у кишига бокиб деди:

-Ҳалигача сиз денгиз балиқларини кўргангиз йўқми? Денгиз балиқлари туяга ўхшаш икки узун шохли бўлурлар... Мажлис аҳли билдиларки, у бечора на туяни кўрган экан ва на денгиз балиғини. Барча кулиб юборди. Лофчи эса уялиб, мажлисни тарк этди. Бу бир ривоят. Энди бўлиб ўтган воқеа баёни билан танишинг: қалам ахлидан танишимиз бир даврада Бангладеш мамлакатига бориб келганини айтиб, сафар таассуротларини бошлади. Унинг ёлғон гапларини кўп эшитганимиз учун эътиборсиз ўтирган эдик. Бир маҳал “бангладешликлар менинг Ўзбекистондан эканимни билиб, “сиз улуғ Бухорий юртидан экансиз, бизга жума намозини ўқиб беринг, деб илтимос қилишди. Бангладешда жума намозини ҳам ўқиб бердим”, деб мақтангач, ажабландик. Чунки бу ёлғончининг оддий намоз ҳақида ҳам тушунчаси йўқ, салкам олтмиш йил умр кўриб, пешонаси бир марта ҳам саждага бормаган эди. Кўпчилик орасида танбех бериш ноқулай бўлиб, даврадан барвақтроқ чиқдик. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, газетада унинг таассуротлари баёнини ўқидик. Кичик даврадаги ёлғон учун тил айбдордир. Ёлғоннинг қоғозга тушишига, мингларча одамларнинг эътиборига ҳавола қилинишига-чи? Тўғри, ўша даврада танбех бермаганмиз учун биз ҳам айбдормиз...

Ҳикоят: Халифа Хорун ар-Рашиднинг Мансур исмли аёни сарой аҳли орасида эътимодлиси эди. Бир куни у халифа ҳузурида румлик бир қул билан рум тилида суҳбатлашди. Шунда халифа “Сен румий тилини қаердан ўргангансан?” деб сўради.

-Менинг онам билан доям румлик эдилар, бу тилнинг энг нозик ибораларигача тўлиқ биладан,-деди Мансур.

Бир куни халифа уни ҳузурига чақириб деди:

-Менинг сенга айтадиган муҳим сўзим бор, илло бу сирни оғзингдан чиқара кўрма. Сен эртага азон вақтида ўрнингдан тургину ўзингни карликка сол. Сабабини сўраганларга “кечаси бурнимдан икки қатра сув оқиб, қулоғим ғиппа қар бўлиб қолди”, деб овоза қил. Токи халойиқ сенинг қар бўлиб қолганингга ишонсин. Ана шундан кейин сенга иккинчи сирни айтаман. Мансур халифанинг амрини бажарди, Бағдод аҳли унинг қар бўлиб қолганидан хабар топди.

Кунлардан бир куни халифа аёни билан хилватда гаплашиб ўтириб, паст овозда сўради:

-Анави ишни қандай бажармоқчисан?

Мансур гап нима устида кетаётгани тушунолмамай “Қайси ишни?” деб сўради. Халифа эса кулиб: “Ҳали карликка янада яхшироқ ўрганишинг керак экан”, деди. Мансур бу танбехдан сергакланди. Бир ой давомида халифа аёнидан уч марта сўз сўради. Учинчи сўроғида ҳам Мансур индамади. Шундан сўнггина халифа унга вазифа берди:

-Мана энди карликка ўрганибсан. Мен сени Рум подшосининг ҳузурига элчи қилиб жўнатмоқчиман. Хушёр бўлишинг керак. Мақсадим шуки, сен у ерда ўзингни қар қилиб кўрсатасан-да, уларнинг нима ҳақида сўзлашаётганларига диққат қиласан. Шох қандай сўз айтмасин, биринчи ва иккинчи сафар ўзингни эшитмаганга соласан, гапини учинчи марта такрорлаганда

жавобингни унга маълум қил. Сенга нимаики ҳадя қилсалар, қабул қилмагин. Ўша ҳадя қилинган нарсаларнинг номи ёки нусхаси бизнинг ерларда топиладиган бўлса, сен уларга “бу нарсалар бизда кўп”, деб жавоб бер. Аркони давлат аъёнларининг барчасига турли-туман ҳадялар бергин. Уларга мушк, уд ва анбардан кўпроқ бер. Чунки улар атиргга жуда ўчдирлар. Мансур сафар анжомини ҳозирлаб, Рум мамлакатига жўнади. Қўстантанияга (ҳозирги Истанбул) етиб, шаҳарга киргач, Рум подшохи ўз хосларидан бир нечасини унинг истикболига чиқарди. Бағдод халифасининг элчисини иззат-икром билан кутиб олдилар. Мансур Рум подшосининг ҳузурига киргач, шох унга савол бера бошлади. Мансур эса ўзини карликка солиб индамай туравергач, улар “Сенга нима бўлди, нега жавоб бермайсан?” деб сўрадилар. -Йўлда келаётиб, бир неча кун касал бўлдим. Хасталик чекинди-ю, аммо кулоғим кар бўлиб қолди,-деб жавоб берди Мансур. Буни эшитган Рум подшохи “Бу ҳам бир бахтсизликдир”, деб ачиниб, таржимонига буюрди:

-Айтишинг лозим бўлган гапларни қоғозга ёзиб кўрсат. Қоғозни ўқиб, сўнг жавоб қайтарсин.

Аркони давлатга эса "Агар бирон сўз айтмоқчи бўлсангиз, зинҳор баланд овозда гапирманг, токи гапирган гапингизни эшитмасин. Қани, кўрайликчи, яна қандай хийлалар кўрсатаркин", деди. Шундан сўнг аъёнлар ўз инъомларини Мансурга бермоқчи бўлдилар. Аммо Мансур барча совғаларни камситиб, “бундан бизда кўп”, “бу нарсалар бизларда аллақачонлардан бери ишлатилмайдиган бўлиб қолган”, деб қабул қилмади. Мансурнинг мақсади нима экани Рум шохига маълум бўлса-да, индамади ва элчига ҳеч нарса тортиқ қилмади. Биринчи қабул маросими шу тахлитда ниҳоясига етди.

Яна бир неча учрашувдан сўнг музокаралар яқунланиб, элчининг қайтар вақти етди. Охирги учрашувда Рум подшохи элчини ажойиб манзарали бир қасрда кутиб одди. Қаср томини биттагина устун кўтариб туриши ғоят ажабланарли эди. Қасрнинг тўртта эшиги бўлиб, деворлари ва сахни зумраддан ишланган эди. Қасрнинг шарқий ва ғарбий қисмида биттадан дарича бўлиб, қуёш чикқанда шарқий деразадан, қуёш ботаётганда эса ғарбий деразадан шуъла сочиб, қаср ичи зумрад рангига чўмарди. Қаср ичига кирган киши ўзини афсонавий бир дунёга келиб қолгандек ҳис қиларди. Мансур қасрга киргач, унинг ғоятда мухташамлигидан лол бўлиб қолди ва юзида ҳайрат асари пайдо бўлди. Рум подшохи таржимонга деди: -Сўраб кўр-чи, уларнинг подшохида ҳам шундай қаср ва шунчалик зумрадлар бормикан?

Таржимон саволни англатгач, Мансур ўйлаб ҳам ўтирмай, шартта жавоб берди:

-Амирал мўминининг уйида зумрад шунчалар кўпки, агар хоҳласа, эшиклари остоналарини ҳам зумраддан қилдиради. Рум подшохи элчининг лоф уриб, ёлғон гапираётганини сезиб: “Тўғри сўзламоқ энг яхши фазилатдир”, деб қўйди. Мансур Бағдодга қайтгач, Рум подшохининг инъомларини ва мактубини

халифага топширди. Унинг хизмати маъкул кўрилиб, юз минг динар билан тақдирланди. Хорун ар-Рашид юз минг динар бериш хақида хазинадорга барот ёзаётган вақтда Мансур сафарда кўрган ажойиботларини сўзлади. Шунинг қаторида шох қасрининг таърифини ҳам унутмади. Шохнинг саволига жавобан зумрад хақида айтганларини маълум қилганда халифа ёзишдан тўхтаб, унга ғазабли нигоҳини қадади: -Ёлғон гапиришдан уялмадингми? Шундай номаъкул гапни гапирибсанки, хатто хақиқатни тан олмасдан унга қарши ёлғон сўзлаш номардлик аломати эканини ҳам тушунмабсан. Агар шохларнинг ишончли кишилари ёлғон сўзлашга журъат этсалар, у ҳолда ўзлари шохнинг ишонч ва эътиборидан маҳрум бўладилар. Бугундан бошлаб бизнинг ихлосимиз сендан қайтди. Сенинг бахтсизлигинг шундаки, ёлғон гапиргансан. Ёлғончилигинг учун эса мукофотламаймиз. Зеро, олтинни кумушга алишмайдилар...

Бу ҳикоятдаги икки нуқтага алоҳида диққат қилиш керак. Биринчиси, халифа берилажак тухфаларни рад этишда ёлғон ишлатишга даъват этгани йўқ, балки амрида “ўша ҳадя қилинган нарсаларнинг номи ёки нусхаси бизнинг ерларда топиладиган бўлса”, деб таъкидлади. Иккинчи нуқтада, зумрад хақида гап кетганда Мансур шу амрни унутдигина эмас, балки шарафли ҳадисга беъэтибор бўлди. Зотан, Жобир ибн Абдуллоҳ ал-Ансорийдан ривоят қилинишича, “Расулуллоҳ (с.а.в.): “Ким ўзида йўқ нарсани “менда фалон нарса бор”, деб мактанса, икки қават кийим билан ўралган ҳисобланади”, дедилар”. Бу билан набий мухтарам “ўша одам икки баравар ёлғончидир”, демоқчи бўлганлар.

Ровий ҳазрати Абдуллоҳ ибн Абу Авфодан (р.а.) баён этилишича: “Мўмин киши ёлғон ва хиёнатдан бошқа барча хулққа тобе бўлиши мумкин”. Фитрат – яратилиш жиҳатидан олиб қарасак, мўмин ахлоқнинг барча турлари, жумладан, ҳар хил ёмон хулқларга ҳам эга бўлиши мумкин. Аммо унинг табиатида ёлғон билан хиёнат бўлиши асло мумкин эмас. Бу икки иллат ҳар бир инсон учун катта қусур ва қабоҳатдир. Ҳар қандай киши учун бу икки хулқ қабоҳат экан, демак, мўмин кишига асло ярашмайди. Чунки иймон кирган қалбга ёлғон ва хиёнат сиғмайди. Шунинг учун ҳам мўмин тўғрилиқ ва вафодорликни севади, бошқаларни ҳам шунга чакиради. Шак-шубҳасиз, мўмин киши Ҳақ таоло ҳузурида ҳам тўғрилиги ва аминлиги боис юксак даражаларга эришади.

Ёлғончилиги учун бахт топган келинни дунё дунё бўлганидан бери хали кўрмагандир. Хотинига тухмат қилиб қўйиб юбориб, сўнг бахтли оила қурган эрни ҳам дунё дунё бўлганидан бери кўрмагандир. Келинига тухмат тошларини отиб, уйдан қувиб, сўнг ўғлига олиб берган иккинчи ё учинчи хотиннинг яхшилигидан яйраган қайнонани ҳам дунё дунё бўлганидан бери кўрмагандир...

Намоз ўқувчилар ҳар куни беш маҳал Ҳақ таолодан Сироти мустақиймни – тўғри йўлни сўрайдилар. Тўғри йўлда бўлган кишини Аллоҳ ҳеч қачон хор қилмайди. Тўғрилиқ жаннатдаги бир дарахтга ўхшатилади. Кимда-ким ер юзига ёйилган бу тўғрилиқ дарахти шохларидан бирини маҳкам тутса, шох уни тўғри жаннатга элтади. Аксинча, ёлғон – илдизи жаҳаннамда жойлашган

бир дарахтдир. Ким ёлғончилик қилса, қилган ёлғони уни дўзахга элтади. Хиёнат ва ёлғончилик фақат баъзи адашган қавмларнинг феълидир. Суюкли келинпошша, ишонаманки сиз бу қавмдан эмассиз. Ростгўйлигингиз билан обрў топгансиз, келин бўлиб тушган хонадонингиз шу фазилатингиз учун ҳам сизни қадрлайди. Аммо унутмангки, ростгўйлик хулқини ўрганиш қийин эмас, бироқ, бу хулқни пок холда сақлаб яшаш қийин. Ростгўйликнинг афзаллиги, ёлғоннинг мудҳишлиги ҳақида юзларча ҳикматларни ёддан билиш мумкин, лекин бу ҳикматларга амал қилиш муҳимроқ. Шунини унутмасангиз, бахтингиз сиздан ҳеч қачон юз ўгирмайди.

Йигирма

учинчи

суҳбат:

Чақимчилик

Уруш икки тан ўртасида олов,
 Чақимчи ўтин ташигувчи, мохов.

Келинпошша, “гап ташиш”га қандай қарайсиз? Ҳа, баракалла, бу иллатни қоралайсиз. Сизгина эмас, деярли барча қоралайди. Оналар тўйдан аввал қизларига бу ҳақда насихат ҳам қиладилар. Лекин... қизлари келинлик уйларидаги гапларни қизлик уйларига таший бошлаганларида уларни тўхтатмайдилар. “Орқалаб келган гап халтангни кўтаргину, изингга қайт”, демайдилар. Аксинча, қизларига қўшилиб, қуданинг хонадон аҳлини ғийбат қила бошлайдилар. “Ташиб келтирилган гап” қиз ва она орасида қолса майли эди. Бундай гап “ҳомиладор” бўлади ва “болалаб” тарқайверади. Кўп ўтмай қуданинг қулоғига ҳам етиб боради. Қарабсизки, уйига “гап ташиб борган” келин боши узра қора булутлар тўпланади. “Йўл қувлаган - хазинага йўлиқар, гап қувлаган – балога йўлиқар”, деб бежиз айтилмаган. “Гап қувлаш” – “гап ташиш”нинг айна ўзидир ва уни “чақимчилик” деб атасак тўғрироқ бўлади. Тўғри, “гап ташиш”да ёмонликни қасд қилиш йўқдек туюлади. Гўё келин онасига кўрган, эшитган, билганларини маълум қилиш билан чеклангандай. Шу гапларни айтмаса ҳам бўлаверади. Айтилмай қолган гап учун кўнгли азият чекмайди. Чақимчиликда эса ёмон ниятни қасд қилиш бор. Чақимчи бир гапни етказмаса ичи қайнаб адо бўлади. Бировнинг бошига ташвиш ёғилишини истагани учун чақимчиликка аҳд қилади. “Гап ташиш” ва “чақимчилик” орасида бундай тафовут бўлгани билан аслида иккала иллатнинг илдизи бир. Таъбир жоиз бўлса, бу боғбоннинг олча ниҳолига гилос пайванд қилганига ўхшайди. Афсус шундаки, бу иллат дарахти ҳар бир оилада мавжуд. Фақат баъзилар унинг шох отиб, мўл мева беришига йўл қўймаслик чораларини кўрадилар, баъзилар эса ҳар куни суғориб, озук бериб қувватлантирадилар. Ана шундай адашганлар учун айрим эслатмаларим бор: Шарафли ҳадисда Пайғамбаримиз алайҳиссалом: “Энг ёмонларингизни айтсам, улар чақимчилик билан юриб дўстлар орасини бузувчи, бегуноҳ одамларнинг бузуклик, ҳалокат ва машаққатга мубтало бўлишларини изловчи кишилардир” дедилар. Яна бир ўринда эса “Яширин равишда кишилар гапига кулоқ солиб, уни ёмон ниятда бошқаларга нақл қилувчи одам жаннатга кирмайди”, деб таъкидладилар.

Бир донишманд шогирдларига насихат қилди: “Чақимчилик қилиб одамларни бир-бирларига душман этган одамлар энг ярамас, энг ёмон кишилардир. Бирингиз иккинчингиз сўзини менга етказманг. Мен саломат ва роҳатда бўлган қалб билан сизларга йўлиқишни истайман”. Фикрига ойдинлик киритиб яна дедик: “Фалон киши сенинг ҳақингда бундай сўзлади”, “фалончи сени ёмонлади”, деб сўз юритишга “чақимчилик” дейилади. Чақимчиликни инсофли, одамгарчилиги бор киши қабул қилмайди. Чақимчилар ҳар хил бўлмағур сўзларни адоват ва ҳасадлари туфайли сўзлайдилар”.

Қайноналарни танқид қилмайин, дейман-у, аммо айрим қайноналарга хос камчиликдан кўз юмиб ўтолмайман. Шундайлар борки, келиннинг ҳар бир ҳаракати, ҳар бир босган қадамини зийраклик билан кузатади. Озгина камчилик кўрса, тузатишга уринмай, ўғлининг келишини орзиқиб кутади. Чақимчилик қилиш унга роҳат бағишлайди. Чақимчилиги оқибатида икки ёшнинг муҳаббат ришталарини бир-бир узаётганини, бахт саройи устунларига болта ураётганини фаҳм этмайди. Худди шунга ўхшаб, қайнона устидан шикоят қилиш учун эрининг ишдан қайтишини орзиқиб кутувчи хотинлар ҳам бор. Чақимчиликдан роҳатланувчи бу хотин ўғил ва она орасидаги меҳр занжири ҳалқаларини узишга ҳаракат қилаётганини англармакин? Халқимиз “Қизил оёқ келиб, қизил юздан жудо қилди”, деганда ана шундай хотинларни назарда тутган. Ота ва ўғил, она ва ўғил орасидаги меҳр занжирини узишга уриниш хайрли оқибат бермаслигини ҳаётдаги кўп мисоллар тасдиқлайди.

Тўғри, тинимсиз чақимчилик ва ҳатто тухматлар натижасида ўғил хотинига кўшилиб, ота уйина тарк этиши ҳоллари учрайди. Лекин ажралиб чиқиб кетишгандан кейин қай даражада бахтга эришганлари уларнинг ўзларигаю ва Аллоҳга маълум.

Шоир Аваз Ўтарда чақимчиликка доир ажиб ҳикмат бор: Фалониким суҳанчинликни (чақимчиликни) расмин ўзига қилмиш фан, Солурға халқи оламнинг бошиға балъажаб савдо. Айирмоққа ота бирла ўғилни бир-бирисидин, Бирин бор айбини минг айлаб, айлар бири ифшо (фош этиш). Оносига қизни душман қилур, қизга оносини, Дебон ёлғонни чин монанд бўхтон айлабон гўё. Чақимчилик борасида яна бир муаммо мавжуд. Танишларимдан бири менга ҳасрат қилиб қолди. “Келинимни ёмонламайман-у, аммо ўғлимнинг айбини яширганини кечиролмайман. Ўғлимнинг чакки йўлга қираётганини гумон қилардим. Лекин у кеч келганда мен ухлаб қолган бўлардим. Ичган-ичмаганини назорат қила олмасдим. Ўғлимнинг ҳолати – ичганми-ичмаганми, чекканми-чекмаганми, биринчи галда келинимга маълум бўларди. Шу боис гумонимни унга бир неча марта айтдим. Лекин келиним бирон марта бўлсин: “ўғлингиз ичиб келяпти, димоғларидан наша ҳиди ҳам келяпти”, демади. Буни аниқлаганимда чора кўриш вақти бой берилганди. Ўғлим майхўрлик жарига ағанаб, гиёҳвандлик балчиғига ботиб бўлган эди. Келинимга даъво қилсам, “Мен чақимчилик қилишни истамовдим”, дейди. Айтса чақимчилик

бўлармиди?”

Савол ўринли. Зимдан қаралса, эрнинг айбини айтиш чақимчилик бўлиб туюлади. Лекин эрни гуноҳ жаридан асраб қолиш учун ота ва онасига маълум қилиб қўйиш айб эмас, балки савоб. Албатта, эр “Нега чақдинг?!” деб ғазабланади. Лекин хотин эрни ёмонликдан сақлаб қола олмаса, яна нима қилиши керак? “Эримга инсоф бер”, деб йиғлаб ўтиравериши керакми? Дуо қилиш, у ижобат бўлиши учун ҳаракат ҳам қилиш лозим. Бу ҳаракатга ота ва она қўшилмаса ижобий натижа кутиш қийин. Демак, келиннинг эрга тааллуқли гапи чақимчилик эмас, чунки унда ёмонлик касди йўқ, аксинча яхшилик

нияти

мавжуд.

Набий мухтарам саҳобаларидан: “Тухмат ва чақимчилик нима, биласизларми?” деб сўрадилар. Саҳобалар: “Буни Аллоҳ таоло ва Унинг расули яхши билади”, дейишди. Расулуллоҳ: “Бу – одамларнинг орасини бузиш учун гапни бир-бирларига нақл қилиб юришдир”, дедилар. Масалага шу шарафли ҳадис нуктаи назари билан боксак, эрининг айбини қайнотага маълум қилувчи келин ҳаракатида бузғунчилик мақсади йўқ. Балки тузатишга бўлган интилиш бор. Агар эр “адам мен ишлаб топган пулни еб юборяпти”, деса-ю, келин бу гапни қайнотасига етказса, чақимчилик қилган бўлади.

Чунки бу гап ота ва бола муносабатига путур еткази.

Ҳазрат Навоидан ҳикмат: “У ердан бу ерга гап ташувчилар элнинг гуноҳини ўз бўйнига олувчилардир. Чақимчилик ҳатто чин гап бўлса ҳам кўнгилсиздир. Ёлғон бўлса янада нафратлидир. Сўз етказувчининг хоҳ каттаси, хоҳ кичигини

– дўзах ўтининг тутантириғи деб бил.

Ким сўзни териб айтгучи оғзига бергай,

Молик ани дўзах ўтининг дудиға тергай”.

Мусо алайҳиссалом замонларида жуда каттик қурғоқчилик бўлди. Мусо алайҳиссалом бани Исроил билан биргаликда ёмғир талабида дуолар қилдилар. Лекин ёмғир ёғмади. Шунда Аллоҳ аза ва жалла Мусо алайҳиссаломга ваҳий юборди: “Мен сенинг ва сен билан бирга чиққан кишиларнинг дуосини қабул қилмайман. Чунки орангизда чақимчи бор”.

Мусо алайҳиссалом: “Эй Роббим, ким экан у, айт, биз уни ўз орамиздан чиқариб юборайлик”, дедилар. Аллоҳ аза ва жалла ваҳий қилиб деди: “Эй Мусо, мен сизларни чақимчиликдан қайтариб, энди Ўзим чақимчилик қилайинми?!” Бу танбехни эшитгач, Мусо алайҳиссалом бани Исроилга: “Барчангиз чақимчиликдан тавба қилинг!” деб буюрдилар. Улар тавба қилдилар ва Аллоҳ уларга ёмғир берди.

Келинпошша, ақл эгалари учун шу ҳикматларнинг ўзи кифоя қилар, дейман. Агар бу баёнлар камлик қилса, мавзуни бир ривоят билан яқунлайлик: Қадим замонда амир овга чиқди. Ялангликка қўнган маҳалларида амир жиловдорини ёнига чақирди-да, деди: -Сен билан пойгада от чоптиришни истайман. Кўрайлик-чи, кимнинг тулпори учкур экан?

Жиловдор амирнинг истагига итоат этди. Отларни елдириб, шикор майдонидан узоқлашдилар. Бир маҳал амир отининг жиловидан тортиб, тўхтатди-да, деди:

-Эй жиловдор, кўнглимга келган бир фикрни айтмоқчи бўлиб, сени атайин бу овлоққа бошлаб келдим. Ҳаммадан кўра кўпроқ сенга ишонганим учун сиримни ўзинга айтаман, эҳтиёт бўл, биров билмасин. -Модомики, сиз менга ишонган экансиз, сирингизни ҳеч кимга ошкор қилмайман, ҳеч ким воқиф бўлмайди,-деб жиловдор онт ичди. Амир кувониб, кўнглида яшириб юрган сирни унга айтди: -Укамнинг шу кунларда қилаётган ҳаракатларидан шубҳадаман. Назаримда мени ўлдириб тахтга ўлтиришга уриняпти, шекилли. Шунинг учун менга тажовуз қилишини кутиб ўтирмай, уни махв қилмоқчиман. Сен шикор чоғи ёнимдан бир қарич ҳам узоклашма, укамнинг ҳар бир ҳаракатини кузат. Овдан қайтишгач, жиловдор қасамини унутди, бевафолик қилиб хиёнат кўчасига кирди. Амирдан эшитганларини унинг шубҳаси остидаги укасига баён қилди. Амирнинг укаси бу чақимчиликдан кувониб, унга суюнчи берди. Амир укасини йўқ қилишга улгурмай, ўзи вафот этди. Ука тахтга ўлтириши ҳамоноқ жиловдорни ўлимга ҳукм қилди. Жиловдор зору тазарру қилавергач, мақсадини аён қилди: -Бировнинг сирини фош қилишдан, чақимчиликдан ёмонроқ гуноҳ йўқдир. Акам сенга ишониб сирини айтди, сен хиёнат қилиб, сирини фош этдинг, менга келиб чақдинг. Акамга вафо қилмаган одам менга вафо қилармиди? Ана энди чақимчилигининг мукофотини олавер... Келинпошша, нима учун “чақимчилик” ёки “чакмачақарлик” деймиз, ўйлаб кўрганмисиз? Менингча бу сўз “чақиш” феълидан олинганга ўхшайди. Яъни, чақимчилик илоннинг чақишига ўхшатишмаяптими? Ахир илон захар солиб, инсонни ўлдирса, чақимчи инсоннинг бахтини ўлдиради. Айрим ҳолларда чақимчилик орқасидан қотиллик ҳам рўй бериши мумкинлигини тарих кўп кўрган. Шу боис Саъдий Шерозий ҳазратлари бу иллатга “уруш икки тан ўртасида олов, чақимчи ўтин ташигувчи мохов” деб таъриф бериб ёзганларки: Эрур ҳаммадан ҳам чақимчи ёмон, Унингдек разил кўрмадим ҳеч қачон. Бузук фикру нодонлиги бирла ул, Бузар икки дўст ўртасини бўлиб жону-дил, Уятга қолур ўртада ул разил. Яна ёзганларки: Чақимчи, яна эски кек кўзгатар, Ювошган кўнгилни ғазаблантирар. Сен унга яқинлашма мумкин қадар. Ки ўлган илон бошини кўзгатар.

Чақимчидан ҳамма ёшдаги одамлар ҳазар қиладилар. Ҳатто болалар ҳам бундай иллатли ўртоқларига “қулоқ” деб лақаб қўйиб оладилар. Болалигимизда ўқитувчига яхши кўринишга уринган чақимчини “Чакмачақар – олов ёқар, томга чиқиб битини боқар”, деб калака қилардик. Жиноят оламида, айниқса ўғрилар даврасида чақимчи “қанжиқ” деган тамға билан ўлимга ҳукм қилинади. Энди чақимчиликнинг оилаларимизда тутган ўрнига диққат билан разм солайлик: аслида, чақимчилик кўп ҳолларда яширин равишда амалга

оширилади. Лекин мухтарама оналар бу иллатга нечоғлик боғланганларини ошкора намойиш этиб, фарзандларига салбий томондан ўрнак бўладилар. Келинпошша, болалар шўхлик қилганда оналар уларни нима деб кўрquitaдилар? “Ҳали қараб тур, аданг ишдан келсинлар, бир чакиб берайин, бир адабингни берсинлар...” Бундай пўписалар деярли ҳар бир оилада янграб туради. Афсус шуки, пўписалигича қолмайди, чакмачақарлик амалга оширилади. Бу чақимчиликнинг икки айби бор: аввало ота ва бола орасидаги меҳр ўрнида кўрқув кўз очади. Бола отасининг ишдан қайтишини соғиниб эмас, кўрқув билан кута бошлайди. Иккинчидан: чакмачақарлик туфайли жазо олган бола онгида қандай ҳис уйғонади, ўйлаб кўрмаганмисиз? Эҳтимол, ёмон кўрган одамидан чакмачақарлик ёрдамида қасос олиши мумкинлигини шу жазодан кейин кашф этар? Бола икки ёки уч ёшлигида опаси ёки акасини ота-онасига чақади. Чақимчилиги учун жазо оладими ё мукофотми? Кўп ҳолларда мукофотланади. Болалар мана шундай тарбия билан улғаяр экан, вояга етганларида уларни чақимчиликдан қайтариш мумкин бўлармикин? Ватан хоинлари қаердан пайдо бўладилар? Балки хоиннинг бу йўлдаги биринчи қадами айнан чақимчилик бўлгандир? Бу иллатнинг оила доирасидан чиқиб, илдиз отиб, жамият офатига айланишига мутлақо йўл қўймаслигимиз зарур.

Чақимчиликнинг яна бир мудҳиш тури бор: уни “иккиюзламачилик” дейдилар. Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу тоифа одамларга таъриф бериб: “Қиёмат куни инсонларнинг энг ярамаси иккиюзламачилардир. Иккиюзламачилар унга келиб бошқача сўзлайди, унга бориб бошқача гапиради. Ким дунёда шундай иккиюзламачи бўлса, қиёмат куни унинг оловдан икки тили бўлади”. “Унга бориб бир турли, бунга келиб бошқа турли гапириб, бузғунчилик қилганлар жаннатга кирмайди”.

Йигирма

тўртинчи

суҳбат:

Тухмат, бўҳтон

Келинпошша, сиз сақланишингиз зарур бўлган - чақимчилик, тухмат, ғийбат, иғво, фитна – бир оилага мансуб “қариндош” иллатлардан ҳисобланади. Агар ёмонликлар орасида кўрик-танлов ўтказилса, барчалари бир поғонада турган бўларди. Бу иллатларни бир онадан бир пайтда бирга туғилган эгизаклар, десак ҳам бўлади. Чунки бирининг иккинчисидан кам ери йўқ. Ҳаммаси оила бахт саройининг кушандаларидир ва уларни бир сўз билан “фиску фужур” (ёмонлик, бузуклик - ахлоқсизлик) деб, бу иллатлар эгасини эса “фосик” деб аташ мумкин. Яна тилимизда “фиску муфрит” деган атама борки, унинг маъноси – ўта кетган бузукликдир. Ғийбатни руслар “сплетня”, “злословие” дейдилар. Ғийбатнинг отаси – бекорчилик. Шунинг учун “Болалик уйда ғийбат йўқ”, дейдилар. Болаларнинг ширин-ширин гаплари, қувноқ ўйинларига маҳлиё бўлганларнинг ҳаёлига бировни ғийбат қилиш келармиди? “Тухмат” ва “бўҳтон”ни “клевета”, “иғво”ни “провокация”, “фитна”ни “интрига”, “заговор” дейдилар. Иллатларнинг русча маъносини беришдан

мақсадим, ёшлар орасида бу иллатларни биргина “провокация” атамаси билан тилга олиш одати кўп учрайди.

“Бўхтон” ва “тухмат”нинг илдизи бир – ёлғон, дедик. Бу хусусда хазрат Навоийдан хикмат:

Кўрмайин улким иши бўхтон эрур,
Билки бу хислат била шайтон эрур.

“Ёлғон” деб аталувчи иллатнинг “тухмат” деб номланган фарзанди мавжудки, бири шайтоннинг ардокли ўғли бўлса, иккинчиси суюмли набираси хисобланади. “Тухмат” отаси бўлмиш “ёлғон”сиз яшай олмайди. Туғилиши ҳам, қувватга кириши ҳам, ғалабаларга эришиши ҳам айнан ёлғон туфайлидир.

Бир сўз билан бузилар шоҳ қалъаси,
Инграниб чиқади гўдак ноласи.
Ўт балоси, сув балоси ёмондир,
Ундан ёмон, билгин, тухмат балоси.

Келинпошша, “Сув балоси, ўт балоси, қуруқ тухмат балосидан асра!” деган дуони кўп эшитгансиз. Шоирнинг фикрича, тухмат балоси барча балолардан ҳам баттар экан. Сув ва ўт балоси бехос келса-да, тўхтатиш чорасини қилиш мумкин. Тухмат балоси бошланганида инсон кўпинча чорасиз қолади. Тухмат сели ёпирилган Сталин замонида қанча жонлар олинди, қанча қонлар тўкилди, етимлар ва тулларнинг кўздан оққан ёшлар дарё бўлди... Тухмат туфайли одам ишдан ҳайдалади, камалади, оиласи бузилади, ҳақиқат қарор топгунига қадар ёмон отлик бўлади... Бир номарднинг тухмати бир одамга қаратилган бўлса-да, бундан жамият жабр кўради. Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат каби улуғларни “Сталин репрессияси қурбонлари” деймиз. Аслида улар тухмат қурбонларидир. Сталин тухмат уруғидан зулм дарахти кўкариб чиқиши учун шароит яратиб берди. Тухмат уруғини эса ўша қурбонлар билан бир дастурхонда нон еб, чой ичганлар экдилар. Зулм дарахти униб чиққанда қувондилар. Жамият эса ўзининг оқил фарзандларидан жудо бўлди-ки, бу тараққиётга салбий таъсир этди, демакдир. Тухмат уруғларининг кўкариб чиқишига шароит яратиб берган тузумнинг келажаги бўлмаслиги тўғрисидаги ҳақиқатни яқин тарихимиз исбот этиб берди.

Ҳикмат: “Ким инсонлар орасида ўз дўстига қарши гап тарқатса билингки, унинг ичида илонлари ва чаёнлари бор. У тарқатган гаплар кечаси босган сел каби, қаердан келиб, қаерга кетганини билиб бўлмайди. У сўзида ҳам турмайди. Аҳдини ҳам қайта-қайта бузаверади. Дўстлигига ҳам ишониб бўлмайди. Уни истаган чоғи бузади”.

Донишманддан сўралди:

-Осмонлардан каттароқ ва оғирроқ нарса борми, бўлса нима у?
Жавоб берилди:

-Ор-номусли кишига тухмат қилмоқ осмондан ҳам катта ва оғирроқ. Доно халқимизнинг “Тухмат тош ёради, тош ёрмаса бош ёради”, деган мақоли бор. Тоғ ва тошларни шамол ва ёмғир вайрон қилади, одамни эса тухмат. Дўстингга қилинган тухмат сенга қилинган тухматдир, дейдилар. Қадим файласуфларидан Лукиан таъбири билан айтганда: “Тухмат билан аллақачон

кўп авлодлар кириб ташланган, шаҳарлар ер билан яксон этилган, ота ўғлига, ака жонажон укага, болалар ота-оналарга ва ошиқ-маъшуклар бир-бирларига қарши девонавор кўзғолдилар. Бўхтонга ишониш билан кўпгина дўстлик алоқалари узилган, кўп уйлар харобага айланган”. Бу ҳикмат айтилгандан кейин орадан яна неча минг йил ўтди. Минг йиллар давомида бу иллат йўқолмади, аксинча харобазорларни кўпайтирди. Бугунги кунда яна ўз хукмини ўтказяпти.

Оғзаки тухматни қуролдан отилган ўққа қиёслайдилар. Тухмат ўқи кишини ҳалок қилади. Аммо шовқинсиз қилинган жиноятнинг айбдори жазодан яшириниб қолади. Шундайми? Зоҳиран шундай. Бундайларга қонун йўли билан жазо бериш қийин. Тўғри, Жиноят кодексида бу иллатга тегишли жазо белгиланган. Лекин, биринчидан, тухматчининг тухматини исботлаш оғир масала. Иккинчидан, тухмат натижасида юрак хуружидан ўлган одамнинг яқинлари тухматчига жазо берилишини талаб қилмайдилар. Мисол учун Сталин замонидан тухмат туфайли қамалганларни яна бир тилга оламиз. Сталин ўлимидан кейин уларнинг айбсиз экани тан олинди. Суд уларни оқлади. Лекин тухматчилар жазосиз юравердилар. Ҳа, ҳаётда шундай бўлди. Охиратда дўзахнинг қандай оташига дуч келишларини Аллохнинг Ўзи билади. Лекин ўша тухматчилар эл назаридан қолишининг ўзиёқ жазо эмасмикин? Хотира ва виждон ҳеч қачон бўхтонни кечирмаган ва кечирмайди ҳам.

Ўз даврида бўхтончилар қилмишидан азият чеккан улуғ адиб Ойбек “Бўхтончилар чиндан ҳам бахтсиз махлукларки, ўз ғалабалари натижасида юзлари баттарроқ қорайганини, ичлари яна баттарроқ чиркинлашганини сезмайдилар”, деганларида мутлақо ҳақиқатни баён қилган эдилар. Ажаб, ажабки, тухмат баёни бир неча сатрга жо бўлади. Бироқ, уни йўқ қилиш учун ўнлаб, юзлаб саҳифалар талаб этилади. Бошқачароқ айтганда, бир неча сўз билан ҳамла қилган тухматдан ҳимояланиш учун неча-неча юз минг сўз керак.

Донишманддан сўрадилар:

-Етимдан ҳам хорроқ зот борми, бўлса ким у?

Жавоб бердилар:

-Тухматчи, чакимчилар фош бўлганда етимдан ҳам хорроқ бўладилар.

Абу Бакр (р.а.) айтдилар:

“Расулulloҳ (с.а.в.): “Мен сизларга гуноҳларнинг энг каттасини айтиб

берайинми?” деб уч марта сўрадилар. Саҳобалар: “Эй Расулаллоҳ, айтиб

беринг”, дейишди. “Аллоҳ таолога ширк келтириш ва ота-онага оқ бўлиш”,

дедилар. Расулulloҳ шу вақтда ёнбошлаб ўтирган эдилар. Бу гапни

айтганларидан сўнг ўнгланиб ўтириб олдилар-да: “Огоҳ бўлинглар! Катта

гуноҳлардан яна бири – ёлғон гапирмоқ, тухмат қилмоқдир”, дедилар. Бу

сўзларини шу қадар кўп такрорлардиларки, мен ичимда “Расулulloҳ

чарчадилар, энди гапларини тўхтатсалар бўларди”, дедим”.

Тухматдан дилларга бергувчи озор,

Ёвуз қилмишини қўймаса зинҳор.

Саждага қанчалик бошин қўйса ҳам,

Яратган Эгамнинг қаҳрига дучор.

Ривоят: Ҳазрати шайх Саммуни Ошикнинг (к.с.) Бағдодда шуҳратлари баланд эди. Аҳли риёдан Ғулом Халил дегани ул зотни кўп инжитар ва бўхтон қилар эди. Ҳазрати Саммун кўринишдан ғоят кўркам эдилар. Бир аёл ул зотга ошик бўлди. Шайх унга йўл бермадилар. Ўша аёл ҳазрати шайх Жунайдининг (к.с.) ҳузурларига бориб: “Бизни турмушга беринг”, деди. Жунайд ҳазратлари ҳам у аёлга йўл бермадилар. Сўнг у аёл “Саммун мен билан зино қилди”, деган тухмат билан Ғулом Халилнинг ҳузурига борди. У эса бу тухматни халифага билдирди. “Халифа уни ўлимга ҳукм этсин”, деб тухмат устига яна тухмат кўшди. Халифа унинг сўзларини тинглади-ю, аммо сўз айтмоққа тили тутилди. Ўша кеча у туш кўрди. Тушида унга айтдиларки: “Сенинг давлатинг заволи Саммуннинг жони ичидадир. Уни ўлдиртирган вақтингда мулкинг кўлингдан кетгай...”

Халифа уйғонди. Воқеанинг Саммунга алоқадор эканини англади, уни зиёрат қилиб, улуғлади. Ғулом Халил эса мохов касалига йўлиқиб, халқ орасидан чиқди.

Келинпошша, бу ривоятни ўқигач, номусга доир суҳбатимизда тилга олганимиз Мархума исмли пок аёлга номард қайниси қандай тухмат қилганини ёдга олинг.

Тухматчи жисман бундай хасталикка чалинса-чалинмаса, аслида у рухий-маънавий томондан моховдан баттардир. Тухматчи муддаосига етиш учун баъзан ёлғиз ўзи ҳаракат қилади ва унинг ҳаракатини ғараз бошқаради. Бир ўзининг кучи етмаса, шерик излай бошлайди. Ажабки, икки ақлли одамнинг ўзаро тил топишиши қийин, тухматчиларнинг бирлашиб олишлари эса ғоят осон. Тухматчилар инсон зотига иснод келтирувчи ҳар қандай иллатдан ҳеч бир уятсиз фойдаланаверадилар. Ғанимни йўлдан олиб ташлашганидан кейин эса бир-бирларига тухмат тошларини отишдан ҳам тоймайдилар. Кўпинча уларни шу ҳаракатлари фош қилиб қўяди.

Тухматчи муродига қисман етиши мумкин, ҳеч қачон мутлақ ғолиб бўла олмайди. Тухматчилиги фош бўлиб, шармандалик ёки хорлик жандасини кияди. Аммо... унгача кўп одамларни сарсон қилади, жабр майини ичишга мажбур этади... Ҳатто ўлимга ҳам олиб боради. Қасд қилган одамнинг ўлими – тухматчининг ғалабаси эмас, балки мағлубиятининг бошланишидир. Ҳамонки, Набий муҳтарам (с.а.в.) тухматни оғир гуноҳлар қаторида санаган эканлар, бу иллат эгасининг киёматдаги азоби шунга ярашади. Бир одам тухмат туфайли ишдан ҳайдалса ёки қамалса ёки бошқа жабрга йўлиқса – бу тухматчининг бахтиёрлиги эмас. Бир неча кун ёки соат давом этадиган бахтиёрлик изидан азоб-уқубатдан иборат жазо келиши аниқ. Нух алайҳиссаломнинг хотини, қавмига “Нух жинни!” деб гап тарқатарди. Шу боис ҳам унга жаннат йўли тўсилиб, дўзах хабари берилди. Ривоят: Қадимда машҳур ва маъруф ҳокимнинг Баҳория исмли ой юзли, гул ёноқли, номусли ва ифбатли хотини бор эди. Шу ҳокимнинг кушчиси эса ҳаёсиз ва нопок одам эди. Бир куни у беҳаёнинг кўзи Баҳорияга тушиб қолди-ю кўнгил куши гўзал аёл ишки домига илинди. Кушчи ҳар қанча висол халқасини қоқса ҳам, мулоқот эшиги очилмади, унинг афсун ва афсоналари ифбат ва номус эгасига таъсир қилмади. Ҳаракатлари зое кетиб, умиди узилай

деганда пок, соф хотинни тухмат тузоғига илинтирмоқчи бўлди. Бозорга борди-да, тўти сотиб олиб, унга “Мен ҳокимнинг хотинини тўшақда қоровул билан бирга ётганини кўрдим”, деган гапни балх тилида ўргатди-да, сўнг уни ҳокимга тортик қилди.

Тўти гапни хуш овозда такрор қиларди. Ҳоким балх тилидан беҳабар бўлгани учун унинг нима деяётганини англамади. Шунга қарамай қушнинг чиройига, ёқимли овозига маҳлиё бўлди. Қуш Баҳорияга ҳам маъқул келиб, уни меҳр билан парвариш қилаверди.

Бир куни ҳокимникига балхлик биродарлари меҳмон бўлиб келишди. Тўти ўргатилган гапни такрор қилавергач, улар бир-бирларига саволомуз қарашиб, бош эгганларича жимиб қолдилар. Ҳоким уларнинг маъюсланиб қолганларини сезиб, бунинг сабабини сўради. Меҳмонлардан бири минг истиҳола билан бўлса-да, тўтининг гапини таржима қилиб берди. Ҳоким шу захоти таомдан қўл тортди-да:

-Бизнинг одатимизга кўра, ёмон хотин тайёрлаган таомдан ейилмайди,-деди. Эшик яқинида уларнинг суҳбатига қулоқ тутиб ўтирган хизматкор қушчи “Хотинингизнинг қоровул билан бир тўшақда ётганини мен ҳам бир неча марта кўрганман”, деб ёлғон гувоҳлик берди. Шундан сўнг ҳоким хотинини ўлдиришга буюрди. Бу ҳукми эшитган ифбатли хотин эрига бир ишончли киши орқали: “Эй мухтарам хоҷам, мени ўлдиришга ошиқманг. Жоним сизнинг қўлингизда, истаган вақтингизда олишингиз мумкин. Ақл ва тажриба эгалари ҳукм чиқаришга, айниқса қон тўкишга шошилмасликлари, сабрли бўлишлари зарур. Аввал яхшилаб ўйланг, агар текшириш натижасида гуноҳим исбот этилса, ўлдирсангиз розиман. Далилсиз, исботсиз ҳолда ўлдиртирсангиз заволимга қоласиз”, деб хабар юборди. Ҳоким хотинини чақиртириб деди:

-Тўти одам жинсидан эмас, у ғараз билан сўзламайди. Бунинг устига қушчи хизматкоримиз ҳам гувоҳлик берди.

-Балхлик меҳмонлардан сўранг-чи, тўти бу гапдан бошқа сўзларни ҳам билармикин ё йўқми?-деди Баҳория, сўнг хизматкорнинг кирдикорини фош этди:-Бу нобакор хизматчи ифлос муроди ҳосил бўлмагани учун тўтига ярамас сўзларни ўргатиш орқали мендан ўч олмоқчи бўлса керак, деб ўйлайман. Агар тўти бошқа сўзларни ҳам сўзлай олса, мени ўлдиришингизга розиман.

Баҳориянинг сўзлари барчага маъқул бўлди. Ҳоким ҳам, меҳмонлар ҳам икки кун пойладилар, тўтидан бошқа гап эшитмадилар. Оқибатда Баҳориянинг поклиги аниқ бўлди. Ҳокимнинг амри билан тухматчини ҳозир қилдилар.

Баҳория у нобакорга хитоб қилиб:

-Эй ярамас ситамкор, бу гуноҳ ишни қилганимни кўрдингми?-деб сўради. Хизматчи “кўрдим” деб яна ёлғон гувоҳлик бермоқчи эди, қўлига кўндириб кирган лочин тумшуғини унинг кўзларига уриб, чўкилаб-чўкилаб кавлаб ташлади. “Кўрмаган нарсани “кўрдим” дейишнинг жазоси шундай бўлди. Ким тухматчини қораламаса, уни қўллаган бўлади. “Бошқаларга тухмат қилиб шивирлайдиган одамни уйингдан ҳайдаб чиқар”, деганлар. Ўтмиш донишмандлари орасида “Бўхтонга энг яхши жавоб сукут билан унга

жирканиб карашдир” дегувчилар ҳам бўлишган.
Сукрот ҳақимга айтишди:
-Фалончи сиз ҳақингизда кўп нолайик сўзлар айтиб юрибди. Нега бепарвосиз?

Жавоб бердилар:
-Нима ҳам дердим? Ахир у бечора ҳар ким ҳақида нолайик ва ярамас сўзлар айтиш касалига йўлиққан. Шунинг учун уни маъзур тутаман. Ҳа, тухматчилиги билан барчага маълум одам билан олишиб ўтирмаса ҳам бўлади. Ўн саккизинчи асрда яшаган америкалик публицист Томас Пейн фикрича, ғалати хусусиятли иллат ҳисобланган бўхтонни йўқ қилишга ҳаётингизни бағишлаб хато қилар экансиз. “Уни ўз ҳолига қўйинг – ўзидан ўзи ўлиб кетади”, дейди у. Бошқа бир донишманд эса: “Бўхтон ғинғиллаб жонга тегадиган арига ўхшайди: уни жойида ўлдирди олишингизга ишонмасангиз, яхшиси уни ҳайдашга ҳам уринманг, қайтага у сизга баттар ёпишади”, деб маслаҳат беради. Бу фикрларни бир ёкламалди, деб қабул қилиш керак.

Тўғри, ҳаётни бўхтонлар билан олишишга сарф қилишда маъно йўқ. Ҳатто, кўп олишаверсангиз, айбсиз эканингизни исботлашга уринаверсангиз, атрофдагиларда “тухматчига қарши кўп ҳаракат қилиши бежиз эмас, тухматлар замирида ҳақиқат борга ўхшайди”, деган гумон уйғониши ҳам мумкин.

Чорак аср муқаддам Ёзувчилар уюшмасида хизмат қилаётган пайтимда нолайик ишларга йўл бермаганим учун бир-икки тухматчи каминага ҳужум қилиб қолди. Бир куни устоз Саид Аҳмад қўнғироқ қилиб: “тинчмисан, ғалва гапларни эшитдингми?” деб қолдилар. Устоз “ғалва гап” деб номлаган бўхтонга кўра мен икки шоирнинг қотили эмишман. Олтмишинчи йилларда машҳур бўлган шоир акаларимиз фожиали ҳалок бўлишган, қотиллар эса топилмаган эди. Ўша жиноятни бўйнимга тухмат билан илиниши ўзимга ҳам кутилмаган нохуш ҳол эди. Аввалига гангиб қолдим. Кейин бўхтонни даф қилиш чораларини ўйладим. Кейин ўйладим: бу гапларнинг бўхтон эканини ҳамма билади. Чунки шоир акамиз ҳалок бўлганларида мен жуда ёш эдим, у киши билан улфатчилигим ҳам йўқ эди. Демак, ўзимни оқлашга киришсам, тухматчилар кўчасида тўй бошланади. Шуларни ўйлаб, тухматга парво қилмагандай юравердим.

Бирок, орадан уч кун ўтмай, Хоразмдан яна бир шоир акамиз қўнғироқ қилиб, мен ҳақимда “мудҳиш гаплар” юрганини айтдилар. Биринчи бўхтон Хоразмга етиб боргунича болалабди – энди икки кишининг қотилга айланибман. “Бўхтон ўрмаловчи девпечакдир. У тўхтовсиз кўпайиш хусусиятига эга ва қўйиб берилса, йўлида учраган ҳамма нарсани бўғиб ташлашга ҳам тайёр”, деганларича бор экан. Шундан сўнг чора кўришга киришдим. Бу нохуш воқеани эслашимдан мақсад, бўхтон ўзича чекинмайди ҳам, ўлмайди ҳам. Ақлли ва виждонли, айни пайтда одобли одам ўз виждони олдида ҳалол бўлиши билан бирга, ўзига ҳурмат нуктаи назаридан, бўхтоннинг олдини олиш ва бартараф қилиш маъносида яна зийрак ҳам бўлмоғи керак. Тухматчилар фақат одамлар камчиликларини кўрадилару фазилатларига

эйтибор бермайдилар. Улар баданнинг нукул газак олган аъзосига қўнмоқчи бўлаётган пашшага ўхшайдилар. Бўхтон - ҳасадчиларнинг ўзига хос ички қонунидир. Бу дунёдаги таникли одамлар орасида ёлғон ва бўхтон балчиғи чапланмаган биронта одам топилармикин? Одатда меванинг сарасини қурт еганидек, бўхтон ҳам яхши одамларга ёпишади. Тирноқ остидан кир қидириш азалдан ўртамиёна ё салгина ошган ёки ошмаган одамларнинг хусусиятидир. Иктидорли ақл эгалари эса яхлит ва жиддий ҳодисаларга қарши эътироз билдирадилар ёки индамай қўя қоладилар. Буюк алломалар эса ҳеч кимни айбламай, ўзлари кашфиёт билан машғул бўладилар. Калтафаҳмлар эса ақларига сиғмаган нарсаларнинг ҳаммасини коралайверадилар. Улуғ сиймоларни қўя турайлик, оилага қайтайлик: ёмон келинга бўхтон тошлари отиш шарт эмас. Тилидан учаётган беҳаё ва бемаъни гаплар, хунук қилиқлар унинг кимлигини кўрсатиб туради. Тухматчининг нишони яхши келинга қаратилган бўлади. Оилада овсинлар орасида бу касаллик кенг тарқалган бўлади. Тўрт-беш оила яшаши мумкин бўлган ҳовлига юраклари тор икки овсин сиғишмай қолса, бўхтон милтиқларини ишга сола бошлайдилар. Эшитар кулоқ учун тухмат тилга чиққан чипқондек гап. Дастлабки ўқлар отилганда айрим нодон эрлар хотинлари қўлидаги бу қуролни олиб, синдириб ташлаш ўрнига ё мириқиб томоша қиладилар ёки “ўк” етказиб берадилар. Оқибатда ака-укалар ҳам душманга айланадилар. Бундайлар яхшилаб англаб олсинларки, тухмат – қиличдан ҳам баттардир. Қилич яраси тузалар, тухмат ярасининг тузалиши эса ғоят қийин. Қилич тегса, баданнинг устки қисми чандиқ бўлиб қолади. Тухмат тиғи текканда эса юракда чандиқ пайдо бўлади. Ҳар қандай жиноят икки хил йўл билан: қасддан қилинади ва эҳтиётсизлик туфайли юз беради. Тухмат ва бўхтон тасодифан юз бермайди. Айрим ҳолларда киши нодонлиги туфайли тухмат кўчасига кириб қолиши мумкин. Бир отахон йиғиб юрган пулларини йўқотиб қўйиб, фолбинга борибдилар. Аввало, фолбинга боришнинг ўзи гуноҳ. Фолбин “пулингизни келинингиз ўғирлаган” деган. Фолбинга ишониш яна бир гуноҳ. Шу икки гуноҳ бирлашиб, янада каттароқ гуноҳни туғдирди – оила бузилди. Орадан кўп ўтмай отахон пулларини топибдилар – беркитган жойларини унутган эканлар. Пул топилди, лекин тухмат замбарағи ўқидан вайрон қилинган оила саройи тикланмади...

Келинпошша, бу мавзуга доир етарли маълумот олган бўлсангиз, “тухмат”нинг акаси “ғийбат” билан ҳам танишайлик.

**Йигирма
Ғийбат**

бешинчи

сухбат:

Ғийбат кўп ёмондир – юракни доғлар,
Тўғрилиқ яхшидир, дилларни боғлар.
Келинпошша, тенгдошларингиз фазилатлар ва иллатлар ҳақида маълум
тушунчага эга бўлсалар-да, ҳаёт тажрибалари камлигиданми, баъзан

иллатларга етарли баҳо бера олмайдилар. Яқинда бир телекўрсатувда мухбир кўчадаги ёшларни тўхтатиб: “миш-миш ёмонми ё ғийбатми?” деб сўради. Аввало савол сал беўхшов бўлди. Чунки бу иккала иллат бир-бирига яқин ва бири биридан багтар. Саъдий Шерозий таъбирлари билан айтганда: “Дедики: сенингча ҳасад-ку хунук, дегил сенга ким айтди – ғийбат тузук?” Мухбирнинг саволига жавоб берган ёшларнинг бири: “Ғийбатнинг гуноҳи камроқ, чунки ғийбат икки кишининг орасида бўлади”, деди. Бу укамизнинг мазкур масалага доир тушунчалари саёзроқ экан. Ғийбат фақат икки кишининг орасида бўлганида ҳаёт чиройига камроқ доғ тушарди. Даврада йўқ одамнинг орқасидан гапириш – ғийбат саналади. Демак, даврада фақат икки-уч эмас, йигирма-ўттиз одам ҳам бўлиши мумкин. Шундай экан, гарчи бир одам ҳақида гап кетса-да, ғийбат ўша йигирма ёки ўттиз одам орасида бўляпти. Ғийбат тўрт-беш одам оғзидан учяпти. Қолганлар жим тинглашяпти. Лекин ўша жим ўтирганлар ҳам гуноҳга шерикдирлар. “Сукут – ризолик аломати”, деган ҳикмат бор. “Мен ғийбатга аралашмадим”, деб ўзларини овутомасинлар. Ғийбатдан сақланишни истовчи одам ғийбатчиларни тўхтатиши ёки даврани тарк этиши лозим. Бироқ, тарк этувчи ғийбат қилинувчи кишига бориб “сизни фалончилар ғийбат қилишаётган эди. Мен чиқиб кетдим”, деса, биринчидан, чақимчилик қилган, иккинчидан даврадагиларни ғийбат қилган бўлади. Бир киши “даврада ғийбат бошланганда тўхтатмоқчи эдим, тўхтатолмадим. Тарк этишим лозимлигини билардим, лекин чиқиб кетсам давра бузилиши мумкинлигини билиб, индамай ўтиравердим. Менда айб йўқ”, деб ўзини оқлади. Аввало, ғийбат қизиқ турганда бир киши чиқиб кетгани билан давра бузилмайди. Энди ғийбат нишони чиқиб кетганга қаратилади. Агар бир киши чиқиб кетиши билан давра бузилса, янада яхши. Ғийбатчилар даврасининг бузилгани яхши. Расулulloҳ (с.а.в.) дедиларки: “Кимки бир мўминни ғийбатчи мунофиқдан ҳимоя қилса, қиёмат куни Аллоҳ таоло унинг гўштини дўзах ўтидан ҳимоя қилувчи фаришта юборади. Ким, бир мўминни сўқмоқчи бўлиб уни ғийбат қилса, Аллоҳ таоло уни гапидан қайтмагунича жаҳаннам кўприги устида ушлаб туради”.

“Миш-миш” ғийбатга нисбатан бўҳтонга яқин туради. Ғийбат – даврада йўқ одамнинг мавжуд иллатларини ёки баъзи ҳаракатларини гапириш. Бўҳтон ёки тухмат эса йўқ нарсани гапириш. Масалан, бир киши аслида саховатли. Лекин мен ёрдам сўраганимда беролмади. Мен буни хасисликка йўйиб, бир даврада уни айбладим. Шу ишим бўҳтонга қиради. Миш-миш орасида баъзан тўғри гап учраб қолса, у ғийбатга қиради. Қуръони каримда одамзотга хос бўлмаган иллатларга батафсил таъриф берилган. Ғийбат иллатига берилган таъриф ҳар қандай кишининг қалбини зириллатиб, уйкудаги мудроқ онгини уйғотиб юборади, деб ўйлайман. Хужурот сурасида ўқиймиз: “Эй иймон келтирганлар! Кўп гумонлардан четда бўлинглар, чунки баъзи гумонлар гуноҳдир. Жосуслик қилманглар. Баъзиларингиз баъзиларингизни ғийбат қилманглар. Сизлардан биронталарингиз ўзининг ўлган биродарининг гўштини ейишни яхши кўрадими? Ҳа, ёмон кўрасизлар! Аллоҳдан қўрқинглар! Албатта Аллоҳ тавбани кўп қабул қилувчи ва раҳмлидир”. Мазкур ояти каримада бировни

ғийбат қилишдаги гуноҳ уни ўлдириб гўштини ейиш гуноҳи билан баробар қўйиляпти. Банда биродарининг гўштини ейишни ёмон кўрдими, демак, гуноҳи бунданда ортиқ бўлган ғийбатни ҳам ёмон кўришга буюриляпти. Мазкур оят нозил бўлгач, Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: “Ким дунёда мусулмон биродарининг гўштини еса (яъни ғийбат қилса), Қиёмат кунини у кишининг эти унга тақдим этилади ва: “Е буни ўлик ҳолида, чунки сен уни дунёда тириклигида еган эдинг!”-дейлади”.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом умматларини ғийбатдан қайтариш борасида кўп даъватлар қилганлар. Шулардан бири: “Ғийбатдан сакланинг! Ғийбат зинодан ҳам ёмондир. Зеро, киши зино қилиб, охири тавба қилса, Аллоҳ афв этиши мумкин. Холбуки, ғийбат қилганни тўғридан-тўғри кечириши қийин. Фақат ғийбат қилинган киши кечиргандан кейингина афв этиши мумкин”. Ғийбат қилган одам, ғийбати туфайли, ғийбат қилинган одамга қарамдир. Авваламбор Аллоҳнинг ҳақидан қутулиш учун тавба қилиши, кейин яна ғийбат қилинган кишининг ҳақидан ҳам қутулиш учун ундан ҳам розилик тилаши керак.

Тавба қилиш - ўтган ишга қаттиқ афсус билан дилидан надомат чекиш, иккинчи бор бу ишни қилмасликка аҳд этиш ва аҳдига вафо демак. Бошқача айтганда, ўзини бу гуноҳдан тўхтатишга сўз бериш. Агар бугун тавба қилиб, эртага ғийбатини давом эттирса, бу тавба эмас, алдамчилик бўлади. Ғийбатчи астойдил тавба қилган тақдирда ҳам гуноҳининг кечирилиши учун бу афсус, бу аҳднинг ўзи кифоя қилмайди. Уламолар унинг тавбаси тўлиқ бўлиши учун яна бир муҳим шарт қўйишган. У ҳам бўлса, ўша ерда, ўша мажлисда ғийбат қилинган киши ҳақида яхши гапларни гапириши керак. Уламоларнинг таъкидлашларича, ғийбат қилган кишининг зиммасига тушган юк шундан иборатки, у ғийбат қилган даврасидан туриб кетмасидан бурун ва қилинган ғийбати мазлумнинг қулоғига етмасидан олдин тавба-тазарру қилсин, шунда истиғфори қабул бўлади. Лекин ғийбат мазлумнинг қулоғига етиб боргандан кейин қилинган тавба қабул этилмайди, ғийбат қилинган киши билан розилашгандан кейингина гуноҳ афв этилади.

Шайхул машойих Жунайд Бағдодий (қоддасаллоҳу сирраҳу) кўрдиларки, бир киши жоме масжидига келиб, тиланди. Шайх ҳазратларининг кўнгилларидан кечдики: “бу йигит соғлом бўла туриб, нечун меҳнат қилиб топмай, ўзини бундоқ хор тутар?” У зот ухлаган пайтларида туш кўрдиларки, бир киши қопқоғи ёпиқ бир товоқ келтириб, Жунайд ҳазратларининг олдига қўйди. Шайх ҳазратлари қопқокни кўтардилар. Қарасалар, масжидда таваккул қилган дарвишни пиширибдилар. “Буни егил!” деган амр бўлди. Жунайд ҳазратлари: “Ўликни емайман”, дедилар. “Кеча масжидда қандай еган эдинг, энди емайсанми?!” дейилди.

Жунайд ҳазратлари дедилар: “Билдимки, ғийбат қилган эканман. Ўша ҳайбатдан уйғондим. Таҳорат олиб, намоз ўқидим. Ўша дарвишни кўрмоқ фикрида ташқарига чиқдим. Кўрдимки, Дажла қирғоғида ўтириб, увокларни териб ер эди. Ёнига бордим. Бошини кўтариб: “Эй Жунайд, масжидда эканингда кўнглинган ўтган фикрингга тавба қилдингми?”-деб сўради. “Тавба қилдим”, дедим. У: “Бор, ортиқ бу фикрни қилмагил”, деди-да “Шўро”

сурасидан бир ояти каримани ўқиди-да ғойиб бўлди”. (Дарвиш ўқиган ояти кариманинг маъноси: “У (яъни Аллох) бандаларидан тавба тазарру қабул қилгувчи, ёмонликларни афв этувчи ва қиладиган ишларингизни билувчи Зотдир”.)

Кишининг кишига қилган ғийбат ёки бўҳтони мазлумга етган ёки етмаган бўлади. Агар ғийбат қулоғига етган бўлса, у кишидан албатта розилик олиши шарт. Агар у киши ўзи ҳақидаги ғийбатни эшитмаган бўлса, етиб бориши янги бир озор-азиятни, кин-адоватни пайдо қилиши ва меҳр-муҳаббатнинг йўқолишига сабаб бўлиши эҳтимоли бор бўлгани учун унга ғийбат гапларни билдирмай кўя қолган маъқул. Лекин бу “ўрага сичқон тушди – гулдир гуп!”, “ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолди”, дегани эмас. Гуноҳдан холи бўлишнинг йўли – ғийбат ёки бўҳтон мазлумга етиб бормаган тақдирда ғийбатчи ёки бўҳтончига истиғфorni кўпайтиришини тавсия қиладилар. Шайх Абул Мавоҳибиш Шозалий (рахматуллоҳи алайх): “Муриднинг камолотига тўсик бўлган нарсалардан бири – мусулмонни ғийбат қилишдир. Ким ғийбат қилиш балосига йўлиққан бўлса, “Фотиха”, “Ихлос” ва муаввазатайн (“Фалақ”, “Нос”) сураларини ўқисин, савобини ғийбат қилган биродарининг амал дафтарига ёзилишини Аллоҳдан сўрасин. Буни менга тушимда Расулуллох (с.а.в.) ўргатдилар”, деганлар.

Келинпошша, агар ғийбатчи бу дунёда жазосиз юрганини кўрсангиз, “ана, юрибди-ку!” деб ажабланманг. Уни қиёмат азоби кутиб турибди. Дўзах азобининг бу дунёдаги жазодан неча ҳисса даҳшатлироқ эканини сизга таъкидлаш ортиқча. Ўхшатиш учун бир мисол келтирай: кишининг бир бармоғига иссиқ чой тўкилиб, куйдирди. Албатта, бунинг ҳам азоби бор. Лекин аланга ўтида қовжираши-чи? Одамдан одамга келар хавф-хатар, Сут билан кирган сўз жон билан кетар. Ғийбатчи инсонни кўшма инсонга, У мурдор захарли илондан баттар.

Ғийбат қилган киши майдонга бир тўп қўйиб, ўнгу сўлни замбарак ўқидан совурган кимсага ўхшайди. Ғийбат қилаётганда ғийбатчининг гўзал амаллари ўннга-сўлга совурилган бўлади. Мавзуга доир суҳбатимизни Абу Хомид Ғаззолий ҳазратларининг фикрларига суянган ҳолда давом эттирсам: Набий мухтарам “Ғийбат – биродарингнинг ортидан ўзи эшитиб қолса хафа бўладиган айб-нуқсонларини айтишингдир”, дедилар. Бу ҳадис кўп қамровлидир. Кишининг жисмоний камчилигини, зоти, хатти-ҳаракатлари, сўзи, диний ва дунёвий жиҳатлари, ҳатто либоси ва уловининг қусурини айтмоқ, уни кавлаштирмоқ демақдир. Дастлаб соф мусулмонларнинг баъзи бирлари биров тўғрисида “Кийими калта” ёки “Кўйлаги узун” тарзида айтилган сўзни ҳам ғийбат деб ҳисоблашган. Шундай бўлгач, нега энди кишини хафа қиладиган сўз айтганда, бу ғийбат бўлмасин?! Келинпошша, энди бешик тўйларидаги, чарлар ёки аёлларнинг бошқа йиғинларидаги гап-сўзларига диққат билан кулоқ тутайлик-чи? Суҳбатларнинг ярмидан кўпи ғийбат эмасми? Кечаги бешик тўйида еб-ичиб, ўйнаб-кулиб роҳатланган аёллар бугунги тўйда кечагисини ғийбат

қилмайдиларми? Бегоналарни қўя турайлик, опалар сингилларини, сингиллар аммаларини, аммалар холаларини кўпчилик орасида ғийбат қилишларига нима деймиз? Хидоятдан бегоналарни ҳам қўя турайлик, мана бу воқеага нима деймиз: биродаримдан эшитдим, ҳаж ибодатидан қайтганларидан сўнг аҳли аёллари сафар чоғида танишиб, қадрдонлашиб қолган “ҳожилар оналар” билан давра куришни ихтиёр этибдилар. Келинпошша, сиз ҳам эшитгандирсиз, ҳозир “ҳожилар гапи” билан бир қаторда “ҳожилар оналар”нинг ҳам “гап”и расм бўлган. Биродаримиз одатга хилоф қилмаслик учун рози бўлибдилар. Бир куни “ҳожилар оналар” йиғилишибди. Биринчи таомдан кейин диний китоб ўқиб, маърифат олибдилар. Кейин эса... бозорбоп ғийбат гаплар бошланибди. Хатто ҳаж ибодати даврида бўлиб ўтган гаплар ҳам қавлаштирилибди. Кимнинг қайси дўкондан нима олганига қадар эсланибди. Хуллас, давра суҳбати уч соат давом этган бўлса, шунинг ўттиз дақиқасигина маърифатга ажратилибди. Бунга гувоҳ бўлган биродаримиз аҳли аёлларини бу даврага қўшилишини таъқиқлабдилар. Менимча тўғри қилганлар. Ўшандай давралар барҳам топса, қилинган яхши амаллар сочиб юборилмай, гуноҳлардан сақланилган бўларди.

Ҳикоя қилишларича, Абуллайс Бухорий ҳажга кетаётганларида чўнтақларига икки пулни солдилар-да, ўзларига ўзлари шундай шарт қўйдилар: -Агар Маккага кетаётганимда ёки у ердан келаётганимда бировни ғийбат қилсам, шу икки пулни садақа қиламан. Маккаи муқаррамага бориб келдилар, лекин ўша икки пул чўнтақларида қолаверди. Сўраганларга бу жавобни бердилар: -Юз марта зино қилгандан кўра бир марта ғийбат қилганинг гуноҳи ёмонроқдир...

Ғийбатдан тийилмаганларга шу ҳикояни эслатсак, фойдадан холи бўлмас, деб ўйлайман. Келинпошша, балки қайнонани ҳам шу тоифадандирлар. “Мусулмон мусулмоннинг кўзгуси”, дейилади. Шунга кўра, қайнонани бу гуноҳлардан тортиб олиш мақсадида, танбех беришга ҳақлисиз. Лекин афсуски, ҳаётимизда ёшнинг каттароққа, айниқса келиннинг қайнонага ақл ўргатиши малол олинади, тўғри қабул қилинмайди. Шу боис оила одатларига, шароитига қараб туриб, барибир бу талабларни етказиб қўйишини керак бўлади.

Шарафли ҳадисда бу ибратли воқеа баён қилинади: Бир куни пакана бир хотин баъзи бир масалаларни сўрамоқчи бўлиб, Пайғамбаримизни йўқлаб келди. Билолмай қийналиб юрган нарсаларини билиб олди. Чикиб кетганидан кейин, ҳазрати Оиша (р.а.): -Мунча ҳам пакана хотин экан!-дедилар. Шунда Пайғамбаримиз:

-Ғийбат қилдинг, эй Оиша!-деб танбех бердилар. Ғийбатчининг боши узра уч офат булути бор: ғийбатчининг дуоси қабул қилинмайди; қилган хайрли ишлари ҳам қабул қилинмайди; ғийбатчининг устида гуноҳлар бирлашади.

Келинпошша, энди бу сатрларга диққат билан эътибор беринг: Жобир ибн Абдуллоҳ Пайғамбаримиз замонларида қилинган ҳар қандай

ғийбат хидидан сезилганини айтганлар. “Бу ўша замонларда ғийбат оз бўлгани учундир. Холбуки, замонимизда ғийбат кўпайган, бурунлар ғийбат билан тўлган ва хидини фарқлаб бўлмайди. Бу кўнчилар бозорига кирган одамнинг холига ўхшайди: ифлос хиднинг ўткирлигидан у ерда бир дақиқа ҳам туриб бўлмайди. Холбуки, кўнчилар у ерда бемалол овқатланишади, еб-ичишади, лекин асло жирканишмайди. Бу жирканч хид уларнинг димоғини безовта қилмайди. Чунки ёмон хид бурунларига яхшигина ўрнашиб бўлган. Мана, бизнинг кунларимизда ғийбат масаласи шундайдир”. Келинпошша, дикқат қилдингизми? “Тўппа-тўғри топиб айтилган гап”, демокчимисиз? Тўғрилиқка тўғри! Лекин бу гапларни нима учун қўштирноқ ичида баён қилганимга эътибор қилдингизми? Гап шундаки, бу ҳақиқат бундан салкам минг йил илгари Ғаззолий ҳазратлари томонидан баён қилинган. Ана энди ғийбат тўрларининг қанчалик тарқаганини тасаввур қилиб олаверинг. Ҳар нарсанинг кири бўлганидек, тилнинг кири ғийбатдир. Ғийбат сўзлари бировга нисбатан бўлган ҳасад ўтидан пайдо бўлади. Бу эса мунофиқ кишилар одатидир. Ҳикоятга дикқатингизни тортаман: шогирд донишманд устодига бир кишини ғийбат қилиб сўзлади. Донишманд унинг сўзларини эшитгач, афсус билан бош чайқади-да, деди: -Менинг ҳузуримда ҳеч кимни ғийбат қилиб сўзлама, ёмонлама. Бировнинг устидан ғийбат қилсанг, ғийбатчи эканингни билиб, сендан бадгумон бўламан, нафратланаман. Бировнинг обрўсини маҳаллангда ва менинг ёнимда тўкишни истасанг, обрўйинг бутун шаҳар халқи ёнида тўкилади. Сен ғийбат қилган одам чиндан ёмон бўлса, уни ўзингга душман қиласан, агар у мақбул ва марғуб киши бўлса, уни ғийбат қилишинг билан ўз номингни булғайсан, “ғийбатчи” деган ном билан шухратланасан. Сенинг сўзинг, ғийбатинг билан у киши ёмон ҳолга тушмайди, лекин ярамас, ғийбатчи эканинг ҳаммага маълум бўлади. Фараз қилдик, ғийбатинг туфайли унинг қадрига, мансабига нуқсон етди, лекин сен бундан нима фойда кўрасан? Барибир унинг мансаби, мартабасига эга бўлмайсан. Ғийбатчимисан, шу ном билан қолаверасан! Ғийбатлардан узоқ киши гуноҳлардан узоқ бўлади. Ғийбат гирдоби одамларни дарё гирдоби каби ўз домига тортиб, махв этади. Ғийбат кўп ёмондир – юракни доғлар, Тўғрилиқ яхшидир – дилларни боғлар. Расулуллоҳ (с.а.в.) барчага бир кун рўза тутишни буюрдилар-да, “ҳеч ким рухсатимсиз рўзасини очмасин”, деб таъкидладилар. Тайин қилинган куни ҳамма рўза тутди. Шом бўлганда бир киши келиб: “Эй Аллоҳнинг расули, куним рўза билан ўтди, ижозат беринг энди ифтор қилай”, деб сўради. Набий мухтарам рухсат этдилар. Кетма-кет келавердилар, Пайғабаримиз алайҳиссалом изн беравердилар. Шу аснода бир киши келиб деди: -Эй Расулаллоҳ! Уйимда оила аъзоларимдан яна икки йигит бор. Улар ҳам кунни рўза билан кеч қилдилар. Аммо мажбуриятингиздан ижозат олгани ҳозир ҳузурингизга келолмадилар. Изн берсангиз улар рўзаларини очсалар. Набий мухтарам рухсат бермадилар. У киши илтимосини яна такрорлади.

Расулуллохнинг изн беришга яна хушлари бўлмади. У киши учинчи марта сўрагач, дедиларки:

-Сен айтаётган икки йигит рўза тутгани йўқ. Кундузи инсонларнинг гўштини ейиш билан (яъни ғийбат қилиш билан) вақт ўтказган кимса рўза тутган ҳисобланмайди. Бор, уларнинг олдиларига. Агар рўзадор бўлсалар “Энди кусинглар!” деб айт.

У одам уйига бориб Аллоҳ элчисининг амрини уларга етказди. Қусдилар. Ҳар иккаласининг ичидан қуюлиб, лахта-лахта бўлиб қолган қон тушди. У одам Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳузурларига қайтиб бориб бўлган воқеани айтди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар:

-Аллоҳга қасам ичиб айтаманки, агар ичларида яна шундай қон қолган бўлса, уларни жаҳаннам олови еяжак.

Келинпошша, Рамазон ойида уйингизда ифторлик бўлгандир. Барака топгур қариндош хотинлар рўзадор ҳолларида хизмат қилгандирлар. Эътибор берганмисиз: ўзаро гап-сўзлар орасида ғийбат бўлганми ё йўқми?

Ҳа, бўлган! Қўллари ишда-ю, тиллари гап билан банд хотинлар билиб-билмай ғийбат эшикларини ланг очиб юборадилар. Агар бу йил ҳам шундай ҳол такрорланса, келинпошша, шу шарафли ҳадисни сўзлаб беринг, зора қариндошларингизнинг гуноҳдан сақланишларига сабабчи бўлиб қолсангиз.

Ҳазрат Навоий ғийбат ҳақида фикр юритиб: “Ғийбатчига яқин турма. Ғийбатчининг тилида ўт бор. Бу ўт доимо ёниб, ловуллаб туради. Унга яқинлашсанг, куйишинг яқин. Ғийбатдан фасод ёйилади. Ғийбатчининг тили кесилишга маҳкум”, деб ёзганлар. Бу ўринда “яқин турма” дейилганда

“ғийбатчининг ғийбатларига қўшилма”, деган маъно бор. Тўғри, аввал айтилганидай, “ғийбат бошланиши билан даврадан узоклаш”, деган маъно ҳам мавжуд. Лекин буниси шароитга ҳам боғлиқ. Ифторлик хизматида бўлган қариндош хотинлар ғийбатни бошлаганларида келиннинг чиқиб кетиши қандай бўларкин?

Бундай ҳолатларда ўрта йўл топишга тўғри келади. “Қутадғу билиг”да бир ҳикмат бор: “Зоҳидликни, танҳоликни қасб қилган, қаноат рамзи ҳисобланган Ўзғурмишга заковат ва ақл рамзи Ўгдулмиш дейди: “Ҳеч кимнинг пайини қирқмадим ёки ўзгалар ҳақида ғийбат сўзлар гапирмадим”, дединг. Ахир атрофингда ҳеч ким бўлмаса, эл-юрт орасида яшамасанг, кимни сўзлайсан, ким ҳақида бир гап айтасан?” Чиндан ҳам эл-юрт орасида юрса-ю, тилини тия олса ўша одам чинакам мард бўла олади.

Хотинлар орасида кўпроқ хизматда бўладиган ардокли келинларимизга бу борада осон тутиб бўлмайди. Буни “ғийбатга беихтиёр қўшилиш”, деб атасак, тенгдош дугоналари билан учрашишганда бошлаб юборадиган ғийбатлар ўз ихтиёрлари билан бўладики, бундан ўзларини тийишни ўрганишлари зарур.

Келинпошша, қизлар кўча-кўйда дугоналари билан юришни яхши кўрганларидек, ғийбат ҳам бошқа иллатлар билан апоқ-чапоқ равишда иш кўришни хушлайди. Ғийбатнинг кишига ёлғиз ҳолида даф қилиши кам учрайди.

“Мен елиб-югуриб, Фалончи дугонамнинг битмаётган ишини битириб берувдим, яхшилигимни билмади” – бу ўринда ғийбатга миннат шерик бўлди.

“Эшитдингизми, Фалончихоннинг битмаётган ишини мен битириб бердим!” –

ғийбат риё билан дўст тутинди.
“Мен турганда нима учун Фалончихон ўтирар экан бу ўринга?” – ғийбат билан ҳасад бир бири билан бирлашди.
“Фалончихонга эри жавҳар кўзли узук олиб берибди. Эрининг кўзини очиб кўйиш керак, иккинчи эркалатмасин уни” – ғийбат иғво билан ошно бўлиб, фитнани меҳмонга чорлади.
“Шундай қилиш керакки, эри гапимизга ишониб, Фалончихон билан ажрашсин!” – ғийбат билан фитна тил бириктирганда қандай оқибат кутиш мумкин? Ҳа, ғийбатга ўрганган тил вужудни ёмонликларга тортаверади. Ғийбатнинг улфат мажлисида тухмат раис бўлса-чи?
Ғийбат бахиллик, хоинлик, меҳрсизлик, дангасалик... кўйингки, барча иллатлар билан дўстлик ришталарини маҳкам боғлаган. Бу ёмонлик риштасини фақат яхши фазилатларни эгаллаш билангина узиш мумкин. Ўзингиз айтинг: вафода собит киши ғийбатнинг хоинлик билан биргаликда ҳамла қилишига йўл қўядими? Сахий одам ғийбатнинг бахиллик билан етаклашиб юришига бефарқ қарайдими? Ўзгаларга меҳр улашувчи покиза қалбли одамни ғийбат билан фитна бир ҳамла билан йиқита олмайди. Келинпошша, кўп қатори сиз ҳам ғийбатга нишон бўлган онларингизда сиқиласиз. Бу борада келинлар тўккан кўз ёшлар бир ерга жамланса бир денгиз бўлар, а? Сиз бу масалада ўзингизни идора қилишни ўрганинг. Ҳар бир ғийбат учун сиқилаверманг. Қалбини, иймонини муҳофаза этишни истаганлар душманларнинг ғийбатига аҳамият бермаганлар. Худа-беҳудага сиқилавермаганлар. Ғийбатчининг сири ошкор бўлиб, шармандаси чиқишига сиз ишонинг. Ғийбатчининг ғийбати ҳеч қачон пинҳон қолмайди. Бу ғийбат эртами-кечми ғийбат қилинган кишининг қулоғига етади ва сири очилган ғийбатчининг обрўи пастлайверади. Ғийбатчи ҳеч қачон мақсадига етмайди, яхшилик боғидан умид гулини теролмайди.

Йигирма

олтинчи

суҳбат:

“Қариндош” иллатлар

Чақимчилик, тухмат, ғийбат борасида батафсил суҳбатлашдик. Бу иллатларга қариндош деганим иғво ва фитна гуноҳи ҳам уларникидан қолишмайди. Баъзилар бу тушунчаларни бир деб, маънодош сўзлар сифатида ишлатадилар. Масалан: “Фалончи тинмай ғийбат қиларди. Унинг иғвоси натижасида ҳалокат юз берди”. Тўғри, ғийбат – иғво ва фитнанинг бошланиши. Ғийбат кишига зарарсиз, ўткинчи бир гапдай бўлиши мумкин. Лекин иғво давомли бўлади. Ёмон ният амалга ошмагунча тинчилмайди. “Иғво” ва “фитна”нинг нима эканини тасаввур қилиш учун яна Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг тақдирларини эслайлик. Шайтон алайҳилаъна ёлғонни ишлатиб иғво ва фитна қилмадими?! Шунинг учун ҳам дуога қўл очилганида Аллоҳдан шайтоннинг хийласидан, иғвосидан, фитнасидан сақлаш илтижо қилинади. Қуръони каримнинг Шуаро сурасида шайтон алайҳилаъна иғвосига учиб, йўлдан озганларга дўзахнинг кўндаланг қилиб қўйилгани ҳақида огоҳлантириш бор. Одам Ато яралганидан бери шайтон иғво ва фитна билан

банд. Унинг мақсади аниқ – бандани хидоятдан четлатиш ва дўзах сари етаклаш. Иғво ва фитна шайтоннинг касби экан, одам боласининг бу касбга меҳр кўйиши аввало ўзи учун, қолаверса жамият учун фожиадир. Мени бу борада бир нарса кўп ўйлантиради: шайтон кибри учун Аллохнинг ғазабига учради. Шу туфайли Одам ато ва унинг авлодига душман бўлди. Душманлиги боисидан иғво- фитнани бас қилмайди. Хўш, бизларнинг орамизда яшаб, биз билан бир ҳаводан нафас олиб, бир булоқдан сув ичувчи кимса нима учун иғво ва фитнадан ўзини тиймайди. Бу иллатларнинг гуноҳ эканини, кимгадир қилган иғвоси ёки фитнаси учун дўзах азобига дучор бўлишини билмайдими? Билади! Хўп, иғвоси ёки фитнаси орқали нимага эришади? Ҳеч нимага! Ёмон кўрган одами унинг иғвоси туфайли ишдан ҳайдалар, оиласи бузилар ёки бошига бошқа бир мусибат тушар. Хўш, иғвогарга бундан нима наф? Фақат кўнгли бироз роҳатланади. Шугинами? Ҳа, шугина! Иғвоси туфайли эришган кўнгил роҳатини тарозининг бир палласига, дўзахдаги азобини иккинчи палласига хаёлан кўйиб кўрайлик-чи? Келинпошша, бир масалга диққатингизни тортаман: Бир арслон бетоб бўлиб қолди. Барча ҳайвонлар зиёратга келишди, фақат тулки келмади. Бўри бу қулай фурсатни қўлдан бермаслик учун иғво қилди: -Тулкиннинг ярамаслигини энди билдингизми? У сизни менсимайди, хасталанганингизни эшитиб, қувониб юрибди. Агар бу қилиғи учун жазоламасангиз, бошқа ҳайвонлар ҳам ундан ибрат олиб, сизни назар-писанд қилмай кўйишади.

Бўрининг иғвосини бир қуён эшитиб турган эди, ўша заҳоти тулкига етказди. Тулки вақтни бой бермай, бир хўрозни тутди-да, арслон ҳузурига таъзим билан келди. Арслон ғазаб билан наъра тортди. Тулки эса таъзимдан бош кўтармай, узрини баён қилди: -Улуғим, сизнинг бетоблигингизни эшитганимдан бери ҳузур-ҳаловатимни йўқотганман. Сизнинг саломатлигингиз учун мен жонимни беришга ҳам тайёрман. Бошқа ҳайвонлар сизни кўргани келишганда мен дардингизга даво излаб юрган эдим. Бағоят тажрибали, қўли енгил табиб борлигини эшитиб, уни қидириб топдим. Ҳузурингизга даъват қилган эдим, боласи вафот қилгани учун кела олмай, узрини айтди. Аммо сизни шифолаш йўлини менга тушунтирди. Сиз хўроз гўштини еб, ўтини почаси билан аралаштириб оғриган ерингизга сурасиз, кейин бўрининг оёғини олиб, қони қотмасдан бурун боғлайсиз.

Арслон тулкининг сўзига ишонди. Хўроз гўшtidан еган эди, ўзини бир оз енгил хис этди. Тулки кетгач, бўри унинг жазосиз чиққанидан ажабланиб, арслон ҳузурига кирди-ю, оёғидан ажралди... Келинпошша, эътибор қилдингизми, бир иллат иккинчисини уйғотяпти: бўри иғвонинг уясини кавлади; қуён бўрини ёмон кўргани учун чақимчилик қилди. Тулки эса бўрининг иғвосини даф этиш учун иғвони хийла либосига ўраб қасдини олди. Агар бўри қуённинг чақимчилигини билса, бу ёғи нима бўлишини билаверинг. Ўтмишнинг машҳур адибларидан Анатолий Франсининг “Адоватчиликка қарши адоват уйғотинг” деган чақириғи бор. Агар бу чақирикни тўғридан тўғри қабул қилсак, “иғвогарга қарши иғво уйғотинг”,

деб тушунамиз ва тулкининг ишини маъқуллаймиз. Ифвога ифво билан жавоб бериш инсонийликдан эмас. Адибнинг чакиригида бу маъно йўқ. Балки адоватни инкор этишга даъват мавжуд. Ифвогардан нафратланишимиз керак. Лекин нафрат чегарасидан чиқиб, ўч олишга киришсак, ўша ифвогардан ҳам баттарроқ тубанлашган бўламиз. “Аччикни аччиқ кесади” деган мақолни “ифвони ифво кесади ёки тўхтатади” деб тушуниш ақл ожизлигидан далолатдир. Ифвога ифво билан жавоб бериш янада баттарроқ ифвогарнинг туғилишига сабаб бўлади.

Ифвогар мисоли кўмир, куйдирмаса ҳам кишини қора қилади. Ифвогарни бошқалардан ажратиш қийин эмас – у бировларнинг кулфатидан шодланади. Ифвогар киши танасида юриб, фақат яра бор жойда тўхтайдиган пашшага ўхшайди. “Ифво – ожиз қалбнинг ёвуз мероси, мағрурлар қалбидан ҳайдалган бир ҳис”, деб ёзган шоир ғоят тўғри фикрлаган экан. Ифвогар ҳамиша ўзининг асал башарасини никоблаб юради. Кўпинча у ўзини қуюнчак меҳрибон дўст қиёфасида кўрсатади. Агар шундай никоб остида ифво қилинмаганида эди, дунёда кўп ёвузликлар бўлмасди.

Ифвогарнинг ҳаётда уялиб қолишини кўп кузатганмиз. Дунёвий қонунларда қиёмат жазоси кутиб ўтирилмайди. Ифвогарлиги исботланса, қамоқ жазоси бор. Лекин унга қадар ифвогар бир эмас, баъзан бир неча одамнинг шўрини қуритади. Худди мана бу ҳикоят каби: Қадим замонда бир одам кул сотиб олиш мақсадида бозорга борди. Бир кул кўнглига маъқул келган эди, савдогар Ислом тартибига кўра, унинг айбини ҳам баён қилди:

-Бу кул жуда уста, ҳунарманд, аммо ифвогарлик ва фитнада ҳам тенгсиз. Агар айбига эътибор қилмай, ҳунарига қизиқсангиз, олаверинг.

У одам айбига эътибор бермай қулни сотиб олди. Орадан ойлар ўтиб, бир куни кул хожасининг хотини ёнига бориб деди:

-Сизнинг менга меҳру шафқатингиз ва ёрдамингиз жуда кўп бўлгани учун махфий бир сирни айтишга мажбурман. Агар у сирни сизга айтсаму эрингиз билиб қолса, мени аёвсиз жазолайди. Айтмасам, сизга хиёнат қилган бўламан. Шунинг учун сўзларимни ҳеч кимга айтмасликка ваъда беринг,-хотин ваъда бергач, кул ифвосини давом этди:-Эрингиз сизни қўйиб юбориб, бошқа хотин олмоқчи. Бунинг чорасини кўришга шошилмасангиз, кейин “аттанг!” деб сочингизни юлишингиздан фойда йўқ.

Бу ноҳуш хабардан хотин шошиб қолди. Қандай чора кўришни билмай, қулдан маслаҳат сўради.

-Шу шаҳарда зўр азайимхон бор, деб эшитганман, ҳозир унга бориб, эрингизни сизга “иситиб” келаман.

Қул шундай деди-да, кўчага чиқиб, бироз айлангач, изига қайтди.

-“Иситиш” учун эрингизнинг энгаги тагидан бир неча дона бўлса ҳам мўй олиб берар экансиз. Кечаси эрингиз ухлаган пайтда устара билан аста кириб олсангиз ҳам бўлади,-деб йўл-йўриқ ўргатди.

Хотин кеч киришини кутаётган маҳалда кул хожасига рўпара келиб, йиғламсираб деди:

-Эй хожам, сиз мурувватда тенги йўқ улуг одамсиз. Менга қилган

шафқатингизни билмасам, кўр бўламан. Сизнинг муборак ҳаётингизга ҳавф солувчи бир сирни сездим, айтмасам, жонингизга қасд қилгандай бўлиб қоламан.

Бу гапдан ажабланган хожа қулидан сирни ошкор қилишни талаб этди. Қул баттар йиғламсираб, гапини давом қилди: -Хотинингиз бошқа бир одамга кўнгил қўйган экан. Сизни бу кеч ўлдириб, унга тегиб олмоқчи. Эҳтиёт бўлинг, сиздек шафқатли хожамдан айрилиш мен учун ҳам улуғ бир мусибат. У киши малъуннинг гапига ишонди. Кечаси ўзини ухлаганга солиб, сергак ётди. Қаттиқ хуррак овозини эшитган хотин эса қўлига устара олиб унга яқинлашди. Устарани энгаги тагига олиб келганда эри қўлидан маҳкам ушлади. Хотинининг оҳ-войига парво қилмай шу устара билан уни ўлдирди. Эртасига хотиннинг қариндошлари бу воқеадан хабар топиб, ғазабландилар ва келиб эрни ўлдирдилар. Шундан сўнг эрнинг қариндошлари ҳам ғазаб билан оёққа калқдилар. Хун олиш учун қуролландилар. Оқибатда ҳар иккала томондан кўп одамлар қурбон бўлди... Келинпошша, бугунги кунимизда бунақа воқеа учрамайдигандай туюлади сизга. Ҳа, учрамайди, лекин иғвогарлар-чи? Улар йўқ бўлиб кетишмаган-ку? Уларнинг “иш услублари” ўзгарди, холос Шу боис донишмандлар бу каби хикоятларни мерос қолдириб, иғвогарлардан ҳамиша эҳтиёт бўлишга, уларнинг сўзлари билан пок кўнгилларни хира қилмасликка даъват этишган. Шарафли ҳадисда: “Ким мусулмон биродарини иғво қилса, Аллоҳ Қиёмат куни унинг юзини орқасига ўгириб қўяди”, дейилиши ҳар бир киши учун ибратдир.

Иғво ва фитнани касб қилган шайтонга жаннат ҳаром, саодат ҳаром бўлганидек, иғвогар одам ҳам сира бахтли бўла олмайди. Бир марта иғво қилиб тўхтаса, ўзига яхши. Албатта, тавба яхши, лекин иғводан ўзини тўхтатиш янада яхшироқ. Лекин кимса тавба қилмаса, ёки тавба қилиб бўлганидан кейин яна иғво устига иғвони қалаштириб ташлайверса, ҳаётдаги қўрқуви ҳам ошаверади. Аввал айтганимиздай, тавба бир марта қилинади ва бу гуноҳлардан тўхталади. Ахир киши захарни икки марта ичмайди-ку? Иғво ва фитна уруғини эккан кимса пушаймон мевасидан бошқа яна нима ундириб олиши мумкин? “Ким мусулмон биродарини иғво қилса, Аллоҳ Қиёмат куни унинг юзини орқасига ўгириб қўяди”. Ҳиндларда “Фитнанинг олдини олмоқчи бўлсанг, фитна эшитувчи кулокни кесиб ташла”, деган мақол бор. Хузайфа (р.а.) шундай насихат қиладилар: “Фитна қалбларда бош кўтаргай. Фитнадан озроқ озуқа олган қалбда бир доғ пайдо бўлади. Шундан сўнг унда фитнага нисбатан нафрат уйғонса, доғ кетади. Кимки қалби фитнага дучор бўлган-бўлмаганини билмоқчи экан, қалбини тафтиш қилсин. Агар аввал ҳаром деб билган нарсани ҳалол деса ёки асли ҳалол нарсани ҳаром дер экан, демак, қалби фитнага макон бўлибди. Фитналардан эҳтиёт бўлинг. Ҳеч ким фитнага берилмасин. Аллоҳга қасамки, ким фитнага юзланса, тошқин сел йўлдаги ифлос нарсаларни суриб кетганидек, фитна ҳам у кимсани ана шундай судраб олиб кетгай. Фитна дастлаб ҳақ-рост қиёфасига ўраниб бошланади. Шу даражадаки, баъзилар уни

ҳақ даъво деб биладилар. Фақат ўртадан кўтарилганидан кейингина унинг фитналигини тушуниб етади.

Ҳатто сув кўшилмаган шароб ҳам фитна каби инсонлар қалбини алдаб, чалғита олмайди.

Шундай бир замон келадики, сувга чўкаётган одам каби астойдил дуо-ниёз қилган кишигина фитнадан омон қолади. Бошқа ҳеч ким қутула олмайди. Дунё учун охиратни унутган, охират учун дунёни ташлаган кимсалар сизларнинг яхшиларингиз эмас. Яхшиларингиз ҳар иккаласидан ҳам тўғри фойдалана олганларингиздир”.

Келинпошша, фитнани инсонларни ўлдирувчи маънавий қуролга қиёсласак ҳам бўлади. Бизда “Ким бировга чоҳ қазиса ўзи йиқилади”, деган мақол бор. Мазкур мақолдаги ҳикматни қадим ҳинд афсонасидаги бу воқеа исбот этади: Подшоҳнинг Бош вазири ғоят доно эди. Бошқа вазирларга унинг мавқеи тинчлик бермасди. Охири барчалари тил бириктириб, фитна атрофида бирлашдилар. Вазирлардан бири подшоҳга таъзим қилиб, бу кеч тушида олампапоҳнинг марҳум оталарини кўрганини айтди. “Жаннатмакон дадангиз у дунёда ҳам подшоҳ эканлар. Лекин сиздан ранжидилар. Доно бош вазирга мухтожликлари бор экан, ҳузурларига жўнатмасангиз сиздан рози бўлмасмишлар”, деди. Подшоҳ бу гапни эшитиб ажабланди. Орадан ярим соат ўтмай, иккинчи вазир ҳам келиб бир туш кўрганини айтди. Кейин бошқалари ҳам тушларини баён қилдилар. Подшоҳ биринчи тушга ишонмагандай бўлган эди, қаторасига барча вазирларининг бир ҳилда туш кўриши унинг ақлини олди. Охири доно Бош вазирини чақиртириб, ўзини оғир ахволга солган муаммони баён қилди. Бош вазир фитнадан мақсадни дарров англади-да, “Ҳамонки жаннатмакон дадангиз мени чақиртираётган эканлар, дарҳол жўнатиш чораларини кўришингиз керак. Мен у дунёга бориб хизматларини адо этишга тайёрман. Фақат менга қирқ кун муҳлат беринг. Бу кунлар мобайнида ибодат билан банд бўлиб, руҳимни поклаб олай. Дадангиз ҳузурларига пок ҳолда бормоғим шарт”, деди. Подшоҳ ижозат берди. Бош вазир вақтни ғанимат билиб, уйдан то мурдани ёқиш майдонига қадар ер остидан йўл - лаҳм қавлатди. Қирқ кун ўтгач, оппоқ либосда подшоҳ ҳузурига келди-да, гулхан ўтини ҳам ўзи ёқажагини билдирди. Подшоҳ у билан йиғлаб хайрлашди. Фитначи вазирлар эса қувондилар. Бош вазир қалаб кўйилган ўтинлар устига чиқиб оловни ёқди. Тутун кўтарилиши билан ўтинлар орасидан ер ости йўлига ўтди-да, уйига қайтиб келиб, беркинди. Уч йилгача кўчага чиқмади, бировга кўринмади. Уч йилдан сўнг яна оппоқ либосини кийиб подшоҳ саройига келди. Подшоҳ бу доно маслаҳатгўйини соғиниб, сиқилиб ўтирган эди, уни кўрди-ю чехраси ёришди. Фитначи вазирлар эса талвасага тушдилар.

-Жаннатмакон дадангиз сизга саломлар йўлладилар. У дунёдаги салтанатлари ғоят гуллаб-яшнапти. Мен у зотга уч йил хизмат қилдим. Бугун менга ижозат бердилар ва сизга амр этдиларки, токим бу вазирларингизни ҳам ҳузурларига юборгайсиз. Уларни бугун шомгача кутажакларини хоҳиш қилдилар. Бу гапни эшитиб подшоҳ ўйланди: “Бу вазирлар дадамини тушларида кўрган эдилар. Тушга инониб юбориб эдим,

мана, хизматини қилиб қайтиб келди. Бу дадамнинг ўзларини кўрган, амрларини ҳам ўз қулоғи билан эшитган экан, нима учун ишонмайин?” Фитначи вазирлар ўша соатдаёқ гулханда ёқилдилар...

Оилада келиннинг чақимчилик, ғийбат қилиши ҳолларини тез-тез учратамиз. Лекин тухмат, иғво, фитна бобида “улоқ қайноналарда кетган”. Қайнонажонлар, бу сатрга кўзингиз тушиб қолгудай бўлса, мени айбламанг. Келинларнинг ёнини олиб, сизларни атайин айблаш фикридан узокман. Келин чақимчилик, ғийбат билан ҳасратини тўкиб, кўнглини бўшатиб олади. Тухмат, иғво, фитна замбараклари билан қуролланиб нимага эришади? Бу қуролларни ишга солувчи қайнонанинг мақсади аниқ – кўзига балонинг ўқидай кўриниб қолган келиндан қутулиш. Ўғлини бошқага уйлантириш. Хўш, айтинг-чи, келинда қайнонасини қўйдириб, қайнотасини бошқага уйлантириш истаги бўладими? Қайнона “янги галстугингни хотининг ҳушторига совға қилиб юборган”, деган тухматга ўғлини ишонтириб, фитна кўзғоши мумкин. Келин қайнонасига қарши қандай фитна кўзғаркин, сиз билмасангиз, мен бунақасини эшитмаганман. Тўғри, келин қайнотасига арз қилиши мумкин, лекин фитнага қасд қилмайди.

Қайнонажонлар, барчангизни бу иллатда айбламоқчи эмасман. Лекин биттангизда шундай иллат бўлса фақат оила эмас, жамият ҳам озор чекади. Бир иғво ва фитна туфайли бир қанча оилаларнинг барбод этилиши мумкинлигига ҳаётда ўзингиз ҳам гувоҳ бўлгансиз. Эҳтимол, келинлик чоғингизда ўзингиз ҳам тухмат, иғво ва фитна балоларидан азият чеккандирсиз. Бу иллатларнинг қалбни қандай яралашини яхши биларсиз. Шу боис ўзингизни бу иллатлардан асрайсиз. Лекин қўшнингиз ёки овсинингизда ёки бошқа қариндошингизда бу иллатлар мавжуддир ва сиз бундан хабардордирсиз. Унда яқинларингизни бу гуноҳлардан қайтаришга урининг, томошабин бўлиб қолманг. Балки бу ҳикоятни айтиб берсангиз, уларга таъсир этар?

Қадим замонда подшоҳнинг Маҳбуд исмли доно вазири бор эди. Подшоҳ саройда фақат шу вазирига ишонарди. Хатто унинг таоми ҳам вазирнинг уйида пиширилди. Аммо доно вазир билан жасур лашкарбоши адоватда эдилар. Лашкарбоши қандай қилиб бўлса-да, вазирни саройдан четлатиш чорасини изларди. Қунлардан бир куни йўлда эски ошналари билан бири яхудий сеҳргарини учратиб қолди. Уни уйига олиб келиб, зиёфат қилди. Зиёфат охирида вазирни йўқотиш чорасини сўради. Сўнг икковлашиб фитна режасини уздилар:

-Шоҳнинг олдида овқат олиб боришдан олдин менга хабар қил. Мен таомга афсун ўқиб сеҳр солай. Токи овқат захри қотилга айлангай. Сенинг мақсадинг шу йўл билан рўёбга чиққай”, - деди. Эртаси куни вазирнинг уйида шоҳ учун гуруч пиширилди ва таомни Маҳбуднинг ўғли кўтариб, саройга жўнади. Йўлда уни лашкарбоши билан сеҳргар пойлаб турардилар. Лашкарбоши вазир ўғлининг саломига алик олгач: “Қани, дастрхонни оч, кўрайин-чи, бугун шаҳаншоҳга бир ажиб таом тайёрлаганга ўхшайсизлар”, деди. Бола ёшлигига бориб, товоқ юзини очди. Яхудий тезлик билан бир нарсаларни ўқиди-да, таомга куф-суф дейиш

баробарида захар кукунини ҳам сочиб юборди. Шу даражада тез ҳаракат қилди-ки, захар сочганини ҳатто лашкарбоши ҳам сезмай қолди. Подшоҳ таомга қўл узатган дамда лашкарбоши шошилиб келди-да, уни тўхтатди:

-Жонимни сўрасангиз бераман, аммо таомдан тановул қилишингизга йўл қўймайман!"- деди-да, гумонини баён қилди. Подшоҳ Махбуд билан ўғлига таомни ейишни буюрди. Амр бажо этилиши билан ота-бола йиқилиб, жон бердилар.

Орадан йиллар ўтди. Бир куни сарой аъёнлари орасида сеҳр ва афсун ҳақида баҳс чиқди. Бирлари сеҳрнинг кучи ҳақида ўзларича муболағалар айтдилар. Бошқалари эса "Сеҳр бекорчи гап, аслида бўлмаган нарса, яхшиликнинг ҳам, ёмонликнинг ҳам пайдо бўлиши сеҳрдан эмас", деб уларнинг фикрини рад этдилар. Шунда лашкарбоши баҳсга беихтиёр аралашиб деди: -Сеҳр ва афсун бағоят кучли нарса, буни ҳеч ким инкор эта олмайди. Мен ўз кўзим билан кўрганман: бир киши таомга афсун ўқиди, таом ўша захоти захарга айланди. Ким бу таомдан еди, ўша захоти ўлди. Подшоҳ бу гапни эшитгач, ақл тарозуси билан ўлчаб билдики, Махбуднинг ўлими сеҳрга ҳасаднинг қўшилишидан экан. Дарҳол лашкарбошини қийноққа солдирди. У айбини бўйнига олгач, жазога тортилди. Келинпошша, ҳар бир инсоннинг фақат ўзига ҳос сири бўлганидек, ҳар бир оиланинг ўз сири бўлади. Эрнинг хонадони шарафини сақлаши лозим бўлган хотин сир сақлашни ҳам ўрганиши керак. Баъзан кузатаман, кўчани супуришга чиққан келин кўшни қизларни кўриб, суҳбатини бошлайди. Суҳбат узок давом этади. Мен уларнинг нима ҳақда гаплашаётганларини билмайман (буни эҳтимол сиз биларсиз), лекин киши кўп гаплашганда албатта бирон сирини ошкор қилиб қўйиши аниқ. Қўшни қиз келиннинг гапларини қизиқиш билан эшитади ва... онасига айтади. Сўнг бу гап қайнонанинг қулоғига қайтади. Тўғрими? Қўшни қизга ёки яқин дугонага айтилган оила сири қумга сингган томчи сув каби йўқ бўлиб кетмайди. Ёлғон, ғийбат, тухмат каби тиканаклар илдизига жон берувчи сув бўлиб сингади. Келин айрим гапларни оила сири эканини фаҳмламаслиги мумкин. Лекин бу баҳона уни айбловдан қутқара олмайди. Дейлик, қайинсингилга келаётган совчилар келмай қўйишди. Келин бунинг сабабини билмайди. Буни оддий хабар сифатида қўшни қизга гап орасида айтган. Оқибатда гап айланиб-айланиб, совчиларнинг айнаиб кетишларига келин сабабчи бўлиб қолади. Келин оиласидаги сирни ҳатто ўз онасига ҳам айтиши мумкин эмаслигини шу хонадонга келинсалом билан кириб келишидаёқ аниқ билиши керак. Халқимизда "Хотинга сир айтма", деган мақол бор. Бу мақолга амал қилувчи эрлар ҳам бор. Улар хотинга умуман сир айтмайдилар. Лекин бу мақолни айнан, хотиннинг оғзи бўш, унга мутлақо ишонма, деган маънода тушунмаслик керак. Мақолда яширин маъно ҳам бор: эр ҳар қандай сирни айтавериб, хотиннинг ташвишига ташвиш қўшмаслиги керак. Айниқса эр бошига тушган нохуш ташвишни хотинга айтмаслиги маъқул. Агар бу ташвишни кўтаришда хотиннинг иштироки зарур бўлса, айтиш мумкин. Бўлмаса, уни ташвишга шерик қилишнинг ҳожати йўқ.

Лут алайхиссаломнинг хотини уйига келган меҳмонлар ва ўртадаги гап-сўзлар тўғрисида қавмига хабар етказиб турарди. Оиладаги сирни кўчага таширди. Оқибатда у Аллоҳ томонидан ўлимга ва дўзах азобига ҳукм қилинди. Аллоҳ Лут қавмига офат юбориш арафасида огоҳлантириб, иймон эгалари билан шаҳарни тарк этишни, аммо хотинини қолдиришни амр этди. Уйдаги сирни ташқарига ёйгани учун ҳатто пайғамбарнинг хотини ҳам кечирилмаган экан, ардоқли келинларимиз тилларидан учувчи ҳар бир сўзга эҳтиёт бўлганлари яхши.

Айрим кишилар ўз сирларини ўзлари асрай олмайдиларки, оқибатда ғийбат ўқларига ўзларини ўзлари нишон қиладилар. Худди бу подшоҳ каби: Подшоҳ вазирига сирини айтди ва бировга ошкор қилмасликни тайинлади. Вазир қасам ичди. Аммо кўп ўтмай подшоҳнинг сирини оммага ёйилди. Подшоҳ бундан ғазабланди. Жаллодни чақириб, вазирнинг бошини кесишни буюрди. Шунда иккинчи вазир таъзим билан деди: -Шафқат қилинг, подшоҳим! Бу қулни ўлдирманг, бир қошиқ қонидан кечинг. Олампаноҳим, аслида айб ўзингиздадир. Чунки сир сизда турган пайтида, бир булоқ кўзи каби эди. Олампаноҳимиз бу булоқ кўзини очгач, сув пиштириб сел бўлди, оламга ёйилди. Энди буни қайтариб бўлмайди. Келинпошша, феъли тор одам ўз сирини ҳам сақлай олмайди. Шунинг учун ҳаётда кенг феълли бўлишга интилишингиз керак. Сиқилган пайтингиз кўп бўлади, шунақа дамда сирни бировга айтиб юборишдан тийилишга куч топинг. Сирингизни очсангиз, кейин надомат чекасиз. Сир ўзингизда экан, бахтлисиз. Ёйилгач, бахтингиз учади-кетади: ғийбатлардан ўзингизни қутқара олмай қоласиз. Сир ўзингизда экан, сиз унга ҳукмронсиз. Ёйилгач эса, ғийбат сизни мағлуб қилади ва роҳатингизни бузади.

Ҳазрат Али дедиларки: “Сизлар бузук ишларни қилган кишини уялтириш учун унинг айбини ошкор қилувчи ва сирни очувчи бўлманг. Чунки орқаларингизда сизни машаққатга солувчи, ранжитувчи болалар ва узоқ вақт давом этадиган турли фитна ва қийинчиликлар бор”. Яна дедиларки: “Ёмон сўзни айтувчи билан уни бошқаларга ошкор қилувчи – иккиси гуноҳкорликда баробардир”.

Англагандирсиз, пора берувчи ва олувчи, ароқ ишлаб чиқарувчи, таркатувчи ва ичувчи бараварига гуноҳкор бўлгани каби бировга, ҳатто синалган дугонасига ҳам оила сирини айтувчининг ўзига яраша жазоси бўлади. Келинпошша, қулоғингизга яна бир гапни айтиб қўяй: ҳар бир маҳалла, ҳар бир қишлоқда “сир олиб”, “сир ташиш”га иштиёқманд хотинлар бўлишади. Аслида уларнинг ёмон ниятлари йўқ. Гап ташишдан мақсадлари бировни биров билан уриштириб қўйиш эмас. Бировнинг сирини эшитиб, бошқаларга етказишнинг гуноҳ эканини балки билишмас. Уларнинг қилмишлари беозор кўринса-да, баъзан қўшнилари орасига совуқчилик солади. “Фалончининг келини нега туғмаяпти”, “Фалончининг Америкада ишлаётган ўғли уйланиб олибди”, “Фалончиникига келаётган совчилар айниб кетишибди”... Бунақа хабарлар оқимини сел оқимига ўхшатиш мумкин. Бундай хотинлар сизни ҳам гапга солишади. “Холам мени ўзларига яқин олиб суҳбатлашяптилар”, деб лакка тушманг. Бундай хотинларнинг муомалалари жуда ширин бўлади.

“Айланай кизим”, “ўзим дардингизни олай, келинпошша”, деб гап бошлаб, кўшнилар хақидаги янгиликларни айта бошлаганида сиз бу янгиликлар кўлмагига ўз оилангизга доир сирни сочманг. Зийрак бўлинг. Баён қилган иллатларни бир-бирига “қариндош” дедик. Шу қариндошлар орасида “товламачи” дегани ҳам бўлади. Товламачи бирон нима ундириш мақсадида “қариндош”ларининг барчасидан фойдаланади. Ишни ёлғон балчиғидан бошлайди, кейин хийла ҳам ишлатади. Тухматдан қайтмайди, найранглари иш бермаса иғво ва фитнага ёпишади. Бир оила доирасида товламачилик учрамайди. Қайнона келинга, келин қайинсинглисига товламачилик қилмайди. Лекин шу оила аъзоларидан – қайнотами, қайнонами, келинми – ким бўлса бўлсин, бошқаларга нисбатан товламачилик қилишлари мумкин. Шу боис бу иллатнинг ҳам дунёвий қонунларга кўра, ҳам шариат ҳукмига кўра жазоланишини эслатиб қўйишимиз керак. Шу оилада бир киши товламачилик қилиб қўлга тушса, ўзининг расвои жаҳон бўлиши бир масала, оиланинг барча аъзоларига, гарчи улар айбдор бўлмасалар-да, бу лаънат тамғаси ёпишади.

Келинпошша, буни ўзингиз ҳам биласиз. “Товламачининг келини”, “Товламачининг ўғли” (ёки “Иғвогарнинг келини”...) деган шармандали номни кўтариб юриш жуда қийин. Ҳамонки, лаънат тамғаси оиланинг ҳар бир аъзоси пешонасига ёпиштирилар экан, демак, оиланинг ҳар бир аъзоси, шулар қаторида сиз ҳам, келинпошша, оиланинг пок номини асрашга масъул эканингизни унутмаслигингиз керак. Дейлик, қайнотангизнинг товламачиликка ихтиёр этганини сезиб қолдингиз. Биламан, тўғридан-тўғри у кишини инсофга чақиролмайсиз. Ҳатто эрингиз ҳам бундай қила олмаслиги мумкин. Шундай ҳолда, эҳтимол, қариндошлар орасидаги бирон баобрў кишига маълум қилиш мақсадга мувофиқ бўлар? Масалан, қайнотангизнинг акаси ёки опасига айтилса, улар укаларига ётиғи билан тушунтиришса... Бу борада сизга аниқ бир йўналиш беришим қийин. Чунки ҳар бир оиланинг шароити, муаммоси ўзига яраша бўлади. Шунинг учун вазиятга қараб иш қўриш керак. Энг муҳими бу иллатларга лоқайд қарамаслик керак. Шунда ҳаётингиз чирой очиб боравереди, иншааллоҳ!

Келинпошша, иллатлардан қочиш хақидаги гаплар кўпайиб кетаётгандай туюляптими? Асло кўп эмас, ишонинг. Фазилатларнинг ҳар бири бахт саройингизни безаб турувчи бир инжу кабидир. Ахир уйингизни турли гиламу биллур қандиллар билан безашни истайсиз-ку? Гилам ҳам, қандил ҳам эскиради, оқибатда ташлаб юборасиз. Аммо сиз эгаллаган фазилатлар эскирмайди. Уларни ташлаб юбориш ҳам мумкин эмас. Уйингизни ҳар куни чангютгич билан тозалаб, жавонларни артиб турмасангиз ғубор қўнади. Киши ўзини иллатлардан ҳар кун, ҳар соат, ҳар дақиқа тозалаб туриши керак. Покиза уй киши кўнглини қанчалик яйратса, ғуборлардан пок хулқ барчанинг дилини шунчалик равшан қилади. “Элнинг назари тарозудир” деган ҳикмат бор. Элнинг назари айниқса келинларнинг хулқи, ҳатти-ҳаракатига нисбатан зийрак ва ўта талабчан бўлишини ўзингиз ҳам унутманг, дугоналарингизга ҳам эслатиб туринг. Агар бу фикримга қўшилсангиз, суҳбатимизни давом эттираемиз. Толиққан бўлсангиз, майли, бир оз дам олинг. Ўтинчим шуки,

сухбатдан бутунлай юз ўгирманг.

Йигирма
Ҳасад ўти

еттинчи

сухбат:

Келинпошша, ҳасад иллоти ҳақида алоҳида сухбатлашмасак бўлмас. Чунки бу иллат билан касалланмаган одам йўк. “Менда ҳасад йўк”, дегувчи одамнинг гапига ишонмайман. Ҳасад ҳаммада бор. Билмадим, миянинг қайси бир хужайрасидами ё юракнинг бирон бир томиридами, ҳар ҳолда жойлашиб олган бўлади. Ҳасад – шайтоннинг энг ишончли қуроли. Ким: “Ҳасад менда ҳам бор, аммо бош кўтаришига йўл қўймайман. Ҳар нафасда у билан олишаман, менга ҳукм ўтказмаслик чораларини кўраман”, деса гапига ишонаман. Биров ҳасадга юрагининг тўридан жой бериб қўяди, яна биров вужудида писиб ётган ҳасад эркин нафас ололмайди – ақл бўғиб туради. Демак, ақл ожизланса, ҳасад кучга киради.

Одам ҳамиша яширадиган, яширишга уринадиган иллат – ҳасаддир. Ҳасад – бирон танишининг, ҳамкасбининг ёки яқин қариндошининг муваффақияти, ютуғи учун тугилган азадир.

Ҳасад Одам Атонинг ўғли Қобилдан қолган энг разил одатдир. Биласиз, ҳасад туфайли Қобил укаси Ҳобилни ўлдирди. Одамзот тарихидаги биринчи қотиллик ҳасад туфайли бўлди. Ҳасад гўдакликда туғилади. Агар киши ўзидаги ҳасад ўтини ўчира олмаса, одамлар ундан нарига қоча бошлайдилар. Ҳасадгўйлигини яширмайдиган одам хавfli эмас, балки ўта усталлик билан яширувчи кимса ҳар бир жон учун хатарлидир. Келинг, бу мавзуга доир шараfli хадисдан ўқийлик:

“Мўмин киши беш ёмонлик ўртасидадир: мўмин биродари унга ҳасад қилади, мунофиқ уни ёмон кўради, кофир уни ўлдириш пайида бўлади, нафс унга қарши туради, шайтон уни йўлдан оздиради”. Мўмин кишининг фаришталардан афзаллиги сабабларидан бири унинг беш душман ўртасида ғолиб туриб, иймонини муҳофаза этишидир. Келинпошша, диққат қияпсизми, Пайғамбаримиз алайҳиссалом шулардан биринчиси деб “ҳасад”ни тилга оляптилар. Иймони заиф бир мўмин (кофир ёки муртад эмас!) Ҳақнинг тақсимида рози бўлмай, бошқа бир мўмин биродари эришган неъматларга ҳасад қилади ва уни ранжитади. Холбуки, ҳасад ҳасадгўйга ҳеч нима бермайди. Аксинча, ундаги савобу яхшиликларни кетказади. Фақирлик фақирни роҳатсиз этгани каби, ҳасад ҳам ҳасадчининг қалбини роҳатсиз қилади.

Бировдан эшитдим: аканинг “Матиз” автомобили бор экан. Ука акасига ҳавас қилиб худди ўша рангдаги уловдан олибди. Ўша кундан бошлаб, аканинг уйида ғалва бошланибди. Хотин “Буни сотиб, “Нексия”га ҳаракат қилинг”, деб қийин-қистовга олибди. Оилаларда бунақа ғалвалар тез-тез учрайди, тўғрими, келинпошша? Кичик овсин қатта овсини бўйнида тилла безак кўрса, ҳасад оловидан бўғила бошлайди. Қиз янгасининг бармоғида янги узук кўрса, ўзининг ўн бармоғи учун йигирмата тилла узуги бўлса-да, ҳасаддан ёниб кетади.

Бир оилада тутай бошлаган ҳасад ўти вақтида ўчирилмаса, аланга олиб атрофга таркайди. Бу ўт жабрини бир эмас, кўпчилик тортади. Ҳасад шундай ўтдирки, агар тутаса, хўлу-куруқ баравар ёнади. Фикримнинг тасдиғи учун яна Сталин замонини эслашга даъват қиламан. Яхшиларни махв этган тухмат, иғво, фитнадан олдин ёмонларнинг чиркин қалбида ҳасад ўти ёнган. Эҳтимол, ҳасад ўти бир оилада, эр-хотин орасидаги суҳбатдан сўнг ёнгандир? Тасаввур қилайлик: қайси бир ижодкорнинг хотини камхаржликдан сиқилиб, эрига: “Сизнинг фалончидан кам ерингиз борми? Нима учун унинг китоблари чиқаверади-ю, сизга йўл бермайдилар. Нега у жарак-жарак қалам ҳақи олади-ю, сиз маошга қараб кун кечирасиз?” деди. Бу ижодкор “Оғзингни юм, хотин, сен айтаётган фалончи миллатнинг фахри, ундай ёзувчи юз йилдами ё икки юз йилдами бир битади миллатнинг пешонасига. Мен ўзимнинг қобилиятимга яраша топяпман”, деганида олам гулистон эди. Ҳасад ўти ўша онда ўчарди. Лекин... тарихдан маълумки бу ўт ўчмаган. Бундай ўтлар ҳозир ҳам аланга олиб туради. Худога шукр, бугунги жамият ўша йиллардаги каби ҳасад ўтларининг кўп яхшиларни махв этишига шароит яратиб бермаган. Шундай бўлса-да, бу ўт бир ёки бир неча оиладаги бахт саройини куйдиришга куч топяпти. Айтадиларки, бир-бирига ҳамроҳ бўлиб, уч киши сафарга чиққан эди. Ёши улуғроғи қолган иккисига деди: -Сизлар нима сабабли ўз ватанларингиз роҳатидан кечиб, сафар қийинчиликларини ихтиёр этдингиз? Бири деди: “Мен иши юришаётган одамларга ҳасад қилиб, уларни кўра олмасдим. Ўйлаб-ўйлаб, оз вақтга бўлса-да, ватандан чиқиб кетсам, кўра олмайдиган нарсаларни кўрмай кўя қолсам, деган қарорга келдим”. Иккинчиси деди: “Мен ҳам шу сабабдан мусофирликни ихтиёр этдим”. Савол сўраган сайёҳ ҳам шу сабабдан даштга чиқиб кетганини айтди. Уччала ҳасадчи топишганларидан қувониб, бошлари оққан томонга қараб равона бўлдилар. Йўлда бир ҳамён олтин топиб олдилар. Олтинни теппа-тенг бўлиб олишга қарор қилдилар. Лекин ҳар бирининг юрагидаги ҳасад ўти аланга олиб, бошқасининг улушига кўз олайтира бошлади. Оқибатда, бир кечаю бир кундуз жазирама биёбонда оч, ташна ва уйқусиз ҳолда жанжал қилдилар.

Подшоҳ овга чиққан эди, эртаси куни махрамлари билан шу ердан ўтиб қолди. Уч ҳасадчини кўриб, аҳвол сўради. Улар бор гапни айтиб бердилар: -Биз учовимиз ҳам ҳасад ўтида куйиб-ёнамиз. Шу сабабдан ватандан жудо бўлган эдик. Мана энди топиб олган олтинимизни тақсимлашда орамизда низо чиқди. Бу олтинларни инсоф юзасидан тақсимлаб берувчи одамга муҳтож бўлиб турганмизда марҳаматли ва одил шохимизнинг ўзлари келиб қолдилар. Энди умидимиз сиздан, олампадох.

Подшоҳ деди: “Яхши, адолат бўлишини истасангиз аввал ўзларингизнинг қай даражада ҳасадчи эканингизни менга сўзлаб беринг. Олтинни ҳасадингиз даражасига қараб тақсимлайман”.

Подшоҳнинг бу шарти уларга маъқул келиб сўз бошладилар. Бири деди: “Менинг ҳасадим шу даражада кучли-ки, ҳеч вақт бировга эҳсон ҳамда

шафқат қилишни ва бирон кишининг хушвақт бўлишини хохламайман”. Иккинчиси деди: “Сенда ҳасаднинг ўзи йўқ экан. Мен эса биров бировга молидан эҳсон қилса, жоним чиқиб кетади”. Учинчиси деди: “Икковинг ҳам ҳасаддан бебаҳра ва бенасиб экансанлар. Менга биров яхшилик қилса, ўзгаларга ҳам яхшилик қилар экан, деб қуйиб кетаман”.

Подшоҳ буларнинг ичи қоралигига ҳайрон қолиб, деди: -Сўзларингизга қараганда, бу олтин учовингизга ҳам ҳаром. Сизларнинг ҳар бирингизга ҳасадингиз даражасига қараб олтин эмас, жазо бериш керак. Бировга бир нарса эҳсон беришни хохламаганининг жазоси шуки, уни бадном қилиб, дунё неъматларидан маҳрум этмоқ керак. Бировга бировнинг эҳсон қилганини кўра олмайдиган одамни ўлдириб, ундан қутилган яхши. Ўзгага ҳам, ўзига ҳам ҳасад қилувчи одамни дунёдаги барча азоб турлари билан қийнаб жонини олиш зарур. Подшоҳ амри билан биринчи ҳасадчининг бошини ерга қилиб осдилар. Иккинчисининг бошини кесдилар. Учинчисининг баданига захар суртиб офтобга қўйдилар.

Ҳасад давосиз дарддир. Ҳасадчи ҳамиша бировнинг шодлигидан ғамнок, роҳатидан аламнок бўлади. Ҳасад шундай ёмон иллатки, унинг касридан одам ўзига ҳам яхшиликни раво кўра олмай қолади. Бошқаларнинг бахти ва саодатини кўролмаган ҳасадчи доимо қайғу-алам остида бўлади. Арасту ҳаким деганларки: “Дунёда ҳаммадан кўра ҳасадчининг юки оғирдир. Чунки у бечора бахтли одамларни кўролмай, ҳасад туфайли келадиган ҳамма қайғу-аламлар юкини ўз устига ортиб юради”. Ўзгаларнинг яхши турмушлари унинг юрак-бағрини ёндиради. Шу боис шоирдан бир ҳикматли байт: Дилни аввал сан ҳасаддан пок қил, Ўзни сўнгра соҳиби идрок қил!

Ҳасадни тарк эта олган кимса эса тинчланиб, роҳатланади. Фозил Асмаий бир юз йигирма ёшга тўлган кишидан узоқ умр кўриш сирини сўрадилар. Қария айтди: “Бунинг беркитадиган сирли ери йўқ. Мен умрим давомида ҳасад, кинчиликдан парҳез қилдим”. Агар ҳасаднинг бировни эмас, ҳасадчининг ўз танини қуйдириши ва қайғусини орттиришини ҳисобга олсак, бу иллатдан парҳез қилган кекса отахоннинг ҳаётларини ўзимизга ибрат қилиб олган бўлардик. Агар юрак сиқилишининг сабаби қалбдаги ҳасад ўти бўлса, дори-дармонга пул сарфлашнинг ҳожати йўқ. Ўша киши ҳасаддан тийилса бас, тез орада шифо топиб, юраги сиқилмайдиган бўлади. Келинпошша, барчамиз учун тарбия асоси бўлган Қуръони каримнинг, хусусан, Нисо сурасидаги ояти кариманинг маъно таржимасига диққат қилайлик: “Аллоҳ бирон неъмат билан бирингизни бирингиздан ортиқ қилиб қўйган бўлса, сизлар уни ҳасад ва адоват билан орзу қилманг. Эркақлар учун ҳам қилган меҳнатларидан насиба бордир, аёллар учун ҳам қилган меҳнатларидан насиба бордир. Ҳақ таоло ўз ҳикмати ва тадбири билан ҳар кимга лойиқ ризқни муқаддар қилган. Сизлар бировларга берилган неъматларга кўз олайтириш ўрнига Аллоҳнинг фазлу марҳаматидан файз-баракот ва ризқ-рўз сўранглар”.

Демак, бир кишининг кўпроқ молини кўриб ҳасад қилмаслик барчага вазифа қилиб қўйиляпти. Инсон кўп жихатда ўзидан афзал шахсни кўриб, унга ҳасад қилади, деймиз. Шунга кўра, гўё камбағал бойни кўролмайди, деган фикр тўғрига ўхшаб қолади. Аслида ундай эмас. Кўп ҳолларда бой бойни кўролмайди. Ҳасадгўй ҳар қанча бой бўлса-да, кўзлари бировнинг молида бўлади. Худди мана бу ҳикоятдаги каби: Қадим замонда Бағдод шаҳрида хасислик ва ҳасад дардига мубтало бир бойнинг ахлокли, тарбияли қўшниси бор эди. Унинг бойлиги кўп эмас, аммо саховати билан ном қозонган, эл қошида иззат ва хурматга эга эди. Ҳасадчи бой бунга асло чидолмасди. Барча ҳасадгўйлар сингари у ҳам айбсиз одамни кўрганида жаҳли чиқаверарди. Қўшнисининг хато қилиб қўйишини интиқ кутарди, фазилатларига тоқат қила олмасди. Қўшнисининг обрўсини тўқишга, халқ назаридан туширишга ҳарчанд ҳаракат қилса ҳам муддаосига етолмасди. У нодон чексиз алам ва ситамлари ўзидаги ғаразгўйликнинг меваси эканини фаҳм этмасди. Душманига азоб беролмай, ҳамма вақт ўзини ўзи азоблаб яшарди. Ҳасад ўтида ёна-ёна охири бир шумликни кўнглига тугиб, қул бозорига борди-да бир ёш йигитни сотиб олди. Икки-уч ой уни яхши еб-ичириб, лутфу қарамлар кўрсатиб, меҳрибонлик кўрсатган бўлди, кейин мақсадини унга аён қилди: -Меникида яшаётганингдан бери қандай яхши одам эканимни билиб олгандирсан. Мен сенга яна бир улуғ яхшиликни ният қилиб турибман. Айтганларимни бажариб, ҳожатимни чиқарсанг, сени озод қиламан, қўлингга олтин тангалар бераман. Шу туннинг ўзида бошқа шаҳарга жўнайсан-у фароғатли хаёт кечира бошлайсан. Қул хожасининг хизматини сўзсиз бажаришга тайёр эканини билдирди. Бундан бой қувониб, режасини баён қилди: -Билгинки, қўшнимнинг дастидан тўйганман. Уни кўрсам ичим ёниб кетаверади. Қўшнимга нисбатан яхшироқ бўлсам ҳам атрофдагилар нима учундир уни қадрлашади. Унинг ёмонлигини исботлашга, шу орқали шикаст етказишга кўп уриндим, лекин натижа чиқмади. Биргина чора қолди: шу тун иккимиз қўшнининг томига чиқамиз. Сен мени шу томда сўйиб ўлдирасан. Эрталаб жасадимни қўшнининг томида кўрганлар унинг ваҳшийлигига ишониб зиндонга ташлашади. Ундан нафратланишади. Мол-мулки эса талон-тарож бўлади. Шундай деб озодлик варағи билан олтинни қулининг қўлига тутқазди. Қул хожасининг бу гапларини эшитиб таажжубдан қотиб қолди. Хожасининг гаплари чинлигига аввалига ишонмади. -Хожам, бу тадбирингиз ғалати-ку?-деди у.-Ўлганингиздан кейин қўшнингизнинг обрўси тушиши ёки тушмаслигидан сизга нима фойда? Ақли одам бундай аҳмоқликка рози бўлмайди. Ҳасадчи сахий бўла олмайди, хасиснинг ҳасадсиз яшай олмаслиги эса аниқ: қул ҳар қанча насиҳат қилса ҳам бой кўнмади. Бой “агар талабимни бажармасанг, қўшнимни ўлдираман-у сени қотил деб жазога топшираман”, деб қўрқитгач, амрини бажарди – хожасининг ўлигини қўшни томига ташлаб, ўзи Исфaxonга жўнаб кетди.

Эртаси куни қўшнини зиндонга ташладилар. Қотиллиги асосли далиллар билан исботланмагани учун жазо бериш кечиктирилди. Бу орада бойнинг бошқа қўшниси савдо важдан Исфохонга бориб қолди. Хожаси берган тиллалардан фойдаланиб тижорат юритаётган қул у билан тасодифан учрашиб қолиб, Бағдоддаги янгиликлар билан қизиқди. Томдаги қотиллик хақидаги гапни эшитиб деди:

-Бу ишда покиза қўшнининг ҳеч айби йўқ. Хасис ва ҳасадчи бойни ўзининг қистови билан мен ўлдирганман,-деб барча воқеаларни бир-бир баён қилди. Қулнинг гаплари қоғозга туширилиб, икки гувоҳ имзоси билан тасдиқ этилгач, қўшни уни Бағдод ҳукмдорига етказди ва бегуноҳ одам озод этилди.

Бу ҳикоятдаги бойнинг ҳасад қурбони бўлишини рамзий маънода ҳам тушуниш мумкин: ким юрагида ёна бошлаган ҳасад ўтини ўзи ўчира олмаса, шу ўтда куйиб ўлади. Келинпошша, ёдингизда бўлса, аввалги суҳбатларимиздан бирида ҳам шунга ўхшаш бир ҳикоятни эслаган эдик. Унда бир аёл разил мақсадига эришиш йўлида ўз боласини қурбон қилган эди. Бунинг ҳам рамзий маъноси бор: ҳасадгўйлиги туфайли тухмагчиликни ёки иғвони ё фитнани касб қилган одам мақсадига етишиш учун энг азиз нарсасини ҳам қурбон қилиб юборади. Ўз жонини қурбон қиляптими ё боласиними – фарқи йўқ унинг учун. Бизга муҳими – шундай разилликлардан қайтмайдиган одамдан ниҳоятда эҳтиёт бўлишимиз керак. “Бунақа воқеаларни ҳаётда учратмаймиз”, деяпсизми? Ҳа, тўғри, учратмаймиз. Лекин ҳасадгўйлиги учун элнинг назаридан қолиш – тириклайин ўлиш эмасми? Ҳазрат Навоий дедиларки: “Ҳасадчи – бемор, балки ҳалокатли дардга гирифтор. Бидъатчи ўз динидан узоқда, ҳасадчи ўз феълидан азобда”.

Инсонларнинг қўлидагига ҳасад қилмайдиган кишининг кўнгли роҳатда бўлади. Ҳасад қалбни, ахлоқни ўлдиради. Одам танаси турли сабаблар билан ўлади. Ўлимга сабаб бўлувчи касаллик турлари кўп, фалокат турлари ҳам кўп. Қалбни ўлдирадиган иллатлар ҳам турли-туман. Шулардан бири, балки асосийси, ҳасаддир.

Бир донишмандга дедилар:

-Атрофингизда ҳасадчилар кўплигини биласизми?

-Биламан,-дедилар.

-Билганингиз холда уларга қарши нечун курашмайсиз?-деб ажабландилар.

-Ҳасадчилар – хастадирлар. Касал одамга қарши курашайми? Келинпошша, сиз ёшсиз, вужудингизда ғимирлаётган ҳасадни енгилсизга ўзингизда руҳий-маънавий куч топа оласиз. Бунинг учун ҳушингизни олаётган, ҳасадни уйғотмоқчи бўлаётган нарсалардан ўзингизни баланд кўйишга ҳаракат қилинг. Овсинингизнинг қулоғидаги олмос кўзли тилла зирак сизга тинчлик бермаяптими? Ўйлаб кўринг, шу зираксиз ҳам яшаш мумкин-ку? Нима учун шу матоҳни деб юракни сиқиш керак? Дунёда неча миллиард аёл шу матоҳсиз яшаб юрибди-ку? Бошқалар сизга ҳавас қилсин. Ақлингизга, тафакқурингизнинг бойлигига ҳавас қилишсин. Тилла матоҳсиз яшаш мумкин, ақл бойлигисиз яшаш жуда мушкул. Дугонангизни кўчада кўриб қолдингиз: янги “Лассетти”да кетаётган экан. Яна ҳасад ғимирлаб қолдимиз? “Мен ундан чиройлироқ эдим, яхши ўқиган эдим...”

деган фикрлар юрагингизни ўртай бошладимиз? Олдин билинг-чи, ўша дугонангиз аслида бахтлимикин? Эҳтимол эри бойликка муккасидан кетиб, оила бахтини ўйламай кўйгандир? Ўйнашига “Мерседес” совға қилиб, дугонангизни бечора бир ахволга солиб кўйгандир? Дугонангизнинг рашк алангасида қоврилиши табиий. Лекин сиздай ақл эгасининг ҳасад ўтида куйиши яхши эмас. Майли, агар тилла зирак ва автомашина орзуси сизни тинч кўймаётган бўлса: “Эй Худойим, шу нарсаларни уларга берибсан, менга ҳам насиб эт”, деб сўранг. Ҳасадни ҳавасга айлантинг. Энг яхшиси – “Эй Раббим, мени у нарсаларга қул қилиб кўйма, тилла зирак бермасанг майли, машина бермасанг майли, лекин оилам бахтини бер!” деб муножот қилинг. Яна билинг-ки, вақти-соати етганда киши лаҳадга тилла зираксиз, “мерседес” сиз кўйилади. Жаннат боғларига ҳам зеб-зийнатлар тақиб, қимматбаҳо “Лимузин”да кириб борилмайди. Имом Аҳмад ибн Ханбал улкан саҳобий Анас ибн Молиқдан (р.а.) ривоят қиладилар:

“Пайғамбар алайҳиссалом билан ўтирган эдик. У киши: “Ҳозир ҳузурингизга бир жаннати одам келади”, дедилар. Таҳорат суви соқолларидан оқиб турган бир ансорий кириб келди. Эртасига Пайғамбар алайҳиссалом худди шу гапни яна айтдилар. Яна кечаги киши ўша ҳолатда кириб келди. Учинчи кун ҳам бу айнан такрорланди. Мажлис тугаб, Набий муҳтарам туриб кетганларидан сўнг Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осс ҳалиги ансорийга эргашди ва “Отам билан аразлашиб қолиб, уйга уч кун кирмасликка қасам ичган эдим, уч кун сизникида турсам майлими?” деди. Ҳалиги киши рози бўлди”.
Абдуллоҳнинг ҳикояси:

“Уникида уч кун ётдим. Кечаси ҳеч ошиқча ибодат қилганини кўрмадим. Фақат у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилганида Аллоҳнинг зикрини қилар ва такбир айтар эди, холос. Сўнг бомдод намозига турар эди. Уч кун давомида ундан фақат яхши сўз эшитдим. Лекин хайрон бўлдим. “Жаннати бўлишга шу амалларнинг ўзи наҳот етса?!” деб юборишимга сал қолди. Унга қараб: “Эй Аллоҳнинг бандаси, отам билан ўртамазда ҳеч қандай гап ўтгани йўқ. Расулуллоҳ (с.а.в.) уч кун давомида уч марта “Ҳузурингизга жаннати киши келади”, деганларида сен кириб келдинг. Уйингда уч кун бирга яшаб, яхши амалларингни ўрганиб, сенга эргашмоқчи эдим. Аммо ҳеч бир катта амал қилганингни кўрмадим. Расулуллоҳ айтган мартабага сени нима эриштирди?” дедим. У: “Ўзинг кўргандан бошқа ҳеч бир амалим йўқ”, деди. Жўнаб кетаётганимда эса: “Ўзинг кўргандан бўлак ўзга амалим йўқ. Лекин менинг қалбимда бирорта мусулмонга нисбатан алдамчилик йўқ. Бирор кишига Аллоҳ яхшилик берса, ҳасад ҳам қилмайман”, деди. Мен: “Сени олий мартабага эриштирган нарса шу экан, унга тоқат ила амал қилиш ҳам қийин”, дедим”.

Келинпошша, табобатдан чуқур билимга эга бўлмасангиз ҳам биларсиз, арзимаган деб ҳисоблайдиганимиз шамоллаш ҳам ўзидан жиддий асоратлар қолдиради. Ё ўпка ёки буйрак каби аъзоларни жиддий дардга рўпара қилиб кўяди. Ҳасад ҳам шунақа. Киши арзимаган нарсага ҳасад қилади-ю, жиддий иллат қулига айланганини ўзи ҳам сезмай қолади. Юқорида зикр этилган

шарафли хадисдан маълум бўлди-ки, бокий дунё саодатига етишмоқликнинг асосий омилларидан бири ҳасадни енгмоқ экан. Такрор айтаман, ҳасадни енгдингизми, демак, бошқа иллатларни ҳам махв эта оласиз. Тўғрироғи, бошқа иллатларнинг бош кўтаришига йўл бермайсиз. Табобат тили билан айтганда, шамоллашни яхшилаб муолажа қилсангиз, ўпка ҳам тинч, буйрак, юрак ҳам тинч ва саломат.

Сўфий Оллоҳёр бу хусусда ёзганлар:
Ҳасад этган киши дуну дағалдур,
Бу сўз бир халқ аро эски масалдур.
Дейилмоқчики: ҳасадчи киши ёвуз бир пасткашдир. Бу сўз эскидан бор бир масалдир.

Мусулмонга ҳеч бўлма муқобир,
Борур жой бир эрур, э нафси жобир.
Дейилмоқчики: мусулмон кимсага такаббурлик қилма. У азиз кимса бўлса, итоат қил. Кўнгилдан ҳасадни чиқар. Зеро, азиз ва мартабали кишига бировнинг ҳасади қанчалар кучли бўлгани сари, унинг иззати ва мартабаси яна ҳам ошар. Буни уккин, эй ўзига зулм қилувчи инсон!
Дўстларнинг ҳасади душманнинг хусуматидан ёмонроқ ҳисобланади. Набий мухтарам дедилар: “Диндошнинг бошига тушган балодан севинма! Чунки Аллоҳ уни халос қилиб, ўша балога сени гирифтор қилади”. Ким ўзгаларни кийнаётган дардга мубтало бўлишни истаса, дўсти бошига тушган кулфатдан қувонаверсин. Ҳа, ўзганинг кулфатидан қувониш ҳам ҳасаднинг бир кўринишидир.

Келинпошша, бунақа гуноҳкорларни ён-атрофингизда кўп учратасиз. Кундошларни кўя турайлик, овсинларнинг кулоқлари “динг” туради. Эр-хотин ўртасида ғафво чиқса, овсин қалбида тантана бошлади. Келин эридан сўкиш эшитса, қайнона чапак чалиб ўйнагиси келади. Ҳатто бировнинг қамалганидан қувонадиганлар ҳам бор. Ўзингиз айтинг, қалблари ҳасад дуди билан хиралашган кишиларда бирон мисқол виждон топилармикин?! Келинпошша, сиз ҳамиша сергак туринг, ғаразли ва хушомадгўй одамнинг суҳбатига маҳлиё бўлманг. “Энг яқин дугонангман”, дейишига ишонманг. Чунки хушомадгўй одам муддаосини ҳосил қилганидан сўнг сиздан узоклашади. Ҳатто сиз билан дугона бўлишдан юз ўгиради.
Қарға фароғат ила тутса чаман ичра мақом,
Қарға бўлиб қолур, аммо сира ҳам булбул бўлмас.
Шайхул машойих Жунайд Бағдодийнинг душманлари халифага: “Халқни буткул ўзига эргаштириб олди, чорасини қилмасангиз ғафлатда қоларсиз”, деб фитна қилдилар. Тахтга меҳр қўйган халифа ҳасадчилар фитнасига учди. Бироқ, халқ эъзозидаги валийни бир ҳамла билан йўқ қила олмас эди. “Уни хужжатсиз даф қилиб бўлмас”, деган қарорга келиб, фитнани ишга солди. Унинг уч минг тиллага сотиб олган ғоят гўзал канизаги бор эди. Уни ясантирдилар, кўнгилни қитиклаб, фитнага сола олувчи хушбўй атирлар сепдилар.

“Жунайднинг олдида бор, унга юзингни кўрсат ва: “Эй Шайх! Менинг ҳеч кимим йўқ. Молим ҳам йўқ. Мен кўнглимни дунёдан уздим. Сендан

тиларманки, мени хизматкорликка ва қариндошликка қабул этгин. Сенинг суҳбатингда тоат билан машғул бўлайин. Ҳаргиз бу кўнглим дунё ахли билан қарор топмайди”, деб айтгил”, дедилар. Канизакнинг изидан бир хизматкорни кузатувчи қилиб юбордилар. Канизак шайхга салом берди. Ўтирди. Юзини очди. Жунайд Бағдодий беихтиёр бир қарадилар. Филхол, бошларини қуйи эгдилар. Канизак ўргатилган гапларни тўлиқ айтди. Жунайд Бағдодий ҳазратлари бирдан бошларини кўтариб, бир “ох” тортдилар-да, канизакка қараб пуфладилар. Канизак шу заҳоти йиқилиб ўлди. Бу ҳодисадан хабар топган халифанинг жонига ўт тушди. Пиёда юриб, Жунайд ҳазратларининг хузурларига келди, узр тилади. Шайхул машойих дедилар: -Сени “Амир ул-мўминин” дейдилар. Шафқатинг умум мусулмонларга ғолиб ва шомил (умумга тегишли, кенг қамровли) бўлмоғи лозим. Менинг қирқ йиллик тоатимни ҳадар (бекорга чиқариш) этмоқчи бўлдинг. Сенинг шафқатинг шу тарздамидир? Эртага халқнинг хузурида нима деб жавоб бергайсан?

Халифа шайх ҳазратларининг оёқларига йиқилди, кўп узрлар айтди... Нодон ва жоҳил одамларнинг бир-бирлари билан дўст бўлиб кетишлари таажжуб эмас, аммо онгли ва фозил кишиларнинг бир-бирларини кўролмай, душманликка боришлари таажжубдир. “Гадонинг душмани гадо бўлади”, дейилганидек олимнинг душманини ҳам олимлар даврасида кўрамизми? Нега ажабланамиз? Ахир бу ҳасаднинг иши-ку?! Энди бир савол: ҳасадни енга олишга кучи етмаганларни доно дея оламизми? Олимлар ўз ғаразларини кўп ҳолларда “илмий баҳс” деган ниқоб билан тўсмоқчи бўладилар. Олимлар орасидаги ҳасад жамият учун офатдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалом “Олимнинг бузилиши – оламнинг бузилиши”, деб бекорга огоҳлантирмаганлар.

Келинпошша, оила атрофидаги ҳасадчилардан олимлар оламига ўтишим бежиз эмас. Олимлар ҳасадлари туфайли бир-бирларининг илдизларига болта уриш билан кифояланишса майли эди. Дарахтга болта урилганда аввал пайраҳалар учади. Шунга ўхшаб, олимлар ўзаро ғараз урушига киришсалар, ҳасад милтиқларидан отилган ўқлар шогирдларни ҳам яралайди. Қизларимиз илм билан шуғулланиш учун йигитларга қараганда кўпроқ тўсиқларни енгиб ўтишлари керак. Бир қизнинг илмий раҳбари шу соҳадаги бошқа олим билан чиқишмаса, бало булутлари ёш олима боши устига тўпланади. Ҳасадгўй олим шу ёш олиманинг илмий ишини йўққа чиқариш билан душманидан ўч олмоқчи бўлади. Бундай воқеаларга кўп дуч келаётганим учун ҳам диққатингизни шу номаъқулчиликка тортишни лозим топдим. Ҳасадчи олимлардан биронтаси тасодифан ёки бир инсоф эгасининг тавсияси билан бу суҳбатимизни ўқиши мумкин, деган илинжда, уларга иймон неъматини тилаган ҳолда, бир шарафли ҳадисни эслатиб қўймоқчиман: “Учта катта гуноҳ бор,-дедилар Набий мухтарам,- кимда шу гуноҳлардан бўлмаса, бошқа гуноҳларини Аллоҳ таоло хоҳласа, кечириб юборади. Биринчиси – Аллоҳ таолога ширк келтириб ўлган киши; иккинчиси – сеҳргарлик билан шуғулланган ва унга тобеъ бўлган киши; учинчиси – ўз биродарига гина ва ҳасад қилган киши”.

Келинпошша, “олим” деган шарафли номга доғ туширувчи ҳасадчиларнинг бугун бўлмаса эртага инсофга келишига умид қилайлик. Агар ардокли сингилларимиздан биронталари илм йўлида шундайларга дуч келсалар, улардан ёмонлик кўрсалар, дарров чекинмасинлар. Сабр билан илм йўлида давом этсинлар. Бундай даъватни ёзишимдан мақсад: илмга меҳр қўйган азиз сингилларимизнинг иродалари бўшроқ бўлади. Кўз ёшлари тўкилиб, юраклари сиқилиб, илм оламини ташлаб чиқиб кетишни ўйлай бошлайдилар. Сингилжонлар, асло ундай қилманг. Майли, озгина йиғланг, лекин ҳасадчи хузурида бош эгманг. Ҳасадчи ҳеч қачон ғолиб бўлмаган. Гапимга ишонмасангиз, мустаҳкам иродалари ва иқтидорлари туфайли илмнинг шарафли довларини эгаллаган мухтарам олималаримиздан сўранг. Улар ҳам ёшлик кезлари ҳасадчилар ўқидан қийналишган. Агар ҳасадчининг битта хужумидан кўрқиб чекинсангиз, илмдан юз ўгирсангиз илмгагина хиёнат қилган бўлмайсиз. Худо берган иқтидорингизни исроф ҳам қилган бўласизки, бунинг гуноҳ эканини унутманг. Келинпошша, суҳбатимизда ҳасадга доир етарли маълумот олдингиз, деб умид қиламан. Шунинг баробарида ўрганганларимизни яна бир қарра тафаккуримиз чиғриғидан ўтказган ҳолда хулоса яшашга уриниб кўрайлик. Кўп кузатгансиз: бирор яқини ёки таниши нимагадир эришганда, кишида икки ҳолдан бири рўй беради – ё қувончдан боши осмонга етади ёки ҳафа бўлиб, ич-этини тирнайди. Дейлик, бир одам ҳалол касб билан бойиди ёки муносиб равишда мавқе-мартаба топиб, олқиш қозонди. Унинг бу муваффақияти кимгадир ёқмайди, сиқилади, иши тезроқ орқага кетиб, бир зумда топганларидан ажраб қолса, дейди... Бошқа бир манзара: биров дунё ва охираг ишида ўзиб кетяпти. Кимдир у билан ҳар учрашганда, бир фазлига гувоҳ бўлиб, кўзи қувонади. Бу азизлик унда доимий туришини хоҳлайди. Аксинча бўлиши уни ҳафа қилади. Айни пайтда ўзига ҳам шундай муваффақиятлар насиб этишини истайди. Энди бир ўйлаб кўрайлик: молу давлатнинг эгаси ким? Мавқею мартаба дегани – хоҳласак ундан фойдаланиб, хоҳласак хуржунга солиб қўядиган отамерос нарсами? Йўқ, албатта. Буларнинг барчаси Аллоҳнинг инъоми, бандасига ато этган неъмат. Шундай экан, Аллоҳнинг неъматини ўзига эмас, бошқасига берилгани учун ёқтирмаслик, бу неъматнинг йўқ бўлишини хоҳлаш ақлсизлик эмасми? Олдинроқ тилга олинган ояти қаримада Аллоҳ биз – бандаларни бекорга огоҳлантирмади. Ҳасад ҳар қандай динда, ҳар қандай жамиятда қораланадиган разил иш. Агар киши дўстига берилган неъматнинг йўқолишидан эмас, бардавом бўлишидан суюнса, ўзига ҳам шундай хайр насиб этишини қўмсаса, бу ҳасад эмас, ҳавасдир. Бундай ҳавас ҳар бир динда, ҳар бир жамиятда мақталади. Бу хусусда Пайғамбар алайҳиссалом: “Албатта мўмин ҳавас, мунофиқ эса ҳасад қилади”, деганлар. Яна бир шарафли ҳадисда ҳасадгўйларнинг Аллоҳ неъматига душман экани айтилган: “Ҳақиқатан, Аллоҳ берган неъматларга душманлик қилувчилар бор”, дедилар. “Улар кимлар?” деб сўрашди. “Аллоҳ фазли ила одамларга берган нарсаларга ҳасад қилувчилар”, дедилар Ҳазратимиз.

Ҳасад барча ҳолатда ҳаромдир (яъни таъқиқланган). Аммо фожирлар ва ҳақдан тойган кимсалар неъматга етишса, у билан фитна кўзғаб, фасод ёйишса, одамларга озор беришса, бу ҳолда неъматга муносабатимиз қандай бўлади? Шубҳа йўқ, уларга берилган неъматдан кўнгил ўртанади, бу кунларнинг узок давом этмаслигини хоҳлайсиз. Қачон барчаси тугаб, адо бўлар экан, дея кутасиз. Энг муҳими, бу ўринда ўзни оклаш учун далда бор: неъматни неъмат бўлгани учун эмас, балки фасодга қурол бўлгани учун ёқтирмайсиз. Ҳавас масаласига келсак, ҳаром йўллар билан топилган бойликка, пора йўли билан эгалланган мартабага ҳам ҳавас қилишимиз жоизми?

Албатта

йўқ!

“Ҳасад” сўзи бир иллатни англатгани билан унинг эшиклари кўп. Ғазолий ҳазратлари шулардан еттитасини санаганлар: кибр, ўзига ром бўлиш, яхши кўрган нарсаларини йўқотишдан кўрқиш, раисликка муҳаббат, тубан нафс ва бахиллик. Ҳасад уйғотувчи ашаддий сабаблардан бири адоват, иккинчиси эса яхшиликни

кўролмасликдир.

Оила деб аталмиш муаззам сарой мунтазам равишда ҳасад зилзиласидан титраб турибди. Қамровни кенгроқ олиб мулоҳаза қилсак, инсоният ҳасаддан озор чекяпти. Аҳиллик ва тотувлик билан тикланган не-не мустаҳкам қалъалар ҳасад туфайли емирилиб қулаяпти. Қариндошлар ётга, кўни-қўшнилар бегонага, дўстлар душманга айланиб кетяпти. “Олов ўтинни куйдириб кул қилгани каби, ҳасад савоб амалларни еб тугатади”, дейилади ҳадиси шарифда. Савобли амалларнинг тугаши – Қиёматнинг кўпиши, ўлиб ҳам қутилиб бўлмайдиган абадий азобнинг бошланишидир. Савобли амалларимизнинг қанча эканини ёлғиз Аллоҳ билади. Ҳасад олови эса ловуллаб ёняпти. Пайғамбармиз алайҳиссалом бу ҳавфдан огоҳ этиб, инсониятга хитобан дедиларки: “Олдинги умматларга етган хасталик сизлар томон ўрмалаб келди. Бу ҳасад ва бағзодир. Бағзо (нафрат ва ғазаб) – қирқувчидир. Сочни эмас, динни қирқувчидир. Муҳаммаднинг жони измида бўлган Зотга қасамки, то мўмин бўлмагунингизча, жаннатга кирмайсиз. То бир-бирингизни яхши кўрмагунингизча, мўмин бўла олмайсиз”. Солиҳ амаллар кушандаси бўлган ҳасаддан паноҳ беришини Аллоҳдан сўраб дуо қилган ҳолда бу суҳбатимизга яқун ясаб, кейинги мавзуга ўтамиз. Келинпошша, суҳбатларимга тоқат қилиб, баёнларимни ўқиб, фойдаланишга уринаётганингиз учун сизга раҳмат. Биламан, насихат кўпайиб кетса, сизнинг ёшингиздагиларнинг энсалари қота бошлайди. Лекин на илож, ҳаётни нурлантирувчи фазилатлар, қора дудга кўмувчи иллатларни фарқлаб олишингиз керак. “Қозонга яқин юрсанг – қораси юқади”, дейдилар. Қораси юқмаслиги учун қозоннинг қаерда турганини аниқ билишимиз, ундан узоклашимиз шарт, тўғрими? Иллатлар ҳақидаги суҳбатларимизда покиза ҳаётимизга қора юктирувчи ўша қозоннинг қаердалигини билиб олишга оз бўлса-да, эришдик шекилли? Келинпошша, балки бу гапларни кўлдан кўймай ўқиётгандирсиз? Лекин шошма-шошарлик билан ўқиш дуруст эмас. Ҳар бир суҳбатдан кейин бир оз ўйлаб, мулоҳаза қилиш лозим. Масалан, ҳасад ҳақида етарли маълумотга эга

бўлганингизга ишонсангиз, энди ўйланг: кейинги кунлар давомида кимларга ва нима учун ҳасад қилдингиз? Ҳасад ўтини ёқишга сабаб бўлган нарса ёки воқеа юрагингизни сиқишга арзийдимиз ўзи? Ҳасад ўтининг алангаси қай даражада ва у неча кундан бери бағрингизни куйдирыпти? Бу ўтни ўзингизнинг идрокингиз, иродангиз билан ўчира оласизми? Фикримча, бунга кодирсиз. Фақат астойдил урининг. Биз эса дуолармиз билан сизни қўллаб-куватлаб турамыз. Ҳасадни ва бошқа иллатларни енгишга аҳд қилган бандасини Аллоҳ ҳеч қачон ёлғизлатмайди.

Йигирма

саккизинчи

суҳбат:

Саломинг бўлмаса...

Пайғамбаримиз алайҳиссаломдан сўрадилар: “Қайси амал энг яхши амалдир?”

Жавоб бердилар: “Таниган ва танимаган одамнингга таом ва салом бермоғинг”.

Шоир

ёзади:

Саҳроларда	иш	беради	бўлса	хум,
Соясидан	бахра	олади		гужум.
Салом	бериш	бўлар	гапнинг	калити,
Эй	яхшилар,	ассалому	алайкум.	

Салом бериш – суннат, алик олиш вожибдир. Салом ўзига хос дуо, ибодатдир. Келинпошша, болаликда ўқиган эртақларни яхши эслайсизми? Аждаҳолар ёки алвастилар маконига келиб қолган қаҳрамонлар ёвузни кўриши ҳамон салом берадилар. Шунда аждаҳо нима дейди, ёдингиздами? Ҳа, “Саломинг бўлмаганда икки ямлаб бир ютардим”, дейди. Бу нимани англатади? Салом дуоси ҳар қандай ёвузнинг кўнглини юмшатиш қудратига эга. Шарафли ҳадисда “қариндошларни салом билан бўлса ҳам йўқланг”, дейилади. Демак, совға-саломлар ўз йўлига, саломнинг қадри эса ўзгача. Расулulloҳ (с.а.в.) Анас ибн Моликка хитобан дедилар: “Эй ўғлим, уйингга ва қариндош-уруғингникига борсанг, саломлаш, бу салом сенга ва оила аъзоларингга барака келтиради”. Қариндошларимизнинг қутлуғ хонадонларига саломсиз кириб боргудай бўлсак, олиб борган қаймоқ-нонларимиз уларга татимайди. Ўша қаймоқ-нон ейилгач, адо бўлади. Салом туфайли қилинган дуо эса яшаб қолаверади. Хонадонга гўшт ёки қовун кўтариб кирмасак, “нега гўштсиз курук келдинг?” деб ранжишмайди. Остона хатлашимиз билан салом бермасак, оғринадилар. Эҳтимол “бу бесаломни ким тарбия қилган?” деб ғазабланишлари ҳам мумкин.

Худойим	берибди	инсонга	калом,		
Бемаврид	иш	қилиб	тортмагин	алам.	
Яхши	ҳам,	ёмон	ҳам	шундан	билинар,
Ким	бўлса	олдидан	ўтма	бесалом...	

Буни ҳаммамиз биламиз, шунинг учун ҳам азиз фарзандимизнинг ҳали тили чикмаёқ жажжи қўлчаларини кўксига қўйиб салом беришга ўргатамиз. Тилидан биринчи марта “ассалом!” деган тотли сўзни эшитганимизда беҳад қувонамиз.

Келинпошша, сизнинг куёв бола хонадони остонасига кадам қўйишингиз ҳам салом билан бошланган. Бу хонадондаги биринчи тонгда аввал мухтарам қайнотангиз ва мухтарама қайнонангизга алоҳида меҳр билан, алоҳида бир ибто билан салом бериб эдингиз. Сўнг хонадон ахлига, сўнг қизиқиш билан чиққан қўшни қизалоқларга ҳам эгилиб салом қилган эдингиз. Саломингизга дуо олгандингиз. Ўша дуолар бахтли ҳаётингизда ҳамроҳ бўлиб келяпти. Ўша биринчи саломлар шавқини ҳали ҳам унутганингиз йўқ. Табаррук ёшга етган кампирлар ҳам келинлик дамларидаги бундай тотли дамларни унутишмаса керак,

деб

ўйлайман.

Саломнинг шаклида, ташқи кўринишида ҳар бир миллатнинг ўзигагина хос томонлар бўлиши мумкин. Ҳатто мусулмонлар орасида ҳам саломлашиш шакли бир хил эмас: биров бурунни бурунга теккизиб, биров бетни бетга теккизиб саломлашади. Бизда эрлар ўнг қўлини чап қўксига қўйиб, тавозе билан саломлашишининг гўзал одоби мавжуд. Аёллар икки қўлларини қўксиларига қўйиб салом берадилар. Айрим кишилар икки кафтларини киндиклари устига қўйиб, обдон эгилиб салом берадилар. Уларнинг бу ҳолати саломга нисбатан рукуга ўхшаб кетади. Киноларда кўрганмиз, ҳукмдор ёки бошқа амалдорлар ҳузурида руку нима экан, саждага ҳам берадилар. Эмаклар келиб, ҳукмдорнинг оёғи остига сажда қиладилар. Мана шундан сақланиш керак.

Салом бировнинг устунлигини, ўзининг эса пастдалигини таъкидлаш учун эмас. Бу одат қадим подшоҳларнинг ўзларини илоҳ деб ҳисоблаган даврларидан мерос бўлиб келгандир, эҳтимол. Советлар замонида, айниқса Брежнев замонида эрларнинг эрлар билан лабни лабга босиб уч маротаба ўпишиши расм бўлган эди. Брежнев шундай ўпишишни яхши кўргани учун катта-кичик унга таклид қиларди. Оқибатда, айниқса зиёлилар орасида бу хунук саломлашиш одат бўлиб кетди. Ажабки, бунақа ўпишишнинг ихлосманди чорак аср муқаддам ўлиб кетганига қарамай, унинг қилиғи ҳамон сақланиб келяпти. Ҳозир кўча-кўйда кўп учратамиз: айниқса қиз-жувонларимиз бир-бирлари билан уч марта ўпишиб кўришадилар. Келинпошша, мана шунақа одатни хуш кўрувчи сингилларингизга ёки дугоналарингизга ҳам айтиб қўйинг: бунақа тарзда ўпишиш хунук қилиқ саналишидан ташқари, динимизга ётдир, насроний динидагиларга хос одатдир. Ғайридин одатини қилиш мусулмонга ярашмайди. Саломнинг шакли турлича бўлгани билан мазмун-моҳияти бир. Саломлашишни бизга Роббимизнинг Ўзи буюради. Нисо сурасида айтадики: “Қачон сизга бир саломлашиш ила салом берилса, сиз ундан кўра яхшироқ алик олинг ёки худди ўзидек жавоб беринг. Албатта Аллоҳ ҳар бир нарсанинг ҳисобини олувчи Зотдир”. Яхшироқ алик олишнинг маъноси шуки, “ассалому алайкум”га фақат “ваалайкум ассалом” деб жавоб қайтармай “ваалайкум ассалом ва роҳматулиллаҳ”, дейилади. Агар “ассалому алайкум ва роҳматулиллаҳи” дейилса, унда: “ваалайкум ассалом ва роҳматулиллаҳи ва баракатуҳи” деб жавоб қайтарилади. Бу “сиз менга саломатликни тилаяпсиз, мен эсам сизга ҳам саломатлик, ҳам Аллоҳнинг раҳмати, ҳам баракасини тилайман”,

деган

маънони

англатади.

Абу Хурайра (р.а.) Расулуллоҳдан (с.а.в.) сўрадилар: “Эй Расулаллоҳ! Менга бир иш ҳақида хабар берингки, ўша ишни қилиб, жаннатга кирайин”. “Саломни ошкора қил, очларга таом бер, силаи раҳм қил, тунда одамлар ухлаган пайтда қоим бўл. Сўнгра саломат ҳолда жаннатга киравер”, дедилар
Пайғамбаримиз алайҳиссалом.

Мазкур ҳадисдаги “саломни ошкора қил”, деган жумлага диққатимизни қаратайлик. Баъзан қайсидир кишиларнинг имо-ишора билан салом бергани ёки бош ирғаб алик олганига гувоҳ бўламиз. Агар бу ҳолат бирон издиҳомда содир бўлса, яъни маъруза чоғи бошқаларнинг диққатини узмаслик мақсадида қилинса, узрлидир. Лекин кўчада ёки бошқа жойда, бемалол овоз чиқариб саломлашиш имкони мавжуд ерда ҳам шундай қилинса айб саналади. Кўпинча давраларда салом бериш одоби ҳақида сўз кетса “аввал ким салом бериши керак?” деган савол кўтарилади. Айниқса, эр ва аёл рўпара келганда аёлнинг биринчи бўлиб салом бериши баҳс уйғотади. Ҳа, олдин аёл салом бериши шарт. Бу билан аёл камситилаётгани йўқ. Агар эр салом берса, гўё аёлни гапга тортишга баҳона излагандай бўлади. Ўрнида айтиш лозимки, бизнинг урфимизда аёллар билан қўл бериб кўришиш одати бўлмаган. Салом ва аликнинг ўзи кифоя бўлган. Баъзан камина ҳам ноқулай аҳволда қоламан: кўпчилик орасида таниш аёллардан бири сўрашмоқ учун қўл узатади. Агар қўли муаллақ қолса кўпчилик орасида изза бўлади. Шу боис кўришмоққа зарурат сезаман. Аёл киши қўл узатмаса эрнинг қўл узатиши одобдан эмас, деб ҳисоблайман.

Кўчада пиёда билан суворий (ҳозир машинадаги одам) учрашиб қолса пиёдага машинада ўтирган одам салом беради. Чунки пиёда олдин салом берса, бу саломдан мақсад замирида “Тўхтанг, мени ҳам ола кетинг”, деган таъма бўлиши мумкин. Кўпчилик келаётган ёки ўтирган бўлса озчилик салом беради. Бир киши кўпчилик орасига кирганда умумий тарзда бир марта салом беради, ҳар бир одамга алоҳида-алоҳида салом бериши шарт эмас. Лекин ҳамма алик олиши шарт. Ўн киши ўтирган жойга тўрт киши кирса, тўртовлари ҳам салом берадилар, ўтирганларнинг ҳар бирлари алоҳида-алоҳида тўрт марта эмас, бир марта алик олсалар кифоя. Ўтирган ёки тик турган одамга юриб келган киши салом беради. Таомланаётган киши эса, аксинча, яқинлашган одамга салом беради. Чунки дастурхонга яқинлашаётган одам аввал салом берса, “овқатингга шерик қиласанми?” деган таъма яширинган бўлиши мумкин.

Тижорат аҳли бошқа касб эгаларидан чиройли муомалалари билан ажралиб туришлари шарт. Лекин баъзан дўконга кирсак, сотувчи шериги билан гаплашиб турган ёки бошқотирма ечаётган бўлади. Қирган харидорга бир қараб қўяди-ю, “сен келдингми ё ит келдимми?” дегандай юмуши билан банд бўлаверади. Айниқса қизларда бундай беодоблик кўп учрайди. Агар сотувчи савдо билан банд бўлса ҳам кириб келган харидорга салом берса, нур аланнур бўлади.

Ҳаммомда, хожатхонада салом берилмайди. Кўп жойларда эрталаб уйғонгач, таҳорат қилинмагунча ёки то юз-қўл ювилмагунча салом берилмайди. Айрим жойларда эса бу одобга эътибор берилмайди. Уйқудан бош кўтарилиши билан

кўринган одамга салом берилади. У одам эса ювуксиз бўлса ҳам алик олаверади. Бу одатнинг қай бири тўғри, деб бахслашиш ортикча. Албатта, салом дуоси покиза ҳолда қилингани маъқул. Лекин маҳалла ёки қишлоқ аҳли бунга одатланмаган бўлса-ю сиз меҳмонга борганингизда ювиксиз ҳолда салом бермаганингиздан ажабланишса, ўз одатингизни ҳилмлиқ ила тушунтириб берганингиз яхши.

Бизнинг одобимизга кўра, кичиклар катталарга салом беришади. Лекин кичиклар баъзан болаликларига бориб ё бирон нарсага чалғиб, салом беришни унутишлари мумкин. Шунда катталар уларни дарров уришмай, салом берсалар, шунинг ўзи дакки ўрнида ўтади. Қўл бериб кўришишда эса кичиклар аввал қўл узатишдан тийилишлари керак. Агар катта киши қўл узатса, эҳтиром юзасидан қўш қўллаб кўришмоқ афзал. Катта киши қўл узатмаса салом беришнинг ўзи кифоя.

Ҳол-аҳвол сўраш ҳам аввал каттадан лозим. Болалар, ёшлар салом беришганда “Ваалайкум ассалом” дейишдан ташқари яна улар тушунадиган тилда “Баракалла!” ёки “Ота-онангга раҳмат!” ёки “Илоҳим бахтли бўл!” деб қўшимча дуо қилиб, мактаб қўйсақ, унинг келажакда янада гўзал ахлоқ эгаси бўлиб етишишига ҳисса қўшган бўламиз. Қани эди, барча шу одатни ўзлаштиради! Кўчага чиққан фарзандларимиз уйга янада кўпроқ, олам-олам дуолар билан, таниган-танимаган ўнлаб одамларнинг хайрли тилаклари билан қайтган бўлардилар.

Телефон орқали саломлашиш ҳам ўзига яраша одобни талаб қилади. Телефон жириглаганда гўшакни кўтарган одам “Ассалому алайкум, лаббай”, деса гўзал хулқ соҳиби эканини намоён этган бўлади. Ҳеч бўлмаса “лаббай” деса ҳам чиройли бўлади. Баъзан эшитиб, кўнгилини хира қиладиган жавобларга диққат қилайлик: “Ҳа, ким керак?” ёки “Алло, кимсиз, сизга ким керак?” Баъзилар эса русларга таклид қилиб “Да!” деб қўйишади. Шундайлардан бири гўшакни кўтариб “Да, да!” деса кўнғироқ қилган киши “Мен дадангиз эмас, поччангизман”, деган экан. Ҳар ҳолда, инглизча “Алло”, русча “да”нинг ўрнига ўзимизнинг “Лаббай” яхшироқ эшитилади. Дейлик, гўшакни кўтариб “Лаббай!” дейилди. Шунда кўнғироқ қилувчи албатта салом бериши, бу томон алик олгач, мулоқот бошланиши керак. Баъзан бунинг аксига гувоҳ бўламиз: “Алло, Гули борми?” ёки “Алло, Гулини чақириб беринг”... Баъзан эса ҳе йўқ, бе йўқ сўралади: “Бу ер қаердан?” ёки “Ким бу?” Шундай дейилгач, шубҳасиз “Сизга ким керак эди?” деган савол берилади. Ёки “Аввал қаерга кўнғироқ қилаётганингизни билиб, сўнг рақам теринг”, деб жеркиб берилиши ҳам эҳтимол. Гўшак кўтарган кишининг кайфияти яхши, ҳазилга мойил бўлиб турган бўлса “Бу ер қаер?” деган саволга “Ҳаммом” ёки “Ўликхона” деб майна қилиши ҳам мумкин.

Телефон ҳақида гап кетганда, мавзудан салгина четга чиксак-да, қўл телефонларидан фойдаланиш одобига тўхталиб ўтсак: ҳозир катта-ю кичикнинг қўлида телефон кўрамиз. Қаерда бўлса ҳам баралла овозда гаплашавердилар. Бир куни хорижлик меҳмон билан ошхонада тамадди қилиб ўтирган эдик, ёнимиздаги сўрида ўтирган йигитлардан бири телефонда гаплаша бошлади. Меҳмон унга ажабланиб қараб-қараб қўйди. Йигит гапини

мухтасар қилмади. Бундан ғашланган меҳмон ошхона ходимини чорлаб: “Бу укамизга айтинг, биз бунга таомланиб, хузурланиш учун келганмиз, гаплари бўлса, идораларида гаплашсинлар”, деди. Ошхона ходими мижозини бездириб қўйишдан чўчиб, уни инсофга чақирмади. Шунда меҳмоннинг ўзи танбех берди. Ҳайриятки, йигит инсофли экан, айбини тушуниб, дарров узр сўради.

Бир куни тонг сахардаги тўй ошида телефон жириглади. Йигит бемалол гаплашаверди. Ҳатто “Ҳозир ошдаман”, деб кекириб ҳам қўйди. Таассуф шундаки, йигит ўша гапларини уч соат кейин, ҳатто кечки пайт ҳам гаплашса бўлаверарди... Ана шундай ҳолатларда беодоб укаларимизга қўнғироқ қилиб: “Алло, фаросат борми?” дегимиз келади. Баён этилган камчилик, афсуски қизларимизга ҳам хос. Қизларнинг кўчадами, автобусдами ё бешик тўйидами телефонда гаплашишлари уятли ҳолдир. Айниқса келинларнинг бир қўлда телефон, бир қўлда супурги билан кўча супуришлари ғалати...

Асосий мавзуга қайтсак:

Биринчи бўлиб салом беришга “Қутадғу билиг”да яхши бир мисол бор: зоҳид ва донишманд Ўзғурмиш подшоҳ Кунтуғди элиг хузурига келганида салом бермайди. Подшоҳ бундан ажабланади. Сабабини сўраганида донишманд дейди:

-Сенга атайлаб салом бермадим. Тўғри, салом бериш кишига соғлиқ, саломатлик тилашдир. Салом – соғлиққа асос. У кишига эминлик, омонлиқдир.

Омон	берди	эрга	салом	қилувчи,
Саломатлик		топди	алик	олувчи.
Салом	бўлди	одам	тинчига	гаров,
Соғлиқ	олар	салом	билан	қолувчи.

Саломлашиш қондасида улуғлар кичикка салом беришса, етук иш бўлади. Кичиклар камтарлик йўлини тутиб, улуғлар сўзини олса, ўзини улуғлик сари элтади.

Тасаввур қилинганки, бир идора раҳбари хузурига кирдингиз. Улуғлар одобидан ибрат олган раҳбар сизни салом бериб қарши олса, ишингиз битмаса ҳам бу хонадан қўнглингиз ёришиб чиқасиз. У билан қадрдонлардай сўрашасиз, ўртадаги суҳбат ҳам самимий бўлади. Агар тунд равишда, ўтирган жойида саломингизга истар-истамас бош ирғаб алик олса-чи? Бу хонага кирганингизга пушаймон ейсиз. Ишингиз битса ҳам, қўнглингиз хира бўлиб чиқасиз. Бу раҳбарга иккинчи учрашмасликка онт ичасиз ва бундай кишиларга Табароний (р.а.) ривоят қилган бу ҳадиси шарифни эслатингиз келади: “Одамларнинг энг ожизи – дуога ожизлик қилган одам. Одамларнинг энг бахили салом беришга бахиллик қилган одамдир”. Ҳар қандай ишқ-муҳаббат, меҳр-оқибат саломнинг тилла занжири билан боғланади. Сукрот ҳакимдан ибратки: “Дўстингга йўлиққан вақтингда қулиб, очик юз билан кўриш. Яхши сўз билан унинг қўнглини кўтар. Дўстликнинг бошланиши мадҳ-сано биландир”. Ҳа, дўстлар бир-бирлари билан “ассалому алайкум” деб сўрашишмаса, саломнинг нима қиймати қолади? Биз саломнинг

кишидаги яхши кайфият эшигини очувчи сеҳрли калит эканини унутмаслигимиз шарт.

“Салом”нинг маъноси “тинчлик” демак. Мусулмоннинг саломлашиш одати “Ассалому алайкум”, дейиш биландир. Салом узилган жойда Ислом узилади. Чунки салом этикод билан боғлиқ. Ёсин сурасида жаннатга кирувчиларнинг Парвардигор томонидан салом билан кутиб олиниши хушхабари бор. Бизнинг “ассалому алайкум” дейишимиз билан турк биродарларимизнинг “гун айдин” (кунингиз хайрли бўлсин), озарбайжон дўстларимизнинг “сабоҳингиз хайр” (тонгингиз хайрли бўлсин), инглизларнинг “гўд монинг”, русларнинг “доброе утро”си орасида катта фарқ бор. Буларнинг барчасига нисбатан “ассалому алайкум”нинг маъноси теранроқдир. Чунки салом этикод билан ҳам боғлиқ. Бу сўз: “Бу дунёда ҳам, охиратда ҳам саломат бўлинг! Дарду мусибатларга йўликманг. Сиз охиратда ҳам салим (саломат) бўлинг, жаннатга киринг, Аллоҳ сизни “Дорус салом” бўлган жаннат аҳлидан қилсин: азобдан, ғамдан, қадардан йироқ бўлинг!” каби хайрли тилакларнинг маъноларини ўзида жамлайди. Хайрлашар чоғида ғарбликларнинг “бай-бай”, русларнинг “до свидание” си билан бизнинг “Аллоҳга топширдим!” ёки “Аллоҳ паноҳида асрасин!” орасида ҳам жуда катта фарқ бор. Биз Аллоҳга топширамыз. Бир киши билан ажралаётган пайтимизда у кишининг муҳофазаси-омонлигини Аллоҳдан сўраймыз. Яъни, “сизни Аллоҳга топширдим, сизни Аллоҳ асрасин”, деб дуо қиламыз. Бу дуоларимиз эриниш ёки билмаслик оқибатида чала бўлиб қолади. Нима учун шундайлигини аниқ билмайман. Эҳтимол, айрим ҳолларда русчадан таржима таъсир қилгандир? Масалан таом еб ўтирган кишига қараб улар “Приятного аппетита” деб тилак тилашади. Бу ўринда улар “Желаю” (“тилайман”) сўзини тушириб қолдиришади. Биз бу тилакни айнан таржима қилиб “ёқимли иштаха” деб қўямиз. Дикқат қилмаймызки, иштаханинг ёқимсизлиги бўлмайди. Иштаха ё бўлади ё бўлмайди. Шунинг учун ҳам ота-боболаримиз бу ҳолда “ош бўлсин”, деб қўйишган. “С праздником!” табриги ҳам шундай. Унда “Поздравляю” (“Табриклайман”) табриги тушиб қолган. Юқорида зикр этганимиз “желаю Вам доброго утро” – “сизга кунингизнинг хайрли бўлмоғини тилайман” бўлиши керак. Гапдаги сўзларни қисқартириб ишлатишни хуш кўрувчи руслар хайрли тилакларини ҳам “думи юлинган товук” холига келтириб қўйганлар. Хусусан, “здравствуйте” – соғ бўлинг деганидир. Ҳарбийлари “здравие желаю”, деб тўлиқ айтадилар. Бу муаммони ҳал этиш рус тилшуносларининг ўзларига ҳавола. Биз қисқартиришни улардан ўрганмасак бас, деймизу ёмон одатларини такрорлаётганимизни сезмаймыз. Масалан, “рахмат”, “ташаккурлар” ёки “узр” деб қўйиш одатимиз бор. Булар ҳам “думи юлинган” тилаклардир. “Рахмат” – Сизга “Аллоҳнинг раҳмати бўлсин!”, (Русларнинг “спасибо”си ҳам “Спаси тебя Бог” –сени Худо асрасин”, демақдир) “Ташаккуримни (ёки “узримни”) қабул қилинг”, деб тўлиқ айтишга эринамыз. “До свидание”, “пока”, деган тилакларни “Ҳозирча хайр”, “кўришгунча” ёки “кўришгунча омон бўлинг”, деймиз. Қизик-да, кўришгунча омон бўлсак, ундан кейин-чи? Бунинг ўрнига “Ҳамиша омон бўлинг” ёки “сизни ҳаммиша Аллоҳ паноҳида сақласин”, десак

дуо мукаммал бўлади. Биз бировдан раҳмат эшитганимизда русларга тақлид қилибми “не за что” - “арзимаиди”, дейишга ўрганиб қолганмиз. Бу сўзни икки хил маънода тушуниш мумкин. “Менинг қилган бу яхши ишим арзимаган бир иш” ёки “мен катта иш қилдимۇ айтаётган раҳматингиз бу хизматим олдида ҳеч гап эмас, арзимаиди”. Русларда бошқа жавоб ҳам бор: раҳмат айтилганда “пожалуйста” – “марҳамат”, дейишади. Бировдан раҳмат эшитганимизда “марҳамат” деганимиз яхшироқ. Ёнимиздаги одам аксирганида “Соғ бўлинг!” дейишга одатланиб қолганмиз. Бу ҳам русча “Будьте здоровы!” дейилувчи тилакнинг ўзбекча таржимасидир. Албатта, бу хайрли тилак. Аммо мусулмонларда бундан ҳам аълороқ одат бор. Аксирган одам ёнидагиларга эшиттириб “Алҳамдулиллаҳ!” дейиши лозим. Чунки Одам алайҳиссаломга жон киргани ҳамон аксириб, Аллоҳ таборак ва таоло илҳомлантиргани сабабли шундай деганлар ва шу одоблари учун фаришталар у зотни иззат қилганлар. Аксирган одам “Алҳамдулиллаҳ!” дегач, бу ҳамдни эшитганлар у кишига “йарҳамакаллоҳ!” деб тилак билдиришлари лозим бўлади. Бунинг маъноси Аллоҳнинг раҳматини тилашдир. Бизда тирик одамга Аллоҳнинг раҳмати тиланса, ғалати қараб қўйишади, чунки “Аллоҳ раҳмат қилсин”, дуосини асосан марҳумларга нисбатан айтиб ўрганиб қолганмиз. Ҳолбуки, тириклар ҳам Аллоҳнинг раҳматига муҳтождирлар. Баъзи бировлар “Ассалому алайкум”, деб тўлиқ айтишга эринибми, “салом” ёки “саломалайкум” ёки “сомайкум” тарзида ифода этадиларки, бу ғоят хунук одобдир ва товушларнинг бузилиши тесқари маъно англатиб қўйиши мумкин. Масалан, “ас-сому алайкум” дейилса “сизга ўлим бўлсин!” деган маъно келиб чиқади.

Ҳазрати Оиша онамиз (розийаллоху анҳо) айтадилар: “Расулуллоҳ хузурларига яҳудийлар келиб: “Ассому алайкум”, яъни “сизга ўлим бўлсин!” дейишди. Шунда мен: “Ўлим ўзларингга бўлсин, Аллоҳ таолонинг лаънати ва ғзаби ҳам сизларга бўлсин!” деб уларни қарғадим. Шунда Расулуллоҳ: “Эй Оиша! Қўй, ундай дема, оғир бўл, каттиқ муомала қилишдан ва қарғашдан ўзингни сақла!” дедилар. Мен: “Эй Расулаллоҳ, буларнинг гапини эшитмадингизми?”, дедим. Расулуллоҳ эса дедилар: “Сен ҳам менинг гапимни эшитмадингми? Мен уларга “ва алайкум”, яъни “айтган гапларингиз ўзларингизга бўлсин!” дедим. Аллоҳ таоло менинг уларга қилган баддуоимни қабул қилади. Аммо уларнинг менга қилган ёмон тилақларини қабул қилмайди”.

Ҳамонки, салом бериш ва алик олиш дуонинг кўринишларидан бири экан, суҳбатимизда бу ҳақда ҳам фикрлашиб олсак ёмон бўлмас. Одамлар бир-бирларини хамиша дуо қилиб юришга буюрилганлар. Ёмон дуодан (дуойибад), ўзгага ёмонлик тилашдан қайтарилганмиз. Пайғамбаримиз (с.а.в.) дуони ибодат деб сифатлаганлар. Абу Зарр Ғифорий (р.а.) “Таом туз билан мазали бўлганидек, яхшилик ҳам дуо билан ширин бўлади”, деганлар. Хайрли дуо – бошқаларга хамиша яхшиликни раво кўриш. Кимнингдир дарддан фориғ бўлиб, шифо топишини, кимнингдир фарзанд кўриб шодланишини, яна кимнингдир ҳожатлари раво бўлишини, сафардагиларнинг йўллари бехатар бўлишини исташ. Бу истакларни

банданинг ўзи амалга оширолмайдиган ва шунинг учун Аллоҳга илтижо қилиб сўрайди. Дуо холис – ғараз ва риёдан, таъма ва миннатдан холи бўлмоғи шарт. Шунингдек, дуо шаръий бўлиши ҳамда тушунган ҳолда дилдан чиқариб қилиниши керак. Шоирларнинг қачондир шеърӣ тарзда ёзган дуоларини ёдлаб олиб айтавериш ҳам яхши одат эмас. Ҳар бир одам ўз хожатини ўзи билади ва юраги ўзига яраша ёнади, ўзига яраша Аллоҳга талпинади. Дуо ҳақиқати шунга яраша бўлади. Ислоҳ илмидан хабари борлар Қуръони каримда ўргатилган дуоларни, Пайғамбарлар (алайҳиссалом), хусусан Расулulloҳ (с.а.в.) дуоларини айтсалар, нур устига нурдир. Билмаганлар дил изҳорларини она тилларида қилаверадилар. Ким дуо билан ризқланса, ижобатдан маҳрум бўлмайди. Аллоҳ бандаларига дейдики: “Менга дуо-илтижо қилинганлар. Мен сизларга ижобат қиламан” (Ғофир сураси). Ёд олинган араб тилидаги дуоларни Қуръони карим оятлари каби қироат билан айтиш ҳусн саналмайди. Одам табиатида бесабрлилик мавжуд. Бу дуо қилишда ва дуонинг натижасини кутишда аниқ сезилади. Айрим одамлар бу жумада қилинган дуонинг кейинги жумагача ижобат бўлишини истайдилар. Дуонинг натижаси сезилмаса, ҳафсалалари пир бўла бошлайди.

Дуода шошилмаслик лозим. Чунки Аллоҳ таоло поклик ҳолатида қилинган дуони албатта қабул этади. Дуонинг ижобати ўша соатда кўрингани ҳам кўп, бу дунёда кўринмай, охирагача қолгани эҳтимол, ундан кўпроқдир. Ибн Аббос (р.а.) дуо билан ижобат бўлиш орасидаги вақт қирқ йил эканини айтганлар.

Дуони қандай ҳолатимизда қилаётганимизга ҳам аҳамият бермоғимиз шарт. Саъд ибн Абу Ваққос (р.а.) “Эй Расулalloҳ, Аллоҳга дуо қилман, лекин дуоим мустажоб бўлмаяпти”, дедилар. Пайғамбар (с.а.в.) айтдилар: -Эй Саъд, ҳаромдан сақлан, чунки қоринга бир лўқма ҳаром кирса, унинг дуо қирқ кунгача қабул бўлмайди. Бу ҳақиқат кўп таъкидланса-да, яна бир эслаш фойдалидир: Аллоҳга илтижо қилувчининг халқуми ҳаромдан пок бўлмоғи лозим. Чунки ҳаром дуони ижобат бўлишидан тўсади.

Шайтон алайҳилаъна ҳамиша сергак, иймон билан нурланиб турган ҳар қандай юракка чанг солишга, бу нурни сўндиришга шай турибди. Шу боис, бизнинг дастлабки илтижомиз - шайтоннинг ёмонликларидан, васвасаларидан, хийлаларидан асрамоқни Аллоҳдан сўраш. Эътибор бериш жоизки, илтижо қилиш керак экан, деб ҳамма нарса ҳам сўралаверилмайди ҳамда сўраб қўйиб кутиб ётилмайди. Талаба имтиҳондан аъло баҳо олишни Аллоҳдан сўраса-ю, “дуо қилдим, мустажоб бўлади”, деб уйқуни ураверса, дарс тайёрламаса, фойда йўқ. Имтиҳондан икки баҳо олса, “Худойим дуони қабул қилмади”, деб нолимасин.

Тўйларда оила қураётган ёшларни дуо билан қиламиз. Аввало, дастурхон устига ҳаром ичкиликларни қўйиб, қоринни ҳаром билан тўлдириб чиройли сўзлар билан дуо қиламиз. Билайликки, Аллоҳ сўзларимиз ҳуснига эмас, покликимизга қарайди. Иккинчидан, оила қураётган ёшлардан дангаса ёки ғаразли бўлсалар, ёмон хулқлардан ўзларини поклашга ҳаракат қилмасалар, дуоларнинг нафи йўқ.

Келинпошша, ўзингиз айтинг, танбал келин “Эй Худо, қайнонамга инсоф бер, хадеб мени турткилайвермасинлар”, деб дуо қилса-ю, ўзи кун ёйилгунча ухласа ёки ошхонадаги идиш-товоқ кун бўйи ювилмай пашша босиб ётса... Келиннинг бу дуоси билан қайнона инсофга келармикин? Балки танбал келин: “Эй Худойим, менга ҳам инсоф бер, мени ҳам ғайратли, ораста, фахм-фаросатли келинлардан қил”, дегани дурустдир? Агар шундай дуо қилишга ақли етса, қайнонаси инсофга кирганини ўзи ҳам сезмай қолади. Дуо қилинаётган чоғда айримлар кафтларини умуман кўтармайдилар. Айримлар кўлларини тизза устига қўйиб оладилар. Очик кафтлар киндикдан (яъни авратдан) юқорида, иложи борича, юрак рўпарасида бўлгани маъқул. Юқорироқ кўтарилса, яна яхши. Пайғамбаримиз алайҳиссалом баъзи холларда кафтларини бошлари узра кўтарганлар. Ибн Аббос Расулуллоҳдан (с.а.в.) ривоят қиладиларки: “Агар Аллоҳдан сўрасангиз, кафтларингизнинг ичини очиб сўранглар, орқаси билан сўраманглар ва кафтларингизни юзларингизга суртинглар”. Буни ўзимча, бундай изохламан: кафтларимизни очиб илтижо қилаётган пайтимизда Аллоҳнинг раҳмати ёғилиб туради. Кафтимизга кўнган бу илоҳий раҳматларни муқаддас билиб юзу кўзларимизга суртамиз... Яна Аллоҳ билувчирокдир. Адашган бўлсам, тавба қиламан.

Йигирма
“Дуойи бад”

тўққизинчи

суҳбат:

Ислом аҳли бир-бирини фақат хайрли дуо қилишга буюрилган, “дуойи бад” – ёмон тилақдан қайтарилган, дедик. Дуойибад қилиш, яъни бандога Аллоҳдан ёмонлик сиғиниш мусулмонга хос эмас. Дуойибад кўпинча қарғиш кўринишида бўлади. Баъзан қарғишларни эшитиб қоламиз: бандо кўзларининг кўр ёки оёқ-кўлларининг шол бўлиб қолиши сўралади Аллоҳдан. Бу каби қарғишларда икки хил нодонлик мавжуд: агар бандо айбдор бўлса, унга қандай жазо беришни Яратганнинг Ўзи билади. Жазо тури бандо томонидан белгиланмайди. Фараз қилайлик-ки, қарғиш тегиб, ўша одам кўр бўлди. Хўш, бундан дуойибад қилган кимсага бирон наф борми? Фақат кўнгил қувончи бордир. Бу кўнгил қувончининг эгаси эса иблисдир. Баъзилар ўзлари ёмон деб фараз қилувчи кишиларнинг ўлимини ҳам истайдилар. Аввало ўлим дуо билан келмайди. Бу тақдир ёзуғидир. Хўш, ўша одам дунёни тарк этса, дуойибад қилувчининг ҳаёти чиройлироқ бўлиб қоладими? Шунинг учун ҳам донолар “Бировга ўлим тилагунча ўзингга умр тила”, деб насихат қиладилар. Ёмон ниятли дуодан кўра хайрли яхши дуо Одам фарзанди учун фойдалироқ эмаси? Ёмон деб ўйлаганимиз одамга Аллоҳдан инсоф, ҳидоят сўрасак-да, дуоларимиз ижобат бўлиб у киши яхшилик йўлига ўтса, фақат бизга эмас, жамиятга фойда-ку?

Ҳазрати Сўфий Оллоҳёр Бухоро божхонасида хизмат қилиб, зулмлари туфайли кўпчиликка озор беравериб, дилларни оғритаверганларидан безган одамлар пирга бориб, бу кишини дуойибад қилишни сўраган эканлар. Пир эса хайрли дуо қилиб, Оллоҳёрга ҳидоят сўрабдилар. Оқибат шуки, дуо ижобат

бўлди - божхона хизматчиси бу хизматдан воз кечиб, оқибатда “Ҳазрат Сўфий Оллоҳёр” бўлиб эл аро ном чиқардилар.

Дуойибад учун савоб йўқ. Аллоҳ яратган бандаларининг бир-бирларига яхшилик қилишларини истайди ва шу мақсаддаги хайрли дуолар учун ажр беради. Яхши мукофотдан юз ўгириш эса нодонликдир. Бу масалада яна бир мулоҳаза бор: кимнингдир кўр ёки шол бўлишини ёки тезроқ ўлишини истовчи банданинг қалби қандай экан? Қир ва қора эмасмикин? У ҳолда бошқа бир юраги қора уни дуойибад қилиб ўтирмаганмикин?

Афсуски, айрим оилаларда доимий равишда дуойибадни эшитиб турамыз. Буни авом тилида “қарғиш” деймиз. Оналарнинг ўз фарзандларини қарғашлари янада ачинарли ҳолдир. Келинпошша, ён-атрофингиздаги оналар ёки опаларнинг фарзандлари ёки укаларига қарата айтган “Жувонмарг бўлгур!”, “Қўлгинанг синсин!”, “Тилгинанг кесилсин!”, “Қорнинг ёрилсин!” каби қарғишларини эшитганингизда сизнинг ҳам кўнглингиз ғашланса керак, а? Албатта бу қарғишлар юрак қаъридан отилиб чиқмайди, тил учида, жаҳл натижаси ўлароқ айтилади. Бирок, “яхши гапга ҳам, ёмонига ҳам фаришталар “омийн!” дейди” мақоли кучга кириб қолса, она додини кимга айтади? Агар “жувонмарг бўлгур” деган ибора “ёшлигингда ўлиб кет!” деган маънони англатишини билганларида эди, оналарнинг ҳеч бири бу сўзларни тилга олмаган бўлардилар.

Кишига лаънат ўқиш, сўқиш ғазабнинг фарзандларидан ҳисобланиб, Одам боласи хуснига доғ тушириб туради. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Кишиларга лаънат этувчилар қиёмат куни шохид ҳам, шафоат қилувчи ҳам бўлмайдилар”, деганлар (бундай кишилар Қиёмат куни қавм-қариндошлари ва дўст-биродарларига шафоат қила олмайдилар). Шунингдек, Аллоҳ таолога чин кўнгил билан қаттиқ ишонувчи киши бошқаларга лаънат ёғдирувчи бўлмаслиги кераклигини таъкидлаганлар. Ҳазрат Оиша (р.а.) айтдилар: “отам Абу Бакр Сиддиқ қулларидан биттасига лаънат ўқидилар. Буни Расулуллоҳ (с.а.в.) эшитиб: “Эй Абу Бакр! Аллоҳ таолога қаттиқ ишонувчилар билан бошқаларга лаънат ўқувчилар ҳақидаги гапларим қаерда қолди? Йўқ, бундай бўлмаслиги керак!”, деб икки ё уч марта такрорладилар. Отам ўша куниёқ у қулни озод қилдилар-да, Расулуллоҳга (с.а.в.) бориб: “Мен иккинчи мартаба бундай қилмайман”, деб узр айтдилар. Кўнглини хира қилувчи воқеа содир бўлганида саҳобалар “Эй Расулуллоҳ, мушриклар ҳақида дуойибад қилинг!” дейишганида, Аллоҳнинг элчиси (с.а.в.) “Мен дуойибад қилувчи ёки лаънат этувчи эмас, балки марҳамат қилувчи бўлиб юборилганман”, деганлари ҳар бир мусулмон учун ибратдир. Чунки ҳар бир мусулмон бир-бирига яхшилик қилиш учун яратилган. Бировни лаънатлаш дуойибаднинг бир тури ҳисоблангани сабабли бу борада ҳам тилни эҳтиёт қилиш шарт.

Ҳаётимизда баъзан билиб, кўпроқ ҳолларда эса билмай, ҳатто яқинларимизни ҳам лаънатлаб қўямиз. Масалан, бир оила бузилиш жари ёқасига келиб қолган. Эр томон хотин томонни, хотин томон эса эр томонни шунчаки

айбламоқчи бўлади-ю, лекин тилига лаънат сўзлари аралашиб қолаётганини фаҳмламайди. “Менинг яхшилигимни билмасанг кўр бўласан”, “Тирик етимлар кўзидан оққан ёшларнинг уволи тутуди сени”... каби гаплар гўё қалбларни овутгандай бўлади. Айблаш ва лаънат ўқиш билан оилани сақлаб қолиш сира мумкин эмас. Бунинг ўрнига юрак-юракдан: “Аллоҳим, аввало ўзимга, сўнг хотинимга (ёки эримга ёки куёвим ё келинимга) инсофу тавфик бер, орамиздаги меҳр-муҳаббатни зиёда қилиб бер...” деб хайрли дуо қилса ижобат бўлиши аниқ.

Кимдандир ғазабланган пайтда “Падарингга лаънат!” деб юбориш одати кенг тарқалган. Эҳтимол кимсани ғазаблантирган одамнинг отаси такводор мўмин кишидир. Буни билмай туриб унга лаънат ўқишимиз қандай бўларкин? “Ўғлини ёмон тарбиялаган, шунинг учун лаънатга лойиқ”, деймизми? Кимса ғазабланган оннда ҳали ким ҳақу ким ноҳақлиги аниқ бўлмаслиги ҳам мумкин. Унга ноҳақлик содир этилгандай туюлди ва отани ўртага қўшиб лаънатлади.

Солим ибн Абдуллоҳ айтдилар: “Мен отам Абдуллоҳ ибн Умарнинг кишиларгагина эмас, ҳатто бошқа махлуқларга ҳам лаънат айтганларини сира эшитмадим. Отам Расулуллоҳнинг (с.а.в.) мўмин киши асло лаънат этувчи бўлмаслиги керак”, деган муборак ҳадисларини ривоят қилардилар”. Лаънатлашни дуойибаднинг бир тури, дедик. Шу билан бирга, лаънатлаш – сўқишнинг пардали кўриниши ҳамдир. Баъзи ҳолларда “онангни...” деб сўқишдан уялган ғазабнок одам “падарингга лаънат!” билан хуморидан чиқади. Киши дуойибаддан, лаънатлашдан ўзини тийиши қийин эмас, чунки ҳар кун ёки ҳар соатда бу иллатларга мубтало бўлмайди. Аммо ҳар кун, ҳар соатда эмас, ҳар дақиқада ҳам сўкувчилар бор. Одам ёлғиз ҳолатида ҳам бировни дуойибад қилиб, лаънатлайверади. Лекин сўқонғич одам ошкора сўкмаса хумори босилмайди. Сўқишни ҳар жойда – бозорда ҳам, мозорда ҳам, автобусда ҳам, турли идораларда ҳам эшитишимиз мумкин. Бозорда харидор сўқади – сотувчи бўш келмайди, “кайтим” қайтаради. Мозорда ўлик эгаси гўрковни сўқади – гўрков аламини ўликка қўшиб кўмиб қўя қолмайди, ғазабини сўқишга айлантириб қайтаради. Автобусда биров бехос туртди ё оёқни босиб олди. Эшитадигани –сўқиш! Идора раҳбари ўзининг ким эканини кўрсатгиси келса, мажлис пайтида ходимларининг онасию бувиларини бир-бир “эслаб” қўйишни маъкул топади. Уйда эр хотинни, ота фарзандларини, ака укаю сингилларини сўқади. Не додқи, ота боласини, ака укаларини, ҳатто ука ака-опаларини “онангни...” деб сўқиб турса?! Шундай оилалар борки, чой ичиб, нон ейиш қандай одатий ҳол бўлса, сўқиш ҳам улар учун худди шундай ҳол. Бундай хонадонда ярим кечада биров уйғониб чой ичса, “тинчликми, нега чой ичяпсан?” дейишлари мумкин. Лекин тун ярмида сўқинса, эътибор ҳам берилмайди.

Сўқиш эшитиладиган жойдан ҳаё қочади. Ҳаё қочган хонадондан файз кетади, барака кўтарилади. Сўқиш – кучли томондан айтилади, демак, ўзига яраша куч ва мартабанинг қай даражада эканини кўрсатувчи омилдир. Жисмоний жиҳатдан кучсиз одам мушаклари ўйнаб турган бақувват одамни сўқмайди, мартабаси пастроқ киши хўжайинини сўқиб кўрсин-чи? Хотин

зулм ҳаддан ошган маҳалда эрни қарғаши мумкин, аммо сўкмайди. Сўкиш беҳаё, майпараст кўча хотинларига хос иллат. Сўкишнинг ёмонлигини ҳамма билади, лекин ҳамма ҳам бу иллатдан кутилишни ўйламайди. Фарзандимиз ўн икки – ўн беш ёшларида бировни сўкаётганини эшитиб қолсак, ғазабланамиз, “бу ёмон одатни қаердан, кимдан ўрганди?!” деб бош қотирамиз. Лекин шу фарзандимизга бир-икки ёшида, энди тили чиқаётган пайтида “онангни (ёки “акангни”) сўкиб кўй”, деб ўргатганимизни унутиб юборамиз. Уч ёшли ўғилчамиз ёки набирамиз ширин тилчалари билан онасини сўкаётганини эшитганимизда қувонганмиз. Иллат кулбасининг пойдеворини ўзимиз тиклаб қўйиб, оқибатда “бу қора кулба қайдан пайдо бўлди?” деб гангиб юрамиз. Болага сўкишни оналар ўргатишмайди. Улар болага тили чиқмай туриб саломни ўргатадилар. Гўдакка саломни ўргатувчи отани кам учратамиз. Сўкишни ўргатувчилар эса етиб-ортади. Агар ота фарзандига “ассалом”ни, “бисмиллаҳ”ни, “субҳаналлоҳ”ни ўргатса, бола ширин тилчалари билан бу гўзал сўзларни айтганида қувонса, “кишиларни ёмон иборалар билан сўкувчи ва оғзини шундай сўкишга ўргатган бандани Аллоҳ таоло яхши кўрмайди”, деган шарафли ҳадисни мурғак онгига сингдира олса, унинг хурсандчилиги доимий бўлади, умрининг охиригача татийди. Сўкиш ҳақида фикр юритганимизда сўз маъносига тушунмаслик оқибатида айтиладиган айрим ибораларни четлаб ўтолмаймиз ва бунинг учун биродарларимиздан, айниқса опа-сингилларимиздан узр сўраймиз. Турли жойларда, турли одамлар тилидан “вой баччағар!”, “Вой даюс!” ёки “энағар”, “қизиғар” деган сўзларни эшитиб қоламиз. Ажабланарли томони шундаки, буларнинг барчаси эркалаш оҳангида айтилади. Ҳолбуки, форс-тожик тилини биладиганлар учун бу оғир ҳақорат саналади. Агар шу сўзларни айтувчилар “баччағар” – боланг фоҳиша, “энағар” – онанг фоҳиша, “қизиғар” – қизинг фоҳиша, деган маъно англатишини билсалар, тилларини тийган бўлармидилар? “Даюс” эса эр учун оғир ҳақорат, ўз аёлини бошқалардан қизганмайдиган одам шундай аталади. Баъзилар русча сўкишларни ҳам тилдан қўймайдилар. “Вой блин”, дейиш баъзилар учун одат тусига кириб қолган. Руслар “қанжиқ” маъносини англатувчи сўзни маданийроқ тарзда шундай дейишларини улар билишмасмикин? Ҳаётда биров сўкканда иккинчи томоннинг жим туриши ҳоллари кам учрайди. Сўкишга сўкиш билан жавоб қайтарилади ва оқибатда катта жанжаллар келиб чиқади. Аёз ибн Ҳаммор айтдилар: “Мен Расулуллоҳдан: “Эй Расулуллоҳ! Бир киши мени сўкса нима қилай?” деб сўрадим. Расулуллоҳ (с.а.в.): “Бир-бирини сўкувчи икки кишининг иккаласи ҳам шайтондир. Улар ёмон гапни гапиради ва ёлғон сўзлайди”, дедилар. Албатта, кимдир онадан сўкса индамай эшитиш анча оғир. Ҳарбий хизматда бўлган пайтимизда айнан шундан қийналардик. Рус аскарлар, ҳатто командирлар икки гапнинг бирида “онангни” деб туришарди. Бу сўкиш оҳанги ғазаб ва таҳдиддан холи эди. Яхши гапни гапираётганда ҳам шу сўкиш ишлатиларди. Лекин осиеликлар, айниқса кавказликлар бунга чидай олишмасди. Кўп муштлашувлар оналар “эслангани”дан кейин бошланиб

кетарди. Оқибатда сўккан эмас, мушт кўтарган жазоланарди. Бир куни қисм командири осиелик аскар йигитларни йиғиб, узр сўраган, “онангни” дейилишида ғараз бўлмагани учун рус йигитлардан ранжимасликларини илтимос қилган эди. Бу сўкишни эшитиш ҳар қанча оғир бўлмасин, чидаган маъқул. Бу хусусда шарафли ҳадис бор: -Кишининг ўз ота-онасини сўкиши катта гуноҳдир,-дедилар Расулulloх (с.а.в.).

-Эй Расулаллох, киши ўз ота-онасини ҳам сўкадимми?-деб сўрадилар саҳобалар.

Аллоҳнинг элчиси дедилар:

-У бир одамни сўкади. Сўкиш эшитган одам эса аввал сўкканнинг отасини ҳам, онасини ҳам сўкади,-дедилар.

Абдуллоҳ ибн Аббосдан ривоят қилинади:

Пайғамбаримиз ҳузурларида бир киши иккинчисини сўқди. Иккинчиси жавоб қайтармади. Бу вақтда Расулulloх ўтирган эдилар. Иккинчиси ҳам сўка бошлагач, ўринларидан туриб кетдилар. Саҳобалар:

-Эй Расулаллох, нима учун туриб кетдингиз?- деб сўрашганида Расулulloх дедилар:

-Фаришталар тургани учун мен ҳам турдим. Бу киши жим турган вақтда фаришталар аввалги сўкаётган кишига жавоб қилиб турган эдилар. Бу ҳам сўка бошлагани учун ўша фаришталар чиқиб кетишди. “Қобуснома”да шундай ҳикмат бор: “Иттифоқо, бирор киши билан уришсанг, оғзингга келган бузуқ сўз ва ҳақоратлар билан сўкма, шундай уришгилки, ярашмоққа жой қолсин ва бирданига бешарм, беҳаёлик қилма, чунки бундай иш безориларнинг одатидир. Одатнинг яхшироғи тавозуъли, кибрсиз бўлишдир”.

Бир-бирларига ғазаб қилувчилар ўзларини босиб олишгач, сўкиш борасида қайси бирлари айблроқ эканини аниқлаштириш мақсадида масала талаша бошлайдилар. Бундайларга Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг ажримларини эслатамиз: “Бир-бири билан сўкишувчи кишиларнинг айби сўкишни аввал бошлагани устига тушади, башарти иккинчиси сўкишни ҳаддан ошириб юбормаса”.

“Қутадғу билиг”дан ҳикмат: Сени ким сўқар эрса ўгил они, Утун ул булур сен тузунлар сони.

Дейилмоқчики: ҳар ким сени сўкса, сен уни макта. Натижада сен адаблик, ул қўпол, жоҳил бўлур.

Аҳмад ибн Яҳё ибн Вазирдан ривоят:

-Бир куни имом Шофиъий билан чироқ бозорига чиқдик. Бир пайт кимдир илмли кишини сўка бошлади. Шунда имом ҳазратлари бизларга юзланиб дедилар:

-Тилларингизни фаҳш сўзлардан сақлаганингиз каби, кулоқларингизни ҳам фаҳшни эшитишдан сақланглар. Зеро, фаҳшни эшитиб турувчи одам гуноҳда уни сўзловчи билан шерикдир.

Ҳазрати имомнинг бу танбеҳлари сўкишаётганларни инсофга чақирмай томоша қилиб турганларга тааллуқли, деб ўйлаймиз. Муштлашаётганларни

ажратишга ҳамма ҳам жазм қилавермайди. Биров жисмоний жиҳатдан кучсиз бўлгани туфайли аралашмайди, бошқаси эса кўрқоклиги учун. Сўкишаётганларни инсофга чақиришга ҳам айнан шу сабаблар баҳона бўлади. Ҳаётда ким ўзгани масхаралашни яхши кўрса, фасод ботқоғига ботади – оқибатда ўзи масхара бўлади, уришишдан лаззат олса – эртамикечми ўзи калтак азобидан дард чекади. Сўкинувчи эса сўкиш дўллари остида қолади. Шундай экан, фисқ оламидан, яъни калака, мазах, масхаралашдан, уришишдан, сўкинишдан нари юрувчи инсоннинг турмуши тинч бўлади. “Катталарга ҳурмат, кичикларга иззат”, деган мақол оддий гапга ўхшайди, бироқ бу ҳикмат замирида улуғ бир ҳақиқат мавжуд: халқнинг фасодга берилиши буюкларга ҳурмат, кичикларга муҳаббат кўрсатмасликдан бошланади. Юқорида зикр этганимиз иллатлар зоҳир бўлган онда орадан ҳурмат ҳам, муҳаббат ҳам кўтарилади. Буни эр ҳам, хотин ҳам доимо ёдда тутиши шарт.

Келинпошша, сиз ташқи гўзалликни кўз ила кўриб, баҳо бера оласиз Ички гўзаллик, хусусан хусн чиройига тил ила ифода этилувчи салом ва дуо гувоҳлик беради. Шундай экан, тилимиздан фақат салому ва ширин сўзлар чиқадиган бўлса, қандай яхши! Афсуски, тилни кул қилмоққа шайтон алайҳилаъна ҳам харидор. Шайтон тилни эгаллаб олса, қалбни махв этиши ҳам осон кечади. Тил мазах ва сўкишдан парҳез қилмадими, саломи курук, дуоסי ижобатсиз бўлиб қолиш эҳтимоли борки, бу иллатдан Аллоҳ сакласин!

Ўттизинчи

суҳбат:

Ҳазил ва мазах

Тилимизда “ҳазил”, “эрмак”, “калака”, “мазах”, “масхара” деган сўзлар мавжуд. Булар шунчаки маънодош сўзлар эмас, балки инсон зотини хунуклаштириб турадиган иллатларнинг номидир. Яна “пичинг”, “истехзо”, “захарханда” деган тушунчалар мавжудки, булар ҳам чегарадан чиққан ҳолларда гуноҳга етакловчи иллатга айланади. Халқимиз хушчақчақлик, ҳазил-мутойибани севади. Ҳатто маънодош сўзларни “ўйнатиб” ҳам кулги уйғотади. Самимий кулги - одамшавандлик ва руҳий соғломликнинг белгиси. Беғараз кула олган киши яхши одам саналади. Атиргулга муаттар бўй қанчалик зарур бўлса, одамга ҳазил-мутойиба шунчалик зарур. “Фақат нодонларгина кулмай яшайдилар, разиллар камданкам ҳолларда қувноқ бўладилар”, деб донишманд ҳақ гапни айтган. Ҳатто айрим ўтмиш донишмандлари “Фақат қувноқликкина нақд олтин бахт, қолганининг бари – насия қоғоз. Кулмай ўлгандан кўра, бебахт бўлсанг ҳам кулган яхши”, деб ҳазилга ғоят юқори баҳо берганлар. Кулги яхшиликдан бўлса дуруст. Безор кулги руҳни соғломлаштиради. Аммо, бу масалада меъёр деган масала бор. Агар самимий, беғараз ҳолатда бошланган ҳазил ҳаддан ошдимиз, яъни чегарасидан чиқдимиз, фалокатга асос бўлиши ҳеч гапмас. Ҳатто узок йиллик дўстлар даврасида ҳам баъзан хафагарчилик юзага келади, баъзан эса иш муштлашиш, ҳатто пичоқбозликкача бориб етади. Бу нохуш ҳолатнинг илдизига эътибор берсак,

оддий ҳазилга бориб тақалади.
Бу ҳақда ҳазрат Алишер Навоий ҳам танбеҳ бериб ўтганлар: “Ҳазил қилаверишдан ҳурматсизлик ортади. Ҳазилнинг охири жанжалга олиб келади. Кўп ҳазиллашиш номус ва ҳаё пардасини чок этади. Адаб ва ҳурмат эгаларини бебурд ва беобрў қилади. Қўлингдан келганча таъзим ва адаб биносини йикитма. Ҳаё ва ҳурмат пардасидан чикма”. Гап шундаки, ҳамма ҳам дўстига эплаб ҳазил қила олмайди. Одам ўзининг ҳазил-мутойибага қай даражада усталигини белгилаб олиши керак. Бугунги бир ҳазилга дўстлар кулишса, эртага худди шу гапга ғашлари келиши мумкин. Сабаб: ҳазилнинг синггиши учун кишининг кайфияти ҳам муҳим. Киши яхши кайфиятда бўлса, “ўтмас тешада йўнилган”дай тўмтоқ ҳазилга ҳам кулаверади. Кўнгли ғашланиб турган бўлса, нозик қочиримдан ҳам ғазабланиб кетиши мумкин.

Гарддай оғуси бор сўзни демагил –
Ҳазил бўлганда ҳам оғринади дил.
Ҳазил-мутойибага бўлган талаб барча учун бир ҳил эмас. Айниқса қиз-жувонлар бу масалада ғоят хушёр бўлишлари шарт. Чунки эрлар учун айб саналмаган ҳазил аёллар учун шармандалиқ мақомини олади. Кўп ҳазиллашадиган эр “ҳазилкаш”, дейилса, ҳатто буни фазилат деб мақташса, кўп ҳазиллашадиган қиз-жувонни “беҳаё” деб айбсителишади. Қиз-жувонлар, айниқса эр-йигитлар ҳузурида бир-бирларига ҳазил қилмасликлари керак. Қадрдон дугоналар даврасида бир нарсага эътибор берилмайди: беш-ўн ёки йигирма- ўттиз йиллик дугоналарнинг шу давр ичида тинмай такрорланиб келадиган ўзаро беғараз ҳазиллари бўлади. Бу даврада ҳазил чегарадан чиқса ҳам, кимдир дугонасининг ҳазилини малол олса ҳам, сир бой бермай жилмайиб қўявериши мумкин. Лекин даврада бегона меҳмон ўтирса, айниқса эркаклар бўлишса, ўзаро самимий ҳазил ҳам оғир ботиб, нишонга олинган дугона чидолмай қолиши мумкин.

Қадрдонлар орасида кўпинча ёшлик эсланиб, ёшлиқдаги қилиқларидан кулишади. Кимдир, қачондир бир ўсмирга муҳаббат изҳорини ёзиб ўқитувчининг қўлига тушиб қолган, кимдир қайсидир болани лақиллатиб кетган, кимдир онасининг лаббўёғини бетига суриб олган... Хуллас, кулгига асос бўладиган воқеалар кўп. Лекин бу воқеалар фақат шу даврадагина кулги уйғотади, ташқаридан келган одам учун мутлақо қизиқарсиз, ҳатто бачкана туюлишини дугоналар фикр қилиб кўришлари керак. Ҳазиллашганда ҳам ақлни ишлатиб ҳазиллашиш шартлиги, одобли ва оқил одамларга нисбатан энг арзимас ҳазилни ҳам қилиш дуруст эмаслиги, шунинг баробарида ожиз ақлга ҳам ҳазил ўринсизлиги, бемаъни кулгидан ҳам бемаънироқ нарса йўқлиги ёдда тутилса янада яхши.

Баъзан даврада иштирок этмаётган бир одам эсланиб, унга ё хунукроқ бир лақаб тақайдилар ёки бирон жисмоний камчилиги мисолида сўз ўйини қилиб куладилар. Аввало, бу одатнинг ғийбат ва масҳара эканидан огоҳлантираамиз. Ҳазил ниқобидаги шу масҳарада кишининг чўлоқлигидан кулинса-ю ўша даврадаги кимнингдир яқин одами шундай жисмоний камчиликка эга бўлса, у қандай аҳволга тушаркин, тасаввур этиб кўрайлик-чи?

“Қобуснома”да бундай ҳикмат бор: “Ҳазил айб бўлмаса ҳам, ҳазилдан эҳтиёт бўл. Ҳазил қилиш мумкин, аммо ярамас сўз айтиш ёмон... Ҳазилни мастлик чоғида қилма, чунки ёмонлик ҳазилдан келиб чиқади. Эй фарзанд, ўзингдан пастроқ одам билан ҳазиллаш, бўлмаса ҳазиллашма, чунки сенинг иззатинг кетмасин ёки тенгдошларинг билан ҳазил қил, чунки жавоб берсалар айб бўлмайди. Уят сўзларни айтма, ҳаддан ташқари ҳазил қилма, чунки одамни хор ва бекадр қилади. Халққа нима десанг шуни эшитасан, халққа нима қилсанг шуни кўрасан”.

Насихатда ўзидан пастроқ одам билан ҳазиллашиш тавсия этилган бўлса-да, бундан ҳам эҳтиётроқ бўлган яхши. Агар киши ўзидан ёшроқ одам билан ҳазиллашса, ёшнинг ҳазили қуюшқондан чиқиб уни мулзам қилиб қўйиши аниқ. Айниқса кичик ёшдаги болаларга ҳазил қилинганда уялиб қолиш эҳтимоли кўпроқ бўлади. Шунингдек, табиати кўполроқ, ҳазилнинг нозик жиҳатларига эътиборсиз кишига ҳазил қилиб ширин жавоб оламан, деган одам қалампир экиб, ширин қулупной ҳосилини кутаётган нодон ҳолига тушса бировдан ўпкаламасин.

Аёл билан ҳазиллашувчи эр ҳам ташқаридан ҳурмат қутмасин. Икки ёки уч дўст “от тепкисини от кўтаради”, деганларидай бир-бирларига оғир ҳазил қиладилар. Ўзлари ҳам куладилар, атрофдагилар ҳам завқ оляптилар, деб ўйлайдилару бошқаларга калака бўлаётганларини фаҳм этмайдилар. Баъзилар ҳазиллаша туриб, ўзини шундай ошкор этиб қўядики, бошқалар уларнинг барча сир-асрорини билиб олади. Чунки одатда одамнинг кимлигини унинг нимадан қулаётганига қараб билиб олса бўлади. Ҳатто энг ўринли ҳазил ҳам гоҳо ўта ёқимсиз туюлади. Ҳазил энг аввало самимийликни тақозо этади. “Баъзи разил ва тубан кишилар аҳмоқона ҳазил-мутойиба қиладилар, қулдирмоқ учун товон китиклайдилар, енгилтак аёл кўрганини кўрсатиб берганидек, баъзи ахлоқсизлар қулдириш учун бировларга тақлид қиладилар. Ҳазил агар одамнинг шахсиятига тегса, одобсизликдир. Бундан яхшилар ор қиладилар. Ҳазил-мутойиба бир оз кўнгилни хушламоқ учун, шодлик ва хурсандлик учун бўлса – ёқимлидир. Агар ҳазилда кўпол сўзлар бўлмаса, ундан ҳеч ким хижолат ва озор чекмайди. Беозор ҳазил зарифликдир. Аммо ундан ўтса, ақлсизликдир. Табиат хуш эрур бўлса дақойиқдин анга зеб, Чун бўлди сафоҳат нетар ул сўзни киши деб”.

Дейилмоқчики: ҳазил, агар у ўткир ҳамда нозик фикр билан безалган бўлса, табиатни очади. Борди-ю кўпол бемаъниликка етса, одам оғизга олиб нима қилади?

Ҳазил фақат сўз билан эмас, ҳаракат билан ҳам бўлади. Бир маҳаллада айтиб беришган эди: улфатлар чойхонадаги маишатдан кейин маст бўлиб қолган дўстларини тобутга солиб қўйишган экан. Сўнг бир неча йил давомида бу воқеани эслаб қулиб юришган. Сўнг.. ўша дўст вафот этган, энди ўша тобутга ростманасига тушган, ҳазилкаш дўстлар унинг тобутини елкаларида кўтариб, энди йиғлашган... У одам ўша ҳазил туфайли ўлим топди, дея олмаймиз. Қазонинг сабаби ва вақти Аллоҳнинг измида. Лекин ўша ҳазил энди дўстларни қувонтирмайди, балки қалбларини тирнайди. Яна бир “ҳазилкаш”

Ўз дўстини “ўлди”га чиқариб, яқинларига хабар беради. Тўғри, бу “ҳазил”дан кимдир кулади. Лекин бу ҳазил эмас, аблахлик эканини билганлар унга танбех берадилар.

Келинпошша, биламан, қиз-жувонлар орасида бунақа оғир ва бемаъни ҳазиллар деярли учрамайди. Шунга кўра бу гапларнинг “келинлар дафтарига” ёзилиши ғалатирок туюлаётгандир. Лекин бу “дафтар”га оилангиздаги эркакларнинг кўзи тушиб қолса, фойдадан ҳоли бўлмас, деб ўйладим. Ундан ташқари, эрингиз, қайниларингиз ёки ака-укаларингиздан бирида шунақа бемаъни ҳазилларга мойиллик бўлса, уларни шу суҳбатни ўқиб кўришга даъват этарсиз? Чунки оила аъзолари орасидаги ўзаро ҳазил куюшқондан чиқса кўп нохушликларни юзага чиқариб қўйишига мисоллар кўп. Ҳазил-мазахга ўрганган, оғизларидан беандиша сўзлар чиқаришга одатланган одамлар кейинроқ шу феълларидан дакки ейдилар. “Ҳазилнинг таги – зил”, деган сўз бекорга айтилмаган. Ҳазилни ҳам туз каби меъёрида ишлатмок зарур.

Кимда	беандаза	сўзлар	бордир,
Бил,	надоматдан	унга	бисёрдир,-
дейди		шоир.	

Бир ҳазилкаш киши бемор эди. Шогирди зиёратга борди. Устоз дедик: “Иним, бу ёғи оз қолди, яқинда кетсам керак. Бориб кўрайин-чи, тузукроқ жой бўлса, сени ҳам чақираман”. Бу ҳазилга атрофдагилар куладилар. Билмайдилар-ки, бу гапга фаришталар “Омин!” дегандир. Устознинг ҳали йил маъракаси ўтмаёқ, шогирд хасталанади. Дўстлар зиёратга киришганида бемор ҳазил қилади: “Устоз зерикиб қолганга ўхшайди, бориб бир кўнглини кўтариб келаман, шекилли...” Бу ҳам кулги учун айтилган ҳазил эди. Аммо устоз ётган жой “кўнглини кўтариб қайтадиган” ер эмас. Бу гапдан кулган улфатлар бир ҳафтадан сўнг ҳазилкаш дўстларини қабрга қўйдилар... Ўтган асрда Фарғона водийида машҳур бир қизикчи дўкондор билан суҳбатлашиб ўтириб жон берган экан. Ўтган-кетган одамлар у кишининг жон берганини билмай ҳазил гап айтишар экан. Бу воқеани айтадиганлар қизикчининг бу ўлимини “шарафли” деб баҳолайдилар. Гўё унинг шу ўтириши, одамларнинг ҳазиллашиши унинг эл ардоғидаги инсон эканидан далолат эмиш. Аммо бу ҳолат менга шарафли туюлмади. Иймон калимасини айтолмай жон таслим қилиш, оғизни очиб ўтираверишга бошқачароқ баҳо бериш керақдир?

Келинпошша, шу ўринда “Пичокни олдин ўзингга ур, оғримаса бировга ур”, деган мақолга амал қилмоқчиман. Ҳадеб бошқаларнинг айбларини дастурхон қилмай, ўз камчиликларимдан ҳам бир чимдимгина айтай: камина ғоят жиддий, кулишни билмайдиган, ҳамиша қовоқ солиб юрувчи бўлиб кўринсам-да, ҳазилни ёқтираман. Ўзаро суҳбатнинг ўрни-ўрнида ҳазил қилиб туришга уринаман. Ҳазилларим холис, беғараз бўлса-да, баъзан кўполроқ ёки беўхшовроқ чиқиб қоладик, буни ўзим ҳам сезиб, анчагача хижолатда юраман. Сабриддин исмли шоир биродарим бўларди, Аллоҳ уни раҳмат қилсин, у билан кўп ҳазиллашардим. У ҳам мен билан ҳазиллашарди, гапларимни малол олмасди. Бироқ, бошқалар ҳазил қилса тутоқиб кетарди.

Бир куни суҳбатлашиб ўтирганимизда ўзимдан ўзим мамнун бўлиб: “Худога шукр, бировга қаттиқ гапирмаганман, сўкмаганман, кўнглини оғритмаганман”, десам, “кўнглини оғритгансиз”, деб қолди. Ажабландим. Шунда у: “бир хил пайтларда ҳазилларингиз дилимни оғритади, дўстлигимиз ҳурматидан индамайман”, деди. Бу мен учун оғир, айни чоқда ўринли ва фойдали танбех эди. Марҳум ижодкор дўстим Абдужалил билан ҳам кўп ҳазиллашардим. Уни ёдга олганимда, шубҳасиз, ўзаро ҳазилларимизни эслайман ва... “айрим ҳазил гапни айтмасам бўларкан”, деб афсусланаман. У мендан сира ранжимаган, танбех бермаган. Лекин кўнгли озгина бўлса-да оғригандир, деб ўйлаб истиғфор айтиб, унинг ва бошқа биродарларимнинг ҳақиқа дуо қиламан: Аллоҳим, ҳазилларим туфайли кимнинг кўнглини оғритган бўлсам, гуноҳимни кечир!

Ҳазиллашиш одобини эгаллаш осон эмас. Лекин ҳазилни тушуниш одоби ҳам мавжуд. Афсуски, ҳазилни барча бир хилда тушунавермайди, ҳатто беозор кулгини малол олади. Шунинг учун ҳам: Ҳазиллашганда сен сақла одобни, Балки англамаслар сен айтган гапни. Кўпчиликнинг кулгиси иллатли нарсаларга кучли зарба бўлиб тушади. Танқидни ва танбехни кўтаришса кўтаришади-ю, аммо кулгига ҳамма ҳам чидайвермайди. Ҳеч бир кимса кулги бўлишни истамайди. Ҳатто бир даврада ҳазилга нишон бўлаётган одамнинг ўғли тасодифан иштирок этаётган бўлса, отасига айтилаётган беозор ва беғараз бўлган гапларни масҳара ўрнида қабул қилиб, ғазабланиши мумкин.

Ҳикмат аҳли ҳазилдан қочишни ҳақиқатдан қочиш каби баҳолаган. Ҳатто ҳазилни тушунмайдиган одамни нодон ҳисоблаб, жиноятчига ишонмагандай гапларига ишонмасликни тавсия этганлар. Беозор ҳазилни малол олиб, жанжал чиқарувчини халқда “жиззаки”, деб атайдилар. Жиззакиликдан қутилиш қийин, шу боис бундай табиатли одам ҳазилкашлар даврасида узок ўтирмагани маъқул. Ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтаришга лаёқати йўқ киши даврани “гуллатишга” ҳисса қўшиш мақсадида ё ёлғон тўқишга киришиб кетади ё эзмалик билан баҳслаша бошлайди.

Фарғона водийи ва Тошкентда “аския” аталмиш ҳазил тури кенг тарқалган. Уни баъзилар ҳатто “санъат тури” деб ҳам улуғлашади. Эҳтимол, аския санъат мартабасига лойиқдир. Бироқ, ҳозирги аҳволида бундай баҳолаш инсофдан эмас. “Аския” сўзи “закий” сўзидан келиб чиққан”, деб таъриф берувчилар ҳам бор. “Закий” – ўткир ақл эгаси, демак. Тўғри, аскиячиларда ҳозиржавоблик бор. Аммо уларнинг ҳазиллари асосан беҳаёликка, уятли ўхшатишларга асослангани учун “закий” деган сифатдан анча узок. Тўғри, аскияда фақат ҳозиржавобликкина эмас, латифлик, зийраклик, закийлик бўлиши ҳам шарт. Афсуски, аскиячиларда кейин зикр этилган уч фазилатни деярли учратмаймиз. Аёллар иштирок этаётган давраларда уятсиз ўхшатишларга шамаъ қилиниши балки фикримга далил бўлиб, аскиячиларнинг норозиликларига жавоб ўрнига ўтар. Далил учун ўнлаб мисоллар келтиришимиз ҳам мумкин, бироқ оят ва ҳадислар зикр этилаётгани, суҳбат асосан суюкли қизларимиз ва келинларимизга аталгани

учун бу беҳаёликка ўрин беришдан тийилдик. Телевизорда аския кўрсатилса, даврада хандон отиб кулаётган аёлларга ҳам ачинаман. Хаёли, иболи аёл бунақа гапларга кулмай, ғазабланиши керак. Ундан ташқари аскиячилар орасида “аёл аскиячи”ларни ҳам учратяпмиз-ки, бу холга норозилик изҳор этмоқликдан ўзга чорамиз йўқ. Аёлнинг катта давраларда эркаклар билан аския айтиши у ёқда турсин, меҳмонлар даврасида оиладаги яқинлари билан ҳазиллашиши ҳам дуруст эмас. Албатта, эр ва хотин орасида ҳазил-ҳузил бўлиб туради. Лекин қайнота ва қайнона ҳузурида келиннинг эрга ҳазил гап айтиши одоб доирасига кирмайди. Хотин эри билан ёлғиз эканида бир ҳазил гап айтса эр кулиши, завқланиши мумкин. Айни шу гап ота-онаси ҳузурида айтилса, ғазабланиши эҳтимоли бор. Чунки бир ҳазил икки хил ҳолатда икки хил таъсир қилади. Латифани ҳам ҳазил доирасига киритишади. “Латифа” латифликни англатади. Яъни, нозик қочиримлар билан кишини кулдириш, қувонтириш латифанинг вазифасидир. Кулдириш одоб доирасидан чикса латифа эмас, масҳарабозлик бўлади. Йиллар бўйи халқ тилида яшаган Насриддин Афанди латифаларида нозикликдан ташқари ҳикмат ҳам бор. Кейинги йилларда тўқилган латифалар эса асосан беҳёликдан иборат. Ҳозир интернетда кўпайган европага хос латифалар таржима қилиниб, “ўзбекчалаштириляпти”. Масалан, европа латифаларининг аксарини бузуқлик қилиб ётган хотини устига эрнинг кириб қолиши воқеалари ёки куёв билан қайнона машмашалари ташкил этади. Осиёда, хусусан ўзбекларда бундай бемазагарчиликлар йўқ даражада. Айниқса, бизда куёв қайнона билан бирга яшамайди ва уларнинг орасида кулги ёки калакага асос бўлувчи воқеа учрамайди. Куёв билан қайнона муносабатини келин ва қайнона можаросига кўчириш эса мутлақо ўринсиз. Аския барча даврада айтаверилмайди. Лекин давра йўқки, латифа айтилмаса. Эплаган ҳам айтади, эпламаган ҳам. Даврага қаралмайди, маънога эътибор берилмайди. Беҳаё ва бемаъни латифалар кичик улфатлар даврасидан “тошиб”, катта сахналарга, ҳатто телеэкранларга чиқди. Бу каби кўрсатувларни томоша қилатуриб улуғ адиб Балзакнинг “Майнавозчи хамиша енгилтабиат бўлади”, деган ҳикмати тўғримикин, деб ўйлаб қоламан. Ахир Арасту ҳаким бекорга “истаган нарсадан кулгили жихат қидиравериш одати маънавий қашшоқлик аломатидир”, деб огоҳлантирмаганлар. Маънавий қашшоқликни минглаб одамлар ҳузурида кўз-кўз қилавериш доноликдан бўлмаса керак...

“Эрмак” - “ҳазил”дан кейинги босқич. Самимият чегарасидан чиқишда, таъбир жоиз бўлса, “эрмак эшаги”га мишлади. Эшак бўлганда ҳам ажабтовур, бир доирада айланавериб кишининг асаб томирларини бир-бир узаверади. Сўнг бу “яғир” эшақда “калака” аталмиш бадбўй кўлмакка тушилади. Ўзгани калака қилғувчи нодонга бу кўлмак зилол сув каби туюлиб симираверади, роҳатланаверади. Захарланиши мумкинлигини ўйламайди. Ҳажв йўналишидаги асарлари билан дунёга танилган европалик Сервантес бу ҳақда дейдики: “Сен одамларга танбеҳ беришинг мумкин-у, аммо ҳақоратлашга - калака қилишга ҳақинг йўқ. Чунки кўпчиликни кулдирган бўхтон, гарчи у ҳатто бир кишига чоҳ сифатида мўлжалланган тақдирда ҳам

бари бир ножўя ва бемаънилиқдир”. Калака кўпинча зехн етишмаслигининг аломати, у чинакам ҳазил етишмаган жойда пайдо бўлади. “Калака” деган иллат кўлмагидан “мазах” балчиғига ўтилади-ю... Балчиқда эшакнинг ағнаганини кўрганмисиз? Бировни мазах қилаётган одамни шу жониворга ўхшатсак, мени айбситманг. Агар эшакнинг онги бўлганда эди, бу ўхшатишимдан у ҳам ранжирди: келиб-келиб мени шундай одамга ўхшатдингми, деб аразларди. На чора, ўзгаларни мазах қилишдан роҳатланувчи нодон бундан кўполроқ ўхшатишга лойиқ бўлса-да, бунақасини топишга ақлим етмади.

Кайковус ўғлига хитобан дейдики: “Эй фарзанд, дебдирларки, мазах – ёмонликнинг муқаддимасидир. Мазах, яъни хонаки сўз билан кишига дахл этмоқликдан хазар қил”. Оддий аксириш ва шамоллашдан бошланган енгил касаллик вақтида даволанмагани туфайли оғир хасталикларга дучор қилгани каби, ҳазил чегарасини бузишга ўрганган одам охир-оқибат масхара ботқоғига ботадики, энди ундан қутулиш осон эмас. Хужурот сурасида Аллоҳ бандаларини масхара қилмасликка буюрган: “...ва ўзингизни ўзингиз мазах қилманг, бир-бирингизга лақаб қўйманг. Иймондан кейин фосиклик исми нақадар ёмон! Ва ким тавба қилмаса, бас, ўшалар ўзлари золимдирлар”. Мазах бирон кишининг нуқсонларини тил билан зикр қилиб айблаш демақдир. Ким бировни мазах қилса, аслида ўзини мазах қилган бўлади. Лақаб қўйиш орқали инсонни камситиш ҳам гуноҳ ҳисобланади. Аллоҳ гўзалликни яхши кўради. Пайғамбар алайҳиссалом жоҳилият пайтидан қолган хунук исм ва лақабларни чиройлисига алмаштирганлар.

Кимдир жоҳил ва нодонлиги туфайли бирон танишига, ҳатто дўстига лақаб қўяди. Ҳазил тариқасида айтилган лақаб кейинчалик бошқа нодонлар томонидан “илиб” олиниб, тамғага айланади. Айрим лақаблар ҳатто отадан болаларга “мерос” бўлиб қолади. Лақаб қўйиш қишлоқларда кенг тарқалган. Айниқса ҳайвонларнинг номи билан аташ нодонлиги борки, бундан хазар қилинса яхши бўларди. Чунки кимдир “мол” ёки “макиён” деб аташ ҳақоратнинг айнаи ўзидир. Қаранг-да, “лочин”, “йўлбарс” ёки “бургут” деб лақаб қўйилмайди. Айнан кишини камситувчи номлар танланади. Ёки кишининг жисмоний камчилигини таъкид этувчи сифатлар қўйилади. Каминани соҳибқирон Амир Темурни баъзан ёзма адабиётларда ҳам “Темурланг” дейишлари ажаблантиради. “Ланг” – чўлоқ, оқсоқ деган маъно англатишини, “Темурланг” – “чўлоқ Темур” эканини кўпчилик билмайди шекилли? Болшевикларга қарши урушган Шермухаммадни ҳалигача “Кўршермаг”, деб ёзамиз.

Масхара бировдан шунчаки қулиш эмас, унинг эл аро шармандасини чиқаришдир. Расволик чодирига ўраб ташлашдир. Масхара ҳақоратнинг бир туридир. Шу боис Ҳазрат Сўфий Оллоҳёр танбех берурларки: Кел, эй нозир, мусулмон бўлса хар ёр, Назар қилма, ҳақорат бирла зинҳор. Дейилмоқчики: инсонларнинг юриш-туришини кузатгувчи инсон, мусулмон биродарингга зинҳор масхара кўзи билан қарама. Мусулмон боласини ҳақорат

қилма.

Ҳужурот сурасида Аллоҳ бандаларни огоҳлантиради ва масхарадан қайтаради: “Эй иймон келтирганлар! Бир қавм бошқасини масхара қилмасин, эҳтимол улар булардан яхшироқдир. Ва аёллар ҳам бошқа аёлларни масхара қилмасин, эҳтимол улар булардан яхшироқдир”. “Тафсири хилол” ёрдамида мазкур оятни тушунишга ҳаракат қилайлик: масхара – биродарликни бузувчи ижтимоий касаллик. Масхара туфайли икки биродар орасида низо чиқса, ижтимоий алоқалар ҳам узилади, жамият эса заифлашади. Бой камбағални, чиройли хунукни, ёш қарини, моҳир нўнокни масхара қилаётганига ўзимиз ҳам гувоҳ бўламиз. Кимдир атрофга ўз кўзи билан қараб ўзини бошқадан чиройли кўради. Банданинг ўлчови шундай. Аллоҳнинг ўлчови эса ўзгача. Эҳтимол, ҳаётдаги хунук ёки нўнок ёки камбағал Аллоҳнинг ҳузурида минглаб чиройли, моҳир ва бойлардан кўра яхшироқдир.

Келинпошша, одатда ёмон хулқлилар яхши хулқлиларни масхаралашни севадилар. Шу боис, ким сизни масхараласа, жавоб қайтарманг, хушхулқ бўлинг-да, ундан ғабланганингизни сездирманг. Шайтон васвасаси олдида ожиз қолиб, кимнидир масхара қилдингиз. Агар масхараланган одам сизга жавоб қилмаса, билингки, у инсонийликда сиздан устун экан. Ҳазил-масхаралар кулиб туриб жонни суғуриб олишдир. “Билса ҳазил, билмаса – чин” ёки “Ярми ҳазил, ярми чин”, деганларидай, кимса қалбидаги қораликни кулги билан пардалашга уринади. Буни пардаланган, яширин ҳақорат деб сифатлаймиз.

Келинпошша, бошқа махлуқларидан фарқли ўлароқ, бизларга сўзлаш учун тил берган Аллоҳга шукр қилишимиз керак. Ҳар бир одамнинг билиши жоизки, шайтон алайҳилаъна тилимизга эга чиқмагунича қалбларимизни ҳам эгаллай олмас. Шу боис иблиснинг ёмонлигидан Аллоҳнинг Ўзидан паноҳ истаб, тилини қабих сўзлардан ихота эта оладиган солиҳ ва оқил бандаларидан қилишини сўраб дуолар қилсак, ўзимизга фойда. Ҳадиси шарифдаги “Иймон жиҳатдан энг комил мўмин ахлоқда энг устун бўлган мўминдир. Сизларнинг энг яхшиларингиз оиласига яхши муомалада бўлганингиздир”, “Қиёмат куни банданинг тарозусида яхши ахлоқдан оғир келадиган бошқа нарса йўқдир. Шубҳасиз, Аллоҳ таоло ёмон ишлар қилган ва ёмон сўзлар сўзлаган бандаларига ғабб қилади” ҳикматини унутмай, тилимизни ҳамиша ва ҳар он покиза сақлашга интилиш ҳар биримизнинг инсоний бурчимиздир. Аввало оилада, сўнг жамоа орасида фикс сўзларни айтиб, уятга қолишимиздан барчаларимизни Аллоҳ сақласин!

Ўттиз

биринчи

суҳбат:

Тилингни авайла...

Дарахтни кессалар унинг илдизидан бир шохча кўкариб, унинг ўрнини босади. Танадаги қилич ва ўк яраси ҳам битиб кетади. Лекин тил яраси ҳеч вақт тузалмайди. Қалбга санчилган сўз ўқини чиқариб бўлмайди. Бадан захардан, қалб ёмон сўздан ўлади. Чунки сўз қиличи темир шамширдан ҳам ўткироқдир.

Қиличдан етган жароҳат тилдан етган жароҳатга қараганда енгилроқдир. Чунки қилич баданни, тил эса қалбни жароҳатлайди. Вужуд яхши таом билан жонланганидек, қалб ҳам яхши сўзлардан ором олади. Синса кўнгил шишаси, тадбир билан бўлмас бутун, Устихон эрмаски, они рост қилса мўмиё... Келинпошша, айбга буюрмайсиз, мавзу жихатидан бир-бирини тўлдираётган, давом эттираётган олдинги беш суҳбатимизга якун яшаш учун яна бир суҳбат лозимга ўхшаб қолди. Чунки, ўйлаб қарасам, кўп оилаларнинг бузилиши тил балосидан экан. Донолар: “Тилингни асрагин, омондир бошинг”, деб бежиз огоҳлантиришмаган экан.

Масал бор: бир одам айиқ билан дўстлашиб, уни уйига бошлаб келди. Бу меҳмоннинг ташрифидан норози бўлган хотини: «Фу, шу сассиқ билан ошно тутиндингизми?», деб афтини бужмайтирди. Буни эшитиб ранжиган айиқ болтани олиб, дўстига узатди-да, илтижо қилди: - Шу болта билан пешонамга бир ур! Айиқ илтимосини қайтаравергач, дўст унинг пешонасига болта урди. Жонивор оғриқ азобидан ўкириб, ўрмонга қараб югурди. Орадан ҳафталар ўтгач, у яна дўстига рўпара келиб, дедики: - Қара, болтанинг изи битиб кетди, лекин хотининг тилидан учган сўз яралаган юрагимга даво тополмаяпман... «Кимки кўнгилни қаттиқ сўз билан жароҳатлар экан, унга аччиқ тил заҳарли найзадек санчилади, - деганлар ҳазрат Навоий. - Кўнгилда тил найзасининг жароҳати битмас, у жароҳатга ҳеч нарса малҳамлик қилмас. Агар бир кўнгилда тил найзасининг жароҳати бордир, фақат яхши сўз ва ширин тил унга малҳам ва роҳатдир. Мулойим сўз – ваҳшийларни улфатга айлантиради. Сеҳргар – оҳанг билан афсун ўкиб, илонни инидан чиқаради... Сўзда ҳар қандай яхшилиқнинг имкони бор. Шунинг учун айтадиларки, «нафаснинг жони бор».

Сўз – туя бурнига ўхшаш, унга жилов солса бўлади. Ёхуд у туянинг бўйни кабидир, етовга юраверади. Демак, масала – уни қай томон етаклашда! Кишининг сўзи жонга роҳат бергувчи бўлмаса, сўзламаслик керак. Байт: Қилур қаттиқ тақаллум ўнг ишинг чап, Сўзинг тиклаб кўнгул бузғунча тик лаб. Сўфий Оллоҳёр ҳазратлари мазкур байтда гўё устоз Навоий фикрларини давом эттирадилар: қаттиқ сўз бўлар ишингни бўлмас қилар. Нина қўлни санчиб азоблаганидек, қаттиқ сўз ҳам кўнгилларни санчиб, яралайди. Аммо нина санчиғи битиб кетар, дил яраси битмас. Қаттиқ сўзинг дилни яраламаслиги учун ўша сўзни айтадиган лабингни ёпиқ тут, яъни кўнгилни бузғувчи сўзлар учмасидан олдин лабингни тикиб ташла. Гўзал сўзлар фақат амалга оширилгандагина чиройли натижалар беради. Муолижа йўлини топган касал одам унга амал қилмаса, табобат илмини билгани мутлақо фойдасиздир. Ёмғир томчилари ерни жонлантиргани каби комил инсонларнинг сўзлари кўнгилларни жонлантиради. Қудсий ҳадисда марҳамат қилинадики: «Эй Одам боласи! Агар сўзинг ялтироқ – майин бўлиб, амалинг қабих бўлса, унда сен мунофиқларнинг мунофиғисан».

сўздан кайт.
 Киши чинда сўз деса зебо дурур,
 Неча мухтасар бўлса, авло дурур».

Сўзлар – ўзликнинг ифодаси. Катта дарахтлар кичик уруғларда яширинганидек, кишининг асл кўриниши сўзларига яширинган бўлади. Тили бошқа, дили бошқа мунофиқлар бир кунмас-бир кун ўз сўзларидан илинадилар. Бугун мунофиқликларини яширган ширин сўзлари эртага захарга айланиб, фош қилади. Чунки захарнинг устини ширин қобиқ билан қоплашнинг фойдаси йўқ. Қобиқ емирилади, захар эса захарлигича қолади. «Олдин ўйла, кейин сўйла» дейдилар. Чунки, ўйламай айтилган сўзлар қалбларни ўлдиради. Осмондан қор ҳам, дўл ҳам, ёмғир ҳам ёғади. Бу ёгинлардан экинзорлар ё яшнайти ёки фалокатга учрайди. Инсон оғзидан чиққан сўзлар ҳам бамисоли қор, ёмғир, дўл кабидир. Улар кишиларга ё ҳаёт бағишлайди, ё ўлдиради. Яъни, қор вақтида ёғса –ҳаёт манбаи, бевақт ёғса талофат.

Фойдасиз сўз – фойдасиз дори кабидир. Бошқачароқ айтилса – дорининг ҳам, сўзнинг ҳам ортиқчаси зарарлидир. Сукут вақтида сукут сақлашни, суҳбат пайтида сўзлашни билган киши бахтиёр инсонлардан ҳисобланади. Маъносиз, пойма-пой сўзламоқдан кўра сукут қила билиш нодир фазилатдир. Зеро, сукут лозим бўлганда сукут сақлаган, суҳбат лозим бўлганда суҳбатлашишни билган инсонни буюклар сафига қўшарларки, вақтида сукут сақлаш – оқил сўзлашнинг шартларидан биридир. Тушунмай, ўйламай гапирадиган киши сархуш кабидир. У нима деганини билмайди, ҳам ўзига, ҳам атрофидагиларга фалокат келтиради. Унутмаслигимиз шарт бўлган шарафли ҳадис бор: «Ким омон юришни истаса, жим туришга ҳаракат қилсин». Яна икки ҳадис: «Сукут сақлашни ўзингга одат қилгил. Чунки сукут сақлаш шайтонни ҳайдайди ва динингни сақлашингга ёрдам беради»; «Ким Аллоҳга ва охират кунига имон келтирган бўлса, фақат яхши нарсаларни гапирсин ёки жим турсин». Келинпошша, “қайноналари ёки эрлари билан тез-тез гап талашадиган аёллар бу шарафли ҳадисларни ўзларига шиор қилиб олсалар эди, оқибатда пушаймон емас эдилар”, деган фикримга кўшилсангиз керак.

Ҳикоят: Хуросон ҳукмдори Ҳусайн Бойқаро илм толибларига сабоқ бераётган доно вазири Алишер Навоийга яқинлашиб, кўрсаткич бармоғи билан бошини кўрсатди. Навоий ҳазратлари ҳам кўрсаткич бармоқлари билан тилларини кўрсатдилар. Ҳукмдор бу ишорадан бош чайқади-ю илм толиблари даврасига яқинлашмай, изига қайтди. Бу ҳолатни кузатиб турган шогирдлар устоздан имо-ишоранинг маъносини сўрадилар. Устоз бу жумбоқни ечишни уларнинг ўзларига ҳавола этдилар. Улар қанча ўйлашмасин, тайинли жавоб топа олишмади.

Шунда жавобни устознинг ўзлари бердилар:
 - Имо-ишорада мураккаб маъно яширинмаган. Жавоб жуда оддий: дўстим Ҳусайн мендан «Бошга балони нима келтиради?», деб сўрадилар. Мен эсам унга «Тил», деб жавоб килдим.
 Ҳар кимки чучук сўз элга изхор айлар,
 Ҳар нечаки ағёр дурур ёр айлар.
 Сўз каттиғи эл қўнглига озор айлар,

Юмшоғи кўнгилларни гирифтор айлар.
Султон Махмуд ва унинг вазири хожа Зокир Ҳасан Маймандий даврида Абу Зокир Саҳл исмли баззоз бўларди. У молдор, бадавлат, ўғли эса беакл, каззоб эди. Шу ўғил султонга тегишли йигирма минг динорли бўёкни ўғирлаб, сотиб, маишат қилиб юрганида сири ошкор бўлди. Султон бўёк пулини Абу Зокир Саҳлдан ундириб олишга фармон берди. Вазир баззозни хузурига чақиртирди ва деди:

- Сен султоннинг молини ўғирлаган ўғлинг учун жавоб беришинг керак. Сен қандай қилиб бу жинойтга йўл қўйдинг? Ё ҳеч ким билмайди, деб ўйладингми? Бу қилмишинг учун барча мол-мулкини тортиб оламан!

- Султонимнинг умрлари узок бўлсин, - деди баззоз таъзим билан. - Ўғлимнинг гуноҳини кечирсинлар. Маълумингизким, унинг исми Зокирдир. Кимнингки исми Зокир экан, у албатта аҳмоқ бўлур. Нимаики ёмон иш қилган бўлса, аблахлиги ва беҳирадлиги туфайли қилгандир. Бинобарин, уни жазолашдан кўра, гуноҳидан кечиш аълороқдир. Вазир бу гапларни эшитиб, ғоятда дарғазаб бўлди:

- Сен ўғлингдан ҳам баттар диёнатсизроқ экансан. Сендек беандиша аҳмоққа лаънатлар бўлсин!

Баззоз вазирнинг ғазаблангани сабабини тушунмади. Ҳатто вазирнинг исми Зокир эканини ҳам фаҳм этмади. Бунинг ўрнига:

- Жаноб вазирнинг ғазабланишларидан маълум бўладики, менинг ҳақимда бировдан ёмон сўз эшитган кўринадилар, - деди.

- Балли, сенинг тилингдан эшитдим, - деди вазир. «Оғзига келганин демак – нодоннинг иши, олиғга келганин емак – ҳайвоннинг иши», деган ҳикматга мувофиқ баззоз жазосини олди. Мазкур ҳикоятга бу ибратни хулоса қилсак ўринли бўлар: Азизлардан бири деди:

- Бир ҳадис эшитганманки, ўттиз йилдан бери ҳамон унга тўла амал қила олмайман.

- Ул қайси ҳадисдир?-деб сўрадилар. Жавоб бердилар:

- «Эрнинг мусулмонлигин кўркамлиги улдурки, фойдасиз нарсаларни сўзламагай», деган ҳадисдир.

Сўзлар мисоли ерга сочилган уруғ дони. Агар оғиздан чиққудай бўлса, уларни битталаб териб олиш мумкин эмас. Эл-юрт эшитганидан кейин уларни пардалаб бўлмайди. Ширин ва эзгу сўзлар оқиб турган зилол сувга ўхшайди. Зилол сув қаерга оқиб борса, у ердан анвойи чечаклар униб чиқади. Фузайл ибн Иёз дебдиларки: «Сўзини амалдан деб билганларнинг гапи оздир. Ҳикматга фақат сукут ва тафаккур билан ворис бўладилар. Сўзлашдан такво этиш луқма ва таомдаги такводан ортиқдир».

Келинпошша, фикрдаги «такво» сўзига диққат қилинг: таомдаги таквога гўзал равишда амал қилганлари ҳолда, тил таквосига бепарво кишиларнинг эл орасида беобрў юришларига гувоҳ бўлмаймизми? Мазҳаббошимиз Имоми Аъзам ҳазратларининг муҳрларида мана бу сўзлар ёзилган экан: «Сўз айтсанг эзгу сўз айт, агар ундайин сўзни айтолмасанг, тек тур». Шайх Саъдий айтганларки: «Нодонга хомушлиғдин яхши нима йўқдур, агар муни билса

эрди,	нодон	бўлмас	эрди”.	Китъа:
Фазлинг	гар	йўқ	эса	они
Ки	сўз	айтурға	очма	харгиз
Одамани		тил	этгуси	расво,
Очма	оғзингни,		бўлма	бепарво.

Луқмони Ҳаким ўғилларига насиҳат қилганлар: «Эй жоним ўғлим, бир нодон кимса олдинга келиб, сўз сўраб, бахшлашмоқ истагида бўлса, жавобини юмшоқ ва ширин сўзлар билан бергил. Шоядки, ўша нодон жаҳолат мастлигидан ўзига келса. Ул нодонга сучуклик билан жавоб берган сўзинг фойда қилмаса, сўзингни такрор қилма. Зероки, такрор қилганинг сайин нодоннинг ўпкаси қабариб, жаҳолати ошар. Агар у жоҳил юмшоқ сўзни ҳам англамаса, унда тек турмоғинг афзалдир».

«Бир одам билан бир масала устида сўзлашар экансиз, сўзингни жанжалга бош бўладиган даражасига олиб борманг. Тилингни тийинг» – Суқрот ҳакимнинг бу ҳикматлари Луқмони ҳаким насиҳатларининг давоми ўлароқ ибратлидир.

«Сукут сақламоқ»ни халқда «тилни тиймоқ» деб ҳам атайдилар. Тилни тиймоқнинг маъноси фақатгина жим турмоқ эмас. Маъно биз ўйлагандан кўра чуқурроқдир. Яъники, тилни тиймоқ – хоинлик, тухмат, ёлғон, ғийбат, чақимчилик, истехзо, бировни масхара қилиш, ёлғон қасам ичишдан тийилишдир. Шунингдек, Қуръони карим ўқиладиганда, иқомат ва хутба вақтида, хожатхонада сўрашмоқ ва суҳбатлашмоқдан тийилишдирки, биз ҳаётда кўпинча бунинг аксини кўрамиз. Айнан шу дамда эмас, икки кундан кейин ҳам айтиш мумкин бўлган, ҳатто умуман айтилмай қолса ҳам бўладиган гаплардан тийилмайдиганларга Аллоҳ инсоф берсин!

Тилни тиймоқ деганда яна Қуръони каримни ўз раъйига кўра тафсир қилмоқликдан, омонат ва сирларни фош этмоқликдан, гуноҳкорларни ҳимоялашдан, бошқаларнинг узрини қабул этмасликдан, мўминларни кўркитишдан ва шунга ўхшаш тил воситасида бажариладиган беҳуда ва ёмон амаллардан сақланишни тушунишимиз керак. Қуръон тафсирларида кўз ва қош билан инсонга етказиладиган азиятлар тил ва қўл билан жафо етказган каби кабиҳлиги баён этилган.

Кимнинг сукутга тоқати етмаса, солихлар ҳаётдан ибрат олсин. Чунки гўзал ахлоқлардан бири айнан сукутда кўринади. Устоз Қушайрий дейишларича, солихлар гапиришда офат, яъни зарар борлигини билгач, сукутни афзал кўрганлар. Гапиришда нафсининг улуши, мактанчоқлик иллатларини намоён қилиш, чиройли гапириб, бошқалардан ўзини ажратиб кўрсатишга майл каби таҳликалар борлиги учун ҳам улар шундай йўл тутишган. Улуғ шайхлар айрим масалаларда баъзан айри-айри йўлда бўлсалар-да, бир масалада – мурид бекорчи гапларни гапирса, илоҳий нурлар қалбини тарк этиб, қалби қорайиши борасида бир хил фикр билдирганларки, бу «Аллоҳнинг зикридан бошқа сўзни кўпайтирманглар. Зеро, Аллоҳнинг зикридан бошқа сўз қалбни котиради», дейилгучи шарафли ҳадисга амал маҳсулидир. Келинпошша, бир учрашувда шу фикрларни баён қилаётган эдим, мухлислардан бири: «Тил бўлса ҳам, бўлмаса ҳам бошга бало», деб нолиб

қолди. Ҳақиқат шуки, керак сўзнинг сўзланмоғи шарт. Тўғри, ортикча айтилган сўз киши кўнглига малолдир. Аммо сўзламаслик ҳам дуруст эмас. Бу ҳолда «соқов» деган маломат юзага чиқиши мумкин. (Аввалроқ билдирилган “битта гапдан қолиш керак” деган фикримга бу ўринда “у бутунлай гапирма, деган маънода эмас”, деган изоҳ талаб этилди.) Йўриқни ўртача тутган одам кут-икболга эришади. Тилнинг зараридан кўрқиб юрилса, кўпгина фойдали фикрлар ҳам пинҳона қолиб кетиши мумкин. Ёмон ва яроқсиз сўзлар билимсиз одамнинг тилидангина чиқади.

Камгаплик – донолик йўлининг бошланиши. Сергап одам вайсақи бўлиб қолади. Унинг билим ўрганишга вақти етишмайди. Бироқ, киши сўзламас экан, унинг билимдон ёки билимсиз эканлиги ҳам маълум эмас-да. Киши учун жуда керакли бўлган икки аъзо бор: бири – тил, иккинчиси – юрак. Тил – сўз учун, юрак - кўнгил эса шу сўздан лаззатланиш учун берилган. Шу туфайли тўғри, рост сўзни сўзлаш учун тилни тебратмоқ, яъни ҳаракатлантирмоқ керак. Эгри, яроқсиз сўзларни ташқарига чиқаргандан кўра тилнинг ҳаракатсиз қолгани маъқул.

Кишилар эзмаси ёвудан ёмон,
Ардокли кишилар камгап ҳар қачон.

Фаридиддин Аттор «Кўп гапирадиганларнинг қалби касалдир», деганлар. Сергап одамнинг ақли тилида бўлади. У нима гапираётганини ўзи ҳам билмайди. Бошқалар ҳам унинг сўзларига аҳамият бермайдилар. Маҳмадана, валдиоровчи одам очик бир мактубга ўхшайди. Уни истаган одам ўқийверади. Қудсий ҳадисда марҳамат қилинадики: «Эй Одам фарзанди! Агар дилингда қаролик ва баданингда дангасалик ва ризқингда танглик бўлса, бас, билгилки, буларнинг сабаби беҳуда ва бемаъно сўзларни кўп сўзлашингдандир, демак, бундан сақлан». Ибн Масъуддан (р.а.) ривоят бор: «Мўмин каломни камайтириб, амални кўпайтиради. Мунофиқ амални камайтириб, каломни кўпайтиради».

Баъзан давраларда бир одамнинг гаплари маънили туюлиб, аввалига диққат билан эшитадилар. Агар нотик бу эътиборни суиистеъмол қилса, гаплари қанчалик маънили бўлмасин, давра зерика бошлайди. «Сўзга усталик нима?» деб сўралса, донолар «қиска сўзлаш, аммо гапнинг маъносини бузмаслик», деб жавоб берадилар. Агар сўз қалбдан чиқиб келса, эшитгувчининг қалбига дарров таъсир қилади, аммо тилдан содир бўлса, кулоқдан нарига ўтмайди. Гарчи нотикнинг сўзини бўладиганлар бамисоли йўлтўсар, ҳаёсиз қароқчига киёс этилса-да, сергап одамнинг ўзи давра аҳлини йўлтўсарга айланишларига мажбур қилиб қўяди. Ўзаро гап-сўз бошланади. Зийрак нотик даврадаги ўзгаришни сезиши, гапни дарҳол мухтасар қилиши шарт. Акс ҳолда давра аҳлидан бетоқатроғи «Бўлди-е!» деб нотикни беҳурмат қилиб қўйиши ҳам мумкин. Шайх Абу Бакр ибн Аййош (р.а.) деганларки: «Тупроқ сувни тортиб қуритгани каби, кўп гапириш ҳам савобларни қуритади». Камтар одамлар кўп гапиришдан қочадилар. Улар кўпроқ эшитишни иташади ва ёқтиради. Эшитмоқ – кишини бойитади, кўп гапирмоқ саёзлатади. Кўп гапирган кўп янглишади. Кўп еган – кўп йиқилади. Ҳақиқатки, кўп сўзга ёлғон албатта аралашади. Таъкидки, тан касалининг

асоси кўп емоқдир, қалб касалининг сабаби – кўп демоқдир. Кўп демок – сўзга мағрурлик, кўп емоқ – нафсга бандалиқдир. Одам учун бу сифатлар кераксиз ва барчаси худпарастликка оиддир. «Кўп гапирувчи, кўп егувчи – дўзах ўтига ошиқиб кетувчи, - деб ёзадилар хазрат Навоий. - Сўзламоққа берилган, емоққа қул бўлган одам билим шарофатидан махрум бўлади. Кўп демак бирла бўлмагил нодон, Кўп емак бирла бўлмагил ҳайвон». Одам боласи илми даражасидан қатъи назар, кўп гапни ёқтирмайди, аниқроғи хазм қила олмайди. Лекин ўзи кўп гапиришни ёқтиради, гапира-гапира сира чарчамайди.

Шуниси

ажабланарли!

Маҳмадона ва сафсатабоз шоирлардан бири Абдурахмон Жомий ҳузурларига келиб мактанди:

- Тушимда Хизр алайҳиссалом оғзимга муборак тупукларидан туфладилар.

Бу гапдан устоз бош чайқаб дедилар:

- Янглиш айтяпсан. Аслида Хизр алайҳиссалом сенинг бетингга тупурганлар, гапдан тинмай оғиз очиб турганинг учун тупуклари оғзингга ҳам тушган бўлиши эҳтимол.

Кайковус фарзандига хитобан шундай дейди:

«Киши суҳандон, суҳангўй (нотик) бўлиши керак. Эй фарзанд, сен суҳангўй бўлғилу аммо дуруғгўй (ёлғончи) бўлмагил. Хар сўзни андиша била бошлағил, токи айтгон сўзингдин пушаймон бўлмағайсан. Андишани илгари тутмоқ ҳам бир нав кароматдир. Ҳеч сўзни эшитишдан дилтанг (ичи торлик) бўлмагил. Ул сўз ишингга хоҳ ярасун, хоҳ ярамасун уни эшитгил, то юзингга сўз эшиги бекланмасун ва фойдаси фавт (йўқотиш) бўлмасун. Совуқ сўзли бўлмагил. Совуқ сўз бир тухумдир. Ундан душманлиғ ҳосил бўлур. Эй фарзанд, агар хар нечаким суҳандон бўлсанг, ўзингни билғондан кам тутгил, то сўзлаш вақтида нодон ва бекурд бўлиб қолмағайсен. Кўп билиб, оз сўзлағил ва кам билиб, кўп сўз демағил. Нима учунки, ақлсиз шундоқ киши бўладур – у кўп сўзлар. Дебдурларки, хомушлик саломатлик сабабидур, чунки кўп сўзлагувчи оқил киши бўлса ҳам, авом уни ақлсиз дерлар. Ақлсиз киши хомуш бўлса, уни оқил хисоблайдилар. Кўшиш (ҳаракат) қилким, халойиқ сени таъриф қилсунлар ва шундоқ сўз дегилким, у ишга ярасун, бекор ва зое кетмасун».

Кайковуснинг бу ўгитига яна бир донишманд насихатини боғласак, узукка кўз қўйгандек бўлур: «Фарзандларим, эшитган сўзларингизнинг энг гўзалини ёзиб олинг. Ёзган сўзларингизнинг энг гўзалини ёдланг. Ёдлаган сўзларингизнинг энг гўзалини сўзланг». Абу Бакр Сиддиқдан (р.а) насихат: «Нимани гапирганингни, кимга гапирганингни ва қачон гапирганингни унутма!»

«Сўз – ҳақиқатнинг сояси ва парчасидир, - демишлар мавлоно Румий,- Модомики, соя ўзига тортар экан, у холда ҳақиқат янада яхшироқ жазб этади. Сўз – баҳонадир. Бир инсонни бошқа бир инсонга тортган нарса сўз эмас, балки иккаловида мавжуд бўлган рухий бирликдан бир парчадир». Яъни, агар рухий бирлик бўлса, суҳбат ширин бўлади. Ёки аксинча. Масалан, майхўрни майхўр билан, ғийбатчини ғийбатчи билан, фосикни фосиқ билан

Ўзаро рухий яқинлик бирлаштиради. Уларнинг бемаъни суҳбатлари ҳам шу сабабли ўзларига ҳузурли туюлади. Ҳидланган ўлимтиklar устидан эсган шамол ҳар тарафга ёқимсиз ҳидлар таркатади. Нафасларни бўғади. Бандалик лаззатидан маҳрум фосиқларнинг суҳбатидан худди шундай бад бўй тарқалади. Улар ўзларининг бузғунчилиги билан ичма-ич бўлиб кетганлар. Бузғунчиликларидан лаззат оладилар. Оқил билан телба ўртасидаги бутун айирма шундаки, оқил одам доим фикрлагани фикрлаган, аммо кам гапирди. Телба-нодон одам эса доимо гапириб, ҳеч вақт ўйламайди. Оқил одамнинг тили ҳамиша фикрининг измида. Телба-нодонда эса бунинг акси. Оқил одамнинг тили тафаккурнинг тилмочи, телба-нодоннинг тили эса гап ташувчи ва ғийбатчидир. Шу боис ҳам «Тинглашда биринчи, гапиришда эса охиргиси бўл», дейишган. «Бир сўз айтмоқчи бўлсанг, маъносини ўйлаб кўр. Сўзламайдиган тақдирда зиммангда масъулият қоладиган бўлсагина сўзла. Акс ҳолда овоз чиқарма», деб насиҳат қилганлар имом Ғаззолий ҳазратлари. Шайх Саъдий баён этишларича, ҳиндистонлик донишмандлар Бузургмеҳр камолоти ҳақида сўзлаб, ул зотнинг гапирганларида тўхтаб-тўхтаб, бир оз ўйлаб, сўнгра сўзда давом этишларини қусур ўрнида кўрдилар. Нединки, тингловчи кишининг мунтазир қилиб қўйишларини айбли деб билдилар. Бузургмеҳр уларга бундай изох бердилар:

- Бир нарса ҳақида сўзлагандан кейин «Бу номақбул гапни нега айтдим?» деб пушаймон қилишдан кўра, ўйлаб, андиша қилиб сўзлаш афзалдир. Мазкур жавобдан «ўйламасдан тилга келган сўз зарардир ва илмдан бебахра сўзнинг кадри йўқдир», деган ҳикматни уқиш мумкин. Шарафли ҳадис бор: «Мўминнинг тилидан фаришта сўзлайди. Кофирнинг тилидан шайтон сўзлайди. Мўмин Аллоҳнинг суюқлисидир». Демак, киши тилидан учаётган сўзларга қараб, ундаги мўминлик камолига баҳо бериш ёки шайтонга қай даражада муте эканига гувоҳ бўлиш мумкин экан. Шайх Бурсавий ҳазратларидан мазкур ҳадиси шарифга шарҳким, Аллоҳ ҳузурида мўминнинг баъзи фаришталардан ҳам афзал эканига асос шуки, Ҳақ таоло бандасини доимо кўриклаш учун унинг ҳар бир аъзосига биттадан фариштани муваккал қилган. Масалан, кўзининг муҳофазаси учун, қулоқ, юрак...нинг кўрикланиши учун. Хусусан, инсон тилига ҳам бир малак белгиланиб, бу малакнинг илҳоми билан турли хизматлар қилиниши, айтилиши ва билдирилиши мумкин бўлади. Банда шу аснода Ҳақнинг турли неъматларига шукр қилади, қачонки, ўша малак мўминга яқинлашса, шукри ва маърифати зиёдалашиб, Аллоҳга яқинлиги ортади. Хато ва гуноҳларига дарҳол пушаймон бўлади, надомат чека бошлайди, шу орқали янглиш йўллардан узоқлашиб, Ҳақ висоли томон йўл излайди. Малакнинг яқинлашуви туфайли банданинг қалби роҳатланади, ҳузур-ҳаловатда яшайди. Натижада, комил мўмин фоний дунёда ҳам жаннат мисоли ҳаётини давом эттиради, ўзига берилган неъматларга шукр қилади, ўтган гуноҳлари учун тили доим истиғфордан бўшамайди. Шу аснода гуноҳлари ўчирилади, солиҳ амаллари эса кўпаяди. Кофирлар эса, аксинчадир, уларнинг тилларида малак йўқ. Демак, Ҳаққа

иршод ҳам йўқ. Пасткашликлари туфайли бутларга, Аллоҳнинг бутсифат куларига сиғинадилар ва Ҳақнинг нафратига сазовор бўладилар. Чунки тилларида ўтирган шайтонлар уларга куфр ва залолат йўлларини билдириб, Аллоҳ таолонинг неъматларини, куч-қудратини инкор этишга даъват қиладилар. Қачонки, шайтон кофирларга яқинлашса, уларнинг қайсарлиги, куфру исёнлари ортиб бораверади. Лаънати шайтонга мубтало бўлмаслик учун мўминлар Аллоҳнинг зикридан харгиз ғофил бўлмасликлари зарур. Зеро, иймон ва зикруллоҳнинг нурига шайтоннинг бардоши етмайди, дархол қочади. Азони Муҳаммадий (с.а.в.) чакирилганда, такбир келтирилганда ҳам зикрнинг нурига чидолмай, ёниб кул бўлмаслик учун қочишдан бошқа чораси қолмайди.

Тилни авайлагани учун ҳам мўмин Аллоҳнинг дўсти мартабасига ета олади. Аллоҳ ўз дўстига дунё ва охирада унинг кўзлари кўрмаган неъматлар эҳсон қилади.

Бир киши донодан сўради:
- Фалон обид ҳақида на дея олурсанки, ўзгалар анинг изидан таъна қилиб, кўб сўз айтурлар.

Доно у обид билан сира суҳбат кўрмаган эди, шу боис деди:
- Зоҳирида ҳеч айб кўрмасмен ва ботинида на айби борин билмасмен. Яъни, ташқи кўринишида камчилик йўқ, аммо сўзларини тингламай туриб, унинг камоли ҳақида фикр билдириш амри маҳолдир. Туғилган одам вақти-соати етгач, албатта, ўлади. Ундан ҳеч бир нишона қолмайди. Лекин унинг сўзлари оқил, эзгу бўлса, бошқалар юрагидан жой олиб улгурса, унинг номи мангу қолади. Инсон икки нарса туфайли қарилик нималигини билмайди: бири - хушхулқ, яна бири оқилона сўзлаш. Одамдан қоладигани ҳам оқил сўздир. Ҳамиша очик, самимий сўзловчи одам мардона яшаб, мардона ўлади.

Ҳалқимиз фитратида латиф сўзлашга интилиш бор. Латиф сўзлар барча давраларда қадрланади. Қўпол ифодадан барча нафратланади. Маълум бир ҳолатни ифодаловчи сўз қулоққа қўполроқ эшитилгани учун рамзлардан фойдаланилади. Масалан: «Фалончи ўлди» ёки «Фалончи ўлиб қолибди-да», дейилмайди. «Қайтиш қилди», «Омонатини топширди» ёки «Бандалик-да» дейилади. «Туғди» дейиш ҳам қўпол эшитилгани сабабли «қўзи ёриди» ёки эркалагансимон «қўзилади», деб ҳам қўйилади. Ҳар қандай хунук хабарни ҳам доно одам чиройли тарзда ифода этиб бериши мумкин. Бунинг учун одам айтадиган сўзининг маъносини яхши билиши керак. Сўзининг таъсирини аввал ўзи ҳис қилиши шарт.

Биз «лутфан» деган сўзни ишлатишни яхши кўраемиз. Таклифномаларга «тўйга лутфан таклиф этамиз», деб ёзамиз. Ўзимизча чиройли шаклда таклиф қилгандекмиз. Сўзнинг маъносини билган одам эса бу таклифномадан ғашланиши мумкин. Чунки лутфан таклиф қилишимиз «асли сиз тўйимизга айтишга арзийдиган одамлардан эмассиз-ку, лекин бизнинг марҳаматимиз кенглиги туфайли истисно сифатида таклиф қиляпмиз», деган маънони англатади. Агар шу чиройли сўзни ўз ўрнига қўйиб «Тўйимизга лутфан ташриф буюринг», десак гўзал маънони баён қилган бўламиз. Яъни,

«Мархаматингизни аямай, тўйимизга ташриф буюриб, бизларни кувонтиринг», деган бўламиз. «Ташриф буюриш» – шарафлантириш демакдир. Эътиборли меҳмоннинг келиши мезбон учун шараф тожи кийиш каби кувонарли хол бўлгани учун шундай дейилади. Лекин бир газетада «ўғрилар бу уйга тунда ташриф буюришди», деган жумлани ўқиб ажабландим. Ўғрининг босиши қачондан бери шараф бўлиб қолди экан? Кишининг киши томонидан хурматланиши тил – ширин сўз орқали бўлади. «Сен» ҳам, «сиз» ҳам бир оғиздан чиқади», дейдилар. Халқимиз «сиз»га одатланган. Шу боис ҳам Расулуллоҳ (с.а.в.) номларини тилга олганимизда эҳтиром билан сизлаймиз. Русларда, арабларда, туркларда ҳатто ота-оналарини ҳам сенсираш одати борки, шу боис ҳам Пайғамбаримизга (алайҳиссалом) нисбатан ҳам «сен» шакли қўлланилади ва бу уларда айб саналмайди. Бизда эса хурматсизлик ҳисобланади. Ҳаётда барчани сенсирайдиганлар ҳам учраб туради. Гўё сизласа амал отидан тушиб қолгандай туюлса керак-да. Сенсираш бизда манманликни намойиш қилади, холос. Водий томонларда гўзал одат бор – фарзандларини ҳам сизлайдилар. Тошкентда кишининг ўзи йўқ жойда ҳам сизлаб хурматланади. Масалан: «аданг уйдаими?» деб эмас, «аданглар уйдадилар?» деб сўралади. Жавоб ҳам шунга яраша: «адам ишда» эмас, «адамлар ишдалар». Фарзандларимизни оқил сўзлашга ўргатиш айнан шу ҳолатдан бошланади. «Мактабда ўқитувчинг нима деди?» деб эмас, «ўқитувчинг нима дедилар?» десак фарзандимизни чиройли тарбия қилган бўламиз. Чиройли ва оқил сўзловчиларнинг «ота-онасига раҳмат!» деб дуо қилиниши бежиз эмас. Оқилона сўзлашни бола кўчада ёки мактабда эмас, дастлаб уйда ўрганади. Сафарда эканимизда бир одамни кўрсатиб, унга таъриф беришди. Ўша одам ҳеч кимни сизламас экан. Маълумки, «лар» қўшимчаси фақат сизлашни эмас, кўплик маъносини билдиради. «Ҳорманглар», десак асосан кўплик маъноси назарда тутилади. Ўша одам хурмат маъноси англашилиб қолмаслиги учун «ҳорманглар», демай «хамманг хорма!» дер экан. Истанбулда чоррахадаги ҳаракат тартибини назорат қилаётган полисинг муомаласидан ғоят таъсирланган эдик. Биздагилардан фаркли ўларок, у ердаги полис автомашина ҳайдовчиларининг кўча ҳаракати қоидасини бузишини пойлаб турмай, йўловчиларга хизмат қилар экан. Лозим бўлган онда автомашиналар ҳаракатини тўхтатиб, пиёдаларга йўл очар экан ва «ўтайлик» дер экан. Биз шу сўзга эътибор қилдик. «Ўтинглар!» ёки «ўтинг!» дейилса ҳам хурмат оҳанги сақланади. Лекин бу шаклда буйруқ оҳанги ҳам мавжуд. Шу оҳангдан қочиш учун лутфан «ўтайлик», дейишар экан. Такқослаш дуруст бўлмаса-да, ибрат юзасидан ўзимиздаги аҳволга боқайлик: аввало аксари милиционер биродаримизнинг пиёдаларга бундай хизмат қилганларини учратганимизча йўқ. Шундай хизмат қилган тақдирларида ҳам «қани, тезроқ бўлақолларинг! Ҳой ота, намунча лалаясиз!» каби муомалаларга гувоҳ бўлармидик, валлоҳи аълам! Ҳар ҳолда автобус, троллейбусларда шунақа муомалаларга кўниқиб қолганмиз. «Тушадиганлар олдинга ўтсин», «Кира ҳақини тўлаб қўйинглар»... Бунинг ўрнига «Барака топгурлар, кира ҳақини тўлашни унутиб яна гуноҳкор бўлиб қолмайлик»,

дейилса-чи? Сўз шамол бўлса, ҳақоратли ёки кўпол сўз елвизак каби зарарли эканини билсак-да, «елвизакка чидаймиз», деб ўзимизни ўзимиз кийнаб юрамиз.

Кўпчиликка маълум ривоятга кўра, подшоҳнинг тушида барча тишлари тўкилиб тушади. Аъёнлардан туш таъбирини сўраганида улар «Ҳамма қариндошларингиз ўлиб кетишар экан», деб балога қолишади. Доно вазир эса «Сиз барча қариндошларингиздан кўпроқ умр кўрар экансиз», деб ҳадя олади.

Ҳолбуки, хар иккала таъбирнинг маъноси бирдир.

Ҳикоят: икки шоир одил подшоҳ Нўширавоннинг зиёфатида ҳозир бўлди.

Бири баланд овозда байт ўқиди:

Яхшилигим қайтсин, десанг сен,

Яхшилик қил, яхши ўй ўйла!

Навбат иккинчи шоирга келганда бу байтни ўқиди:

Ёмонлигим қайтмасин, десанг,

Ёмон бўлма, ёмон ўй қилма!

Бу байтларни эшитган Нўширавон хушҳол бўлиб, биринчи байтни ўқиган шоирга минг дирҳам, иккинчисига эса беш юз дирҳам ҳадя бермоқликни амр этди. Шунда вазирлардан бири ажабланиб сўради:

- Эй одил амирим, уларнинг байтлари бир маънода бўлгани ҳолда не учун хар хил тухфа бердингиз?

Нўширавон шундай жавоб қилди:

- Рост, маъно бир. Бироқ, сўзда тафовут бор. Биринчисининг сўзи бошдан-оёқ яхшилик ҳақида бўлди. Иккинчисиники эса, кишига фақат ёмонликни эслатди.

Бошқа замонда ва бошқа мамлакатда шунга ўхшаш воқеа содир бўлган экан. Подшоҳ бир бегуноҳни ўлдиришга амр этди. У бечора ноумидлик ҳолатида қабих сўзлар айтиб, подшоҳга дашном берди: «Ҳар кишиким жонидин кечар, кўнглидан хар на сўз бўлса, они кўркмай изҳор этар». Подшоҳ у одамнинг дашномига тушунмай, вазирларидан «Ул на сўз айтур?» деб сўради. Оқил вазир деди-ки:

- Эй подшоҳим, ул бечора айтурки: «хар киши қаҳру ғазабин ютуб, халқнинг гуноҳин ўтуб, эҳсон қилса, Ҳақ таоло уни дўст тутар ва жамъи гуноҳидан ўтар».

Подшоҳга бу гап хуш келиб, айбланувчининг гуноҳидан ўтди, ўлим ҳукми бекор бўлди. Алҳол, яна бир ғофил вазир бор эдики, оқил вазирга қараб деди:

- Подшоҳнинг суҳбатида сандин ва мандин ёлғон сўз айтмоқ муносиб эмастур. Бу киши подшоҳга дашном қилди. Сен бу сўзларингни ёлғон айтурсан!

Подшоҳга ғофилнинг сўзи нохуш келиб, ундан юз ўгириб деди:

- Сенинг бу рост сўзингдан унинг ул ёлғон сўзи манга хўб яхши кўринур, нединким, унинг бу сўзи амният ва маслаҳат биносига истехком берур ва сенинг сўзинг фасод ва шарорат турғузмоқни такозо қилур. Андоқким, хирадмандлар айтубдурлар: «маслаҳатомиз ёлғон сўз фитнангиз рост сўздин яхшироқдир».

Бу вазиятда подшоҳ «Ҳар бир сўзни ҳақиқат деб сўзлайвериш хато, аммо ҳақ

сўзни тинглаш ва унга амал қилиш – фарздир», деган хикматга амал қилган эди.

Жўшон ҳазратнинг китобларида ажиб воқеа баёнини хотирлаб қолган эдим: Ўн саккизинчи асрда леда Монтегу деган хоним Инглистон элчиси бўлмиш эрига ҳамроҳ бўлиб Истанбулга келади. Бу ерда кўрганларини мактублар тарзида ёзиб, китоб ҳолида чоп эттиради. Шу китобда ёзишича, у Фотима Султон деган хушсурат ва хушхулқ аёл билан танишади, уни ёктириб қолади, гўзаллигидан ҳайратланади ва инглизларга хос сўзамоллик билан ҳазиллашади:

- Хоним афанди, сиз жуда гўзалсиз, шу қадар чиройлисиз-ки, бу ерга келган-кетган хотинлар ҳуснингиздан ҳайратда. Агар Англияда бўлсангиз эди, эркаклар атрофингизда гирдикапалак бўлишарди. Хоним афанди бу ингличча лутфдан бир чўчиб тушади. Чунки инглич завқи, хоҳиши, лутфи мусулмонниқидан тамоман фарқ қилади. Хоним афанди ғазабланади-ю аммо начора, у меҳмони... Шу боис ғоят эҳтиёткорлик ва назокат билан шундай жавоб қайтаради:

- Сўзларингизга ишонмайман, инглич эркаклари гўзаллик қадр-қимматини билганларида эди, сизни бу ерга зинҳор жўнатишмас эди. Бу мулоқатдан қаттиқ таъсирланган инглич хоним мактубида бундай ёзади: «Азизим, бу нуқтадонликка бок! Бу зарофатга бок! На қадар зарифлик! Нозиклик! На қадар зариф инсонлар!»

Ҳа, буни бир ўқ билан икки куёни уриш, деб атайдилар. Хоним афанди аввало меҳмоннинг гўзаллигини лутф билан эътироф этди, айни чоқда инглич эркаklarининг аёлларга нисбатан муносабатлари аянчли ва шармандали эканини ҳам англадиб қўйди.

Ҳазрат Сўфий Оллоҳёрдан ўқиймиз: Мусулмон ўғлида бўлса сучук тил, Олиб келса бўлур бир қий била фил. («Мусулмон боласи ширинсўз бўлса, филни ип билан йўлга солса бўлур», дейилмоқчи)

Инсон боласи ҳатто душманига ҳам ёмон сўз айтмасликка ҳаракат қилиши керак. Душманни ислоҳ этувчи сўз айтиш уни кўп балолардан асрайди. Аллоҳ таоло Мусо ва унинг оғаси Ҳорунга «Мен - худоман!» деб ҳаддидан ошган Фиръавнга боришга буюриб деди-ки: «...бас, унга юмшоқ сўз сўзланглр. Шояд панд-насихат олса ёки (Менинг қаҳримдан) кўркса» (Тоҳа сурасидан).

Яна «Саботул ожизийн»дан бир неча байт ўқиймиз: Сучук лафзи билан мўри хирадманд, Солур зўр аждаҳонинг оғзина банд. Дейилмоқчики, ширин сўз билан ақлли қумурсқа (чумоли) баҳайбат аждаҳонинг оғзига банд солади. Бундан мурод: кимсанинг ўзи заиф бўлса-да, яхши гапи билан улуғ мартаба эгаларига ўғит тузоғини солиб, тўғри йўлга йўллай олади.

Мулойим тил билан беҳарбу безарб, Бировни келтурурлар шарқдин ғарб. Дейилмоқчики, мулойим сўз билан ҳеч бир уруш-талашсиз бировни

Олдин билиб олиб, кейин сўзлагил,
Олтин топиб, сўнгра харжин кўзлагил.

Келинпошша, оқил сўзлаш фазилати хақида гапирганда суҳбатда ким аввал сўз бошлаши керак, сўраш одоби қандай бўлиши керак деган саволларни четлаб ўтиш мумкин эмас. Аввали шуки, катталар сўрамасдан туриб, ёшларнинг сўз бошлашлари одобсизлик саналади. Ишончли бўлмаган кишининг олдида айтар сўзни ўйлаб гапириш икки карра муҳимдир. Ким бошқаларни ҳузурига чорлар экан, сўзни шу чорлаган киши бошлаши керак. Сўрамасдан олдин сўз бошлаш инсоний одатларга зид бўлиб, оқиллар таърифига кўра, бу ҳайвонлар қаторидаги иш бўлур эди. Телба, тентак, ақли заиф бўлганларгина бошқаларнинг савол ва қизиқишларини кутиб турмасдан гап бошлаб юбораверадилар. Шунинг учун улар кўп дакки эшитишади. Байт:

Қора бошга ёвуз ёвдир кизил тил,
Не-не бошни еди, яна егай, бил!

Латифа: бир гадо овқатланиб ўтирган кишилардан: «нима еяпсизлар?» деб сўради. «Заҳар» деб жавоб бердилар. Шунда гадо бетакаллуф равишда таомга кўл узатиб деди-ки: «Заҳардан менга ҳам беринглар, сизлар ўлсангизлар, менга ҳаётнинг қизиғи йўк». Ҳар куни ҳар биримиз ўнлаб, ҳатто унданда кўп савол-жавобларнинг гувоҳи бўламиз. Ўзимиз кимлардандир, ниманидир сўраймиз, кимларнингдир саволига эса жавоб қайтарамиз. Баъзан «шунақа ҳам бемаъни савол бўладими?» деб ғашланамиз. Баъзан саволга яраша жавоб бўлганини ўзимиз ҳам сезмай қоламиз.

Бир одам вазири аъзамнинг уйини излаб юриб, унинг ўзига дуч келди. Танимагани учун:

- Вазири аъзамнинг уйлари қаерда?-деб сўради.

Вазири аъзам ўзининг уйини кўрсатиб қўйди-ю йўлига давом этаверди. Излаган одам унинг уйини топиб бориб, эшикни тақиллатди. «Хожамиз яқингинада чиқдилар», деган жавобни эшитиб, кечгача кутди. Кечки пайт вазири аъзам қайтгач, «Вазири аъзам сизмисиз? Ҳали ўз уйингизни менга кўрсатиб кетавердингизми? Ахир мен сизни излаб келувдим-ку? Бир бечорани куттириш адолатданми?» деб ранжиди. Шунда вазири аъзам деди-ки: - Биродар, сиз мендан «вазири аъзамнинг уйлари қаерда?» деб сўрадингиз. Сўроғингизга муносиб равишда уйни кўрсатдим. Агар «Вазири аъзамни қаердан топаман?» деганингизда «Менман», деган бўлардим ва сиз кутиш азиятидан қутулар эдингиз. Сиз мендан эмас, тилингиздан шикоят қилганингиз дуруст.

Шу вазири аъзамга подшоҳ: «Пойтахтда нечта сўқир, нечта басир бор, аниқлаб беринг», деди. Шунда вазир уйига бориб йиғма сўрини (каравот) хизматкорига қўтартириб, бозорга олиб борадиган серқатнов кўчага келтирди-да, бир қисмини йиғиб, қолганини йиғмоқчи бўлаётгандай ҳаракат қилиб турди. Шу пайт подшоҳ аъёнлари билан шу кўчадан ўтиб қолди. Аввал аъёнлар, сўнг подшоҳнинг ўзи «Нима қияпсиз?» деб сўради. «Нима қилаётганимни ҳали кечки пайт айтаман», деди вазири аъзам. Улар кетгач, бошқалар ҳам қизиқиб сўрайверишди. Вазири аъзам хизматкорнинг қўлига бир дафтар бериб: «Нима қияпсиз?» деб сўраганларни кўзи ожизлар

саҳифасига, «бу ерга нима учун сўри қўймоқчисиз?» деганларни кўзи очиклар рўйхатига ёзмокни буюрди. Кеч киргач, рўйхатни подшоҳга тақдим этди. Подшоҳ кўзи ожизлар рўйхатида ўз номини кўриб ғазабланди. Вазири аъзам изох бердики:

- Давлатпаноҳим, ҳали кўчада сўрини йиғаётганимда «Нима қияпсиз?» деб сўрадингиз. Бошқалар ҳам шундай деб сўрашди. Кишининг нима қияётганини кўрмаган одамгина «нима қияпсан?» деб сўраши мумкин. Шу боис сизни ҳам кўзи кўрмайдиганлар рўйхатига ёздирдим. Қаранг, бу рўйхат кўрадиганлар рўйхатига нисбатан анча узун. Бу изох подшоҳга маъқул келиб, вазирига ҳадя берди. Сухбатлашиб ўтирган одамнинг бири иккинчисидан баъзан «Мен боғдан келсам, сен тоғдан келасан-а!» деб ранжийди. Айрим сухбатлар Мавлоно Румий ҳикматларидаги воқеани эслатади: Анчадан бери хаста ётган одамнинг бир кар маҳалладоши бор эди. Дўстлари унга «хаста биродарингни шу пайтгача ҳам йўқламабсан-а?» деб танбех бердилар. Бу гап карга таъсир қилиб, дарҳол зиёратга отланди. Йўлда бора туриб ўйланди:

- Мен карман, у эса хаста – ғоят паст овозда гапиради. Хеч нарсани эшитмасам, қандай гаплашаман? Ўйлай-ўйлай «Беморнинг гапларини юздаги ифодадан билиб оламан,- деб қарор қилди. - Уйга киргач «Қандайсиз?» деб сўрайман. У хазин табассум қилади, шу жилмайиши «яхшиман», дегани бўлади. Шунда мен «алҳамдулиллаҳ, жуда ҳам хурсандман», дейман. Кейин «нима ичиб, нима еяпсан?» деб сўрайман. Албатта «шўрва» ёки «сут» деб бирон таомнинг номини айтади. Шунда мен «ош бўлсин», деб дуо қиламан-да, «қайси табиб қараяпти?» деб сўрайман. «Фалончи табиб», деб биронтасининг номини билдиради. Мен «У табибнинг ғоятда қўли енгил, яхши даволайди», деб кўнглини кўтараман», - деган тайёргарлик билан беморнинг уйига кириб борди. Режаси бўйича «Қалайсиз, кўшнижон», деб сўради. Бемор шукр ва сабр қилувчилардан эмасди. Шу боис кар кутгандай «Худога шукр, яхшиман», дейиш ўрнига маҳзунлик билан:

- Қасалим оғир, ўляпман, - деди. Кар бу гапни эшитмаса-да, юзидаги хазин табассумдан ўзича хулоса чиқариб, сухбатини давом эттирди:
- Оҳ! Оҳ! Жуда хурсандман, Худога шукр!
Бемор бу одамнинг карлигини унутиб, гапидан ғазабланди. «Бу одам душманним экан-да, билмай юрган эканман», деб ўйланди. Кар эса давом этди:

- Нима еб, нима ичяпсиз?
- Заҳар еб, заҳар ичяпман, - деди бемор аччиқланиб.
- Ош бўлсин, - деди кар. - Қайси табиб келиб турибди?
- Азроил келиб-кетяпти.

- Оҳ, оҳ! Унинг қўли жуда енгил-да, яхши даволайди. Шундай деб ўзича беморнинг кўнглини кўтарган бўлиб, ўрнидан турди. Унинг душман эканига қатъий ишонган бемор эса ғазаб ўтида қовурилиб қолаверди.

Келинпошша, агар тушунган бўлсангиз, Мавлавийнинг бу қиссалари кишилар

Ўртасидаги баъзи англашилмовчиликларни яққол кўрсатиб беради. Салкам саккиз аср илгари баён қилинган бу каби воқеа бугун айнан эмас, рамзий маънода ҳаётда кўп учрайди. Айримлар бу дунёнинг машаққатлари остидаги касал одамга ўхшайдилар. Баъзи одамлар эса илмдан, одоб-ахлоқ ва фазилатдан жуда узоқ бўлганлари туфайли нозик туйғуларни англамайдиган, ҳақиқатни тушуниб етмайдиган карга ўхшайдилар. Уларнинг ўзаро суҳбатлари, ҳатто меҳрибончиликлари ҳам ҳақиқий эмас. Бундай кишилар ҳар қандай гапни ўз тушунчасига кўра англаб, шунга қараб, бошқалар билан дўст ёки душман бўладилар. Баён этилган воқеа сувратга эмас, сийратга қараб иш тутсанг тўғри бўлади, деган мазмундаги сабоқдир. Чунки яхши тушунмаган сўзлар ҳар икки томонни ранжитади. Гапини яхши тушунтира олмаган киши охирида **надомат** чекади. Мавлавий ҳазратлари ташқи белгилар, сўзлар шаклига эътибор қилмаслик, балки сўзнинг маъносига ва самимийлигига эътибор бериш лозимлигини кўп таъкидлайдилар. Кимнингдир сизга айтган сўзлари содда, тўпори туюлиши ҳам мумкин. Лекин чиройли гапирган одамга нисбатан унинг муҳаббати сохта эмас, тамаъ-ғаразга асосланмаган. У сизга садоқатли. Юракдан айтилган гаплар айтувчининг садоқатини ифодалайди. Шу боис ҳам қалби пок кишиларнинг суҳбати барча учун ёқимли бўлади. Зеро, инсон қалби қанча тоза, саришта бўлса, Аллоҳ нури, Аллоҳ илму ҳикмати унда шунча акс этади. «Кўнгил – жавҳар, сўз эса – араз (ходиса)», дейдилар Румий ҳазратлари. Агар киши фикрини сўз билан ифодаласа ҳам, лекин бу сўз кўнгилдан чиқдими ёки йўқми – муҳими шу! Сўз – қурол, мақсад эса – кўнгил. Кўнгил ўртанмаса, эҳтиросларга тўлмаса, сўзда таъсир бўлмайди. Айниқса, бир ғарибнинг кўнглини шод қиладиган сўз айтиш олтин хазинаси топишдан афзалроқдир. Чунки бу асл инсонийлик гавҳарини улашишдир. Мухтасар сўз айтишнинг афзаллигини таъкидлаган ҳолда, бу мавзудаги суҳбатда қисқаликка эришолмаганим учун узр сўрайман. Донолардан ўқиб, ўрганганим шу қадар кўп эди-ки, уларнинг барчасини сиз – суюкли келинпошша билан баҳам кўришни истадим, бирини баён этиб, бошқасини четда қолдиришга кўнглим бўлмади. Узримни қабул қилишингизга умид билдириб, кейинги суҳбатни бошлаймиз.

Ўттиз

иккинчи

суҳбат:

Оҳуни қувиш илинжи

Донолар дедиларки: “Ризқ ўз соҳибини мудом таъкиб қилади. Фақат сен унга ҳалоллик эшикларини оч. Ризқ инсонга азалий насибадир. Сен уни топмасанг ҳам у сени топади. Ичадиган сувингни аниқ ичасан, ейдиган неъматингни албатта ейсан. Инсон ризқи тугамагунича ўлмайди”. Дунёда бутун мавжудотни ризқлантириш Раҳмон сифатининг мазҳаридир. Дўст, ғаним, итоаткор ёки исёнкор фарқ этилмайди. Типратиканнинг ўз боласини сийнасига босиши, ҳатто кофир бўлса ҳам, мазлум дуосининг қабул бўлиши бу марҳаматнинг кўринишларидандир. Ташвишли дунё қирлари билан ифлосланган банда буларни деярли ўйламайди.

Келинпошша, тасаввур қилайлик, бирон зиёфатга бориб, мезбондан сўрайсиз:

- Дастурхон устидагиларни қайдан олдингиз?
 Дадил жавоб беради:

- Узумни фалон бозордан, ширинликларни эса «супермаркет»дан олдим. Балиқ тухумини топгунча она сути оғзимга келди, барака топгур, фалон танишиб келтириб берди.

Жавобдан қаноатланасизми? Дунё хаёли билан бўлсангиз, қаноат топасиз. Аммо Аллоҳнинг мўъжизаларидан ҳайратда юрувчи, охиратни унутмайдиган бандалардан бўлсангиз, бу жавобдан ранжийсиз.

-Дугонажон, балиқ тухумини топиб келган дўстингиздан миннатдор бўляпсиз. Ахир буларнинг ҳаммасини сизга Аллоҳ неъмат ўлароқ етказиб берди-ку? Нечун уни эсламайсиз? Нечун унга ҳамд этмайсиз? Ҳатто эслаб ҳам кўймайсиз? Бундай неъматларга зор қилиб кўйишидан кўркмайсизми? Ўн киши учун дастурхонни беҳисоб неъматлар билан тўлдирибсиз. «Шулар сизларнинг ризкингиз», дейсиз. Адашяпсиз, ҳаммаси эмас. Икки-уч соат давомида биз дастурхондагиларнинг бешдан бир (ёки ўндан бир)ини ҳам ея олмаймиз. Демак, ҳаммаси бизнинг ризқимиз эмас. Исроф қилиб ташланадиган неъматлар ҳам борки, бу гуноҳ ташрифимиз учун содир бўлганидан хижолатдамиз...

Мезбонга шундай деймизми? Андиша қиламиз. Шу фикр хаёлимиздан ўтса ҳам майли эди...

Ривоят: Абдуллоҳ ибн Муборак Шомдан Мадина сари юрганларида, мунаввар шаҳар йўлида адашиб, қаттиқ сувсадилар. Шунда, рўпараларида қудук кўринди. Кўринди-ю Ибн Муборак кўнгилларидан «Бу қудукнинг челаги билан арқони ҳам бўлсайди, тўйиб-тўйиб сув ичардим», деган фикр кечди. Абдуллоҳ ибн Муборак шу фикрни хаёлларига келтирганлари замон сувсаган бир оқ кийик қудук бошига келди. Шунда чуқур қудукнинг суви тошиб чиқа бошлади. Оқ кийик тўйиб сув ичди-ю ўз йўлига кетди. Абдуллоҳ ибн Муборак ҳазратлари бу ҳолни кўриб қувондилар. Бироқ, қудукка етишлари билан сув аввалги ҳолига келди – чуқур қудук тубида қолди. Ҳазрат бу ишлардан ажабланиб, Аллоҳ таолога муножот қилдилар:

-Эй Раббим, оқ кийикка челагу арқонсиз сув берурсан. Ҳолбуки иккимиз ҳам Сенга бандамиз. Нима учун уни ундай, мени эса бундай қилдинг? Эй марҳаматли Аллоҳ!

Шу вақт кўркама юзли Абдуллоҳ ибн Муборак ҳазратларига бир нидо келди:

-Эй Муборак ўғли! Сенга сув бермаганим сабаби: аввал бошда қудукни кўра солиб, дилинг челақ билан арқонга борди ва Бизни унутдинг. Биздан ёрдам истамадинг. Энди боргин-да, сувни челақ билан арқондан сўра. У сирли товуш яна деди:

-Сувсаб келган оқ оҳуни кўрдинг. У аввал бизга илтижо қилиб айтди-ки: «турли неъматларинг билан меҳмон қилдинг. Бу сувинг билан ҳам меҳмон қилгин». Оқ оҳу челақ билан арқонни кўнглига келтирмади. Сен эса, энди бор-да, сувни челақ билан арқондан сўра. Абдуллоҳ ибн Муборак хотифдан келган бу нидони эшитиб, беҳуш бўлдилар. Ичларида Аллоҳ таоло завқию ишқи денгиз мавжларидай қайнаб, жўш урди.

Абдуллоҳ ибн Муборакнинг томоқлари Аллоҳ таолонинг мухаббат шаробидан хўл бўлди. Шу воқеадан сўнг тирик вақтларида сувсаш нималигини унутдилар. Аллоҳ таолога ошиқ бўлиб, сувсамоқни ёдга келтирмадилар. Ҳазрат аввал бошда ҳам такволи эдилар, қудуқ ёнидаги хитобни эшитганларидан сўнг такволари юз чандон ошди. Қуръони каримнинг Худ сурасида зикр этилмиш: «Ерда ўрмалаган нарса борки, барчасининг ризқи Аллоҳнинг зиммасидадир», ҳақиқатни барчамиз ҳам хис қиламизми? Ризқ ҳақида гап кетса, баъзан нотўғри фикр юритилади. «Хар нарсани одамнинг ўзи ўз ҳаракатлари билан топиб ейди. Индамай ўтирса Худо берармиди?» дейдиганлар учраб туради. Ҳалол ризқ ейишни истаган банда уни ўз меҳнати ва пешона тери билан топади, деган ҳақиқатни рад этиш мумкин эмас. Лекин айрим куфр эгалари «Индамай ўтирса Худо берадими?» деган даъвони шиор қилиб олиб, Аллоҳнинг «Раззоқ» сифатини шу каби сафсаталар билан инкор этишга уринадилар. Келинпошша, эҳтимол сиз билмассиз, бундай уриниш болшевиклар замонида кўп бўларди. Ўша замон шоирларидан бирининг «хар бир одам ўз тақдирини ўзи яратади, бахт осмондан ҳам тушмайди, ғойибдан ҳам келмайди», деган мазмундаги шеъри қарийб шиорга айланиб кетган эди. Бу ўринда тақдир, хусусан, ризқни инсон меҳнатига зид қўймаслик керак. Яъни, «тақдирингда бўлса, меҳнат қилмасанг ҳам ейсан», деган нотўғри хулосага бормаслик керак. Тариқат аҳлининг «қалбинг Аллоҳда, қўлинг ишда бўлсин!» деган шиори ризққа меҳнат билан етишишга ишорадир. Ровийлар дерларки: бир кофир ўзининг ҳақлигини исбот этиш учун авомга деди:

- Мен ғорга кириб, уч кунгача чикмайман. Сизлар эса кузатинглар. Агар Худо чиндан ҳам Раззоқ бўлса, қимирламай ўтирсам ҳам ризқ берсин-чи? Кофир шу аҳд билан ғорга кирди. Авом эса кузатди. Биринчи куни одамларнинг оз қисми «Аллоҳ Раззоқ эмас экан», деб иймондин чиқди. Иккинчи куни яна баъзилари кофирнинг йўлига ўтдилар. Шунда Аллоҳ бир карвонга амр этди:

- Шу ғор яқинидан ўтинглар!
Карвон ғорга яқинлашган дамда Аллоҳнинг амри билан ғоят кучли шамол кўтарилиб, жала қуя бошлади. Карвон аҳли туя ва молларни қолдириб, мешлардаги сув ва таомларни олдилар-да, ғордан паноҳ топдилар. Ичкари кириб қарсалар-ки, бир оч одам ўлтирибди. Гап сўрасалар, жавоб бермайди, сув узатсалар, ичмайди, таом берсалар, емайди. Шунда улар: «Бу одам очликдан телба бўлибди, бир амаллаб овқат едирмасак, бунда ўлиб қолур», деган қарорга келдилар-да, кофирнинг оғзини мажбурлаб очиб, сув ичирдилар, сўнг зўрлаб нон егиза бошладилар. Шунда нон томоғига тикилган кофир жон ҳолатда:

- Аллоҳ - Раззоқ! Аллоҳ - Раззоқ!-деб хитоб қилди. Тағин ҳам ўша кофирда инсоф бор экан. Ҳаётда шундай одамларни учратиб қоламиз-ки, таом томоғига тикилиб, ўлар ҳолга келса ҳам ризқ Берувчининг улуғлигини тан олмай ўтираверади. Келинпошша, уларга ҳам инсоф

тилайлик!

Шу борада баҳс юритувчиларга ҳазрат Сўфий Оллоҳёр сатрлари билан жавоб қайтарамиз:

Кишининг	рўзисин	гар	қилмаса	кам,	
Етар	хар	ерда	меҳнат	бўлмаса	ҳам.

Дейилмоқчики, ҳамон Аллоҳ таоло бировнинг ризқини кам қилмас экан, демак, ризқ ўша кишига қайси ердан бўлса-да, етиб келади. Гарчи бунинг учун меҳнат ёки касб қилмаган бўлса ҳам.

Нечукким,	ҳазрати	Солиҳ	учун	фош,
Болалиғ	тева	туғди	ҳукмидин	тош.

Дейилмоқчики, пайғамбар Солиҳ алайҳиссаломнинг дуолари ижобат бўлиб, Аллоҳнинг қудрати ила тош ичидан болали туя чиқди. У туя Солиҳ алайҳиссалом дунёга келмасларидан беш юз илгари яратилган эди. Шу беш юз йил ичида Аллоҳ таоло туяга шу тош ичида ризқини бериб асради. Шундан аёнки, Худойи таоло истаса, меҳнат қилинмаса ҳам ҳам ризқ беради.

Юборди	Маряма	рўзий	малақдин,
Масиха	мойида	тушди	фалақдин.

Бу байтда Куръони каримда баён этилган икки қиссага ишора бор: бири - моида қиссаси, яна бири – Марям қиссасидир. Аллоҳ таоло биби Марямнинг ризқларини ҳеч бир меҳнатсиз фаришталар орқали юборарди. Унинг ўғли – Ийсо алайҳиссалом, яъни, Ийсо Масихнинг хаворийлари Аллоҳдан тўкин дастурхон туширишни сўрашни талаб қилдилар: «Эй Ийсо ибн Марям, сенинг Раббинг бизга осмондан тузатилган дастурхон тушира оладими?» Ийсо Масих Аллоҳга илтижо қилиб сўрадилар: «Эй бор Худоё! Раббимиз! Бизга осмондан ясатилган дастурхон туширгин, у аввалимизгаю охиригимизга байрам бўлиб қолсин. Сендан мўъжиза бўлиб қолсин. Ва бизларга ризқ бергин, зотан Ўзинг энг яхши ризқ бергувчисан» (Моида сураси). Уларга моида – дастурхон туширилди. Масих қавми неъматларни ҳеч бир меҳнатсиз едилар. Келинпошша, ҳозир баён қилинадиган воқеани телевизорда ҳам кўргандирсиз: Австралиянинг кимсасиз бир оролида узунлиги ўн қулоқ келадиган бўғма илон яшар экан. Бу оролда егулик ҳатто пашша ҳам йўқ экан. Фақат бир тоифа қушлар йилда бир марта тухум қўйиб, бола очиш учун шу оролга учиб келар эканлар. Илон фақат шу қуш полопонларинигина ер экан. У йилда бир мартагина таомланиб обдон семириб оларкану келгуси йил қушлар учиб келадиган дамга қадар озиб, қуруқ пўсти қоларкан. Аллоҳ «хар бир кўринган нарсада Менинг оят-мўъжизам бор» деб марҳамат қилади. Аллоҳнинг бу мўъжизасини қаранг! Аллоҳнинг бу қудратини қаранг! Шу илоннинг ризқини бериш учун қушларни шу оролга учираб келтирди. Ҳолбуки, атрофда бу каби ҳисобсиз ороллар бор. Бир жонивор совуқ жойларда яшайди, музлар орасидан унинг ризқи етиб туради. Бошқаси жазирамада яшайди, унинг ризқи қайноқ қумлар орасидадир. Буларнинг барчасида Одам фарзанди Яратганнинг ҳикматини кўриши керак. Фикрлаши, ризқ Беровчи ҳузурида уялиб қолмаслик чораларини қилиши зарур. Банданинг кўп жихатдан заиф экани барчамизга маълум. Ризқ масаласи ҳам бундан истисно эмас. Жумладан, ўта сероб ризқни кўтара олмаслиги ҳам

инсоннинг заифлиги туфайлидир. Буни ризқларидан беҳуда фойдаланиш оқибатида туғёнга кетган, маишатга берилган шахслар мисолида кўриш мумкин. Уйимиздаги неъматлар кўзимизга камдек кўринаверади. Икки коп ун, икки коп гуруч бўлгани ҳолда бу копларнинг учта бўлишини, учта бўлган тақдирда тўртта бўлишини истаймиз ва шунга интилаверамиз. Қудсий ҳадисда таъкид этилган: «Эй Одам фарзанди! Келиб турган ризқингга қаноат қилмасанг, дилингга орзу-ҳавасларни солиб қўяман. Улар ҳеч тугамайди ва сен улардан абадий қутула олмай қоласан». Келинпошша, ризқ ҳақида кўп ўйлайман ва ўзимга ўзим хитоб ҳам қиламан: “Англа: умринг бир кунчалик ҳам эмас. Шундай экан, ўн йиллик ризқни сақлаб нима қиласан? Сенга тегишли ризқ Аллоҳ томонидан юборилади. Ўзингга ажратилган ризқни ўзинггина оласан. Ризқингни бошқа одам илиб кетмайди. Сенга ўша бошқа одам илиб кетгандай туюлиб афсусланасан. Афсусланма, аслида илиб кетилган нарса унинг ризқи эди!” Шўро сурасида айтилган: «Агар Аллоҳ бандаларига ризқни кенг қилиб қўйса, албатта улар Ер юзида ҳаддан ошиб кетурлар (ёки бошқа таржимада: «Ер юзида зулм-тажовузкорлик қилган бўлур эдилар»). Лекин у Ўзи хоҳлаган ўлчов билан туширади. Албатта, у Ўз бандаларидан ўта хабардор ва уларни ўта кўргувчидир». Яна таъкидланадики: «Албатта, Раббинг ризқни кимга хоҳласа кенг қилур ёки тор (танг) қилур. Албатта, у бандаларидан хабардор ва уларни кўргувчи зотдир» (Исро сураси). Ривоят: Бир тошкесар бор эди. Ризқига шукр қилиб, топган пулини ўзи ерди. Ортса гадоларга берарди. Уларданда ортса – итларга ташларди. Эртанги куни учун ҳеч нарса олиб қўймас эди. Аллоҳнинг эртага яна ризқ беришига ишонарди. Унинг ҳаёти қудсий ҳадисда баён этилган: «Эй Одам фарзанди, мен сендан эртага қиладиган ибодатни бу кун талаб қилмайман. Бас, сен ҳам эртага керак бўладиган ризқни бугун талаб қилмагин!» деган хитобига ғоят мос эди. Кунларнинг бирида сафардаги такводор одам унинг кулбасига кўнди. Тошкесарнинг қандай яшаётгани билан танишгач, Аллоҳга муножот қилди: - Эй Раббим, бу қулингни бунчалик камбағалликда ушлама, ризқини кўпайтир, унга ҳам бойлик бер. Унинг илтижосига жавобан фаришта деди: - Сен кимни дуо қиладиганингни фахрламадинг. Биз унинг феъл-атворини биламиз, бойлик берилса, у ўзини эплай олмасдан қолади. - Бу одам ризқига қаноат қилиб яшашга ўрганган, бойлик олдида талвасага тушмайди, - деб яна илтижо қилаверди такводор. Хуллас, унинг дуоиси ижобат бўлиб, тошкесар тоғда бир ғорга дуч келди. Ичкари кирди-ю беҳисоб бойликка эга бўлди. Унинг боши айланиб, хазинадан кўзлари тиниб, қаноатни унутди. Камтарликка қарши исён қилди. Бойликни яширинча кулбасига ташиб келди. Сўнг ёмон назарлардан чўчиб, бошқа мамлакатга кўчиб кетди. У ерда данғиллама сарой қурдирди. Эшиклари оғзига посбонлар қўйди. Хасислик балосига мубтало бўлиб, мухтожларни ҳам унутди, ҳатто унга бойлик ато қилган Худони ҳам эсдан чиқарди. Шунда унинг бу туғенидан фаришта такводорга хабар етказди. Такводор тошкесарни инсофга чақириш қасдида йўлга тушиб, унинг саройига рўпара бўлди.

Посбонлар уни ичкарига киритмай, уриб-суриб ҳайдашди. Шунда фаришта такводорга деди:

- Кимни дуо қилганигни энди фахмлаб етдингми?

- Айбдор менман, бу гуноҳим ҳар қандай жазога лойиқдир, - деди такводор, афсус билан бош эгиб.

- Бойликни ҳамма ҳам кўтара олмайди. У тошкесарлигини қилавергани маъкул, - деди фаришта.

Ўша кунлари бойлиги кўзига кам кўринаётган тошкесар мамлакат подшоҳлигини кўлга киритиш учун фитна тайёрлаётган эди. Фитна фош бўлиб, подшоҳ уни таъқиб остига олди. Одамларини зиндонбанд этди, саройининг кулини кўкка совурди. Тошкесар бу таъқибдан аранг қутилиб қолди-ю юртига қараб қочди. Бойлик топган куни ғор оғзида чўкичи қолган эди. Занг босган чўкични тозалади-ю аслига қайтди...

Ризқ топмоқда чумолидек кучингга йиғлагил, Пашшадек хониш қилиб, ҳар суфрадан қувланмагил.

Келинпошша, “ҳозир тошкесарнинг ҳолига тушганларни тез-тез учратадиган бўлиб қолдик”, десам, фикримга қўшиларсиз? «Кўрмаганнинг кўргани курсин», деган мақол бежиз тўқилмаган, тўғрими? Бир қарасак, кечагина камтарона ҳаёт кечираётган танишимизнинг тагида қўш машина, сароймонанд уй қурган. Биродарлари билан қўл учида сўрашади. Яна бир қарасак, машиналар ҳам, уйлар ҳам сотилган... Кечаги бой бугун қулоғига қадар қарзга ботган. «Эй Худо, бошимга нега бу балоларни солдинг!» деб Раббимга даъво ҳам қилади. Бундайларга халқнинг жавоби тайёр: «Кўрпангга қараб оёқ узатгин эди»... Шарафли ҳадис бор: «Қадар дуо билангина ўзгаради. Умрни яхшилик зиёда қилади. Шубҳасиз, мўмин гуноҳ қилиш билан ризқидан маҳрум бўлади».

Кимнинг бойлиги қўлдан учган қуш каби тарк эта бошлабди, Яратган билан даъволашмасдан олдин қилган гуноҳларини бир-бир эсласин. Агар шунга ақли етса, даъволашмайди, балки тавба қилади. Акс йўлни тутса, маломат тошларини ўзига ёғдирсин. Қудсий ҳадисда марҳамат қилинади-ки:

- Эй Одам фарзанди! Албатта, Мен сени онанг қорнида куч-қувватсиз ва ҳаракатсиз вақтингда тарбия қилдим ва онанг қорнидан саломат чиқардим. Токи сен оёққа тургунингча онангнинг дилини сенга раҳмли ва меҳрибон этиб, сенга мойил қилиб қўйдим. Сен шундай қилиб катта бўлдинг. Ундан сўнг токи Мени ақл билан таниб, қувват билан ибодат қиларсан, деган умидда сенга куч-қувват бердим. Аммо сен катта бўлганингдан сўнг ибодатларимдан юз ўгириб, Мен тақсимлаб қўйган ризқнинг талаби билан машғул бўлдинг. Бас, Ўзимнинг азизлик ва улуғлик сифатларимга қасамёд қиламан-ки, агар дунё ахтариб етти қат ернинг қаърига кирсанг ҳам, ўзим тақсим қилиб қўйган ўшал ризқдан заррача ҳам миқдорда зиёда қилмасман...

- Эй Одам фарзанди! Агар сенга ажратиб қўйилган ризққа қаноат қилсанг, ризқинг ўзи келади ва меңдан ҳам мақтов оласан. Борди-ю бу тақсимга қаноат қилмасанг, дунёни сенинг устингга султон ва сени унга хизматкор қилиб қўяман. Дунё учун чўлдаги ваҳший ҳайвонлар каби югурасан, аммо сенга тақсимлаб қўйган ризқидан ортиғи келмайди ва ўзинг Менинг олдимда

ризкинг

экан.

Шунда дурадгор: «Гунохларингизга тавба қилинг, Аллоҳ раҳм этгувчидир. Бойликларингизни қайтариб олинг, ўзингизга буюрсин», деди. Бой эса «Мен Аллоҳнинг измига қарши боролмайман», деб кўнмади. Ярмини, ҳатто бир мисқолини ҳам олишни истамади. Ялинишлари зое кетган дурадгор:

- Ҳеч бўлмаса бир кеча меҳмоним бўлинг, хотиним нон ёпсин, йўлга нон олволинг, - деб илтимос қилгач, бой рози бўлди. Дурадгорнинг хотини хамир корди. Дурадгор катта-катта ясалган нонлар орасига жавҳарлардан жойлаштирди.

Эрта сахарда бой жавҳарли нонларни олиб изига қайта бошлади. Шаҳардан узоклашгач, чўлда бир хароб чайлага дуч келди. Бориб қараса-ки, чўпоннинг аҳли аёли эндигина дунёга келган чақалоғини бағрига босиб ўтирибди. Тўртта бола «нон, нон!» деб йиғляпти. Чўпон ночор. Қариндошлари чўлнинг бошқа томонларига кўчиб кетишган. Атрофда ёрдам кўлини чўзадиган кимса йўқ. Буни кўрган бой дурадгорнинг хотини ёпган барча нонларни чўпонга берди ва деди-ки:

- Шу нонлардан биттасини олиб, шаҳардаги Назар дурадгор деган одамга учрашасан-да, менинг саломимни етказиб, аҳволингни баён этасан. У сенга ёрдам беради.

Шундай қилиб, нон орасига жойланган жавохир ҳам бойга насиб этмади. Ризқ яна эгасини топди. Шарафли ҳадис бор: «Ризқ эгасини ажалдан кўра кўпроқ кидиради».

Ҳазрат Навоий ёзганлар: «Тенгри раззоқлигин билган рўзи учун ғам емагай ва қассомлигин билган ризқ озу кўпида сўз демагай». Дейилмоқчики: «Тангрининг ризқ берувчи эканини билган киши насибаси учун ғам емайди. Ризқни тақсимловчи Аллоҳ эканини билган киши ризқининг оз ёки кўпи бўйича нолимайди, бу хусусда бирон сўз демайди». Ҳазрати шайх Абу Бакр Каттоний (қ.с.) деганларки: «Зоҳид улдурки, қўлига ҳеч нарса кирмаса, кўнгли ғоят шод бўлғай, ризқ учун юраги сиқилмас. Агар ризқ учун кўнглини тор тутса, «ҳеч нарсам йўқ», деб шикоят қилса, Аллоҳ билан жанг қилган кабидир. Махлуққа унс (дўстлик) тутмоқ уқубатдир. Дунё аҳлига яқин бўлмоқ маъсиятдир».

Шайхнинг бу фикрларини зикруллоҳ билан эмас, дунё ҳисоб-китоби билан кунини ўтказаётганлар уқиб олсалар қани эди! Афсуски, уларнинг аксарияти китоб ўқимайдилар. Агар кеча юз доллар фойда олиб, бугунги фойда юз ўн долларни ташкил этса, қувончдан сакрашга ҳам тайёр бўладилар. Агарчи бунинг акси бўлиб, фойда тўксон тўққиз долларни ташкил этса, Худо ризқимни қисиб қўйди деб фарёд урадилар. Ризқ хақида ибратли баёнлар битилган китоблар кўп. Китоб ўқувчилар ўқимайдиганларга бу ибратларни етказиб турсалар, нур устига нур бўлур. Келинпошша, сиз ҳам дугоналарингиз билан учрашгандами ё бирон зиёфатдами ғийбат гаплар бошлангудек бўлса, суҳбатдошларнинг ҳамиятига тегмаган ҳолда ибратли ҳикматларни сўзлаб бериб турсангиз, савобингиз ортар эди. Шу ибратлардан яна бири:

Ҳазрати шайх Шужоъ Кирмонийнинг (қ.с.) бир гўзал қизлари бор эди. Кирмон шоҳи бундан хабар топиб, қизни ўзи учун сўради. - Уч кун мухлат беринг, ундан кейин жавобини айтурман, - дедилар шайх. Сўнг битта-битталаб масжид ва ҳонақоҳларни кездилар. «Бир дарвиш топайин-да, қизимни унга берайин», деб ният қилдилар. Тун чоғи бир масжидда таҳажжуд намози ўқиётган йигитни кўрдилар. Йигит намоздан фориғ бўлгач:

- Эй ўғлим, уйинг борми?-деб сўрадилар.
- Йўк, - деди йигит маъюсланиб.
- Уйланасанми?-деб сўрадилар.

- Менга ким ҳам қизини берарди, уч тангам бор, холос, - деди йигит.
- Уч тангангнинг бирини нонга, бирини гўштга, бирини сабзига бер, - дедилар-да, қизларини унга беражакларини билдирдилар. Эртасига қизларини узатдилар. Шайх ҳазратларининг қизлари йигитнинг омонат кулбасига кириб, коса устида бир бурда қотган нон кўрди-да: «Бу нон нимадир?» деб сўради.

- Кечадан қолган, - деди йигит. Бу жавобдан қиз маъюсланди ва деди-ки:
- Кечаги ризқни берган Аллоҳ бугунгисини бермасмиди-ки, эрта учун нон сақлабсиз? Отам мени бир таваккул аҳлига узатяпман, деган эдилар. Магар шундоқ кишига берибдиларки, ризқ учун Аллоҳга инонмас экан. Қизнинг бу афсусли гаплари ибратли бўлса-да, тўғридан тўғри қабул қилсак, айрим тушунмовчиликларга сабаб бўлиб қолиши эҳтимоли ҳам бор. Сир эмаски, ҳар биримизнинг хонадонимизда ҳеч бўлмаса икки-уч кунга етарли рўзғор харажатлари бор. Буни Аллоҳнинг эртага берадиган ризқига гумон қилганимиз учун ғамлаб қўймаймиз, балки ҳадеб бозорга тушиб овора бўлавермаслик учун ғамлаб қўямиз. Қишлоқ жойларида ҳафтада бир марта бозор бўлгани сабабли улар ҳафталик рўзғорни ғамлаб қўйишга мажбурлар. Саҳобалардан бирининг озод этилган қули Солим ҳикоя қилади: «Хўжайиним Зайд ибн Савҳон билан бозорда эдик. Салмони Форсий ёнимиздан ўтдилар. Анча-мунча озиқ-овқат кўтариб олибдилар. Хўжайиним ул зотга: «Сен Расулуллоҳнинг (с.а.в.) саҳобасисан. Бунча кўп захира тўплашга эҳтиёж сезмаслигинг керак-ку?» дедилар. «Янглишасан, - дедилар Солмони Форсий,- киши ўзини бундай нарсалар билан таъминлаб қўйса, ҳам хотиржам бўлади, ҳам ибодат учун кўп вақт топади. Шайтон ҳам уни васваса қилишдан умидини узади».

Келинпошша, ҳар бир ҳаракатимиз замирида ният ётгани каби ризқ умидида ҳам ният мавжуд. Эртанги ризқдан ноумид бўлган ҳолда озиқ-овқат ғамлаб қўйсак, адашган бўламиз. Яна эҳтиёт бўлиш лозимки, ҳаддан ташқари ғамлаш оқибатида бу неъматлар исроф бўлса, гуноҳи зиммамизда қолади. Шаҳарликларнинг айримлари кузда пиёз, картошка, сабзини кўп миқдорда ғамлаб олишади. Эҳтиётлаб сақлашни билмаслик ёки шароит йўқлиги туфайли баҳорга қадар буларнинг ҳеч бўлмаса ўн фоизи чирийди. Ривоят: Товус билан қарға боғда учрашиб, бир-бирларининг айбини қидира бошладилар. Товус қарғага:

- Ҳой қарға! Оёгингдаги шу қирмизи этикча фақат менинг гўзал либосимга

ярашади. Ўз-ўзидан маълумки, сен кечанинг қоронғулигидан борлиқ оламининг ёруғлигига чиқаётиб, менинг қирмизи этикчаларимни кийиб олгансан. Мен ҳам адашиб, сенинг қоп-қора, қўпол пойабзалингни кийганман,

Бу гапдан ғашланган қарға деди:

- Ҳой товус! Балки аксинчадир? Ўша кечанинг қоронғулигида сен менинг либосларимни кийиб олгансан. Бу либослар аслида меники эди.

Уларнинг тортишувини эшитиб турган тошбақа деди:

- Эй азизларим! Бекорга тортишманглар, фойдасиз мунозарадан воз кечинглар. Жаноби Ҳақ барча гўзалликни фақат битта кишига бермаган. Бутун ҳукмронлик тизгинини ҳам бир махлуқнинг қўлига бермаган. Ҳар ким ўз ҳиссасига тушган неъматлардан хушнуд ва рози бўлмагани учун бошқаларнинг нарсаларига кўз тикади.

Қиссадан ҳисса шуки, дунёда ҳар томонлама мукамал инсон йўқ ва бўлмади ҳам. Аниқки, ҳар бир кишининг ҳавас қиладиган жиҳатлари бўлгани каби, нуқсон ва камчиликлари ҳам бордир. Ҳар киши ўзига берилган ризқ-неъматларга шукр қилиб, бошқаларнинг неъматларига кўз олайтирмасагина бахтли бўлади. Банда бу сирдан огоҳ бўлса, доимо тўғри йўл тутлади. Кўзлари бошқаларнинг ризқида бўлмаган, ўзини ташвишга қўймаган одам донодир. Кўнгилнинг гўзаллашуви шундандир. Ҳар ким ўз ризқига рози бўлса эди, дунёда сира ғавғо бўлмас эди. Ҳадиси қудсийда марҳамат қилинадики: «Эй Одам фарзанди! Албатта, ризқ ҳаммага тақсимланиб ва ажал ҳам белгилаб қўйилган. Касал бўлган одам дунё лаззати ва неъматларидан маҳрумдир. Бахиллик ҳамма жойда ёмондир ва дунё неъматлари чексиз эмасдир. Ризқ излаб жуда узоқ кетмоқ захарлидир ва ризқ Бергувчи доим тирик ва қоимдир».

Ризқ ҳам, ажал ҳам аниқ белгилаб қўйилган экан, қўшнимиз ёки қариндошимизга аталган ризқ бизга насиб этмайди. Шу боис уларнинг ризқига кўз олайтириб ҳаётимизни булғамаслигимиз керак. Ўша қўшнимиз ёки қариндошимизга аталган ажал ҳам бизга насиб этмайди. Ўз ризқимизни ейишимиз ва ўз ажалимиз билан ўлишимизни англашимиз лозим. Афусуки, шу оддий ҳақиқатни барча бирдек фахм этмайди. Икки дўстнинг ишқи бир оқ «Мерседес»га тушди. Бирининг савдоси пишмади. Иккинчиси сотувчига ён босиб, муддаосига етди. Биринчи харидор ундан ранжиди. Буни ҳатто «дўстликка хиёнат»га ҳам йўйди. Бу савдода хиёнат аломати йўқ эди. Бири айтилган нархга олмади, демак, машинадан воз кечди. Иккинчиси ўша нархга олди. Дўстини ўйлаб, четга чиққани билан машинани учинчи ёки тўртинчи одам ўша нархга барибир оларди. Шундай экан, биринчи одам дўстидан ранжиш ўрнига «Бу матоҳ менинг ризқим эмас экан, дўстим, сенга буюрди, яхшиликларингга ишлат. Аллоҳ менга ҳам насиб этсин», деб дуо қилса, хайрлироқ бўлар эди.

«Мерседес» ёки бошқа нарса талашаётганлар умрнинг қисқалигини ҳеч ўйлаб кўрармикинлар? Бугун пуллари кўп, гўё қўлларини қаерга узатсалар етади. Эртага бир хасталик этақларига ёпишса, талашган буюмлари асқотармикин? Бугун «Мерседес» учун дўстидан юз ўтирган одам касалланиб қолса, кўзига

Ўша матох кўринадими? Унга ўша буюм эмас, ўша дўст асқотмайдими? Лаззатланиш мумкин бўлмаган кўп неъматдан лаззат олиш мумкин бўлган оз ризқ афзал эмасми? Лаззатга эса ризққа рози бўлиш орқали эришилади. Қудсий ҳадисда марҳамат қилинадики: «Эй Одам фарзанди, кимки мен тақсим қилиб қўйган ризқга рози бўлса, унинг хузурига мол-дунёнинг ўзи у хоҳламаса ҳам келаверади».

Келинпошша, Назар дурадгор ҳақидаги ривоятда шунинг исботини кўрмадикми? Шу ривоятдаги бахил бойнинг хаёти ибрат эмасми? Бугунги хаётимизда шундай воқеаларга дуч келмаяпмизми? Аллоҳнинг «Ризқ излаб жуда узоқ кетмоқ заҳарлидир» деб огоҳлантириши бугунги кун учун ғоят аҳамиятлидир. Чунки ризққа қаноат қилмай узоқ-узоқ юртларга бориш ҳоллари учраб турибди. Ҳатто аёллар эрларини уйга ташлаб жўнаяптилар (Агар унутмаган бўлсангиз, дастлабки суҳбатларимизнинг бирида бу ҳақда сўз юритган эдик). Дикқат қилайлик: «зарарли» эмас, «заҳарли» дейляпти. Ўйлаб кўрайлик: нахотки банданинг ризқи ўзи яшайдиган жойдан минглаб чақирим узоқларга сочилган бўлса? Телевизорда бир воқеани кўрсатишди. Англияда истиқомат қилувчи хиндлар ўз одатлари бўйича байрамларини нишонлашди. Биламизки, Ганг дарёси улар учун муқаддас. Диний амалларининг кўпини шу дарё соҳилида қиладилар. Англияда яшаётган хиндлар шу юртдан оқиб ўтувчи дарё бўйида ўша одатларини бажардилар. Ҳар ҳолда шу дарёни муқаддас Ганга деб тасаввур қилгандирлар. Ажаб! Ажаб! Миллатингнинг одати сен учун шу қадар қадрли экан, юртни ташлаб мусофирликда юришинг нимаси? Бу ерларга нима учун келганлар? Албатта, ўз юртларидаги ризққа қаноат қилмай тўкин хаёт илинжида.

«Аллоҳ таоло бирорталарингизга бир йўлдан ризқни етказётган бўлса, (то сабаблар ўзгармагунича) уни тарк этманг». Мазкур шарафли ҳадисни Ислом оламининг машҳур уламоларидан бири Ризоуддин ибн Фаҳриддин бундай шарҳлайдилар:

«Бирор савдо ва қўл ҳунари сабабидан кун ўтказишга етарли ризқ келиб турса, ўзи ва оиласи муҳтожликдан озод бўлса, шу касбини ташламасин. Бирор лавозим ва маъмурият сабабидан куни ўтиб турганида янада кўпроқ дунё орттириш хаёлида шу ишлаб турган ишидан чиқиб кетмасин. Ҳаводаги турнага умид боғлаб, қўлдаги чумчукни чиқариб юбориш ақлсизликдир. Келиши аниқ бўлмаган кўпидан кўра, оз бўлса-да, келиб тургани яхшироқдир. Кимга нимадан барака етиб турган бўлса, унинг сабабини маҳкам тутсин». Борига қаноат қилмай, мўл ризқ излаб кетаётганларни кўриб турибмиз. Хорижга бориб тузукроқ иш билан банд бўлсалар майли эди. Бирон йирик корхонада муҳандисми ё бирон университетда профессорми... Қаёқда! Ўша юрт одамлари бажаришга ор қилган энг паст ишларни бажаришади ва энг паст даражада иш ҳақи олишади. Бу хўрлик, бу хорлик эмасми? «Заҳарли» дейилганда шу назарда тутилмайдими? Бир йигит ризқ излаб Россияга кетган экан. Ўша ерда ўлим топибди. Танишлари пул йиғиб, ўликни минг азоб билан юртга олиб келишган. Буни нима деймиз? Яна бир аёл ҳам ризқ излаб Россияга борган экан. Ўша ерда туғибди ва... боласини сотмоқчи бўлганда

милиция кўлига тушибди. У-ку жинояти учун қамалди. Лекин унинг бу иши миллат шаънига иснод бўлди-ку?! Сахро сичқони шаҳарни томоша қилай деб келиб, шаҳар сичқонига йўлиқди. Шаҳар сичқони оч, ориқ ва камқувват қариндошига ачиниб, тўқ ва беғам яшаш имкони мўл бўлган маконда қолишга даъват этди. Сахро сичқони кўнди ва унга эргашиди. Шаҳар сичқони яшайдиган хонадон эгаси ундан бешиб, шу куни қопқонга озгина гўшт қўйиб қўйган эди. Шаҳар сичқони бундан беҳабар, ини атрофи ноз-неъматга мўл эканини исбот этмоқ мақсадида кибр билан инидан чиқди, гўштни тишлади-ю қопқонга тушди. Бир оз типирчилаб ўлди. Буни кўрган сахро сичқони «Ҳалокат келтирадиган бундай тўқликдан кўра, озига қаноат қилиб, тинчгина яшаганим яхшироқ», деб ўз маконига қайтиб кетди.

Келинпошша, банданинг Аллоҳ ҳузурида уялиб қоладиган ишлари бор, ўйлаб кўрайлик.

Ривоят: Басралик савдогар Чин мамлақати томон сафарга тайёргарлик кўраётганида бир мўйсафид унинг кемасига яқинлашиб илтимос қилди: - Эй хожа, мен ҳузурингга хожатталаб бўлиб келдим. Мана бу қопдаги кўрғошинни денгиз ўртасига етганинда сувга ташлаб юборсанг, зора назирим қабул этилса.

Савдогар мўйсафиднинг кимлигини суриштириб билгач, молини олиб қолди. Бирок, кемаси денгиз ўртасига етганида тўсатдан тўфон кўтарилиб, мўйсафиднинг илтимосини бажаришни унутди. Чинга бориб савдо қилаётганида унга бир йигит яқинлашиб: - Басрада сифатли кўрғошин бўлар эди, олиб келмадингизми?-деб сўради. Шунда савдогар мўйсафидни, унинг омонатини эслаб, «энди буни исроф қилгандан кўра сотиб, пулига мол олиб, эгасига қайтариб топширганим маъқул кўринади», деган қарорда кўрғошин тўла қопни йигитга сотди. Басрага қайтгач, мўйсафид яшаган маҳаллага бориб билса-ки, у вафот этибди. Унга яна бир нарса маълум бўлибди-ки, мўйсафиднинг бир жияни бор экан. Укасидан ёдгор бўлмиш бу йигитни чиқиштирмас экан. «Сен менинг ўлимимни кутиб юрибсан, бойлигимга эга чиқмоқчимисан!» деб ранжитавергани сабабли йигит бу шаҳардан бош олиб кетган экан. Савдогар бирор вориси чиқиб қолар, деган ниятда Чиндан олиб келган молни етти юз динорга сотиб, пулини асраб қўйди. Орадан кўп ўтмай, Чин мамлақатида ундан кўрғошин сотиб олган йигит келиб деди-ки: - Мен кўрғошинни уйга олиб бориб, эритиб кўрсам, орасидан олтин чиқди. Мен сиздан олтин эмас, кўрғошин сотиб олган эдим. Бу олтинлар мен учун ҳаромдир, токи бу олтинларни ўзингизга топширгайман, деб изингиздан етиб келдим.

Шунда савдогар сафар олдидан бир қоп кўрғошин кўтариб келган қария воқеасини сўзлаб берган эди, йигит маънос тортиб деди-ки: - Сиз айтаётган мўйсафид амаким эдилар. Бойликни сувга ғарқ қилишдан мақсадлари – мени бобом ва отамдан қолган меросдан маҳрум этиш эди. Бирок, Аллоҳ мазкур бойликни ўзимга насиб қилган экан, турли восита ва василалар билан менга етказди.

Йигитнинг чиндан ҳам ўша мўйсафиднинг жияни экани тасдиқлангач, савдогар унга етти юз динорни ҳам бериб: - Сен ҳаромдан парҳез қилдинг, Аллоҳ сенга ўз ризқингни - ҳалол бойликни ато қилди, - деди.

Кишининг ризқи, ризқнинг ҳар бир кишининг ўзигагина насиб этиши хусусида яна икки, балки икки юз, балки ундан кўп ривоят бордир. Фикр юритиб турмоғимиз учун ҳозирча шунинг ўзи кифоядир. Келинпошша, ризқнинг янада кўпайишини орзу қилиб, қайғуравермаслик керак. Аллоҳ бандани яратишдан аввал ризқини яратган. Лекин ризқ эшигини меҳнат очади. Банда сабабларни восита қилса, ҳар ердан ризқи, насибаси келади. Яна таъкидки, банда ўзи учун аталган ризқнинг сўнгги лукмасини емасдан ўлмайди. Атрофингизга боқинг! Бу ҳақиқатни исботловчи мисоллар тўлиб ётибди: ўн кундан бери томоғидан бир томчи сув ўтмаётган бемор кўзларини очиб, кўнгли палов тусаётганини айтди. Унинг тузалишига умид уйғониб, қувондилар. Паловни пиширдилар. Беморнинг томоғидан иккитагина гуруч ўтди-ю жон берди.

Бошқа биров зиёфатда тўйиб овқатланди. Уй остонасидан ҳатлади-ю жон берди. «Уни захарлаб қўйишгандир», деб гумон қилдилар. Йўқ, захарланмаган эди. Ризқининг сўнгги ушоғини ўша зиёфатда еб адо этган эди. Ризқимизда белгиланган сўнгги лукмани қаерда ва қачон еймиз? Сўнгги қултум сувни қаерда ва қачон ичамиз? Келинпошша, шу ҳақда ҳеч ўйлаб кўрганмисиз?

Шайх

Саъдийдан:

«Рўзиси бўлмагон сайёд Дажлада балиқ тута олмағусидир ва ажали етмаган балиқ куруқ ерга тушгани билан ўлмағусидир.

Байт: Мискин харис олам аро тинмайин юрар,
Ул ризқнинг изидин, ажал онинг изидин».

Ривоят: бир заифроқ балиқчининг қармоғига катта наҳанг илинди. Балиқни тортиб олишга ҳарчанд уринмасин, эплолмади – балиқ қармоқдан қутилиб кетди. Атрофдаги балиқчилар афсусланиб, биродарларини маломат қилдилар.

Шунда балиқчи дўстларига деди-ки:

- Эй биродарлар! У балиқ менинг ризқим бўлмаса, балиқнинг эса дунёдан ризқи узилмаган бўлса, қўлимдан нима келарди? Бу балиқнинг ҳали бу дунёда ейишга таомдан ризқи бор экан. Ризқ адо бўлган нуктада ажал етажакдир. Унга қадар ризқимизнинг ҳар бир ушоғи, ҳар бир томчиси учун Яратганга шукр қилиб олишга улгурсак қандай яхши!

Аллоҳ «Биз сиздан ризқ сўрамаймиз, Биз сизга ризқ берамиз» (Тоҳа сураси) деган ваъдасига биноан Раззоқ сифати ила беадад неъматлари билан ризқимизни етказиб берадики, бу марҳамати учун Ўзигагина шукр қиламиз-да, кейинги суҳбатга ҳозирланамиз.

Ўттиз учинчи суҳбат:

Сабр таги - олтин

Қудсий

ҳадисда:

«Эй Одам фарзанди, сабрли бўл ва ўзингни паст тут, Ўзим сени олий даражага кўтараман», деб марҳамат қилинган. Бизлар қандай даражада эканмиз? Келинпошша, эндиги суҳбатимиз шу ҳақда. Шунингдек, умид ва шошқалоклик тўғрисида ҳам сўз юритиш ниятимиз бор. Фарзандларимизни, яқинларимизни дуо қилганимизда бахт-саодат тилаймиз-у аммо сабр-тоқат, қаноат тилашни унутамиз. Сабр-қаноатсиз бахт-саодатга етиб бўлмаслигини биламизми? Биз фақат жанозага борганимиздагина марҳумнинг яқинларига сабр тилаймиз. Бу яхши одат. Бошига мусибат тушган ҳар бир бандани сабрга чакириб, ёнида далда бўлиб туриш аъло фазилатлардан. Қудсий ҳадисда дейилади-ки: «Эй бандаларим, Мен бандаларим ичидан бир мўмин кишини бирон мусибат етказиб имтиҳон қилсам, у Менга ҳамд айтиб, Менинг имтиҳонимга сабр қилса, у ўша жойдан турганида хато-гуноҳлардан онаси туккан кунидек пок бўлиб туради». Мусибатга чидаш қийин бўлганидан унга сабр қилувчиларга ана шундай мукофот ваъда қилинган! Мусибат сабрли одамга бир, сабрсиз одамга икки ҳисса оғир туюлади. Мусибат келганида кишининг илк сўзлари: «Аллоҳим, мени собирлардан қилгин. Мусибатнинг ажрига муваффақ қил», деган дуо бўлса хайрлидир. Бироқ, афсуски, баъзи бировлар, айниқса аёллар, мусибат тоши остида эзилиб, тилларидан қандай сўзлар учаётганини билмайдилар, Аллоҳга қарши исён қиладиган даражага бориб етадиларки, шу боис уларга сабр тилашимиз керак. Имом Ғаззолий ҳазратлари: «Бало фақат гуноҳ ва куфрдан келади. Мусибатлар асл бало эмас, уларнинг ичида сен билмайдиган яхшиликлар бордир», деган ҳикматларини эслатиш ҳам дурустдир. Аммо сабр фақат мусибатли кундагина керакми? Бу саволга ҳар биримиздан жавоб лозим.

Инсон жисмоний жихатдан бақувватлигига мағрурланиб юраверади, аслида эса у ғоят ожиздир. Тоқати етмайдиган юмушлари кўп. Сабрсизлиги учун йўл қўяётган гуноҳлари ундан-да кўпроқ. Инсон сабрсиздир, қаноатсиздир. Шу боис «Аллоҳ ҳеч бир жонни тоқатидан ташқари нарсага таклиф этмайди» (Бақара сураси). Мўминлар Аллоҳнинг барча амрларини бажарсалар-да, Аллоҳнинг раҳматидан умидвор бўлиб: «Эй Роббимиз, бизга тоқатимиз етмайдиган нарсани юкламагин» (Бақара сураси), деб муножот қиладилар. Бундай дуода бандаларнинг ўз ожизликларига иқрорликлари мужассамдир. Ҳуд сурасида Одам болаларининг хислати чиройли тарзда баён этилган: «Қасамки, агар Биз инсон зотига Ўз томонимиздан раҳмат-марҳаматимизни тотдириб, сўнгра уни Ўзимиз тортиб олсак, у, албатта, ноумид ва ношукурчилик қилиши шубҳасиздир. Қасамки, агар унга бирон зиён-заҳмат етканидан кейин Биз ноз-неъматларни тотдириб қўйсак, албатта у: «Барча ёмонликлар мендан нари кетди, энди қайтиб келмайди», дейди. Дарҳақиқат, у мағрур ва мақтанчоқдир. Магар балоли кунларда сабр қилиб, сафоли кунларда шукроналик билан яхши амаллар қиладиган зотлар бор-ки, ана ўшалар учун мағфират ва катта ажр-мукофотлар мавжуддир». Мазкур уч оят «Бу васф иймон ва ислом тақозо қилган сифатлари билан тўла сифатланмаган инсон васфидир», -деб тафсир қилинади «Тафсири хилол»да. -

Агар ундай одамга бирор неъмат бериб туриб, сўнгра олиб қўйилса, тушқунликка тушиб, дод-вой қилади, ўзини ҳар томонга уради. Ёки аксинча, ё иссиққа кўнади ё совуққа. Охирги оятда солих бандаларнинг икки сифати алоҳида таъкидланмоқда: сабр ва яхши амаллар қилиш. Сабр доимо, ҳаммага керак: яхшилик етганида ҳам, ёмонлик етганида ҳам, зарар-камчилик пайтида ҳам, фойда-борчилик пайтида ҳам ғоятда зарур. Йўқчиликка сабр қилиш осон. Аммо борчилик-тўқчиликка ҳамма ҳам тоқат қила олмайди. Аслида банда оғир пайтда бардош билан, неъмат етганда шукр ва яхшилик билан сабр қилсагина саодатга етиша олади».

Яқинда уйимизга бир аёл келиб, сўз аввалида суд идораларидан шикоят қилди. У киши бобомерос уйни қариндошлари билан талашаётган экан. Суд ўша уйни қариндошлари фойдасига ҳукм қилибди. «Иш судга ошганда намоз ҳам ўқий бошлаган эдим, бунақа адолатсиз ҳукм қилгач, намозни ҳам йиғиштириб қўяқолдим». Бу мисолни келтиришимдан мақсад шуки, орамизда шу аёлга ўхшаганлар озми-кўпми учраб туради. Шу синглимиз мисолида айтмоқчиман-ки: «ибодат холис бўлмоғи шарт. Бирон нима тамаъсида намоз ўқиётган бўлсангиз, янглиш йўлда экансиз. Аллоҳ сизнинг намозингизга мухтож эмас. Намоз ўзингиз учундир. Агар суд ҳукмидан норози бўлсангиз, даъвоингизни унга айтаверинг, Аллоҳга қарши исён қилишдан қўрқинг. Сиздан сабр талаб этиляпти. Сабрга иймон билан эришилади. Сабри йўқ одамнинг иймонида шубҳа бор. Ҳасан Басрий ҳазратлари айтганларидек: «Сабри бўлмаган кишининг дини йўқ». Донолар айтмоқчи, сабр – қулларни подшоҳларга айлантиради. Сизга шу мартаба насиб этсин!»

«Эй Одам фарзандлари!-дейлади ҳадиси қудсийда. - Сизлар Менинг хузуримдаги нарсаларимга фақат Менинг розилигимни талаб қилиш йўлида ўзларингиз хуш кўрмаган нарсаларга сабр қилмагунча ета олмайсизлар. Менга итоат қилишдаги бардошлик Менга осий-гуноҳкор бўлиб жазога гирифтор бўлишдан осонроқдир».

Ҳаёти давомида кишининг боши устида куёш чарақлаб туриши баробарида турли ҳил ташвиш булутлари ҳам сузиб ўтади. Кенглик - танглик ҳам, тўқлик – очлик ҳам, ғалаба –мағлубият ҳам, шодлик – мусибат ҳам. Умри фақат шодлигу ғалаба билан ўтган кимсани тарих билмайди. Одам боласидан машаққат ва мусибат пайтида сабр қилиши, умидсизланмаслиги, ҳақ устида сабот билан туриши талаб этилади. Дунё ғами келиб-кетувчи меҳмондир. Абадий қолади, деб ранжимаслик керак. Тонгни кутадиган одам сабр қилиши шарт. Тун киёматга қадар давом этмайди. Неъматга сабр билан эришилади, шошқалоқ ва бесабр неъматдан маҳрум қолади. Неъматни кўриш билан шоқир, мусибатга дуч келганда эса собир бўлиш иймон жумласига қиради.

Одамга сабр гар кўрингай захар,
Чидам ниҳояси жонга бўлгай шакар.

Ҳа, йўқчилик ва танг ҳолатларда сабр керак. Аммо бу машаққатлар кушойиш топганидан сўнг ҳам сабр лозим бўлади. Чунки мусибатга тоқат қилишдан кўра, аввал айтганимиздай, кенгчиликка сабр қилиш оғирроқ. Келинпошша, тасаввур қилинги, молнинг нархи пасайиб, савдогар молиявий инкирозга дуч келди. Ёки молини ортиб келаётган кема ё самолёт ҳалокатга

учради (Аллоҳ сақласин!). Савдогар нима қилади? Ҳасрату надоматга бериладими? Шундай қилса, Аллоҳга осий бўлади, шайтон васвасасига бўйсуниб қолади. Мўмин эса бу ишни Аллоҳнинг тақдири деб билади ва сабр қилади.

Яна тасаввур қилайлик: савдогар хунук хабар олган дамда азон чакирилди. Жамоат билан намозга кирадими ё молини йўқотган идораларга даъво қилгани югурадими? Шунга ўхшаш воқеа юз берганда бир савдогарнинг «кун бўйи ҳали у идорага, ҳали бу идорага югуриб, намоз ўқишга ҳам вақт бўлмади», деб нолиганини эшитган эдим. Эҳтимол, биродаримиз ибодатларини вақтида бажарганларида Аллоҳ мушкулларини осон этиб, идорама-идора югуришларига хожат қолмасмиди... Сабр қилиб, Ҳақ томон юрганларида, Аллоҳ бу собир томон югурган бўларди. Ҳақ томон бир қарич сурилсалар, Аллоҳ бир қулоч яқинлашарди, бу банда тўқиган тахмин эмас, балки ҳадиси қудсийда баён этилган ҳақиқатдир. Киши умр бўйи кўп қийинчиликларга дуч келиши, бу қийинчиликларни фақат сабр билан енгиб ўта олиши мумкинлигини, сабрсизлик эса инсонни қайғудан қутқара олмаслигини, сабрсизликнинг ўзи қўйдиргувчи зўр қайғу эканини болалигиданоқ онгига сингдириш керак. Ҳар қандай хасталикнинг энг биринчи давоси – сабр дорисидир. Сабр – дориларнинг энг ишонарлисидир. Дорихонадан харид қилган дорингиз шифо берадими ё йўқми, билмайсиз. Бу олган дорингиз бир дардингизга даво бериб иккинчисини кўзғаша эҳтимоли ҳам бор. Аммо сабр дорисида бундай хатар йўқ. Сабрни моддият ва маънавият устун, десак ҳам янглишмаймиз. Уни асрамай, йиқилишига йўл қўйилса, моддият ҳам, маънавият ҳам йиқилади. Букрот ҳаким илми ҳикматда равақ топгач, узлатни ихтиёр этдилар. Бир куни подшоҳ хасталаниб, у зотни ҳузурига чакиртирди. Букрот ҳаким подшоҳнинг даъватини қабул қилмадилар. Шунда у зотнинг ҳузурига вазирнинг ўзи келди. Қараса, Букрот ҳакимнинг емишлари турли гиёҳлар экан. Вазир подшоҳнинг амрини айтиб, ялинса ҳам, ҳаким кўнмадилар. Шунда вазир аччиқланиб деди: - Подшоҳларнинг хизматини қилишни ўрганганинда бунақа гиёҳ еб ўтирмас эдинг.

Бу дашномни эшитган ҳаким қулиб: - Агар сен гиёҳ еб яшашга қаноат қилишни ўрганганинда жонингни хатарга қўйиб, подшоҳ хизматини қилмас эдинг,- дедилар. Донолар деганларки: «Модомики, ер остида қабр азоби ҳақ экан, ер устида ўша азобнинг муқобили сифатида сабр азоби ҳам мавжуд. Бандага ё униси, ё буниси». Ҳикмат аҳли барча нарсадан айнан шу сабр азобини аъло кўрганки, ажри юқори бўлмай, иншааллоҳ! Ҳазрат Навоий айтганларидек: «Сабр бор ерда айрилиқ ўтида қуйганларга ғам йўқ, иштиёқ эгаларига ҳажр ўтида қуйишдан алам йўқ». Чунки: «...уларнинг ҳузурларига ҳар эшиқдан фаришталар кириб: «Сабр қилганингиз учун сизларга салом бўлсин! Бу оқибат диёри қандай яхши, дерлар» (Раъд сураси). Европанинг машҳур файласуфи, узлатга чекиниб, умрини бочкада ўтказган Диогендан бир одамнинг бойми ёки камбағал эканини сўрадилар. - Билмайман, - деб жавоб берди Диоген,- мен фақат унинг пули кўплигини

биламан.

- Пули кўп бўлса, демак, бой экан-да?
- Кўп пулга эга бўлиш ва бой бўлиш - бир нарса эмас, - деб жавоб берди Диоген. - Борига қаноат қилган одамгина чинакам бойдир. Ўзида бор нарсадан кўпроқ бойлик орттиришга ҳаракат қилган одам, оз бўлса-да, борига қаноат қилган одамдан камбағалроқдир. Энди «сабр» ва «қаноат» атамаларига қисқа изоҳ бериб ўтсам: бу икки сўз кўпинча кетма-кет қўлланилади. Аммо иккаласи бир маънони англатувчи маънодош сўзлар эмас. «Сабр» – ифбатга хос ҳислатлардан бўлиб, нафсоний қувватларни жиловлашдир. «Бардош» ёки «чидам» дейилса ҳам «сабр» англашилади. «Сабр»ни мумтоз адабиётимизда «тахаммул» (айрим ўринларда «тааммул») шаклида ҳам учратамиз: Ё марҳамат ул хайли ситамқорага бергил, Ё сабру тахаммул мени бечорага бергил. («Махбуб ул-қулуб»дан) «Муншаот»дан: «...ва кўнгуллари тахаммул қилмағандин арз қилғайлар». Демак, сабр – тоат-ибодатни адо этишдир. Ҳавойи нафс хоҳлаб турган гуноҳларни қилмаслик ҳам сабр. Балою офатлар ва мусибатларга таслим бўлақолмаслик ҳам сабр. Сабрнинг олий даражаси – мусибатнинг биринчи зарбаси вақтида билинади. «Қаноат» эса еб-ичмак ва кийинмакнинг борига рози бўлиб, имкон ва зарурат даражасидан ортиғини талаб қилмасликдир. Шу боис донолар қаноатни қушлардан ўрганишни тавсия қиладилар. Қуш эртанги озуқаси бўлмаса ҳам масъуд-бахтиёр учаверади. Одамнинг эса омбори донга тўла бўлса-да, кейинги йил ғамида, ташвишида паришондир. «Қаноат – эҳтиёжсизлик негизидир, иззат ва шараф тантанасидир, - деб ёзганлар ҳазрат Навоий. - Қаноатли камбағал – давлатманддир, унинг шоҳу гадога иши тушмайди: Хорлиқлар боши тамаъ билгил, Доимо «азза ман канаъ» билгил». Маъноси будир: хорликларнинг бошланиши тамаъдан эканини фаҳм этгин ва хамиша «қаноатли киши азиздир», деб билгил. Қаноатли кишини ноёб донишманд деб ҳам иззат қиладиларки, қаноат бандага берилган туганмас неъматдир. Низомий ҳазратларидан байт: Ҳар кеча сўнгида нури зиё бор, Ҳар бардош сўнгида завқи сафо бор. Қаноат тўғрисида кўп ҳикматлар айтилган, кўп таърифлар берилган. Шулар орасида «Махбуб ул- қулуб»даги таъриф ғоят аҳамиятлидирки, бизларга бу меросни қолдирган ҳазрат Навоий ҳақларига ва бу асарни бугунги тилимизга хос насрий баёнини тайёрлаган устозлардан Иноят Махсумов ҳақларига дуо қилган холда китоб саҳифаларига назар ташлаймиз: «Қаноат – бир чашмадирки, олган билан унинг суви қуримайди; у бир хазинадирки, ундаги бойлик сочилган билан камаймайди. У бир экинзорки, уруғи иззат ва шавкат ҳосилини беради; у бир дарахтдирки, унда қарам бўлмаслик ва хурмат меваси бордир. Қаноат – киши кўнглига равшанлик етказди; кўз ундан ёруғлик касб этади.

Қаноатли дарвешнинг қаттиқ нони таъмагир шохнинг ноз-неъмат тўла дастурхонидан яхшироқдир. Қаноатга одатланган фақирнинг ёвғон умочи – олғир бойнинг новвоту ҳолвасидан тотлироқдир. Шох удирки – олмайди-ю беради, гадо удирки – сочмайди-ю теради. Ҳар ким қаноатга одатланган бўлса, шохлик-гадолик ташвишини билмайди. Гарчи тирикчилик уйи доим тор, бу ҳақда қанча муболаға қилсанг, ўрни бор. Қаноат бир кўрғонки, унга кирсанг, нафснинг ғалвасидан қутуласан. Қаноат бир чўккики, унга чиқсанг, дўст-душманга муҳтожликдан халос бўласан. Қаноат – хокисорлиғдир-ки, натижаси - юксаклик; муҳтожлик-ки, фойдаси – эҳтиёжсизлик. Қаноат – экинدير, уруғи – бойлик; дарахтдир, меваси – муҳтожсизлик; майдир, аччиқ, лекин нашъаси – шодлантирувчи; йўлдилр каттиқ, лекин борар манзили – севинтирувчидир».

Расулуллоҳнинг (с.а.в.) уйларида бир неча кунлаб қозон қайнамасди. -Эй Расулаллоҳ! Фақат хурмо еявериб, ичимиз куйди, - деб фақирлар нолишганида Расулуллоҳ (с.а.в.):

- Мен ҳам худди сизлар каби икки ойдирки, фақат мева ейман. Уйимда ейишга бошқа нарсам йўқ, - дедилар. Бир киши очлик туфайли қорнига тош боғлаб олди. Исссик тош қоринга боғланганида ошқозондаги очлик азоби бир оз чекинди. У одам Пайғамбаримиз алайҳиссаломга қорнидаги тошни кўрсатиб, очликдан шикоят қилганида, Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳам муборак қоринларига боғлаб олган тошларни кўрсатдилар.

Ҳазрати Умар (р.а.) бир куни Расулуллоҳнинг (с.а.в.) ҳузурларига келиб қарасаларки, қамишдан тўкилган бўйра устида ётибдилар. Муборак қўлларига, юзларига қамиш ботиб кетган. Сув тўлдирилган битта хумча ва бир сиқим арпадан бўлак овқатлари йўқ. Шунга қаноат қилиб яшаётганларини кўриб, ҳазрат Умар йиғладилар. Ҳазрат Умар ҳам ана шу жамоатга хос инсонларнинг бири эдилар. Лекин Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг ҳаёт тарзлари барча оддий ҳаёт кечираётган кишиларниқидан ҳам оддийроқ, соддароқ эди. Ҳазрати Муслим (р.а.) ривоят қилган ҳадисда айтиладики: «Расулуллоҳ (с.а.в.) кун бўйи очликдан силлалари қуриганда қорин тўйғазадиган миқдорда хурмо тополмаганларини кўрганман».

Баъзилар хизматдан уйга қайтганларида овқат тайёр бўлмаса, ғазабланиб, дунёни ағдар-тўнтар қилишга ҳам тайёр бўлиб қоладилар. Таомни вақтида ҳозирлашга улгурмаган аҳли аёлини ҳақоратлашдан, ҳатто дўппослашдан тоймайдилар. Қаноатсизликнинг энг олий даражаси шу ҳолда намоён бўлади. Чунки таом қозонда қайнаб турибди, узоғи билан ярим соатда пишиши аниқ. Ярим соатга қаноат қилолмайдиган одамнинг арзимаган туртки билан диндан чиқиб кетиши ҳеч гапмас. Дарвоқе, шундай деб ёзишга ёздигу бироқ, динда собит одам тоқатсиз бўлмайди, деган ҳақиқатни ёдга олдик. Бундай тоқатсизларга Расулуллоҳнинг (с.а.в.) тоқатларидан сўзлаб бериб, иймонга чорловчи дўстларимиз барака топишсин.

«Инсонларни ҳайвонлардан юқори қўювчи тўрт нарсанинг бири - қаноат», деб санаб ўтилади. Бу фикрни инкор этмаган ҳолда баъзан ўйлаб қоламан: қаноат

хайвонларда, масалан, итда ҳам бор-ку? Хайвонлардаги қаноат даражаси баъзан инсонникидан анча баланд бўлади-ку? Ҳазрати Шақиқи Балхий (қуддиса сиррухи) Хижозга бориб, шайх Иброҳим Адҳамга учрадилар. Дедилар-ки:

-Эй Адҳам ўғли, тирикчилигинг қандай? Иброҳим хазратлари айтдилар:

-Топсам шуқр қиламан, топмасам – қаноат. Шақиқ хазратлари дедилар-ки:

- Бизнинг Балх итлари сенинг шу қилганингни қилурлар.

- Сиз нима қилурсиз?

- Топсам - эҳсон қилурман, топмасам – шуқр.

Бу жавобдан таъсирланган Иброҳим хазратлари ўринларидан туриб, Шақиқ хазратларини ўқидилар-да:

- Сиз менинг устозимсиз, -дедилар.

(Мазкур воқеа бошқа тарихий манбаъда ўзгачароқ тарзда баён этилади: «Хукамолардан Абу Зайд айтадилар: «Балхлик бир йигит менга: «Ўзларингизнинг зухди-тақволарингиз ҳақида гапириб беринг», деган эди, мен: топсак – еймиз, топмасак – қаноат қиламиз», дедим. Шунда у деди-ки: «Бизда Балхнинг итлари шундай қилишади. Биз эсак топмасак – қаноат қиламиз, топсак ўзимиздан мухтожроқларга берамиз». Қаноат маъданига оч кўзунг оч, Тамаъ бўйи кўринмай, бўйидан қоч. Мазкур байтда хазрат Сўфий Оллоҳёр бу маънони айтмоқчилар: «Ҳамиша қаноат хазинасига кўз тикиб юргин. Тўқликда ҳам, очликда ҳам қаноатли бўл. Гафлатда бўлма, кўзинг оч. Тамаънинг қиёфаси кўринмасдан олдин, унинг исини билгачок, ундан қоч». Шарафли ҳадис: «Кимнинг Аллоҳдан савоб келишига қаноати бўлса, ўзига етаётган азиятни сезмас». Қаноат қилган кимса ҳамма нарсадан озод бўлади. Таажжубки, дунёпарастлар бойликни молдан қидирадилар. Ваҳоланки, у қаноатдадир. Роҳатни эса кўпдан қидирадилар. Аксинча, у оздадир. Ақлли одам фаҳм этмоғи шартки, қаноат унинг бошини юқори кўтаради, олий мақомга етказди, иззат ва шавкатга эга этади. Аммо тамаъгир одам дунёда хорлик ва ҳақоратдан холи бўлмайди. Қаноатли киши ўзининг ҳар бир сўзи ва ишида ҳалолдирки, шу боис ҳам Сукрот ҳаким: «Ҳою-ҳавасни тарк айлаб, қаноатни ихтиёр этинг», деб васият қилганлар. Барча хулқлар каби қаноат ҳам мунтазам тарбия орқали камолга етади. Аммо бошқа хулқлар каби бу фазилят ҳам илоҳий тавфиқ билан бўлади. Ҳадиси шариф: «Агар Аллоҳ бир қавмга боқийлик ва тараққиётни ирода қилса, уларга тежамкорлик ва қаноатни беради. Агар Аллоҳ бир қавмни «кесмоқ»ни ирода қилса, уларга хиёнат эшигини очиб кўяди».

Келинпошша, «Худо қаноатни берганга беради, бермаганга йўқ» деган хулоса билан бу борадаги тарбиянинг ўрни инкор этилмайди. Инкор қилинса эди, қаноатга даъват этувчи оятлар нозил бўлмас, шарафли ҳадислар марҳамат этилмасди, ҳикмат аҳлининг насиҳатлари ҳам баён этилмасди. Англаш керакки, Аллоҳ бирон қавмга марҳамат қилмоқчи бўлса ёки жазо юборишни

ихтиёр этса, ўша қавм обдон имтиҳон қилинади, уларга имкониятлар яратилади, уларни тўғри йўлга солиш учун пайғамбарлар юборилади. Тарихга қарайлик, Нух алайҳиссалом, Лут алайҳиссалом қавмлари бир зумда жазога ҳукм этилгани йўқ-ку? Қуръони каримда баён этилган бошқа қавмлар фалокат жарига мубтало бўлишларидан олдин ҳам Ҳақ йўлга даъват қилинган. Шунга кўра, балога учраган қавм (ёки алоҳида бир одам) туғилишиданок (ёки туғилмасидан аввал) тақдирига шу кулфат ёзилган эди, деган тўхтамга келиш керак эмас. Тўғри, кулфат ёзилган, бироқ, бу кулфатни четлаб саодатга етиш йўллари ҳам мавжуд эди. Банда (ёки қавм) Раҳмон сўзига эмас, шайтон васвасасига бўйсуниб кулфат йўлини ўзи танлайди. Раҳмон «қаноат қил», деб буюряпти. Унинг амрини бажариш шарт! Лекин шайтон банданинг кўз олдига ўз пардасини тўсиб, ҳақиқатни кўрсатмасликка интилади. «Қаноат қилиб ўзингни қийнаб нима қиласан, ана, Фалончини кара, яйраб яшаяпти, сенинг ундан кам жойинг борми?»- деб васваса қилади. Банда иродасини бошқара олмагач, қаноатдан юз ўгиради ва шунга яраша ажрини олади.

Саодатли эрур моли йўқ гадой,
Борга тоқат қилса, унинг кўнгли бой.
Бир киши шайх Абу Бакр Абу Варроқ Термизийдан (қ.с.) ўғит истади. Унга дедиларки:

- Икки жаҳоннинг шарри (ёмонлиги) мол-дунё кўплигидадир. Хайри (яхшилиги) эса Аллоҳнинг берганига қаноат қилмоқликдадир. Боргил, бу ўғитни тутгил, нажот топгайсан.

Ҳа, нажот – қаноатда ҳамдир. Ким қаноат қилмаса, етиша олмайдиган нарсасига интилаверса, ўзга киши кўлидаги нарсага очкўзлик билан қарайверса, қувонч олами унга бегона бўлади. Қаноати туфайли хурсандчилик оламида яшовчи кимсанинг ҳеч кимга эҳтиёжи ҳам тушмайди.

Утба ибн Ғазвон дебдиларки:

- Дарахт япроқларидан бошқа озуқамиз йўқ эди. Япроқ еяверганимиздан лаб-лунжларимиз тарс-тарс ёрилар эди. Кунлардан бир кун бир шолча топиб олдим. Уни Саъд ибн Молик иккимиз бўлишиб, кийим қилдик. Бугун эса ҳар биримиз бир ўлканинг ҳокимларимиз. Ўзимизча буюк, Аллоҳ наздида эса кичик бўлиб қолишдан Аллоҳ таолонинг паноҳ беришини тилайман.

Шоир айтмоқчи:

Бир йўқликнинг бир кун тўқлиги бордир,
Бир ғамликнинг бир кун шодлиги бордир.
Қаноат қилган роҳат кўрмаган эмас,
Гадоликнинг бир кун беклиги бордир.

Келинпошша, «Дунёда энг яхши лаззат нима?» деган саволга «қаноат лаззатидир», деб жавоб берадиганлар янглишмайдилар. Чинакамига қаноатли бўлиш худбинликни инкор этади, киши ўзи роҳатда яшаш билан бирга, бошқаларнинг ҳам шод яшамоғини истади ва бу йўлда жон фидо қилмоққа ҳам тайёр бўлади.

Кунлардан бир куни Салмон Форсий (р.а.) уйларига яқин дўстларидан Абу Зарр Ғифорий келдилар. Дастурхон устига бир кўза сув ва бир неча бўлак

котган нон кўйилди. Нонни сувга ботириб еяётган меҳмон «нон жуда мазали экан-у аммо тузи бир оз камроқ туюлди», дедилар. Шунда Салмон Форсий меҳмондан узр сўраб, кўзани олдилар-да, бозорга йўналдилар. Бозор яқин бўлгани сабабли, кўзани тузга алмаштириб, тезда уйларига қайтдилар. Энди сувга бўктирилган нонга туз сепиб едилар. Шунда меҳмон: «Аллоҳга шукр, бизни шунчалар қаноатли қилиб яратибди», дедилар. Бу шукронани эшитиб, мезбон кўшимча қилдилар:

- Тўғри, Аллоҳга шукр қиламиз, лекин қаноатимиз янада кўпроқ бўлганида кўзани тузга алишмаган бўлардик. Қаноатсиз одам ҳеч маҳал ўзини ўзи идора эта олмайди. Қаноат - етишиш миқдорига ёки хазинада топилганига ризо бўлиш, дегани экан, бу эрлар учун ҳам, хотинлар учун ҳам энг гўзал бир сифатдир. Етишур миқдорига ризо бўлмаган кимса ертўла хазинаси бўлса-да, ҳаргиз қаноат қилмас. Шунга кўра, қаноатсизлик - одам боласидаги бир ёмон хасталиқдир, дейиш ҳам мумкин. Юқорида айтганимиздек, қаноатсизлик хасталигига мубтало бўлган кимса охиратнинг тўғри йўлидан бир четга чиқиб, кўп вақт адашиб қолади ва турмушнинг турли машаққатларига дучор бўлаверади. Қаноатсиз кишининг талаби кўп ва кўзи очлиги чексиз бўлганидан муродини ҳосил қилиш учун турлича ёлғон сўзлар ила маддоҳлик қилур. Ҳар вақтда ўзидан бечора ҳолли кимсаларни кўриб турадиган ва бу юқори ҳолидан яна бечора ҳолга тушуви мумкин эканини кўнглига келтирадиган одам боласининг бориға қаноат этуви шубҳасидир.

Масал бор: бир қаноатсиз сайёд (овчи) тулкини кўриб қолди-ю унинг юнгига хаваси келди. Жониворни тутиб, терисини шилишни, қиммат баҳога сотишни орзу қилди ва унинг инини излаб топди. Инга яқин ерда чуқур қазиб, устини хашак билан беркитиб, тепасига бир бўлак гўшт ҳам ташлаб қўйди. Тулки инидан чиқиб гўштни кўрди. Чохга яқинлашди-ю аммо гўштга чанг солишга шошилмади.

- Бу гўшт димоғимни хушбўй қилса ҳам, лекин ундан бало иси келиб турибди. Донишмандлар хавф-хатарли ишни қилмайдилар, оқиллар фитнага сабаб бўладиган ишга киришмайдилар. Бу хашак устига бекорга гўшт қўйилмагандир, ҳар ҳолда шу гўшздан умид узганим афзал. Тулки шу қарорга келиб, чоҳни четлаб ўтиб кетди. Шамол гўшт исини шу атрофда юрган оч йўлбарс димоғига етказди. Йўлбарс гўштни тездагина адашмай топди, ўйлаб ҳам ўтирмай хашак устига оёқ қўйди-ю чоҳга қулади. Сайёд шовқинни эшитиб «чоҳга тулки тушди», деган гумон билан югуриб келди-ю пастга қарашга ҳам қаноат қилмай ўзини чуқурга ташлади.

Келинпошша, бу воқеа хусусида фикр қилиб кўринг: ким қайси фазилати туфайли омон қолди-ю ким қайси иллоти туфайли ҳалок бўлди? Қадим замонда Кобул шаҳрида истиқомат қилувчи икки қаноатсиз одам маишатларини яхшироқ ўтказиш иложини тополмай Султон Маҳмуддан нажот истаб, Ғазна шаҳрига юрдилар. Йўлда бир киши уларга ҳамроҳ бўлди. Бу икки қаноатсиз бошкентга не мақсад ила бораётганларини айтиб, янги ҳамроҳнинг ҳам сафардан муддаосини билмок истадилар.

- Мен дурадгорман, ҳалол касбим билан топганимга қаноат қилиб яшайман, - деди янги ҳамроҳ. - Ҳеч кимдан бирор нарса тама қилмайман. Ҳатто султоннинг ҳам инъом-эҳсони менга керак эмас. Мақсадим - Ғазна шаҳрини бир томоша қилиб келиш, холос. Ғазнага етиб келишгач, икки қаноатсиз киши султон қароргоҳига йўл олди. Дурадгор эса бормади. Қаноатсиз кишилар султон ҳузурига кириб, муддаоларини изҳор қилиб бўлишгач, қаноатли дурадгорнинг бу зиёратга келишдан бош тортганини ҳам айтиб ўтдилар. Бундан ажабланган султон Ғазнавий одам юбортириб, дурадгорни олиб келтирди. Қаноатсизлардан бири султондан бир халта олтин сўради, иккинчиси эса ҳали уйланмай юрганини, султоннинг саройдаги бирон чўри қизга уйлантириб қўйишидан умидвор эканини билдирди. Султон буларнинг тилаklarини қабул этиб, қаноатли дурадгордан сўради:

- Узоқ йўл босиб Ғазнага келганинг ҳолда мени зиёрат қилишни нима учун истамадинг?

- Бу шаҳарнинг гўзаллиги ҳақида кўп ҳикоялар эшитиб эдим. Мақсадим - шу гўзалликларни ўз кўзим билан кўриш. Мен ҳалол касбим билан кун кечиршни истаيمان. Бировдан бир бурда нон умид қилиб яшаб, номус-оримнинг ва обрўйимнинг барбод бўлишини хоҳламайман. Шу боис менга инъомингиз керак эмас. Ҳузурингизга ошиқмаганимнинг боиси фақат шудир. Султон турли инъомларни таклиф қилса-да, қаноатли инсон буларнинг ҳеч бирини қабул этмади. Қаноатсизларнинг бирига халта тўла олтин берилиб, иккинчиси чўрига никоҳлангач, уларига қайтишга изн сўрадилар. Рухсат теккач, йўлга тушдилар. Султон учинчи кишининг қаноатини кибр ва нодонлик ўрнида қабул қилиб, ғоят ғазабланди-да:

- Халтаси бўлмаган кишини ўлдириб, калласини менга келтир, - деб буюриб, жаллодни улар изидан жўнатди.

Юра-юра чарчаган қаноатсизлардан бири олтин тўла халтани дурадгорга бериб, бир оз кўтариб боришни илтимос қилган онда жаллод уларга етиб келди. Султоннинг «халтаси йўқ одамнинг калласини ол», деган амрига амал қилиб қаноатсизни ўлдирди. Султон жаллод олиб келган каллани кўриб: «Янглиш ўлдирибсан, энди бориб чўриси йўқ одамнинг бошини уз», деб буюрди. Жаллод уларга етиб келганда қаноатсиз киши зарурат юзасидан нарироқ кетиб, хотинига қараб туришни дурадгордан илтимос қилган эди. Жаллод уни нарида, ёлғиз ўзини кўриб, чўриси йўқ одам, деб гумон қилди ва султон амрини бажарди. Султон Ғазнавий у келтирган бошни кўриб яна дакки берди-да: «Халтаси ва чўриси бор одамни тириклайин олиб кел», деб буюрди. Қаноатли киши саройга келтирилгач, султон ундан «Ҳамроҳларингга нима бўлди?» деб сўради.

- Сиз кимга олтин ва чўри инъом этган бўлсангиз, уларнинг жонларини ҳам ўзингиз олдингиз, - деди дурадгор. - Мен сиздан ҳеч нима олмаганим учун саломат қолдим.

Султон унинг бу сўзидан таъсирланиб: «Мендан бирор нарсани тила!» деб илтимос қилди.

- Ҳўп, бу сафар сиздан уч нарсани сўрайман, - деди қаноатли киши. - Аввало

халтадаги олтинларга янада кўпроқ олтин кўшиб, ўлдирилган икки хамроҳимнинг оилаларига юбортиринг, уларни рози қилинг. Хонадонлари ахлидан гуноҳингизни кечиришларини сўранг. Кейин ғазабланиб ва иғвогарларнинг сўзига кириб, ҳеч кимни ўлдиришга буюрманг, адолатли раҳбар бўлинг. Учинчиси: мен сиздан ўзим учун ҳеч нима тиламайман. Агар ижозат этсангиз, оиламни Ғазнага кўчириб келтириб, шу ерда ўз ҳалол касбим билан машғул бўлай.

Султон Махмуд Ғазнавий унинг тилақларини қабул қилгач, бундай деди: - Менинг ҳам сендан уч тилагим бор: биринчиси – хатоларимни кечир. Иккинчиси – ишларимда менга маслаҳат бериб тур. Учинчиси – ҳар жума оқшомида ҳузуримга келиб, суҳбатингдан баҳраманд этасан. Ҳикоятнинг хотимаси ўларок байт: Гар қаноат бирла бўлсанг барқарор, Бўлмагайсан дунёда ҳеч хору зор. Қаноат ҳақида сўз кетар экан, бу шарафли ҳадисни четлаб ўтолмаймиз: «Мўмин киши бир ичаги тўлгунча ейди, кофир етти ичаги тўлгунча ейди». Кўп овқат ейиши билан шуҳрат қозонган бир киши мазкур ҳадиснинг айтилишига сабаб бўлган, деб ривоят қиладилар. Вақти келиб, иймон келтиргач, оз таомга қаноат қилувчилардан бўлган экан. Уламолардан Бурсавий шарҳлари ёрдамида бу ҳадис маъносини англашга уриниб кўрамиз: Мўмин киши сифатларидан бири – унинг қаноаткорлиги ва оз емак билан тўйиши барчага маълум фазилат. Мусулмон фарзанди овқат ейишни «Бисмиллоҳ» билан билан бошлайди. Иймон соҳиблари меъдаларини тўлдирмайдилар, кўп ейишга хирс қўймайдилар. Фақатгина тоат-ибодатларини бажаришга қувват оладиган даражада овқатланадилар, холос. Турфа хил емишларга ва шарбатларга илтифот этмайдилар. Зотан, мўмин кишига ярашадиган иш ҳам шудир. Кофир эса, хирсининг шиддатидан еб тўймайди, тўйса-да, қўймайди. Чунки у нафсига банди. Мункир шахватининг асири бўлгани сабабли қанча емасин, барибир тўймайди. Ҳадисдаги кўпликни билдирувчи «етти» сони орқали тамаъкорлик, таъби бад, ҳасад, нафс, овқатдан лаззатланиш ва семириш, кўз, оғиз хирслари ва шахват каби ҳайвоний иллатлар назарда тутилгани эҳтимолдир. Кўп таом ейиш инсонга эмас, балки ҳайвонга хос хусусият саналади. Саййидимиз ҳазрати Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам оз овқат билан қаноатланиш борасида бундай ўғит берганлар: «Меъданинг учдан бирини овқат, учдан бирини сув, қолган учдан бирини ҳаво учун (нафас олмоқнинг енгиллашиши учун) бўш қолдир». Тўғри, мусулмонлар орасида баъзан кўп ейдиганлари учраб тургани каби, кофирлар орасида ҳам оз ейишга уринувчилар топилади. Аммо куфр аҳли ҳеч вақт эътиқод учун кам емайди. Уларнинг бу уринишлари ё бирон касаллик туфайли ё семириб кетишдан сақланиш, ё гўзаллигини асраш ёки шунчаки башарий миқёсдаги маданий ўлчовларга риоя қилиш учундир. Қалбида иймон ҳаловатини топаман, деган киши эса ҳар бир масалада андозани Қуръон ва Суннатдан олиб, Аллоҳнинг ризоси учун амал қилади. Ривоят: Ажам подшоҳларидан бири ҳазрати Мустафо (с.а.в.) хизматларига

бир хозик табиб юборди. Табиб араб диёрида кўп муддат яшади, аммо ҳеч ким унинг олдига бориб, муолажа талаб этмади. Охири у Пайғамбаримиз алайҳиссалом хузурларига келиб, гина этди:

- Мени асхоб хасталиклари муолажаси учун юборган эдилар. Бу муддатда ҳеч киши илтифот этиб, менинг қошимга келмадилар ва мен муқаррар хизматни бажо келтира олмадим.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедиларки:

- Бу тоифанинг одати улки, то иштаҳа тамом бўлмасдин бурун таомдин кўлларини тортарлар.

Ҳақими хозик дедики:

- Сихҳат ва тандурустлик сабаби ушбудир.

Шундан сўнг у ижозат олиб, ўз юртига қайтди.

Имом Шофеъий ҳазратлари айтадилар: «Ўн олти йилдан бери тўйиб овқатланмадим. Зеро, кўп ейиш баданни оғирлаштиради. Қалбни қорайтиради, заковатни кетказади, уйқуни жалб этади ва кишини ибодатга заиф қилади».

Сулаймон Дороний ҳазратларининг айтганлари мазкур фикрни давом эттириши мумкин: «Ҳар нарсанинг занги бор. Кўнгил занги кўп ёмондир. Кўп еганга олти бало ёпишади: 1. Ўқиган намозининг таъсирини билмайди. 2. Хотираси сусаяди. 3. Бераҳм бўлади, бинобарин, ўзи тўқ бўлгани сабабли ўзгаларни ҳам тўқ санайди. 4. Ибодатларга дангасалик қилади. 5. Шахвати устун келади. 6. Мусулмонлар масжидга бораётганларида у ҳожатга шошилади.

Келинпошша, бу борада кишининг яшашдан мақсади муҳим аҳамиятга эга. Биров яшаш учун таом ейди. Бошқа биров эса таом ейиш учунгина яшайди. Бундайларни «қорин бандалари» ҳам дерлар. Бу бандалар шарафли ҳадисда баён этилганига кўра, «Аллоҳим! Мени Ҳақ билан илҳомлантир! Нафсимнинг ёмонликларидан менга нажот бер!»-деб илтижо қилсалар, иншааллоҳ, нажот топишади.

Бир ҳақимдан сўрашди: «Ҳар кун қанча таом емак керакдир? Ҳақим деди: «Юз танга оғирича емак кифоя қилур». Яна сўрадиларки: «Бу миқдор емак баданга қувват бера олурми?» Дедиларки: «Бу миқдор таом есанг, сени кўтарур ва мундин зиёда есанг, сен они кўтарурсан».

Билким, тирик юрмақдурур, лукма емакликдин мурод, Сан жахлу ғафлатдин мунинг аксига қилдинг эътиқод. (Яъни: овқат ейишдан мурод – тирик юришдир, сен эса овқат ейиш муродида тирик юрибсан.)

Бир подшоҳ фазлу хикматда тенги йўқ бир ҳақимнинг доврўғини эшитиб, хузурига чорлади. Ҳар соҳада саволлар бериб, қоникарли жавоб олди ва «ўзимга вазир қилиб олсам бўлар экан», деган тўхтамга келди. Аммо яна бир бор синашни ихтиёр этиб, дастурхонга таклиф қилди. Ҳақим қовурилган бир товук гўштини зўр иштаҳа билан еб тамом қилмай, иккинчисига қўл узатди.

Унинг овқат ейишини кузатиб ўтирган подшоҳ ўйланди:

- Бу одамнинг назари ниҳоятда оч экан. Менинг хузуримдаки шу қадар овқат еса, йўғимда мол-мулкимни еб адо этаркан-да...

Ҳақимнинг илми бор эди, аммо нафсини идора қилмагани сабабли
вазирликдан маҳрум бўлди.

Шайх Саъдийдан ҳикоят:

Хуросоний икки дарвиш ҳамроҳ бўлуб, саёҳат қилур эрдилар. Бири ожиз (кучсиз) эрди, нединким, икки кечада бир ифтор қилур эрди ва бири қавий (бақувват) эрди. Бир шаҳарда жосуслик тухматига гирифтор бўлдилар. Икковин бир уйға солиб, эшикни маҳкам этиб, лой билан сувадилар. Икки ҳафтадин сўнгра аларнинг беғуноҳлиги маълум бўлди. Эшикни очиб кўрдиларким, ул бири қавий эрди, ўлубдур ва ул бириким ожиз эрди, саломат ўлтурубдурур. Они кўруб ҳамма таажжуб қилдилар. Агар мунинг акси воқеъ бўлса таажжуб бўлур эрди, нединким, ул бири кўб таомсизликка тоқат қила олмади, ўлди ва бу бири таомни озига одат этмиш эрди, лоҷарам сабр қилиб, ҳалокат офатидин эмин бўлди. Қитъа:

Кишиға кам емак бўлса табиат,

Қотиғлиғ келса бўлғай анга осон.

Ва гар ул кўб ебон танпарвар ўлса,

Туза олмой қотиғлиғға берур жон.

Яна бир ҳикоят:

Ҳуқамонинг бири ўз ўғлиға кўп емақдин наҳйи этиб, дедики: «Кўб емак одамни ранжур қилур». Ўғли деди: «Эй ота, одамни очлик ўлдурур, эшитмадингмуки, зарифлар дебдурлар: «Очлик ранжин чеккондин, тўқлик билан ўлган яхшидур». Отаси деди: «Ўлчоқ билан егилким, «кулу вашрабу ва ла тусрифу» (енгиз ва ичингиз, исроф этмангиз) дебдурлар». Маснавий:

Ема кўб, ўйлаким бўғзингға етгай,

Егил оз, ўйлаким жон роҳат этгай.

Қоринни ул сифат тўйдурма хар тун,

Ки келтургай мусибат топмоғон кун.

Ўғилнинг отага дегани тилимиздан тушмай юрадиган бир мақолни эслатди: «Ўлдирса ҳам ош ўлдирсин». Ажабки, ош ўлдирмоқ учун эмас, яшамоқ учун хизмат этиши керак. Ким ошдан бўкиб ўладиган бўлса, айб таомда эмас. Ислонинг улуғлиги шундаки, инсон зоти нимадан қайтарилган бўлса, бугунги табобат бунинг илмий исботини топиб турибди. Тиб олимлари рўзанинг фойдасини ҳам тан олдилар, ҳатто оч қолдириб даволаш усуллари кашф этилди. Табобат аҳли кечки пайт кўп таом емасликни тинмай таъкидлайди. Масалан, телевизорда шифокор шундай маслаҳат беряпти. Биз эса унинг маслаҳатини жимгина эшитиб, ош ошайверағиз. «Гаплари тўғри», деб тан оламиз-у бироқ, таомдан кўлимизни тортмайғиз. Асалари нилуфар гулининг рангини кўриб, дарҳол унга кўнади. Ширасини сўриб, ҳидидан завқлана бошлайди. Бу ишга шунчалик берилиб кетади-ки, учиб кетиши лозимлигини ҳам унутиб кўяди. Бу орада нилуфар аста-секин япроқларини юмади ва асалари улар ичида қолиб, ҳалок бўлади. Ўз қисматига рози бўлмай, ортиқча нарсалар талаб қилувчи қаноатсиз одам, гўзал чаманларда ранг-баранг чечакларнинг хушбўй ҳидига ва яшил япроқли дарахтларнинг меваларига қаноат қилмай, филнинг қулоғига кирган ва қулоқ супрасининг бир ҳаракати билан ҳалок бўлган пашшага ўхшайди.

Шайх Саъдийда ўқиймиз: «Бир тиланчи Ҳалаб базозлари сафиға келуб, айтур эрди: «Эй давлатлиғ бойлар, агар сизларда инсоф ва бизларда қаноат бўлса эрди, тиланиш расми жаҳондин кўтарилур эрди». Эй қаноат, тавонгар(бадавлат) айла мани, Ки сенингдек азизи неъмат йўк. Сухбатимизни сабр ҳақидаги фикрлар билан бошлаб эдик, мавзуни яна шу йўсинда давом эттирсак.

Сабрга берилган гўзал таърифни яна ҳазрат Навоийдан ўқиймиз: «...Сабр – аччиқ, аммо фойда берувчи; у – қаттиқ, аммо зиён захматни даф этувчи. Қайси бахтсиз сабр этагини тутган бўлса, у охири муродига етади; қайси бир гирифтор кўнгил сабр тугунини бўшатмаган бўлса, унинг бахт тугуни очилади. Сабр – шодликлар калитидир, бандларни ечувчидир. Сабр – ўртоқдир, сухбати зериктирарли, аммо, мақсадга олиб борувчи; сабр – улфатдир, узокни кўзлаган, аммо, охирда истакка етказувчи. Сабр – уловдир, секин юрадиган, аммо манзилга элтувчидир. Сабр – туядир, оғир кадам, лекин бекатга олиб борувчидир. Сабр –насихатгўй, ачитиб гапирадиган, киши табиати ундан озор чекади, лекин амал қилган охирда муродига етади. Сабр – табиб, бадхўр дори, бемор ундан азоб тортади, аммо сўнггида соғлиққа эришади.

Ишққа мубтало бўлган ошиқлар бу сўзни эшитганда чўчийдилар ва лекин сабр натижасида ёр васлига етишадилар. Ҳажр азобини тортаётган кишилар сабр сўзини эслашдан жирканадилар, лекин охирда сабр туфайли дийдор кўришадилар. Сабрнинг умидкорлик кафасида жон булбулига на хомушлик фойда берар, на куй ва на нола; сабр мажлисида рух тўтисига на сукут наф еткурар, на фарёд ва на фиғон. Сабр саҳросида роҳат қилиш изтироб чекиш билан баравар; сабр даштида дам олиш – югуриш билан баравар. Сабр бор ерда, айрилиқ ўтида куйганларга ўлишдан ғам йўк; иштиёқ эгаларига ҳажр ўтида куйишдан алам йўк. Сабр – ҳажр шомидек қоронғи ва узун, аммо унинг охири висол тонги; сабр – ҳаж йўлидек қийин ва йироқ, аммо ниҳоят – иқбол қаъбаси. Балоба гирифтор бўлиб, нобуд бўлиш хавфи остида қолган одамнинг ҳаёти сабр туфайли озод; ҳар бир ноумид шахснинг тушкун руҳи сабр туфайли тетик, обод...”

Ҳикоят:

Нақл қилишларича, бир бечора-нотавоннинг кўнглига бир гулюзнинг ишки тушди. У тухмат туфайли зиндонга гирифтор бўлди. Тухматни бўйнига қўйиш учун унга берилмаган азоб қолмади, аммо у маҳфий сирини тилига олмади. Оқибат – бир куни миршаблар бориб, уни зиндондан тортиб чиқардилар ва бош-оёғидан тортиб, бир қучоқ ёғочни унинг баданига уриб, ушатдилар. Қалтак зарбидан унинг бутун вужуди жароҳат бўлди; ҳамма аъзосининг териси шилинди. Унинг аъзойи-бадани шундай дабдала қилинган эди-ки, оққан қон у майдонни лолазор қилди. Шунда ҳам, у бечора мутлақо дам урмади ва иқро сўзини тилига келтирмади. Ниҳоят, золимлар уни азоблашдан чарчадилар ва ўртадан судраб чиқариб, ноиложликлари туфайли қўйиб юбордиларки, инсофан тўғри иш қилдилар.

Азоб берувчилар йироқлашишгач, жафокаш одам оғзидан майдаланган танга парчаларини чикарди. Тўпланган одамлар бу ҳол сабабини сўрадилар Жавобидан маълум бўлди-ки, золимлар калтаклаётган пайтида севгилиси келган ва бир бурчақда унинг аянчли холига бокиб турган экан. Унга жабр-зулм қилинаётганида, тангани оғзига солиб, ҳар зарбда икки тиши орасига олиб, қаттиқ тишлар ва тишининг зарби билан у пулни майда-майда қилиб ушатар экан. Ошиқ ўз маъшуқаси қаршисида сабр-чидам кўрсатиб, унинг кузатиб турганини сезар экан. Бу манзарани ўз кўзлари билан кўрган маъшуқаси меҳр-шафқат билан қошига келиб, юмшоқ сўзлар билан яраларига малҳам қўйди ва ширин тил билан мажруҳ танига жон бағишлади. Бу ошиқ йигит тасаввур қилиб бўлмас давлатга муяссар бўлди ва хаёл қилиб етмас саодатга эришди. Бу бахт – барча қийинчиликларни сабр-чидам билан енгиш намунасидир. Бунга азоб-уқубатга бардош кўрсатиш орқали эришилади. Кимки бир шиддат аро сабру таҳаммул айлади, Бахт анинг нишини нўшу хорини гул айлади. Хулосада дейилмоқچики, ким бирор қийинчиликда сабру чидам кўрсатса, бахт унинг захарини асалга, тиканини эса нафис гулга айлантиради. Мазкур баённинг икки нуқтасига тасаввуф адабиёти нуқтаи назардан қараш маъқул кўринади: ишққа мубтало бўлган ошиқларнинг чўчишлари тилга олинган сатрда Аллоҳ ишқидагилар назарда тутилган. Улар сабрдан чўчишмайди, сабрларининг етарли даражага ета олмаслигидан хавотирда бўлишади. Чунки сабр уларга ёр васли, яъни, Аллоҳнинг жамолини кўриш бахтини беради, жаннат эшикларини очади. Ҳикоятдаги йигит сабри ҳам Аллоҳ ишқидаги ошиқнинг рамзий қиёфасидир. Барчамизнинг ҳолимиз Аллоҳга аёндир, У сабрли бандалари биландир. Сабрлининг мажруҳ танларига жон бағишлайди. Бу ҳикоятни ҳар ўқиганимда ҳазрат Билолнинг сабрлари кўз олдимга келаверади. Сиз ҳам эсланг-а, келинпошша: Ҳазрат Билол Ҳабаший Умайя ибн Ҳалафга қул эканларида хожалари Исломдан воз кечишларини талаб этиб, тоқат қилиб бўлмас даражадаги азобларни берди. Аммо мухтарам зот ҳар бир қийноққа жавобан фақат «Аллоҳу акбар!» калимаси билан жавоб қайтардилар. Оқибатда Аллоҳ ва Унинг расули (с.а.в.) мухаббатига сазовор бўлдилар. Юсуф алайҳиссаломнинг акалари у зотнинг қўйлақларини ёлғондан қонга бўяб, «укамизни бўри еб кетди», деб оталарини алдадилар ва «албатта бизлар рост сўзловчилармиз», деб онт ичдилар. Шунда Яъқуб алайҳиссалом уларга дедилар-ки: «Йўқ, сизларга хавойи нафсингиз бирон ёмон ишни чиройли қилиб кўрсатган. Энди менинг ишим - чиройли сабр қилмоқдир» (Юсуф сураси). Шу чиройли сабрнинг мукофоти ўлароқ ўғиллари бағирларига қайтдилар. Аллоҳ таоло Ўз сифатлари билан сифатланган бандаларини севади. У сабрлидир. Абу Мусо Ашъарийдан (р.а.) ривоятда, Расулуллоҳ (с.а.в.) бундай дедилар: «Одамлардан эшитадиган озорга Аллоҳ таолодан кўра чидамлироғи йўқ. Одамлар Аллоҳ таолонинг боласи бор, деб ғийбат қиладилар. Шунга карамай, Аллоҳ таоло уларга сихат-саломатликни ва ризқларини бераверади».

Келинпошша, суҳбатимиз жараёнида пайғамбаримиз Мухаммад алайҳиссаломнинг қаноатларидан огоҳ бўлдингиз. Энди сабрлари билан танишайлик: Абдуллоҳ ибн Масъуддан (р.а.) ривоят бор, «Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳар вақтдагидек, ғаниматларни тақсим қилдилар. Шунда ансорлардан бир киши: «Валлоҳи, бу тақсим Аллоҳ ризоси учун қилинган тақсим эмас», деди. Мен бу гапни албатта Пайғамбар алайҳиссаломга етказаман, деб ҳузурларига борганимда, саҳобалар билан ўтирган эканлар. Ансорийнинг гапини секингина қулоқларига айтдим. У зотга хабар оғир тушди, ғазабландилар. Ранглари ҳам ўзгариб кетди. Ҳатто мен «бу хабарни етказмасам бўлар экан», деб афсус қилдим. Шундан кейин Расулуллоҳ (с.а.в.): «Мусо алайҳиссалом бундан ҳам кўпроқ озор чеккан бўлсалар ҳам сабр этган эдилар», дедилар. Аллоҳ таоло Ўз расулига хитобан марҳамат қилади: «Маълумки, Сиздан аввалги пайғамбарлар ҳам ёлғончи қилинганлар. Сўнг, то уларга Бизнинг ёрдамимиз келгунча ёлғончи қилинганларига ва чеккан азиятларига сабр қилганлар» (Анъом сураси). «Бас, Сиз ҳам ўтган пайғамбарлар орасидаги улул-азм – сабот-матонат эгалари сабр қилганларидек мушрикларнинг озор-азиятларига сабр қилинг ва уларга тушадиган азобни шоштирманг» (Ахқоф сураси).

Ҳазрати Иброҳим алайҳиссалом ўғилларини қурбон қилишга ҳозирланар эканлар, ҳазрати Исмоил алайҳиссалом дедилар: - Эй отажон! Сизга амр қилинган нарсани бажаринг. Иншааллоҳ, менинг сабр қилувчилардан эканлигимни кўрасиз. Пичокни яхши қайранг, ҳамон бўғзимни кессинки, жон бериш қулай бўлсин. Пичокни тортаётганда юзимга қараманг. Балки оталик шафқати билан ишни чўзиб юборишингиз мумкин. Шу воқеада барчаларимизга ибрат бўларли ҳам ота, ҳам фарзандга хос сабрнинг улуғ намунасини кўрамиз. Тарихдан аёнки, пайғамбарлар ва уларнинг йўлидан юрганлар кўп изтироб чеккан эдилар. Бутпарастларга қарши тавҳид байроғини кўтарган Иброҳим алайҳиссалом оловга ташланган эдилар. Юсуф алайҳиссалом ўз оғаниларининг ҳасадлари туфайли ватанидан айро тушган, унда тухматга учраб, бир муддат зиндонда ётишга мажбур бўлган эдилар. Нодон бир қавм қаршида бани Исроил Мусони (алайҳиссалом) ёлғиз ташлаб қўйган, «Эй Мусо! Сен Раббинг билан бирга уларга қарши жанг қил, кейин биз сенинг ордан борамиз», деган эдилар. Мазлум пайғамбар Закариё алайҳиссалом ақлсиз бани Исроил қавми томонидан арра билан иккига бўлинганлар, у зотнинг ўғиллари Яхёни (алайҳиссалом) хунхўрлар ўлдирган эдилар. Ийсо алайҳиссалом ўғрилар билан маҳкама қилинган, Пайғамбаримиз Мухаммад алайҳиссаломга эса Тоифда бадбахтлар тош отган эдилар. Бу муборак зотлар бошларига ёғилган зулмларга «Аллоҳнинг «Пайғамбарларни ўзим қўллагайман» деган сўзларини ўзгартира олгувчи бирон кимса йўқдир» (Анъом сураси), деган аҳдига мувофиқ илохий сабр билан бардош берганлар ва шу тарзда олий мақомларга эришганлар. Инсоният тарихидан бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Ҳазрати Абу Ҳозим Маданий (қ.с.) қассобнинг дўкони ёнидан ўтар эдилар. Қассоб: «Гўшт олинг», деб таклиф қилди. Ҳазрат «пулим йўк», дедилар.

Қассоб: «Ҳозир гўштни олиб кетаверинг, пулини кейин берарсиз, сабр киламан», деб илтифот этди. Шунда шайх дедилар-ки: «Менинг нафсимга сабр қилишим сенинг мендан пул кутиб сабр қилмоқлигингдан яхшироқдир». Улуғлар сабридан баён этувчи хикоятларни ўқиганимда дўстимиз хожи Садриддин Салим Бухорийнинг бир байтларини ёдга оламан: Авлиёлик – сабрдир, Сабр нафсга жабрдир. Ҳазрати шайх Сирри Сақотий (қ.с.) сабрдан сўзлаётган эдилар. Чаён ул зотнинг бир неча жойларидан чақди. Шайх чаённи ўлдирмадилар. «Нечун ўлдирмадингиз?» – деб сўрашди. «Сабрдан сўзлаб турар эканман, Аллоҳдан уялиб, чаённи ўлдирмадим. Нединким, сабрдан гапира туриб, сабр қилмаган бўлардим», деб жавоб килдилар. Ҳикоят: шайх Юсуф ибн Ҳусайн Розий (қ.с.) Исми Аъзамни ўрганмоқ учун Мисрга – Зуннун Мисрий ҳазратлари ҳузурларига бордилар. Салом бердилар. Зуннун ҳазратлари алик олдилар. Сўнг Юсуф ҳазратлари бир гўшада ўлтирдилар. Бир йилдан сўнг Зуннун ҳазратлари сўрадилар: «Бу йигит нечук йигитдир?» «Рай шаҳридан», деб жавоб бердилар. Ҳазрат Юсуф яна бир йил кутиб, ибодат билан машғул бўлдилар. Бир йил ўтиб Зуннун ҳазратлари сўрадилар: «Бу йигит нечун келмиш?» «Шайхнинг зиёратига келган», деб жавоб бердилар. Орадан яна бир йил ўтди. Зуннун ҳазратлари яна ҳеч жавоб бермадилар. Яна бир йилдан сўнг сўраган эдилар, ҳазрати Юсуф «Ҳожатим - Исми Аъзамдир», дедилар. Зуннун ҳазратлари бир чанокнинг (сопол товоқча) оғзини ёпиб боғлагач, Юсуф ҳазратларининг қўлларига бердилар-да: - Нил дарёсидан ўтгил, бу чанокни шайхнингга бергил, у сенга не деса, шуни тутгил, - дедилар. Юсуф ҳазратлари чанокни олиб, Нил дарёси соҳилига бордилар. Чанок ичида бир нарса қимирлади. «Ажабо, нима экан?» деб қизиқиб, чанок оғзини очдилар. Бир сичкон бор экан, чиқди-ю қочди. Юсуф ҳазратлари бу муаммони англамай, ҳайратда қолдилар. Дарёдан ўтдилар-да, ҳазрат шайхлари даргоҳига салом бериб бордилар. Бўш чанокни у зотнинг олдиларига қўйдилар. Ҳазрат буни кўриб, табассум қилдилар ва дедилар-ки: - Сен Зуннундан Исми Аъзамни истадинг, у зот сенинг сабрсизлигингни кўрдилар. Сичконни сенга бердилар. Сен бир сичконни саклай олмадинг. Исми Аъзамни нечук саклай билурсан? Юсуф ҳазратлари ғоят хижил бўлиб, Зуннун ҳазратларининг ҳузурларига қайтиб келдилар. У ҳазрат айтдилар-ки: - Кеча тунда Ҳақ таолога муножот қилиб, Исми Аъзамни ўргатайин, деб етти марта изн сўрадим. «Ҳали вақт келмади», деб билдирилди. Ўз вилоятингга боргил, рухсат бўлгунига қадар яна сабр қил. Яна бир хикоят: Шайх Усмон Хирий ғоят мутаваозиъ, салими нафс, сабр-чидамли эдилар. Бир мункир у зотни таклиф этиб, уйига қадар олиб борди. Эшигига етгач: «Томоғинг учун бир итдек менга эргашиб келдинг, уйимда ҳеч вако йўқ», деб ҳақорат қила-қила ҳайдади. У зот ҳақоратга жавоб бермай, изларига қайта бошладилар. Бир неча қадам босган эдилар, мункир: «Орқангга қайт, уйимда таом бор экан», деди. Усмон ҳазратлари қайтдилар.

Мункир уйга олиб кириш ўрнига бу гал ҳам ҳақорат қила бошлади:
- Итни хайдаса кетади, илло сен кетмайсан, уйимда ҳеч вақо йўк!
Усмон Хирий ҳазратлари индамай орқаларига бурилдилар. Мункир яна
чақирди. Яна қайтдилар. Наклдирки, шу зайлда ўттиз марта чақириб, ўттиз
марта хайдади. Ҳазрат яна инжимадилар ва кўнгиллари малул бўлмади. Ўттиз
биринчи мартасида мункир ул зотнинг сабр ва тавозуъларини, ҳалим ва
салимликларини кўргач:

- Султоним, густохлик қилдим. Сизни неча таклиф этиб, хайдадим, ҳеч
ўзгармадингиз. Улуғлигингизни билдим, - деди-да шайх ҳазратларининг
оёқларига йиқилди. Узр тилади, йиғлади. Ҳазрати шайх (қ.с.) шунда тилга
кириб, дедилар-ки:

- Алдандинг, алдандинг! Менинг бу қилганимни бир ит ҳам қилар эди.
Эранлар эса янада ортик бўлгайлар!
Мункир у зотнинг қўлларини тутиб, тавба қилди ва мурид бўлди.
Ҳикоятдан мурод: кишидаги сабр ҳатто мункирни тавбага олиб келади.
Рус адиби Лев Толстойнинг бир китобида шу воқеани ёдга солувчи ҳикмат
ўқиган эдим. Ёзилишича, икки роҳиб – Францис ва Лев қиш кунларининг
бирида Перузадан Порционкюл шаҳрига қараб борар эдилар. Ҳаво ғоят совуқ
эди, юпун кийимли роҳиблар аёздан титрардилар. Йўл юрар эканлар, Францис
олдинроқда бораётган Левни чақирди:

- Биродарим Лев, барча биродарларимизнинг илоҳий ҳаётда ер юзи аҳлига
ибрат бўлишларини Парвардигор насиб этсин. Аммо, сен ёзиб қўйгинки,
комил қувонч шунинг ўзида эмас.
Яна бир оз юришгач, Францис хамроҳини чақирди:

- Биродарларимиз беморларни даволайдилар, адашганларнинг қалбларидан
иблисни хайдаб чиқарадилар, ожизларнинг кўзларига нур берадилар, ҳатто
тўрт кунлик ўликни тирилтириб ҳам юборадилар. Аммо, биродарим Лев, сен
ёзиб қўйгин-ки, чинакам комил қувонч фақат бунинг ўзида эмас.
Яна бир оз юришгач, Францис хамроҳини ёнига такрор чорлади:

- Биродарларимиз барча тилларни, барча илмларни, барча ёзувларни
билишлари мумкин, келажакни башорат қилишлари билан иймон ва руҳ
сирларини ҳам эгаллашлари эҳтимол. Аммо, биродарим Лев, ёзиб қўйгин-ки,
чинакам комил қувонч фақат шундан иборат эмас.
Совуқда қақшаб бир оз юришгач, Францис биродарини яна чақирди:
- Агар бизлар фаришталар тилида сўзлашни ўрганиб олсак ҳам, юлдузлар
ҳаракати сирларини эгалласак ҳам, дунёнинг барча хазиналари биз учун
очилса ҳам, агар биз қушларнинг, балиқларнинг, ҳуллас барча
жониворларнинг, яна дарахтлару ҳатто сувнинг ҳаёти сирларини билсак ҳам,
аммо биродарим Лев, ёзиб қўйгин-ки, чинакам комил қувонч шу билан
чекланмайди.

Аёзда дилдираган роҳиблар йўлда кетавердилар. Францис биродарини яна
чақирди:

- Агар биз даъватчиларинг энг яхшилари мақомига етишсак ҳам, барча
кофирларни Йисо йўлига ўтишларига сабабчи бўлсак ҳам, биродарим Лев,
ёзиб қўйгин-ки, бу ҳам чинакам комил қувонч эмасдир.

Шунда Лев устозидан сўради:
- У холда комил қувонч нимадан иборат?
Францис жавоб берди:
- Ҳадемай кўзлаган манзилимизга етамиз. Аёздан ва очликдан титраган холда дарвозани такиллатамиз. Ана шунда дарвозабон эшикни қия очади-да, ичкарига қўйиш ҳақидаги илтимосимизга жавобан жикқа ҳўл ва лой уст-бошимизга қарайди-ю: «Ҳой дайдилар, дунё бўйлаб дайдиганларинг дайдиган, тиланганларинг тиланган, ҳеч тўясанларми ўзларинг?! Йўқолларинг!» деб бизларни ҳайдайди. Ана шунда биз ундан ранжимасак, “дарвозабон бизларни ўзича ҳайдагани йўқ, Парвардигор шуни истаган эди ва шундай бўлди”, деган хулосага келсак, эрталабга қадар ҳам очликдан нолимай, совуққа бардош бериб қор устида ётсак-да, дарвозабондан шикоят қилмасак, билгилки, комил қувонч айнан шундадир. Ҳикоятдан мурод, аҳли китоблардан бўлмиш роҳиб айтмоқчики, шунча азобларга чидасак, сабр қилсак Парвардигорга яқинлашамиз. Яратганга яқинлашишдан ҳам кўра зўрроқ қувонч бўлиши мумкинми? Соҳиби диллардан бири бир қувватли ва зўр кишини кўрдик, ниҳоятсиз ғазабнок бўлиб, бир катта тош олиб биродарини урмоққа қасд қилди. У азиз сўради: «не сабабдин бу одам ғазабадир?» Жавоб бердиларким: «Фалон киши бир сўз айтиб унга дашном бериб эди, шу сўзи ёкмади». Соҳиби дил деди-ки:
- Ажаб ҳолдирки, бу одам оғир тошни кўтаришга қувват топибди, бир сўзни кўтаришга эса тоқати йўқ эканми? Аллоҳ таоло бир эмас, бир неча марта бандаларини сабрга даъват этади, балолардан қутулиб қолишнинг йўлларида бири айнан сабр йўли эканини таъкид этади:
«Эй иймон келтирганлар! Сабр қилинг, сабр ила ғолиб келинг» (Оли имрон). «Ва сабр қил. Бас, албатта, Аллоҳ яхшилик қилувчиларнинг ажрини зое қилмайди» (Худ). «Ва ўзингга етган мусибатга сабр қил» (Лукмон). «Аллоҳга ва унинг расулига итоат этинг. Ўзаро низо қилманг. У холда тушқунликка учрайсиз ва куч қувватингиз кетади. Ва сабр қилинг. Албатта, Аллоҳ сабр қилувчилар биландир» (Анфол). «Албатта, биз сабр этганларни қилиб юрган амалларнинг энг гўзалига бериладиган ажр ила мукофотлаймиз» (Наҳл). Ҳа, Аллоҳ амрига итоат этувчи бандаларини сийлайди. Унинг мукофоти тайин. Бизнинг сабримиз-чи? Сабр азоби ҳақ бўлса-да, унинг ғоят ширин неъмат экани неча асрлардан бери такрор айтилади. «Сабр қилувчилар билан биргаман», деган ваъдадан тотлироқ яна нима бўлиши мумкин? «Сабр қилувчилар билан биргаман», дея марҳамат қилинган, сабрсизлигимиз билан Аллоҳдан узоқлашяпмиз-ку? Бунини фаҳм этамизми? Суҳбатимиз аввалида мусибат ва сабр хусусида гап бошлаган эдик. Энди шу мавзунини яна давом эттирсак:
Ҳадис бор: «Чинакам сабр-тоқатли, деб мусулмон кишининг мусибат юз бергандаги чидамлилигига айтилар», «Иймоннинг афзали сабрли ва кенг қалбли бўлишдир. Сабрлилик мусибатнинг биринчи дақиқаларида билинади». «Хоҳ молига, хоҳ жонига кулфат етган одам сабр этиб, бировга шикоят

килмаса, уни кечириб юбориш Аллохга ҳақ бўлиб қолади». Қудсий ҳадисда айтилган: «Эй бандаларим! Мен бандаларимдан биронтасига баданига ёки боласига ёки мол-дунёсига мусибат юборсам, у Менинг мусибатимни сабр билан кутиб олса, Мен қиёмат кунда унинг номига тарози тикишдан ёки унинг амал дафтарини очишдан ҳаё қиламан (чунки унинг амаллари тарозига сиғмайди, Мен ўз фазли карамим билан амал дафтаридаги нуқсонларни беркитаман) ва азоб бермайман». Валийлар ҳаётига ибрат кўзлари билан қарасак, Ҳақ таолонинг балосига ва қазосига ризо бўлиш барча мақомларининг юқори мартабаси эканига гувоҳ бўламиз. Ҳақ таолонинг берган неъматларига шукр қилиш ва балоларига сабр қилиш – мана шу икки сифат валийлар ва улуғларнинг мақомидир. Агар бошида юрса осие санг, Ризо жўйанда харгиз бўлмағай танг. Бу байтда хазрати Сўфий Оллоҳёр демоқчиларки, агар шундай кишилар бошида тегирмон тоши айланса ҳам, асло сиқилмаслар. Яъни Аллоҳнинг ризолигини истаган кимса бошига катта балолар тушса ҳам парво қилмай, Аллоҳнинг ризолигини исташда катъий тураверади. Агар хар кунда ичса захр аёгин, Суюкли бандаси четмас қабогин. Дейилмоқчики: сабр аҳли хар кунда захар жомидан ичиб турса-да, яъни танига хар кун турли-туман захматлар етишса ҳам, Аллоҳни севган бу сабрлилар оҳ-воҳ қилиб, қовоқларини солмаслар, фақатгина ризолик талабида бўлурлар.

Агар мағзи дилинг айрилса, ё пўст,
Йиғини йиғ агар чин қулсан, эй дўст.
Дейилмоқчики: эй дўстим, агар сен ўша балою қазолардан юрак мойинг ёки теринг ажраб кетса ҳам сабр қил. Йиғлашни қўй. Аллоҳ таолонинг севган бандаси экансан, шундай қил.
Сўнар ғам тушса ҳам озода эрга,
Ўчар, ўт келса хасдан холи ерга.
Маъноси: озода, яъни сабрли киши бошига балою қазо ғами тушса у йўқ бўлади. Буни хас йўқ ерга тушган ўтнинг сўнишида кўриш мумкин. Хуллас, сабрли киши бошига иш тушса ҳам, чидам ва тўзими билан уни йўқ қилади. Келинпошша, хар бир оят, ҳадис ва ҳикматларни ўқигандан кейин сатрлардан кўз олайлик-да, ўзимизни ўзимиз имтиҳон қилиб қўяйлик. Сабр ҳақидаги даъватлар шунчаки маълумот учун баён қилинмаган. Маълумки, шарафли Рамазон ойи барчаларимиз учун сабр ва қаноат бўйича имтиҳон топшириш кунларидир. Йил бўйи сабр ва қаноатда ўзимизни канчалар тарбият этганимиз шу ойда намоён бўлади. Афсуски, айримлар бу имтиҳонни субҳдан шомга қадар таом емасликдангина иборат, деб ҳисоблайдилар. Рамазон ойида бошқа кунлардагига нисбатан камроқ таом ейиш тавсия этилганига қарамай, субҳда ошқозонни обдон тўлдирадилар. Ифтор чоғи оғиз очилиши билан бир неча кундан бери оч қолган одамдек таомга ташланадилар. Бировнинг қандай таомланиши хусусида баҳо бермоққа каминада ваколат йўқ. Аммо сабрнинг чиройли кўринишлари шу лаҳзаларда намоён бўлишини унутмасликни тавсия

қилган

бўлардик.

Телевизордаги бир кўрсатувда тадбиркор хоним «Сабр таги – олтин» деган мақол ҳозирги давримизга тўғри келмай қолди», дейди. Во ажаб! Унда «Сабр қилсанг ғўродин ҳолва битар», деган мақол ҳам эскидир? Бу хоним каби калта ўйлайдиганлар ҳолва битишини кутмай, сабр қилмай, ғўрани (довуччани) еб ичбуруғ бўлиб юришибди-ку, бунга нима деймиз? Энди уларнинг давоси нима бўлади?

Келинпошша, оила саодати сиздаги сабр-қаноатга боғлиқ. Оиланинг ёзилмаган қонунига кўра, сабр биринчи галда келиндан талаб этилади. Ҳамиша шундай бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Бу одат унчалик тўғри бўлмаса-да, итоат этишга мажбурмиз. Лекин сабр қилишни, итоатни чўрилик даражасига тушириб англамаслик керак. Сабр – мутлақ итоатгўйлик эмас. Тухмат тоши отилса ҳам, фитна қилинса ҳам сабр қилиб ўтириш керак, дегувчиларга мен қаршилиқ билдираман. Ҳар қандай сабрнинг ҳам чегараси бўлади. Хўп, давомли ғийбатларга чидаш мумкиндир. Лекин ғийбат тухматга айланса, оилани бузишга қаратилган тухмат қуроли ишга солинса индамай ўтириш керакми? Йўқ! “Бахт учун курашмоқ даркор” деб бежиз айтилмаган. Сабр бундай курашда тўғаноқ бўлмаслиги лозим. Лекин сабр чегарасидан чиқилган тақдирда ҳам, одоб чегарасидан чиқмаслик талаб

этилади.

Оила осмонида саодат куёши порлаб туриши учун, қайнонажонлар, сизлардан ҳам сабр талаб этилади. Чунки ўз оиласи доирасида комил хулққа эришган қиз ҳам сизнинг талабларингизга жавоб бера олмаслиги мумкин. Ўнлаб чиройли фазилатлари бўлса-да, сабзи тўғраши ғашингизни келтиргани учун ўзингиз истамаган тарзда ғалва чиқариб қўйганингизни сезмай ҳам қоласиз. Ўзингиз совчи бўлиб борган хонадон аввалига рисоладагидай туюлган, тўғримми? Кейин эса... Аввалига қанчалик даражада махлиё бўлган эдингиз, энди унданда кўпроқ даражада сабрли бўлишингиз талаб этилади. Аввалги суҳбатларда ҳам айтиб эдим, яна такрорлайман: бугун остонангизни чиройли салом билан босиб ўтган қиз эртагаёқ барча талабларингизга тўла жавоб бера олувчи келинга айлана олмайди. Ҳатто айрим талабларингизга мутлақо мослана олмаслиги ҳам мумкин. Ёшлигингизни эсланг, ўзингиз ҳам шундай бўлгансиз. Албатта, сизга хос сабрнинг ҳам чегараси мавжуд. Орасталикка доир камчилигига барҳам беришини сабр билан кутиш мумкиндир. Лекин уйига гап ташийверса, бу борадаги танбехларга парво қилмаса, қайнона “дард!” деганда у “бало!” деб чекчайганича гап қайтариб турса, бу ахлоқсизликка узоқ чидаб бўлмайди. Бу ёмон хулқ касаллигини сабр билан даволаш қийин. Ўзга чораларни қўллаш зарурати туғилади. Сабр ва қаноатга қувват берувчи, фақатгина инсонга хос бўлган фазилатлардан бири – умиддур. Сабрли одам ҳеч маҳал умидсиз бўлмайди. Чунки, одамнинг одамлиги умид билан. Умидсиз одам – бир қоп эт. Умид – парвозга шайланган бир лочиндир. Умидсизлик эса - оёққа боғланган тош. Инсонларда умид бўлмаса эди, ҳаёт лаззати йўқолар эди. Банда гуноҳдан ҳоли эмас, агар у Аллоҳнинг раҳматидан умид қилмаса, бу дунёда яшашининг кизиғи қолмайди. Умид - ёлғиз Аллоҳдан. Киши қанчалар гуноҳкор бўлса-да,

Аллохнинг афвидан умидсиз бўлмаслиги зарур. Аллохнинг раҳмати, мағфирати оламни қуршаб олганини ҳеч ким унутмасин. Агар дўзах лабинда бўлса пойинг, Умид узмаки, ғофирдир Худойинг. Ҳазрат Сўфий Оллоҳёр демокчиларки: фараз қилки, оёғинг сени дўзах лабига етказди. Шунда ҳам сен Аллохнинг раҳматидан умидни узма. Чунки Худойинг гуноҳларни ёрлақагувчидир. Хуллас, гуноҳларинг на қадар кўп ва катта бўлса-да, ҳамиша умидли бўл. Ғараз узма умид, э толиби роҳ, Деди: «ла такнату мин раҳматиллаҳ». Дейилмоқчики: Эй Аллоҳ талабида юрган банда, Аллоҳ таолонинг раҳматидан умид узма. Аллоҳ таолонинг бу хусусда ўз сўзи бор: «Эй бандаларим, раҳматимдан умидсиз бўлманглар». Агар қалбимизда умид бўлмаса, дуолар ва муножотлар ҳам қилмаган бўлардик. Умид – шунчаки бир нарсани орзу қилиб кутиш эмас. Умид - иймон устунларидан бири, негаки, бирон нарсани Аллоҳдан умид қилдикми, демак, унинг борлигига иймон келтирдик. Қудратига, Раҳмон ва Раҳим сифатларига иймон келтирдик. Ишонмасак, сўрармидик? Ишонамиз, алҳамдулиллаҳ! Фақат бу умид ишончини то лаҳадга қадар бўлган ҳаётимиз давомида собит ҳолда ушлашимиз керак. Чунки умидини йўкотадиган одамнинг бошқа йўкотадиган нарсаси қолмайди. Шарафли ҳадис: «Умидсизлик – ширқдир. Орамизда шундай ҳолга тушмаганнинг ўзи йўқ. Аллоҳ бу туйғуни Ўзига ишониш билан кетказади». Шунга кўра банда жон оғритар воқеалар юз берганида телба-девоналардек ҳаракат қилишдан, бошига оғир мусибат тушганида умидсизлик гирдобига чўкишдан сақланиши лозим бўлади. Чунки инсонларнинг энг фалокатдийдаси – фалокатга чидамсиз ва умидсиз одамдир. Мавлоно Румий: «Умид – ишонч йўлининг боши», деганлар. Биз эса... баъзан ўзимиз билмаган ҳолда умидсизлик қилиб қўямиз: «ўғлингиз дастёр бўлиб қолибди, ҳадемай ёнингизга кириб қолади, яхши хизматларда ишлаб, сизга автомашина олиб беради...» дейишса, сизни шунда шайтон чалғитиб, дейсизки: «Ўх-хў, хали унга неча йил бор. Унгача ким бору ким йўқ». Бунинг ўрнига: «Иншааллоҳ, айтганингиз келсин, Аллоҳдан умидим ҳам шудир», десангиз гўзалроқ эмасми? Ҳадиси қудсийда бандаларга шундай хитоб қилинади: «Эй бандаларим! Мен бандаларимнинг гумонидаман. Истаганича гумон қилаверсин. Мен сен билан биргаман. Агар сен Мендан яхшилиқни гумон қилсанг (яъни умид қилсанг) яхшилиқ бўлади. Ёмонлиқни гумон қилсанг – ёмонлик бўлади».

Ҳикоят: кекса ёшли бир отахон даштга чиқиб анор кўчатларини экаётган эдилар. Ўша ердан гижинглаган от минган шахзода ўтиб қолди. У отахоннинг ёшини сўраб деди-ки: - Ёшингиз тўқсондан ошибди, бир оёғингиз тўрда, бир оёғингиз гўрда бўлса, жонингизни қийнаб нима қиласиз? Уйда тинчгина ўтирсангиз бўлмайдимми? Отахон боғ қилишнинг савоблигини, Расулуллоҳ (с.а.в) қиёмат бошланган чоқда қўлингизда ниҳол тутиб турган бўлсангиз, экиб қўйишга урининг, деб

марҳамат қилганларини тушунтириб ўтирмай, қискагина қилиб: «Умидли дунё-да, шахзодам», дедилар. Отахоннинг бу гапларини курумсоқлик, дунёга тўймаслик деб англаган шахзода ўйламасдан деди: - Агар шу кўчатлар амал олиб, ҳосил берса-ю унинг мевасидан тотиб кўриш сизга насиб этса хотиним талоқ бўлсин! Отахон шахзоданинг енгилтаклигидан ранжисалар ҳам индамай қолавердилар.

Орадан йиллар ўтди. Дашт анорзорга айланди. Шахзоданинг отаси вафот этиб, тахтга ўтирди. Куз кунларининг бирида шох шу анорзор ёнидан ўта туриб чанқоғини босишни ихтиёр қилди, боғбонни чақириб, бир пиёла анор суви сўради. Ажабки, даштга ниҳол экаётган отахонни танимади. Отахон ичкари кириб, анорни сиқиб, шарбатни шохга тутди. Шарбат шохга тахир туюлиб, бошқа анорни сиқишни буюрди. Иккинчиси чучук туюлди. Кейингилари ҳам ёқмай ғазабланди-да: «Ҳой чол, қандай бефаросат одамсан, шарбатни аввал ўзинг тотиб кўриб, кейин менга узатмайсанми?» деди.

- Узрлиман, шохим, мен тотиб кўра олмайман, - дедилар отахон.

- Нега?- деб ажабланди шох.

- Агар мен ҳатто бир томчисини тотиб кўрсам ҳам, сизнинг хотинингиз талоқ бўлиб қолади.

Шунда шох отахонни таниди, ёшлигида айтган гапини ҳам эслаб, отдан тушди. Умидсизлик билан яшашнинг нақадар ёмон эканидан хижолат бўлиб, узр сўради.

Банда баъзан орзу узунлигига қул бўлиб қолганини ўзи ҳам сезмайди. Буни аввалги суҳбатимизда ризққа қаноат қилмаслик, деб баҳоладик.

Шайх Саъдийда бундай сатрлар бор: «Эшитдимки, бир бозоргоннинг юз эллик тева моли ва қирқ хизматкори бор эди. Бир кеча Кеш жазирасида мени қошига чақирди ва тонг отгунча тинмай паришон ва малолангиз сўзлар айтди, андоғким: «Туркистонда фалон миқдор амборим бордур ва Ҳиндистонда фалон чоғлиқ молим бордир. Бу хат фалон ернинг хатидур, фалон нимарсага фалон киши зоминдур». Ва гоҳ дер эрдиким: «Искандария хавоси кўнгулға тушубдур». Ва яна дер эрдиким: «Диёрнинг хавоси дилкаш эрмасдур». Яна деди: «Эй Саъдий, олдимда яна бир сафарим бордурур, агар ондин фориг бўлсам, қолғон умримни бир гўшада ўтқарурмен». Мен дедим: «Ул на сафардур?» Ул деди: «Гугирдин Форсдин Чинга олиб борурмен, нединким, гугирднинг қиммати онда баланд эрмишдир. Ондин чиний косаларни Румга элтормен, ондин Рум деболарин Ҳиндистонга етқарурмен, ондин хиндий фўлодларни Ҳалабга келтурурмен. Ондин ҳалабий шишаларни Яманга дохил этармен, ондин Яманий Форсга восил қилурмен. Ондин сўнгра тижоратни тарк этиб, дўконда ўлтурурмен». Мундоқ молихулиё харзалардин ул миқдор сўз айтдиким, менда эшитгудек тоқат қолмади. Сўнгра деди: «Эй Саъдий, сен ҳам бир сўзни дегил, қачонғача бу сўзларга рози бўлуб ўлтурасен?» Мен дедим (қитъа):

Бир	кишининг	тушти	махмилдин	юки,
Бир	биебондин	қилур	чоғда	мурур.
Деди:	дунёдорларнинг	оч		кўзин,

Ё каноат тўлдурур ё хоки гўр.
Бундан шундай маъно англаш мумкин: кимнингки кўзлари дунё молларига боқар экан, бу кўзни ё каноат ёки гўрнинг тупроғи тўлдиради. Шайх Саъдий баён қилган воқеани ҳозирги кунда ҳам тез-тез учратиб турамиз. Дунёдан умидвор биродарларимизнинг орзулари шу қадар узунки, унга етишга бир одамнинг умри камлик қилиб қолади. Улар бу умид йўлининг хатарли эканини ўзлари ҳам биладилар. Фақат «мана шу ишимни ўнглаб олай, кейин тўхтаيمان», деб ўзларини ўзлари алдайверадилар. Порахўрлиги учун камалиб қолган бир одам афсус билан бундай деган эди: - Шаҳарда уйим йўқ, ижарада турар эдим. Бир хоналик уйим бўлса эди, деган умид билан қалтис йўлга ўтдим. Шу уйни оламану, ҳаромдан тийиламан, деб ўзимга сўз бердим. Уйни олдим. Кейин уйланишни, дабдабали тўй қилишни орзу қилдим. Бу умид ҳаромдан тийилишимга йўл бермади. Кейин икки хонали, сўнг тўрт хонали уй умидида ўзимни чўкка урдим. Автомашинани орзу қилиб унга ҳам етишдим. Ундан кейин кўнгил ҳовли жойни истади. Аммо... ховли-жой ўрнига қамоқ насиб этди... Банда раҳмоний умид билан шайтоний орзуни ажратиб олиши керак. Раҳмоний умиддаги одам сабрлидир. Шайтоний орзу-истак билан яшовчи сабрсиздир.

Инсон умид қилган нарсасидан маҳрум бўлса, ранжийди, дунё кўзига қоронғу бўлиб кетади. Умиди Ҳақда бўлса, ғамдан узоқ бўлади. Сурур билан яшайди. Инсонни умид яшатади, чунки умид инсонга ҳаёт бағишлайди, умидсиз инсон ер юзида тирик юргани билан аслида яшамайди ҳисоб. Умид синса, инсон мағлубиятга учрайди-ки, қамоққа тушган одамнинг афсуси бунга мисолдир. Инсонга ҳаётда энг кўп фойда берадиган нарса – раҳмоний умид. Одам ҳамма нарсасидан айрилиб қолиши мумкин, аммо умиддан айрилмайди. Ҳатто ўлим тўшагида ётган одамни, агар у иймон эгаси бўлса, умид тарк этмайди. Ҳатто қабр ёқасида ҳам умид яшайди, дейдилар. Умид билан истак бир-бирини ўзаро таъқиб этиб юради. Бири ёнса, иккинчиси аланга олади ёки аксинча. Демак, шайтоний орзу шайтоний истак чўғини аланга олдиради-ки, оқибатда одам куйиб кул бўлади. Умидни тунги осмонга ҳам ўхшатадилар. Осмонга астойдил тикилган нигоҳ бирон бир юлдузни топмасдан қўймайди. Шоир айтмоқчи:

Дилинг куймасин, ноумидлик билан,
Ёруғ кун туғилгай каро кечадан.
Беморлар Аллоҳдан шифо умидидалар, фарзанд умидида юрганлар ҳам бор, икки дунё саодати умидида Ҳақ йўлдан тоймай юрганлар кўп, адашган қариндошлари, биродарларига ҳидоят насиб этишини умид қилиб юрган иймон эгалари унданда кўпроқ. Ёшларнинг умиди ҳаётни бахтиёрлик билан ўтказиш, кексаларнинг умиди – иймон калимаси билан жон бериш. Бу умидларни Аллоҳ ёрлақасин.

Бир оиланинг ўн аъзоси кўнглида ўзига хос умидлар бўлади. Бирининг умиди иккинчисинига ўхшамайди, ҳатта айрим ҳолларда зид бўлмаса-да, кескин фарқ қилади. Лекин ўн аъзони кўнглини бирлаштириб турадиган муштарак умид ҳам бор. Бу оила саодати умиди. Умид бир бўлгани билан унга етишиш

йўлини хар бири ўзича белгилайди.
Бир одамнинг амалидан қувилишини, ўрнига ўзи ўтирмоғини истовчилар бор,
бойлигига бойлик қўшилишини орзу қилганлар ҳам топилади, бирор аёлни
бузуқ йўлга бошлаб, нафсини қондириш хохишида юрганлар ҳам йўқ эмас...
бундайларни Аллоҳ шайтон васвасасидан қутқарсин! Қалбларини раҳмоний
умидлар билан бойитсин.

Донолар деганларки, ҳеч қайси табиб толиққан вужуд ва азоб чеккан қалб
учун умидчалик дорини топиб бера олмайди. Умидсиз қалб – эгасиз хувиллаб
қолган ҳовлига ўхшайди. Умидсиз юрак тарс ёрилиб кетиши мумкин,
дейдиларки, у юракнинг ёрилиб кетмаслиги учун қалқондир. Қалбимиз
қалқонини мустаҳкам этишни Яратгандан сўраб, сабр ва қаноат ҳамда
умиднинг душмани бўлмиш шошқалоқлик ҳақида ҳам бир неча сўз айтишга
киришамиз.

Масал бор: ўргимчак ипак қуртини кўриб, масхаралаб кулиб деди:
- Бунча имиллайсан, дўстим, ҳаракатингни кўрган одамнинг юраги ёрилиб
кетай дейди. Мени қарагин, оз вақтда каттакон тўсиқни тўкиб ташлайман.
- Тўғри, сен ҳаксан, - деди ипак қурти. - Мен шошилмай иш қиламан. Лекин
бир зумда қилинган бу уйингдан ночорроқ уй борми? Сенинг ингичка
ипларинг жуда заифдир. Мен секин ишлайман, аммо пишиқ иш қиламан. Шу
боис ипагимни ҳамма қадрлайди. Ипагим оз бўлса ҳам сеникидан устундир ва
қимматдир.

Ўргимчак ипак қуртини нодонликда айблаб, кула-кула, қулф тешигига тўрини
тўкиб, ўлжа пойлай бошлади. Шунда қулфга қалит солинди-ю ўргимчакнинг
тўкиган тўри ҳам ўзига қўшилиб барбод бўлди. Ипак қурти эса шошилмай
ипакка ўралди. Сўнг сабр билан кутди. Сабр уни капалакка айлантирди,
осмонга парвоз қилди... Ҳазрат Навоийдан бу мавзуда бир байт:
Ҳар кимсаки айламас ошукмокни хаёл,
Япроғни ипак қилур, чечак баргини бол.
Зикр этилган масалдан маъно буки, шошилиш туфайли пала-партиш иш
қиладиганларнинг оқибати хайрли эмас. Шошқалоқлик одамни ҳалокатга
етақлайди. Шу боис шошилиш ишлардан сақланиш керак. Шошқалоқлик –
пушаймонликнинг онаси. Иккаласи бир-биридан айрилмайди. Ишнинг
яхшиси – пухта қилингандир. Одамлар тезкорни эмас, пухта иш қилувчини
ёқтирадилар. Пухта бажарилган иш оз бўлса ҳам, қимматлироқ бўлади. Яхши
иш оғир бўлса-да, пухтадир. Тезда бажарилган иш кўп бўлса-да, яроқсиздир.
Шарафли ҳадис: «Ўйлаб иш қилиш Аллоҳдандир, шошилиш эса
шайтондандир».

Келинпошша, шайтонлар замони – советлар даврида шошилиб қурилган
иморатларнинг вайрон бўлаётганларини кўряпсиз. Ҳозир хорижда шошма-
шошарлик билан, демак, сифатсиз тайёрланаётган молларни арзонлигига
учиб, сотиб олиб, юртимизга келтириб қиммат баҳоларда сотаётганларни ҳам
кўриб турибмиз. Совет жамиятининг инқирози сабаблари кўп. Шулардан
бири – ҳамма ишлари шошқалоқлик билан бажариларди. Бундан уялишмас
эди, балки барчани шунга даъват этишарди. «Беш йиллик режани уч йилда
бажарамиз!» ёки «бир кунда уч кунлик вазифани бажарамиз!» деган шиорлар

одатий ҳолга айланган эди. Мазкур шиорлар ёлғон ва қаллоблик асосида амалга ошириларди. Оқибат – ҳаммамизга маълум. Сабрнинг зидди – шошқалоқликдир, демак, сабрсизлик десак ҳам бўлади. Сабрсизларга Аллоҳнинг яқин бўлмаслигини яна бир бор таъкидлаб ўтамиз. Атрофимизга зийраклик билан боқайлик: ҳамма соҳада шошқалоқликни кўрамиз. Ўқишда икки йилга мўлжалланган илмни бир йилда эгаллашга интилиш бор. Инсоннинг зеҳни қанчалик ўткир бўлмасин, оғирлик қилади. «Ортиқча кучаниш белни синдиради», деган мақолни шошқалоқликка нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Аллоҳнинг мўъжизаларига диққат қилайлик: биронтасида шошқалоқлик аломатларини учратмаймиз. Аллоҳнинг Ўз расулига хитобан «...мушрикларнинг озор-азиятларига сабр қилинг ва уларга тушадиган азобни тезлатманг» (Аҳқоф сураси), деганини эслайлик. Одамзотнинг фитратида шошқалоқлик мавжуд: пиёда юришга тоқати етмади, уловларни минди, бунинг ҳаракатидан ҳам коникмади: велосипеддан тортиб учоқларга қадар ихтиро қилди. Ана энди эътибор беринг: тезликни оширгани сайин жонга нисбатан хатар ортиб бораверди. Отдан йиқилиб майиб бўлишдан бошланган фалокатлар учоқлар ёки поездлар ёки автомобиллар ҳалокатидаги фожиаларга олиб келди. Бу фожиалар туфайли жон берганлар сони жанг майдонларида ўлганлар сонидан кам эмасдир. Қабристонларда ёш йигит-қизларнинг қабрларини кўрганда шуларни ўйлайман. Бу қабрда ётганларнинг аксари автомобил ҳалокати қурбонлари экани ачинарли. Ярим соатда шошилмай бориладиган манзилга беш дақиқа аввалроқ боришга интилишдан нима наф бор экан? Шайх Саъдий ҳазратлари ёзадилар: «Бир куни сафар асносида йигитлик ғурури била узоқ масофани пиёда қатъ этиб, бағоят бориб бир тўпанинг остига етиб, ётмиш эрдум. Бир ожиз қари киши карвоннинг изидин келур эрди. Менинг устимга етуб дедиким: «Бу ерда недин ётмишсанким, уйқу жой эрмастурур?» Мен дедим: «Нечук юрайким, оёқимда юргудек қувват қолмамишдир». Ул деди: «Сен эшитмадингмуким, улуғлар дебдурларки, югуриб ета олмай қолгондин, охиста юруб боргонлик яхшидур».

Қитъа:
Эйки, манзилга етмак истарсен,
Юрма таъжил бирла, сабр ила юр.
От на ерга шитоб ила борса,
Юруб охиста тева доғи борур».

Бу оддий ҳақиқатни барча билади, аммо барча ҳам амал қилавермайди. Шошқалоқлик фақат амалий ишлардагина ҳалокатга олиб келмайди. Бу иллат маънавият олами учун ҳам хатарлидир. Бир олим яхши ният ила дори кашф этди, аммо яхшилаб синаб кўрмай, шошилди, одамларга тавсия қила бошлади. Оқибат ёмонлик билан тугади. Икки ёш бир-бирини синашга улгурмай шошилиб тўй қиладилар. («Шошган қиз эрга ёлчимайди», деган мақолни эшитгандирсиз?) Оқибат – феъли чиқишмади, деб ажратадилар. Одамнинг қайсидир масалада маълум бир қарорга келишида шошилиши ҳам хатарлидир. Айниқса, раҳбарнинг шошқалоқлиги кўпнинг шўрини қуритиши мумкинки, тарих бундай ҳолларга гувоҳдир. Шайх Саъдийдан байт:

Шошиб хар киши ки қилич ушлагай,
Пушаймон била ўз қўлин тишлагай.
Ривоят: Ҳинд подшоҳларидан бири тўрт паҳлавон ака-укага катта ихлос ва зўр эътиқод қўйган эди. Уларни ўзи тарбия этиб, вояга етказди. Ака-укалар улғайишгач, жондор (подшоҳнинг шахсий кўриқчиси) вазифасига тайин этилдилар. Ака-укалар кечаси билан навбатма-навбат шохни кўриқлаб чиқишар эди.

Бир куни кечаси шох ҳам, малика ҳам ширин уйқуда ётар эди. Иттифоқо, шифтдан бир илон тўшак устига тушиб, маликани чақишга чоғланди. Буни кўрган жондор аввалига нима қилишини билмай саросимага тушди, сабабки, индамай тураверса, илон маликани чақиб ўлдириши тайин. Илонни ўлдирай деса, шох уйғониб кетиши мумкин. У кўп ўйламай, илоннинг бошини мажаклаб, тахти хоб остига ташлади. Кейин қараса, маликанинг кўкрагига илоннинг бир томчи захари томган экан. Захарни артиб ташламаса, маликанинг халок бўлиши муқаррар. Артиб ташлай деса, маликага яқин бориши мумкин эмас. Жондор этагидан бир парчасини йиртиб олиб, ханжари учига боғлади-да, сўнг шу латта билан малика кўкрагидаги захарни астагина артиб олди. Шу аснода шох уйғониб қолди. Жондорнинг малика тахти хоби олдидан кетаётганини кўриб, кўнглига ғулғула тушди. Вужудини титроқ босса-да, кейинги жондор келишини кутди. Жондор келгач:

- Зудлик билан акангнинг калласини узиб, менга олиб кел, - деб буюрди.

Бу фармондан ажабланган ука, бориб қараса-ки, акаси ҳузурланиб ухлаб ётибди. «Бирор гуноҳ қилганида бунчалик осойишта, бунчалик тинч ухламас эди», деб ўйлади ука ва фармонни ижро этмай, шох олдига маъюсланиб қайтди.

- Калла кани?-деб ғазабланди шох.
- Ололмадим, - деди жондор.
- Нима учун? Акангни аядингми?

- Эсимга бир ҳикоя тушиб қолди, ижозат берсангиз шу ҳикояни айтайин-да, сўнг фармонингизни бажарайин.

- Айт, - деди шох.

- Қадимги замонда овга ишқибоз подшоҳнинг ҳатто семурғни ҳам ушлаб кела оладиган бургути бор экан. Подшоҳ бу бургутини ҳамма нарсадан афзал кўрар экан. Бир куни ов чоғи у оҳуни кўриб қолиб, мулозимларию рикобдоридан ажралиб, жониворни қувиб кетибди. Қанча югурмасин, оҳуни ушлаб ололмай, ҳориб, чарчаб, ташналик азобида қийналибди. Юра-юра бир дарахтни кўриб, ўша томон шошилибди. Дарахт тепасида катта илон ўралиб ётган экан, одам қорасини кўриши билан захар пуркай бошлабди. Захар дарахт баргларида сизиб, пастга туша бошлабди. Подшоҳ уни сув деб гумон қилиб, кичик жомни қўйибди. Жом тўлишини сабр билан кутибди. Жом тўлиши билан лабига олиб бормоқчи бўлганида бургут қанот қоқиб, уни тўкиб юборибди. Подшоҳ бургутдан ранжиб, жомни яна захар томчилари остига қўйибди. Жом тўлгач, ичмоқчи бўлганида бургут яна тўкиб юборибди. Бу сафар подшоҳ ғазабдан ўзини тиёлмай, бургутни ерга уриб, ўлдирибди. Шу чоқ рикобдор етиб келибди. Қараса, бургут ўлиб ётганмиш, подшоҳ эса

ташналикдан беҳол ўтирганмиш. Рикобдор дарров мешдан сув куйиб подшоҳга узатибди. Подшоҳ ўзига келгач: «Бургутни нега ўлдирдингиз?» деб сўрабди. Подшоҳ воқеани баён этгач, рикобдор тепага қараб, захар сочиб турган

илонни

кўрибди.

- Бургутни бекорга нобуд қилибсиз. Қаранг, бургут сизни қандай балодан асрабди. Сиз ичмоқчи бўлган сув эмас, илоннинг захари экан. Подшоҳ илонни кўргач, вафодор қушни ўлдирганига пушаймон бўлибди. Аммо вақт ўтган, пушаймондан не наф?

Мен ҳам акамнинг бошини кесиб, олиб келсам-у эртага эса афсуслансам, пушаймонликнинг фойдаси бўлармикин, деб ўйладим. Шоҳ сукут қилди. Бу орада учинчи жондорнинг навбати келди. Шоҳ бунисига ҳам аввалгисига берган фармонни буюрди. Жондор итоат билан амрни бажармоқ учун акаси ётган хонага кирди. Қараса, акаси хотиржам ухлаб ётибди. Бошни узишга харчанд уринса-да, қондошлик меҳри ғалаба қилиб, шоҳ истагини амалга оширолмай қайтди.

- Эй шахриёри олам! Фармонингизга биноан акамнинг бошини узмоқчи эдим, лекин, бир хикоя ёдимга тушиб, ҳузурингизга қайтдим. Ижозат этинг, бу хикояни айтиб берай.

Подшоҳ изн бергач, жондор нақлни бошлади:

- Қадим Ҳиндистонда яшаган баджаҳл ва бадҳашам бир подшоҳнинг фарзанди йўқ экан. Вақти соати келиб Парвардигор унга фарзанд ато этибди. Боланинг келажакда улуғ зот бўлиши қиёфасидан ҳам билиниб тураркан. Подшоҳ унинг тарбиясини улуғ донишмандларга топширибди. Подшоҳнинг «росу» аталмиш жонивори бор экан. Илон ва сичқонларга қирон келтирувчи бу кичик жониворни подшоҳ яхши кўраркан. Бир куни энага юмуш билан ташқарига чиққанда, шифтдан илон тушиб, шахзода ётган бешик сари ўрмалабди. Росу унга ташланиб, узоқ олишувдан сўнг уни ўлдирибди. Бу онда энага қайтиб қарасаки, оғзи тўла қон росу бешик ёнида турганмиш. Энага буни кўрибди-ю «росу шахзодани еб қўйди», деб ўйлаб, дод сола бошлабди. «Росу шахзодани ўлдириб, еди» деган шум хабардан ўзини йўқотган подшоҳ югура келиб, гурзи билан бир уриб, ўзи севган жониворни ўлдирди. Кейин сал ховури босилиб, бешикка қараса-ки, шахзода ширингина ухлаб ётибди. Бешикнинг нариги томонида эса боши ғажиб ташланган катта илон ўлиб ётганмиш. Нима воқеа юз берганини англаган подшоҳ росуга ачиниб, кўп қайғурибди-ку, аммо фойдаси бўлмабди. Мен ҳам ўша подшоҳга ўхшаб пушаймон бўлиб қолмайин, деб акамнинг бошларини узишдан ўзимни тийдим.

Бу хикояни эшитгач, шоҳ жондорнинг акасини чақириб келишни амр этди. Гумондаги ака келгач, подшоҳ унга ғзаб билан деди:

- Мен маликанинг тахти ёнидан ўтаётганини кўрдим. Наҳотки, подшоҳларнинг ғзаб ўти озгинагина шабададан ҳам аланга олишини ва бу алангани ҳеч қандай сув ўчира олмаслигини билмасанг? Бунга жавобан йигит деди:

- Шаҳриёрим, иффат ва поклигим туфайли мен хатардан қутулдим. Мухлис тобеларига нисбатан подшоҳларнинг шубҳа ва гумонлари ўринсиз, деганлар.

Агар бунинг исботи лозим бўлса, тахти хоб остига қарасинлар, жондор кулларининг қай даражада содиқ эканига ўзлари гувоҳ бўлгайлар. Подшоҳ тахти хоб остига қараб, илонни кўрди-ю мушфику меҳрибон жондорининг садокатига қойил қолиб, ҳадялар берди. Мазкур ҳикоятдан мурод шуки, ҳар ишга таҳаммул, сабру бардош керак. Сабрсизлик – шошқалокликнинг оқибати ҳамиша аянчлидир. Шошқалоклик фожиа билан тугамаган тақдирда ҳам кишини кўп ташвишлар ботқоғига ботиради, саргардон қиладики, бу ҳикоя фикримизга далил бўлиши мумкин: Нақлим, ўз касбининг устаси бўлган бир заргар яшар эди. Унинг доврўғидан хабардор бўлган подшоҳ «ҳазинамдаги дурру гавҳарларни саралаб берсин», деб ҳузурига чақиртирди. Заргарнинг хотини ҳомиладор эди, хайрлашар чоғида: «Агар ўғил туғсанг, яхши ният билан Рўзбех қўй, агар қиз туғилса, ихтиёр ўзингда», деб бошкент сари йўл олди. Вақти-соати етганда заргарнинг хотини эгизак ўғил кўрди, бирига, эри буюрганидек, Рўзбех, иккинчисига Бехрўз деб исм қўйди. Заргар бир йил давомида подшоҳ ҳизматини бажарди. Хотини тужжорлар орқали бериб юборган мактубларида оила аҳволини баён қилиб турди. Бир йил ўтгач, заргар уйига қайтиш учун подшоҳдан изн сўради. Заргарнинг ишидан кўнгли тўлган подшоҳ уни қўйиб юборгиси келмади. «Оиланга хабар қил, бунга қўчиб келишсин», деб амр қилди. Заргар: «Яна сабр қилай, заруратсиз уй-жойни ташлаб келиш ақлдан эмас», деган қарорга келиб, оиласини чақиртирмади. Йил ўтди, подшоҳ барибир унинг уйига қайтишига рухсат бермади. Шу зайдда орадан олти йил ўтди. Охири, сабри тугаган заргар оиласини олиб келиш учун ишончли одамни жўнатди. Заргарнинг хотини икки ўғли билан узок йўл юриб, бошкент яқинидан оқиб ўтувчи дарё бўйига етганда дам олиш учун тўхтади. Шу куни заргар ҳам истироҳат умидида дарё соҳилига чиққан эди. Заргарнинг хотини дарахтзорда уйкуга кетган, болалари соҳилда ўйнаб юришган эди. Заргар болаларни кўрди-ю танимади. Соҳилда таҳорат олиб, намоз ўқиди. Ҳамёни таҳорат олган жойда қолган эди. Намоз ўқиб бўлиб қарасаки – ҳамён йўк. Болалардан «ҳамёни кўрмадиларингми?» деб сўради. «Кўрмадик», дейишди болалар. «Бу атрофда сенлардан бошқа ҳеч ким йўк, ҳамёнимни қайтарларинг, бўлмаса, адабларингни бераман», деб дўқ қилди заргар. Болалар яна инкор этишди. Заргар қанчалик пўписа қилмасин, кўрқитмасин, болалар «кўрмадик», деб тураверишди. Ғазабдан тутоқиб кетган заргар икковини дарёга улоқтирди. Бу орада хотини уйғониб, соҳилга келди. - Ўғилларим қани?-деб сўради заргар ундан. - Соҳилда ўйнаб юришган эди,- хотини шундай деб болаларнинг ташки қиёфасини, кийимларини тасвирлаб бергач, заргар ўз ўғилларини дарёга улоқтирганини англаб, доду фарёд қилди. Узок кунлар давомида фарзандлари фироқида қон йиғлади. Охири деди-ки: - Мен бу ерга фарзандларим ризқини топарман, деб келган эдим, Худо уларни олганидан кейин бу шаҳарда қолишимга эҳтиёж йўк. Шундай деб заргар бошкентни тарк этди. У ўлди, деб гумон қилган ўғилларини Худо асраган эди. Дарё тўлкини

эгизаклардан бирини ўнг сохилга, иккинчисини чап сохилга чиқариб ташлаганди. Иттифоқо, қўшни мамлакат подшоҳи шикорга чиққан эди, сохилда мажолсиз ётган хушрўй болани кўриб унга меҳри тушди, ундан бу ерга келиб қолиш сабабини сўради. Бола баджаҳл одамнинг сувга улоқтирганини айтиб берди.

- Исминг нима?-деб сўради подшоҳ.

- Бехрўз, - деб жавоб берди бола.

- Исминг хосиятли экан, мен сени ўзимга ўғил қилиб олдим.

Иккинчи болани қароқчилар топиб олишган эди. Улар болани қулбозорда сотиб юборишга аҳд қилдилар. Ўша куни заргар ҳам бозорда эди. Савдога қўйилган қулбаччага меҳри тушди-ю, сотиб олиб уйига олиб келди. Болани кўрган хотини: «Бу сизнинг ўғлингиз!» деб хушдан кетди. Заргар «Худо бир боламини қайтиб берди, энди подшоҳ хизматига борай», деб бошкентга қайтиб, подшоҳни воқеадан огоҳ этди. Подшоҳ унинг саройдаги мавқеини баланд қилди. Заргар ўғлига хунарини ўргатди. Йиллар ўтиб, Рўзбех бу касбда донг таратди. Заргар унга дастмоя бериб, савдогарликка жўнатди.

Бу замонга келиб, Бехрўзнинг тутинган отаси вафот этиб, унинг ўрнига мамлакатга подшоҳ бўлган эди. Унинг адолатидан раият шукроналикда эди. Рўзбех тижорат билан шу мамлакатга етганида сарой аҳли подшоҳга у олиб келган безакларнинг таърифини қилдилар. Бехрўз тижоратчи заргарни хузурига чақиртирди, аммо укасини танимади. Рўзбехнинг хунарига тасанно айтиб, сарой хизматига таклиф этди.

- Бизларга сиздай подшоҳга хизмат қилиш вожибдир, - деди Рўзбех таъзим билан. - Аммо ўзга юртдаги қари ота-онамга хизмат қилиш ҳам қарз, ҳам фарздир. Агар бўйнимда шу бурч бўлмаганида аъло ҳазратларига жону дилим ила хизмат қилардим.

Бехрўзнинг истаги билан Рўзбех ота-онасига мактуб йўллаб, уларни бу шаҳарга чорлади. Иттифоқо, қўшни мамлакат подшоҳи бу юртга хужум қилиб, барча лашкар жангга отланди. Бир куни Бехрўз Рўзбехни хузурига чорлади. Узоқ суҳбат курдилар. Подшоҳ толиқиб уйқуга кетганда Рўзбех «Саройда посбонлар ҳам қолмади, азонгача ухламай, подшоҳни кўриклай», деган мақсадда қиличини яланғочлаганича сергак турди. Урушда танг ахволда қолган лашкарбоши подшоҳга чопар юборди. Чопар саройга келиб қараса-ки, Рўзбех подшоҳнинг ёнида қилич яланғочлаб турибди. У «подшоҳга суиқасд бўляпти», деган гумонда Рўзбехни хибсга олди. Бу онда уйғонган Бехрўзга «Бу одам сизга қилич урмоқчи бўлганда тутдик», дедилар.

- Мен сенга нима ёмонлик қилиб эдим-ки, ўлимни раво кўрдинг?- деб сўради Бехрўз.

- Подшоҳимнинг умрлари узун бўлсин, қарасам, бу кеча посбонлар йўқ экан. Бирон кори-хол юз бермасин, деган ўйда қилич яланғочлаб, посбон вазифасини бажараётган эдим. Ҳасадгўйларнинг гапларига қулоқ солманг. Лекин Бехрўз бу гапларга ишонмай уни зиндонга ташлатиб, ўзи жангга кетди. Ғанимни енгиб қайтганида Рўзбехнинг ота-оналари ҳам бу юртга етиб келишган эди. Ўғилларининг зиндонбанд этилганини билиб, зор-зор

йиғлаганларича подшоҳга арзга келдилар. Қайғу-хасратларини бир бошдан баён қилишгач, подшоҳ ўрnidан турди-ю тахtdан тушиб, уларни кучоклади. - Бехрўз ўғлингиз мен бўламан, мен нодон ўз укамни зиндонбанд этган эканман, - деб шу ондаёқ Рўзбехни озодликка чиқартирди. Келинпошша, шошқалоклик авжга минганда сабру таҳаммул чекинади. Сабру таҳаммул чегинганида эса ранжи алам сели ёпирилади. Ҳар биримизнинг ҳаётимизда ибрат бўлсин, деб бу икки ҳикояни баён этдик. Албатта, ҳозир тахти хоб ёнида илонни ўлдирувчи жондорлар йўқ, ўғилларини дарёга улоқтирувчилар ҳам топилмайди. Аммо шошқалокликларини жиловлай олмаганлар кўпки, уларга сабр тилаймиз. Шошқалокликдан нари бўлишни сиз ўзингизга қоида қилиб олинг. Ҳовли супурасизми ё дазмол қиласизми ё ховлидаги гуллар атрофини чопиқ қиласизми – шошилманг. Шошсангиз, ишни чала бажарасиз ва қайнонangиз ёки эрингиздан дакки эшитасиз. Айниқса овқат пиширишда шошилманг. Шошилишч пиширилган таом мазали бўлмайди.

Келинпошша, андак чўзилган суҳбатимизни Ҳофиз Шерозийнинг сатрлари билан яна бир оз давом эттирмакка ҳожат сезилди. Чунки сабрга “яқин қариндош” бўлган “шукр”ни унутсак инсофдан бўлмас: Ногаҳон ғам келса сенга, ўзни тут, бўлма тажанг, Шукр қилғил, токи баттарроғига бўлма дучор. Сен ишонгил, ғам ема, сабр айла, эй дил оқибат, Шомдан тонг, кечадан кундуз келур, қишдан баҳор... Сукрот ҳаким: “Неъмат ва давлатингиз бор пайтда шукр бажо келтириб, бошингизга қийинчилик тушган вақтда сабрни ўзингизга йўлдош қилинг. Сабр ҳар бир енгилликнинг очқичи бўлиб, неъматга шукр қилиш давлат ва осойишталикнинг кўпайишига сабаб бўлади”, деганлар. Одам Ато жон кириши билан аксириб “Алҳамдулиллаҳ!” деганлар. Шукр айтиш бизга Одам алайҳиссаломдан мерос.

Келинпошша, ношукрлик хорликни келтириб чиқаришини биласизми? “Йўқ нарсага қайғурмайдиган эмас, бориға шукр қилувчи – донодир”, деган мақолни-чи? Ҳа, баракалла, биласиз. Кўпчилик билади бу ҳикматларни. Аммо, не ажабки, билатуриб ношукрлик қилаверамиз. Халқимизда яна “Еб туриб маърайди-я!” деган ҳикмат ҳам бор. Кузатган бўлсангиз керак, тўкин дастурхон атрофида ўтириб, уч-тўрт хил таомларни тўйиб еб олиб, тирикчиликнинг қийинлашиб кетаётгани борасида нолий бошлайдилар. Бировда ўн-ўн беш, бошқада элик-олтмиш сидра қийим-бош бор. Лекин униси ҳам, буниси ҳам қийинчиликдан нолийди. Бири кўйлагининг эликтага етмаганидан, бошқаси шимининг юзтага етмаганидан афсусда юрибди. Тўғрими?

Келинпошша, бешик тўйидами ё бошқа йиғиндами нолишлар бошлангудай бўлса, имкон топиб, хотинларга мана бу қудсий ҳадисни эслатиб қўйсангиз савобга қолардингиз: “Эй одам фарзанди! Мен яратган неъматларни еб-еб тишларинг малолланиб чарчаб кетади-ю, лекин менинг шикоятимдан тилинг ҳеч чарчамайди”.

Ношукрларнинг тили чарчаганини тарих ҳали учратгани йўқ. Тили

чарчамайдиганлар каторига тушиб колишимиздан бизларни Худонинг ўзи асрасин!

Келинпошша, агар издихомда юкоридаги кудсий хадисни айтганингизда давра аҳли эътиборсиз бўлса, бу иккиси билан кувватлантинг, шояд таъсирлансалар: “Эй Одам фарзанди! Албатта, сен Мени ёд этиб ва неъматларимга шукр қилиб юрсанг, Мен эҳсонимни яна зиёда қилавераман. Агар Мени ёд этмай, эсдан чиқарсанг ва неъматларимга шукр қилмай, куфр қилсанг, бериб турган инъом ва эҳсонимни ҳам тўсиб қўяман”. “Эй Одам боласи! Агар биронтангиз уч кун еб-ичиб ҳам Менга шукр қилмаса, у Менинг неъматимни оёқости қилди ҳисоб. Агар молидан закотни бермаса, у Менинг китобимни арзимас нарса деб билган кабидир”. Ҳазрати Сўфий Оллоҳёрдан бизга бу борада бир ўғит бор: Кишиким, розилик томинда бўлса, Қилур шукр аждаҳо коминда бўлса. Демокчиларки: Аллоҳ таолонинг ризолигини истамоқ завқида бўлса, аждаҳо комида туриб ҳам Тангри таолога шукр айтади, хамиша розилигини сўрайди (биринчи сатрдаги “том” сўзи бу ўринда “завқ” ёки “ишқ” маъносида қўлланилган).

Билиб-билмай ношукрлик қилувчиларнинг хонадонига кўз ташласак, камида бир ҳафталик емак-ичмак ғамлаб қўйилганига гувоҳ бўламиз. Автомобил, турфа гиламлар, биллур қандиллар, ишлатилмаса-да, жавонга териб қўйилган ажиб идишлар... Шундай хонадондан шукр ўрнига норизолик гаплари учиб туради:

-Фалон нарсани Хитойдан ҳам топа олишмабди.

-Фалон нарсанинг нархи ошиб кетибди...

-Тўйимга фалончи ашулачи келишини ният қилувдим, умидим ушалмади...

Аслида: Хитойда ҳам топилмаган ўша нарсасиз ҳам бахтли ҳаёт кечириш мумкин. Нархи ошган бўлса, ўз чўнтагига тушаётган даромади ҳам ошган-ку? Фалончи ашулачи келмаса ҳам тўйи ўтди-ку? Турли сабаблар билан тўйга етишолмай юрганлар озми?

Кеча бойиб гердайган, бугун бойлиги қўлдан кетиб нола қилиб юрганлар ўйлаб кўрсинлар: бойлик берилганда қанча шукр қилишди экан? Шукр қилдилармикин ё “бугун минг доллар фойда қилибман, холбуки икки минг доллар фойда олсам ҳам бўларди”, деб ачинганмикинлар? Эҳтимол, улар “агар берган неъматларимга шукр қилсангиз албатта уларни янада зиёда қилурман. Энди агар куфрони неъмат қилсангизлар, албатта, азобим ҳам жуда каттиқдир” (Иброҳим сураси) ояти каримасидан беҳабардирлар? Ношукрлик – ёшларга тез юкадиган хасталик. Уларга ҳар бир нарса камдай туюлаверади. Қизлар, келинлар бу борада анча пешқадамлар. Улар кўнгилларини хавасга бутунлай бўшатиб бериб, шукроналикка жой қолдирмайдилар. Оқибатда ўз кўнгилларини ўзлари синдириб, азобланиб юрадилар. Мол-мулк ва бойликлар ҳақидаги оятлар инзол бўлганда, ҳарати Умар Набий мухтарамдан сўрадилар:

-Қандай турдаги нарсани мол қилай?
Аллоҳнинг расули (с.а.в.) марҳамат қилдилар:

-Сизлардан ҳар бирингиз Аллоҳни зикр этувчи тилни ва унга шукр қилувчи қалбни мол қилингиз!

Ана! Уйимиздаги қўша-қўша гиламу биллур қандиллар эмас, тилла, олмос, жавҳар безаклар эмас, зикр қилувчи тил ва шукр қилувчи қалб инсоннинг асосий бойлиги экан. Тилла, биллурлар омонат бойлик. Кишига вафо қилмайдиган бойлик. Ҳатто... дўзахга етаклаши мумкин бўлган бойлик. Зикр ва шукр билан банд бўлган тил ва қалб бойлиги садоқатлидир, омонат эмасдир, жаннат дарвозасининг калитидир. Бу калитни олишга интилмаслик ақлсизлик эмасми?

Инсон ҳамма орзусига етолмайди. Шунинг учун ўзига қараганда бечораҳолроқ бўлганларни кўриб, ўз аҳволига шукр қилиши ақллилик аломатидир.

Бу хусусда шундай ривоят бор: бир одам йўлда пиёда кетар экан, аҳволига ачиниб, ўз-ўзига:

-Бу ерда, бу сахрои биёбонда мендан ожизроқ, бечорароқ, паришонроқ яна ким бор?-деб йиғлади.

Шу яқиндан ўтиб бораётган, устига оғир юк ортилган эшак унинг нолаю фиғонини эшитиб деди:

-Эй ақлсиз одам! Нега ҳолингдан бундай шикоят қиласан? Аллоҳга шукр айтиб йўлингда кетавер. Эшакка минмагансан, аммо мен каби юк остида эмассан-ку? Ҳолингга шукр қилсанг-чи!

Ҳа, эшакнинг тили йўқ. Бўлганда эди, кўп ҳолларда, кўп кишиларга шундай хитоб қилиши аниқ эди. Худо унга тил берса-ку, айтар, лекин ношукр одам эшитиб, амал қилармикин? Масала шунда!

Шарафли ҳадисда айтилдики: “Ҳаёти дунёдалик пайтида роҳат ва фароғатда яшаган кимса Қиёмат куни дўзахга ҳукм қилинган, у дўзах оташида бир чўмилтирилади-да, кейин: “Эй Одам боласи, ҳаётингда бир роҳат-фароғат кўрдингми?” деб сўралади. У эса: “Аллоҳга қасамки, йўқ, кўрмадим, эй Раб!”- дейди. Ҳаёти дунёдалик пайтида камбағаллик ва мусибатда яшаган, жаннатга ҳукм қилинган кишини олиб келиб, жаннатга бир чўмдирилади-да, кейин: “Эй Одам боласи, ҳаётингда бирон қийинчилик кўрдингми?” деб сўралади. У эса: “Аллоҳга қасамки, кўрмадим, менинг ҳаётимда бирон қийинчилик бўлмаган”, деб айтади.

Ҳар биримиз ўша жаннатмакон каби шукроналикда юрсак қандай гўзал! Баъзан бошимиз оғрийди, аҳвол сўраганларга жавобан “Худога шукр, яхшиман”, дейиш ўрнига нолишни бошлаймиз. Албатта, тан азоби оғир. Бир киши йиқилиб қўлини синдирди. Азобдан дунё кўзига тор бўлиб кетади. Лекин қўшнисининг неча вақтдан бери қўл-оёғи ишламай, шол бўлиб ётганини ўша онда эслармикин? Эсласа, шубҳасизки, Худонинг бу азобига ҳам шукрлар қилган бўларди.

Албатта, шукр қилувчилар кўп. Бироқ, бирон дардга йўлиққанида “Эй Худо қайси гуноҳларим эвазига мени бу касалга йўлиқтирддинг?” деган нолаю фиғон билан ҳақ талашадиганлар ҳам учраб туради. Аллоҳ бу каби бандаларига қарата ҳадиси қудсийда айтади: “Эй бандаларим, Мен бир мўмин бандамни бирон касалликка йўлиқтириб имтиҳон қилсам ва у зиёратга

келганларга Менинг бу мубтало этганимдан шикоят қилмаса, Мен у бандамни асирлар каторидан халос этаман”. “Асирлар” дейилганда икки маънони – “жаҳаннам асирлари”ни ҳамда касалликка асир бўлганларни англаш мумкин. Яъни: хасталикка сабр ва шуқр қилганлар Қиёматда жаҳаннам азобидан озод этиладилар, бу дунёдаги захматлари эвазига жаннат роҳатига эришадилар. Унга қадар эса, дард асирлигидан ҳоли бўладилар. Англадингизми? Шуқрнинг муқофоти ана шундай юқоридир.

Ривоят: Робиаъ ул-Адавиййа (Раҳматуллоҳи алайҳо) бир кишини кўрдилар.

Бошига дурра боғлаган эди.

-Нечун боғладинг?- деб сўрадилар.

-Бошим оғрийдир,- деди ул.

-Неча ёшдасан?- деб сўрадилар.

-Ўттиз ёшдаман,- деб жавоб қайтарди.

-Ўттиз йилдирки, соғлиқда бошингга ҳеч шуқр дуррасини боғладингми? Бир неча кун касал бўлиб, бошингга шикоят дуррасини боғлабсан?

Агар дунёга илмий нуқтаи назардан қарасак, яъни барча нарсанинг нисбий эканини инобатга олсак, ношуқрлик қилмаган бўлардик. Бу ҳақда қудсий ҳадисда Аллоҳнинг огоҳлантириши бор: “Эй Одам фарзанди! Ҳамиша овқатланишга ўтирганингда қорни оч бечоралар ҳам эсингда бўлсин. Шунда Аллоҳнинг берган неъматларига шуқр қилишинг осонроқ бўлади”. Набий мухтарам дедилар: “Мол-дунё борасида сиздан устунроқ одамни кўрганингизда ўзингиздан қуйироқда бўлганга ҳам назар солинг”. Келинпошша, сиз шундай қила оласизми? Овсинингиз бармоғида олмос кўзли тилла узукни кўриб, ҳавасдан ёки ҳасаддан юрагингиз ёнган онда тилла безакларсиз ҳам бахтли яшаётган дугонангизнинг саодатли чехраси кўз олдингизга келадими?

Дунё қайғуси ўй-хаёлини қамраган чоқда киши ўзидан ҳам ҳоли харобларни эслаб шуқр қилиши керак. Ўз ҳолига шуқр қилувчининг қалбида иймон нури порлайди. Инсон бу нур билан хузурга эришади. Неъматни билган - шуқр қилувчи, билмаган – қуфр қилувчи бўлади. Имом Ғаззолий ҳазратлари бу масалани тадқиқ этиб, янада чуқурлаштириб: “Аллоҳ берган неъматларни Унинг йўлида сарфлаш шуқр, Аллоҳ севмаган ерга сарфлаш эса қуфрони неъматдир”, деганлар.

Буни қандай тушуниш керак? Аллоҳ сизга ақл неъматини, шунга кўра илм неъматини берди. Сиз ақлни илм олишга сарф этмадингиз, демак, шуқр эмас, қуфр қилдингиз. Дейлик, ақл неъматига шуқр қилиб, илм эгалладингиз. Лекин илмни керакли йўлга сарф этмадингиз. Кимёгарлик илмини эгалаганингиз холда бозорда сақиб сотиб ўтирибсиз.

Инсоннинг қалби тош сингаридир. Ҳатто баъзан тошдан қаттиқ ва маъюсдир. Бу маъюсликни фақат тақво, шуқр ва севинч кўзёшлари кеткиза олади. Шуқр (буни “ҳамд” ҳам деймиз)– илоҳий ахлоқнинг бири ҳисобланади. Ғаззолий ҳазратлари айтганлар: “чакмон инсонга қанчалик ёқимли бўлса, ҳамд – шуқр ҳам Аллоҳга шунчалик ёқимлидир”. Аллоҳ Айюб алайҳиссаломга ваҳий йўли билан: “Мен комил бандаларимдан комиллиги эвазига фақат шуқр олишга рози бўлдим”, деб билдирган.

Ибн Масъуд шундай дедилар:
-Шукр – иймоннинг ярми. Билки, шукр: қалб билан; тил билан; аъзолар билан
изхор этилади.

Қалб билан шукр қилиш – қалб билан яхши нарсаларни ният қилиш ва барча жонзотлар учун қалбда яхши фикрларни жо этиш демак. Тил билан шукр қилиш – шукрини далилловчи сўз ва жумлалар билан Аллоҳга ҳамд этмоқлик (яъни, “Алҳамдулиллаҳ!”). Аъзолар билан шукр қилиш – Аллоҳнинг неъматларини ибодат, итоат ва яхшилик йўлларида ишлатиш, уларни Аллоҳга исён йўлида ишлатишдан тийилишдир. Масалан, гап-сўз бўлиб турган хар турли гуноҳ ва айб нарсаларга қарашдан кўзларни олиб қочиш ва юмиш – кўзнинг шукри ҳисобланади. Тил билан шукр қилмоқ ҳам шу доирага киради. Юқоридаги таърифга қўшимча изоҳ келтирсак, тил воситаси ила Аллоҳнинг ёзмишларига розиликни ифодамоқ тилнинг шукридир. Зотан, тилга шу вазифа юкланган. Пайғамбаримиз алайҳиссалом бир кишидан сўрадилар:

-Тонггача	тунинг	қандай	ўтди?
У	киши	жавоб	берди:
-Яхши			ўтди.

Расулуллоҳ саволни яна такрорладилар. У киши ҳам айна жавобни берди. Савол учинчи марта такрорланганида, у киши хатосини англаб:
-Яхши! Алҳамдулиллаҳ! Ўзига минг қатла шукр!-деди.
Шунда Расули акрам мамнун бўлиб: “Сендан тилаган жавобим шу эди”, деб марҳамат қилдилар.

Келинпошша, “Яхши ётиб-турдингизми?” ёки “Яхши бориб-келдингизми?” деган саволларга шукр ўрнига тўмтоқ жавобларни кўп эшитамиз, шундай эмасми? Эрталаб уйқудан уйғонганимизда тирик бандалар қаторида турғизгани учун шукр қилишимиз керакми – керак! Чунки уйқусида жон таслим қилувчилар ҳам бор. Эрталаб уйғониб, ота-онамиз, фарзандларимиз билан кўришганимиз учун ҳам шукр қилишимиз керакми – албатта! Уйқуга ётишдан олдин “яхши ётиб туринг”, деб хайрли тилак тилаб, тонгда яқинларининг жонсиз юзларини кўрганлар ҳам бор. Покланишимиз учун тайёр турган сув учун, дастурхонимиз устидаги бир тишлам нон учун... ҳамма-ҳаммаси учун шукр қилишимиз керак.

Лекин биз шунга ҳам эринамиз. “Яхши ётиб-турдингизми?” деган саволга ё бош ирғаб қўямиз ё эснаган ҳолда “яхши” деймиз. “Яхши”га қўшимча равишда “Худога шукр!” деб қўйиш наҳот қийин бўлса? Айрим кишилар “Яхши, раҳмат” деб ҳам қўядилар. Яъни, хол сўраган одамга миннатдорлик билдирадилар. Тирик ҳолда турғизган Қудрат эгасини эслашни эса унутадилар.

Баъзилар эса шукр ўрнига шикоят бошлаб юборадилар: “Ярим кечагача ухлай олмадим, тиконлар устида ағанагандай бўлдим. Юрагим ўйнаб, ўлиб қолай дедим. Икки марта дори ичдим...” Бирон ерга бориб-келган кимса эса “Худога шукр, кўп қатори мени ҳам Худо кўчадаги бало-офат, фалокатлардан асради. Уйимга эсон-омон келдим”, демай, “йўлда кела-келгунча ит азобини кўрдим”, деб нолишни бошлайди. Кимса узоқ шаҳарга бориб-келадими ё рўпарасидаги қўшнисиникига чиқиб келадими, фарқи йўқ, йўл фалокатидан, халокатидан

асрагани учун Яратганга шукр қилиши шарт. Рўпарадаги қўшничикига чиқиш учун ўн қадам йўл босиш керак. Лекин, тўртинчи қадам қўйилганда бирон шошқалок автомашинасини тўхтатишга улгурмаса-чи? Аллоҳ сакласин! Киши фақат ўзи эмас, ота-онаси ёки фарзандлари ёки опа-укалари кўчага чиқиб келгандан кейин ҳам уларни соғ-омон кўраётгани учун шукр қилиб қўйиши керак.

Қаранг-а, келинпошша, электр қувватидан фойдалансак, пулини тўлаймиз. Газнинг ёки қувурлардан оқиб келаётган сувнинг пулини тўламасак – тўхтатиб қўйишади. Хатто жарима ҳам солишади. Энди атрофимизга боқайлик: Қуёш нуридан бахраманд бўламиз. Осмонни бир-икки кун булут коплаб турса, юрагимиз сиқила бошлайди. Қуёш нурини эмиб пишган меваларни еб роҳатланамиз. Осмонда булут кўринишида минглаб чақирим йўл босиб келиб ёмғир ва қор шаклида ерга тушган ҳаёт сувларини ичиб яшаймиз, дарёларда чўмиламиз. Буларнинг ҳаммаси текин, шундайми? Ҳа, моддий жиҳатдан шундай. Лекин рухий ва маънавий жиҳатдан қарасак, бу бебаҳо неъматларнинг ҳақини шукр билан адо этишимиз шарт. Пул тўламасак, электр симини узиб қўядиларми? Ҳа. Лекин, шукр қилмасак, Аллоҳ Қуёш юзини тўсиб қўймайди. Лекин... Қиёматдаги жавобимиз қандай бўларкин? Баъзан табиатда қурғоқчилик бўлади. Ниманинг касофатига шундай бўларкин? Бу Аллоҳнинг Ўзигагина маълум. Биз эса тахмин қиламиз: бандаларнинг ношукрчилиги сабаби эмасмикин?

Келинпошша, сизга қарата айтилаётган гаплар аслида ҳаммамизга тегишли. Шу боис мавзу якунида барчага қарата мурожаат қилишни маъқул кўрдим: Азизлар, шукр қилувчи бўлайлик. Зеро, шукр қилишда қийинчилик йўқдир. Билъакс, шукр неъмат лаззатини оширади. Давомли бўлишини таъминлайди. Билайлик-ки, шукр -қаноат, тежамкорлик, розилик, мамнуният билан, ношукрлик – ҳирс, исроф, қаноатсизлик, ҳалол-ҳаромни ажратмаслик билан бўлади.

**Ўттиз
Исроф**

тўртинчи

субҳат:

Келинпошша, хафа бўлманг-у, лекин кўп аёлларда учрайдиган бир ёмон одат сизда ҳам бор. Аслида бунини шунчаки “ёмон одат” эмас, “гуноҳ иш” десак тўғрироқ бўларди. Афсусим шундаки, неча минглаб аёллар каби сиз ҳам бу одатларингизни гуноҳ деб билмайсиз. Бу гуноҳ баъзан лоқайдлик, баъзан эса эринчоқликдан келиб чиқади. Майли, гапни кўпайтирмай, гуноҳга олиб борувчи ярамас одатларингизни баён қилай: Уйларимизда электр чирокни ёқиб-ўчирувчи мослама бор. Уни “ёқкич” деб номлаганмиз. Аёлларимиз бу мосламани кўпроқ чирокни ёқиш учун ишга соладилар. Уни кераксиз пайтида ўчириб қўйишни ё унутадилар ё эринадилар. Айниқса, ошхона ва хожатхона чироклари бекордан-бекорга ёниб тураверади. Телевизорни биров кўрмаса-да, ишлаб туради. Келинпошша, баъзан чирок ўчиб қолса юрагингиз сиқилиб кетадими? Дазмолни вақтида қилолмайсиз, кир ҳам юволмай қийналасиз, тўғрими? Ана шунда электр

куватини бекорга исроф қилганингизга ачинасизми ё йўқми? Сувни ҳам бекордан бекорга оқизиб қўясиз, а? Сув тўхтаб қолган куни челак кўтариб кўчага чиққанингизда ўша гуноҳингизни ёдга оласизми ё йўқми? Ярим литрли чойнакка чой дамлаш учун уч литрли човгумни сувга тўлдириб газга қўясиз. Икки ярим литр сув бекорга қайнайди. Демак, уни қайнатишга ортиқча газ исроф бўлдими? Ундан ташқари, газни ўчириб-ёқишга эриниб, пастлатиб қўясиз. Газ соатлаб ёниб ётади. Баъзан човгум эриб ҳам кетади, а? Газ келмай қолса, уйингиз исимаса, қозондаги овқатингиз чала пишганича қолса, буни газни исроф қилганингиз учун берилган кичик жазо ўрнида қабул қиласизми

ё

йўқми?

Бу масалаларда қайнотангиз ёки эрингиз танбех беришса балки ғашингиз келар? “Битта лампочканинг ёниб туришига шунчаликми?” деб уларни хасисликда айбларсиз? Келинпошша, гап бу неъматлардан фойдаланганлик учун тўланадиган пулдагина эмас. “Бели оғримаганинг нон ейишига бок”, деган мақолни эшитгандирсиз? Буни маломат ёки миннат ўрнида қабул қилманг. Фикр қилингики, шу битта лампочканинг бекорга ёниб тургани учун йигирма сўм тўланди. Бу исроф бир соат ёки бир кун билан чекланса, кечириш мумкин. Лекин ўн кунда, бир йилда... қанча бўлади? Шу пулни ҳавога совурмасдан керакли нарсага ишлатган яхши эмасми? Моддий исрофдан ташқари масаланинг яна бошқа муҳим томони бор: сиз учун “арзимаган” исрофнинг табиатни захарлашини ўйлаб кўрмаганмисиз? Ошхонангизда ёниб турган газ қанча кислородни исроф қилади? Электр қуввати ишлаб чиқариш учун газ ёки бошқа ёқилғилар ёқилади. Атроф-муҳитга салбий таъсир этиш эвазига ишлаб чиқарилган электр қувватини сиз ва сизга ўхшаганлар исроф қилиб туришини ҳам кам ўйлаймиз. Ёшлик кезларимизда ўтмишдаги бойларни ёмонлашга қаратилган хикояларни кўп эшитганмиз. Бой албатта хасис ва золим бўлади, деган ҳақиқатни омма онгига сингдиришга уринишарди. Тўғри, бахил ва золим бойлар бўлгандир, бунақалари ҳозир ҳам учрайди. Лекин ўшанда мисол тариқасида келтириладиган воқеада бахиллик унсури йўқ эди. Айтилардики, бир хасис бойнинг уч хотини ва ўн келини бор экан. Шом пайти ҳаммалари қорачиқларини кўтариб келарканлар ва бой битта гугурт чўпи билан барча чиқоқларни ёқиб бераркан. Келинпошша, бу сизга ҳам хасислик бўлиб туюляптими? Билмадим, бой балки гугуртга сарфланадиган пулини ўйлагандир, ҳар ҳолда у дамларда гугурт қиммат бўлган. Нияти бошқа бўлса ҳам ҳаракатида, амалида исрофдан қочиш бор эди, шу боис уни бахилликда айбламаганимиз

яхши.

Қуръони каримнинг Исро сурасида Аллоҳ ўзининг расулига хитобан дейдики: “Қавми қариндошга, мискин ва йўловчига хайру эҳсон билан уларнинг ҳақларини адо этинг ва исрофгарчиликка мутлақо йўл қўйманг! Чунки исроф қилгувчилар шайтонларнинг дўстлари бўлган кимсалардир. Шайтон эса Раббига ўта ношукур бўлгандир”. Уламоларимиз бу оятларни шундай тафсир қиладилар: исрофчилар неъматнинг кадрига етмайди. Агар шукр этса, ўшани исроф этмасди. Неъмат берувчи Зотнинг розилиги йўлида сарф этган бўларди. Исрофчи ношукур бўлгани сабабли ўзига берилган неъматни ботилга, ноҳаққа,

харом-харишга, маъсият ва ёмонликка сарф қилади ва бу борада шайтонга биродар бўлади. Шайтоннинг эса ношукрлик бобида тенги йўқ. Шундай экан, исрофчининг бошига ҳам ўз биродари шайтони лаъиннинг бошига тушган бало-офатлар тушиши турган гап. Бундайлар тарихда кўп учраганларки, Шайх Саъдий хазратлари бежиз ёзмаганлар: “Бир порсоға амакилари авлоди таракасидин кўп мол ва неъмат етушди. Ул мол ва неъмат кўплугидин фисқ ва фужур ва бебоклиғ тариқасиға тушди, андоқким, жаҳонда ичмаган шароби ва қилмағон исёни қолмади. Фақир бир кун анго дедим: “Эй фарзанд, дахли оби равон ва харжи осийи гардондур. Фаровон харж этмақ андоқ кишиға мусалламдурким, фаровон дахл онга муайян бўлмиш бўлғой”. Қитъа: Чу дахл(даромад) оз ўлса харжинг оз қилғил Ки ойтурлар кемачилар суруди. Ки гар ёғмас эса тоғ узра ёмғур, Бўлур бир йилда Дажла хушқ рўди. Бир неча муддатдин сўнг кўрдумким, яна бурунғидек фиску фужурға машғулдир. Мен яна онга дедим: “Ақл ва адаблиқ бўлғил ва лахву лаъбин тарк этғилким, чун мол тамом бўлса, қотиғлиқ чеккунгдур ва пушаймонлиғ егунгдир, аммо фойда қилмасдур”. Порсо нозу наим ва ҳавоу ҳавас лаззатиға мустағрақ бўлмиш эрди. Бу сўзларни эшитмай мендин юз эвурди ва деди: “Бугуннинг роҳатин сўнгги куннинг ташвиши била тийра қилмоқ хирадмандлар раъйининг хилофидур”. Байт: Кишиким бор эса яхши қилиғлик, Қотиғлиқ биймидин чекмас қотиғлик. Тараб қил, ончаким бор эрса матлуб, Емақ тонгла ғамин бугун эмас хўб. Кўрдумким, менинг насиҳатимни қабул этмағусидир. Охирул-амр, суҳбатни тарк этдим ва саломат гўшасида ўлтурдим. Бир оз муддатдин сўнг кўрдумким, менинг айтғонимдек холи сурати тағайнор топиб, бенаволиқдин рукъа устиға рукъа еткорур ва лукма устиға лукма йиғодур. Кўнглум онинг холиға куйди ва ул холда онинг кўнгли жароҳатиға маломат била харош етқуриб, намакпошлиғ қилмоқни мурувватдин кўрмадим ва ўз кўнглумға дедим. Маснавий: Чу сифла маст ўлуб ўзини билмас, Сочар нақдин, сўнгин андиша қилмас. Хазон баргин шажар сочғуси хар ён, Қолур мундин зимистон ичра урён”. Келинпошша, қадим тилимизнинг жилваси билан сизни таништириш учун Огахий таржималарини айнан келтирдим. Агар тушунишга қийналган бўлсангиз, ривоятнинг муҳимлигини эътиборга олиб, бугунги тилимизда ҳам баён эта қолай: Бир тақводор одамнинг ўғли отасининг фазилатларидан маҳрум эди. У амакилари қолдирган меросга эга бўлгач, мол-дунё ақлини олди-ю, босар-тусарини билмай қолди. Бу бойликни тежаб сарф қилмай, исрофгарчилик йўлини тутди, унинг қилмаган фиску-фужури қолмади. Бир дафъа мен унга насиҳат қилиб айтдим:

-Эй ўғил, қўлингга кирган бойлик окқан сувга, айш-ишрат эса айланиб турган тегирмонга ўхшашдир. Даромади кўп бўлган кишигина кўп сарф этиши мумкин. Сен хою-хавасни кўй, ақл-адаб йўлига кир, молу дунёнг тамом бўлганидан кейин кўп машаққатларга дучор бўласан. Пушаймон фойда қилмайди.

Йигит сўзимга кирмади. Иккинчи марта танбех берганимда ҳам парво қилмай, ўзининг тутган йўлидан қайтмади. Шундан кейин насихат қилишни тарк этдим.

Орадан бир оз вақт ўтгач, унинг тиланчилик қилиб юрганини кўрдим. Шундай ҳолида ярасига туз сепиб, бир нарса дейишни ўзимга эп кўрмадим, холига ачиниб, ўз-ўзимга хитобан дедим:

-Нодон одам ниҳоятда ғурур мастлиги туфайли бир кун мухтожликка тушиб қолишини ўйламайди. Дарахтлар баҳор фаслида гулларини сочиб юборадилар, кишда ҳатто барглари ҳам қолмайди...

Бу ҳикматдан оладиган маъномиз шуки, “ҳамонки ёмғир ёғиб турмаса катта дарёлар ҳам қуриб қолар экан, даромадингни совурма. Мухтожликка тушиб қолишни истамасанг, қўлингдаги мол-давлатингни беҳудага сарф қилма, исрофгарчиликдан сақлан, шундай қилсанг, бошқаларнинг мол-мулкига кўз олайтирмай, роҳатда яшайсан”.

Ҳазрат Навоий “Ўт иши – қовурмоқ, ел иши – совурмоқ”, дейдилар. Яна дейдиларки: “Исроф сахо эмас ва итлофни (йўқотиш, барбод қилишни) маъно аҳли сахо демас”. Яъниким, исроф қилиш – сахийлик эмас, ўринсиз совуришни ақли одамлар сахийлик демаслар. Ҳалол молни кўйдирганни девона дерлар. Ёруғ жойда шамъ ёққанни ақлдан бегона дерлар. Худо молиға қилмоқ исроф не? Жунун аҳлидек мунча итлоф не?

Исломда мол-ашё ҳам иззатлидир. Молни исроф қилган, талофот берган жазосини олади. Келинпошша, мана бунга эътибор берайлик: “Мен ўз товоғимни бекордан бекорга синдирдим”. Ўзининг товоғини синдирди. Ўзгага зарари тегмади. Бунинг учун ҳам жазо борми? Бор! Нима учун? Эрга ё қайнонага жаҳл қилибми ёки шошилибми ёки бошқа сабаб туфайлими, идиш-товоқ юваётиб синдирадиган келинларимиз ҳам бор. Албатта, оила шароитида бу иш учун дарров жазо берилмайди. Лекин тасодифий синдирилган пиёла ёки коса учун ҳам қайнона ёки эрнинг норози бўлиши табиий. Баъзилар норозиликлари билан чекланадилар, баъзилар танбех берадилар, баъзилар сўкадилар. Агар пиёла бировга аччиқ қилиб синдирилган бўлса, эр томонидан муштнинг ишга тушиб кетиши ҳоллари ҳам учрайди, шундайми? Биз оиладаги жазо эмас, шариатга кўра белгиланган жазо ҳақида сўз юритайлик. Азиз сингилларимиз бу масалага ҳам кўпроқ эътибор берсинлар.

Шариат қонунларида мол ҳам мухтарамдир. Молни асраш ҳам аҳамиятлидир. Шаръий қонунларда булар ҳақида ҳам айтилган. Фатво китобларидан жой олган “Ла зарара вала зирора фил ислам” – Исломда молга зарар бериш мумкин эмас, деган ҳукмни унутиш мумкин эмас. Оилада келин қайнонага аччиқ қилиб пиёла синдиради. Қўшнилари орасида

низо чиқиб, бири иккинчисининг молига чанг солади. Мақсад - молини тортиб олиш эмас, балки йўқ қилиш. Масалага диққат қилайлик: мен кўшнимдан ранжисам-да унинг хирмонини ёқишга ҳаққим йўқ. Ислом нуқтаи назаридан ҳам, одамийлик нуқтаи назаридан ҳам бундай қилиш мумкин эмас. Гуноҳ бўлади. Бунинг оғир жазоси бор. Десамки: “У менинг хирмонимни ёққан эди, мен ҳам унинг хирмонини ёқаман”. Бундай қилишга ҳам ҳаққим йўқ. Зарарга зарар билан жавоб қайтаришга ҳам ҳаққим йўқ. Лекин қозига (ҳакамга) мурожаат қилиб, ҳаққимни талаб этмоғим мумкин. Молига эса талофат беролмасман.

Бир бола домланинг олдида куйган лампочкани деворга отиб синдирди. Бунинг учун домла уни жазолади. Домлага: “Нега жазо бердингиз, ахир лампочка куйган эди-ку?” деганларида, домла: “куйган бўлса-да, эҳтимол бирор нарсага ярарди, тайёр нарсани бузиш, синдириш тўғри эмас”, дедилар. Келинпошша, бу сизга ҳам ғалати туюлди, а? Ҳа, биз шунақа бўлиб қолганмиз. Кўп нарсаларни кераксиз, деб ташлаб юбораверамиз. Бир келинни эшитган эдим, идишларни ювишга эриниб “дарз кетибди” деган баҳонада ахлатга ташлаб юборар экан. Кийимнинг йиртилган ё титилган жойларига ямоқ солиб, йиртилган пойабзални ямаб кийиб юриш менга ғалати туюлмагани учун бугунги ёшларнинг охори тўкилмаган кийимларни ташлаб юборишларига бефарқ қараб туролмайман. Тўғри, ҳозир бирон киши ямоқ шим кийса дарров калака қиламиз, уни бахилликда айблаймиз. Лекин дунёнинг қайси бир жойида шу ямоқ шимга ҳам зор одамлар борлигини ўйлаб кўрамизми? Ямоқ кийиб юриш тарафдори эмасман. Ҳамма ораста юриши шарт. Лекин орасталик билан кибрни аралаштириб юбормаслик ҳам керак. Бугун аксар ҳолларда кибрга берилиб исрофга йўл қўямиз. Шундайлар борки, битта кўйлакни икки ё уч мартадан ортиқ киймайди. Бир эмас, бир неча жавон кийимга лик тўла бўлади. Шунақалар билиб қўйишсинки, кийилмай турган кийимлари учун ҳам ҳисоб беришга тўғри келади. Ривоят: Бир одам қариндошларидан бирининг олдида бориб, уйланмоқчи эканини айтди. Қариндош аёл ўртада туриб, уни уйлантириб қўйди. Эр тўйнинг эртасига хотинига бир халтачада қаҳва олиб келиб берди. Хоним халтачани эҳтиёткорлик билан очиб, қаҳвадан ичимлик тайёрлай бошлади. Халтачани эса деразадан ташқарига отиб юборди. Эр унинг ҳаракатларини диққат билан кузатиб турган эди. У дархол ўртада турган қариндош аёлни чақирди-да: “Мен бу хотиндан ажрайман”, деди. Қариндош аёл орадан фурсат ўтиб йигитни яна уйлантирди. Йигит бу хотинига ҳам бир халтачада қаҳва келтирди. Янги келин ҳам худди аввалгисидай иш тутди: қаҳвани финжонга солди-да халтачани ташқарига улоқтирди. Йигит бу хотинни ҳам қўйди. Ўртада турган аёл унинг бу қилигидан ранжиб, бир танишига хасрат қилиб: “энди қиз қидирмайман, бўйдоқлигича юраверсин”, деди алам билан. Буни эшитган таниш аёлнинг қизи “қариндошингизга мен тегаман”, деб қолди. Қариндош хотин “сени ҳам ҳайдайди”, деб огоҳлантирса ҳам аҳдида қаттиқ турди-да, ўша йигитга турмушга чиқди. Эр эски одатини яна такрорлади. Келин эри олиб келган халтачани

шошилмай, авайлаб очди, қахвани финжонга солди. Сўнг халтачани ташлаб юбормай, тахлади-да, ипи билан олиб қўйди. Хотинининг ҳаракатларни зийраклик билан кузатиб турган эр: -Хоним, нега бу халтачани олиб қўйдингиз, ташлаб юборавермайсизми?-деб сўради.

-Нега ташлайман?-деди келин.-Ота-боболаримиз “Сақла сомонни – келар замони”, деганлар. Бир куни бу халтача керак бўлиб қолар,-деди. Эр: “Ипини нега олиб қўйдингиз? Бир қарич ип нимага яради?” деб сўради. -Рўзгорда ҳамма нарса керак. Бир кун бирор нарсани боғлашга яраб қолар. Ҳозир бу ип биздан бирор нарса сўраётгани йўқ. Ортиқча нарсанинг зарари бўлмайди,-деди келин.

-Албатта, хоним,-деди эр.-Мана энди рўзгор тебратадиган, тадбирли, оқила аёлга уйланибман, Худога шукр!

Дунёда ҳузур истаган келинпошша, бу ривоятга ғашингиз келмасин, аксинча, ундан ибрат олинг ва дунёда бахтли бўлиб яшанг. Яна “бу қанақа хасис одам ўзи, бир парча қоғоз, бир қарич ип учун хотини билан ажрашса”, деб энсангиз ҳам қотмасин. Яхшилаб тушуниб олинг. Агар бу одам хасис бўлганида рўзгор юритишни биладиган оқила аёлни излаб олдинги тўйларига пул сарфлаган бўлармиди?

Уйланишдан олдин оқил эркак қизни синаб, тарбиясини билиб, лозим топса уйланади. Шундай ақлли одамлар кейин ҳузур топадилар. Аксинча, “менга хотин бўлса бўлди-да”, деб учраганига уйланаверадиганлар жаҳаннам ҳаётида яшайдилар. Уларнинг ўзлари исрофдан қўрқмайдилар ва аҳли аёлларини ҳам бу гуноҳдан тўхтатмайдилар. Оқибатда ўзларига ўзлари жаҳаннам ҳаётини яратадилар.

“Эй Одам фарзандлари!-деб хитоб қилинади Қуръони каримнинг Аъроф сурасида.-Ҳар бир ибодат чоғида ўз зийнатингизни олинг. Еб-ичинг ва исроф қилманг. Чунки У исроф қилувчиларни севмас”. Еб-ичиш – гуноҳ эмас. Исроф қилиш гуноҳ. Афсуски, баъзи кишилар еб-ичишнинг хилма-хил ва кўп бўлишини ҳаётнинг асосий мезони деб биладилар. Бизда “озик-овқатни исроф қилиш” деганда емай, ташлаб юборишни тушунадилар. Бу аслида тўғри, аммо керагидан ортиқ ейиш ҳам исрофдир. Еб-ичиш керак экан, деб қорин бандаси бўлиш ҳам мусулмонга муносиб эмас. Ҳозирги кўп касалликларнинг келиб чиқишига ана шу исрофгарчилик сабаб бўлмоқда. Қадимда бир яхудий хулафолардан бирига: “Қуръонларингизнинг ярим оятига бутун тиб илми жойлашган”, деб айтиш оятни ўқиган экан.

Ўрни келганда яна бир нарсага диққатингизни қаратай: бугун ҳаётимизни қоғозсиз тасаввур эта олмаймиз. Ҳар бир хонадонга жуда кўплаб қоғоз турли кўринишларда кириб келади. Қоғоз вазифасини ўтаб бўлгач, кўпчилик уни ғижимлаб, ахлатга ташлайди. Айримлар эса тахлаб, тўплаб, қоғоз парчаларини сотиб олувчиларга топширишади. Кераксиз қоғозларни тўплаш ортиқча заҳмат талаб этмайди. Жиндай ҳафсала бўлса, бас. Ким савоб талабида бўлса, шу ишни қилади. Баъзиларга шу қоғоз парчаси учун тўланадиган пулнинг миқдори кам туюлиб, худди ўзларини пастга

ураётгандай бўладилар. Лекин гап пулда эмас, исрофдан сақланишда. Сиз тўплаб топширган кераксиз қоғоз парчалари қайта ишланиб, ўзингизга яна хизмат қилади. Масалани яна табиат ҳимоясига қаратсак, шу қилган ишингиз эвазига бир неча дарахт кесилмай қолиши мумкин. Ҳар ҳолда қоғознинг дарахтдан ишланишини билсангиз керак? Бир-икки ой мобайнида тўплаб топширган қоғозларингиз эвазига битта дарахт кесилмай қолса, шунинг савобига

эришасиз,

иншааллоҳ!

Келинпошша, туғилиб, улғайган уйингиз билан келин бўлиб тушган хонадонингизда ноннинг исрофига нисбатан муносабатда фарқ борми? Агар қизлик уйингизда ҳам, бу уйингизда ҳам нон исроф қилинмаса, савобга қолибсиз. Лекин қизлик уйингизда суви қочган нонни пўчоққа ташлаб юборишга ўрганган бўлсангиз-у, келинлик уйингиздагилар бунинг катта гуноҳ эканини билиб, исрофга йўл қўйишмаса, хулқингизни тезлик билан яхшилашингизга тўғри келади. Тўқинлик замонида яшаётганимиз учун нонни исроф қилишдан уялмайдиган, гуноҳидан кўркмайдиган бўлиб қолганмиз. Бу гуноҳ ишларга қишлоққа нисбатан шаҳарда кўп дуч келамиз. Оиладаги гўдак ҳам, ўсмир ёки эрта-индин узатиладиган қиз ёки уйланадиган йигит ҳам дастурхон устидаги нонни ушлаб кўради. Салгина суви қочган бўлса, “янгиси йўқми?” деб сўрайди. Баъзан нон бўлаклари, баъзан бутун-бутун нонлар моғорлаб кетади. Пўчоққа ташланади. Маҳаллаларда чорваси бор хонадонлар мол-қўйга берадилар. Кўп қаватли уйларда эса ахлатга ташланади. Мана шу “нонкўрлик” дейилади. Ким нонни хор қилибди, Худо уни бир тишлам нонга зор

қилиб

қўйишидан

кўрқсин.

Бугун нонни қадрламаётганимизнинг икки сабаби бор: биринчиси – дастурхонимиз тўқин. “Тўқликка – шўхлик”, деганларидай, дастурхонимиз хаамиша шундай бўлади, деб ишонамиз. Иккинчиси – фарзанд тарбиясида нонни қадрлаш, уни исроф қилмаслик масалалари тушиб қолган. Мен болалигимни кўп эслайман. Ноннинг ҳатто ушоғини ҳам қадрлаш лозимлигини уйда ота ва онамиздан ҳам, кўчада бегоналардан ҳам эшитардик. Фақат уйда эмас, ҳатто кўчада кимдир тушириб кетган ушокни кўрсак, олиб, чангини пуфлаб, ўзини кўзга суртиб сўнг ейишни тайинлашарди. Ҳозир уйдаги дастурхондан бир бўлак нон пастга тушиб кетса, олиб ейилмайди, аксинча пўчоққа ёки ахлат челаққа ташланади. “Нон ушоғини олмай босиб ўтсанг кўр бўласан”, деб таъкидлашарди. Кўрлик жисмонан эмас, маънавий жихатдан

эканини

кейинроқ

тушуниб

етдик.

Фақат нон эмас, овқатлар ҳам исроф бўляпти. Бир киши “қотган нон, ачиган овқат исроф бўлмайди, молга берилади”, дейди. Ҳа, шундай ҳоллар бор. Бирок, биринчидан, молга берилмай, ахлатга ташланаётган нон ва таомлар озми? Иккинчидан, нон ва овқат инсон учун берилган неъмат! Могу қўйнинг насибаси, емиши бошқа. Шундай экан, унутмаслик керакки, ким исрофдан тийила олса, бошқаларга муҳтож бўлмай яшайди. Исрофнинг энг хурматли оилаларни бузганига, энг бой уйларни вайрон қилганига, энг юқори мансаблардан тубан туширганига, энг шуҳратли ному насабга эга бўлганларни хор-зор қилганига тарих гувоҳ. Шу сабабли исрофдан сақланиш, ҳар бир ишда тежам ва иқтисодга риоя қилиш борасида кўп даъватлар

килинади.

Келинпошша, нон қадри, нон исрофи ҳақида кўп гапирилади. Мавзу муҳим бўлгани сабабли гапимиз сал чўзилса ҳам яна бир оз фикр юритишга ҳожат сезяпман. Агар мақсадни яхши англаб етдим, десангиз, уч юлдузчалар орасидаги сатрларни ўқимасангиз ҳам майли. Ҳафсала билан ўқишда давом этсангиз, кам бўлмайсиз. Хаёлимни ёритиб ўтган бир воқеа мени суҳбатни чўзишга ундади. Бундай воқеани сиз ҳам учратгандирсиз. Ошхонада таомланиб ўтирганимизда иттифоқо рўпарадаги стол атрофида давра қурган кизларга кўзим тушиб қолди. Бир эмас, даврадаги тўрт киз овқатларини еб бўлишгач, бир тўғрамдан нон олишиб, бўёқлари чаплаган лабларини артишди. Ниҳоятда хунук қилиқ, ниҳоятда хунук манзара, тўғрими?

Инсон учун яратилган энг улуғ неъматлардан бири нондир. Айрим неъматларни бир ҳафта, бир ой ёки йил истеъмол қилмай юриш ҳам мумкин. Лекин нонсиз яшашни тасаввур этиш қийин. Энг тотли неъматларни ҳам икки кун кетма-кет истеъмол қилсангиз, учинчи кун унга қарагингиз ҳам келмайди. Лекин нон ҳеч қачон меъдага тегмайди. Инсон барча махлуқот орасида азиз ва муқаррам қилиб яратилгани учун ҳам унга шундай неъматлар насиб этилган. Мен кизлар даврасидаги хунук манзарани тилга олдим. Аслида атрофимизга назар ташласак, катталар орасида ҳам нон қадрини унутаётганлар, нонни исроф қилаётганларни кўрамиз. Агар ёшлар нон қадрини билмаётган бўлсалар, демак, бунга катталар айблдирлар. Масалага мантиқан қарайлик: нон қадрини билмаган катта одам фарзандига бу борада қандай насиҳат қилиши мумкин? Нонни исроф қилаётган одам ерни шудгор қилиб, буғдой қадаган, етиштирган, ўриб олган дехқоннинг, тегирмонда тер тўккан ишчининг, тандирнинг оловли оғзи олдида заҳмат чеккан новвойнинг меҳнатини

кадрлармиди?

Нон учун хизмат қилаётганларнинг манглай тери иқтисодий жиҳатдан ҳукумат томонидан тақдирланади. Маънавий қадри эса сиз билан биз томонимиздан бўлади. Аввало қорин тўйиб, шукроналик дуоסי қилинаётганда уларнинг ҳақиқа ҳам хайрли тилаклар билдирилса савоб устига савоб бўлади. Энг муҳими – уларнинг меҳнатларини кадрлаш бизларнинг нонни исроф қилмаслигимизда намоён бўлади. Тасаввур қилинг: бир шоир янги шеърни ёзилган қоғозни сизга инъом этди. Сиз шеърнинг ярмини ўқиб, сўнг қоғозни ғижимлаб

ташладингиз...

Нон исрофи – ношукрликдан келиб чиқади. Олдинги суҳбатимиздаги фикрни такрорлайман: ҳозир дунёда миллион-миллион одамлар бир бурда нонга зор бўлиб яшаяпти. Биз шуни ўйлаймизми? Ёки уйи нон ва бошқа неъматлар билан тўкин оиладаги хаста одам бир тишлам нонни чайнаб юта олмайди. Буни-чи, буни кўз олдимизга келтира оламизми? Худо дастурхонимизни тўкин қилиб берди, неъматларни истеъмол қилишимиз учун саломатлик берди. Бунга шукр қилиш ўрнига бу неъматларни нима учун исроф қиламиз?

Шоир	Анвар	Эшон	ёзган	эдилар:
Ўзбекистон	кузидай	бугун	дастурхон	тўкин,
Турналардай	тизилиб,	юраклари		эзилиб,

Қора нон навбатида турганларнинг ҳаққи ҳам,
 Улуғ жанг йўлларида кўксидан қон сизилиб,
 Европада ўт кечиб юрганларнинг ҳаққи ҳам
 Насибангга қўшилиб турар дастурхонингда.

Ёши улуғ отахонлар, онахонлар бир бурда нон учун қишнинг совуғи, ёзнинг жазирамаси демай туну кун навбатда турганларини унутишмагандир. Бу азобларни эслаб туришнинг фойдаси бор. Албатта, биз ёшларга бу азобни раво кўрмаймиз, Худо сақласин! Лекин ўтмиш инсон учун ҳамиша сабоқ бўлиб хизмат қилиши керак.

Бу йўллар
 кўп қадим йўллар,

Беш миллион,
 ўн миллион

юз миллион нафар
 куллар ва туллар,

Гарданда чўяндан қуйилган занжир,
 Ерларда ҳашарот каби

Очликдан, гезариб лаби,
 зорликдан

Ожиз,
 маҳкум,

хор ва бетадбир:

-Нон!-дея,
 -Нон!- дея

суриниб кечмишдир.

Ғафур Ғуломнинг бу сатрларини катта авлод унутмагандир? Ёш авлод ҳам бу каби сатрлар замирида ётган маъноларни укса ёмон бўлмас эди.

Муборак ҳаж сафарига борганимизда ноннинг исрофини кўриб, хайратдан ёқа ушлаган эдик. Бир кишига мўлжаллаб қўйилган нон нонуштагагина эмас,

пешинлик, ҳатто кечликка ҳам етарли эди. Лекин хизматчилар нон ва бошқа овқат қолдиқларини худди ахлат супургандай сидириб, қора елим қопга солиб,

ахлатга ташлар эканлар. Шундай улуғ масканда бундай исрофгарчиликка йўл қўйилишига эътиборсиз қараб турмадик. Жуда кўпчилик норозилигини изҳор қилди. Оқибатда дастурхонда қолган синиқ нонларга тегилмайдиган бўлинди. Биз у ерда танбех бердик. Ўзимизда-чи?

Тўйлардаги исрофгарчиликлар ҳақида тинмай гапирилади, лекин амал қилинмайди. Одамлар тўй ёки маърака қилиб савоб топиш ўрнига гуноҳга ботаётганларини тушунишлари шунчалар қийинми?

Боғча ва мактаб, касалхона ва ҳарбий ҳамда ҳарбийлашган қисм, шунингдек, ўқув юртлари ошхоналаридан челақлаб қолдиқ овқат ва нонни кўтариб чиқаётганларни кўрган мудиралар, директорлар, бош врачлар ва бошлиқлар

лоқайдлик қилмасалар қандай яхши! Биз бир-биримизга ғоят меҳрибонмиз. Шифохонадаги биродаримиз зиёратига боришда камида иккита ёки тўртта нон оламиз. Ҳолбуки беморга битта нон кифоя. (Ҳатто нон олиб боришнинг мутлақо зарурати йўқ. Чунки шифохонада етарли миқдорда беморларга нон

берилади.) Лекин биз битта нон кўтариб киришга хижолат бўламиз. Нонни исроф қилишдан эса уялмаймиз. Келинпошша, ресторанлар, ошхоналарни, тўйхоналарни кузатсангиз керак. Сув бўйларида жойлашган ошхоналардан ахлат ва пўчоққа аралаш ташланаётган нон қолдиқларига қаранг! Тўйга борганимизда дастурхон устида синиқ нон бўлаклари бўлса-да, яна нон синдирамиз: “бизни ҳам тўйга етказсин”, деган ниятда синдирилар экан. Бундай бемаъниликни ким ўйлаб топди экан, хайронмиз! Яқиндагина, совет давридаги тўй ташвишлари ва машаққатларини унутдикми? Тўй қилишдаги энг оғир масала нима эди? Икки-уч қоп ун топиш эди. Советларнинг раҳбарияти “сиз пахта бераверинг, биз нон билан таъминлаймиз”, дегани билан ваъдасини бажара олмасди. Дўконга ун келганда икки кило ун олиш учун соатлаб навбатда туришларни унутмагандирмиз? Нонни исроф қилаётгани учун гуноҳга ботаётган кимсанинг нияти Яратган ҳузурида қандай қабул бўлар экан? Шоир айтмоқчи: “Бўғиб ўлдиргим келар, сербўёқ лабларини нон билан артаётган сатанг хонимни кўрсам... Адлия министри! Сиздан қатъий илтимос, исроф қилса ким нонни қаттиқ жазо берилса...” Шоирнинг бу таклифига қўшилувчилар кўп. Лекин гап жазода эмас. Гап инсофда, виждонда! Олий мажлис ва сенат шундай қонун қабул қилган тақдирда ҳам исроф қилувчиларнинг онгида ўзгариш бўлмас экан, нон исрофи бирданига тўхтаб қолмайди. Замонлар бўлган - ноннинг ҳар бир қадоғи олтин билан ўлчанган. Олтини бор одамлар бир тишлам нон топа олмай хор бўлганлар. Биз баъзан “нон неча пул?” деб сўраймиз. Икки юз ёки уч юз сўмлигини билиб, пулини тўлаймиз. Аслида биз нон учун эмас, нонга хизмат қилганларнинг ҳақини тўладик. Ноннинг ўзи эса бебаҳо неъматдир.

Нон исрофига доир гапларни яқунлаб, мавзунинг бошқа томонларига ўтайлик.

Агар нон бўлмаса, одам бошқа нарсаларни еб ҳаёт кечиравериши мумкин. Лекин ҳаво билан сув бўлмаса-чи? Бу икки неъматнинг ўрнини ҳеч нарса боса олмайди. Олаётган нафасимизнинг қадрига етмаймиз. Ҳавонинг қандай неъмат эканини нафас қисиш хасталигига йўлиққан беморлардан сўраш керак. Ҳавонинг тозалигини асраш дунё муаммоси ҳисобланади. Дунёнинг айрим катта шаҳарларида тоза ҳаво етишмай қоляпти. Кўчаларда тоза ҳаво берувчи мосламалар ўрнатилган. Димиқа бошлаган одамлар пул тўлаб нафас оладилар. Ҳавони ифлослаш дунё бўйича оммавий тус олган. Саноат корхоналаридан чиқаётган захарли газлар, автоуловларнинг захари, самодаги учоқларнинг захари... Одамлар ўзларини ўзлари захарлаш билан банд. Ўзларинигина захарласалар майли эди, авлодларга захарланган сайёрани ташлаб кетишдан уялмайдилар. Келинпошша, бу дунё муаммосининг оилага алоқаси йўқ, деманг. Оилага ҳам таалукли жойлари бор. Аввало, ҳар бир одам ўзи яшаётган сайёра тақдирига бефарқ қарамаслиги керак. “Она сайёра”, “Она ер” деб ардоқлаганимиз ҳолда унинг хасталиги билан ишимиз бўлмаса, шифолаш чорасини кўрмасак, биз қандай фарзанд бўлдик? Энди хонадонимизга қайтайлик: суҳбатимиз

аввалида айтганимиз газ ёки чироқлар бекорга ёкиб кўйилишига кўшимча яна қандай айбимиз бор? Айникса, ҳовлида яшайдиган хонадонларда ортикча қоғозларни, кузда ва баҳорда эса хазонларни ёкиб юборамиз. Майли, бир тутамгина хазонни ёқайлик, лекин у ёниб адо бўлиши учун Худо бизнинг нафас олишимиз учун берган ҳаво неъматини исроф қиламиз-ку? Сиз бир тутам ёқинг, мен ҳам бир тутам ёқай, яна бир-икки кўшни ёқсин... Яна бир гап: бугун автоуловлар жуда кўпайди. Шунинг баробарида кўпчилик уловга боғланиб қолди. Беш-олти юз қадам жойга ҳам пиёда юришга эриниб, машинасига ўтиради. Бунинг нимаси ёмон, дерсиз? Биринчидан, жисмоний ҳаракатнинг чекланиши оқибатида киши заифлашиб бораверади. Иккинчидан, уловдан чиққан ис вази ҳавони ифлослайди. Сиз билан биз шу ҳаводан нафас оламиз. Турли-турли, оғир-оғир хасталиклар шу захарланиш оқибатида юзага чиқяпти. Японияда хизматга велосипедда келганларга машинада катнайдиганларга нисбатан кўпроқ ҳақ тўлашар экан. Пиёда келувчилар эса улардан ҳам кўпроқ иш ҳақи олар экан. Чунки пиёда юрувчилар уларга нисбатан камроқ хасталанар эканлар-да!

Сувга бўлган ҳурматсизлигимиз ҳаддидан ошди. Қишлоқларда ҳам, шаҳарларда ҳам анҳор, сой, ариқ сувлари тўлиб оқяпти. Лекин ҳеч ким эгилиб, бир ҳовуч сув олиб ичмайди. Кўлини, юзини ҳам ювмайди. Нега? Негалигини ҳамма билади – сув ифлосланган. Бу ариқ-сойларда сув ўтлари ҳам йўқ ҳозир, ҳатто зулуклар ҳам қирилиб кетган. Бу сувнинг ифлослигига фақат каламуш чидаяпти. Қишлоқларда далага сепилган захарли дорилар сувга тушгани учун ҳам ичиш хатарли. Шаҳарларда эса ҳожатхоналарини анҳорга чиқариб кўювчи ноинсофлар ҳам бор. Айникса “дача” деб номланмиш далабоғларда шаҳарникидай шароит яратиш учун ҳаммом, ҳатто ҳожатхоналарнинг қувурларини сойга қараб буришади. Ҳовлиларда эса қолган овқатдан тортиб ахлатгача ариққа ташланади. Бу ишни қилувчи аёллар қилмишларининг уят ва гуноҳ эканини биладилар, шунинг учун кун ёруғида эмас, кеч қоронғулигида биров кўрмасин, деб ташлайдилар, тўғрими? Авваллари совчилар қизларнинг ҳовли супуришини кузатишаркан. Агар ҳовлини ариқ томонга супирса, айб ҳисоблаб, айниб кетишаркан. Шунинг учун оналар қизларини тарбия қилганларида ишни ариқ лабидан бошлаб, юқорига қараб супуришни ўргатишган.

Бир подшоҳдан сўрадилар:
-Сиз саҳродан адашиб, сувсиз қолдингиз. Ташналиқдан силлангиз қуриганида биров сизга бир қултум сув берса, сиз бунинг эвазига нима берардингиз?
-Подшоҳлигимнинг ярмини берардим,-деди у.
-Ичингизга кирган ўша бир қултум сув чиқиб кетиши ҳам керак. Бўлмаса у захарга айланади. Чиқиб кетиши учун нима берардингиз?-деб сўрадилар.
-Мулкимнинг қолган ярмини,-деди у.
-Демак, бутун подшоҳлигининг нархи бир қултум сув экан-да?- деб хулоса қилдилар.

Шу ривоятни унутмаслик керак. Ҳар бир одам чанқайди ва чанқоғини тез орада қондиради. Бир соатлик ташналикка чидаш оғир. Бир кунлик ташналик азобини тасаввур қилиш ҳам қийин. Шундай экан, нега ҳаёт манбаи бўлган

ўлимга

пешвоз

чикди.

Отаси васият қилган уйга кириб курси устига чикди ва ўз бўйнига аркон солиб, ҳаёт билан видолашгач, курсини оёғи остидан туртиб юборди. Гавдасининг оғирлигидан аркон солинган хари синиб кетди ва синган хари орасидан ўн минг динор олтин ерга тушди. Йигит бойликни кўриб, ниҳоятда шод бўлди. Билдики, отаси “ўғлим мендан кейин ранж-алам ва машаққат жомларидан татиб кўриб, энг сўнггида олтинларни топиб олса, унинг қадрига етади ва жойини билиб сарфлайди”, деган мақсадда дор тикиб қўйган экан. Шундан сўнг йигит икки ракат намоз ўқиб, ғафлат уйқусидан уйғонди ва хушёр тортиб, замона билимдони бўлди. Бу ривоятдан мақсад шуки, исрофгар киши барча мол-мулки қўлдан кетганидан сўнг ғафлат уйқусидан уйғонади.

Мен бу ривоятни ҳар эслаганимда ўйлайман: ғафлат уйқусидан уйғониш учун барча нарсалардан ажралиш шартми? Ақлни ишлатиб, аввалроқ уйғонилса бўлмайдими? Неча асрларни оралаб замонамизга етиб келган ҳикматлар нега бизларни уйғота олмаяпти? Жаҳолат шунчалик бўғиб ташлаганми? Келинпошша, сиз ҳам бу саволларга жавоб топишга ҳаракат қилинг, хўпми? Яна бир нарсага эътибор қилинг: исрофгарчилик борасида майда ёки катта талаблар бўлмайди. Демокчиманки, бутун нонни моғорлатиб ташлаб юборсангиз ҳам, бурда нонни ёки ушоқларни оёқости қилсангиз ҳам гуноҳкор бўласиз. Мана, сиз учун арзимас туюлган исрофнинг бир тури: дарсдами ё бошқа жойдами зерикканингизда ёки бирон кўнгилсизликдан юрагингиз сиқилганида, қўлингизда қалам-қоғоз бўлса, маъносиз чизгиларни чизаверасиз. Гўё шу билан ташвишлантираётган нарсадан чалғиб, ўзингизни овутиган бўласиз. Назарингизда қоғоз ва қаламнинг исрофи ҳатто айтишга ҳам арзимайдиган миқдорда кам. Биз шундай ўйламиз, бироқ, аслида шундаймикин?

Баъзиларни “қўли очик” деб шарафлаймиз. Аммо “қўли очиклик” исрофдан иборат бўлса-чи? Масалан, турли сабабалар билан улфатларига тез-тез ресторанда зиёфат бериш – сахийлик, “қўли очиклик” ҳисобланадими ё исрофми? Бу “қўли очиклар”нинг қариндошлари, қўшнилари билан танишсак, улар орасида камбағалларни ҳам учратамиз. Ҳатто тўй қилишга қийналиб, қизини узата олмаётганларни ҳам кўришимиз мумкин. Бундай “қўли очик”лар, риёкор “танги”лар аёллар орасида ҳам учрайди. Исроф билан сахийлик чегарасини билмайдиган бундай “қўли очик”лар юқоридаги ривоятлардан ибрат олишса яхши бўларди. Аллоҳ таолодан узоклаштирувчи, ҳалокатга олиб боровчи бахиллик дардининг давоси молни сарфу инфоқ қилишдир. Лекин баъзида бу сарф исроф даражасига ўтиб кетади. Натижада бахиллик маразидан халос бўлман, деб киши исроф дардини орттиради. Масалан, тананинг совиб кетиши ҳароратни кўтариш билан муолажа қилинади. Аммо, ҳароратни кўтариш ҳаддан ошса, бу ҳам касаллик. Аслида ҳарорат ва совуқлик ўртасида тенглик бўлиши керак. Шунингдек, исроф ва бахиллик орасида ҳам мўътадилликни сақлаш керак. Токи бизга керак нукта икки тарафдан бир хил узокликда жой олсин.

Саховат шариатга кўра, мактовга сазовор хулк. Саховат исрофгарчилик томон ҳам, хасислик томон ҳам олмаган, балки иккиси ўртасида турган фазилат эканини яна таъкидлаймиз. Аллоҳ таоло бундай феълли кишиларни мактайти. Қуръони каримнинг Фурқон сурасидаги: “Улар инфоқ қилганларида исроф ҳам ва хасислик ҳам қилмайдилар. У инфоқ иккиси ўртасида мўътадил бўлур” ояти каримасини устоз Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф тафсирлари асосида ўрганайлик:

Раҳмон васфли Аллоҳ таолонинг суюкли бандаси бўлиш учун мол-пул сарфлашда ўртача бўлиш талаб этилади. Араб тилида “инфоқ” – “нафақа” иборалари мол-мулк сарфлаш маъносини англатади. Бизда бировга садака бериш, эҳсон қилиш маъносида ишлатиш одат тусига кириб қолгани оятни нотўғри тушунишга, хайр-эҳсон, садака қилганда мўътадил бўлиш керак-у бошқа пайтларда нима қилса, ўзи билади, деган хаёлга олиб келмаслиги лозим. Мусулмон киши мол-пул сарфлашда доимо мўътадил бўлиши керак. Ҳеч қачон мол-дунёни исроф ҳам қилмаслиги керак ва ҳаддан ташқари хасис бўлиб, зарур жойга ва керакли миқдорда сарфлашдан бош тортмаслиги ҳам керак. Ислонда шахсий мулкчиликка кенг йўл очиб қўйилган. Бирок, кишиларга шахсий мулкни ҳавойи нафсига бинонан тасарруф қилишига йўл қўйилмайди. Аввало, бу мулкни гуноҳ ишларга, ҳаром-ҳаришга ишлатиш манъ этилади. Шунингдек, мол-мулкни беҳуда сарфлашга “исроф” номи берилиб, одамлар бу гуноҳдан қайтарилади. “Агар мўътадиллик не эканини билмоқ истасанг, сақланишинг лозим бўлган хулққа назар сол. Бу хулқ ўзининг зидди бўлмиш бошқа бир хулқдан сенга ёқимли ва енгил бўлса, демак, сен сақланишинг лозим бўлган хулқ билан хулқлангансан,- дедилар Имом Ғаззолий ҳазратлари.- Масалан, мол-дунёни сарфлашдан кўра уларни тўплаш сенга лаззатли ва осон бўлса, демак, сенда бахиллик хулқи кўпроқ. Бас, мол-дунёни сарфлашга тириш! Агар мол-дунёни керагича сақлашдан кўра ноўрин сарфлаш сенга лаззатли ва енгил бўлса, демак, сенда исрофгарлик хулқи устун. Бас, молингни қўлда ушлаб туришни ўрган!”

Исроф – ўринсиз ва заруратсиз ерларга молни сарф этмоқдир. Бу борада нон ва озиқ-овқатнинг ортиб қолишинигина назарда тутмаслик керак. Бир нуктада баъзан исроф, бахиллик ва саховат тўқнаш келиб қоладилар. Бахилликни қадимда “бухл” деб номлаганлар. Яъни, “бухл” – энг зарурий ерлардан ҳам молни қизғанмоқ ва аямоқдир. Саховат эса бу иккисининг ўртасида бўлиб, молни зарур ва фойдали ўринларга сарф қилиб, зарурсиз, фойдасиз ўринлардан сақламоқдир. Исроф билан бухл дин юзасидан ҳаром, ақл юзасидан эса энг ёмон ва мардуд (номаъқул) саналган ишлардан ҳисобланади. Саховат эса хулқларнинг энг яхшисидир. Исроф қилувчини “мусриф” дейдилар. Мол-мулкни беҳудага сарф қилувчини “сафийх” (эси паст) деб ҳам атаганлар. Ким сафийх бўлса, маҳкаманинг ҳукми ила мол-мулки тўхтатиб қўйилган. Ҳозирги тил билан айтилганда, “ҳибсга олинган”. Яъни эгасига зарур бўлганида керакли миқдорда бериб турилган. Бухл қилувчини “бахил” ёки “хасис” дейдилар. Саховат қилувчини эса “сахий” ёки “жўмард” деб шарафлайдилар. Исрофгар киши ҳар қанча

давлатли бўлса ҳам, охир бир кун фақирлик ва хўрлик балосига йўлиқадиким, бу ҳақда ривоятларда баён этилди. Бахил киши ҳар қанча бой бўлса-да, молининг ҳузур ҳаловати, тирикчилигининг лаззати ва шавқатидан қуруқ ва маҳрум қолади. Сахий кишининг кундан-кун моли кўпайиб, иззат ва обрўси ошганига тарихда мисоллар кўп. Мол ақлсизнинг кўлига тушса, уни исроф қилади. На ўзи, на бошқалар фойдаланади. Буни русларнинг мақоли билан “Ит ўзи ҳам емас, бировга ҳам бермас” (“Собака на сене”) деб таърифлашимиз мумкин. Пичан яқинига боғланган ит хашак чириб кетса ҳам кўриқлайверади. Қуръони каримда Яратган Раббимиз биз – бандаларга буюради: “Бахиллик билан қўлингизни бўйнингизга боғлаб ҳам олманг! Исрофгарчилик қилиш билан уни бутунлай ёзиб ҳам юборманг! Акс ҳолда маломат ва ҳасратда қолурсиз”. Шунингдек, таомга бўлган истак ҳам очкўзлик ёки қурумсоқлик томонга ўтмасдан мўътадил бўлиши керак. Қалб салимлигининг шарти – дунёга муккасидан кетмаслик, исрофгарчилик ва бахилликдан сақланишдир. Қачон қалб бу икки жиҳатни ўзидан бир хил масофада ушласа, яъни исроф ва бахилликни ўзидан бир хилда узоклаштирса, камолга етади. Аслида ўртача йўл – мана шу! Келинпошша, тушунгандирсиз, атрофимиздаги қайси неъматга қарамайлик, исрофи бор. Буларни моддий бойлик исрофи десак, биз унутишимиз мумкин бўлмаган яна бир исроф бор. Бу – вақт исрофи. Эндиги суҳбатимиз шу ҳақда.

Ўттиз

бешинчи

суҳбат:

Вақт қадри

Олтиндан қадрли, жавҳардан қимматли бир нарса бор бўлса, у ҳам – вақтдир. Вақт бизнинг ҳар турли ишни қилишга кучимиз етадиган фурсатдир. Бир соатнинг бекор ўтгани – ихтиёримизда бўлган фурсатнинг зоеъ бўлгани демак. Ҳолбуки, шу фурсат ичида фойдали ишларга ихтиёримиз бор эди. Фурсатни ғанимат билган одам вақтдан унумли фойдалана олади. Вақт қадрини билган одам ҳавоий нафсдан тийила олади. Вақт қадрини билган одам буюк бўлишга ҳақлидир. Ақлсизларнинг энг ярамас кўриниши – вақтни бекорга ўтказишдир. Шоир айтганидек: Гарчи пиёдамиз, гарчи отликмиз, Ким яхши, ким эса ёмонотликмиз. Қанчалар фурсатни ўтказдик зое, Худонинг олдида кўп уётликмиз. Миқдори кўп нарса кадр-қийматини тез йўқотади. Аммо ақл эгалари учун вақт сира қадрсизланмайди. Юз йил қанча қимматга эга бўлса, соат ёки дақиқанинг қадри ҳам шу қабидир. Вақт одамига қараб энг қиммат ёки энг арзон матоҳдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: “Икки нарса борки, кўпчилик уларнинг қадрига етмайди: бири - соғлик, иккинчиси – бўш вақт”. Киши умрининг ҳамма соатларини, ҳатто дақиқаларини фойдали ва соғлиққа мувофиқ машғулот билан тўлдириши керак, токи қайғу-алам бош суқадиган бўш жой қолмасин.

Одамларнинг ўзаро муомалаларида “бўш вақт” деган ибора тез-тез тилга олинади. Келинпошша, балки мана бу узрхохликларни сиз ҳам эшитгандирсиз?

“Узр, биродар, сизни йўқлаш кўнглимда бор-у, аммо сира бўш вақтим бўлмади”.

“Сиз айтган ишни бажариб қўйишга ҳеч бўш вақтим бўлмади, айбга буюрмайсиз”.

“Тонг отади... бир пасда кеч ҳам киради. Китобга қарай десам, бўш вақт йўқ...”

Бир кеча кундузда одам ихтиёрида йигирма тўрт соат вақт бор. Шундан саккиз соати уйқуга ажратилса, демак, ўн олти соатга ўзимиз ҳукмронмиз. Бу вақтни қандай совориш ўз ихтиёримизда. “Совориш” сўзига атайин урғу бердим. Чунки айрим одамлар кўп вақтларини айнан совурадилар. Битта ноннинг ярмини еб, ярмини ташлаб юборсангиз – исроф. Бу қилиғингизни кўрган баъзи одамлар танбех беради, баъзилари эса сиздан нафратланади, тўғрими? Хўш, вақт-чи? Вақтнинг исрофи борми? Сиз ўзингизга шу саволни бериб кўрганмисиз?

Менимча, вақтнинг ҳам исрофи бор. Вақтнинг исрофи – умрнинг исрофи, демак. Умр беҳуда сарф бўлдимиз, демак, одам яхши ишларни амалга ошира олмабди. Одамлар учун, жамият учун фойда бермабди. Вақтнинг исрофи – мевасиз дарахт каби умр кечирингиз.

Вақтдан фойдаланишни ҳамма ўзича белгилайди. Биров китоб ўқишни яхши кўрса, биров чойхонада шахмат ўйнашни хушлайди. Яна бошқаси спортдан баҳра олади. Шундай аёллар борки, кунда беш маҳал бешик тўйи бўлса, ҳаммасига иштирок этишга шошилади. Бугунни тўйларга сарфлаб, эртани тўй таассуротларини баён қилишга бағишлайди. Шубҳасизки, бу таассуротлар холис эмас, ғийбат, ҳасад, ҳатто иғво билан тўйинтирилган бўлади. “Элакка чиққан хотиннинг элик оғиз гапи бор”, деганларидай кўчада қўшнилари билан соатлаб валақлашадиганларни кўп учратамиз.

Мени бир нарса кўп маънос қилади. Ўн уч йил илгариги расмий тадқиқот натижаларига кўра, оврўполик бир одамнинг кунлик иш унумдорлиги етти соатдан кам бўлмас экан. Аммо бир мусулмон кишининг иш унумдорлиги бор-йўғи ўттиз дақиқа атрофида экан. Келинпошша, инсоф билан айтайлик, аслида мусулмоннинг ҳаёти шундай бўлиши ва шундай ўтиши керакми?! Ўзини мусулмон ҳисоблаган киши мана шундай мазмунсиз ва самарасиз яшаши мумкинми?

Бугун кучлилар (АҚШ ва Оврўпо давлатлари каби) уммонун фазоларга ҳар дақиқада эгалик қилишга ошиқётган бир даврда биз – мусулмонлар ўзларимиз тушиб қолган ҳозирги даражаларимизга қониқиш қилиб яшашимиз дуруст эмас. Вақт мусулмонлар ҳаётида энг аҳамиятли масалалардан биридир. У Аллоҳ таоло томонидан инсонларга берилган буюк неъматлардан ҳисобланади. Чунки у мусулмон ҳаётидаги муаммолардан бири бўлибгина қолмасдан, балки мана шу муаммолар ичидаги энг асосийсидир. Бинобарин, вақт – ҳаёт демак. Ўтаётган ҳар дақиқа-ю сония, кун инсон умрининг хатосиз ўлчовидир. Бирок, афсусларки, Ислом динининг вақт исрофига нисбатан

талаби билан бугунги мусулмонлар ҳаётида тутган ўрни ўртасида жуда катта фарқ бор. Ислом дини вақтга жуда катта аҳамият беради, унга бир неъмат сифатида қарашга даъват этади ва ундан унумли фойдаланишни уқтиради. Айримлар эса уни кўпинча фойдасиз соурадилар. Улар на дунё ахлининг шаъни бўлмиш бу дунёларини обод қилиш учун ишлайдилар ва на дин ахлининг шаъни бўлмиш охиратларини обод қилиш учун уринадилар. Бундайлар вақт неъматига эътиборсизликлари учун икки дунёларини ҳам барбод қилаётганларини билмайдилар. Натижада икки яхшиликдан, яъни дунё ва охират ноз-неъматларидан маҳрум бўлмоқдалар. Агар буни тушуниб, кадрлаб ҳаққини адо этганларида эди, дунёлари учун гўё абадий яшаб қоладигандек, охиратлари учун эса эртага ўладигандек амал қилган бўлар эдилар.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: “Банда қиёмат куни тўрт хислатидан сўралмагунча, бир қадам ҳам олдинга силжий олмайди: бу саволлардан биринчиси – умрини нима билан ўтказгани; иккинчиси – ёшлик даврида нима билан машғул бўлгани; учинчиси – мол-дунёни қай йўсинда (қай касб орқали) топгани ва нималарга сарфлагани; тўртинчиси – ўрганган илмига қандай амал қилгани сўралади”. Келинпошша, эътибор бердингизми, инсон умрининг ҳар бир давридан умумий равишда, ёшлик давридан эса ўзига хос шаклда сўралиши айтиляпти. Ёшлик – умрнинг бир бўлаги, лекин унинг бошқа даврлардан ажратиб турувчи ўзига хос қийматдор тарафи ҳам бор. Ёшлик ғайрату шижоатга, ўткинчи мақсадларга тўлган даврдир. Ҳамда икки заифлик – гўдаклик ва кексалик орасидаги қувватга тўлган йиллардир. Болаликни ўйин, ёшликни шахват, балоғат ёшини ғафлат билан ўтказиш ва кексаликда қўлдан кетганлар учун ҳасрат чекиш, ўзини ҳар томон уриб, надомат кўз ёшларини тўкиш - ғофиллик билан умр ўтказишнинг аломатларидир.

Вақтдан тўғри фойдаланишни ўрганиш болалиқдан бошланади. Чунки вақтни тўғри тақсимлай олиш ҳам яхши хулқлар сирасига киради. Болалиқнинг маълум йилларига қадар ота-оналар ва мактаб муаллимлари боланинг бўш вақтига “эғалик қиладилар”. Яъни улар “дарс тайёрла”, дейишса, бола тайёрлаши керак, “ухла” дейишса ухлаши шарт. “Телевизор кўрма” деб буюришса бажариши лозим. Бундай ҳолат сизнинг ҳам бошингиздан ўтган, унутмагандирсиз. Катталарнинг бола ҳаётига аралашуви доим ҳам тўғри бўлавермайди ва доим ҳам болага хуш ёқавермайди. Бола кун тартибини ўзича белгилашни истайди. Дейлик, телевизорда мултфилм берилаётганда уни дарс тайёрлашга мажбурлаш яхши натижа бермаслиги мумкин. Бола ўсмир ёшига етганда бу зиддият анча кескинлашади. Бола ўз вақтига ўзи эғалик қилишни хоҳлайди. Катталар эса унинг бу ҳуқуққа эга бўлишига вақт эрта, деб ўйлашади. Болалар орасида вақт қадрига етадиганлари ҳам бор. Уларнинг асосий вақти ўқиш ва ўрганишга сарф бўлади. Лекин шундай болалар ҳам борки (афсуски, бундайлар кўпчиликни ташкил этишади) улар вақтдан фойдаланишни билмайдилар. Айрим ота-оналар фарзандларини мақтай туриб: “Компьютерга жуда қизиқади, компьютерхонадан бери келмайди, бошқа ишларга сираям вақти

йўқ», дейишади. Боланинг бу соҳага қизиқиши яхши. Лекин у компьютерда бир неча соат давомида нима иш билан банд бўлади? Агар уларнинг юмушларига разм солсангиз, турли бекорчи ўйинлар билан банд эканларига гувоҳ бўласиз. Хўш, энди айтинг-чи, бу болалар вақтларини бекорга совуряптиларми? Агар улар ярим соат ёки бир соат ўйнашса, айблаш нотўғри бўларди. Аммо бошқа фойдали ишлар ўрнига, масалан, дарс тайёрлаш, уй ишларига қарашиш ёки хунар ўрганиш ўрнига бекорчи ўйин билан бандлар-ку?

Келинпошша, кўчадан ўтаётганингизда сизнинг ҳам кўзингиз тушгандир, беш-ўн бола ариқ бўйигами ё дарахт соясигами тўпланиб олишиб, соатлаб гапдан бўшашмайди. Гапларига кулоқ солсангиз бири тоғдан, бири боғдан. Гапириб зерикишмайди ҳам. Қоронғи тушса бирон столба атрофида давра курадилар, шунинг учун бундай сергап болаларни «столба қоровуллари» деб, уларнинг бу қилиқларидан қулиш одат тусига кирган. Бир куни шундай болалар даврасига яқинлашиб: «шунинг ўрнига бирон китоб ўқиб, муҳокама қилсаларинг яхшимасми?» десам, улар дангалига «Э, китоб ўқиб бошимизни оғритиб нима қиламиз», деб жавоб беришди. Қаранг, беҳуда гаплардан бошлари оғримай, фойдали юмушдан оғриркан. Бу қандай бош бўлди, ўзингиз баҳо бераверинг. Бу тоифадаги болалар бўш вақтдан фойдаланишни ўзлари билмайдилар, катталарнинг тавсияларини эса буткул рад этадилар. Бунинг оқибатида улар келажакда маънавий комиллик деган улугъ фазилатдан бебахра қоладилар.

«Кўча тарбияси» дейилганда кўз олдимизга фақат безори, жиноятчи болаларни келтирамиз. Кечки пайт кўчада тўпланиб турган болаларни кўрсак, хаёлимизга фақат йўлтўсарлар келади. Ҳолбуки, кўча таъсирида барча жиноятчига айланиб қолмайди. Айни чоқда хунар ёки санъат тўғаракларига қатновчи болаларнинг ҳаммаси ҳам яхши бўлиб қолмайди. Бу ҳам ҳақиқат. «Столба қоровуллари» деб таърифланган болаларнинг кўпчилиги шунчаки гаплашиб ўтирадилар, уйда ота-онаси ёки ака-опаси билан суҳбатлашишнинг уларга қизиғи йўқ. Бошқа шуғулланадиган ишлари ҳам йўқ. Ўртоқлари билан гаплашиб ўтирадиган жой ҳам йўқ. Айрим ота-оналар болаларни уйга таклиф этадилар. Лекин улар таклифни қабул қилмайдилар. Чунки ота-оналар хузурида улар истаган мавзуларида суҳбатлаша олмайдилар. Ёки катталардан истиҳола қиладилар. Айрим ерларда «ўсмирлар клублари» ташкил этишга ҳаракат ҳам бўлган. Лекин ўсмирлар бу клубларга ҳам боришмайди. Чунки клубларда ўзлари истаган мавзуда суҳбат қура олмайдилар, тарбиячилар тавсия этган мавзуда эса гаплашишни ёқтирмайдилар. Демак, бу ўринда «Ўсмирлар клублари ташкил қилиш керакми? Бу клублар ташкил қилинган тақдирда қандай йўналишда иш олиб бориши керак? Улар ўсмирларни, айниқса бўйсунмасларни жалб қила оладиларми?» деган саволларга жавоб топиш шарт бўлади.

«Столба қоровуллари»нинг ишлари – вақтни ўлдириш. Улар суҳбатлашадиган аниқ мавзу йўқ. Қаллага нима гап келса, ўша томон оғаверадилар. Шу боис уларнинг суҳбатини маъносиз, дейишга ҳақлимиз. «Болалар шунчаки гаплашиб ўтиришибди, уларнинг орасида безорилар йўқ», деб хотиржам

бўлишга эса ҳаққимиз йўқ. Уларнинг орасида бугун безори йўқдир, бироқ эртага қўшилиб қолар. Қўшилиб қолганини, нашага ўргатишни бошлаганини вақтида пайқаймизми?

«Беозор» «столба коровуллари» наша чекиб ўтиришганида, бир одам уларни тартибга чақиради. «Отанг баобрў одам, бу ишинг чакки», дейди. «Беозор» йигитча унга жавобан: «Мияни ачитманг, братан, биз билан битта тортинг», деб таклиф қилади. Натижада жанжал чиқади ва тартибга чақирган одам калтакланиб ўлдирилади. Қаранг, болалар бу ерга бекорчилик оқибатида тўпланишган, бировга ёмонлик қилиш фикрлари бўлмаган. Ҳуқуқ тили билан айтилганда бу «қасддан одам ўлдириш»га кирмайди. Кечки пайт тўпланган болаларнинг беозор суҳбатлари жар ёқасида туришни эслатади. Жарга қулаш учун салгина туртки кифоя.

Яхши тарбия кўрган болалар уйқудан ташқаридаги вақтининг ярмини, эҳтимол ундан кўпроғини илм олишга бағишлайди. Бу хислатлари таҳсинга лойиқ. Шундай болалар орасида илм олишдан бошқасини тан олмайдиганлари ҳам бор. Аммо уларнинг бу ҳаракатларини аъло фазилат дея олмаймиз. Чунки илм олишдан ташқари дам олишга, жисмоний тарбияга, уй ишларига, бошқаларга ёрдам беришга ҳам вақт ажратиш зарур.

Оилаларимизда кун тартибини белгилаш одати деярли йўқ. Ҳар биримизнинг кун тартибимиз тахминий бўлади. Яъни: эрталаб туриш, нонушта қилиш, ўқиш, ўқишдан кейинги машғулот ва шу кабилар. Ўқиш ва айрим машғулотларнинг вақти аниқ. Бошқа юмушларники мавҳум. Айтайлик, бир бадий китоб ўқияпсиз. Уни ҳар куни ўқимаслигингиз мумкин. Мактабда ёки машғулотда кўпроқ вазифа беришса, сиз албатта бошқа юмушлар эвазига, айна дамда бадий китоб ўқиш ўрнига бу топшириқни бажарасиз. Баъзан уй ишларидан бўйин товлаш хисобига бошқа ишлар амалга оширилади. Хўш, аниқ кун тартиби асосида яшаш мумкинми? Агар ўз тажрибамга асослансам, қисман мумкин, деб жавоб бераман. “Қисман” дейишимнинг боиси: эртанги кун режалаштирилганда одам фақат ўз имкониятларини чамалайди. Қутилмаган воқеалар инобатга олинмайди. Масалан, эрталабда уйга мехмон келиб қолиши мумкин, ёки бола мактабга борганида бошқа фан муаллими уни бошқа юмушга жалб этиши мумкин. Шунда кун тартибига мажбурий ўзгартиш киритишга тўғри келади.

Ҳар куни эрталаб ўзимизга бир ишни тайин этиб, бу ишларни қандай бажаришимизни фикр қилайлик. Жаҳоннинг ҳозирги ободлиги, инсоният ва маданиятнинг бу қадар тараққийси албатта маърифат эгаларининг битмас-туганмас ғайратлари соясида вужудга келган. Шу боис бир дақиқа вақтни ўринсиз ва фойдасиз ерга сарф этиш – исрофдир. Ҳар куни кечқурун бугун вақтимизни нималарга сарф этганимизни ўзимизча ёки бирон яқин одамимиз билан бирга муҳокама этишимиз, кейинги ишларимизнинг ҳар бирига вақт тайин этиб, шу вақтлардан кечиктирмай бажариш учун бир тартиб-интизом остига олишимиз лозим бўлади. Оилага доир ишларимизга ажратадиган вақтимизнинг асосини тирикчилик ва рўзғор масалалари ташкил этиши табиий. Лекин бу борада биринчи ўринга фарзанд тарбиясини қўйган бўлардим. Чунки бугун олишимиз керак бўлган пиёзни эртага олсак ҳам

бўлаверади. Лекин бугун берилиши лозим тарбияни эртага қолдириш яхши эмас. Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг бир ишни эртага бажараман, деб орқага сурганлар халок бўлишини айтиб, огоҳлантиришларини бу мавзуга ҳам оид деб англашимиз керак. Халқимиз “Уй ёнса сув ўчиради, вақт ёнса нима ўчиради?” деб бежиз айтмаган. Келинпошша, бугун ҳаётингизни телевизорсиз тасаввур эта олмайсиз-а? Ҳамма шундай ўйлайди. Мен ҳам бутунлай инкор эта олмайман. Вақт исрофига фақат телевизор айбли эмас. Телевизор йўқ пайтида ҳам одамлар вақтларини исроф қилишдан қайтмаганлар. Вақтни соғуришни истаган одам баҳона топа олмас эканми?! Телевизорга ҳаётимиздан ўрин бердик. Лекин бутун ўй-хаёлимизни, вақтимизни унга бахш этиб қўймаслигимиз шартлигини унутиб қўяётганимиз ёмон.

Кейинги йилларда болаларнинг бўш вақтлари кўпроқ телевидение ва видео томошалари билан банд бўлаётгани афсусли хол. Ҳатто ҳазил аралаш «телебола» деган атама ҳам пайдо бўлди. Бу «телебола»лар атрофдаги барча гўзалликларни рад эта бошлайдилар. Францияда қизиқарли тадқиқот ўтказишибди. Уч мингта болага «телевизор яхшими ё отангми?» деган саволни бериб, қарийб икки мингтасидан «телевизор яхши» деган жавобни олишибди. Буни бир неча давраларда айтиб, эшитганлар юзида ташвиш кўрмадим. Деярли барча латифа эшитгандай кулимсираб қўйди. Аслида бундай хабар барчани жиддий ўйлантириши керак. Францияда бу тадқиқотни шунчаки бекорчиликдан ўтказишмагандир. Тарбияга доир ишларида нималарга эътибор қаратиш лозимлигини аниқлаш учун қилишгандир. Шунга яраша чоралар кўришар. Хўш, бу ҳолатнинг бизга алоқаси йўқми? Келинпошша, сиз ўз фарзандингизнинг ёки жиянингизнинг “отамдан телевизор яхши” дейишини тасаввур қилиб кўринг. Агар ундай деса қандай аҳволга тушган бўлардингиз? Тўғри, бизда икки мингта бола «отамдан телевизор яхшироқ», деб жавоб бермас. Агар уч мингта боладан учтаси шундай жавоб қайтарса ҳам ташвишланишимиз зарур эмасмикин? Бугун учта бола шундай деб турса, эрта-индин уларнинг сони ошмасмикин? Орадан кўп вақт ўтмай ўша Франциядаги натижа бизда ҳам қайд этилмасмикин? Бу муаммо хусусида қачон бош қотирамыз? Уч мингта боланинг ҳаммаси бир овоздан отадан кўра телевизор афзаллигини таъкид этгандами? Телевизорга миҳланиб кино кўрувчи “телебола”ларга эса маслаҳатимиз шу: бир кунда битта кинофилм кўриш онгимиз учун кифоя қилади. Икки кунда бир кўрилса яна яхши. Чунки кинофилм фақат вақт ўтказиш учун кўрилмайди. Ундаги воқеаларни, қахрамонларнинг гап-сўзларини ўйлаш, таҳлил қилиш, хулоса чиқаришга уриниш керак. Бунинг учун эса вақт талаб этилади. Кинолар шунчаки кетма-кет кўрилаверилса фикр чалғийди, кишининг маъно ҳазинаси бойимайди, аксинча, зехнининг ўтмаслашувига олиб келади. Одамнинг мияси чексиз ахборот оқимларини қабул қилиш қудратига эга эмас. Бир челак ҳажмдаги чуқурчага ўн челак сув қуйсангиз тошиб кетади, атрофни балчиққа айлантиради.

Қайси мактабда ёки маҳаллада ёки уйда зериктириш касали мавжуд бўлса, ўша ерда ўғричаларнинг, ёлғончиларнинг, зулм сари оғаётган ўзга шумликларнинг

туғилишини

кутмоқ

керак.

Ана энди шу болаларимизга четдан разм солайлик: китоб ўқиш улар учун азоб, театрда юраклари сиқилади, музейларда роҳатланмайдилар. Мусиканинг фақат энгил турларини тинглашлари мумкин. Ёзувчилар бу «телебола»ларни бадиий адабиётга қайтариш керак, дейдилар, аммо қандай қайтаришни аниқ билмайдилар. Агар бизда ўсмирлар учун бадиий адабиёт деярли йўқлиги, болалар ёзувчиларининг ҳам ғоят камлиги инобатга олинса, бу фикрнинг амалга ошуви мушкул экани ойдин бўлади.

Европа мамлакатларида болалар ва ўсмирлар адабиётига жуда жиддий аҳамият берадилар. Бизнинг болаларимиз ўқийдиган китоблар ҳам асосан таржима асарлар экани сир эмас. Болаларнинг севимли қаҳрамонлари ҳам Европа адабиётининг фарзандлари. Яхши бадиий асар миллат танламайди, чегара билмайди. Бирок, халқнинг ўз адабий қаҳрамонлари бўлса яна яхши. Бу соҳада битта камчилигимиз бор. Аввало кўп хонадонларда оиланинг катталари китоб ўқишмайди. Ўзлари ўқимай туриб фарзандларини китобга жалб қила олармикинлар? Ўша ота-оналар ўйлаб кўрсинлар, фарзандлари бўш вақтларини кўча безорилари ёки беҳаё кинолар қуршовида ўтказганлари маъқулми ё фикр тарбиясини берувчи китоб билан дўстлашганлари афзалми? Донолардан бири «Китоб ўқимаган киши фикрлашдан тўхтайди», деган экан. Кимдир бунга қарши чиқиб айтarki: «Мен умримда китоб ўқимаганман, лекин фикрлайман-ку?» Тўғри, ўқиган ҳам, ўқимаган ҳам фикрлайди. Бирок қай тарзда фикрлайди? Фикрнинг маъноси борми? Бу фикри билан ўзгалар орасида эътибор қозона оладими?

Дуруст, ота ёки она ўқишнинг афзаллигини тушуниб етдилар. Фарзандларини ўқишга даъват эта бошладилар. Лекин бола ёши улғайгач, бу даъватга дарров бўйсунма қолмайди. Хатто қизиқарли китобни ҳам четга суриб қўяди. Баъзи ота-оналар мана шундан зорланишади. «Фалон сўмлик китоб олиб келдим, ўғлим бир бет ҳам ўқимади», дейди. «Ўша китобни ўзингиз ўқидингизми?» деб сўраймиз. «Бе, ўқишга вақт борми?» деган жавобни эшитамиз. Чойхонада кунда, кун ора ошхўрлик қилишга, маишатга вақт топилади. Тўйларда соатлаб валақлаб ўтиришга фурсат бор, аммо фарзанднинг тарбиясига вақтимиз йўқ. Шахсий намуна деган тушунчадан узокмиз. Назаримизда «Мана, сенга китоб олиб келдим, ўқи!» дейиш - тарбия. Шу билан бурчимизни бажардик. Боламизнинг китоб ўқимаслиги эса...

Айрим болалар китоб ўқишни яхши кўрадилар. Бу ҳам аъло фазилят. Аммо бунда икки камчиликдан эҳтиёт бўлиш керак: биринчиси – эртаю кеч китобдан бош кўтармай ўқиш яхши эмас. Куннинг фақат маълум бўлагини китобга ажратиш керак. Иккинчиси – қўлга тушган, бошқача айтилса, дуч келган китобни ўқийвериш ҳам ярамайди. Китобни танлаб-танлаб ўқиш керак. Бунинг учун катталарнинг маслаҳатига қулоқ солинса, савияси паст асарларни ўқишга вақт сарф бўлмайди. Бунинг учун эса... ота-онанинг ўзи ҳам китоб ўқиб туриши шартлигини яна таъкидлайман.

Тарбиянинг барча кўринишларида, хусусан китоб ўқишга даъватда шахсий намунанинг фойдаси кўп. Тарбиянинг барча турлари каби китоб ўқишга ўргатиш ҳам болаликдан бошланади. Европа мамлакатларидаги нашриётларда

«Ойижон, ўқиб беринг», туркумида китоблар кўп чиқарилади. Номидан кўриниб турибдики, бу китоблар мактаб ёшигача бўлган болаларга аталган. Бу ёшдаги болаларда «китобни кўрсам бошим оғрийди», деган гаплар бўлмайди. Барчаси қизиқиш билан китобни варақлайди. Баъзилари расмлардан завқ олади, унда нима акс этганини билишни истайди. Баъзилари китобни йиртиб завқ олади. Ота ёки онанинг китобни ўқиб бериши ёки расмлар мазмунини тушунтириши боласининг келажаги учун жуда-жуда зарурдир. Бола учун ажратилган беш-ўн дақиқа вақт келажакда ойлаб-йиллаб давом этадиган кайғу-аламлар олдини олишини англаб етган ота-она нақадар бахтли!

Юқорида зикр этганимиз ота ёки она боласига атаб китоб олгани учун ҳам уларга офарин айтмоқ жоиз. Чунки боласига китоб олмайдиганларнинг сон-саноғи йўқ. Бозорга бориб боласига қуртми, сақичми ёки бирон қимматбаҳо ўйинчоқми олишни унутмайди. Лекин китоб растаси ёнидан ўтаётганида «боламга мос китоб бормикин?» деб қайрилиб ҳам қарамайди. Эҳтимол бу гапларимиз баъзилар учун малол келар. «Ошириб юбордингиз», деб маломат қилишар. Келинпошша, мени айбламанг. Гарчи бу тиконли гапларни сизга қарата айтаётган бўлсам-да, «қизим сенга айтаман, келин, сен эшит», деганларидай, барча ота-оналарнинг диққатларини баҳонангизда болаларининг бўш вақтига қаратгим келди. Болалар қамокхонасида ўтказилган сўровларимдан маълум бўлди-ки, у ерга тушганларнинг қарийб тўқсон фоизи битта ҳам бадий китоб ўқимаган. Етмиш фоизи театр остонасини босиб ўтмаган. Юз фоизи рассомлар кўрғазмаси нима эканини билмайди. Бўш вақтдан тўғри фойдаланиш ҳақидаги фикримни қувватлаш учун яна қандай далил керак?

Бир куни болалар қамокхонасида адабий учрашувга бордик. Бу ерга биринчи марта кирган шоир биродаримиз болаларнинг жинойтлари ҳақидаги ҳикояни эшитиб гангиб қолди. Ҳаяжонга берилиб, хатто бир оз кўрқиб: «Мен бу ерда шеър ўқий олмайман», деди. Мен ундан Усмон Носирнинг «Муҳаббат» шеърини ўқиб беришини илтимос қилиб, аранг кўндирдим. Бир хил кийинган, сочлари бир хилда қиртишланган, кўзлари бир хилда маъносиз боқувчи бир неча юз бола тўпланган жойга кирганимизда шоир биродаримиз бу нигоҳларга қарай олмай кўзларини юмиб олди. Шу ҳолда шеърни ўқиди. Бу шеърни ўқитишдан мақсад - кичкина ижтимоий тадқиқот ўтказиш эди. Йиғилганларнинг барчаси севги ёшидаги ўсмирлар. Кўпчилиги севишга, аёл билан бўлишга улгурган. Севги туйғуси бегона эмасдир, деган фикрни синаб кўрмоқчи эдим. «Севги! Сенинг ширин тилингдан ким ўпмаган, ким тишламаган!» деб бошланувчи шеър ҳар қандай ёшнинг дилини китиклаши тайин. Аммо жинойтчи ўсмирларга бу таъсир этмади. Уларнинг юзларида, қарашларида ўзгариш сезилмади. Оддий гапни эшитгандай ўтираверишди. Шеърда «Уфқда ботар қуёшни шарт кесилган бошга ўхшатдим», деган сатр бор. Шу сатр ўқилганда, не ажабки, ўтирганларда жонланиш сезилди. Бундагиларнинг оз қисми қотиллиги туфайли қамалган, лекин бошқа жинойтлар билан ўтирганларга ҳам «шарт кесилган бош» таъсирли бўлди.

Уч ўсмир кечкурун хомиладор аёлга дуч келиб, «Хотиннинг туғишини кўрамиз», деб қийнашган. «Эси бутун одам бундай қилмайди, улар

жиннидир», дерсиз? Йўқ, уларнинг кўриниши ҳам бинойи, эслари ҳам жойида. Улар билан суҳбатлашганимизда «Нега бундай қилдинглар?» деб саволга тутмадик. Ўқиган китоблари, кўрган театр томошалари, кинофильмлари билан қизиқдик. Жангари, бадахлоқ кинотомошаларини кўришда камчиликлари йўқ. Учтадан иккитаси болалигида синфдошлари билан ёш томошабинлар театрига неча мартадир борган, лекин нимани кўрганини эслолмайди. Биттаси умуман театрга қадам босмаган. Уччаласи ҳам бадий китобни кўлига олмаган. Биттаси мактабдаги адабиёт дарсида ўқиганларини сал-пал эслайди. Улар билан суҳбатлаша туриб ўйладим: «Агар бадий китоб ёки сахна санъати орқали фақат инсонга хос севги-мухаббатни қалбларига сингдиришганда эди, жинойт кўчаларида тентирамасмидилар...» Жинойт кўчасига кириб қолган болаларнинг келажақда нурли хаёт кечиришлари осон бўлмайди. Хўш, уларнинг ота-оналарини нима кутади? Фарзанд ўн беш ёшида жинойтчига айланган экан, демак, ота ва она ўн беш йиллик умрларини исроф қилишибди. Фарзандлари дунёга келган онда туғилган орзулари ўн беш ёшида ўлим топган экан, ўзгалардан ўпкаламасинлар.

Китоб ўқишни ўргатишдаги ота-онанинг масъулияти театрга, ёки музейга, ёки рассомлар кўрғазмасига... олиб боришда ҳам керак бўлади. Жуда оз ота-оналар фарзандлари билан бу жойларга борадилар. Театр-музейларга олиб бориш асосан мактабларнинг зиммасида. Ота ёки она «Бугун театрга борибсан, нимани кўрдинг, нимани тушундинг?» деб беш дақиқагина суҳбатлашармикин? Агар суҳбатлашсалар - шарафлар бўлсин бу зотларга! Фарзанди билан гаплашишга вақти йўқ ота-онага-чи?

Кузатувлардан аниқки, болалар ва ўсмирлар феъл-атворининг шаклланишида бўш вақтдан тўғри фойдаланиш ғоят муҳим экани тан олингани ҳолда бу зарур масала ечимига эътиборсиз қаралади. Бошқачароқ айтсак, бўш вақтдан фойдаланишга доир мавжуд тадбирлар етарли самара бермай қўйган. Бунинг акси ўлароқ, кўчанинг таъсири кучлироқ бўляпти. Айтайлик, кўчанинг бир бетида шахмат-шашка тўгараги ташкил этилган. Иккинчи бетида бебош ўспиринлар қарта ўйнаб ўтиришибди. Кўчанинг ўртасида эса биз тарбияламоқчи бўлган юзта бола турибди. «Ихтиёр ўзингизда, бўш вақтингизни ким билан ўтказасиз?» деб кўрайлик-чи? Ишонаманки, шу юз боладан кўпи билан ўн-ўн бештаси шахмат-шашка томон юради.

Энди яна “бўш вақтим йўқ” дейдиганларга келсак, бундайлар шу баҳона билан ўзларини ўзлари алдайдилар. Ҳар бир одамнинг вақти ўз қўлида. Агар ақл билан иш юритилса, ҳар қандай юмушга улгуриш мумкин. Фарзандларимизнинг айнан шундай фазилат эгалари бўлишларидан умидворман.

Барча мамлакатлар учун боланинг бўш вақти масаласи муҳим муаммолардан ҳисобланади. Мактабдан кейинги ярим кунда боланинг нима билан шуғулланиши унинг тақдирини белгилайди. Шаҳардаги маҳаллаларда, қишлоқларда бола катталар эътиборида бўлади. Бу бола кимнинг фарзанди эканини катталар билишади ва ундаги ноҳўя ҳаракатни эътиборсиз

колдиришмайди. Кўп қаватли уйларда эса бунинг акси. Кўшнилари бир-бирларини танишмайди. Ножўя иш қилаётган болани тартибга чақиришмайди. Шунданми, қамоқдаги болалар яшаш жойларига ажратилиб ўрганилганда маҳалла ва қишлоққа нисбатан кўп қаватли уйларда истикомат қиладиганлари кўпроқ экани аниқланди. Бўш вақт масаласини ҳамма ўзича ҳал этади. Кўпчилик тарбиянинг бу соҳасида асосий эътиборни меҳнатга қаратиш тарафдори. Ёзувчилар адабиётга, санъаткорлар театрга, рассомлар тасвирий санъатга... тортини истайдилар. Барчаларининг талаблари тўғри. Аммо барчаси ўз ўрнида кўлланилсагина яхши самара беради. Демак, ота-она аввало ўз онгини, энг муҳими фарзанди онгини ортиқча юқдан эҳтиёт қилиши баробарида вақтнинг хусусиятларини аввало ўзи англаб етиши керак. Хўш, вақтнинг қандай хусусиятлари бор экан? Бу саволга жавобни “Вақтнинг қиймати” рисоласидаги фикрлардан фойдаланган ҳолда топамиз. Вақтнинг ажралиб турадиган ўзига хос хусусиятлари ҳам бор. Биз уни тўғри маънода тушунишимиз ва унинг нури билан иш кўришимиз лозим. “Вақт тез ўтади” деймиз кўп ҳолларда. Хоҳ шод-хуррамлик ва қувонч билан ўтсин, хоҳ қийин, машаққатли бўлсин, у булут тезлигида юриб, шамол тезлигида ўтаверади. Бизга хурсандчилигимиз кунлари бирмунча тезроқ, қайғули кунларимиз секин ва оғир ўтаётгандек туюлади. Лекин инсоннинг ўзига шундай туюлади, холос. Тўйингиздан олдинги кунлар ёдингиздами? Фотиҳа паири синдирилганда тўй куни белгиланди. Суйганингиз билан қовушиш онларига яна беш ой борлигини билиб, юрагингиз бир увишди. Сизга бу муддат жуда узок туюлди ва бу кунлар имиллаб ўтаверди. Онангиз учун эса ҳолат бутунлай ўзгача эди. “Беш ойда тўйга тайёрланиб улгуролмайман”, деди. Унинг назарида кунлар яшин тезлигида ўтаётгандек бўлаверди. Келинпошша, орадан йиллар ўтиб, қизингизни куёвга узатаётганингизда сиз ҳам айна шу ҳолга тушасиз. Шоир айтган экан:

Бахту	саодатга	тўла	ойларим,		
Гўё	давом	этди	кундан	ҳам	қиска.
Ва	лекин	ҳижронга	тўла	кунларим,	
Йиллардек	кўринди	менинг	кўзимга.		
Наҳот	энди	ўтди	йиллар,	дўстларим,	
Ҳайрат-ла	боқаман	бу	кун	ўзимга.	

Бу ёруғ дунёда инсон умри қанчалик узун бўлмасин, модомики ўлим ҳар тирикликнинг ниҳояси экан, бас, у қисқадир. Ўлим пайтида ўзи яшаб ўтган йиллар ва бир-бирига боғлиқ воқеалар лаҳзада тез ёниб-сўнувчи чакмоқ каби қиска туюлади инсонга. Ҳазрати Нух алайҳиссалом ҳақларида ривоят қилишларича, минг йилдан ортиқроқ умр кўрганларидан кейин, у кишининг жонларини олиш учун ўлим фариштаси келиб: “Эй пайғамбарларнинг энг узун умр кўргани, сиз дунёни қандай тушундингиз?”-деб сўради. Шунда Нух алайҳиссалом дедилар: “Дунё гўё бир ҳовлининг икки эшиги бўлиб, уларнинг биридан кириб, бошқасидан чиқиб кетдим!”

Бу ривоят ҳаётий ҳақиқат учун бир ибратдир. Ундаги ҳақиқат инсон умрининг

Ўлим вақтигача аста-аста сўниб боришидир. Шунингдек, Қиёмат бўлганида ҳам инсонга йўқотган ва бой берган нарсаси билдирилганида, у вақтнинг қанчалик тез ва қисқа ўтганини тушуниб етади. Туғилмоқ ва ўлмоқ дея аталмиш икки манзилнинг ўртасида сарсон қолган инсон идроки, дунёга тааллуқли ҳақиқий қонун-қоидалар билан бошқарилмаса, бу нисбий оламдан ҳақиқий Ватанга маънавий йўл топиб бўлмайди. Кишининг ҳар бир дақиқаси, ҳатто ҳар бир нафаси фазилатли амалларга бағишланиши керак. Таъбир жоиз бўлса, вақт намланган совунга ўхшайди. Уни қўлда тутиб туриш жуда қийин. Сирғалиб, тушиб кетаверади.

Ўтган вақтнинг ортга қайтмаслиги ва ўрнига алмашмаслигини англамайдиган одам йўк. Ҳар бир кун ўз якунини, ҳар бир соат ҳам ўз ниҳоясини топади. Кунни, соатни ҳатто лаҳзани қайтариш ёки бошқаси билан алмаштиришга ҳеч ким уриниб ҳам кўрмаган. Отилган ўқ изига қайтмаганидек, умр ҳам изига қайтмайди. Ўтган вақтнинг ўрнини келаётгани босмайди. Бой берилган вақти ўрнини тўлдириб, хотиржам яшаётган инсонни ким кўрган? Ортга қайтиш, вақт чизигидан илгарилаш ёки ўтмишга саёҳат қилиш фақат фантастик асарлардагина учрайди. Аслида эса бу ақлга сиғадиган нарса эмас. Ҳасан Басрийнинг ажойиб ҳикматлари бор: “Ҳар бир тонгги ёришадиган кун борки, инсон боласига нидо қилади: “Мен янги яратилдим. Ишларингга шохидман, мендан фойдаланиб қол. Кетар эканман, Қиёматга қадар қайтмайман”. Кўп кексаларни учратамиз, улар ёшлик даврларининг яна бир бора қайтишини орзу қиладилар. Лекин бу амалга ошмайдиган орзу холос. Бунақанги орзуларнинг озию кўпи ҳеч нарсани ўзгартирмайди. Шоир айтадики: Кошки қайтсайди ортга агар бир кунга ёшлик, Унга айтардим бошга нелар солди кексалик. Бошқа бир шоир умрнинг қай тарзда ўтишини тасвирлаб, унинг кечаю кундузлари ортга қайтмасдан кетади ва бунга умид йўк, деб ёзади: Киши кетар умрининг жиловин тутиб, Ойу кунлар оралаб фонийлик сари, Туну кунлаб тонглуру тунларини кутиб, Дунёдан кўчар мудом қабрга сари. Вақт инсон эга бўлган нарсаларнинг энг нафиси эканини ўтмиш донишмандлари кўп таъкидлашган. Модомики, вақт тез ўтувчи ва ортга қайтмас экан ва уни бирон нима билан алмаштириб бўлмас экан, у инсон эга бўлган нарсаларнинг энг нафиси ва қийматлисидир. Вақтнинг нафислиги ҳар бир амал ва ишлаб чиқариш учун манба, асос бўлишидир. У ҳаётда хоҳ шахс, хоҳ жамият бўлсин, инсон учун асл сармоя ҳисобланади. Донолардан бири айтганидек: “У ҳаётдир. Инсон ҳаёти эса унинг туғилган онидан токи вафот онигача яшаб ўтадиган вақтидир”. Бу хусусда Ҳасан Басрий ҳазратлари яна дедиларки: “Эй Одам боласи, сен ташкил топган кунлардан иборатсан. Сен учун бу куннинг кетиши умринингнинг бир қисми кетиши демақдир”.

Биз туғилган кунларимизни имкон борича дабдаба билан ўтказишга ҳаракат қиладиган бўлиб қолдик. Албатта, маълум бир ёшга етганимиз учун Яратганга шукр қилишимиз керак. Шукр қилиш учун йилда бир марта

туғилган кун келишини кутишимиз шарт эмас. Хар нафасимиз, хар кунимиз учун шукр қилишимиз лозим эканини аввал айтдик. Назаримда туғилган кун факат шодиенадан иборат эмас. Бу кун инсон умрининг бир йили ўтганига далилдир. Бошқачароқ айтсак, бу дунёдаги ҳаётимиз бир йилга қисқариб, боқий дунёга ўтишимиз яна бир йилга яқинлашди, демак. Абу Али Даққоқ айтганларидай, “хар бир кун менинг бир қисмимни олиб, ўтиб кетади. Қалбда ҳасрат қолдириб, ўзи бедор кетади”... Шодликка, тантананага ажратилган соатларнинг озгина қисмини фикрлашга ажратсак ёмон бўлмас эди. Фикрлаш чоғида Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) ҳазратларининг бу гапларига диққат қилишни тавсия этаман: “Мен бир куннинг қуёши ботиб, ажалим билан орамиздаги масофа қисқариб, ўша кунлик яхши ишларим кўпаймаганига қилган пушаймонимдек қаттиқ пушаймон қилмадим!.. Агар кун ўтган ва мен ўзимни Аллоҳга яқин қиладиган илмимни зиёда қилмаган бўлсам, шу куннинг чиққан қуёши мен учун баракали бўлмагандир”. Инсон умри давомида кўп пушаймонлар ейди. Айрим ҳолларда пушаймон туфайли тавба қилиб, тўғри йўлга тушиб олади. Лекин икки ҳолда унинг пушаймони асқотмайди. Биринчиси – жон бериш, охираат остонасидан ўтиш пайтидаги пушаймони. Инсон охираат сари юзланган маҳалда унга яна бир оз муҳлат берилишини ёки йўқотган нарсасини тўғрилаб, бузганини тузатиб олиш учун озгинагина вақтнинг ортга қайтарилишини орзу қилади. Лекин, бу иложсиз бир нарса! Иккинчиси – охираат диёрига кўчилганида хар бир жон амалига яраша мукофотланиб ёки жазоланиб, жаннатийлар жаннатга, дўзахийлар дўзахга киритилган бир пайтда дўзахийлар вазифали дунё ҳаётига яна бир бор қайтишни, ҳаётларини янгидан бошлаб, яхши амаллар қилишни хоҳлаб қоладилар. Бироқ улар истаётган нарса ҳақиқатдан нақадар узок! Чунки у вақтда муҳлат замони тугалланиб, ҳисоб бериш замони келган бўлади. Аҳли дониш “Манфурликнинг аломати вақтни зое кетказишдир”, деб таъкидлашган. Ва яна: “Вақт бир қиличдир, гар сен уни кесмасанг, у сени кесади!” дейишган. Демак, бу қиличга ҳоким бўлиш учун моҳирлик талаб этилади. Бу қилични яхши ишлата билиш, аҳамиятли нарсаларни олиб, аҳамиятсизларини четда қолдириш лозим. Бу эса ҳақиқатни англаб етган ақл билан бўлади. Вақтни кадрлашнинг энг синалган йўли – яхши ишларни бажаришга интилиш ва шошилишдир. Қуръони каримда бундай баён этилган: “Хар кимнинг ўз юзланадиган тарафи бор. Бас, яхши ишларга шошилишгиз! Қаерда бўлманг, Аллоҳ сизларнинг барчангизни ҳисоб-китоб учун келтиради” (Бақара сураси). (Бу ўринда изоҳ зарур: яхши ишларни қилишга шошилиш билан шошқалоқлик бир нарса эмас. Биринчиси – фазилят, иккинчиси – иллатдир.)

Биз бу фазилятни эгаллашда вақтнинг кадрига ета олган олимлар ҳаётдан ўрнак олсак арзийди. Бундай олимлар ўзлари турган мавқедан яна ҳам гўзалроқ даражага интилганлар. Шу жиҳатдан уларнинг бугуни кечасидан, эртаси бугунидан афзалроқ бўлар эди. Бу хусусда улардан бири: “Кимнинг бугуни кечаги каби бўлса, у алдангандир ва кимнинг бугуни кечасидан ёмон бўлса, у лаънатлангандир”, деган эди. Улар вақтларини манфаатли илм таҳсил

килишга, фойдали ишларга ё нафс тарбияси ёки бошқаларга фойда келтиришга ишлатишларидан ташқари, бирор кунни ёки ярим кунни ва ё қисқа муддатни бўлсин, беҳуда сарф этишдан қизганишар эди. Токи ўзлари сезмай қолиб, умрлари бўш ишларга сарф бўлиб, гарду ғуборга, кўпикка айланиб кетмасин. Ўтаётган ҳар бир кунни ҳам ўзи учун ва ҳам атрофидагилар учун илм, маърифат, иймон ҳамда эзгуликларни юксалтиришда фойдаланмасликни улар Аллоҳ неъматига ношукурлик ва вақтга ҳурматсизлик бўлади, деб ҳисоблашар эди. Хорижга сафар қилганимда шундай бир аллома билан учрашиш бахти менга насиб қилган эди. Келинпошша, эҳтимол “Ўгай она”, “Қайнона” романларини, “Саодат асри қиссалари” рисоласини ўқигандирсиз. Бу асарлар муаллифи Аҳмад Лутфи билан кўришмоқ умидида Бурса шахрига бордик. Университетнинг илоҳиёт факультети декани ниятимизни билиб алломага қўнғироқ қилдилар-да “Хўжам ҳозир келадилар”, дедилар. Биз “у киши уйда эканлар-у бирор соатларда келиб қолар эканлар”, деб ўйлаб кутдик. Тахминан икки соат кутдик. Декан яна бир қўнғироқ қилдилар-да, “хўжам ғоят банд эканлар, ҳузурларига чиқа қолайлик”, дедилар. Аҳмад Лутфи биз кутаётган хонадан икки қават юқорида, ўз кутубхоналарида иш билан банд эканлар. Сухбатимиз охирида ўзбек китобхонлари номидан у кишини шахримизга таклиф қилдик. “У ерга бориб нима қиламан, мен қиладиган зарур иш борми?” дедилар. Декан эса кулимсираганича деди: “Хўжам сафарда юриб вақт сарфлашни ёқтирмайдилар. Вақтни ғоятда қадрлайдилар. Ўтган йили хориждаги илмий кенгашга юборган эдик, мажлисдаги сафсатабозлик ёқмай, эртасигаёқ қайтиб келдилар...”

Фалак ва Ер тинмай айланар экан, инсонлар ҳолати ҳам енгиллик ва қийинчилик, бойлик ва камбағаллик, саломатлик ва хасталик, хурсандчилик ва маҳзунлик, машаққат ва роҳат орасида айланаверади. Булар ақли бор кимсаларга бир дарс, қалби борларга панду насихат, басирларга ибратдир. Аммо ақл эгалари тафаккурдан, қалб эгалари шуурдан, кўз эгалари ибрат назаридан маҳрум бўлсалар, улар учун кеча ва кундузнинг алмашинуви ҳеч қандай маъно касб этмайди. Вақт – олий муаллимдир. Аммо, не кўрғилик-ки, у барча ўқувчиларини ҳалок қилади. Ҳа, вақт чиндан ҳам кескир қиличдир, у ҳеч нарсага қарамай ўтади-кетади. Инсон эса вой-войлаганича қолаверади. Бизнинг “вақт ўтмоқда” деган ўйимизда андак хатолик бор, вақт эмас, ўзимиз ўтиб боряпмиз.

Келинпошша, агар бир одам вақтнинг шариф ва азиз бир нарса эканини ҳис эта олса, ишонингки, у одам умрини роҳат ва фароғатда кечиради. Вақт нақд олтиндир, уни зое этганларнинг бозор айланиб, бўш қўл билан қайтганлардан фарқлари йўқдир, бунга диққат қилиш шарт. “Молу пулинг кетса кетсин, бироқ, вақтинг зое кетмасин” дейдилар. Вақтни фойдали ишларга сарф этишни билган киши молу дунёсини ҳам керакли жойларга сарфлашни билади ва саодат йўлида унга тўсиқлар бўлмайди. Мазкур мавзуга илова равишда ақл исрофи мавжудлигини айтиб ўтмоқчиман. Кишининг бир илмни ёки хунарни эгаллаб, сўнг бошқа ишлар билан шуғулланиб юриши ана шу исрофга кирадики, бу ҳақда аввалроқ ҳам

тўхталган эдим. Менга бир одамни мактаб: “Жуда зийрак одам, тўртинчи каватга нечта зина босиб чиққанигача билади”, дейишди. Мен эсам ажабландим: зинанинг нечталигини билиши шартми? Шунга исроф бўлган зехни ва хотирасини фойдалироқ нарсага сарф қилса бўлмасмикин? Бу нарсани жиноятга доир текширув ўтказувчи билиши зарурдир. Лекин меҳмонга келган одамнинг “уйингизга бир юз эллик зинани босиб кўтарилдим”, дейишидан маъно борми? Ё “шунга яраша эҳтиром қилинг”, демоқчимми? Ундан кўра юқорига кўтарилгунича тасбеҳ айтиб, савобини мезбон хонадонига бағишлагани дурустроқ эмасми? Телевизорда бир она олти яшар боласини мактаяпти: икки юздан ортик кўшиқни ёд билар экан. Худо болага шундай ўткир зехн ва хотира берган экан, кўшиқ ёдлашдан нима фойда бор? Аллохнинг каломини, ҳадисларни ёдлашга ёки илм эгаллашга сарфласа бўлмайдимми? Бу исроф учун бола айбдор эмас, ота ва она гуноҳкордир. Ҳаётда ақлни беихтиёр равишда исроф қилиш ҳоллари ҳам учрайди. Биздан олдинги, хусусан бизнинг авлодда шундай бўлган. Мактабда, сўнг олий ўқув юртида мутлақо кераксиз, ҳатто “Дарвинизм” каби зарарли фанларни ўрганиш учун ақлимизни сарф этганмиз. Ўзингиз айтинг, жарроҳ ёки муҳандис учун Лениннинг бемаъни асарларини йиллар давомида ўқиш шартмиди?

Ўттиз

олтинчи

суҳбат:

Ялқовлик фарзанди

Қайноналар келинларидан норози бўлганларида уларни кўпроқ дангасалиқда айблайдилар.

*келиним ялқов, уйқучи, кун ёйилгунича ётади;
 *келиним эгилиб ишламайди;
 *келиним идишларни чала ювади...

Келинпошша, бунақанги даъволарни сиз ҳам эшитгандирсиз? Энг яхши қайнона ҳам энг яхши келинидан қусур қидирса, шу соҳада албатта топади. Келин шамоллаб ётиб қолса ҳам қайнонага ялқовликни яширувчи ниқоб бўлиб туюлиши эҳтимоли бор. Фақат чаққон келингина қайнона кўнглига йўл топа олиши мумкин. Эринчоқ, ғайратсиз келинлар эса бу борада ўзларини қайта тарбиялашлари лозим бўлади. Гап фақат қайнонага яхши кўринишда эмас. Оддий ҳақиқат шуки, ялқов қурувчи қандай бино қуриши мумкин? Ялқов келин оила саройини қуришга қандай ҳисса қўшади? Таъбир жоиз бўлса, ялқов, ишёқмаслар икки фарзанд орттирадилар: зорлик ва бадбахтлик. Эринчоқлик дунёдаги мавжуд ҳамма нарсанинг душманидир. Танбаллик, ғайратсизлик, журъатсизлик, камбағаллик каби балоларнинг ҳаммаси эринчоқликдан келиб чиқади. Кайковуснинг: “Ялқовлик – танни ишдан чиқаришдир. Мажбур этиш билан ўз танингни итоатли қилдир ва уни мақсадга мувофиқ қилиб бўйсунитишни ўргат” деган ҳикматини Муҳаммад Заҳирий Самарқандийнинг бу фикри қувватлайди: “Модомики, беғамлик ва ношудлик кўрсатилар экан, қулай фурсат қўлдан бериб қўйилади. Вақт ўтганидан кейин афсусланиш бемаъни ва бефойдадир”.

Бир ялқов иккинчисига дебди:
-Фил бўлгим келяпти: хартуми билан овқатни олиб, шошилмай ейди.
Хартумини қаёққа узатса ҳам этади.
-Бўлмайди,-деди иккинчи ялқов,-илон бўлган яхши. Илон ётганича овқат еяверади...

Икки ялқов ётган жойга ўт тушди. Ўринларидан туриб қочишга ҳам эриндилар. Олов тили оёқларига етганида бири “Эй Худо!” деб зорланиб қўйди. Иккинчиси шундай дейишга ҳам эриниб, шеригидан илтимос қилди: “Мен учун ҳам “Худо” деб қўйгин...”

Бу латифаларнинг ҳаётдаги аксини учратмаймизми? Бундан баттарларига ҳам дуч келамиз. Афсуски, ардоқли ёшларимиз замон ялқов одамларнинг беомон душмани эканини етарли тушунмайдилар. Танбаллик ва фаоллик икки йўлдир, унинг бири эл нафратига дучор қилади, иккинчиси эл ҳурматига сазовор этади. Набий мухтарам дедилар: “Танбаллик, дангасалик қалбни тош қотиради, қаттиқ қилади, қорайтиради”. “Камбағаллик айб эмас”, деган мақол бор. Агар бу камбағаллик дангасалик оқибатида бўлса, ғоят улуғ айбдир.

Мирзо Бедил ҳазратлари ёздилар:
Хўшачинони кишти бекори
Мекашиданд захмати хори...

Ҳар қадар саъй нотавон гардид,
Ҳирс ғолиб шуду ҳасад болид.

Дейилмоқчики: ишсизлик хирмонидан бошоқ териб юрганлар, яъни ялқовликлари, дангасаликлари туфайли тиланиб юрганлар, албатта, хўрлик чекдилар. Булар тиришмоқликдан кечган, дангасаликлари кучайгани сайин хирслари ортиб, ҳасадлари тобора ўса борадир.

“Лисонут-тайр”дан бир хикоят:
“Халқ орасида бир ишёқмас, танбал киши бор эди. Одамлар унинг бегайратлигидан хайрон қолар эдилар. У одамлардан туртки, шапалоқ ер, бунинг эвазига улардан бир бурда нон ёки таом олиб, кун кўрарди. Кишилар уни қувиб юборсалар ҳам у ҳеч қаерга кетмай, ўзининг ёмон қилиқларини тарк этмасди. У тортадиган жафоларига ўзича маълум бир нарх тўғрилаб қўйган ҳам эди. Қайси бир киши уни бир тепса ёки урса, у ўша кишидан бунинг ҳақини талаб қилиб олар, қўлига тушган нарсани дархол оғзига солар эди.

Кунлардан бир куни кимдир унинг қўлига озгина нон бериб, эвазига шундай мушт туширдик, натижада танбал ер тишлаб қолди. Гарчанд у шапалоқлар еб, қорнини тўйғазиб юрган бўлса-да, бир мушт билан энди қайта ўрнидан турмайдиган бўлди...”

Фақат ўз ҳузур-халоватини ўйлаш, ялқовлик – муваффақият қувватини кесувчи бир касалликдир. Ҳа, бу касаллик танбалликнинг ҳосилидир. Ҳасталикнинг оқибати нима бўлиши эса маълум: агар ўхшатиш қўпол туюлмаса – танбаллик ўлимнинг бир туридир. Инсон бу ўлим туфайли ҳамма нарсани йўқотади. Ялқовлик – эрксизликдир. Киши инсонларга юк бўлган куни эркини йўқотади. Инсоннинг саодатдан маҳрум бўлиб, маъносона яшаши шу ялқовлик, ғайратсизлик натижасидир. Ҳақиқат шуки, хали ҳеч ким

муваффақият нарвонига қўлини чўнтагига суқиб чиқмаган. Танбаллик ҳеч бир одамга фазилат эмас, лекин олим ва илм толиби дангасалик қилса янада хунук.

Одамлари танбал, дангаса бўлган, илму фан ривожланмаган, қонун топталган юрт сира ривож топмайди. Халқи ўзгаларга қарам бўлади, душманлар бу юртни истаганларича талайдилар, топтайдилар. Натижада халқ улкан моддий ва маънавий зарар кўради. Фақат Ватани эмас, жонидан ҳам маҳрум бўлади. Роҳати, тинчлиги, эрки, ҳурмати, осойишталиги бир тийинга ҳам арзимас бўлади. Шу боис Мунаввар қори ҳазратлари юз йил мукаддам деганлар: Жаннат каби гўзал юртинг йиғлаб, сендан иш кутади. Сенда кўргач ишсизликни, ҳасрат чекиб, қон ютади. Тур ўрнингдан, оч кўзингни, Айт ёвингга сўнг сўзингни. Ёвинг қимдир, биласанми – нодонликдир, ялқовликдир, Ёвга қарши курашмаслик – кўрқокликдир, анқовликдир. Иш қиличин, тур, қўлга ол! Ёвга қарши чиндан кўзғол!

Англагандирсиз, киши энг аввал ўзининг вужуди руҳини бошқараётган душмани – ялқовлигини енгизиш шарт экан. Жисмоний меҳнатдан қочиш кўп ёшларга хос одат бўлиб қолди. Баъзан хашарга чиқарилган ўсмирларни, ёшларни кўраман: қўл учида ишлашади, эгилгилари келмайди. Бирон соат ишлаб, муаллимларининг кўзларини шамғалат қилиб, қочиб қолиш пайида бўладилар. Мен “хашарга чиққан” эмас, “чиқарилган” деб ёздим. Ўзлари яшайдиган кўча, маҳалла, шаҳарни озода сақлашга ҳисса қўшишни онгли ва ихтиёрий равишда амалга оширмайдилар. Мен мана шунга афсусланаман. Бугунги кунда шаҳарлик ёшлар қўлларини совуқ сувга урмайдиган бўлиб ўсяптилар. Қишлоқда туғилиб ўсганлар орасида ҳам ялқовлар кўп учрапти. Улар қишлоқдаги меҳнатдан қочиб, шаҳардаги енгил ҳаётга учяптилар. Учяпилар-у, лекин “қанотлари куйиб” яна изларига қайтяптилар. Бу ҳам афсусли хол.

Келинпошша, мени тўғри тушунинг, мақсадим ёшларни ёмонлаш эмас. Замон одамларни ялқовлаштириб қўйяпти. Электр ва автоматлаштириш деган нарсалар жисмоний меҳнатни қисиб чиқаряпти. Бугунги келинлар қўлларини кавартириб ишлашлари шарт эмас. Ошпичокда қийма чопмайдилар, кир ювадиган машина, чангютгич, музлатгич-у микротўлқинли иситгич ва яна шунга ўхшаш ўнлаб мосламалар хизматларида. Ҳатто телевизорни ёқиб-ўчириш учун ўриндан туриш шартмас – диванда ёнбошлаб, тугмалар босилаверилади. Шунақа шароит бўлгач, одам дангасалик ҳовузига чўкмай яна нима қилсин?

Яна афсуски, суюкли қизларимиз, ардоқли келинларимизга ҳатто бу енгилликлар ҳам оғирлик ва малоллик қилади. Бу ўринда қайноналарининг дашномлари ҳамда норозиликлари асосли бўлади.

Жисмоний меҳнат бир масала, ақлий ялқовлик, яъни маънавий танбаллик янада оғирроқ масаладир. Ёшларнинг илм олишга эринишлари жамият учун ҳам зарарлидир. Агар дарё суви денгизга қуйилиб турилмаса, ҳар қандай

катталиқдаги денгиз ҳам қурийди. Олимлар сафи ёшлар ҳисобига тўлиб турмаса, мамлакат инқирозга юз тутеди. Айрим ёшларнинг билим олишга ялқовлик қилишларига сабаб – ота-оналарининг ҳамёнлари ёки юқори мартабали танишларидир. Пул эвазига ёки таниш ёрдамида имтиҳондан ўтишини билган йигит ёки қиз бошини оғритиб китоб ўқирканми, дарс тайёрлар эканми? Ўша пулдор ёки мартабали ота ва оналар фарзандларининг бу касалини биладилар. Касалликнинг олдини олиш ёки муолажа қилиш чорасини кўрмай, аксинча, рағбатлантириб турар эканлар, кимни айблашимиз керак бўлади? Ялқов фарзандними ё рағбатлантирувчи отани ва онаними? Эртага бу ялқовликнинг аччиқ ва захарли мевасидан қайси бирлари кўпроқ зарар

кўрадилар?

Тилимизда “боқиманда” деган атама бор. Ўзи ишламай, ота-онасининг бошига ўтириб олиб яшовчи ялқовлар шундай аталади. Болалар ва илм толиблари “боқиманда” доирасига кирмайдилар. Лекин бола ўсмир ёшига етгач, ўзини ўзи эплаш тадбирларини ўргана бориши шарт. Албатта, фарзандини боқиш ота-онага малол келмайди. Лекин ота ва она ҳам дунёга омонат. Улар ўтгандан кейин боқиманда боланинг аҳволи не кечади? Бир киши дўстига хасрат қилди: “Ўғлимнинг боласи яқинда иккита бўлади. Лекин ҳалигача оиласини боқишни ўйламайди, ҳатто ҳовлининг ишларига эгилмайди”. Дўсти уни овутди: “Ҳозир сизга эркалик қияпти. Ўғлингиз ақлли йигит, кейин эплаб кетади”. Ота вафот этганидан кейин боқимандаликка ўрганиб қолган бу ўғил ҳаётда ўз ўрнини топа олармикин? Рўзгорини эплаб кетиши осон бўлармикин?

Масал: Бир бойнинг икки кўппаги бор эди. Бирини уйни кўриқлашга, иккинчисини овга ўргатган эди. Бой уйга кириши билан уйни кўриқлашга ўргатган кўппаги думини ликиллашиб унга пешвоз чиқарди. Бой уни эркалатарди. Овдан олиб келган ўлжалари билан сийларди. Бунга овчи итнинг жаҳли чиқарди. Бир куни у уй кўппагига деди: -Менга қара! Бу ўлжанинг кетидан югурган, сувдан олиб чиққан менман-ку? Сен эса мен тутган ўлжани уялмасдан еяпсан-а! -Менга нима учун даъво қиласан,-деди уй кўппаги.-Сен бу арзингни хўжайинга айт. Мени тайёр овқатга ўргатган у эмасми? Қиссадан ҳисса шуки, болаларни танбал қиладиган ҳам, ишчанлика ўргатадиган ҳам ота ва она! Шундай экан, уларнинг ўзлари фарзандларига ўрнак бўлишлари, танбалликдан қочиш хусусида бетўхтов равишда насихатлар қилишлари, ҳамиша яхшиликка, меҳнатсеварликка бошлашлари зарур. Болаларини ҳунар ўрганишга қизиқтириш, билимли бўлишга ундаш зиммаларидаги бурч эканини унутмасликлари керак. Танбалликнинг охири надомат эканини унутиб, болаларини дангаса, тайёр ейишга ўргатган оталар ва оналар, шубҳасиз, фарзандларига энг катта ёмонлик қилган, ҳатто уларни ўлимга маҳкум этган бўладилар.

Келинпошша, “жуда-а оширвордингиз”, демоқчимисиз? “Танбаллик орни ўлдиради”, деган ҳикматга кўра, ялқов ва беор одамни тирик мурда деб аташ мумкиндир? Танбаллик ёмон ахлоқни вужудга келтиради. Ёшлар орасида учраб турган кўпгина жиноятлар айни танбаллик оқибатида юзага чиқяпти.

Мехнатсеварлик яхши хулкни юзага чиқаради. Интилган ёмонликдан қутулади, танбаллик ёмонликка яқинлаштиради.

Шундай тарбия қилиш лозимки, токи фарзанд тайёр ошдан эмас, меҳнат билан топилган лўқмадан роҳатлансин. Фақат ўз оиласигина эмас, балки мамлакатнинг порлоқ келажаги меҳнатсевар инсонларга боғлиқ эканини, текинтомоқнинг эса мамлакатга, халққа зарарқунанда эканини тушуниб етсин. Ғайратли одам инсониятга хизмат қилишини, ғайратсиз танбал эса инсониятга юк эканини ҳам англасин. Меҳнатсевар инсон фақир бўлса ҳам доимо ҳурматда, танбал одам бой бўлса ҳам, доимо беобрў эканини билган фарзанд камол топади.

Ривоят: Бир одамнинг битта оти ва икки ити бор эди. Итлар оч қолишиб, зорланиб ўтиришганида от: “Нега бунча қайғули кўринасиз?” деб улардан ҳол сўради. Итлар отга маъюс боққанларича ҳасратларини бошладилар: -Аҳволимиз чатоқ, очлик туфайли ўлар ҳолга келдик. Хўжайинимиз бизга яхши илтифот қилмайди, берган саркитига қорнимиз тўймайди. Овқат талабида ёнига яқинлашамиз десак, болалари тепиб хайдашади. Бундан алам қилиб, тоққа чиқиб кетган эдик. Йўлда ҳаво айнаиб, селга дуч келдик. Мана, титраб-қақшаб, аввалгидан ҳам баттар ҳолда жойимизга қайтдик. Бахтсиз эканмиз, энди зорланишдан бўлак иложимиз қолмади.

От уларнинг сўзларини тинглагач, деди: -Эй дўстларим! Иззат ва саодатни фақат бахт-толедан кутиб, ишламасдан ялқовланиб ётиш аҳмоқликдир. Сизлар кунда бир эринибгина ҳуриб қўйиш билан чекланмай, менга ўхшаб ишлаганингизда эди, хўжайинимиз мени яхши тўйдиргани каби сизларни ҳам сийлаган бўларди. Ҳеч ишламай, ялқов бўлиб ётиш ва ўтган-кетганга акиллашнинг фойдаси йўқ. Дунё иши - меҳнат уйидир. Масаллар ва ривоятларда бекорга жониворлар ҳаётига мурожаат қилинмайди. Қаранг, уй ҳайвонларини одамлар боқадилар. Жониворлар инсон марҳаматига муҳтожлар, чунки улар оғилхонада ёки катакда бандилар. Далага чиқарилсалар барчалари ўз емишларини топиб еяверадилар. Лекин юқорида тилга олганимиз “боқиманда”лар-чи?

Ҳайвонот боғида туғилиб, улғайган йўлбарс ўрмонга қўйиб юборилса, ов қилолмай оч қолиб, ўлиши мумкин экан. “Боқиманда”лар шундай аҳволга тушмасмикинлар? Тушадилар! Бунақаларни ҳаётда учратиб турибмиз. Улар юқорида баён қилинган ривоятларда оталарининг мулкани совурган нодонлар каби кун кечирадилар. Ҳаётлари нолиш билан ўтади. Баъзилар ўзларини ўзлари имтиҳон қилиб: “Мен ҳеч нима қила олмайман, қўлимдан ҳеч нима келмайди”, деган фикрда ўзларига ишонмаган ҳолда юрадилар. Бу хато тушунчадир. Одам шундай яралганки, у ҳеч нима қилмай туролмайди. Одамнинг онги бекорчиликни қабул қила олмайди, туғён кўтаради. Ана шунда одам ҳалокатга учрайди. Ҳа, одам айна бекорчиликдан ҳалок бўлади. “Ҳалок бўлишни” ҳам рамзий, ҳам айна маънода тушунавериш керак. Ялқовларни “онадан шундай туғилган”, деб айбласак инсофдан бўлмас. Бу туғма касаллик эмас, уни келтириб чиқарадиган турли омиллар бор. Шуларнинг энг асосийси – кишидаги ироданинг сустиги. Ялқовликдан қутулмоқчи бўлган одам аввало иродасига ҳукм ўтказа оладиган бўлиши

керак. “Мен керакли ишни қила оламан, менинг ишимни кутяптилар, мен фойда келтиряпман!” деб ўзини ўзи ишонтириши шарт. “Ғайрати бор одамни эр дегил, ғайрати йўқни қаро ер дегил”. “Қаро ер” – дунёда хор бўлиш демак. Хор бўлмаслик учун ялқовликдан ғайрат сари ўтиш зарурлигини ҳар бир ёш йигит ва киз тушуниб олишлари лозим.

Меҳнатни севмайдиган одам ҳар бузукликни қилишга тайёрдир. Меҳнатнинг кишига бахт-саодат келтиришига ҳеч ким шубҳа қилмайди. Ялқовлик, бекорчиликнинг эса фалокат гирдобига ташлашини ҳамма ҳам ўйлаб кўравермайди. Шундайларга бу ривоят ибрат бўлар, деган умиддаман: Балиқчи тутган балиқларини уйига олиб келар экан, бир золим йўлтўсар овини тортиб олди, балиқчининг инсоф ҳақидаги илтижоларига қулоқ солмай, уни дўппослади. Ночор қолган балиқчи Худога зорланди: “Эй Раббим! Мени заиф, у ноинсофни эса кучли қилиб яратибсан, қара, у менга зулм қилди. Махлуқотингдан бирини энди унга рўпара қил, токи бутун олам ундан ибрат олсин. Эй Раббим, Ўзингга сиғинаман ва Ўзингдан нажот кутаман, Сен ҳар нарсага кодирсан!”

Текинтомоқ йўлтўсар балиқларни пишириб еяётган пайтда томоғига қилтанок тикилди. Нафас ололмай қолди. Табибларга югуриб, даво топмади. Доно табиблардан бири уни тавба қилишга даъват этди. Золим Аллоҳга ёлбориб, қилган гуноҳларига тавба қилди. Кечаси тушида: “Балиқчининг ҳақини берасан, кейин хасталиқдан қутуласан”, деган нидони эшитди. Уйғонди-ю, балиқчини қидириб топди. Ҳақини берди, узр сўради. Ана шундан сўнг шифо топди.

Меҳнатсиз нон тишлайдиган одам бу ривоятни унутмаса яхши бўларди. Бугун бўлмаса эртага, эртага бўлмаса кунлар ёки ойлар ўтиб текинтомоқлиги учун жавоб беришига тўғри келиб қолади. Жазо муддати келишини кутмай яхшилик томон ўзгаргани аълороқ эмасми? Саъй-ҳаракат инсонга шод-хуррамлик инъом этади. Ялқовлик, ишёқмаслик эса маъюслик, умидсизликка туширади, жондан бездиради ва бир қанча кулфату машаққатларга гирифтор қилади. Шу сабабларга кўра, донолар ёшларга хитобан дедиларки: “Ғайрат ва матонат билан ишланг, меҳнатни севинг, саъй-ҳаракатни қўлдан берманг, ялқовлик, бекорчилик иллатидан ҳазар қилинг. Вужудингизнинг хузур-ҳаловатини меҳнат таъмин қилади”. Асрлардан бери янграб келаётган бу хитобга қўшимча қилиш шартмикин? Пайғамбаримиз алайҳиссалом: “Оламда энг ёмон нарса – бекорчиликдир”, деганлар. Халқимизда “Бекорчидан Худо безор”, “Бекор ўтиргунча бекор ишла”, деган ҳикматлар ҳам бор. Ҳаракат қилмаган киши танбал бўлиб қолишини айтдик. Танбал киши эса бекорчи гаплар билан машғул бўлади. Чунки бекор юриш – иллатларнинг онаси, ғурбатларнинг маконидир. Бекорчи гаплардан эса турли миш-мишлар, иғволар туғилади. Миш-мишлар тарқалган жойда эса дўст – душманга, душман эса думи босиб олинган илонга айланади. Донолар дедиларки: “Эркакнинг бекорчилиги - ғафлат, аёлнинг бекорчилиги – шахват”.

Келинпошша, сиз бу ҳикматнинг мағзини чаққунингизча, мен қайнонажонлар қулоғига бир гапни секин айтиб қўяй:

Ардокли қайнонажонлар, ҳаётда кўриб турибсиз, келинларнинг бири серғайрат бўлса, иккинчиси имиллаб ҳаракат қилади. Балки ғайратлисининг иши чалароқдир, имиллагани эса ишни пухта қилиши мумкин. Сизга униси ҳам, буниси ҳам ёкмайди, тўғрими? Лекин иккови ҳам касаллик эмас. Секин ҳаракат қиладиган келинни ялқовликда айблаб, турткилайверсангиз, ўчакишиб, ростданам дангасаликни касб қилиб олади. Шунинг учун ҳар икки ҳолда ҳам уларни ширин сўзларингиз билан йўлга солинг. Тез ҳаракат қиладиган келинни батартиб ишлашга ўргатиш осонроқ. Лекин имиллайдиганини тезлатишингиз қийинроқ бўлади. Демак, бу борада сиздан сабр талаб қилинади.

Баъзи хонадонлар икки ёки уч-тўрт келин тушириш бахтига муяссар бўлганлар. Келинлар ўзаро иттифокликда яшаётган бўлсалар, бу қайнонанинг хизмати ва шу хайрли хизмати эвазига эришган саодати. Айрим қайноналар атайин эмас, ўзлари билмаган ҳолда келинлар орасидаги яхши муносабатни бузиб қўядилар. Баъзилари ўзига яқин олган келин билан ўтириб, бошқаларини ғийбат қилади, бирини иккинчисига ёмонлайди. Бу ниҳоятда ёмон одат. Айрим қайноналар эса бир келиннинг хизматини иккинчисига таққослайди. “Фалончи овсинингизга ўхшаб чакқон-чакқон ҳаракат қилсангиз бўлмайдимми?” деб қўядилар. Бунақа гапни кўпчилик орасида ҳам айтиб юборадилар. Фақат келинлар эмас, куёвлар ҳам бир-бирига таққосланса камситилган томоннинг кўнгли оғрийди. “Хизматни чакқон келин қилаверсин”, деб ўчакиша бошлайди. Келиннинг хизматига баҳо беришда, чакқонликка ўргатишда бировдан ўрнат олишга даъват этмай, “Жон қизим, дард кўрманг, онангиз барака топсинлар, ҳамма ишларингиз ажойиб, фақат тезроқ бажарсангиз, ўзингизга ҳам яхши...” деганга ўхшаш ширин гаплар билан тарбия қилсангиз, муддаога етишингиз шубҳасиз. Келинга хонадондаги барчанинг бири олиб, бири қўйиб иш ўргатавериши ҳам яхши эмас. Ақл ўргатувчиси кўп бўлган ишдан фойда чиқмайди.

Ўттиз

еттинчи

суҳбат:

Мехнат

Мехнатдан қочиш хору зорлик билан натижаланар экан, муроду мақсад хазиначари мехнат кўприги устидадир. Кишини ҳаётдаги мушкулликлардан фақат тадбир ва мехнат кутқаради.

Бир дехқон ўлими олдидан болаларини йиғиб деди: -Болаларим! Бу дунё фонийдир, ҳар бир тирик жон ўлади. Мен ҳам ўляпман. Сизга васиятим шуки, даламизга бир хазина кўмиб қўйганман, вафотимдан сўнг уни кидириб топинглар. Далани ҳеч қачон сотманглар. Фарзандлар оталари жанозасини ўтказишгач, далага отландилар. Хазинани кидириб, далани кавлаб чиқдилар. Лекин ҳеч нарса топмадилар. Жуда маъюсландилар. Кейин далани текислаб, буғдой уруғи сепдилар. Ер мўл ҳосил берди. Болалар буғдойни сотишиб, олтинларни ўзаро бўлишдилар. Шундагина оталарининг васиятларидаги хазина ҳақидаги гапнинг маъносини англадилар. “Хазина кўмиб қўйдим” деган гапи замирига – далага яхшилаб

ишлов берсангиз, барака топасиз, хазинага меҳнат орқали эришилади, деган хикмат яширинган экан. Худди донишманд шоир Фирдавсий айтганларидай: Меҳнат тагидадир, эй оқил, ҳар ганж, Ганж топмас ҳеч кимса тортмас эрса ранж.

Бу ҳикоят ҳар бир киши учун бир сабоқдир. Дунёда пешона тери билан ишлаб топилган нондай кадрли хазина йўқ. Меҳнат билан топилган лукма энг тотли лукмадир. Шундай экан, ҳар одамнинг ўзи бир хазина. Унинг меҳнат қилиб топган нони эса энг ширин, энг тотли лукмасидир. Дангаса бажараётган ишидан меҳнатсевар деҳқончалик роҳат топа олмайди, мамнун ҳам бўла олмайди. Зеро, ишчи ишлаб иштаҳаси очилади, лукмаси ҳам ширин бўлади. Табобат ходимлари берган маълумотларга кўра, ишчи ва деҳқонлар жамиятнинг жисмонан энг соғлом одамлари экан. Ҳа, меҳнатга ўрганган одам саодатга эришади. Чунки меҳнат билан банд одамнинг ёмонлик қилишга вақти қолмайди. Меҳнатни севиш, ғайрат ва матонат билан ишлашнинг учта ширин меваси бор: тан саломатлиги, кўнгили роҳати, ақл ва зеҳннинг ортиши. Меҳнат инсонни уч балодан асрайди: юрак сиқилишидан, ахлоқий бузқликдан, муҳтожликдан. Меҳнат меҳмон бўлмаган ер ҳеч қачон бахт-саодат ўрни бўла олмайди. Инсон меҳнатдан тўхтаса, камолотдан ҳам тўхтайдди. Чунки камолот саройининг пойдевори ҳам, девори ҳам меҳнатдир. Меҳнат ҳосили билан яшаган инсон ўз эркига ҳоким, юлғичлик билан бойлик тўплаган хасис эса ўз иқболига золим. Ҳикмат аҳли айтганидек, вужудимиз - ерники, шарафли ишларимиз - элники! “Инсоннинг тилак ва хоҳишлари меҳнат туфайлигина амалга оширилиши мумкин,-деб ёзганлар Беруний ҳазратлари.-Шон-шавкатга, мартабага меҳнатсиз эришган киши ҳурматга лойиқми? Юқори мартабага меҳнатсиз эришган киши маълум бир муддат ичида роҳат ва фароғатда яшайди, яхши кийинади. Аммо у улуғлик либосидан маҳрум, яланғоч кимсадир”. Яхши номни меҳнат билан орттириш керак, яхши ном чиройли сўзлар учун, ваъдалар учун берилмайди. Балки меҳнат натижаси учун, меҳнатга астойдил қўйилган меҳр учун берилади.

Нодон одам меҳнатдан қочади. Аллоҳ таоло: “Дарҳақиқат, Биз инсонни меҳнат-машаққатга яратдик”(Балад сураси) , деб марҳамат қилади. Инсон ўзига жон ато этилганидан то ўша жон баданини тарк қилиб кетгунича меҳнат-машаққатда ҳаёт кечиради. Бу борада инсон дини, эътиқодидан қатъи назар, бир-бирига ўхшаган меҳнат- машаққатларни бошдан ўтказади. Лекин мусулмон киши Яратган буюрган иш-амалларда жон куйдиради, ўзининг куч-ғайратини имкон қадар савобли ишларга сарфлайди ва керак бўлса, Ҳақ йўлида жонини қурбон қилиб, охиратдаги мангу роҳат-фароғатга эришади. Аммо эътиқодсиз кимсалар эса арзон ҳою ҳаваслар ва ўзларига ҳам, ўзгаларга ҳам бефойда-бевафо бўлган ҳавойи орзу-хаёлларга етиш йўлида умрларини сарфлаб, оқибатда бу дунёдаги меҳнат-машаққатларидан ташқари у дунёдаги дўзах азобига ҳам гирифтор бўладилар.

Бир нарсага диққат қилиш керак: ҳаром лукма топаётган ҳам меҳнат қилади. Лекин унинг меҳнати жамиятга наф бермагани, аксинча, бошқа бировларга зарар келтиргани учун савобдан маҳрумдир. Буни хайрли меҳнат доирасига

киритиш ножоиздир. Асалари, ковоқари ҳам, итпашша ҳам меҳнат қилади. Лекин бу меҳнатларнинг натижаси қандай? Қуввати ва тоқати етмаган ишга киришиб, ўзига заҳмат ва машаққатни юклаш ҳам тўғри эмас. Ўзига ва халққа манфаати тегмайдиган ишлар билан машғул бўлиб, умрни зое кетказишдан сақланиш керак. Ҳар бир ишга самимий дўстларнинг иттифоқи ва маслаҳатлари билан киришилгани маъқул. Киши кучи етадиган ишга майл қилмай, номуносиб ишга қадам қўйса, оқибатда уддасидан чиқа олмай, пушаймон ейди. Кимки энгиллик қилиб гар чекса тиғ, Тишлагай бармоғин, айтгай: “Во, дариг!”

Эътиқодли кишилар яхши-ёмон, осон-қийин, пуллик-пулсиз ишларда ҳам бирдай ўз ишларини севиб-севиб бажарадилар ва истиқомат қилаётган жойлари-ю, ишларидан мамнун бўлаверадилар. Ҳатто иссиқ-совуқ муҳит, тоғ-адир бўлсин, турган жойларига рози бўлиб, қилаётган ишларида саботли бўладилар.

Биздаги “меҳнат” атамасини туркманлар “заҳмат” дейдилар. Бизда “заҳмат” “қийинчилик, машаққат” маъносида қўлланилади. “Меҳнат-заҳмат” деганимизда, тил қоидасига кўра, маънодош сўз – такрор отлар назарда тутилмайди. Балки меҳнат қилиш жараёнида дуч келинадиган қийинчиликлар назарда тутилади. Дунёда осон иш йўқ. “Осон” ёки “қийин” дейишимиз нисбий тушунча. Шаҳар шароитида улғайган келин учун тонгда туриб кафтдек ҳовлини супуриб қўйиш дунёдаги энг машаққатли иш бўлиб кўриниши мумкин. Лекин куёвдан олдинроқ уйғониб сигир соққан, самоворга ўт қалаган, қайнота-қайнонасининг таҳоратига илиқ сув тайёрлаб берган, тандирни қизитиб, нонуштага нон ёпган, кейин далага чиқиб, куёш ботгунига қадар тинмаган, уйга қайтиб овқат пиширган, кир ювган... жувон учун ҳовли супуриш арзимаган иш экани табиий. Кўп қаватли уйларда яшаб, жисмоний меҳнатга кўникмаган эрка қизларимиз катгароқ ҳовлига келин бўлиб тушишса қийналадилар ва нолий бошлайдилар. Шундай эркатойларга айтадиганимиз: нолишдан фойда йўқ. Астойдил ишлашни ўрганишга киришинг.

Фарзанд тарбияси ҳақида сўз кетганда кўпчилик бу борада асосий эътиборни меҳнатга қаратиш тарафдори. Бу йўлни тўла маъқуллаган ҳолда, болаларимизни меҳнатга қандай қизиқтиришимиз керак, деган саволга диққатингизни тортмоқчиман. Тўғри, меҳнат барча замонларда ва барча жамиятларда буюк ҳуқуқ, буюк зарурат ҳисобланган. Маданият юксаклиги меҳнатга бўлган муҳаббатга боғланади. Ўзгачароқ таъбир билан айтсак, маданият қанчалик юксак бўлса, меҳнат шунчалар юксак қадрланади. Чунки меҳнат ҳамиша инсон ҳаёти ва маданиятининг асосини ташкил этган. Донишманд айтмоқчи, агар ҳаёт кemasи меҳнат лангарига суйанмаса, ҳамма шамоллару довулларга дош беролмайди. Келинпошша, бундай таърифларни ўзингиз ҳам биласиз. Аммо бу ҳақиқатларни болалар онгига қандай сингдиришимиз керак? Шиорлар биланми ё аниқ ҳаракатлар биланми? Бир киши болаларига насихат қилиб дер эканки: «одам маймундан пайдо бўлган, агар меҳнат қилмасаларинг яна

маймунга айланиб қоласанлар». Бу насихатда чуқур рамзий маъно бор. Бунда одамнинг жисмонан эмас, маънан маймунга айланиб қолиши назарда тутиляпти.

Дикқат қилайлик, дунёда тирик жон борки, ҳаммаси ҳаракатда, ҳаммаси меҳнат билан банд. Лекин инсон билан бошқа тирик жонлар меҳнати орасида «ОНГ», «ВИЖДОН», «ҲАЛОЛЛИК», деган тушунчалар бор. Қўполроқ таъбир билан айтсак, ўғри ҳам, ғар ҳам ўзича меҳнат қилади. Шундай экан, биз инсонга хос тушунчалар асосидаги меҳнатни, фақат ўзига эмас, жамиятга ҳам наф келтирадиган меҳнатни назарда тутишимиз керак.

Ҳалол меҳнатга муҳаббати бўлмаган одам тўғри йўлни йўқотиб қўяди. Оқибатда барчаси ҳалокат жарига боровчи турли сўқмоқларга дуч келади: бир йўл ҳаётда ҳамиша норозилик ҳиссига тўла бўлади ва бола шу ҳис билан яшайди. Бир йўл зеркиш, қоникмаслик ботқоғи, яна бири ўз-ўзини аста-секинлик билан маҳв этишдан иборат бўлади. Бу йўллардаги боланинг онги, нафси молниқидан фарқланмай қолади. Агар «Ҳалол ва онгли меҳнат - ҳаёт асоси», деган шиордан келиб чиқсак, бошқа йўлларни танлаган ўсмир тириклайин ўлиб бораверади.

Ҳалол меҳнатнинг афзаллигини фарзанд онгига сингдиришда атроф-муҳитнинг салбий таъсирини ҳисобга олмасак бўлмас. Жамият “бой” ва “камбағал” деган тоифаларга бўлинган паллада боланинг дунёни англаши анча мураккаб кечади. Боланинг оиласи ҳалол меҳнат билан кун кўради. Ота-онаси ҳамиша иш билан банд. Шубҳасизки, фарзандининг ҳузурида баъзи-баъзида бўлса-да, нолиб қўйишади. Уларнинг қўшниси эса бадавлат. Ҳамиша иш билан эмас, маишат билан банд. Бола бу фарқни кўзи билан кўриб турибди. Унда «яхши яшаш учун ҳалол меҳнат қилиш шарт эмас», деган тушунча шакллана бораверади. Ҳалол меҳнат билан кун кўрувчи ота-онаси унинг кундан-кун ортиб бораётган талабларини қондира олмайди. Ҳалолликдан нарида юрувчи ота-она эса фарзандини ошириб-тошириб таъминлаб қўйган. Ана энди боладан сўранг-чи, қай бири афзал экан. Бу ўринда бадавлат оиланинг фарзанди онгидаги тушунчани ҳам назардан соқит қилмаслик керак. У ҳам ҳалол меҳнат ҳақида кўп эшитади. Қўшниси мисолида бу ҳалол меҳнат туфайли қандай яшаш мумкинлигини кўради. Шу ўринда амалдаги кўриниш билан назария тўқнашади ва амалдаги кўриниш болалар онгига ҳукмронлик қилиб олади. Виждон, ҳалоллик - олий даражадаги фазилат экани ҳақидаги гапларни улар хазм қила олмайдилар.

Шайх

Саъдийнинг:

«Есам арпа нонини меҳнат билан, Шириндир бировларнинг оқ нонидан» - байтларини бу тоифа болаларга сингдириш осон кечмайди. Хаёлан бир тажриба қилиб кўрайлик: ўсмирларнинг рўпарасига иккита нон қўйайлик-да, биттасига оғирроқ меҳнат билан етишасиз, иккинчиси учун меҳнат шарт эмас, денг-чи, қанчаси меҳнат билан олинувчи нонни танлар экан?

Меҳнат тарбиясини боланинг суяги қотгач бошлаш керак, дегувчилар янглишадилар. Бола эмаклаганда ёки хонтахтани ушлаб юра бошлаганида билибми-билмайми бу тарбияни бошлаб юборамиз. «Пиёлани олиб бер»,

«Қошиқни узатиб юбор», дейишимиз меҳнат тарбиясининг дебочасидир. Шу ўринда гўдакнинг харақатини кузатайлик: у ҳали «меҳнат - ички эҳтиёж самараси», деган тушунчадан йироқ. Лекин сиз айтган пиёлани узатиб юборгач, уни мактаб, эркалаб қўйсангиз, у шодланади ва иккинчи, учинчи пиёлани ҳам узата бошлайди.

Демак, меҳнат учун рағбатлантириш лозим экан. Ўша гўдак сиз айтишингиз билан пиёлани узатмади, шунда сиз уни меҳнатга ўргатиш учун зўрлай бошлайсиз. Пиёлани мажбурлаб ушлатасиз, узатишга ҳам зўрлайсиз. Йўқ, азизлар, буни меҳнат тарбияси доирасига киритишимиз қийин. Меҳнатга зўрлаш болада меҳнатга нисбатан нафрат уйғотиб қўйиши мумкин.

Меҳнат тарбияси шаҳарга нисбатан қишлоқда осонроқ ҳал этилади, деб ўйлаймиз. Айнан қишлоқда меҳнатга мажбурлаш усули кучлироқ. Бола истаса-истамаса отаси ёки онаси қанотида меҳнат қилишга мажбур. Айрим болаларда меҳнат мажбурияти мавжуд, меҳнатга севги эса заиф бўлади. Шундайлар шаҳар шароити билан танишгач, қишлоққа қайтишни истамай қолади. Россиядаги қишлоқларнинг бўшаб қолишини айнан шу билан изохлаш мумкин. Тўғри, бизда у даражада эмас, аммо шундай ҳоллар мавжудлигини инкор этмаслигимиз ҳам керак.

Келинпошша, ўзингизга маълум, шаҳарда, айниқса кўп қаватли уйларда яшовчиларни меҳнатга жалб этиш анча қийин. Бу уйларда яшовчи болаларнинг асосий иши, аввалроқ айтганимиздай, кунда бир марта нон дўконига бориб келиш, ҳафтада бир марта ахлатни олиб чиқиб тўкиш. Бу иш ҳам зўр машаққат билан бажарилади. Катта ака ўртанчага буюради, ўртанча эса кичигига. Униси «Ҳадеб мен қилавераманми...» деб нолийди, оқибатда ғавғодан безиган ота ёки она бу ишни ўзи бажариб қўя қолади.

Бу уйларда яшовчи болаларни атрофни тозалаш учун хашарга жалб этиш ҳам қийин. Ота-онаси зўрлаб чиқарса ҳам қўл учида ишлайди. Ҳовлини тозалашни ўзлари учун паст иш деб биладилар. Шунинг учун ҳам кўпгина уйларнинг атрофи ахлатхонани эслатади. Кўчани супуриб қўйишининг улуғ савоб эканини вақтида фарзанди онгига сингдирмаган ота-она энди боласининг ишқмаслигидан нолимаса ҳам бўлади. Агар бола 16-18 ёшигача ҳалол меҳнатга ўргатилмас экан, демак унда «интизом» деган фазилат шаклланмайди. Бу фарзанд иродасиз, танбал, ҳавойи бўлиб қолади. Ҳаётга кизиқиши ҳам заиф бўлади. Айнан шу тоифа болалар арокхўр ва гиёҳвандлар чангалига осон тушадилар.

Айрим ота-оналар фарзандларини биронта ҳунар эгасига шогирдликка берадилар. Тўғри, жамиятда болаларни оғир меҳнатга жалб этиш мумкин эмас. Корхоналар бу талабга амал қилишни баъзан меёридан ошириб юборишади. Ўсмир бажарадиган юмуш мавжудлигига қарамай, уларни яқинлаштиришмайди. Ҳунарманд усталар эса аксинча. Сувоқчими, кулолми, дурадгорми... болаларни ёнларига оладилар. Болалиқдан устанинг ёнида юрганларнинг ҳам кўзи пишади, ҳам қўли ўрганади. Оқибатда улар мохир уста бўлиб етишадилар. Энг муҳими - бекорчиликдан санғимайдилар. Меҳнатсеварликнинг хайрли экани ҳақида юзта насихатдан кўра шу усул дуруст эмасмикин?

Тўғри, усталарнинг ҳам ҳар хили мавжуд. Ҳаммаси ҳам бегона болага хунарини очик кўнгил ва кунт билан ўргатавермайди. Устанинг канотига кирган ўсмирларнинг барчаси ҳам тўғри ва халол йўлга киравермайди. Юқорида зикр этилган алдов ёки айёрлик билан хунардан бўйин товлашга интиладилар. Бу ўринда яна ота-она ва устанинг биргаликдаги тўғри муносабати муҳим. Афсуски, инсофли усталар кўп эмас, бекорчи болаларнинг барчасини канотларига ололмайдилар. Бу ўринда давлат болаларнинг бўш вақти хусусида аниқ тадбирларни белгилаб бериши керак. Корхоналарда ўсмирлар учун махсус иш жойларини тайин этиш шу тадбирлардан бири бўлса

нур устига нурдир.

Халқ маорифи тизимида «Қўшимча таълим марказ»лари мавжуд. Бу марказларда турли хунарлар ўргатилади. Санъатга жалб этилади. Нақш, ганчкорлик, ўймакорлик, дурадгорлик, чеварлик, тўқувчилик каби тўғаракларда болалар деярли тўла бўлади. Санъат турларига кизиқиш ҳам кучли. Лекин бу марказларга яқин атрофдаги мактаб ўқувчиларигина қатнайдилар. Узоқроқдаги мактабларнинг ўқувчиларини ота-оналари юборишмайди. Бориб-келишидан ҳавотирланишади. Ундан ташқари мазкур тўғаракларга асосан ўн уч - ўн тўрт ёшгача бўлган болалар қатнайдилар. Ўсмир ёшидагилар учун эса шуғулланадиган юмуш яна йўқ. Демак, ўсмирларнинг бўш вақтлари тўлалигича ўзларига топширилган, деб ўйласак ҳам бўлар. Бўйсунмаслар тарбиясининг энг нозик, айти дамда хатарли нуқтаси ҳам шу ерда. Бўш вақтига ўзи хўжайинлик қилувчи болалар кўп ҳолларда кўча ёки маҳалла зўравонлари таъсирига тушадилар ва бунинг оқибати нима бўлиши барчага маълум.

Ривоят: бир темирчи тиним билмасдан кечаю кундуз ишлар эди. У баҳорнинг нафис гулларига бурканган водийларни, шаршараларни кўрмас эди. Бир куни дўсти келиб, баҳор гўзалликларини таъриф қила кетди. Шунда темирчи унга деди:

-Дўстим, гарчи бу дунёда жаннатдай гўзал жойлар кўп бўлса-да, лекин ишимни чала қўйиб кетсам, ўша жаннатмакон жойлар гўзаллиги менга татимайди.

Бу хикоятни ёшлар қулоққа қўйиб олсалар арзийди. Чунки ишлаш саодатдир. Инсон қанча ишласа, бу булоқдан шунча ичиб, шифо топаверади. Хикмат аҳлининг: “Пул йўқ, деб қайғурма, иш йўқ, деб қайғур”, дейишлари бежиз эмас. Иш пайтида сайр қилмоқ эса ўзини ва жамиятни фалокатга тортиш демақдир. Иш вақти ва сайр вақтини белгилаб олган киши ҳаёт лаззатини тотади. Буюк Раббимиз: “Ва анлайса лил инсани илла масаъа”, деб барчани фақат ишлаб, меҳнат қилиб яшашга буюрган. Аксинча, бу ҳақиқатни билатуриб, вақтни беҳуда сарфлаш кишини мусибатга олиб боришини аввалги суҳбатларда ҳам айтдик.

Дунёнинг тамали меҳнат асосига қурилган. Бу бир суннати илоҳийдир. Буни беҳуда деб билганлар залолатга, бу йўлдан юрганлар эса саодатга юз бурадилар. Меҳнат ҳаёт чироғига мой қуяди, тафаккур эса уни ёритади. Келинпошша, бу хикматни унутмасангиз, ишингиз ўнгидан келаверади: “Ишла болам, қарилик сендан “ёшлигинг қаерда эди?” деб сўрайди.

Закий боғбон подшоҳнинг таҳсинига сазовор бўлди. Келинпошша, сизнинг ҳам ҳар бир қилган ишингизга шундай таҳсину офаринлар ёғилишини Худодан сўраб, кейинги суҳбатга чорлайман.

Ўттиз

саккизинчи

суҳбат:

Қўшнинг ёмон бўлса...

Келинпошша, келин бўлиб тушган хонадонингиз аҳли билан яхши муомала қилиш вазифасига қўшимча зиммангизда қўшнилари билан ҳам мураса қилиш мажбурияти бор. Ота-она ва фарзанд бурчлари қандай бўлса, қўшнининг қўшни олдидаги бурчи ҳам ўшандай даражададир. “Қўшнинг ёмон бўлса қўчиб қутуласан”, деган мақолни эшитгансиз. Лекин қўшним ёмон экан, деб тинмай қўчиб юрилаверилмайди. Дардни ичга ютиб, жаҳаннам азобида яшайверишдан ўзга чора қолмайди. Қандайдир ҳолатларда эса мураса қилишга ҳам тўғри келади. Мазкур мақол кимдир томонидан шунчаки тўқилмаган, у шарафли ҳадис асосида айтилган. Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг қилиб юрадиган дуоларидан бири шундай бўлган: “Эй Аллоҳ! Мен яшайдиган ердаги ёмон қўшнининг ёмонлигидан паноҳ беришингни сўрайман. Чунки фоний дунёдаги ёмон қўшнидан қўчибгина қутулиш мумкин”. Ёмон қўшнининг ёмонлиги ҳамиша бўлавермаса ҳам, шу ёмонликнинг бўлиб қолишидан қўчиб яшашнинг ўзи ҳам катта азиятдир. Лукмони ҳаким айтганлар: “Оғир тош кўтардим, темир кўтардим, аммо ёмон қўшнидан оғирроқ нарса кўрмадим”, Халқимизда “Қўшнинг тинч – сен тинч”, деган мақол бор. Бу ҳикматнинг мазмуни ойдек равшан, мулоҳазага ўрин йўқдек кўринади. Лекин “Қўшнинг тинч бўлмоғи учун ўзинг нима қилишинг керак?” деган савол қўйилса, ҳар бир одам ўйланиб қолади. Қадим-қадимдан қўшничилик муаммоси донишмандлар диққат-эътиборида бўлган. Ҳозиргина эслаганим мақол бекорга вужудга келмаган: қўшнинг тинч - сен тинч! Бу демак, агар сен осойишталигингни истасанг, аввал қўшнингни осойишталик билан таъминла. Аввал ўзингни эмас, қўшнингни ўйла, дейилмоқчи. Бу мақол замирида одамларни биродарликка, меҳр-оқибатли бўлишга ундаш ётади. Оилада ота-онасига, акалари-укаларига меҳрли бўлиб улғайган одам, шубҳасиз, қўшнига ҳам меҳрли бўлади. Ота ва онасини беҳурмат қилувчи одам қўшнини ҳам сарик чақага олмайди.

Ёмон қўшнидан қутилишнинг йўллари билан бири – ҳар бир одамнинг ўзи яхши қўшни бўлишга ҳаракат қилиши керак. Яъни, бировга қилинажак ёмонлик ҳам, яхшилик ҳам қўшнидан бошланади. Ҳатто Ватанни сотиш ҳам қўшнини сотишдан бошланади. Қўшнисини ёмонлаб имзосиз хатлар ёзадиган одам Ватанини сотмайди, деб ким кафолат беради? “Қўшнингга қасд этма, баст эт” (баст – қувонтириш маъносида) деган ҳикматга барча бирдай амал қилганда эди... Набий мухтарамдан (с.а.в.) сўрадилар: “Эй Расулаллоҳ! Фалончи хотин кечалари туриб ибодат қилади. Кундузлари рўза тутаяди ва одамларга хайр-эхсон улашади ва бошқа яхши ишларни ҳам қилади. Лекин қўшниларига тили билан озор беради. Бунинг оқибати қандай бўлади?” Расулаллоҳ жавоб

бердилар: “Бу хотинда яхшилик йўқ, у дўзах ахлидандир”. Яна сўрадилар: “Фалоний хотин фарз намозларини ўқийди ва борини, арзимас бўлса ҳам, садака қилади. Шу билан бирга у ҳеч кимга озор бермайди”. Аллохнинг расули жавоб бердилар: “Бу хотин жаннат ахлидандир”. Мазкур шарафли ҳадисни ўқигач, ён-атрофдаги қўшнилари орасида озор берувчи хотинларни кўз олдингизга келтириб, уларнинг бўлажак қисматига ачингандирсиз? Ачинганингиз яхши, лекин Аллоҳга ёлбориб бундайларни ислоҳ қилишини сўрасангиз, янада яхши. Дуоларимизни Аллоҳ ижобат этиб, қўшниларига тили билан озор етказувчи нодонларга хидоят берсин! Ўзига тилаган нарсасини ўзгаларга, хусусан, қўшнисига тилайдиган, ўзига муносиб кўрмаган нарсани бошқаларга ҳам муносиб кўрмайдиган одамни иймонли, эътиқодли дейиш мумкин. Ким қўшнисига бало-қазо ёғилишини истаса – нодондир. Тасаввур қилингики, “қўшнимнинг уйини куйдир!” деб ният қилган одамнинг ноласи қабул этилди – қўшнининг уйи ёнди. Оқибат нима бўлди? Қўшнига офат тилаган нодоннинг уйи ҳам қўшилиб ёнди! Набий мухтарам дедилар: “Улуғ Аллоҳ номи билан қасамки, қўшнисини безовта қилувчи одам мусулмон бўла олмайди!” Яна дедилар: “Ким ўзи тўйиб овқат есаю, қўшниси оч ўтирса – иймонсиздир”. (Бошқа бир ривоятда: “Қўшнисининг очлигини била туриб, ўзи тўқ ётган одам тўлиқ иймон келтирган ҳисобланмайди”.) Яна дедилар: “Шўрва пиширганингизда сувини кўпроқ қилинги. Кейин қўшнилариңгиздан хабар олинги ва уларга мувофиқ равишда шўрвадан солиб беринги”. Оиша онамиз (р.а.) Расулulloхнинг ўзлари кўпинча шундай қилганларини таъкидлаганлар.

Юртимизда бу одатнинг гўзал кўринишлари бор эди. Афсуски, булар унутуляпти. Ҳозир фақат ҳайит арафасида қўшнилари бир-бирларини бир коса ош билан йўқлайдилар. Болалигимизда ўн беш – йигирма қўшнига қувона-қувона ош тарқатиб чиқардик. Шунга яраша бизникига ҳам шунча ош қайтарди. Ҳозир кузатишимча, икки ён қўшни билан чекланиляпти. Овқат қизғанилмайди, Худога шукр, йигирма-ўттиз қўшнини йўқлашга ҳар бир хонадоннинг имконияти бор. Фақат.. аёлларимиз салгина эътиборсизлар, салгина ялқовлар, салгина меҳрсизлар. Эрларнинг эса бу билан ишлари йўқ! Тарихга назар ташласак, такводор одамлар Расулulloхнинг йўл-йўриқларига ҳамиша амал қилиб келганлар. Тансиқ овқатларидан албатта қўшниларига чиқарганлар. Агар қўшнилари мухтож эканини билсалар-у, унга ёрдам беришга қурбилар етмаса, таомнинг хиди чиқиб қўшнимга озор бермасин, деган хижолатда ўз уйларида овқат пиширтирмаган одамлар ҳозир ҳам бор. Қадимда муборак ҳаж ибодатига отланган одам қариндошлари ва бола-чақалари билан бир қаторда қўни-қўшнилари ҳам моддий томондан таъминлаб, ризолигини олар экан.

Бир одамнинг уйида сичқон кўпайиб кетибди. Шунда таниши “Мушук боқа қолмайсизми?” деса, у одам: “мушук олиб келсам, сичқонлар кўрқиб қўшнимникига қочса, уларни безовта қилади-да”, деган экан.

Шарқ ривоятларидан бирида шундай хикоя қилинади: Бир одам чоғроқ шолча устида ўтирган экан. Ёнига қўшнисини чорлабди. Қўшниси: “Эй биродар, шолчангиз бир парчагина-ю, яна менга иззат кўрсатмоқчи бўласиз-а”, деб

кулибди. Шунда лутф кўрсатган кўшни дебди:
-Бир-бирига душманлик қилувчи ноахил кўшнилари бутун дунёга ҳам сиғишмайди. Ахил кўшнилари бир парча шолчага сиғиб, роҳат кўраверадилар. Гап шолчанинг торлигида эмас, кўнгилининг кенглигида. Яна бир ривоятда айтилишича, бир бургут човут солиб ҳовлидаги кўнни кўтариб кетибди. Ўша ҳовлида яшайдиган чумчук кўнга ачиниш ўрнига мазах қилиб чириллади:
-Эй чопагон кўн! Чопагонлигинг ёрдам бермадими?!
Чумчукнинг чирқиллашини эшитган бошқа бургут учиб келибди-ю, уни човутига илибди. Шунда кўн унга қараб: “Жуда тез учардинг-ку, қанотларинг фойда бермадими?” деган экан.

Масалдан олинандиган маъно шуки, кўшни бошига келган фалокатдан кулиб, мазах қилиш ярамайди. Балки кўшни оғир аҳволга тушса, унга ёрдам бериб, бундан қутқариш керак. Кўшни бошига келган фалокатдан қувонган кишининг ўзи ҳам бирор фалокатга учраши тайин. Кўни-кўшнилари орасидаги ноҳуш ҳолларга кўпинча манманлик сабаб бўлади. Нисбатан тўқроқ, бойроқ одам гердайсиз, керилса, менсимаса яхши оқибатга олиб келмайди. Айтадиларки, Қиёмат куни камбағал кўшни бой кўшнининг ёқасига ёпишади ва дейдики: “Эй Раббим, Ўзинг сўра бундан! Нечун, шариатга кўра менга бериши лозим бўлган нарсани бермади, менга эшигини ёпди?”

Камбағалроқ кўшнида ҳасад, ичқоралик бўлса ундан яхши оқибат қутманг. Кўшнисини норози қилган бойроқ одам Аллоҳнинг истаги билан эртага бойлигидан ажралиб қолиши, кўшнисига ҳасад қилиб иғво тарқатган эса эртага эл-юрт олдида обрўсизланиши, шарманда бўлиши аниқ. Суқрот ҳақимдан ҳикмат: “Икки нарсани ислоҳга келтириш жуда қийин: қариндош-уруғларнинг бир-бирларига бўлган адоватларини ва кўшниларининг ҳасадини”.

Бир одам манмансираб, кўшни ҳовлига орқа қилиб баланд иморат қуради. Иморат шундай баланд-ки, киши ойлари кўшни ҳовлига офтоб тушмайди. Бундан кўшни ранжийди ва экин суғорганда ариқни атайин шу уйга тақаб олади. Оқибатда уй захлайверади ва жанжал бошланади. Бир қарасангиз, иккови ҳам ҳаққа ўхшайди. Пул меники, ер меники, уни қандай қурсам қуравераман, дейди бири. “Ҳовли меники, экин меники, қандай суғорсам суғоравераман”, дейди иккинчиси. Бу жанжалнинг боши – манманлик. Бирок, унга ҳасад аралашди-ю, яра фасод боғлади.

Икки кўшни бир парча ерни “Бу меники! Йўқ, меники!” деб талашаётганида ер тилга кириб, “талашмаларинг, икковинг ҳам меникисанлар, икковинг ҳам бағримга кирасанлар”, деган экан. Ҳамонки одам вафот топгач, бир хил либосда, бир хил лаҳадда, бир хил ҳолатда ётар экан, озгинагина умрини жанжал билан ўтказмай яшаса бўлмас эканми, деб ўйлайман. Кишининг бошига кулфат тушса, биринчи навбатда кўшни ярайди. Шодлигингизни ҳам энг биринчи кўшнингиз баҳам кўради. Қишлоқларда, маҳаллаларда кўни-кўшничиликнинг гўзал анъаналари шаклланди. Доно қариялар бу анъаналарнинг асралишини кузатиб туришади. Бирок, афсуски,

кўп каватли уйларда яшовчилар яхши анъаналарга амал қилишмайди. Бу даъво айникса ёш оилаларга тегишли. Бир йўлакда тўрт-беш йил мобайнида кўшни бўлиб яшаган оилалар бир-бирларини яхши танишмайди. Эрталаб ишга кетиш чоғларида ёки ишдан қайтишларида икки-уч кунда тасодифан бир кўришиб қолишлари мумкин. Сўнг уйларига кириб кетишгач, ташқарига чикмайдилар. Кўшниникида нима гап – ишлари йўқ. Бунақа одамлар бошига бир нохуш иш тушса кўшнининг қадрига етади. Аммо кечиккан бўлишади. Аттанг, дейишади-ю, фойда бермайди.

Кўшничилик – бир чинни идиш кабидир. Дарз кетса, изи қолади. Шу сабабли яхши кўшничилик муносабатини эъзозлаган маъқул. Албатта, бу гаплар сиз учун янгилик эмас. Ҳозир айтилгандан кўра кўпроқ мақоллар, ривоятлар, ҳаётий мисоллар биларсиз. Мен сиздан кўпроқ биладан, деб даъво қилмайман. Мақсадим оддий – билганларингизни яна бир ёдга солиш, билимни амалда тадбиқ этишга даъват қилиш.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом кўшни ҳақини аниқ ва равшан тарзда белгилаб берганлар: “Биласизми, кўшнининг ҳақи нима?– дедилар ва бу саволларига ўзлари шундай жавоб қилдилар:- Иона истаса – иона берасиз. Ёрдам сўраса – ёрдам берасиз. Қарз сўраса – қарз берасиз. Камбағаллашса - рўзғорига мадад бериб турасиз. Хасталанса – зиёратига борасиз. Вафот этса – жанозасига кўшиласиз. Омад кулиб боқса – уни қутланг. Бошига мусибат тушса – таъзиясида бирга бўлинг. Ундан рухсат бўлмаса, уйингизни унинг уйдан баланд қилиб курманг. Чунки уйингизни баланд қилиб курсангиз унинг нимасигадир тўскинлик қилган бўласиз. Унга азоб берманг. Бирон мева олган пайтингизда унга ҳам беринг. Агар бермоқчи бўлмасангиз, уйга олиб келганингизни кўрмасин. Болангизнинг қўлига бирон мева бериб ташқарига чиқариб юбормангки, кўшнининг боласи шундай нарсага эга бўлмагунча бундан ўпқаланиб юрмасин. Қозонингизда қайнатган гўшт хиди билан уларни нотинч қилманг. Агар келтирган гўштингиздан бир парчасини унга кесиб берган бўлсангиз, гўшт хиди таралишининг айби йўқ. Биласизми, кўшнининг ҳаққи нима? Аллоҳга қасамки, кўшни ҳаққини фақат Аллоҳ марҳаматига ноил бўлган кимсаларгина ўтай олади”. Бу ибратли сўзлардан аёнки, ҳар биримизнинг зиммамизда масъулият бор. Бу масъулиятни тўғри адо этсаккина яхши хулқ эгаси бўламиз ва Аллоҳнинг раҳматига эришамиз.

Мазкур сатрлар ёзилаётган кунларда Россиядаги бир воқеани эшитиб, даҳшатга тушдим. Ёшга етмаган чақалоғи ва икки ёшли боласини уйда қолдириб, кўчага чиққан бир жувонни автомашина босиб ўлдиради. Хужжати бўлмагани учун марҳуманинг кимлигини аниқлаш қийин кечади. Бу орада уйда қолган икки гўдак йиғлай-йиғлай очдан ўлади. Кўшнилари эса уларнинг йиғиларига аҳамият бермайдилар. Болаларнинг ўликларидан хид чиқа бошлаганда “газнинг хиди чиқаётгандир”, деб яна эътибор бермаганлар... Худого шукр, бизда бу даражадаги бемехрлик, беоқибатлик йўқ, бўлмасин ҳам! Лекин бунақаси йўқ, деб хотиржам бўлишимиз ҳам дуруст эмас. Баъзи келинларимиз кўчага сув сепиб-супиришганда кўшни чегарасидан бир қарич ҳам ўтмайдилар. Дарвозалари ёнма-ён бўлса-да, кўшни дарвозаси

олдини супуришдан ё эринадилар ё бу хизматнинг савоб эканини билмайдилар.

Исломда кўшни ҳаққига катта аҳамият берилади. Расулуллоҳ бу хусусда дедиларки: “Ҳазрати Жаброил кўшни ҳаққига риоя этмоқ тўғрисида менга шу қадар кўп васият (топширик) қилдилар-ки, мен кўшнини ҳатто молимга ҳам меросхўр қилиб қўйсалар керак, деб ўйладим”. Мазкур шарафли ҳадиснинг таъкиди ўлароқ, Мужоҳид ҳикоя қилади: “Бир куни ҳазрати Умарнинг ўғли Абдуллоҳнинг уйида эдим. Ўғли қўй сўйиб, терисини шилаётган эди. Абдуллоҳ “Кўйни сўйиб бўлганингдан кейин, кўшниларга беришни ёнимиздаги яҳудий кўшнидан бошла”, деб топшириғини бир неча марта такрорлади. Охири ўғли: “Неча марта айтасиз, ота?” деб ажабланди. Шунда Абдуллоҳ дедикки:

-Расулуллоҳ кўшничилик ҳаққига шу қадар кўп ўғит берардиларки, биз кўшнини кўшнига ворис қиладилар шекилли, деб ўйлардик”.

Шарафли ҳадисларда марҳамат қилинган талабларни ҳар бир муслим ва муслима башариши шарт. Бажариш учун эса бу талабларни билиши керак. Шу боис, келинпошша, талабларнинг асосийларини ёдингизга солиш вақти келди: Бир куни Оиша онамиз нон ёпдилару бир сабаб бўлиб, бу нонни кўшнининг қўйи ея бошлади. Оиша онамиз қўй оғзидан нонни олмоқчи бўлганларида Расулуллоҳ (с.а.в.): “Майли, ундан қолгани ҳам бизга кифоя қилади, қўйнинг бу иши тўғрисида гапириб, кўшнига озор бермагин”, дедилар. Қуръони каримнинг Нисо сурасида яхшилик тўғрисида сўз борганида “яқин кўшниларга” ва “ён кўшниларга” деган ибора зикр этилган. Уламолар “яқин кўшни”ни “қариндош кўшни”, “ён кўшни”ни эса яқинлиги йўқ, яъни бегона кўшни, деб тафсир қиладилар. Набий мухтарам бу борада марҳамат қилдиларки: “Кўшнилар уч хил бўлади: битта ҳаққи бор кўшни – ҳаққи энг кам кўшнидир; иккита ҳаққи бор кўшни ва учта ҳаққи бор кўшни – буниси энг кўп ҳаққи бор кўшнидир. Энди, битта ҳаққи бор кўшнига келсак, у мушрик кўшнидир. Унинг кўшнилик ҳаққи бор, холос. Иккита ҳаққи бор кўшни эса мусулмон кўшнидир. Унинг ҳам мусулмонлик ҳаққи, ҳам кўшнилик ҳаққи бор. Учта ҳаққи бор кўшни эса – мусулмон ва қариндош кўшнидир. Унинг кўшнилик, мусулмонлик ва қариндошлик ҳақлари бор”. Ҳазрати Оиша онамиз “Ҳадяни икки кўшнидан қай бирига берайин?” деб сўраганларида Аллоҳнинг расули: “Қайси бирининг эшиги сенга яқинроқ бўлса, ўшанга бер”, деб марҳамат қилдилар. Келинпошша, эътибор қилган бўлсангиз, кўшнилар сифатларига, яъни бой ёки камбағалликларига, чиройларига, ширин сўзларига қараб ажратилмайди. Биз ҳаётимизда айнан шу нуқтада хатоликларга йўл қўямиз. Девор-дармиён кўшнимизнинг бир қилиғи ёкмагани учун ундан узоқроқ бўлишга интиламиз. Ўн дарвоза наридаги кўшни билан апоқ-чапоқ бўлгимиз келади. Дарвоқе, дарвозаларнинг яқин ёки узоқлигига қараб нечта хонадон кўшни саналади? Ҳасан Басрий ҳазратлари шарафли ҳадисга асосланиб, ховлингизнинг олд томонидан қирқ ховли, орқа томонидан яна қирқ, ўнг томонидан яна қирқ, чап томонидан яна қирқ ховлининг ҳаммаси кўшни ҳисобланишини таъкидлаганлар.

Демак, кичикрок бир кишлок ёки маҳалла аҳли бир-бирига яқин қўшни хисобланар экан. Айрим ривоятларда қўшнилари адади ўн ховли миқдорида белгиланган. Яна айрим ривоятларда маҳалла чегараси, дейилган. Бу борада бахслашмай, афзалини олавериш керак. Кимнинг қирқ хонадон билан яхши қўшничилик алоқасини ўрнатишга имконияти бўлса, қуввати етса, барака топсин! Кимнинг имконияти чегараланган экан, қўшни ҳаққига риоя қилиши шу доирада бўлаверади. Ҳасан Басрий ҳазратларига бир аёл келиб ахволдан шикоят қилди. “Уйинг қаерда?” деб сўрадилар. “Сизнинг уйингиздан етти эшик нарида”, деди аёл. Ҳасан Басрий ҳазратлари бор пулларини санаб кўрсалар етти танга экан. Ҳаммасини бердилар. “Аллоҳим, ҳалокатга учрашимга оз қолибди-я!” дедилар. У зот етти хонадон наридаги қўшнилари оғир ахволда эканидан беҳабарликларини ҳалокат деб билганлар. Бир одам муҳтожликдан қийналаётган қўшнисининг уйини сотиб олди. Кечаси йиғи овозини эшитди. “Ким йиғлаяпти?” деб сўради. “Сотилган уйинг эгалари”, деб жавоб беришди. “Уларни чақириб айтинглари, қалблари эзилмасин, сотган уйларини қайтардим, ўзларига буюрсин, мендан олган пуллари ўзларига ҳадя бўлсин”. Бундай саховат эгалари ҳозир ҳам борми ё ривоятларда қолиб кетганми? Балки турган жойи кўзига тор кўришиб, қўшнисининг ховлиси эвазига кенгайтирмоқчи бўлган юраги торлар бордир орамизда? Кунлардан бир кун Имом Аҳмад ибн Ҳанбалнинг (рахматуллоҳи алайҳ) деворлари қулади. Шогирдларидан бирининг қўшни томондан бир оз тупроқ олиб, лой қорганини кўриб қолдилар-да у шогирдни “менга ярамайсан”, деб ҳузурларидан нари кидилар. Девор учун бошқа лой қордирдилар. Қўшни ховлисидаги бир сиким тупроқнинг ҳақи не эканини биладиганлар борми ҳозир сафимизда? Баъзи бировлар яқин қўшни эканини пеш қилиб, индамай кириб келавердилар. Улар балки номаҳрам назар нима эканини билмаслар? Беижозат кириб келишлари оқибатида қўшнини хижолат қилиб қўйишлари мумкинлигини ўйламаслар? Қаранг-да, агар қўшнининг индамай кириб келаверишига ижозат бўлса, эшик қуришга не хожат бор эди? Набий муҳтарам дедилар: “Сухбатдошларнинг энг яхшиси – хушфёъл ва кўнгилга маъқули ва қўшнилари оғир ахволда қўшнисига муносабатда мумтозидир”. Яна дедилар: “Аллоҳнинг ҳузурини қўшнилари оғир ахволда қўшнисига яхшилик қилганидир”. Пайғамбаримиз ҳузурларига бир одам келиб қўшнисидан шикоят қилди. Набий муҳтарам унга: “Сабр қил!” дедилар. Орадан кунлар ўтиб, иккинчи ва учинчи марта шикоят билан келганида ҳам сабр қилишга даъват этдилар. Тўртинчи марта келганида: -Уйдаги ашёларингни кўчага чиқариб ташла!- дедилар. У одам шундай қилди. Йўлдан ўтувчилар: “Сенга нима бўлди?” деб сўрашса, “Қўшним мени шу ахволга солди, тинмай азоб беришти”, деяверди. Шунда одамлар: “Бундай озорли қўшни Аллоҳнинг лаънатида учрагай”, дейдиган бўлишди. Бу кўргиликдан ноқулай ахволга тушган қўшни узр билан чиқди ва

деди:

-Ашёларингни йиғиб ол. Аллохга қасамки, энди сени сира нотинч қилмайман. Набий мухтарам баракот ва баракотсизлик хотинда, масканда ва отда бўлишини айтдилар. Масканнинг баракоти - турар жойининг кенглиги ва кўшнилариининг яхши инсонлар бўлишидир. Бебаракалиги - тураржойининг торлиги ва кўшнилариининг ёмон феъл-атворли инсонлар бўлиши билан боғлиқ.

Ўтдаин	куймас	эдим,	куйдирди-да,	ён	кўшним,
Гулдаин	сўлмас	эдим,	сўлдирди-да,	ён	кўшним,
Ўғлим,	қизим	бахтидан	айирди-да,	ён	кўшним...

Кўшничилик бурчи фақат кўшнига азоб бермасликдангина иборат эмас. Кўшни учун қандайдир қийинчиликни зиммага олиш ҳам керак бўлади. Чунки кўшнига азоб бермасликнинг ўзи, ҳали бурч ўталди, деган гап эмас. Бунинг учун ҳатто маълум бир қийинчилик ё ноқулай аҳволга чидаш ҳам камлик қилади. Чунки, шу билан биргаликда кўшнига яхши (меҳр билан) ва мулойим муомала қилиш, унга хайр-садақа қўлини узатиш керақдир. Келинпошша, шу ўринда бир оз қайтариқдай туюлса ҳам кўшни бурчи ҳақида яна тўхталайлик. Ғазолий ҳазратлари шарафли ҳадиснинг тафсири сифатида бундай баён қиладилар:

“Кўшни билан учрашганда салом билан сўз бошламоқ, гаплашганда гапни чўзмаслик, кўп савол бермаслик, касал бўлганда кўргани бориш, бошига мусибат тушганда таъзиясида унинг билан бирга сабрли бўлиш, севинчли онларида қутлаш – унинг севинчи билан севиниш, хатоларини кўрмасликка олиш, уйини жосусларча кузатмаслик, деворига бир нарсалар қўйиб ёки осиб ғашини келтирмаслик, унга тегишли жойдан сув олмаслик, уйининг олдига ахлат ва супиринди тўкмаслик, ўтиш йўллариини торайтирмаслик, бирон баҳона билан уйига қарамаслик, кулоққа чалинган оилавий сирларини ёймаслик, ўзи йўқлигида уйини кўриқлаш, унга қарши айтилган сўзларга кулоқ солмаслик, махрамига оид хусусларда кўз юммоқ, хизматчисига қарамаслик, боласига ширин сўзлар айтиш, диний ва дунёвий масалаларда билмаганларини ўргатиш...”

Кўшни ҳақки – қўлдан келганича унга яхшилик қилишда экан. Шу боис ҳам Набий мухтарам “Кўшнига яхшилик қил, тинч-саломат бўласан... Кимнинг Аллохга ва Қиёмат кунига иймони бўлса, кўшнисига нисбатан иззат-икромда бўлсин”, деб марҳамат қилганлар. Халқимизда бу шарафли ҳадисдаги маънони давом эттирувчи мақоллар ҳам бор: “Кўшнингни янима, киноя сўз доғ этар, қурбинг етса кўмаклаш, эшигингни боғ этар”. “Кўшнинг ёмон бўлса – ёмонлик келар, кўшнинг яхши бўлса – омонлик”.

Ҳозир турли кўринишда, услубда, ҳажмда янги уйлар қуриляпти. Айрим уйларнинг пастки қаватида дўкон, қахвахона ёки ҳунармандлик устахонаси мавжуд. Дўкон, қахвахона ҳам, устахона ҳам кўшнига озор бермайдиган бўлиши керак. Тасаввур қилинг, магнитофондан эрта-ю кеч ашула жаранглаб турса, темирчи босқонда уриб турса, тутун бурқсиб турса... Ёки устахонадан таралаётган бўёқнинг ўткир ҳиди кўшнининг димоғини ачитиб турса. Бир кўшни болохона қургани учун иккинчисидан ранжиди. “Болохонани ўзимнинг

еримга курдим, сенинг нима ишинг бор?” дейди у қўшни. Зимдан каралса, гапида жон бор. Лекин ўша болохонадан туриб қўшнининг ховлисига номахрам назар тушиб туриши-чи? Бу томони ўйланмайдими? Донолар деганлар-ки: “Кўчага, қўшним томонга мағзава тўкканимдан кўра, бу мағзавани ўз устимга тўкканим афзал”. Бу хикматни тушуниш қийин эмасдир?

Маълум бўлдики, ўзини иймонли санаган ҳар бир мусулмон қўшничиликка доир бурчларини оғишмай адо этиши зарур экан. Бу борада эр ва аёлнинг масъулияти орасида фарқ кўрамиз. Эрлар майда-чуйда нарсаларга кўпда эътибор бермайдилар. Аксинча, қўшнилари орасининг бузилиши хотинларнинг ўзаро чиқишмаслиги, миш-мишлари, ғийбатлари туфайлидир. Қўшнининг келини аразлаб кетиб қолса ёки қизи қайтиб келса, қувонадиганлар озми ёки кўпми?

Шундай хикматли гап бор: “Фалончиниқида қўш ноғора қизиб, тайёр туради. Қўшнисиниқида бир гап бўлса ноғора қоқиб, элга ошкор қилади”. Шундай одамлар ҳам ўзларини иймонли ҳисоблайдиларми? Бир хонақоҳда намоз ўқиб, ибодатдан сўнг тесқари қараб кетадиган қўшнилари-чи? Агар улар “У қўшни бу қўшнининг бегунохлигига амин бўлмаса, бу қўшнининг иймони шубҳа остида бўлади... Қиёмат куни биринчи бўлиб, ёвлашиб қолган қўшнилари муҳокамага қўйилади”, деган шарафли ҳадисни билганларида эҳтимол бундай қилмаган бўлардилар. Қўшнисининг уйига мўралашни яхши кўрадиганлар-чи? Агар улар “Износиз бировнинг уйига мўралаган одамнинг кўзини ўйиб олиш ҳалол бўлади”, деган ҳадиси шарифни билганларида эҳтимол ўзларини бу гуноҳ ишдан тўхтатган бўлардилар.

Ҳа, бу борада фақат сизгина эмас, келинпошша, ҳаммамизнинг ўйлаб кўрадиган ишларимиз бор. Абдуллоҳ ибн Умар айтадилар: “Бизнинг ёшлигимизда кўрганимиз шундай эди-ки, у вақтда ҳеч бир киши ўз олтин-кумушини бошқа мусулмон биродаридан азизроқ ҳисобламас эди. Ҳозир эса, ҳар биримиз учун олтин-кумуш ҳар қандай мусулмон биродаримиздан яхшироқ бўлиб қолди. Мен Расулуллоҳдан: “Бир қанча қўшнилари Қиёмат куни ўз қўшнилариининг этагидан ушлаб: “Эй Раббим! Мана бу қўшним бошимга иш тушган вақтда ёрдам қилиш ўрнига эшигини қулфлаб олган эди” деб даъво қилади”, деган ҳадисларини эшитганман”.

Яна бир ҳолатда Пайғамбаримиз алайҳиссалом: “Ким ўзининг қорни тўқ бўлиб, қўшнисини эса оч ўтирган бўлса, у киши чин мўъмин эмасдир”, дедилар. Бир куни Аллоҳнинг расули (с.а.в.) саҳобалари билан йўлда кетаётганларида: “Қўшниларига азият етказганлар биз билан бирга юрмасин”, дедилар. Саҳобалардан бири буни эшитиб: “Мен қўшнимнинг девори остига таҳорат ушатиб эдим”, деб афсусланди. Набий мухтарам унга қараб: “Сен сафимиздан чик”, дедилар.

Расулуллоҳ саҳобаларидан сўрадилар: “Зино нима?” Саҳобалар жавоб бердилар: “Зино қилиш ҳаром, уни Аллоҳ таоло ва Унинг расули ҳаром деб атаганлар”. Расулуллоҳ дедилар: “Киши ўнта хотинни зино қилгани гуноҳи қўшнисининг хотинини зино қилгани гуноҳидан енгилроқдир”. Яна сўрадилар: “Ўғрилиқ тўғрисида нима биласизлар?” Саҳобалар жавоб

бердилар: “Ўғрилиқ – харом. Уни Аллоҳ таоло ва Унинг расули харом деб атаганлар”. Набий мухтарам дедилар: “Ўнта хонадондан ўғрилиқ қилиш битта қўшни уйдан ўғрилиқ қилишдан енгилроқдир”. Нима учун қўшнилари билан яхши муносабатда бўлишга кўп аҳамият берилади? Сабаби: ён қўшнисига меҳрибон бўлмаган одамдан узоқдаги нотаниш мусулмон биродарига меҳр-оқибат кутиш қийин. Қўшнилари яхшилик қилиш – жамиятдаги инсоний алоқаларни мустаҳкамлашга, жамиятни кучли-қудратли қилишга хизмат этади. Донишманднинг “Қўшниси яхши қаримас”, деган ҳикмати айни ҳақиқатдир. Ёмонга қўшни бўлган одам денгиз сайёҳига ўхшайди. У фарқ бўлишдан қутулса ҳам, қўрқувдан қутула олмайди. Ҳасан Басрий ҳазратлари айтдиларки: “Яхши қўшни сенга зиён ва ташвиш етказмайдиган қўшни эмас (аслида бундай қўшни ҳам яхши), балки сенинг ёмонлигинга чидаб яшайдиган қўшидир”. Бу ҳикмат асосида ҳар биримиз ўзимизнинг хулқимизга четдан назар ташлаб кўрсак яхши бўларди. Қўшнимиздан яхшиликни талаб қилаверамиз ёки унинг ёмонлигидан нолийверамиз. Хўш, ўзимиз яхшимизми? Бизнинг ёмонлигимиздан қўшнимиз ўзгаларга ҳасрат қилмаётибдими? “Аввал ўзингга боқ, кейин ногора қоқ” мақоли айни бизга аталмаганмикин? Бир одам қўшнисидан нарвон сўраганда бермаса, ё бирон баҳона қилса, у ҳам вақти келганда ўша қўшнисига кетмонини бериб турмайди. Бу ҳол қўшнилари орасидаги соғлом муносабатни бузади. Қуръони каримда: “Улар риёкорлик қиладиган ва рўзғор буюмларини ҳам кишилардан манъ этадиган кимсалардир” (Моъувн сураси. “Моъувн” – рўзғор буюмлари маъносини беради.) дейилади. Ибн Касир бу ояти каримани бундай тафсир қилганлар: “Яъни улар Раббиларига ибодатни ҳам яхши адо этишмайди, риёкорлик қилишади ва У зотнинг халқига ҳам манфаат беришмайди”. Нарвон ҳам, кетмон ҳам ейилиб қолмайди. Тўғри, синиб қолиш эҳтимоли бор. Аммо бу фожиа эмас. Тузатса бўлади ёки янгисини сотиб олиш мумкин. Синган буюм эгаси саховатли бўлса, қўшнисини хижолат қилмайди: “Ўзи синай-синай деб турувди, келган бало-казо шунга урсин”, деб қўя қолади. Иймони заиф бўлса, қўшнисига маломат тошлари ёғдириб, буюмнинг янгисини сотиб олиб беришини талаб қилади. Агар синган нарвон эгаси камхаржроқ бўлса, тўлашни талаб қилмаса ҳам, синдирган қўшни инсоф юзасидан янгисини сотиб олиб бергани дуруст. Қўшни бирон нарса сўраб чиққанида бериб турилса савоб. Қўшнидан бирон буюмни қизғаниш мўминларнинг хулқидан эмас. Балки Қиёмат кунидаги ҳисоб-китобни ёлғон дейдиган риёкор кишиларнинг ишидир. Лекин бу гўзал хулқни суистеъмол қилиш ҳам яхши эмас. Шундай хонадонлар борки, тез-тез ишлатиб туриладиган рўзғорталаб буюмларни ўзлари сотиб олмайдилар. Қўшнилари қайта-қайта сўрайверадилар. Дазмол куйиб қолганида то тузатилгунича ёки янгиси олингунича сўрашнинг айби йўқ. Лекин бу сўраш узлуксиз давом этмаслиги керак. Айрим хонадонларда това ёки гўшт майдалагич йўқ. Ҳолбуки, шу буюмларни сотиб олишга қурбилари етади. Бир латифа бор: ота ўғлига “Қўшнидан теша олиб чиқ”, деб буюради. Ўғил “қўшнимиз тешасини бермади”, деб қуруқ қайтганда ота аччиқланиб дейди:

“Жуда бахил-да, булар! Бор, ертўладан ўзимизнинг янги тешани олиб чиқ!” Келинпошша, қайнонанинг ёки хонадоннинг бошқа аъзоларига қандай ширин муомала қилсангиз, қўшнилари билан ҳам ўшандай, балки ундан зиёда хушмуомалада бўлишингиз талаб этилади. Уйдаги муомалангизда хатоликка йўл қўйсангиз, бир-икки танбеҳ билан масала ҳал бўлади. Лекин қўшниларга нисбатан бирон бурчни бажармасангиз, бир камчилигингиз ёнига яна бештаси қўшилиб, атрофга дoston қилинади. Шундан эҳтиёт бўлсангиз – марра сизники!

Қўшнилари билан апоқ-чапоқ бўлиб олганингиз яхши. Хонадонингизга бир неча соатга ёки бир неча кунга келувчи меҳмонлар ҳам бор, а? Улар билан муомалангиз қандай бўляпти? Меҳмонлар ҳақингизга дуо қилиб, сизни мактаб кетяптиларми ё кўнгиллари ғашланиб қайтыптиларми? Эндиги суҳбатимиз шу ҳақда.

Ўттиз

тўққизинчи

суҳбат:

Меҳмондўстлик

Келинпошша, бахтингиз шундаки, фойзли хонадонга келин бўлиб тушгансиз. Хонадонингиз фойзи шундаки, сизникидан меҳмон аримайди. Меҳмон кутавериб баъзан чарчаб ҳам кетасиз, тўғрими? Чарчай-чарчай, баъзан кимгадир нолигингиз ҳам келади. Лекин нолимайсиз ва тўғри қиласиз. Сиз яхши тарбия кўргансиз ва меҳмоннинг Аллоҳ томонидан юборилганини биласиз. Қайси бир хонадонга меҳмон келмай қўйган бўлса, демак у жойга шайтон уя қурибди экан. Қудсий ҳадисда Аллоҳ айтади: “Эй Одам фарзанди! Агар уйингга меҳмон келмай қолса, Парвардигорга “Лаънати шайтон ёмонлигидан мени Ўзинг сакла”, дея илтижо қил”. Энди биргалиқда ўйлайлик-чи: кимнинг уйига меҳмон оёқ босмай қўяди? Дўстлар, қариндошлар ҳам келмай қўйишади? Фақат фариштасиз уйга! Ким шайтон етовида экан, ким шайтон васвасасига банди экан, унинг уйига биров келмайди. Йўқламайди, зиёрат қилмайди. Биров бировникига овқат илинжида, нон умидида бормайди. Доно халқимизда “Ширин нонинг бўлмаса ҳам, ширин сўзинг бўлсин”, деган мақол бор. Молу мулки ҳисобсиз бўлса-да, ҳиммати бўлмаса, бу инсонда хилм, лутф, бағрикенглик бўлмаса – ҳаммаси бекор!

Ҳадиси қудсийда яна марҳамат қилинади: “Эй Одам фарзанди! Сен хузурунгни келган Менинг меҳмонларимни сийла, Мен ҳам хузурунгни келган сенинг меҳмонларингни (яъни сенга тегишли кишилар вафот этиб келишганида) сийлайман”. Дикқат қилайлик: бизникига келувчи одам шунчаки оддий меҳмон эмас экан. “Меҳмон атои Худо” дейилиши бежиз эмас экан. Демак, сизу биз Аллоҳ йўллаган меҳмонни сийлашимиз керак экан. Ана шунда Аллоҳ таоло хузурунгни биз томондан борган яқинларимизни азиз меҳмон мартабасида сийлар экан. Бу нима дегани? Яъни, яқинларимизни – вафот этган ота-оналаримиз, қариндошларимиз, дўстларимиз, қўшнилариимизни... Аллоҳ Ўз мағфиратига олади, деганидир. Раббимиз биз – бандаларига шундай ваъда берапти. Қаранг, арзимас бир ҳаракатларимиз,

отхонага боғлаб, ичкари кирди. Аёл чой-нон келтирди. Мусофир овқатланиб ўтирганида хонадон соҳиби келди. Мусофирни кўриб, унинг кимлигини сўради. Хотин “Аллоҳ юборган меҳмон”, дегач, унинг жаҳли чиқди. -Нега уйга қўйдинг? Менга меҳмоннинг кераги йўқ!- деб бакирди. Мусофир узрини айтди-ю, чакқон туриб уйдан чиқиб кетди. Тунни даштда ўтказди. Кун бўйи йўл юриб, қош қорайганда яна бир уй қаршисидан чиқди. Эшикни тақиллатган эди, бир хотин чиқди. У киши мусофирлигини билдирган эди, у аччиқланиб: -Бизга меҳмоннинг кераги йўқ. Сизни меҳмон қила олмаймиз, боринг, кетинг!- деб эшикни ёпмоқчи бўлганида эри келиб қолди. Хотинидан бу кишининг кимлигини сўради. Хотини мусофир эканини айтгач, хонадон соҳиби очик юз билан: -Хуш келдингиз, азиз меҳмон! Сизни биз томон йўллаган Аллоҳимга шукр!- деб мусофирни уйига бошлади. Ичкари кириб ўтиришгач, ширин муомала билан ҳол-аҳвол сўради. Тотли таомлар билан зиёфат қилди. У Набий мухтарамнинг: “Ким Аллоҳга ва охират кунига иймон келтирган бўлса, меҳмонини икром этсин”, деган ҳадисларига амал қилди. Мусофир бу уйдаги ва кечаги уйдаги муомалаларни таққослаб, жилмайди. Уй эгаси бу жилмайиш боисини сўради. Мусофир айтди. Шунда уй эгаси деди: -Меҳмон, ажабланманг. Кеча сиз тушган уйдаги хотин менинг синглим бўлади. Хотиним эса сизни уйдан қувган одамнинг синглисидир... Бу ҳикоятдан ибрат шуки, меҳмондўст оилада улғайган ўғил-қизлар ҳар қандай меҳмонни хурсандчилик билан кутиб оладиган бўлишади. Меҳмондан безор, “меҳмон келмаса эди”, деб зириллаб турувчи оиладаги фарзандлар меҳмондўст бўлиб улғайишлари мумкинмикин? “Меҳмон тезроқ тура қолса эди”, деб ҳар хил ишоралар билан муддаоларини аён қилишга тиришувчи ота-оналар фарзандларига нимани ўргатар эканлар? Келинпошша, ҳикоятда жиддий равишда диққат қилиниши лозим нуқтага диққатингизни тортмоқчиман: агар шариат нуқтаи назаридан қаралса, эри йўқлигида меҳмонни кутиб олиб, ичкарига бошлаган хотин нотўғри иш қилган бўлади. Эр йўқ уйга кирган меҳмонни ҳам бефаросат дейишимиз мумкин. Агар эри уйда бўлмаса, хотин бегона мусофир у ёқда турсин, қариндошлар орасидаги номаҳрам эркак келса ҳам эшикни очмаслиги керак. Эшик ортидан туриб: “Хўжайиним (ёки “болаларимнинг дадалари”) уйда йўқ эдилар”, деса кифоя. Меҳмон хотинни гапга солмасдан дарров изига қайтиши керак. Қуръони каримда буюриладики: “Эй иймон келтирганлар! Ўз уйлариңгиздан бошқа уйларга то изн сўрамагунингизча ва уларнинг аҳлига салом бермагунингизча, кирманг. Ана шундай қилмоғингиз сиз учун яхшидир, шоядқи эсласангиз” (Нур). Ўрни келганда бировниқига келганда чақириш одобини ҳам ёдга олайлик: *ҳар ким бир кишининг эшигига бориб киришни истаса, аввало у кишига ўзининг келганини эшик орқасидан охиста тақиллатиш ё қўнғироқ чалиш ё йўталиш тариқасида билдиради. Эшик қаттиқ, асабий равишда қоқилмайди, қўнғироқ ҳам кетма-кет чалинмайди. *агар ичкаридан овоз берилса “Ичкарига кирсам бўладими?” деб сўралади.

Бундай изн сўраш адади уч мартагачадир. Ҳар изн сўраганидан кейин тўрт ракат намоз ўқиш миқдорида сабр қилиб кутилади. Қўнғироқ чалиш, тақиллатиш орасидаги фурсат ҳам шу миқдорда бўлгани яхши. *агар уч бора чақирганда ҳам уй эгасининг овози чикмаса ва киришга изн берилмаса, кутиб турилмай, орқага қайтилади. *агар уй эгаси “Сиз ким бўласиз?” деб сўраса, жавобига исмини аниқ қилиб айтади. Гумонли ёки мавҳум қилиб: “Ўзингиз билган одам” ёки “сизнинг қариндошингизман ё дўстингизман”, дейилмайди. *агар уй эгаси ҳамроҳлигида келинса, юқорида зикр этилган тартиблар билан эмас, шароитга қараб иш қилинади. Лекин, тоғли ёки чўл қишлоқларида азал-азалдан сақланиб келинаётган бошқачароқ одат ҳам бор. Бу одатга кўра, эр уйда йўқ пайтида меҳмон келса, хотин томонидан иззат билан кутиб олиनावерилади. Машҳур араб сайёҳи Ибн Баттутанинг ажиб хотираси бор: У қарвонлари билан Туркиянинг Онадўли деб аталмиш Осиё қисмидаги Денизли шаҳрига яқинлашганида шопмўйловли барваста бир одам йўлдан чиқиб, отининг жиловини маҳкам тутди-да, “юр, кетдик!” деган ишора қилади. Сайёҳ туркчани, у одам эса арабчани билмайди. Ёнига қилич осган шоп мўйловли бу одамни сайёҳ қароқчи деб ўйлаб, қўриқиб кетади. Бу ҳам етмаганидай беш-ўн дақиқадан сўнг яна бир паҳлавон одам пайдо бўлиб, отнинг чап томонидан жиловини ушлайди. Ўзаро нималардир деб гапириб, бири отни у томонга, иккинчиси бу томонга тортқилайверади. Гап нимада эканини билмаган сайёҳнинг қўрқуви ортаверади. Тортишув сабаби эса оддий эди: Аввал келган шопмўйловли паҳлавон айтадики: “Меҳмон – атойти Худо! Биринчи бўлиб уни мен кўрдим. Шунинг учун уни биз меҳмон қиламиз”. Иккинчи бўлиб жиловни ушлаган паҳлавон эса унга эътироз билдиради: “Биринчи бўлиб кўрганнинг тўғри, лекин биродар, бу ерлар бизники-ку ахир! Бизнинг меҳмонимизни сен бошлаб кетсанг бизга уят эмасми! Инсоф қил! Бу меҳмонни Аллоҳ бизга насиб этган. Биз уни едирамиз, ичирамиз, ётоғини тайин қилиб берамиз. Дуосини, савобини ҳам биз олажакмиз”. Келинпошша, бу воқеа сизга эртақдай туюлгандир? Лекин бу эртақ эмас, ҳақиқат!

“Ўзбеклар - меҳмондўст халқ” деб фахрланамиз. Худди шунга ўхшаган гапни, яъни “араблар меҳмондўст халқ” ёки “испанлар меҳмондўст” деган фахрни ҳам ўша жойларга бориб қолсак эшитамиз. Ҳар бир халқнинг меҳмондўстлик одати ўзи учун ёқимли, ўзи учун суюмли. Дунёда нечта қишлоқ, шаҳар, юрт мавжуд бўлса, меҳмондўстлик кўринишлари ҳам шунча. Хусусан, “ўзбекларга хос меҳмондўстлик” деганимиз билан бу меҳмондўстликнинг кўринишлари кўп. Андижонда ўзига хос, Жиззахда ёки Бухорода ўзига хос чиройли кўринишлари бор. Бу кўринишларнинг бири иккинчисига ўхшамайди. Янада синчиклаб кузатсак, айтайлик, Сурхондарёнинг Денов шаҳридаги меҳмондўстлик билан Бойсундаги лутфнинг орасида фарқларни сезамиз. Бу одатлар ҳар бир жойнинг шарт-шароитлари, имкониятларидан келиб чиқиб, шаклланган ва қатъий урф-одатга айланиб қолган. Айрим урф-одатларга ҳозир ҳам қаттиқ амал қилинади. Баъзилари эса эътиборсизлик натижасида

унутиляпти.

Одатлар, яшаш шароитлари турлича бўлгани учун “ўзбекча меҳмон кутиш фақат шундай бўлади”, деган ягона ва қатъий қоида тавсия этиш мумкин эмас. Ҳар бир маҳалла, кишлоқ, шаҳар, вилоят азалий одатлари бўйича меҳмон кутадилар. Лекин барча учун умумий бўлган меҳмон кутиш одатлари борки, бу ҳақда улуғ алломаларимиз, донишманд боболаримиз кўб ва хўб айтиб кетишган. Бу ҳақда сал кейинроқ батафсил сўз юритамиз. Ҳозир эса Ибн Баттутани қаршилаган мезбонлар ҳақидаги ҳикоятга қайтсак. Бундай меҳмондўстлик бизда ҳам мавжуд. Айниқса кишлоқдаги бир хонадонга меҳмон келса, уни уйига чорловчи мезбонлар кўпайиб кетади. Бир кунни мўлжаллаб келган меҳмон ўн – ўн беш кун қолиб кетиши ҳеч гап эмас. Шунинг учун ҳам халқимизни “меҳмондўст” деб шарафлашади. Бундай меҳмондўстликни кўп кўрганман ва ҳамиша шу халқ фарзанди эканимдан фахрланганман. Бундай фахр бошқа одамларда ҳам борлиги аниқ. Лекин фақат фахр билан чекланиш кифоя эмас. Балки бу гўзал одатнинг янада гўзаллашувига ўз ҳиссасини қўшмоғи, фарзандларини шу одат бўйича тарбия этмоғи

лозим.

Айтиш жоизки, жойлардаги меҳмондўстликнинг бирини иккинчисига таққослаб, бирини иккинчисидан афзал қилиб кўрсатиш ақлдан эмас. Ҳар бир жойнинг одатини бориचा қабул қилиб, иззатлаш керак. Масалан, Фарғона водийида меҳмон остона хатлаши билан кўлига сув қуядилар. Дастурхон тўрига ўтказадилар. Фотиҳадан сўнг ўринларидан туриб, кўл қовуштириб “Хуш келибсиз, қадамнингизга ҳасанот!” дейдилар. Меҳмон ҳам ҳурмат юзасидан ўрнидан туриб “Хушвақт бўлинг”, деб лутф қилади. Меҳмонларга ярим пиёладан камроқ миқдорда чой қуйиб узатадилар. Чой қуйишда пиёлага шама туширмасликка уринадилар. Меҳмон кетишга изн сўраса, дарров рухсат бермайдилар, “мен ҳали сизнинг дийдорингизга тўйганим йўқ”, деб яна бир оз суҳбатга тутадилар. Меҳмон кетишга рухсат сўраши билан кўлни фотиҳага очиш одобсизлик саналади. Худди меҳмоннинг тезроқ даф бўлишини истаётгандай қабул қилинади. Меҳмондорчилик мобайнида мезбон “олинг, олинг”, деб баъзан меҳмонларни қийнаб ҳам қўяди.

Бир устозни шогирдлари меҳмонга таклиф қилишганида у киши: “Уч шартим бор, мени тўрга ўтказиб олиб калтакламайсан, сўнг уруш майдонига ташламайсан, кейин қамаб қўймайсан”, деган экан. Устознинг шартлари бу маънода эди: тўрга ўтказиб калтаклаш – ҳадеб “таомдан олинг, олинг”, деявериб ҳолдан тойдириш. Бу хусусда бир латифа: мезбон “сомсадан олинг”, деб кистайверди. Меҳмон: “Раҳмат, сомса бағоят ширин бўлибди, тўртта едим, Худога шукр, тўйдим”, деса, мезбон яна лутф қилибди: “Бешта едингиз, яна битта олинг, жуфт бўла қолсин”.

Устознинг иккинчи шarti – жанг майдонига ташламаслик – меҳмондорчилик пайтида, айниқса суҳбат вақтида атрофда болаларнинг шовқин қилмаслиги эди. Бола – бола-да! Меҳмон келса, катталардан кўра улар кўпроқ қувонадилар, ўйнайдилар, шўхликлари авжга чиқади. Меҳмоннинг иззати учун шовқин қилмасликни болага меҳмон келмасидан аввал тушунтириш, ўргатиш керак. Бу одобни бола битта гап билан қулоғига илмайди, бу

соҳадаги тарбия узлуксиз давом этиши керак. Баъзи ҳолларда боланинг шўхлиги ортса, уни тинчитиш учун оналари урадилар. Шунда боланинг бақириси авжга чиқиб, меҳмон ноқулай аҳволга тушади. “Менинг ташрифим ёкмагани учун болани уриб аламдан чиқяпти”, деб ўйлаши ҳам мумкин. Меҳмон ҳузурида мезбон оиланинг каттаю кичиги ғазабларини ёки ташвишларини ошқор қилиб қўйишдан сақланишлари керак. “Меҳмон ҳузурида ҳатто мушугингни “пишт” демагин”, мақолига амал қилмоқлик хайрлидир. Меҳмон баодоб, илмли, суҳбати ширин одам бўлса, таомдан кейин, болаларни унинг суҳбатига чорлаш ҳам яхши одат. Суҳбатдан сўнг меҳмон болалар ҳаққига хос дуо қилса янада яхши. Устознинг учинчи шарти – “қамаб қўймайсан”, дейиши “кетадиган бўлсам “яна ўтиринг”, деб қистайвермайсан” деган маънода эди. Келмак – иродат, кетмак – ижозат биландир. Бу “Меҳмоннинг келиш ихтиёри ўзидан, кетиш ихтиёри эса мезбондан” дегани. Лекин мезбон бу ихтиёрни ҳаддан зиёд суистеъмол қилмаслиги керак. Инглизларда меҳмон еб-ичиб, гапини гапириб, кўнгли тўлгач, индамай туриб кетавераркан. Бу одат инглизларнинг ўзларига буюрсин. Биз меҳмонни кўчагача кузатиб чиқмасак, кўнглимиз жойига тушмайди. Узоқдан келган меҳмонни бекатгача кузатамиз. Лекин кўп қаватли уйларда кузатиш одобида андак ночорлик сезилиб қолади. Мезбон уй остонасидаёқ хайрлашади, зинадан тушиб-чиқишга эринади. Агар мезбон тўққизинчи қаватда яшаса-ю, лифт ишламаётган бўлса бош гап. Меҳмондорчиликда “олинг-олинг”га ўрганган киши Хоразм томонларга бориб қолса, ажабланиши мумкин. У ёқларда ҳар бир меҳмон олдида бир чойнак, бир пиёла қўйилади. Меҳмон чойни ўзи қуйиб ичади. Бу одатда меҳмонга нисбатан ҳурматсизликни кўрмаслик керак. Менга ўхшаб кам чой ичадиганлар учун айна шу одат ёқимли. Чунки водий томонда чой қуйиб узатаверишгач, мезбоннинг қўлини қайтаришдан хижолат бўлиб, ичишга мажбур бўласиз. “Олинг, енг” деб таклиф қилмоқлик мустаҳаб, яъни савоб иш. Лекин бунинг чегарасини билиш керак. Меҳмон келса, биринчи галда дастурхон ёзамиз. Ундан ҳеч қачон “қорнингиз очми?” деб сўрамаймиз. Биласиз, русларнинг одати шунақа, биз учун эса уят. Бир одам меҳмонидан: “Очмисиз, ташнамисиз ё уйқунгиз келяптими?” деб сўрабди. Меҳмон ҳазил йўсинида жавоб берибди: “Булоқ бошида тўйиб ухлаб келдим”. Бу жавобни эшитиб мезбон ўйланибди: “Демак, булоқ бошида тўйиб сув ичган, тўйиб ухлаган. Фақат... қорни оч экан...” Меҳмондан сўраб ўтирмай, таом келтирилади. Еса – егани қадар ер. Емагани – меҳмондан қолган таом шифодир, дейдилар. Бизнинг одоб шундай. Абул Аъло ал-Мааррий дедиларки: “Уйингга келган меҳмонга тушлик овқатни берган бўлсанг, кечда унга “Овқатланишга иштаҳангиз борми?” деб сўрама. Меҳмон оч бўлса-да, уялганидан “Иштаҳам йўқ”, демоғи мумкин. Шунинг учун қандай таоминг бўлса-да, тақдим қил”. Яъни: “Сўраб бергандан кўра уриб бер”.

Бир ҳасиснинг қовурилган товукни уч кундан бери дастурхонга қўйиб, аммо емасдан олиб кетаётганига разм солган меҳмон: “Бу товукнинг қовурилгандан кейинги умри тириклигидан ҳам узунроқ шекилли?” деб ўйлабди.

Мехмоннинг ҳаққи баланд саналади. Подшо замонида тоғ кишлоқларининг бирида ибратли воқеа содир бўлган. Миршаблар таъқибидаги одам кочиби келиб, бир уйга кириб яширинади. Уй эгаси қарасаки, ўзининг душмани паноҳ излаб кирибди. Уй эгаси хунхўр эди, бу кишини ўлдириб, қасос олиши зарур эди. Лекин остонасини ҳатлаб киргани учун у одам мехмон мартабасига чиққанди. Уни ўз уйида ўлдириши мумкин эмасди. Ҳатто мехмонни миршаб кўлига топширишга ҳам ҳаққи йўқ эди. Мехмон мартабасидаги душманини ҳимоя қилишни халқининг мехмондўстлик қонунини талаб этарди. Уй эгаси ёзилмаган, аммо асрлар бўйи ота-боболари итоат этиб келган бу қонунга бўйсунди. Мехмонни миршаблардан ҳимоя қилиб, ўзи ҳалок бўлди... Ҳикоят: Халифа Мўътасим бир гуноҳкорни ўлимга ҳукм қилди. Гуноҳкор дедик:

-Эй мўминларнинг амири, Аллоҳ ва Унинг расули ҳақи учун мени бир коса сув билан мехмон қилингни, мен жуда ташнаман. Ундан кейин амрингизни бажо келтирсинлар.

Халифа Мўътасим “Аллоҳ ва Унинг расули ҳақи учун” дейилган онтинг ҳурматини сақлаб буюрди, гуноҳкорга сув бердилар. У киши сувни ичганидан сўнг деди:

-Аллоҳ сизга меҳр-шафқат ато қилсин. Эй мўминларнинг амири, шу бир коса сув билан сизнинг мехмонингиз бўлдим. Энди мурувват билан буюрингни, агар мехмонни ўлдириш лозим бўлса, мени ўлдираверсинлар. Агар афв қилсангиз, сизнинг олдингизда барча гуноҳим учун тавба қиламан. Бу гапни эшитган халифа табассум қилиб деди:

-Тўғри айтасан, мехмоннинг ҳаққи улуғдир. Сенинг гуноҳингни афв этдим. Сен тавба қилдинг, бундан буён нотўғри йўлга ҳеч қадам қўймагил. Яна бир ҳикоят:

Ҳимматли ва мурувватли бир одам ўз боғига ёру дўстларини даъват қилиб, зиёфат берди. У кишининг гўзал ва ахлоқли, тарбияли бир ўғли бор эди. У кечгача мехмонлар хизматида бўлиб, жуда чарчади. Кечкурун дам олиш учун болохонага чиққан эди, бехос мункиб, пастга йиқилди-ю жон берди. Ота бечора бу қайғули ҳолни кўриб, юрак-бағри эзилди, кўзига ёш олиб, ўғлига келган фалокатни хотинига ва оила аъзоларига секингина хабар қилди-да:

-Ҳеч қайсингиз товуш чиқариб йиғламанг, ўғлимнинг вафот қилганини мехмонлар сезмасин,- деб тайинлади.

Мехмонларга сездирмасдан марҳум ўғлини ювдириб, кафанлатиб қўйди. Кейин мехмонлар ҳузурига чиқиб, улар билан суҳбатлашиб ўтирди. Ўғлининг вафотидан мехмонлар хабарсиз эдилар. “Ўғлингиз қаерда, нима учун кўринмай қолди?” деб сўрадилар. Ота бечора мехмонларнинг кайфиятларини бузмаслик учун фожиани яширди: “Ўғлим сал чарчабди, ухляяпти”, деган жавоб билан чекланди. Мехмонлар мурувватли кишининг боғида тунадилар. Эрталаб бомдодни ўқиб, нонушта қилишгач, кетишга изн сўрадилар. Шунда ота кўзларига ёш олиб деди:

-Дўстларим, ўғлим кечки пайт болохонадан йиқилиб вафот қилди... пешинга жаноза...

Бу тўқима воқеа эмас, ҳаётда учраб турадиган ҳол. Ўлим фожиаси содир

бўлмаса-да, майда-чуйда ташвишли ишлар ҳам меҳмонларга билдирилмайди. Машхур ёзувчи Ўлмас Умарбековнинг китобларини нашрга тайёрлаш жараёнида бир хикоя диққатимни тортди. Ундаги баёнга кўра, шаҳарлик зиёлилар тоғдаги қишлоққа сайр қилгани борадилар. Сайр ташаббускори қишлоқдаги таниши яшайдиган уй эшигини тақиллатади. Бир аёл эшикни очиб, меҳмонларни ичкарига таклиф қилади. Уй соҳибини сўрашса, “Ҳозир келиб қоладилар”, дейди. Дастурхон ёзиб, шаҳарликларни меҳмон қилади. Меҳмонлар ошни еб бўлишиб яна уй соҳибини сўрашганда аёл уй соҳибининг вафот этганини айтади. Маълум бўлишича, шаҳарликлар бошқа кўчага кириб қолиб, бошқа эшикни тақиллатишган экан. Эшикни очиб, меҳмонларни кўрган аёл “сизлар излаб келган киши нарига кўчада туради”, демай, уларни очик чехра билан қаршилашининг сабаби: унинг марҳум эри тириклик чоқларида меҳмондўстликни кадрлайдиган киши бўлган экан... Бу хикояни ўқиб, “бўлган воқеага ўхшайди”, деганимда ёзувчи тасдиқлаб, яна бир воқеани айтиб берган эдилар. Ёзувчининг хикоялари русчага таржима қилиниб, Москва нашриётига юборилгач, у ердан “асардаги воқеалар ёлғон, ҳаётий эмас”, деган жавоб келади. Орадан қанчадир вақт ўтиб, Москвадан бир ёзувчи меҳмон бўлиб келади. Уни Ўзбекистон бўйлаб сайр қилдиришни Ўлмас Умарбековга топширадилар. Сайру саёҳат ниҳоясига етгач, москвалик ёзувчи Ўлмас акага узрли оҳангда шундай дебди: -Сенинг хикояларингни ўқиб, рад жавобини ёзган эдим. Ундаги меҳмурувватга доир воқеалар менга сунъий туюлган эди. Чунки бундай инсонийликни кўрмаган эдим. Ўзбекистонда юриб, сенинг тасвирингидан афзалроқ меҳр-мухаббатга гувоҳ бўлдим. Китобингни бер, олиб кетиб, рус тилида чиқараман, рус ўқувчиларига ибрат бўлсин. Меҳмон хузурида мезбон қанчалик бурчли бўлса, меҳмон ҳам мезбон хонадонига нисбатан бурчлидир, унинг молига, аҳли аёлига ёки оиланинг бошқа аъзоларига ёмон назар билан қарамаслиги шартдир. Бир ўғри уйни шип-шийдон қилиб чиқиб кетаётганида айвонда бир қопни кўрибди, қоронғуда унинг ичида нима борлигини билолмай, ялаб кўрибди. Билса - туз экан. “Мен бу уйдан туз тотиб, хонадоннинг меҳмонига айландим, унинг молини ўғирлаш мен учун харом”, деб олган нарсаларини ташлаб чиқиб кетган экан. Бошқа бир ривоятда эса бунинг акси бўлган: Уқайл уруғидан бир кишининг орқасида наштар захмига ўхшаган чандиклар бор эди. Бунинг сабаби сўралганда у шундай хикоя қилди: “Амакимнинг қизига ишқим тушган эди. Унинг лаби устидаги холи мени ишқ алангасига ташлаб, сабримни тугатди. Мен қизни никоҳимга олдим. Шундан сўнг амаким менга дедик: “Қизимнинг маҳри бир отдир. “Шабака” деб ном берилган бу от Бани Бакр қабиласи амалдорларидан бирига тегишли. Агар ўша отни олиб келиб бермасанг, маҳр машаққатидан халос бўлмайсан”. Мен мақсадимга етмоқ учун Бани Бакр қабиласига бордим. Бирмунча вақт у ерда бўлиб, отни қаерга боғлашларини кузатдим. У шундай байтал эди-ки, чопқирликда шамолга бас кела олар, ҳеч қандай отни олдинга ўтказмас эди. Икки яшар тойчоғи ҳам бўлиб, ўзидан ҳам хушбичимроқ ва чиройлироқ эди. Кечаси отни ўғирлашга қарор қилдим. Ўша кеча шундай қоронғи эди-ки,

хатто ўз панжангни ҳам кўролмасдинг. Мен охиста келардим. Уй ўртасига титилган юнг ғарам қилиб қўйилган эди. Мен юнг ғарами орасига кириб беркиндим. Бирор соатдан сўнг уй сохиби таом сўради. Таом келтирилгач, эр-хотин ейишга машғул бўлдилар. Нима учундир чироқ ёкмадилар. Мен оч эдим. Охистагина сурилиб, уларга яқин келиб товоқларига қўл узатиб, бирга овқатлана бошладим. Ногоҳ кўлим уй эгасининг кўлига тегиб кетди. У кўлимни маҳкам ушлаб олди. Мен эсам хотинининг кўлини маҳкам ушладим. Хотин менинг кўлимни эрининг кўли деб гумон қилиб “Бегона қўл деб ўйладингизми?” деди.

Овқатланиб бўлишгач, хотин занжирни отнинг оёғига солиб қулфлади-да калитни ёстиғининг остига яширди. Тун яримлаганда қул уйга яқинлашиб, эри ёнида ухлаб ётган хотин томонга кичик бир тошчани отиб, уни уйғотди. Хотин эрининг кўйнидан чиқиб, қулга эргашди ва қўшни уйда айшу ишратни бошлаб юборди. Мен эсам фурсатни ғанимат билиб, ўрнимдан турдим. Ёстик остидаги калитни олиб, отнинг оёғидаги занжирни ечдим. Юнгдан эшилган арқонни отнинг бошига солиб, аста етаклаб ташқарига олиб чиқдим. Кейин миндим-у камчи босдим. Буни кўриб қолган хотин қулнинг қучоғидан чиқди-ю, “Отни олиб қочишди!” деб дод солди. Уй эгаси, мени қува бошлади. У минган от ҳам чопағон экан, орамиздаги масофа бир найза бўйидек масофага қисқарди. У найзасининг учи билан орқамни жароҳатлади. Аммо отдан йиқитишга кучи етмади. Баногоҳ чуқур бир ўзанга етдик. Мен отга камчи урган эдим, сакраб ўтди. Уй эгасининг журъати етмай, тўхтади-да ортимдан: “Эй йигит, ўн минг динорли отни ўғирладинг. Ҳаргиз арзонга сотмагин!” деб кичқирди. “Бу от менга сен айтгандан кўра кимматроққа тушди, мен жонимни гаровга қўйиб келганман бу ерга”, дедим. У: “Отни қандай қилиб ўғирладинг?” деб сўради. Мен бир товоқда овқат еганимизни сўнг қул билан хотинининг кирдикорларини айтиб бердим. Шунда у: “Лаънатлар бўлсин сендай меҳмонгаки, таомни единг, отимни ўғирладинг ва уйимни буздинг!” деб мени қарғаб, изига қайтди. Отни олиб келиб, муддаомга етдим, бироқ орқамдаги захм кетмади, уй эгасининг қарғиши эса хануз қулоғим остида жаранглайди. Қарғишнинг амалга ошишини кўрқув билан кутиб хавотирда яшаяпман...

Энди меҳмон кутиш бобида донишманд боболаримиз бизларга васият қилиб кетган одоблар ҳақида гапирайлик. “Манбаъ ул-маориф” асарида баён қилинади:

“Ҳар мўмин уйига меҳмон келса, уй эгасига ҳам уч нарса вожиб бўлур ва меҳмонга ҳам уч нарса вожиб бўлур. Уй эгасига вожиб бўладурғон уч нарсанинг бири шулки, то бир йил ўтмагунича ани хизматга таклиф қилмаслик, иккинчиси шулки, меҳмонга берган таомини ҳалолдин касб қилиб топиб бермоқлик, учинчиси шулки, меҳмон учун намозни муҳофаза қилмоқлик, яъни намоз вақтида меҳмонга хабар бериб, ани оби-тахоратидин хабардор бўлмоқ лозимдур. Меҳмонга вожиб бўлғон уч нарсанинг бири шулки, уй эгаси ани қайси жойга таклиф қилса ўшал жойга ўлтурмоқ, иккинчиси шулки, ани олдиға уй эгаси нима таом қўйса, анга рози бўлмоқ, учинчиси шулки, кетар вақтида уй эгасини дуо қилиб кетмоқ вожибдур”.

Шарафли ҳадис бор: Набий мухтарам ансорлардан бирининг хонадонига кирдилар-да таом едилар. Кейин чиқиб кетиш олдидан: “Бу ерга жойнамоз келтиринглар”, деб сўрадилар. Шунда бир шолчага сув сепиб келтирилди. Унда нафл намози ўқиб, хонадон ҳақкига дуо қилиб кетдилар. Муҳаммад Содик Қошғарийнинг “Яхши кишилар одоби” (“Одоб ас-солиҳин”) асаридан меҳмондорчилик одоби баёнини ўқиймиз: “Адаби аввал - фақирлар меҳмон қилинади. Бойларни меҳмонга махсус чақирилмайди-ки, Пайғамбар алайҳиссалом: “Ёмон таом у таом-ки, бойларни хос чақириб берилса ва қашшоқларни чақирилмаса”, деб айтибдурлар. Яна бир шарти шуки, бир уйдан отасини чақирса, боласини ҳам чақирсин ё у уйдан чақирилган кишининг яқин қариндоши бўлса, уни ҳам қўшиб чақирилсин, уни маҳрум қилинмасин-ки, бу иш жафодур. (“Хусайн Воиз Кошифийдан насихат буки: меҳмонга ҳалол ва покиза таом тақдим этилади, меҳмон бирор ғаразли мақсад ва риё учун қутилмайди.) Иккинчи адаб – меҳмонни кўп икром ва эҳтиром қилинади. (Меҳмон қанча кўп келса ҳам ранжимай, аксинча қувониш керак.) Меҳмон икромининг муддати уч кунгачадир, тўртинчи куни кўп такаллуф қилинмаса ҳам бўлади. (Кейинги насихатга кичик бир изох: мазкур адаб шарафли ҳадис асосида айтилган. Набий мухтарам дедилар: “Ким Аллоҳга ва охиратга ишонган бўлса, меҳмонини иззат-икром қилсин. Мезбоннинг бир кеча-кундуз кўрсатган иззат-икромни, қилган зиёфати меҳмон учун бир мукофот тариқасида бўлсин. Асли меҳмоннинг иззати уч кундир. Бундан ортиғи меҳмон учун садақадир”. Ҳамонки, садақа экан, такаллуф ҳам давом этгани хайрли. Аммо мезбон бу такаллуфларни суиистеъмол қилмаслиги керакким, шарафли ҳадиснинг давомида: “меҳмон уйда то мезбон ҳайдаб чиқармагунича туриб қолмасин”, деб уқтирилган. Меҳмонни иззат қилиш кутиб олишдан бошланади. “Қобуснома”да насихат қилинадики: “Меҳмонлар сенинг уйингга қадам қўйсалар, сен ҳар вақт барча одамларинг билан уларнинг олдиларига чиққил, яхши сўз билан қарши олгил, токи улар сенга миннатдорчилик билдирсинлар” Меҳмонни кўриш билан, омонлашишга қўл узатмай туриб: “келсинлар, келсинлар! Қадамларига ҳасанот! Остонамга яқинлашишингиз билан уйим чароғон бўлиб кетди-я!” каби лутф қилиш икромнинг бир кўриниши. Кам келадиган меҳмонга нисбатан: “Ие, бугун қуёш қаердан чиқди?” ёки “Ҳай-ҳай, келишингизга каттароқ ходани синдириб юборсам бўларкан”, каби ҳазил гапларни айтиш яхши эмас.) Учинчи адаб – уйнинг деворларини меҳмон учун парда ва палос билан ясатилмайди-ки, макруҳдир. Лекин меҳмон остига нақшли тўшаклар ёзсалар, башарти ипак ёки йиртқич ҳайвон териси бўлмаса, жоиздир. Тўртинчи адаб – меҳмонга таомни кўп кечиктирилмай тез келтирилади. Яна нон юмалоқлиги қатта-қатта қилинмайди-ки, мутақаббирлар расмидир. Ва яна дастурхон устига ҳозирларга кифоя қилгудек нон қўйилади, зиёда қўйилмайди-ки, исроф ва хорлаш бўлади. Синдирилган нон бўлса, яна бир нон синдирилмайди, бу ҳам исроф ва хорлашга киради (изоҳ: кўп жойларда хурсандчилик меҳмондорчилигида жуфт нон қўйилади, таъзияга доир маросимларга эса тоқ нон қўйиш одати бор. Шу йўсинда зиёфат икки турга

ажратилади. Тўйда тоқ нон қўйилса, айб санашади. Аслида бунинг ёмон томони йўқ. Исломда кўп ишлар тоқ равишда амалга оширилади. Бу Аллоҳнинг ягоналигига бир ишора. Дастурхонга тоқ ёки жуфт нон қўйилиши ҳар бир жойнинг азалий одатига биноан бўлаверса зарарли эмас. Бу нарсадан муаммо ёки баҳс келтириб чиқармаслик керак. Ноннинг исрофи ҳақида эса аввал гапирган эдик, бу масала иймон эгасининг ёдидан кўтарилмаслиги шарт).

Бешинчи адаб – меҳмонга таом қўйилгандан сўнг тановулга изн берилади. Башарти меҳмон бегона бўлса, аввал уй эгаси таомга қўл узатади, яна қўлини ҳаммадан охири тортади. Агар ўз ошна ва биродарлари бўлса, аввал уларни ҳурмат қилади, улардан илгари қўл узатмайди. (изоҳ: агар кичикроқ давра бўлса, мезбон кириб ўтиради. Даврада ўттиз-қирқ киши бўлса, баъзан мезбон ташқаридан туриб хизмат қилади. Бу одоб ҳар бир жойнинг ўз одатига боғлиқ. “Қобуснома”да бу борада шундай насиҳат қилинади: “Меҳмонлар бир-икки сўрамагунларича сен ўтирма. Меҳмонлар “биз розимиз, ўтир”, десалар “мени қўйинглар, сизларга хизмат қилайин”, деб айтгил. Яна такрор айтсалар, ундан кейин ўтир. Уларнинг розилигини олгил ва ҳаммадан пастда ўтиргил. “Эй фалончи, таомни яхши е (ёки “ҳеч нима емадинг”), мен сенга лойиқ ҳеч нима қила олмадим, иншааллоҳ, кейин бунинг узрини яхшироқ қиламан”, деявермагил. Бу сўз улуғлар, бообрў кишиларнинг сўзи эмасдир, балки бозорчиларнинг ва безориларнинг сўзидир. (Бундай одамлар бир неча йилда бир марта меҳмон чақирадилар.) Буларнинг меҳмонлари хижолат ейдилар, таом емайдилар, меҳмондорчиликдан тўймасдан туриб кетадилар. Бизларнинг Гилонда яхши одатларимиз борки, меҳмон чақирсалар, дастурхон ёзиб, таомларни келтириб қўядилар ва кўзаларда сув ҳам келтириб, дастурхон четларига қўядилар ва барча меҳмонларни дастурхон атрофига ўтказиб, ўзлари чиқиб кетадилар. Бир киши лаган ва косаларни саранжомлаш учун қолади. Меҳмон таомдан кўнгли хоҳлаганича ейди, ундан кейин мезбон ўтиришга киради. Араб халқининг дастурхони ҳам шундайдир”. Келинпошша, юртимизда, деярли барча жойларда меҳмон келганда келиннинг кириб ўтириши одобдан саналмайди. Келин ташқарида хизматда бўлади. Агар меҳмонхонада номаҳрамлар ўтирган бўлишса, ичкарига чой-нон кўтариб кирмайди, остонага қўйиб, овоз беради. Ичкарида хизмат қилаётган киши чиқиб, бу неъматларни олади. Хонадонга яқин қариндошлар келсалар ҳам, ҳатто меҳмонлар яқин қариндош аёллардан иборат бўлишса ҳам, келин уларнинг қаторида ўтириб овқатланмайди. Меҳмондорчилик бошланишида уларнинг ҳурматлари учун бир пиёладан чой узатиб, сўнг ташқарига чиқиб, хизматини давом эттиради. Меҳмонлар суҳбатига аралashiш, улар билан бир товоқдан ош ошалаш келиннинг ҳусни эмас. Чойни алоҳида тавозе билан, ўридан туриб узатилади. Келинлар тўйдан кейинги дастлабки ҳафталардагина бу одобга риоя қиладилар. Кейин-кейин эринчоқликка тобе бўлибми, ўтирган ҳолларида узатаверадилар). Олтинчи адаб – меҳмон таомга ҳаддан ортиқ тарғиб қилинмайди, балки уч мартагина тарғиб қилинади, ундан зиёда зўрланмайди. Еттинчи адаб - таом ейишда меҳмонга шерикчилик қилади. Агар нафл рўзага

ният қилган бўлса ҳам. (Солмони Форсий (р.а.) Абу Дардонинг (р.а.) уйларида меҳмон бўлганларида шундай ҳолат юз берган экан. Абу Дардо меҳмоннинг хурмати учун нафл рўзасини очишга мажбур бўлиб, кейин Расулуллоҳга (с.а.в.) шикоят қилганларида Набий мухтарам нафл рўзанинг очилишини маъқуллаганлар. Буни нафл рўзасининг савобидан меҳмонни кутиш савоби кўпроқ, деб тушунсак ҳам бўлади. Лекин меҳмон нафл рўзасини очишга даъват қилмаса, аксинча, бу ибодатни табрикласа, очмаган ҳам маъқул. Агар рўзадор меҳмондорчиликка чақирилса, рўзаси тўғрисида маълум қилиши лозим. Чақирувчи “Бормасанг бўлмайди!” деб қаттиқ тайинласа, боради. Зиёфатга борилгач, овқатланмай ўтириши мезбонга ва бошқа меҳмонларга малол келмаса, овқат емагани маъқул. Агар малол келса, нафл рўзани очиб, бошқа куни қазосини тутиб беради. “Оғиз очишни истамаган киши очмасин, лекин очиши афзалдир”, дейилади.)

Саккизинчи адаб – лаззатли ва латиф таом меҳмонга едирилади ва бундайроғини ўзи ейди. Агар таом оз бўлса ва меҳмоннинг очлигини англаса, ўзи камроқ еб, аксар таомни меҳмонга едиради. Меҳмон таомланганидан сўнг кетмоқчи бўлса, келган вақтида олдига чиққандай ижозат бериб, то эшиккача бирга кузатади (Айрим одоб китобларида етти қадам юриш тавсия этилган. Меҳмондорчилик давомида меҳмон ташқарига чиқишни ихтиёр этса, мезбон ҳам бирга чиқади. Бу ҳолда ҳам етти қадам бирга юришни одобдан, деганлар.) Хайрлашар вақтида “Мени ҳурмат қилибсизлар, сизларни Аллоҳ сийласин!” деб дуо қилинади.

Тўққизинчи адаб – уйда нима нарса бор бўлса, меҳмон олдига қўйилади. ((Бахиллик қилинмайди, меҳмондан нарса қизғанилмайди. Ясама илтифот кўрсатилмайди. “Эй фарзанд, меҳмонга миннат қилмагил, очиқ юз билан гапиргил. Ҳар бир киши сенинг меҳмонинг бўлса, шодлик билан таомингни есин”.)

Ўнинчи адаб – таомда такаллуф қилинмайди, агар яхши ният ва дуруст қасд билан такаллуф қилинса мумкин. (Миннат қилманг, балки аксинча, меҳмон дастурхонингиздан нон еганидан қувониб, Аллоҳга шукр қилиб, меҳмонга эса миннатдорчилик билдиринг.)

Мезбоннинг бурчлари бу ўн адабда белгиланган вазифалар билан чекланмайди. Шарт-шароитга қараб юзага чиқадиган масалаларда меҳмонга малол келмайдиган томонлар олинаверилади. Масалан, ҳафтада ёки ойда неча марта меҳмон чақириш ҳар бир оиланинг ўз имконияти ва шарт-шароитига боғлиқ. Шунга қарамай, донолар бу ҳақда ҳам насиҳат қилганлар: “Эй фарзанд, ҳар куни бегона одамларни меҳмон қилмагил, чунки ҳар кун меҳмон чақирсанг, меҳмонга лойиқ ишларни кўнглинг тўлгунча қила олмайсан. Кўргилки, кўнглинг ҳар ойда неча марта меҳмон чақиришни тилайди. Агар уч марта чақиришни тиласа, бир марта чақиргил, уч марта қиладиган харжингни бир мартада қилгил, бу билан дастурхонинг айбсиз бўлғай, айб қилиб кетувчиларнинг тили боғлиқ бўлғай”. Бу насиҳатда жон бор, бироқ унинг зиддига бир ҳикмат ҳам мавжуд: Иброҳим алайҳиссаломдан “Қайси фазилатларингиз учун Аллоҳ сизни Ўзига дўст қилиб олди?” деб сўралганида учинчи сабабни баён қилиб дедиларки: “Кундузги овқатни ҳам, кечки овқатни

ҳам меҳмон билан баҳам кўрганим учун”. Бу хикматнинг маъноси: таомни меҳмон билан баҳам кўришда. Алоҳида меҳмон қилиб чақириб, алоҳида тўкин дастурхон ёзишда эмас. Меҳмондорчилик учун дастурхон устини тўлдириб ташлашга ҳаракат қиламиз. Аммо, билиш жоизки, энг гўзал дастурхон камтарона дастурхондир. Дастурхонни тўкин қиламан, деб бировлардан қарз олиш ҳам яхши эмас. Борини баҳам кўриш керак. Бир киши хотинига: “Бўйдоқ меҳмонга келганида бутун нон қўй”, деб тайинлабди. Хотини бунинг сабабини сўраганида у дебди: “Оилали, рўғорли одам етишмовчиликни, рўзғорда ҳамма нарса тўла-тўқис бўлмаслигини билади ва уйида ҳам шундай ҳолатлар бўлиб тургани учун сир сақлаб, қаноат қилиб бировга гапирмайди. Бўйдоқ эса оиладаги камчиликларни англамагани, билмаганидан “синиқ нон қўйди”, деб маломат қилади”.

Келинпошша, энди меҳмон риоя қилиши зарур бўлган одоблар билан ҳам танишайлик. Чунки бугун ҳар биримиз мезбон сифатида хизмат қилсак, эртага меҳмон мартабасида бўлиб, ўзгалардан иззат талаб қиламиз. Баъзан талабни ошириб юбориб, давра тўрини эгаллаб, талтайиш даражасига етамиз. Бизнинг талабларимиз тўла-тўқис бажарилмаса, мезбондан ранжиб кетамиз. Меҳмондорчиликка тайёрланаётган аёлларни пардозга берилишда айблаб танқид қилишга ўрганиб қолганмиз. Пардоз ҳаддан зиёд ошса, албатта танқидга лойиқ. Лекин меҳмонга тайёргарликсиз бориш ҳам яхши эмас. Тайёргарликсиз бориш эрларда кўпроқ учрайди. Ҳовлида қайси кийимда юрган бўлсалар ўша ахволда кетаверадилар. Соқол олишни ҳам унутадилар. Бу ҳам меҳмонга жам бўлган жамоага, ҳам мезбонга, ҳам кишининг ўзига бўлган ҳурматсизлигидир. Баъзан кузатамиз: хотин бинойи кийинган, пардоз қилган, ёнидаги эрнинг костюмига эса дазмол урилмаган, кўйлагининг ёқаси буралиб қолган, пойабзали чанг...

Ривоят: Абдулкарим Абу Умайя деган киши юнгдан бўлган кийимни кийиб Абул Олия (р.а.) ҳузурларига келди. Шунда Абул Олия унга дедилар: “Бу насоро роҳибларининг кийими. Мусулмонлар бир-бирларини зиёрат қилиб борганларида ясаниб, яхши кийимлар кийиб борардилар”.

Келинпошша, энди донишмандларнинг меҳмонга боровчи зиммасига юклаган вазифаларига диққат қилайлик: Адаби аввал – хусусан яхши ва фақир киши, гарчи кўйнинг бир почасига чақирса ҳам қабул қилиб, албатта борилади. (Қандай овқатлар тайёрланиши сўралмайди. Баъзилар “Чақирилган жойгагина боринг” деган шарафли ҳадисга асосланиб, чақирилган жойга боришни вожиб (зарур) ҳисоблаб, уни тарк қилмасликка буюришган ва Набий муҳтарамнинг: “Кимки чақирилган жойга бормабди, батаҳқиқ Абул Қосимга (яъни, “менга” демокчилар) гуноҳкор бўлибди”, деган ҳадисларини далил келтиришган. Лекин аксари уламолар буни вожиб эмас, балки таъкидланган суннат дейишган.) Иккинчи адаб – билгилки, никоҳ учун қилинган таомга чақирсалар рўзадор бўлса ҳам қабул қилинади-ки, баъзи уламолар буни вожиб дейдилар ва баъзи уламолар ўзга чорловга ўхшаш мустаҳаб дейдилар. Агар ким шаръий узр билан бормаса, гуноҳкор бўлмайди.

Учинчи адаб – агар таомга золим, фосиқ, риёкор, бидъатчилар чақирсалар бормағай-ки, мустаҳабдур. (Фақиҳ Абу Лайс Самарқандий (рахматуллохи алайх) айтганларки: “Агар бир меҳмондорчиликка борсанг, агар шу зиёфат моли ҳаром бўлмаса, унга фиску-фужур аралашмаган бўлса, боришингдан зарар йўқдир. Агар акси бўлса, норози эканингни билдириб бормай қўявер. Фақат чақирилган жойгагина бориш лозим. Зиёфатга борсангу бир мункар (Исломда қайтарилган) ишни кўрсанг, у ердагиларни бу ишдан қайтар, агар кўнмасалар, зиёфатни тарк эт. Борди-ю сен улар билан ўтираверсанг, улар сени шу ишдан рози экан, деб ўйлайдилар ва яна шу ишни давом эттираверадилар”.

“Футувватномаи султоний”да меҳмонга бориш одоб қоидалари бундай баён қилинади: “яхши, ҳалол одамлар уйига меҳмон бўлиб бориш, фосиқ ва кишилар ҳақини ейдиган ҳаромхўрлар уйига қадам қўймаслик керак, улардан ҳазар қилиш керак. Шариатга хилоф ишлар содир бўладиган мажлисларга бормаслик лозим. Аммо сенинг ҳурматинг учун ғайри шаръий ишлар тарк этиладиган бўлса, бориш мумкин”. Келинпошша, бу шартни бажариш сизга осон эмас. Эрингиз ёки қайнонанинг бошлаб боришса, рад этолмайсиз. Шу боис шароитга қараб иш тутаверасиз, чунки айб сизда эмас.) Тўртинчи адаб – чақирилмасдан бир кишининг таоми устига борилмайди. Агар икки киши чақирган бўлса, қайсиниси яқинроқ қўшнилардан бўлса, аввал ўшанга борилади. Икки яқин қўшни баробар чақирган бўлса, қайсинисининг ошнолиги кўпроқ бўлса аввал шунга борилади. Яна шуки, таом эгасининг изнисиз чақирилмаган кишини қўшиб олиб бормайди-ки, макруҳдир, агар чақирилган кишининг орқасидан ўзи қўшилиб борса, таом эгасининг эшигига келганда, “бу киши ўзи келди, агар изн бўлса кирсин, бўлмаса қайтсин”, деб айтилади.

(Изоҳ: албатта бундай дейиш оғир, лекин чақирилмаган жойга бораётган одам ақлини ишлатиши керак. Чунки мезбон таклиф этган одамлар сонига қараб тайёргарлик кўрган бўлади. Чақирилмаган меҳмонга жой етмай қолиши мумкин. Ёки даврага кўнгиллари кўнгилларига яқин кишилар чорланган бўлса-ю, чақирилмаган киши уларга ёкмаса, меҳмондорчиликка путур етади. Ҳар ҳолда “чақирилган жойга албатта боринг, чақирилмаган жойга борманг” дейилган шарафли ҳадисга амал қилингани дуруст. Донолар дедиларки: “Тўй, мажлис каби йиғин жойларига чақирилмаган бўлсанг, борма. борсанг, ўз обрў-ҳурматингни тўккан бўласан. Бошқаларнинг таомига берухсат қўл узатма. Узатсанг, иззат ва эътиборингни йўқотасан. Истамас эрса киши, сен унга меҳмон бўлмагил, Гавҳари қийматбахосан, санги дандон бўлмагил!” “Футувватномаи султоний”да таъкидланган адабга кўра, чақирилмаган меҳмон кўпроқ ҳурмат қилиниши керак экан. Агар меҳмондорчиликда бунинг имкони бўлса, бу ҳам тўғри. Яна бир ҳақиқат борки, меҳмонга чорлаш вақтида айрим яқин одамлар ёддан кўтарилиб қолади. Ўша яқинлар келиб қолишса, албатта иззатлари юқори бўлғай. Чунки уларни чорлаш дилда бўлган-у, ёдда бўлмаган.)

Бешинчи адаб – меҳмон бўлган жойида кишилар орасида хирс ва ёқимсизлик

билан таом емаслик учун меҳмон ўз уйида бир оз таомланиб боргани яхши. (Изох: “Тўйга борсанг – тўйиб бор”, деган мақолнинг маъноси айти шундайдир. “Тўйиб бормасанг, тўйда оч қоласан”, деган маънода эмасдир. Бу хусусда ҳам “Қобуснома”да насихатлар мавжуд. Дейиладики: “Эй фарзанд, ҳар қандай кишиникига меҳмон бўлиб бораверма, чунки ҳашамат ва шавкатингга зарар етказди. Агар бирор ерга меҳмон бўлиб борсанг, кўп оч бўлиб бормагил, қаттиқ юриб ҳам бормагилки, таом ейишдан узрли бўлиб ўтирсанг мезбон озор чекади. Агар таомни кўп есанг, халқнинг кўзига ёмон кўринасан. Мезбон уйига кирсанг, ҳатто ошнангники бўлса ҳам, ўзингга муносиб жойда ўтир ва таом устида буйруқ ҳам бермагил, яъни мезбоннинг хизматкорларига: “Эй фалончи, бу уй ўзимнинг уйимдир, товокни у ерга қўй, бошқаларнинг таом ва косасига қўл урма”, демагил. Ўз чокларингга бирор бурда нон олиб бермагил, дебдирларки, мезбоннинг уйдан бирор нарса олиш – уят”.)

Олтинчи адаб – Меҳмонга борганида мезбондан олдин юрмайди. (Меҳмон хушнудлик билан кутиб олингач, ичкарига таклиф қиламиз. Шу ўринда баъзилар янглишадилар. Меҳмонни ғоятда иззат қилганлари учун ичкарига аввал уни киришга даъват этадилар. Бу даъват яхши, аммо ичкарига меҳмон олдинроқ кириб борса, ҳовлида ва уйда бирон ноқулай шароит бўлса, у ҳам ноқулай аҳволга тушиб қолиши мумкин. Мезбон олдинроқ юриб, ҳовлидагиларни, уйдагиларни меҳмоннинг ташрифидан огоҳ қилиши керак. Ҳамма хонадонда шароит бир хил эмас. Баъзи уйларда алоҳида меҳмонхона бўлмаслиги мумкин. Демак, меҳмон учун шошчиқ равишда жой ҳозирлаш керак. Бундай ҳолларда мезбон узрини айтиб, меҳмон билан бир оз суҳбатлашиб туриши ҳам мумкин. Жой ҳозир бўлгач, хонага ҳам аввал мезбон киради. Сўнг тавозе билан меҳмонни қаршилаб, унга жой кўрсатади.) Меҳмон уйга аввал ўнг оёқни қўйиб киради. Уйга кирганида салом беради. Уй эгаси қаерни кўрсатса, ўша жойга ўтиради, ҳар нима келтирса тановул қилади. (Келтирилган таомнинг айбини топмасдан, балки мақтаб-тақтаб ейиш одобдандир.) Кўзини ҳар қаерга қарашдан саклайди. (Айниқса, таом келтириладиган томонга ҳадеб қарайверишдан сакланиш керак. Агар ҳовлида аёллар юрган бўлишса, дераза орқали у томон қараш ҳам яхши эмас.) На таом жихатидан ва на ўзга ваҳждан уй эгасига ҳукм қилмайди, агар бир-бирлари билан илгаридан сирдош бўлсалар, ҳукм қилишининг айби йўқ. Еттинчи адаб – ходимга ва ошпазга жоиз бўлса ҳам биродарлик шундай-ки, меҳмонлар бир-бирларига лўқма бермайдилар ва гадо, ит, мушукнинг ҳукми ҳам шундай.

Саккизинчи адаб – таом эгасининг изнисиз насиба кўтарилмайди, таом олиб кетиш учун эмас, ейиш учун қўйилади. (Изох: баъзи тўй-ҳашамларда аёллар еганларича еб, қолганларини тугунларига тугиб оладиларки, бу хунук одатдир.)

Тўққизинчи адаб – дастурхон йиғиштирилгандан кейин мезбоннинг ҳаққига хайрли дуо қилинади. Хайрлашув вақтида шукр қилади, шикоят қилмайди. Ўнинчи адаб – таомдан сўнг “Овқат еб бўлдингларми, энди тарқалишинглар ҳам мумкин” ҳукмига биноан кўп сўзлашиб ўтирмай, кетишга ижозат

сўралади, беижозат ва берухсат кетилмайди. Шарафли хадисда айтилган: “Хар вақт бир мажлисдан туруб кетмоқни ирода қилсангизлар, аввал мажлис аҳлига салом бериб, андин сўнг турунгиизлар, чунки у суҳбатда баъзи ношоиста сўзлар сўзлагон бўлсангизлар берган саломларингиз анга каффорат бўлур ва сизлар учун фаришталар анга истиғфор айтурлар ва сизларга раҳмат нозил бўлур”, таъкидига амал қилинса янада яхши. Шунингдек, меҳмондорчилик пайтида икки киши сўзлашиб ўтирганда орага суқилиш, уларнинг сўзларини бўлиб сўзга киришиш, ўз мартабаси, даражасидан юқорига чиқиб ўтириш – инсонга тубанлик келтиради, обрўсини тўқади.

Ҳикоят: Мўътабар одамникига мухлислари меҳмон бўлиб келишди. Мезбон уларни кутиб олиб, ичкарига бошлаб киргач хизматкорига “Дастурхон олиб чиқ!” деб буюрди-да, меҳмонларга сездирмай, чап кўзини қисиб қўйди. Хизматкор анча ҳаяллади. Меҳмонлар буни сезмагандай ўтиришди. Хизматкор бир соатлардан кейин дастурхонни кўтариб кирганда уй соҳиби “Нега шунча қолиб кетдинг?”, деб унга танбех берди. -Банда дастурхонни очиб қарасам, чумоли босиб ётган экан,- деди хизматкор узрли оҳангда.- Уни шу ҳолда меҳмон олдига олиб чиқсам, одобдан бўлмас, дедим. Яна нонни бечора нонхўрлардан тортиб олишни мурувватсизлик деб билдим ва чумолилар дастурхонни тарк этмагунларича кутдим. Бу гапни эшитиб, меҳмонлардан бири дуо қилди: -Тангри таоло дастурхонингизга барака ато этсин, устоз! Чунки У шунча чумолига таом берибди... “Меҳмон иззатини билсин”, деган гапни ҳам эшитиб қоламиз. Ҳа, меҳмоннинг мартабаси ҳар қанча баланд бўлмасин, иззати чегарасини билиши керак. Баъзилар ҳали у, ҳали бу нарсани сўрайвериб, мезбонни хижолат қиладилар. Шундай бетаъсир одамлардан бири ошнасиникига келиб, ётиб қолибди. Мезбоннинг уйида биттагина кўрпача, битта кўрпа-ю ёстик бор эди, меҳмонга солиб берибди. Бир оздан сўнг меҳмон совуқдан жунжикиб, ётган жойида мезбондан: “устимга бирон нима ташлаб қўй”, деб илтимос қилибди. Мезбон ўз остига ташлаб ётган бўйрасини олиб, меҳмон устига ташлабди. Меҳмон бунга қаноат қилмай, яна сўрабди. Мезбон ташқарида турган нарвончани олиб кириб ташлабди. Меҳмон яна сўрабди. Уйда бир челақ сувдан бошқа ҳеч нарса қолмаган экан. Мезбон уни олиб нарвонча устига қўйибди. Меҳмон кимирлаган онда челақдаги сув тўкилибди. “Ҳой, устимдаги кўрпаларингни олиб қўй, уйинг исиб, жуда терлаб кетдим”, деган экан меҳмон.

Меҳмонлар орасида ўз иззатини билмайдиган бетаъсирлари тез-тез учраб тургани учун ҳам улар ҳақида кўп масаллар тўқилган. Шулардан бири: Маймун одати бўйича анжир дарахтига чиқиб овқатланаётган пайтда овчидан қочган тўнғиз пайдо бўлиб қолди. Маймуннинг анжир чайнаётганини кўриб, унинг ҳам иштаҳаси очилиб кетиб, “меҳмон қилармикин”, деган тамаъда салом берди.

-Агар илгарироқ одам юбориб, хабар берсалар эди, зиёфат тайёргарлигини кўриб қўяр эдик. Энди яхши кутиб ололмасак, айбга буюрмайсиз,- деди

маймун истехзо билан.
Тўнғиз бу пичингни англамай деди:
-Мен узоқ йўлдан келяпман, нима бўлса ҳам иштаҳа билан еявераман.
Такаллуф қилмай, бор нарсангни беравер.
Маймун бир талай анжир қоқиб берди. Тўнғиз иштаҳа билан еб олди, лекин тўймади.

-Эй марҳаматли мезбон, берган анжиринг қорнимга юқ ҳам бўлмади, нафсим конмади, энди бошқа дарахтга ўтиб қоқиб бер.
Маймун оғрина-оғрина бошқа дарахтни қоқиб берди. Тўнғиз бир пасда барча анжирни еб битирди. Кейин яна бошқа дарахтга ишора қилди.

-Эй азиз меҳмон, инсофни унутма. Бир ойлик овқатимни сенга бердим.
Бундан ортик карам кўрсата олмайман,-деди маймун.
Бу гапни эшитиб тўнғизнинг ғазаби қайнади:

-Сен неча йиллардан бери бу анжирларни ейсан. Энди ўрмондаги барча мевалар менинг насибамдир!

-Бировнинг мулкани зўрлик билан олиш шумлик ҳисобланади.
Зўравонликнинг оқибати яхши бўлмайди. Заифларга озор бериш, бегуноҳларни ранжитиш яхши эмас,-деб маймун уни инсофга чақирди.

Лекин тўнғиз унинг танбеҳини эшитишни истамади. “Сени пастга тушириб, адабингни бераман!” деб дарахтга тирмашди. Битта шохга оёқ қўйган эди, шох синиб, тўнғиз йиқилиб тушди-ю ўша захоти халок бўлди...

Масалдан олинадиган маъно шуки, иззатини билмаган меҳмон ҳалокати жисмонан эмас, балки у ўз обрўйини ўзи махв этган бўлади.

Бугунги меҳмондорчиликларда гуноҳ ишлар аралашиб қолганига ҳам гувоҳ бўляпмиз. “Мастликда кўп сўзлаш, хушёрликда йиғлаш – девоналик”, дейдилар.

Мастлик чоғида турфа хил девоналиклар юзага чиқади, хилма-хил қилиқлар уйғонади. Бировлар чапак чалаверадилар, депсинадилар, кулаверадилар, йиғлайдилар, ашула айтадилар... хуллас, аҳмоқликнинг барча кўринишларига гувоҳ бўлиш мумкин.

Кўпчилик қимматбаҳо ароқ-қонъяқларни дастурхон ҳусни деб ўйлаб янглишяпти. Харом нарса ҳеч маҳал ҳусн саналмайди. Афсусли ери шундаки, аёллар иштирокидаги меҳмондорчиликларда ҳам дастурхон ман этилган ичимликлар билан тўла бўляпти.

Янада афсусли ери шундаки, бу давраларда аёллар ҳам эркаклар билан баравар ичишяпти.

Келинпошша, бундай даврага бориб қолсангиз сизга жуда оғир бўлади. Сизни бошлаб борган эрингиз ёки қайнонанинг нодонлиги учун сиз азият чекасиз. Худо сизга сабр берсин! Билиб турибман, бу даврани тарк этишингиз осон эмас.

Ўтираверсангиз янада қийин. Шундай экан, юқорироқда айтилганидай, вазиятга, шароитга қараб иш тутинг. Бирон нимани баҳона қилиб чиқиб кетишга уриниб кўринг. Бунақа ҳолда ёлғон ишлатиш гуноҳ саналмас,

валлоҳи аълам!

Аммо зинҳор ўчакишманг, у даврада ҳалол ва ҳаром ҳақида гапириб овора бўлманг. Буни уйга қайтганингизда эрингизга ёки қайнонанингизга алоҳида тушунтиришга ҳаракат қилинг. Агар “Сизлар гуноҳга ботяпсизлар, сизлар билан гуноҳкор бўлишни истамайман!” деб даврани тарк этсангиз, энг яқин

одамларингиз ҳам сизни тушунмасликлари, оқибатда оилангиз мустахкамлигига дарз кетиши мумкин.

Ароқхўрлик бор жойда бузукликка ихтиёр ҳам уйғонади. Айрим эркаклар ўз дўстларининг хотинларига ҳам ишрат кўзи билан боқишдан тоймайдилар. Келинпошша, агар сизга ҳам шундай қарасалар, даврани тарк этиш чорасини тезлаштиринг. Кейинги сафар бу даврага келмаслик бахонасини ҳам топинг. Бирок, эрингизга “фалончи менга бузук қараш қилди”, деб айтманг. Айтсангиз, икки дўст ёки қариндош ораси бузилишидан ташқари, эрингиз сизга гумон билан қарай бошлайди.

Бугунги мезбон эртага қаергадир меҳмон бўлиб боради, шундайми? Демак, ҳар бир одам ҳам мезбон, ҳам меҳмон одобларини ўзида жам қилиши лозим. Шунинг баробарида, таомланиш одоби ҳам мавжудки, буни билиш зарурдир. Бу ҳақда аввалги суҳбатларда бир оз сўз юритган эдим, мавзуга яна қайтишга ҳожат сездим.

*Илгарироқ айтилганидек, таомни кам ейиш фойдали. Агар очлик сезилмаса, таом ейилмагани дуруст. Шунингдек, ҳаддан ташқари тўйиб ейилмайдик, бунга амал қилинмаса, одамлар “бўкиб қолгунча еди”, деб маломат қиладилар.

*Агар зарурат жиҳатидан шубҳали таомга рўпара бўлса, ўзини саклаб, кўнглида пушаймон бўлиб, имкон даражасида оз ейди. Шубҳали таом шуки, фосикникими-золимникими, зохирдан билиб бўлмайди.

*Ўз нафси учун ходимлари таомидан бошқа фақат ўзи учун махсус ширин таом тайёрлатмайди.

*Агар хуш ва лазиз таом бетакаллуф ҳозир бўлса, суннатга мувофиқ у тановул қилинади. Лекин гўшт доим ейилмайди ва тарк ҳам қилинмайди.

*Шундай таомлар борки, тановулида бирининг устига иккинчиси ейилмайдик, бу суннатга хилофдир ва соғлиқ учун зарарлидир: балиқ билан сутни; сут билан нордон нарсани; сут билан тухумни; сут билан гўштни; қовурилган гўшт билан қайнатилган гўштни; эски гўшт билан янги гўштни; икки иссиғлик нарсани ва икки совуқлик нарсани; икки мулоғим-юмшоқ таомни ва икки қаттиқ ботувчи таомни; икки қотирувчи ва икки сурувчини; бири қотирувчи иккинчиси сурувчини; тез ҳазм бўлувчи таом билан узоқ ҳазм бўлувчини. Яна ҳидланган таом, хом пиёз ва саримсоқ ҳам ейилмайди.

*Таом ўтириб ейилади. Уч хил ўтириш суннат ҳисобланади: аввали, икки тизза букиб ўтирилади. Лекин юзтубан тушганга ўхшаш қоринни тиззага етказилмайди. Иккинчиси – ўнг тиззани кўтариб, чап оёқ букиб ўтирилади. Учтинчиси – икки тиззани кўтариб қоринга ёпиштириб ўтирилади.

*Улуғлар таомга қўл узатмагунча мажлис аҳли қўл узатмайди. Мажлисда агар ўзи улуғ киши бўлса, бошқаларни мунтазир қилмай, таомга тезроқ қўл узатади.

*Еб-ичиш ўнг қўлда бажарилади. Чойни қайтариш, узатилган чой ёки таомни олиш (ёки узатиш) ҳам ўнг қўлда амалга оширилади. Таом қошиқ ёки санчикда эмас, қўлда ейилса, уч бармоқ: бош бармоқ, кўрсаткич бармоқ, ўрта бармоқда ейилмоғи суннатга мувофиқдир. Гоҳо тўртинчи бармоқни қўшса ҳам жоиздир. Икки бармоқ билан ейиш маън этилган. (“беш бармоқни оғзига

тиқди” деган ибора фақат таом ейишга таалукли эмас. Бу кўпроқ “бойликка берилиб, нафсини тия олмади”, деган маънони англатади.) *Агар таом бир товоқ (лаган)да ўртага қўйилса, ўз олдидан олади. Меваларни ҳар қайси томондан олиш мумкин. (“Қутадғу билиг”да бу хусусда дейиладики:“Меҳмонга таклиф этилсанг, ошни одоб билан е. Бировнинг олдидаги овқатга қўл чўзма. Ўзингга яқин турган жойдан ол. Пичок ўйнатмагин. Қўлингга суяк олиб, кемириб ўтирма. Бошқаларнинг ош-овқатларини татиб кўришдан асраниш лозим. Ўзгаларни зўрлаб-қисташ ярамайди. Аёлларга ўхшаб бемалол емагин, аммо шошилиш ҳам зарар. Аёллардек серилтифот бўлиш ортиқча. Буларга мулоҳаза юрит. Қанчалик тўқ бўлсанг ҳам, таклиф қилингандан кейин овқатдан ейиш лозим. Бу сенинг кадрингни оширади”.)

*Нон икки қўл билан синдирилиб, бўлаклари икром қилинади, гарчи емоқчи бўлса ҳам, қўл ёғи нонга сурилмайди. Оғиздан ёки қўлдан тушган нон ушоғи ё ўзга донлар такаббурлик ва худпарастлик билан ташланмай, дархол териб ейилади-ки, унда хосият кўпдир.

*Таомланиш пайтида, агарчи оч бўлса ҳам, тез-тез ва шитоб билан ейиш “кўнгилнинг қотиши, кўрлиги, ҳатто ўлишига боис бўлади”, дейдилар.

*Лукма катта ҳам, кичик ҳам эмас, ўртача олинади ва оғиздаги лукма яхши чайнаб, оҳиста ютилади. Таомга оғиз андозадан зиёда очилмайди. Таомни ўнг тараф тишлари билан чайнаш суннатдир. Агар ўнг тарафда тиш оғриғи ва бошқа узри бўлса, чап тарафда чайнаса ҳам бўлади. Оғиздаги лукма ютилмагунича таомга қайта қўл узатилмайди. Тишланган таом яна идишга қўйилмайди. Агар таом иссиқ бўлса, бир оз кутиб турилади. Таомлик қўл косага ёки лаганга силкитилмайди. Ёғлиқ лукма ёки гўшт парчаси сирка ёки шунга ўхшашга ботириб олинмай, балки қуруқ лукма сиркага ботирилиб, гўшт ўшанинг устига қўйиб ейилади. Иликни қоқиш учун суякни куч билан ноннинг орқасига ё юзига ё товоқ лабига ё дастурхонга урилмайди. Агар гўшт яхши пишган бўлса, суннат шуки, қўл билан майда-майда қилинади, пичок ишлатилмайди.

*Таом устида бошдан-охиригача хомуш ўтириш ман қилинган (макруҳдир). Яна ҳар хил одамлар, хайвонлар ҳақида даҳшатли ва ёқимсиз сўз ҳам дейилмайди-ки, бу каби сўзлар ҳам макруҳдир.

*Агар имкон бўлса, таом танҳо ейилмайди. Негаки, кўп қўл узатилган таом баракали таомдир, дейдилар. Яхшироқ таом ҳамкоса ва ҳамроҳига қўйилади-ки, буни инъому эҳсон дейилиб, савоби кўпдир. (Хикоят: доно бир қария дастурхонга турфа ноз-неъматларни қўйиб, овқатланишга ўтирган онда кўча эшиқдан бир меҳмон кириб келди. Мезбон уни хурсандчилик билан қарши олиб, илтифот қилди: “Келинг азиз меҳмоним, келинг, қадамингизга ҳасанот! Ҳикматда айтадиларку “яхши меҳмон ош устига”, деб. Қаранг, бир ўзим ўтириб тановул қилишга унча рағбат-хоҳишим бўлмай тургандим, хуш келдингиз, бирга овқатланадиган бўлдик”. Доно мезбоннинг ширин сўзларидан меҳмоннинг баҳри-дили яйради. Икковлари: “Олинг, олинг”, “Хўп ширин бўпти”, “Ош пиширганнинг қўли дард кўрмасин”, деб иштаҳа билан овқатланишдики, бу ҳам тирикликнинг бебаҳо лаззати эди.)

*Сухбат аҳлига то сухбат тугагунча иттифоқчилик қилинади. Агар зарурат бўлмаса, дастурхон йиғилмасдан илгари жойдан турилмайди.

*Доналаб саналадиган емишларда тоқ санокқа риоя қилинади. Чунончи, хурмо, анжир, чучвара бўлса бир ё уч ё еттита олиб ейилади – тоқ адад ихтиёр қилинади. Қошиқ билан таом ейишда ҳам тоқ адад риоя қилинса яхшироқдир. Икки киши бир товоқда шерик бўлсалар, қошиқ билан навбат-банавбат ош ичсалар, ҳар қайсилар бир қошиқдан ё уч қошиқдан ичадилар, агар танҳо бўлса, ичишни тоқ билан тугатади. Яна қошиқни тўлдириб ичилмайди-ки, хирсу очкўзлик аломатидир. Оз ҳам ичилмайди-ки, ўзни катта олиш ва кибр аломатидир, демак ўртача олинади. Яна қошиқдан шўрва ва ош дастурхонга, либосга томмаслиги учун эҳтиёт қилинади. Қошиқдаги ярми ичилган ошнинг қолгани косага қайтарилмайди. Қошиқ билан ичишда тўрт оёқлиларга ўхшаб оғзини косадаги ошга кўп яқин келтирилмайди. Яна қошиқ учун оғизни кўп катта очмайди, қошиқ оғиз ичига элтилмайди. Яна қошиқ билан ичишда оғиздан нохуш овоз (хўриллатиш) чиқарилмайди. Қошиқ товоққа тўнкариб қўйилмайди-ки, агар таом қатралари қолган бўлса, унга томмасин.

*Таом идиши ва бармоқлар яланганидан кейингина қўл ювилади. Қўлни дастурхонга артилмайди-ки, макруҳдир. Аввал ўрта бармоқ, ундан сўнг бош бармоқ, кейин бош бармоқ ёнидагиси яланади.

*Агар киши пўстли ва донали меваларни емоқчи бўлса, адаб шудир-ки, унинг пўчоқлари мевали идишга қўйилмай, балки дастурхондан узокроқ ва четроқ ерга ташланади. Агар мажлис танг бўлса, узокроққа ташлашга имкон топилмаса, уларни рўмолга ё бирон нарсага ўраб саклайди. Мажлис аҳлининг кўзидан пинҳон тутаяди. Агар рўмолчаси бўлмаса, чап қўлида саклайди. Фурсат топилганида чап тарафидаги холироқ ерга ташлайди. Ташлашда эҳтиёт қилинади-ки, оёқ кийимларининг ичига тушмасин. Зиёфат маҳалида бундай ноқулайлик вужудга келмаслиги учун пўчоқ ташлаш учун махсус идишлар қўйиб қўйилса яхши бўлади.

Бизда дастурхон усти ҳаддан ташқари неъматларга тўлдириб ташланиб, бўш идишга жой қолмайди. Баъзи жойларда чекувчиларнинг ҳурмати учун қулдон қўйилади, аммо афсуски, пўчоқ учун бўш идиш қўйиш хаёлларига келмайди. Яна айрим зиёфатларда ёнғоқ ёки бодомни бутунича қўйишади-ки уни чақиш осон бўлмайди. Дастурхон ўртасига муштдай-муштдай келадиган новотларни ҳам қўядилар-ки, “кўрмоқ бор-у емоқ йўқ”, деганлари айни шудир.

*Янги мевага етишган чоғда дуойи баракат қилинади. Кейин кичик бир болани чорлаб, унинг қўлига берилади. Ривоятда келишича, янги мевага етишган вақтда кўзга суртилиб ўпилади-ки, бу одат суннатдир.

*Таомдан сўнг баъзиларда тишни чўп билан кавлаб, тозалашга ҳожат сезилади. Даврада оғизни баралла очиб тиш кавлаш ғоят хунук одатдир. Иложи борица давра тарқалганида, холи жойда тозалангани маъқул. Тозалашга табиий зарурат кучли бўлса, у ҳолда чап қўл кафти билан оғиз тўсиб турилади. Тишдан тил билан чиқарилган таомни ейиш макруҳ эмас, аммо тишқавлагич билан чиқарилганини ютиш макруҳдир. Тишнинг ораси кўп қавланмайди, токи милкка зарар етмасин.

*Кўл таомдан илгари ҳам, кейин ҳам ювилади. Сув қатралари тўшак ва либосга сачрамаслиги учун ювилган кўл силкитилмайди. Таомдан сўнг мажлис аҳлидан баъзиларининг кўнгилини айнитмаслик учун кўл ювилганда оғиз чайқалиб, чилочинга қайтариб тўкилмайди. Кўл ювилганидан сўнг тоза сочиққа артилиб, хизматдаги киши хайрли дуо қилинади. Одоб шуки, таомдан олдин ўнг томондан бошлаб кўлга сув қуйилади. Таомдан сўнг эса аввал даврадаги улуғлар кўлига сув қуйилади, сўнг тартиб билан ўнг томон қараб юрилади. Ҳар қайси кишига уч маротаба сув қуйилади. Аввал озрок, иккинчисида ундан кўпроқ ва учинчида узилмай сув қуйилади.

*Таом еб бўлингач, ҳамд айтилади сўнг дастурхон эгаси дуо қилинади. Таомланишдан ташқари сув ичишга хос одоблар ҳам бор:

**Сувни ўтириб ичиш керак. Агар узрли сабаб билан ноқулайлик бўлса, туриб ичиш ҳам мумкин. Замзам суви эса туриб ичилади.

**Сувни уч навбат нафас олиб, ҳар нафасда пиёла ёки косани оғиздан жудо қилиб ичилади. Аввалида бир хўплам, иккинчи нафасда уч хўплам, учинчи нафасда беш хўплам ичилади. Сувни бирданига симириш макруҳдир. Тиббий нуқтаи назардан қаралса, зарарлидир. Айниқса иссиқ кунларда чанқаб келиб муздек сув симиришнинг оқибати нима бўлишини ҳамма билса керак. Аммо, афсуски, кўпчилик билса-да, сабрсизлиги туфайли бу яхши ва фойдали одатга амал қилмай, оқибатда ўзини ўзи қийнайди.

**Сув ичилаётганда унга нафас урилмайди.

**Ичишни бошламасдан илгари хас ё ўзга нарсалар тушган бўлмасин учун идишдаги сув яхшилаб текширилиши керак. Ичаётган пайтда унинг қатралари либосга томмаслиги чоралари кўрилади. Агар қоронғи бўлса, идиш лабига юпқа матодан парда тутиб ичилади. Бир сабрсиз одам чанқаб келиб шиша идишнинг қопқоғини очиб қўтариб ича бошлаган экан. Яримдан кўпини ичиб қараса-ки, идишда сичқоннинг ўлиги бор экан... Бесабрнинг аҳволини тасаввур қилаверинг.

**Агар оғзи ёки кўли ёғли бўлса, у билан кўза ёки обдастанинг дастаси ушланмайди, агар заруратдан ушланмоқчи бўлинса, жимжилоқ ва номсиз бармоқ билан ушланади, агар дастаси бўлмаса, аввал кўлини ва оғзини артиб тозалаб, ундан сўнг сув ичилади.

**кўза ва косанинг дарз кетган ёки учган жойидан сув ичилмайди-ки, унда чирқлар жам бўлади. Бошни сувга етказиб ичиш ҳам макруҳдир.

**Шарбатни ёки сувни қуйган одам ғоятда ташна бўлса ва ташналиги тўла қонмаган бўлса-да, ҳаммасини ўзи ичиб адо қилмайди, бошқаларга ҳам беради-ки, бу ҳам инъом-эхсонга киради. Киши сув ичганидан сўнг гарчи чап ёнида улуғ одам ўтирган бўлса-да, косани ўнг ёнидагисига узатади.

**Сув олиб қирган киши дуо қилинади. Келинпошша, меҳмон кутиб олишдаги чиройли хизматингиз ёки меҳмондорчиликка борганингиздаги ўзингизни баодоб тутишингиз сизга шараф келтиради. Аксинча, меҳмонларни кутишда эътиборсизлик ёки ялқовлик қилсангиз, тотли таом пишириб беролмасангиз, меҳмонга борганингизда эса одоб билан ўтира олмасангиз, сизни маломат қиладилар. Шу боис ҳам бу суҳбат баёнини батафсилроқ қилдик. Одобларни бир ўқишда

эслаб қололмаслигингиз мумкин. У ҳолда эринмай қайта-қайта ўқинг ва билганларингизни амалда қўллангки, шунда барака топасиз. Бу суҳбатни бир тўртлик билан яқунлашни ихтиёр этдим: Хонамиз дўстлар оёғидан топар нури зиё, Уй – фонус, меҳмон шамъу мен эсам парвонамен. Меҳмон хар қанча турса, хизматин айлай бажо, Кетса меҳмон мен мисоли мажнуни девонамен.

Қирқинчи

суҳбат:

“Инсонда ҳамма нарса гўзал бўлиши керак”

Келинпошша, охириги суҳбатимиз сал ўзгачароқ бўлади. Олдинги суҳбатларимизда ҳар бир кишига ҳақиқий хусн бўлувчи одоблар ҳақида сўзлашдик. Шу фикрларни жамлаб, хулоса чиқариш мақсадида инсонга хос гўзаллик ҳақида ҳам суҳбатлашишни ният қилдим. Бу мавзудаги суҳбатга ўзимнинг эмас, ҳам тоғам, ҳам устозим, улуғ адиб, раҳматли Мирзакалон Исмоилийнинг фикрларини асос қилиб олдим. Бошқача таъбир билан айтсам, бу мавзуда сиз билан Мирзакалон Исмоилий суҳбатлашадилар. Улуғ адибнинг бу суҳбатлари ярим аср аввал қоғозга туширилган бўлса-да, бугун учун ҳам асқотади.

Марҳамат,

танишинг:

Маълумки, гўзаллик табиатнинг яхши неъматларидан бири. Бу – табиатнинг барча маҳсулига муштарак неъмат. Биз буни инсондагина эмас, ўсимликларда ҳам, жониворларда ҳам кўрамиз. Баҳор кезлари ранг-баранг гулларга кўмилган дарахтларни, яшил майсалари селкиллаб турган яйловларни, гўзалари барқ урган чаман далаларни кўрганимизда: “О, нақадар гўзал!” деб юборамиз.

Бизни ўзига шайдо қилган бу гўзаллик – табиатдаги гўзаллик эди. Биз эса инсондаги гўзаллик ҳақида гапирмоқчимиз. Инсондаги гўзаллик – оддий “чирой” сўзи билан ифода қилинадиган тор маъно эмаслигини, аксинча мураккаб тушунча эканини биламиз. Дарҳақиқат, гўзаллик биргина қоматнинг келишганида ё чехранинг чиройида эмас. Бу – фақат ташқи сурат, яъни китоб муқовасидай гап. Тўғри, номи кишини ҳайратда қолдирадиган, муқоваси ниҳоятда чиройли безалган китобни кўрганингизда ихтиёрингиз шу китобда бўлиб қолади. Лекин исми жисмига ярашадими, яъни мазмуни ҳам муқова безагидай гўзалми – сиз уни ўқиганингиздан кейин биласиз. Яхши бўлса, ўқиган сарингиз ўқигингиз келади – лаззатланасиз. Ёмон бўлса-чи? Эсангиз қотади, сиз уни дабдабали исмига ҳам, чиройли муқовасига ҳам қарамай, ташлаб қўясиз. Демак, сирти ичига ўхшаш, мазмуни суратига монанд бўлиши керак экан. Ўхшаш бўлмаса, ундай гўзалликнинг қиммати бир чақа. Бу фақат сирти ялтироғу ичи қалтироқ, пуч, алдамчи гўзаллик холос. Лекин инсон муқова эмас. Унинг маънавий кадр-қиммати ҳам варақлар ичида жимгина ётган жонсиз сатрлар эмас. Инсон – барча хилқат ичида энг юксаги, энг қудратлиси, энг фаросатлиси, энг ақлу идроклиси. Демак, гўзалликнинг ҳам энг юксаги, энг мазмунлиси, энг чиройлиси инсонда. Хўш, гўзаллик ўзи нима?

Гўзаллик нималиги хақидаги мулоҳазаларимизга ўтишдан олдин бу сўзнинг луғавий маъносини аниқлаб олсак. Хаётда, айниқса одамлар орасида оддий муомалада баъзан сўзлар асл маъносига қараб ишлатилмайди. Бунга у сўзларнинг ўзаро яқинлиги ё маънодошлиги сабаб бўлса керак. “Гўзал” сўзини ҳам биз ўз маъносида ишлатмаймиз. Холбуки бу сўз чирой, хусн, жамол, рухсор, кўрк, кўхлик, сулув каби бир қатор сўзлар маъносини ўз таркибида сақлаши билан бирга инсондаги энг яхши фазилатлар мажмуаси бўлмиш одамийлик тушунчасини ҳам англатади. Шунинг учун “чиройли одам” дейилганда, биз бу одамнинг ташқи қиёфаси чиройли эканини, “гўзал одам” дейилганда эса унинг ички дунёси ҳам чиройли эканини англаймиз. Фараз этайлик, ховлингизга бир туп дарахт ё бир туп гул экдингиз. Булар тутди, япроқ чиқарди, чиройли бўлиб ўсди, танаси йўғон тортди, сурхлари яшил япроқларга бурканди. Эккан кўчатингиз япроқлар чиқариш билан бир вақтда, шубҳасиз, илдиз ҳам отди. Япроқлар қуёшдан нур, ҳаводан азот олиб илдизларга ҳаёт берди; илдизлар эса ердан озик олиб ўзакни, япроқларни боқди. Бир вақт қарабсизки, ҳаёт барқ уриб турган чиройли бир ўсимлик ҳосил бўлибди. Сиз унга қараб завқланасиз, ҳавасингиз келади. Бордию, сизда ғурур уйғотиб ўсаётган ана шу чиройли ўсимлик шохларини биров келиб каллаклади, илдизларини қирқиб ташлади. Хўш, энди нима бўлади? Энди ҳаводан, озикдан маҳрум бўлган ёлғиз тана қурийдими. Демак, ўсимликнинг яшаши, яъни сизу бизда ҳавас, завқ уйғотган кўркемлигини сақлаб қолиши учун япроқлари ҳам, илдизлари ҳам ҳаётини аҳамиятга эга экан. Қуруқ тана яшай олмай, кўрган кўзни қувонтира олмас экан. Гўзаллик ҳам бамисоли дарахт. Унинг япроғи – ахлоқ, илдизи – ички дунё, меваси – инсоний фазилатдир. Гўзаллик ҳам шу япроқлар, шу илдизларисиз яшай олмайди. Буларсиз – гўзаллик йўқ! Буларсиз гўзаллик – қуриши муқаррар бўлган яйдоқ ўзак демақдир. Хулоса қилиб айтганда, одам боласидаги гўзаллик – табиат ато қилган хусн-жамолдан ташқари, яна энг яхши хулқ-атворни, инсондаги энг яхши фазилатларни ўз ичига олган одамийликдан иборатдир. Мана шундай гўзаллик инсонга хусн беради. Бу хил гўзаллик – япроқларсиз, илдизларсиз қуриши муқаррар бўлган дарахтга сира-сира ўхшамайдиган, қуримайдиган, ўлмайдиган, боқий гўзалликдир. Бир мисол: қошлари қалам, кўзлари хумор, лаблари лаъл, бетлари ширмон, қомаги сарв, табассуми жонга қасд қилғувчи бир жонон рўпарангиздан келаверди. Сиз уни кўрдингизу сурат бўлиб қолдингиз ё тик қарашга ботинолмадингиз – ибоб қўймади. Лекин довдир кўзларингиз шу ноёб хусн асири бўлиб, ихтиёр нўхтангизни узиб кетди. Сиз ҳар қанча ҳаракат қилсангиз ҳам бўлмади – жиловини ушламаган кўзларингизни тўхтатолмадингиз, тўғрироғи, тўхтатишга қучингиз етмай, майлига қўйиб бердингиз. Гўзал эса оёқлари остида ҳоксор бўлганингизга қарамай, ёнингиздан товус юриш билан ўтиб кетди. Сиз энди гўзаллик таркибидаги хулқ шартини бузиб, жонон орқасидан суқланиб қараб қолдингиз. У кетди, сиз бўлсангиз ноҳўя ҳаракатингизни кўриб турганлар кўзида ўзингизни ерга уриб қолдингиз. Бу сиздаги ахлоқнинг, демак, гўзалликнинг қусурли эканини кўрсатади. Энди ҳушингизни олган жонон масаласига келайлик. Ундаги гўзаллик

хаммага кўз-кўз қилиниб юрилган ташқи бисотмиди ё ҳақиқат – буни бир карашда ё бир кўришда билиб бўлмайди. Сиз унга махлиё бўлганингизда, масаланинг шу нозик томонини назардан қочирган эдингиз. Хайр, бўлар иш бўлди. Энди бир кўрган таниш, икки кўрган билиш қабилида ўша “гўзал” билан бир суҳбатлашиб кўрайлик. Мана, рўпарангизда, юмшоқ диванда чалиштириғлиқ оёқларини тиззасидан юқорироғига очиб қўйиб, филтрли сигарета чекиб ўтирибди. У сигарета кулини нарироқдаги қулдонга бориб тўкишга эриниб, оёқлари остидаги ипак гиламга қоқяпти. Хонада ўзидан катта одамлар бор, улар орасида одоб сақлаш зарур. Аммо “гўзал” бунга эътибор қилмайди. Шарақлаб кулади, бўлар-бўлмас гаплар гапиради. Шу пардасизлик устига бир чолу кампир кириб келди. Булар халқ хизматида кексайган, Ватанга қатор-қатор ўғил-қизлар, неварачеваралар берган ҳурматли кишилар. Бу нуроний сиймоларни кўрганда, ўтирганлар дув ўринларидан туришиб, уларни тўрға таклиф қилдилар. “Гўзал” эса уларга пешвоз чиқмагани у ёқда турсин, хатто оқ сочлари ҳурмати учун ҳам ўрнидан кўзғалиб қўймади. Сиз ундаги ошкор гумроҳликни, одам каддини ерга урғувчи хунук беодобликни кўриб лабингизни тишладингиз, устингиздан бир челак совуқ сув қўйиб юборилгандай бўлдингиз – жунжикиб кетдингиз. Хўш, бунга нима дейсиз? Шохлари каллак урилган, илдизлари қирқилган курук тана шу эмасми? Ахир бу инсонда нафрат, жирканч хисси уйғотадиган хунуклик, ногиронлик эмасми? Ҳа, баракалла, худди шунинг ўзи. Демак, чиройлиман деб ўзига бино қўйиб юрган, яъни шу аянч чирой билан яшаш хаёлини қилган “гўзал” бир ҳақиқатни писанд қилмаган ё назаридан қочирган. Бу инсоний ҳақиқат шундай:

-Сен ҳар қанча ясаниб-тусанмагин; лабларингни, киприк-қошларингни, бетларингни ҳар хил ранглар билан бўямагин; турли-туман зебу зийнатлар тақмагин, инсоний фазилатинг бўлмагандан кейин сен хунуксан, сен жирканчсан, сен ногиронсан! Билиб қўй, сенга инсон хуснини берадиган, номингни пок, бедоғ сақлайдиган нарса юзингга суртган бўёқлар, одоб доирасидан чиқиб кетган бачкана кийимлар, турли зебу зийнатлар эмас, асло ва асло булар эмас! Сенга бу хуснни чиройли ахлоқ, одоб, маданият, яхши фазилат беради!

Ҳа, худди шулар беради! Шунинг учун чиройим бор деб талтайиш – ўзини чалғитиш бўлади. Чунки юз чиройи – ўткинчи нарса. Бундан ташқари, юз чиройининг тушунчаси башарият оламида бир хил эмас. Лаблари қалин, кўзлари ола Африка гўзалларига, юзлари чўзинчоқ, сочлари сап-сарик инглиз гўзалларига назар солсангиз, гўзаллик тушунчаси дунё халқларида ҳар хил эканига қаноат ҳосил қиласиз. Бу фақат юз гўзаллигига оид гап. Инсоний, маънавий гўзалликни эса барча халқлар бир хил кадрлайдилар. Одам боласи шу умумбашар гўзаллик, инсоний гўзаллик учун курашиши, бу олий мақсад йўлида сира чарчамай, сира эринмай курашиши керак. Чунки инсонга ҳақиқий гўзалликни инсоний хулқ-атвор, инсоний фазилат беради. Бундай гўзаллик инсон тириклигида ҳам, дунёдан ўтганда ҳам унинг

айнимайдиган хусни, абадий сиймоси бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам русларнинг машхур адиби Антон Чехов бир асаридаги қахрамон номидан: “Инсонда ҳамма нарса гўзал бўлмоғи лозим, юзи ҳам, кийими ҳам, қалби ҳам, фикри ҳам” деб таъкидлаган.

Кексалар ўғитига қулоқ солсангиз, “Гўзаллик юзда эмас, ақлда” дейдилар. Ҳа, авлодлар, замонлар ҳикмати бу. Дарҳақиқат, ақлу фаросатдан, инсоний ахлоқ ва фазилатдан маҳрум бўлган юз гўзаллиги ёлғиз тажрибасиз ва қўнимсиз қўзларнигина махлиё қила олади. Бу махлиёлик ҳам тез орада ўз ўрнини пушаймонликка бўшатиб беради. Нимага десангиз, бу хил чирой одамда ҳаёт ишқи, яшаш истаги уйғотмайди, уйғота олмайди ҳам. Бундай гўзаллик қоғоздан ясалган хидсиз гулдан фарқ қилмайди. Биласиз, қоғоз гулни ҳеч ким димоғига келтириб тутмайди – хиди йўқ. Уни ҳеч ким чаккасига тақмайди – нафосати йўқ. Лекин ердан униб чиққан, ҳаёт нашъалари буркиб турган энг оддий гулни ҳам одам севади, хидлайди, ардоқлаб чаккасига тақади.

Келинпошша юз чиройига, яъни гўзалликнинг моддий нишонларига оид гапларга тушунгандирсиз. Ташки чирой гўзалликнинг бир карашдаёқ кўзга чалинадиган томони холос. Бу чиройга бир неча соатли ёки дақиқали пардоз мобайнида эришиш мумкин. Шунинг баробарида бундай чиройдан тезда ажралиш ҳам аниқ. Бирок, гўзалликнинг ҳақиқий томони, яъни инсонни чинакам инсон қиладиган маънавий оламига кириш осон эмас. Агар бу олам эгалланса, қошга сурилган бўёқ каби ўчиб кетмайди, кишининг сўнги нафасигача унга хизмат қилади, киши обрўйини саклайди.

Ёшларнинг бир даврасида баҳс борар эди. Баҳсининг мавзуси – “Инсондаги ички гўзаллик неча фоизу ташки гўзаллик неча фоиз бўлиши керак?” Бундай баҳслар янгилик эмас. Ёшлар барака топишсин, ҳамиша ички гўзалликни биринчи ўринга қўядилар. Ўша даврада мени ҳам баҳсга тортишган эди, дедимки: “Ички гўзаллик ҳам юз фоиз бўлиши керак, ташки гўзаллик ҳам юз фоиз бўлиши керак”. Яъни, бирига кўпроқ аҳамият бериб, иккинчисини рад этиш ёки камситиш тўғри эмас.

Келинпошша, эҳтимол суҳбатимиз чўзилгандир. Лекин гўзалликнинг ҳақиқий олами шу қадар кенг, шу қадар сертармоқки, уни айтган билан адо қилиб бўлмайди... Мен беназир донишмандларнинг айрим фикрларинигина эътиборингизга ҳавола қилдим. Агар суҳбатимиз жараёнида тилга олинган китобларни топиб ўқисангиз, камолингиз янада баравж бўлар, иншааллоҳ! Бизларга фойдали ҳикматларни мерос қолдирган ахли донишни биргаликда дуо қилайлик: фойдали насихатлари адади қадар Аллоҳ уларга ажр берсин!

**Қирқ
Хулоса**

биринчи

суҳбат:

Келинпошша, тоқатингизга балли, қирқ суҳбатимизга чидадингиз. “Қирқига чидаган қирқ бирига ҳам чидайдиган”, деганларидек, қирқ биринчи суҳбатимизга ҳам чидашингизга ишонаман. Комил инсонга хос хулқларга

доир яна кўплаб суҳбатлар қилишимиз мумкин эди. Лекин рисоламизни шу қирқ суҳбат билан яқунлаймиз. Қирқ биринчи суҳбатга доир саҳифаларни очик қолдирамиз. Суюкли бобожонингиз ва бувижонингиз, дадажонингиз ва онажонингиз, қайнота ва қайнонангиздан эшитган ўғитларингизни ўзингиз қирқ биринчи суҳбат сифатида кундалик дафтарингизга ёзиб қўйинг. Ҳаётингиз давомида комилликка доир кўп ҳикматлар тинглайсиз, хулқингизга доир насихатлар, ҳатто танбеҳлар ҳам эшитасиз. “У қулоқдан кириб, бу қулоқдан чиқиб кетади”, деган дашном сизга тегишли эмас. Сиз насихат ва ҳикматларга безътибор бўлмайсиз, дафтарингизга ёзиб қўйишдан ташқари уларга амал қиласиз. Ҳаёт ҳикматларига амал қилар экансиз, Аллоҳдан мукофот оласиз. Аллоҳнинг мукофоти – қўшганингиз билан биргаликда саодатга эришиш. Суҳбатларимиз якунида барчаларимиз дуога қўл очиб, Раббимизга илтижо қиламиз:

-Эй раббимиз Аллоҳ! Бизларга оила неъматини, фарзанд неъматини берганинг учун Ўзингга шукрлар қиламиз. Фарзандларимизга иймонли солих ва солиҳа, оқил ва оқила, вафоли, ҳаёли ёр бердинг, шукр, энди ёшларнинг бир-бирлари орасидаги меҳр-муҳаббатни зиёда, бардавом қил. Кимнинг оиласида тинчлик-тотувлик йўқ бўлса, эрнинг ҳам хотиннинг ҳам кўнгилларини Қуръон нурлари билан нурлантириб, хонадонларига осойишталик бер. Хиёнаткор эр ёки хотинларга инсоф бериб, уларни иблис йўлларидадан Ўзинг қайтар. Меҳр-муҳаббат занжирлари узилай деб турган оилаларни Ўзинг асра. Ўзинг яратган бу муаззам ҳаётда тирик етимларнинг кўз ёшлари тўкилмагай. Ота-боболаримиздан қолган «Қўша қаринглар» деган хайрли дуо бор, бу дуоларимизни ижобат эт. Ёшларимиз онгига, қалбига оиланинг муқаддас экани ҳақидаги тушунча ва туйғуларни сингдир. Ҳар бир оилани турли балою офатлардан Ўзинг асра. Қайнота ва қайноналарга, келин ва куёвларга инсоф ва тавфиқ бер. Барчаларининг қалбларини, фикрларини покиса ва гўзал қил. Омийн, йа Рабб ал-олабийн.

Масъул муҳаррир Аҳмад Муҳаммад ТУРСУН